EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

TE'VÎLÂTÜ'L KUR'ÂN

TERCÜMESİ

11

Çeviren
DOÇ.DR.
FADIL AYĞAN

Editör
PROF. DR.
YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

Ümraniye Belediyesi

ensar

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

Cilt: 11

Çeviren

Doç. Dr. Fadıl AYĞAN

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

KASAS SÛRESİ

ANKEBÛT SÛRESİ

RÛM SÛRESİ

LOKMAN SÛRESİ

SECDE SÛRESİ

AHZÂB SÛRESİ

SEBE SÛRESİ

KISALTMALAR

§	:	Arapça orjinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
r.a.	:	Radiyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	:	Ve başka
vr.	:	Varak

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla"

TAKDİM

Kıymetli Okuyucu,

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa gönderilişinin hemen ardından, İslâm ile şereflenen insanlar, "acaba Rabbimiz indirdiği kelâm ile bizden ne istiyor?" düşüncesiyle yoğun bir zihin faaliyetine girişmiş; bu faaliyetler neticesinde fıkıh, kelâm, tefsir, hadis gibi İslâmî ilimlerde birçok din anlayışı ve bunları temsil eden okulların (mezheplerin) ortaya çıktığına tarih tanık olmuştur. Akaid konularında Ehl-i Sünnet'in iki büyük akımının ilkini teşkil eden Mâtürîdiyye de bu okullardan birisidir.

Öyle insanlar vardır ki öldükten sonra da yaşamaya devam ederler. Bu yaşamak onların düşünüp söyledikleri sözlerle veya ortaya koydukları eserlerle çağlar ötesinde bile sürüp gider. Onlar, uzaydaki parlak yıldızlar gibi ışıyıp dururlar ve yolumuzu aydınlatmaya devam ederler. İnsanlığın ortak kültür mirası, sözünü ettiğimiz bu yıldız şahsiyetlerin, bu bilge insanların tüm nesillere armağanıdır.

Kelâmcıların hocası (İmâmü'l-mütekellimîn) diye bilinen **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî** de onlardan birisidir. Bir asra yaklaşan bereketli ömrüyle **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî**, farklı disiplinlerde ortaya koyduğu görüşler ile, asırlar sonrasında bile ufuk çizen, pek çok meseleye ışık tutan bir ilim insanı olarak, İslâm düşünce tarihinde seçkin bir konuma sahiptir.

Kültürel faaliyetlerin, yerel yönetimlerin görev ve hizmet alanları içerisinde önemli bir yer tutması gerektiği bilinciyle çalışmalarını sürdüren Ümraniye Belediyesi, bu doğrultuda birçok kültür hizmetine öncülük etmiştir.

Bu yüzden, kendisi hocaların hocası olarak bilinen ve benim de hocam olan muhterem ilim adamı **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU**, İmam Mâtürîdî'nin çağlara ışık tutan ***Te'vîlâtü'l-Kur'ân*** adlı eserinin çevirisi konusunda bizden destek ve işbirliği talebinde bulunduğunda, hiç tereddüt etmeden kabul ettim. Zira inanıyorum ki, İslâm'ın eşsiz medeniyet seviyesini yakalamak ve onu bir adım daha ileriye götürmek; kültür mirasımızı tanımak, okumak ve iyi modelleri örnek almakla mümkün olacaktır. Bu yüzden, yerel yönetim olarak bir elimiz kentin kaldırımları üzerinde olduysa, bir elimizle de her zaman ilmin ve kültürün elinden tutmayı şiar edindik.

Bu vesile ile bu muazzam çalışmada, başta muhterem hocam **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU** olmak üzere emeği geçen editör **Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz** ve mütercim ilim adamlarına, ayrıca bu çalışmada proje ortağımız olan **Ensar Vakfı** yetkililerine teşekkürlerimi sunuyorum. Bu tarihî değere sahip dinî eser üzerindeki çalışmada bize de emek vermeyi nasip eden Allah Teâlâ'ya sonsuz şükürler olsun. Bu çalışmanın daha nice güzel eserlerin yolunu açması temennilerimle...

Hasan CAN

Ümraniye Belediye Başkanı

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

CİLT: XI

(Kasas, Ankebût, Rûm, Lokman, Secde, Ahzâb, Sebe)

Çeviren
Doç. Dr. Fadıl AYĞAN

[§]KASAS SÛRESİ[1]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

طسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾

1. "Tâ-Sîn-Mîm"

2. "Bunlar, apaçık Kitâb'ın âyetleridir."

Bunun tevilini, tekrar belirtmeye ihtiyaç bırakmayacak şekilde daha önce birkaç yerde belirttik[2].

نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَاِ مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾

3. "İman eden bir topluluk için Mûsâ ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını gerçek şekliyle sana anlatacağız."

Mûsâ ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını gerçek şekliyle sana anlatacağız. Mûsâ ile Firavun'un haberlerinden. Yani ikisinin haberlerinden. **Bi'l-hakkı** (بالحق) "doğrulukla", yani doğru ve gerçek olduğunu bildirecek şekilde. **Bi'l-hakkı** ifadesinin Firavun ve kavmine karşı Mûsâ'ya (a.s.) ait hak veya ona karşı Allah'a ait hak anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

İman eden bir topluluk için. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. İlki, bu beyana Mûsâ ve Firavun'un haberlerinden bir kısmını müminler için sana nakledeceğiz anlamı verilebilir, çünkü haberler ve bunların içeriklerinden faydalananlar onlardır. İman etmeyenler ise bu haberlerden faydalanmıyor, dolayısıyla bunlar böyleleri için değildir. İkincisi, bu beyan bu haberlere ve önceki kitaplara **iman eden bir topluluk için** anlamına gelebilir. Onlar, kendi kitaplarında bulunduğu için bunların gerçek olduğunu bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

1 Kur'ân-ı Kerim'in 28. sûresi olup Mekke'de nâzil olmuştur.

2 Örneğin Bakara, Âl-i İmrân ve Ra'd sûrelerinin ilk âyetlerinin tevillerine bakınız.

إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ
طَائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ
الْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾

8 [S]4. *"Kuşkusuz Firavun ülkesinde ululuk taslamış,* (ayırımcılık yaparak) *halkını da gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını kıyımdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu. Hiç kuşkusuz o huzur ve güveni bozanlardandı."*

Kuşkusuz Firavun ülkesinde ululuk taslamıştı. Bazıları şöyle dedi: Firavun, büyüklendi, kibirlendi, Mûsâ'ya (a.s.) ve onun gibi kişilere itaat etmeyi reddetti. Bazıları da şöyle demiştir: **Ülkesinde ululuk taslamıştı.** Yani ezmiş ve öldürmüştür. Bu durumda bunun tefsiri hemen ardından belirtilen **gruplardan birini, erkek çocuklarını kıyımdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu** meâlindeki ilâhî beyan olmaktadır. Bu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onun ülkede zulmetmesi ve baskıda bulunması anlamındadır. **Ülkesinde ululuk taslamıştı** cümlesinin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Söz konusu topraklarda onun değeri ve konumu yükselmişti, çünkü o, diğer kullar gibi veya daha düşük seviyede iken kendisinde ilâhlık ve rablık bulunduğunu iddia etmiş, bu iddiası sebebiyle de onun değeri ve konumu yükselmişti. **Ülkesinde ululuk taslamış,** üstünlük sağlamıştı. **Halkını gruplara ayırmıştı.** Şöyle denildi: Fırkalara bölmüştü, bir topluluğu güçsüz buluyor, bir topluluğu boğazlıyor, bir topluluğu sağ bırakıyor, bir topluluğa ise işkence yapıyordu. Şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: **Halkını gruplara ayırmıştı.** Onlardan her bir grubun bir puta tapmasını sağlamış, diğerine ise bunu uygulamamıştı. Bunun sonucu olarak başka bir topluluğu bunların işini yapmak ve ihtiyaçlarını gidermek için görevlendirmişti, tâ ki berikiler Firavun'un kulları haline getirdiği putlara sürekli ibadette bulunsunlar. Çünkü bütün gruplar tek bir temele ve tek bir inanca dayalı fırkalar halindeydi. **Hiç kuşkusuz o, huzur ve güveni bozanlardandı.** Evet, Firavun -Allah ona lânet etsin- böyleydi.

وَنُرِيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِى الْاَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ
اَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ ﴿٥﴾ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ وَنُرِىَ
فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾

5. ***"Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları*** (ülkelerinin) ***vârisleri kılmak istiyorduk."***

6. ***"Onları belli bir yere yerleştirmek, Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, sakındıkları şeyi onların eliyle başlarına getirip göstermek*** (istiyorduk)."

Biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak istiyorduk. Bu, zâhir anlamıyla elçisine böyle yapacağına dair bir bildirmedir, yoksa onlara lütufta bulunduğu ve bunu yaptığı anlamına gelmez. Çünkü O, şöyle **olanlara lütufta bulunmak istiyoruz** buyurmaktadır. Zira onlara böyle bir lütufta bulunmuş olsaydı "o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunduk" buyurması gerekmez miydi? Ancak âyetin mânası *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle olabilir: Biz ezelde onlara lütufta bulunacağımızı, onları önderler yapacağımızı ve vârisler kılacağımızı istiyorduk. Yoksa zâhir anlamı bizim belirttiğimizdir.

[§]**Onları önderler yapmak.** Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. 9
İlki, onların tümünü bize önderler yaptı, biz onlara uyar ve itaat ederiz[3]. İkinci ihtimal, **onları önderler yapmak** sözü şu anlama gelir: Kendi içlerinden onlara önder ve lider yaparız. Yani bir kısmını bir kısmına önder yaparız. Bu, yüce Allah'ın Mûsâ'ya "Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı"[4] buyurması gibidir. Burada söz konusu edilen önderler sanki bu beyanda belirtilen peygamberlerdir.

---

[3] "İki şekilde yorumlanabilir. İlki, kendilerine uymamız ve yollarından gitmemiz için onların tümünün bize önderler kılınmasıdır. Zira onlar, Firavun ve kavminin eziyetine, yüce Allah'a kendilerine hak din lütfetmesine şükrederek, O'nun lütuf ve rahmetini umarak sabrettiler. Allah da onları kurtardı ve onlara nimetini devam ettirdi. Aynı şekilde biz de dünyada kurtuluşa, âhirette bol sevaba ulaşmak için kâfirlerin eziyetine sabrederiz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 562b).

[4] "Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi" (el-Mâide, 5/20).

Onları vâris kılmak ve belli bir yere yerleştirmek. Bu beyan bir başka ilâhî beyanda belirtilen anlama benzemektedir: "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de yerin doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık"[5]. Yani Firavun ve kavminden sonra o yere ve iktidarına vâris olurlar. Vâris, belirttiğimiz gibi hayatta kalmaya devam eden kimsedir. Sanki şöyle buyurmuştur: Onların helâk edilmesinden sonra yerlerinde ve iktidarlarında kalırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Yeryüzüne ve onun üzerindekilere ancak biz vâris oluruz"[6]. Yani o yerin ve üzerindekilerin helâk edilmesinden sonra biz kalırız. *En doğrusunu Allah bilir.*

Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, sakındıkları şeyi onların eliyle başlarına getirip göstermek (istiyorduk). Yani onlar korktukları şeyi görürler. O da helâk ve mülkün yok olmasıdır. Bu, onların korktukları akıbetti. Bunu, onlara gösterdi. Çünkü o, krallığını sürdürmek için ve yok olmasından korktuğu için onların oğullarını boğazlıyordu. Zeccâc şöyle demiştir: Firavun, ahmak ve aklı kıt olduğu için halkın erkek çocuklarını boğazlayıp öldürüyordu, çünkü kâhinler bir dönemde doğacak erkek çocuğun aracılığıyla hükümranlığının
10 yok olacağını söylemişlerdi. [§]Bu durumda kâhinler ya doğru söylemişler ve erkek çocukları öldürse bile onun mülkü yok olacaktır ya da yalan söylemişlerdir. Bu durumda da erkek çocukları öldürmenin bir anlamı yoktur, çünkü krallığı yok olmayacaktır. Fakat o, ahmaklığı, akıl kıtlığı ve kendini bilmezliği yüzünden bunu onlara yapmıştır[7].

O ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak istiyorduk. Yani onları Firavun ve ailesinden, onun yakın çevresinden, oğulların öldürülmesinden ve bunların dışındaki türlü eziyetlerden kurtarmak suretiyle lütufta bulunmak istiyorduk. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Mûtezile'nin Aslah Prensibine Reddiye]

O ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak istiyorduk. Bu beyanda ve devamında, "Allah'ın kullarına din hususunda en uygun olanı [aslah] yapması gerekir, böyle yapmaması durumunda zâlim olur" görüşüne sahip olan Mûtezile'nin aleyhine deliller vardır.

Onlara şöyle denilir: Şayet insanların dinî ihtiyaçları konusunda mutlaka en uygun olanı yapması Cenâb-ı Hakk'a vacip olsaydı, yeryüzünde güçsüz düşürülenlere onları önderler yapmasına, yerlerinde bırakmasına, kendi yöne-

---

5 el-A'râf, 7/137.

6 Meryem, 19/40.

7 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 132.

timlerine hâkim kılması ve mallarına vâris kılmasına dair lütfunu belirtmesinin bir anlamı kalmazdı. Çünkü onların iddialarına göre Allah yapması gerekli olanları yapmıştır. Zira bu, dinde onlar için daha uygundur. Kendisi için zorunlu olan bir fiili yapan kimse, bu yaptığıyla karşısındakine lütufta bulunmuş sayılmaz. Âyette belirtilen ilâhî fiilin yerine getirilmesine ilişkin bir lütuftan bahsedilmesi, bu fiilin Allah için zorunlu olmayan bir şekilde yapıldığına işaret etmektedir. Ancak O, bu fiili lütufta bulunarak yapmıştır, bunu yapmaması da mümkündü.

Yine Mûtezile mensupları şöyle diyorlar: Firavun ve kavminin helâk edilmesi, onlar için hayatta bırakılmalarından daha uygundur. Her bir kâfirin öldürülmesi de böyledir. Dolayısıyla bu konularda bir lütuftan söz edilmemiştir. Bu, aslında durumun onların söyledikleri gibi olmadığına, aslah fikrinin geçersiz ve reddedilmiş bir konumda bulunduğuna işaret etmektedir.

[§]Yine onlar "Allah'ın onlara yönelik iradesi, kendilerine yönelik bir 11
emirdir" diyorlar. Şayet durum böyle olsaydı, O'nun emri hepsini kapsardı. Sonra onların hepsi değil, sadece bir kısmı lider ve önder olmuştur. Bu durum, iradenin emrin dışında bir şey olduğuna ve Cenâb-ı Hakk'ın bir kimse için bir şey irade ettiğinde onun gerçekleştiğine işaret etmektedir. Şu halde durum Mûtezile'nin şu sözleri gibi değildir: O her bir kâfirin iman etmesini irade etmiştir, fakat bütün güç ve yardımını buna harcadıktan ve nezdinde hiçbir şey bırakmayıp verdikten sonra söz konusu kişi iman etmemiştir. Belirtilen bu hususlar, Mûtezile mezhebinin geçersizliğini ortaya koymuştur.

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى اَنْ اَرْضِع۪يهِۚ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْق۪يهِ
فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَاف۪ي وَلَا تَحْزَن۪يۚ اِنَّا رَٓادُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ
الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٧﴾

7. "Mûsâ'nın annesine, 'Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız' diye vahyettik."

[Vahiy-İlham Ayırımı ve Kadının Peygamberliğinin İmkânsızlığı]

Mûsâ'nın annesine: Onu emzir diye vahyettik. Tevil ehlinin çoğunluğu buradaki vahyin, risâlet ve haber verme konumunda değil, ilham ve kalbe bazı mânaları atma türünden olduğunu söylemiştir. Çünkü risâlet vahyi olsaydı

o, peygamber olurdu, bu ise caiz değildir. Ancak şöyle denilmiştir: Annesine onu emzirmesi ve denize bırakmasının ilham edilmesi mümkündür. **Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız** meâlindeki sözlerin ona ilham edilmesine gelince bunun sözü açıklama ve yüz yüze konuşmak dışında bir yolla bilinme imkânı yoktur. Ancak şöyle denilebilir: Mûsâ'ya (a.s.) ait bazı peygamberlik belirtileri sayesinde annesi, onun kendisine geri verileceğine ve belirli bir döneme kadar peygamber olarak kalacağını bilmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki peygamberlerde küçüklük ve çocukluk dönemlerinde bazı peygamberlik alâmet ve mûcizeleri [irhâs] bulunuyordu. Mesela Îsâ'nın (a.s.) beşikteyken "Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı"[8] diyerek kavmiyle konuşması, Hz. Muhammed'in doğduğu gece, Mekke'nin onun nuruyla aydınlanması gibi; öyle ki insanlar güneşin doğduğunu zannetmişlerdir. Buna göre Hz. Mûsâ'da, annesinin bu tür belirtilerle onun peygamber olduğunu ve kendisine geri verileceğini bildiği alâmet ve mûcizelerin meydana gelmesi mümkündür.

12 [S]Müfessirlerin "bu, başka değil ilham vahyi ve kalbe atılan mânalardır" tarzındaki sözleri, bizi bu açıklamayı yapmaya zorlamıştır. Bize göre peygamber olmasını sağlamaksızın Hz. Mûsâ'nın annesine risâlet vahyine benzer şekilde bir vahiyde bulunulması mümkündür. Bu, Meryem kıssasında belirtilen durum gibidir. Melek onun yanına geldiğinde Meryem, şöyle diyerek ondan Allah'a sığınmıştır: "Senden, çok esirgeyici olan Allah'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma). Melek: Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için Rabb'in tarafından gönderilmiş bir elçiyim, dedi"[9]. Bu, onu meleklerin evlatla müjdeledikleri sevindirici bir haberdir. Elçilerin [Cibrîl ve diğer meleklerin] kendisine gönderilmesi ve onunla yüz yüze konuşmalarıyla Meryem peygamber olmamıştır. Mûsâ'nın (a.s.) annesinin durumu da bunun gibidir. Meleklerin Hz. İbrahim'in karısını şu sözlerle çocuk müjdelemeleri de konuya dair örneklerdendir: "Ona da İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik"[10]. Bunun gibi belirtilmesi halinde pek çok örnek söz konusu olup kadınlar bu tür olaylar sebebiyle peygamber olmamışlardır. Mûsâ'nın annesine vahyedilmesini de anlattıklarımıza benzetmek mümkündür. Evet, Meryem'in peygamber olmadan da vahiy alma durumunun gerçekleşmesi mümkündür. Bu açıklama daha uygun ve gerçeğe daha yakın bir yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

8 Meryem, 19/30.

9 Meryem, 19/18-19.

10 "Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik" (Hûd, 11/71).

فَالْتَقَطَهُٓ اٰلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًاۜ اِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ
وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ ﴿٨﴾

8. "(Böyle de oldu) ***Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı. Şüphesiz Firavun, Hâmân ve askerleri yanlış yoldalardı.***"

Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı. Bazıları bu ilâhî beyanda dolaylı bir ifadenin bulunduğunu söylemiştir. Çünkü onlar kendilerine bir düşman ve bir tasa olsun diye onu yitik çocuk olarak almamışlardır. Fakat orada sanki gizli bir anlatım vardır. Yani Firavun ailesi onu bir evlat ve dost olsun diye yitik çocuk olarak aldı, büyüdüğünde ise kendilerine bir düşman ve bir tasa oldu veya buna benzer bir söz de olabilir. Bazıları da şöyle demiştir: Bu, onun bahsedilen kimse olacağına dair Allah'ın ilminde var olan bilginin bildirilmesidir. Bunun mânası ise *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyledir: Firavun ailesi onu yitik çocuk olarak aldı; Allah'ın ilminde ise bu çocuğun onlar için bir düşman ve bir tasa olacağı vardı. Bu, dil bakımından mümkün bir kullanımdır Nitekim şöyle denilmiştir: "Ölmesi için doğurun yıkılması için bina yapın"[11]. Halbuki kadınlar ölmesi için çocuk doğurmaz, inşaatçılar yıkılması için binalar yapmaz. Fakat bu, insanların âhirete yönelik durumlarının sonuna ilişkin bir bildirmedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Şüphesiz Firavun, Hâmân ve askerleri yanlış yoldalardı.** Bu ilâhî 13
beyan açıktır. Âyet, Mûtezile'nin "Yüce Allah, kendilerine yararı olduğu için kâfirleri bu durumda bırakır" demek suretiyle ileri sürdükleri görüşü bir yönden geçersiz hale getirmektedir. Halbuki Allah onların geçen ömürlerinde yanlış yolda olduklarını açıklamıştır. Peki, yanlış yol üzere bırakmak onlar için nasıl yararlı olur?

وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَۜ لَا تَقْتُلُوهُۗ عَسٰٓى اَنْ
يَنْفَعَنَٓا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

---

11 "Allah'ın her gün 'ölmek için doğunuz, yıkılması için binalar yapınız' diye seslenen bir meleği vardır". Bu söz zayıf rivayetlerle merfû ve mevkûf hadis olarak nakledilmiştir (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 140-141).

9. "Firavun'un karısı, 'O, senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur veya onu evlat ediniriz' demişti. Onlar işin farkında değillerdi."

Firavun'un karısı, 'O, senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur veya onu evlat ediniriz' demişti. Mûsâ'nın sevgisini kalplerine koyması ve onu gözlerinde süslemesi Allah'tan bir lütuf ve rahmettir. Bu, O'nun, "Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım"[12] demek suretiyle Mûsâ'ya olan lütfunu belirtmesidir, böylece kendisine şükretmesini talep etmektedir.

Ebû Muâz[13], Mukâtil'in şöyle dediğini nakletmiştir: Firavun'un karısı "Benim için göz aydınlığı, senin için değil", yani, senin için göz aydınlığı değildir, diyor. Ebû Muâz şöyle dedi: Bu imkânsızdır. Şayet böyle olsaydı kırâatte "taktülûnehû" (تقتلونه) (onu öldürürsünüz) şeklinde olurdu. Bu da **belki bize faydası dokunur** meâlindeki beyan dolayısıyla imkânsızdır. Şayet kırâat "kurratü aynin lî ve leke lâ, lâ taktülûhu" (قرة عين لي ولك لا، لا تقتلوه), yani benim için göz aydınlığı, senin için değil, onu öldürmeyin şeklinde olsaydı Mukâtil, isabet etmiş sayılırdı.

Onlar işin farkında değillerdi meâlindeki âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, onlar kendi helâklerinin ve yok olmalarının onun eliyle gerçekleşeceğinin farkında değillerdi. İkincisi, bütün çocuklar içinde öldürülmek istenen kişinin o olduğunun farkında değillerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَصْبَحَ فُؤَادُ اُمِّ مُوسٰى فَارِغًاۜ اِنْ كَادَتْ لَتُبْد۪ي بِه۪ لَوْلَٓا اَنْ رَبَطْنَا
عَلٰى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠﴾

---

12 Tâhâ, 20/39.

13 Bâhile kabilesinin mevlâsı Ebû Muâz Fazl b. Hâlid en-Nahvî el-Mervezî'dir. Abdullah b. Mübârek ve Ubeyd b. Süleym'den rivayet etmiştir. Kendisinden Muhammed b. Ali b. Hasan b. Şakîk ve beldesinin ahalisi rivayette bulunmuştur. Hicrî 211 yılında (826) vefat etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm hakkında güzel bir kitabı vardır. Ezherî, *et-Tehzîb* adlı eserinde ondan çokça rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân *es-Sikāt* isimli eserinde kendisinden bahsetmiştir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*'da birçok yerde onu zikretmiştir (örneğin bk. "رعد، قصر، قطر" md.). Kâtib Çelebi, onun kitabını *Kitâbü'l-kırâât* olarak isimlendirmiştir (bk. İbn Hibbân, *es-Sikāt*, IX, 5; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, I, 25; Sem'ânî, *el-Ensâb*, XII, 51; Yâkūt, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, IV, 2177; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, XXIV, 28; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1449).

[§]*10. "Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü.* 14
Eğer, inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı."

Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü. Bazıları âyetteki **fâriğan/boş** (فارغا) ifadesinin, "Mûsâ'ya yönelik kederi ve ona karşı üzüntüsünden bir şey kalmamıştı" anlamına geldiğini söyledi. Bazıları Mûsâ'yı düşünmek ve onu anmaktan başka hiçbir şey yoktu dediler. **Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü** sözü, "hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri döndüreceğiz"[14] meâlindeki âyetin bağlantı cümlesidir. Âyetin bu kısmı çeşitli ihtimaller taşır. Birincisi, Allah onun kalbinden ve psikolojik muhtevasından söz ve konuşma olmaksızın üzüntü ve korkuyu kaldırmıştır. İkincisi, "hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız" meâlindeki beyan sebebiyle böyle olmasıdır. Eğer böyle olmuşsa, bu, Mûsâ'nın (a.s.) ona geri verilmesi ve peygamber yapılmasına ilişkin müjdeye yahut da ona üzülme ve onun hakkında korkmaya ilişkin nehye ve sakındırmaya dayalıdır. Buradaki üzülme Mûsâ'nın annesinden ayrılması hususundaki üzüntüdür. Korku ise onun öleceğine ilişkindir. Bu durum, Hz. Yâkub'un "Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum"[15] demesi gibidir. Cenâb-ı Hak ayrılık tehlikesinde üzüntüyü, helâkte ise korkuyu zikretmiştir. Buna göre yüce Allah, Mûsâ'nın annesinden ayrılık üzüntüsünü kaldırmış, ona geri vereceğini ve peygamber yapacağını müjdelemiş ve ölmeyeceği hususunda güven vermiştir. Bu durumda **Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü** meâlindeki ilâhî beyan şu anlama gelir: Annesinin kalbinde onun hakkında korkudan ve üzüntüden hiçbir şey kalmadı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı. İnanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı, fakat "hiç korkup kaygılanma"[16] sözüyle onun kalbini pekiştirdi. "Neredeyse işi meydana çıkaracaktı" sözü, "Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı"[17] meâlindeki âyet gibidir.

---

14 el-Kasas, 28/7.
15 Yûsuf, 12/13.
16 el-Kasas, 28/7.
17 Yûsuf, 12/24.

15 [§] Yani şayet Rabb'inin işaretini görmesiydi o, kadını arzulardı demektir, yoksa o, kadını arzulamıştı anlamına gelmez. Bu, "Eğer seni sebatkâr kılmasaydık, gerçekten, nerdeyse onlara birazcık meyledecektin"[18] meâlindeki âyet gibidir. Yani şayet onu sebatkâr kılmasaydı onlara az da olsa meyledecekti. Fakat onu sebatkâr kıldı, o da meyletmedi. Önceki ilâhî beyanda geçen durum da bunun gibidir. Müfessirler şöyle demiştir: Kalbini imanla pekiştirdi; "hiç korkup kaygılanma"[19] meâlindeki beyanda da kalbinin pekiştirilmiş olması mümkündür.

Bazıları şöyle demiştir: Onun kalbi, Allah'ın kendisine yönelik vâdinden **bomboştu.** Başına gelen büyük belâlar, ona Allah'ın vâdini unutturmuştu ve neredeyse işi meydana çıkaracaktı. Ne var ki Allah onu, rahmetiyle düzeltti, kalbini pekiştirdi, o da vâdi hatırladı ve hatasından döndü. Bazıları da şöyle demiştir: Firavun onu evlat edindi ve insanlar onun hakkında "Firavun'un oğlu, Firavun'un oğlu" demeye başladı. Bunun üzerine annesini duygusallık ve çocuk sevgisi kapladı. Neredeyse "o benim oğlumdur" diyecekti. Ancak burada yapılan birinci yorum daha uygundur. İbn Mesûd, Übey ve Hafsa'nın mushaflarında "in kâdet letüş'iru bihî" (إن كادت لتشعر به) şeklindeydi[20].

وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١١﴾

11. "Annesi, Mûsâ'nın ablasına, 'Onu izle' dedi. O da ötekiler farkına varmadan uzaktan kardeşini gözetledi."

Annesi onu izle dedi. Yani izini takip et! **O da kardeşini, uzaktan gözetledi.** Denildi ki uzaktan, yani ondan uzakta onun izini takip ediyordu. Bazıları şöyle dedi: "Cünüb" (جنب) kelimesi, insanın görme duyusunun uzak yerlere yükselmesidir. "O, filanın cenbindedir" demek ona yakın yerde bulunmaktadır demektir. Bu, insanlar açısından bilinen ve onlarda var olan bir husustur. Bu beyanla ilgili bazıları şöyle demiştir: **Onu uzaktan gözetledi** sözü "yabancı imiş gibi ilgi göstermeyerek etrafında yürüdü" demektir.

Ötekiler farkına varmadan. Yani bu kadının onu gözetlediği veya ona baktığı ve koruduğunun farkında değillerdi. Yahut onlar kendi helâklerinin onun eliyle olacağının farkında değillerdi. "Besurtü" (بَصُرْتُ) ve "ebsartü" (أبصرت) kelimeleri aynıdır. "An cünübin" (عن جنب) ifadesi uzak bir yerden anlamına gelir.

---

18 el-İsrâ, 17/74.

19 el-Kasas, 28/7.

20 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 71.

"Cevânib" (جوانب) çoğuludur. [§]Şöyle denir: "recülün cünübün" (رجل جنب) ve 16
"kavmun ecnâbun" (قَوْمٌ أجناب), "cânibun" (جانب) ve "ecnâbun" (أجناب), "ecnebiyyun" (أجنبى) ve "ecânibun" (أجانب), yani yabancı. Bunların tamamı uzaklaşmaktan (ictinab) gelmektedir. Bu, Ebû Avsece[21] ve İbn Kuteybe'nin[22] görüşüdür.

وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰٓى اَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾

12. "Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik. Bunun üzerine ablası, 'Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek, üzerine titreyecek bir aile bulayım mı?' dedi."

Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik. Buradaki haram kılmak, engellemek ve yasaklamak demek olup zıddı serbest bırakmaktır. Zıddı helâl kılma olan tahrîm değildir. Bu Allah Teâlâ'dan bir lütuf, ikram ve bir rahmettir. Nitekim çocukken Mûsâ'nın kadınlardan süt emmesini engellemiştir. Halbuki onun emsallerinin hevesi, süt emmede herhangi bir seçicilik olmaksızın her sütten ve her emzirenden emmekti. Onun kendisinin, tüm kadınların sütünü emmekten kaçınması, Allah'ın ona bahşettiği bir lütuf olduğuna işaret etmektedir, tâ ki bu tür davranıştan uzaklaşsın. Buna göre azmi ve rağbeti inkâra yönelik olan kâfire verdiği takdirde iman edip hidâyete erecek bir lütfun, Allah'ın katında bulunması mümkündür. Ancak onun azim ve rağbetinin inkâra yönelik olduğunu ve onu tercih ettiğini bildiğinden hidâyetini engellemiş ve ona vermemiştir.

---

21 "Ebû Avsece Tevbe b. Kuteybe el-Hüceymî en-Nahvî el-A'râbî. Semerkand'a gitmiş ve orada ikamet etmiştir. Edebiyat konusunda Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın görüşlerini benimsemiştir. İmam Mâtürîdî'nin edebiyat hocasıydı. Edebiyatçı Seyhân b. Hüseyin b. Hâzim ondan rivayette bulunmuştur" (Ahmed en-Nesefî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand*, II, 115).

22 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 329. Dilci, yazar Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. Birçok ilimde yetkindir. Bağdat'ta ikamet etmiştir. Çeşitli ilimlerde gerçekten çokça eseri vardır. *Ğarîbü'l-Kur'ân*, *Müşkilü'l-Kur'ân* onun eserlerindendir. Dedesine nispetle kendisine el-Kutebî denilmektedir. 276/889'da vefat etmiştir (bk. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât*, II, 281; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, XIII, 296-300).

Kisâî[23] şöyle demiştir: Emzirdiği sürece kadına "murdı'" (مرضع) denir. Sütten kestiği vakit "murdı'a" (مرضعة) diye nitelenir; evet hamile olduğu sürece o "murdı'a"dır, yani ilerde emzirecektir.

17 [§]Hz. Mûsâ'nın öz annesinden süt emmesi kıssası, Mûtezile'nin şu örnekteki anlayışlarını geçersiz kılmaktadır. Onlara göre Allah her kâfire, sayesinde iman edeceği ve mümin olacağı bir imkân vermiştir. Öyle ki imanını gerçekleştirmek için vermediği hiçbir şey kalmamış, fakat o inanmamıştır. İşte bu durum, yani Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'ya lütfettiği nimeti şayet kâfire de verseydi kâfir iman ederdi demeleri Mûtezile'nin anlayışını iptal etmektedir.

Burada bir lütuf daha mevcuttur: Gerek Firavun gerekse Kıptîler yeni doğan erkek çocuklarını öldürüyorlardı, tâ ki Firavun'un ve krallığının yok olmasına sebep olacak kişi, Firavun'un eliyle ortadan kalkmış olsun. Ama Allah Teâlâ lütfu ve merhametiyle onun sevgisini Firavun'un ve ailesinin kalbine yerleştirdi, öyle ki Mûsâ onların en sevdiği insan oldu, kendileri de ona karşı en şefkatli ve en merhametli kimseler haline geldi, nitekim onun ölmesinden korktular, daha önce ölümünü ve yok olmasını isterlerken şimdi onun için sütanne aramaya başladılar. Bu, ona yönelik Allah'ın bir lütuf ve merhametiydi. "Sana kendimden bir sevgi verdim"[24] meâlindeki ilâhî beyan bunun ifadesidir. Her türlü lütuf ve nimetin elde edilmesi Allah sayesinde mümkündür.

Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek bir aile bulayım mı? dedi. Yani bunu onun yolunu takip eden ve izinden yürüyen kız kardeşi dedi. Saray mensuplarına yönelik bu ifade Mûsâ'nın annesine ilişkin bir işaret konumundaydı. Onların, bunu sezmemeleri için böyle davrandı. Nitekim **size bir aile bulayım mı** demiş, "sütü olup onu emzirecek bir kadın bulayım mı" dememiştir. Belki böyle söylemiş olsaydı onun annesi olduğunu düşünebilirlerdi. Fakat evlatları ölmüş, sütü bulunan bir aile olduğunu düşünmeleri için onlara bir aileyi işaret etti. **Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek.** Yani onu kabul edecek ve kendi içlerine katacak.

Üzerine titreyecek sözü iki ihtimale açıktır. Yani Firavun'a iyi davranacak, ona ihanet etmeyecek veya ikinci bir ihtimal olarak, Mûsâ'ya iyi davranacak.

---

23 Kisâî olarak bilinen Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullah b. Osman el-Esedî el-Kisâî el-Kûfî, yedi kurrâdan biridir. Nahiv, dil ve kırâat konularında imamdı. Sîbeveyh ve Ebû Muhammed el-Yezîdî ile toplantıları ve münazaraları olmuştur. Kendisinden Ferrâ, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm ve başkaları rivayette bulunmuştur. 189/804 yılında Rey'de vefat etmiştir (bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 295).

24 Tâhâ, 20/39.

فَرَدَدْنَاهُ اِلٰى اُمِّه۪ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

[§]*13. "Böylelikle biz annesinin gönlü rahatlasın, gam çekmesin ve* 18
Allah'ın vâdinin gerçek olduğunu bilsin diye onu annesine geri verdik; fakat oradakilerin çoğu bunu bilmiyorlardı."

Böylelikle biz annesinin gönlü rahatlasın ve gam çekmesin diye onu annesine geri verdik. Onunla kalması ve yanında olmasıyla **gönlü rahatlasın diye,** ayrılığıyla da **gam çekmesin diye.** İkinci ihtimal, **gönlü rahatlasın ve gam çekmesin diye.** Yani ona geri verilmesi dolayısıyla mutlu olsun diye. Bu, kadınlarda bilinen açık bir durumdur. Onlar, evlatlarından ayrıldıklarında üzülürler ve bundan dolayı kederlenirler, evlatları geri döndüğünde ve birleştiklerinde ise sevinirler.

Allah'ın vâdinin gerçek olduğunu bilsin diye. O, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Allah'ın vâdinin hak olduğunu ve kesin olarak gerçekleşeceğini biliyordu. Ancak bunu, müşahedeyle ve görerek değil haber yoluyla biliyordu. Sanki şöyle buyurmuştur: Habere dayalı bildiği olayı müşahede ederek ve görerek bilsin diye. Çünkü müşahedeye ve görmeye dayalı bilgi, haberî bilgiye göre daha güçlü, daha açık ve şüpheleri daha fazla gidericidir. Görmez misin ki İbrahim (a.s.), Rabb'inden ölüleri diriltmeyi kendisine göstermesini istemiştir. Halbuki o, Cenâb-ı Hakk'ın gerçekten ölüleri dirilttiğini ve buna güç yetirdiğini biliyordu. Fakat bunu haberî bir bilgiyle biliyordu; bu defa müşahedeye ve görmeye dayalı bir bilgiyle kendisine bildirmesini istemiştir, çünkü bu, habere dayalı bilgiye göre daha güçlü, daha açık ve vesveseleri daha fazla gidericidir. Önceki durum da böyledir.

Allah'ın vâdinin gerçek olduğunu bilsin diye. Allah'ın annesine vâdi, onu kendisine geri vereceği ve peygamberlerden biri yapacağıdır. Bunun anlamı daha önce söz konusu edildiği gibidir.

Fakat oradakilerin çoğu bunu bilmiyorlardı. Mûtezile de bunların içindedir. Çünkü Allah Teâlâ "cehennemi dolduracağım"[25] buyurmak suretiyle onu insanlar ve cinlerle dolduracağını bildirmiştir. Onlarsa, Allah'ın cehennemi doldurmamayı irade ettiğini söyler ve şöyle izah ederler: Cenâb-ı Hak

25 "Rabb'inin, 'Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu" (Hûd, 11/119; ayrıca bk. es-Secde, 32/13).

insanların tümünün iman etmesini irade etmiş ve dilemiş, onlarsa inanmamıştır. Buna göre onlar için bunu dilemişse cehennemi onlarla doldurmamayı dilemiş olur. Onların anlayışına göre bu, vâdden dönme ve beyanda yalan söylemekten ibarettir.

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَاسْتَوٰٓى اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٤﴾

19 **[§]*14. "Mûsâ yetişip olgunlaşınca, ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle ödüllendiririz."***

Yetişip olgunlaşınca. Müfessirlerin bazıları şöyle demiştir: Yetişkinlik çağı on sekiz ile otuz yaş arası dönemdir. Sonra otuz ile kırk arası gücün olgunlaşması dönemidir. Kırktan sonra ise zayıflamaya başlar. Sonra ömründe kırk sene zayıflama dönemi geçer. Bazıları, yetişkinlik çağına ulaşmanın otuz üç yaşında, olgunlaşmanın ise kırk yaşında olduğunu belirtmiştir[26]. İbn Abbâs'tan da bunun benzeri nakledilmiştir[27]. Bir kısım âlimler ise yetişkinlik çağının ihtilam dönemi, olgunlaşmanın ise kırk yaşı ifade ettiğini söylediler. "Eşüd" (الأشد) kelimesinin aslı her şeyin güçlenmesi, kendisinden amaçlananı ve yaratılma hedefini yüklenebilmesidir. Bunun kapsamına akıl ve benzeri her özellik girer.

Ve'stevâ (واستوى). Yani olgunlaşınca, güçlenince ve bu durumu yüklenebilecek hale gelince. Buradaki "istivânın", yukarıda geçen "eşüdd" (أشد) kelimesinin tefsiri olması da mümkündür. Ebû Avsece ile İbn Kuteybe şöyle demiştir: "İstevâ", (استوى), yani güçlendi, gençliği tamamlandı ve burada karar kıldı. Burada bunun daha fazlası yoktur[28]. Bu hususun aslı ise biraz önce söylediğimizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona hikmet ve ilim verdik. Yani insanlar arasında hükmetmesini sağlayacak ilim verdik, ayrıca kendisinin ve insanların işlerinin nasıl yürütüleceğinin bilgisini öğrettik. Müfessirlerin bazıları hikmetin, nübüvvet öncesi anlayış, akıl ve ilimden ibaret olduğunu söylemiştir.

---

26 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 135.
27 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 435.
28 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 329.

İşte güzel davrananları biz böyle ödüllendiririz. Cenâb-ı Hak güzel davrananları dünyada iken kendilerine vâdettiği şekilde âhirette mükâfatlandırır; tıpkı Mûsâ'ya vâdettiklerini dünyada gerçekleştirmesi gibi. İkinci mânanın, Hz. Mûsâ'nın ilim ve daha başka hususlardaki irade ve gayreti sonunda Allah'ın ona verdiği lütuflar olması mümkündür. Allah belirttiği kişiyi böylece mükâfatlandırdığını bildirmesidir. Bu şu ilâhî beyana benzemektedir: "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz"[29].

وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلٰى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ
يَقْتَتِلَانِ هٰذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهٰذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذٖى مِنْ
شِيعَتِهِ عَلَى الَّذٖى مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسٰى فَقَضٰى عَلَيْهِ قَالَ
هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ قَالَ رَبِّ اِنّٖى
ظَلَمْتُ نَفْسٖى فَاغْفِرْ لٖى فَغَفَرَ لَهُ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ ﴿١٦﴾

[S] *15. "Mûsâ, ahalisinin farkedemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada,* 20
biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: 'Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!'"

16. "Rabb'im! Doğrusu kendime zulmettim; beni bağışla! Allah da onu bağışladı. Çünkü O, gerçekten çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir."

Mûsâ, ahalisinin farkedemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: Şehir ahalisinin habersiz olduğu bir sırada, bu da öğle vakti olup öğle uykusu zamanıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Şehir ahalisinin Mûsâ'nın girmesinden habersiz olduğu bir sırada; yani onlar farkına varmaksızın ve onun Mûsâ olduğunu bilmeksizin şehre girdi. Bu yoruma göre habersiz olma durumu, Mûsâ'nın onlara gelmesiyle ilişkilidir. İlk yoruma göre ise şehir ahalisinin habersizliğiyle ilgilidir, yani onların habersiz olduğu bir

29 el-Ankebût, 29/69.

sırada girmiştir. Şayet durum böyleyse, şehir ahalisinin habersiz oluşunun, o gününün kendilerinin bayramı olması, bayram kutlamalarına gitmiş olmaları ve Mûsâ'nın şehrin durumunu ve yollarını öğrenmek için oraya girmesi anlamında olması ihtimal dâhilindedir. Durum böyle değilse, tümünün öğlen vakti uyumasının bir geleneği yansıtması mânasında da olabilir; bu, ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Orada, biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Bu kendi halkından, diğeri düşman tarafından** meâlindeki âyet, işaret edilenin görünür olanı için kullanılır. Görünmeyen için ise böyle bir ifade kullanılmaz. Ancak edipler ifadede bir dolaylı anlatım ve incelik olduğunu belirtmiştir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Orada iki adamı birbirleriyle kavga ettiğini gördü,** bunlara bakan kişi **bu onun tarafından şu da düşman tarafından** der. Şunu da belirtelim ki müfessirler, bunlardan birinin İsrâiloğulları'ndan, diğerinin ise Kıptî olduğunu söylemiştir.

Eğer denilirse ki: İsrâiloğulları'ndan olan kişi Mûsâ'nın tarafı olarak nasıl nitelendirilmiştir? Oysa ki olay Mûsâ'nın şehre ilk girişi sırasında meydana gelmiştir, İsrâiloğulları'ndan olan kişi ile Kıptî arasındaki ayırımı nasıl yapabilmiştir? Ayrıca İsrâiloğulları o dönemde putlara tapıyordu ve bu durum onlara sevdirilmişti. Öyle ki onlar, Mûsâ'nın, kendilerini şehirden çıkarıp, Fi-
21 ravun ve Kıptîler'in tümünün helâkinden sonra ona şöyle demişlerdi: [§]"Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap"[30]. Aynı şekilde Mukātil de şöyle diyor: Her ikisi de kâfirdi[31]. Hz. Mûsâ'nın "Ben suçlulara asla arka çıkmayacağım"[32] dediğini görmüyor musun?

Aslında bu ilâhî beyanda gizli bir kelimenin bulunduğu anlaşılıyor. Allah Teâlâ sanki şöyle buyuruyor: Bu, onun tarafından, şu da düşmanlarındandır. Ya da şöyle buyurmuş gibidir: Şu, onun taraftarı olan topluluktandır, bu da ona düşman olan bir toplulukta düşmanlık yapmaya devam ediyor. Şu ilâhî beyan buna göre anlaşılır: "Mûsâ, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince"[33]. Yani ikisine de düşman olarak kalıyor veya ikisine de düşman oluyor. Şunu da belirtelim ki Ebû Muâz en-Nahvî, Mukātil'in isabetsiz gördüğü zannına karşı çıkar; Mukātil'in yorumu ise her ikisinin de kâfir olması yönün-

---

30 el-A'râf, 7/138.
31 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 492.
32 el-Kasas, 28/17.
33 el-Kasas, 28/19.

dedir. Ancak âyet, bizim sözünü ettiğimiz anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir*[34].

Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Yani Allah'ın ilminde, onun tarafından olacağı bilinen kişi, Allah'ın ilminde onun düşmanı olarak kalacak kimseye karşı yardım diledi. "İstiğâse" (الاستغاثة) kelimesi, yardım ve destek istemek anlamına gelir. Yani kendisine yardım etmesini istedi.

Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu. Ebû Avsece şöyle dedi: "Vekze" (الوكزة) göğse vurmak demektir. Zeccâc[35], İbn Kuteybe ve diğerleri, "vekze" kelimesinin itme anlamına geldiğini söylemişlerdir[36]. "Vekezehû" (وكزه), yani onu itti. **Ölümüne sebep oldu** sözü hakkında bazıları şöyle dedi: [§]Yani onu bitirdi. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: 22
"Sonunda Mûsâ süreyi doldurduğunda"[37], "İşte fetvasını istediğiniz mesele halledildi"[38]. Burada "fe kadâ" (فقضى) kelimesi bitirildi, tamamlandı anlamına gelir. Bazıları söz konusu beyanın "öldürdü" mânasına geldiğini söylediler. Burada verilen iki mâna da aynıdır: Birini öldürdüğünde onu bitirmiş olur. Aslında Hz. Mûsâ söz konusu kişiyi öldürmeyi kastetmemiş ve hedeflememişti. Fakat yüce Allah onun süresini tamamlamış ve Mûsâ'nın vurmasını ömrünün bitişinin sebebi yapmıştır. Görünürde Mûsâ kâtildir. Çünkü kendisi "Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum"[39] demiştir. Cenâb-ı Hak da onu bu sözünde yalanlamamış ve "sen onu öldürmedin" dememiştir. Mûsâ ayrıca **Doğrusu kendime zulmettim, beni bağışla** demiştir.

---

34 "Âyette İsrâiloğulları'ndan olan kişinin kâfir olmadığına dair delil vardır. Zira yüce Allah, Mûsâ'nın "ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince" dediğini bildirmiştir. Böylelikle İsrâiloğulları'na mensup kişinin, Mûsâ'dan ona karşı yardım istediği Kıptî'yi, -Mûsâ'nın daha önce Kıptî'yi onun için öldürmesinden sonra- Mûsâ ve İsrâiloğulları'na mensup kişinin düşmanı kıldı. Bu, onun müslüman olduğuna delâlet etmektedir. Gerçek böyledir, çünkü İsrâiloğulları İsrâil'in (a.s.) dini üzereydi. Bundan dolayı Firavun ve kavmi onları eziyordu. Şayet kâfir olup emir ve yasaklarında ona uysalar, onların güvencesi altında olurlardı. Bu, muhtemeldir. Mûsâ o olaydaki İsrâiloğlu'nu bilmişti, çünkü onların Kıptîler'den ayrıldıkları özellikleri vardı ve İsrâiloğlu bunu kendisine anlatmıştır. Durumun zâhirine göre Kıptî'nin İsrâiloğlu'na zulmettiğini bildiğinden dolayı ona yardım etti. Nihai gerçeği bilen Allah'tır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 564a).

35 "Vekz, yumrukla vurmandır; denildi ki sopayla vurdu" (Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 137).

36 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 330; Kurtûbî, *Tefsîr*, XVI, 246-247.

37 el-Kasas, 28/29.

38 Yûsuf, 12/41.

39 el-Kasas, 28/33. Ayrıca bk. eş-Şuarâ, 26/14.

Bu âyet-i kerîmede, Ebû Hanîfe'nin şu fetvasına istidlâl etmenin mümkün olduğuna dair delil vardır: Bir başkasını öldürücü büyük bir taşla veya büyük bir odunla öldüren kimse, ceza olarak öldürülmez, bundan dolayı ona kısas gerekmez[40]. Çünkü Mûsâ Kıptî'ye yumruk attığı kişi ölmüştü -ki onun kırk adam gücünde olduğu ifade edilmiştir- bundan dolayı kendisine kısası gerekli görmemiştir. Nitekim şehrin öbür ucundan gelen adam Mûsâ'ya şöyle demişti: "Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve dedi ki: 'Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim'. Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı. 'Rabb'im! Beni zâlimler topluluğundan kurtar' dedi"[41]. Şayet kısas gerekli olsaydı söz konusu kişiler, Mûsâ'yı öldürmeleri durumunda zâlim olmazlardı, aksine o, zâlim olurdu. Kısasın gerekli olmasına rağmen Mûsâ'nın bundan kaçması da muhtemel değildir, bu durumda da onların hakkını yok saymak gibi bir sonuç vardır. Bu açıklamalar Hz. Mûsâ'ya kısas uygulamanın gerekli olmadığına işaret etmektedir. Şüphe yok ki kırk adam gücündeki birinin yumruğu ölüme sebebiyet vermede, büyük bir taşla veya büyük bir odunla vurmaktan daha hızlı ve sonuca daha yakındır. Bunda kısas gerekli olmayınca diğerinde de olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ رَبِّ بِمَآ اَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ اَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ ﴿١٧﴾

23 ***[§]17. "Mûsâ, 'Rabb'im! Bana lütfettiğin nimetler hakkı için suçlulara asla arka çıkmayacağım' dedi."***

Rabb'im! Bana lütfettiğin nimetler hakkı için. Bazıları şöyle demiştir: Bağışlamak suretiyle **bana lütfettiğin nimetler hakkı için**. Cana kıymam karşılığında beni cezalandırmadın, dünyadayken öldürme fiiline karşılık cezalandırılmaktan beni korudun. Ona lütfettiği nimetin, vermiş olduğu kuvvet olması da mümkündür. Hz. Mûsâ bu gücüyle suçlulara arka çıkan bir kimse olmayacağını da bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ فَاِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْاَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسٰٓى اِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٨﴾

---

[40] bk. Serahsî, el-*Mebsût*, XXVI, 146.

[41] el-Kasas, 28/20-21.

18. "Şehirde korku içinde etrafı gözetleyerek sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen adam bağırarak ondan yine yardım istiyor! Mûsâ ona, 'Açıkçası sen düpedüz serserinin birisin' dedi.

Şehirde korku içinde, etrafı gözetleyerek sabahladı. Kur'ân'da sözü edilen "asbeha" (أصبح) kelimesi çoğu yerde "oldu" anlamına gelir. "Veya suyu dibe çekilir"[42], yani öyle olur; "suyunuz çekiliverse"[43] ve benzeri ilâhî beyanlar bunun örnekleridir. Burada ise "asbeha" (أصبح) ile sabahlamanın kendisini kastetmiştir. **Gözetleyerek** sözüne ilişkin müfessirlerin çoğu şöyle dedi: Yani onlardan gelecek bir kötülüğü bekleyerek. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Terakkub" (الترقب) korku demektir. Sanki "ölümünden korkarak" buyurmuştur. "Terakkub"un asıl mânası beklemek ve gözetmektir. "Rukūb" (الرقوب) ise onu isteyen ve talep etmek için gelen kişinin beklemesidir. Bu da "terakkub" kökündendir.

Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen adam bağırarak ondan yine yardım istiyor! Mûsâ ona, 'Açıkçası sen düpedüz serserinin birisin' dedi. Sanki Mûsâ'nın (a.s.) bağlılarından olduğu bildirilen adam, kendi başına zayıf bir adam olup kimseye karşılık veremiyordu. Mûsâ'dan yardım ve destek istiyordu. Bir de o Kıptî, kötü ve belâlı oluşu sebebiyle cedelleşiyor ve tartışıyordu. Fakat kendi başına birine karşı çıkacak bir güce sahip değildi. Ancak bütün bunlar kendisinde bulunan kötülükten doğmaktaydı. Bundan dolayı Mûsâ (a.s.) ona, **açıkçası sen düpedüz serserinin birisin** demiştir. Mûsâ onun azgınlığını müşahedeyle değil, burada anlattıklarımıza dayanarak anlamıştır.

فَلَمَّٓا اَنْ اَرَادَ اَنْ يَبْطِشَ بِالَّذ۪ي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَاۙ قَالَ يَا مُوسٰٓى اَتُر۪يدُ
اَنْ تَقْتُلَن۪ي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْاَمْسِۗ اِنْ تُر۪يدُ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ جَبَّارًا
فِي الْاَرْضِ وَمَا تُر۪يدُ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِح۪ينَ ﴿١٩﴾

[§]19. "Mûsâ, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince adam şöyle dedi: Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi, şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun? Demek ki sen haksızlıkları düzelten biri olmak istemiyorsun da bu ülkede sadece azılı bir zorba olmak istiyorsun dedi." 24

42 "Rabb'imin, senin bağından daha iyisini bana vereceğini umuyorum. Allah senin bağına gökten âfetler gönderir de bağ boş ve kaygan bir zemin haline gelebilir. Yahut bağının suyu dibe çekilmiş olur da bir daha onu aramaya bile gücün yetmez" (el-Kehf, 18/40-41).

43 "Bir de şunu sor: 'Suyunuz çekilmiş olursa size akarsuyu kim getirebilir?'" (el-Mülk, 67/30).

Bu sebepledir ki Mûsâ, gerçek bir olaya dayanarak değil de fikir yürütmek suretiyle onun azgınlığını öğrenmiş, öldürmemesi için ikisinin de düşmanı olan bu adamı yakalamak istemiştir. Allah Teâlâ burada "batş" (البَطْش) kelimesini kullandı, bu da el ile yakalamaktır. Daha önce ise "vekzetü" (الوكزة) kelimesini belirtti; bu, ifade ettiğimiz üzere itme ve vurmadır. *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Mûsâ birincisine vurduğunda yumruğun tesiri adamın iliklerine kadar işlemiş ve onu öldürmüştür. Berikini ise bu şekilde yakalamıştır, tâ ki adamı mahvedip telef etmesin ve önceki yumruğunun yaptığı gibi berikinin de canını almasın.

O adam şöyle dedi: Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi, şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun? Bu sözü kimin söylediğine dair ihtilaf edildi. Müfessirlerin çoğu bu sözü söyleyenin, feryat ederek yardıma çağıran kişi olduğunu belirtmiştir. Dediler ki, çünkü o, Mûsâ'nın (a.s.) kendisini yakalamak istediğini ve ona yöneldiğini zannetti. Bundan dolayı **dün birini öldürdüğün gibi, beni de mi öldürmek istiyorsun?** demiştir. Bazıları ise şöyle dedi: Bu sözü söyleyen o Kıptî'dir. Şayet böyleyse bu durum, Mûsâ'nın dün o adamı öldürmesinin açık olduğuna işaret etmektedir, zira Kıptî bunu biliyordu. Yine "şehir ahalisinin fark edemeyeceği bir vakitte"[44] meâlindeki âyetin, "Mûsâ'nın (a.s.) şehre girmesinden habersiz oldukları bir sırada" anlamına geldiğini göstermektedir. Şayet bu sözü söyleyen şahıs, ilk kişi ise Mûsâ'nın onu öldürmesi açık değil gizliydi. Buna göre habersizlik, Mûsâ'nın (a.s.) şehre girişiyle değil, şehir ahalisiyle ilişkilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Demek ki sen haksızlıkları düzelten biri olmak istemiyorsun da bu ülkede sadece azılı bir zorba olmak istiyorsun. Çünkü iki kişinin arasını düzelten kimse, bunlardan birini bırakıp diğerini öldürmez ve yakalamaz. Aksine eşit bir şekilde ikisinin arasını düzeltir. Adam dile getirdiği sözü bu sebeple söylemiştir. **Bu ülkede sadece azılı bir zorba olmak istiyorsun** meâlindeki âyete ilişkin bazıları şöyle dedi: Diyor ki zorbalar, bir cana karşılık olmaksızın
25 adam öldürmeyi işte böyle yapıyor. Bazıları da şöyle demiştir: Zorba, [§]insanları kendi arzusuna ve dilediğine yöneltir, isteseler de istemeseler de onları buna zorlar. Âlimlerin bir kısmı da şu kanaati belirtmiştir: Zorba, insanlara karşı büyüklenen, hiç kimseyi kendisine denk görmeyendir veya buna benzer ifadeler. Denilir ki haksız yere başkasına öfkeyle söz söyleyen kimse zorbadır.

---

[44] el-Kasas, 28/15.

وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعٰى قَالَ يَا مُوسٰٓى اِنَّ الْمَلَاَ يَاْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ اِنّ۪ى لَكَ مِنَ النَّاصِح۪ينَ ﴿٢٠﴾

20. "Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve dedi ki: 'Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim.'"

Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi. Şehrin öbür ucu, Firavun'un bulunduğu ve ikamet ettiği yer olması ihtimal dâhilindedir, adam oradan gelmiştir. Yahut şehrin öbür tarafının, Mûsâ'yı öldürmek konusunda anlaşan ileri gelenlerin ve eşrâfın bölgesidir. **Koşarak.** "Sa'y" (السعى) dil bakımından koşmak anlamına gelir. Herhalde durumu ona haber vermek için hızlıca yürüyordu.

İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar. "ye'temirûne" (يأتمرون) kelimesini bazıları "Seni öldürmekte istişare ediyorlar" şeklinde açıklamıştır. Zeccâc şöyle demiştir: "Seni öldürmeyi birbirlerine emrediyorlar"[45]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Seni öldürmeye azmediyorlar[46]. "Senin hakkında istişare ediyorlar" anlamını verdiği de söylenmiştir. Ebû Avsece'nin görüşü de budur[47]. Sözlük açısından "İ'timâr" (الائتمار) itaat etmek ve yapılması emredilen işi yerine getirmektir. Sanki Firavun, ileri gelenlere Mûsâ'yı öldürmelerini emretmiş, onlar da buna itaat etmiş ve emrine boyun eğmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim. Zeccâc şöyle demiştir: "leke" (لك) ifadesi "nâsıhîne" (ناصحين) kelimesinin sılası (bağıntısı) değildir. Zira sıla, mevsûlden önce gelmez. Ancak bunun mânası derhal çıkıp git, ben senin iyiliğini isteyen ve sana öğüt verenlerdenim şeklinde olur[48]. Halbuki durum onun söylediği gibi değildir. Çünkü sıla, önce de sonra da gelebilir. Bu, dil bakımından açık bir durumdur.

---

45 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 138.

46 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 331.

47 Bu görüş, İbn Kuteybe'nin *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân* adlı eserinde Ebû Ubeyde'ye nispet edilmiştir (s. 330).

48 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 138.

فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِى مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢١﴾

26 [§]*21. "Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı. 'Rabb'im! Beni zâlimler topluluğundan kurtar' dedi."*

Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı. Bu ilâhî beyanın açıklamasını yapmıştık. **Korku içinde etrafı gözetleyerek** sözü, korkmanın Allah'tan başka bir varlığa yönelik de olabileceğini ve böylesinden korkulmasının caiz olduğunu gösterir. Bu konu bazılarının Allah'tan başkasından korkulmasının caiz olmadığına ilişkin sözleri gibi değildir. Gerçek korku Allah'a yönelik olur; insan, O'nun, bu örnekte olduğu gibi başkası vasıtasıyla intikam almasından korkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'im! Beni zâlimler topluluğundan kurtar. Buradaki zâlimin, her bir müşrik anlamına gelmesi muhtemeldir çünkü her müşrik zâlimdir. **Rabb'im! Beni zâlimler topluluğundan kurtar** sözü ikinci ihtimal olarak kendisini öldürmeyi kastetmelerine bağlı olabilir. Mûsâ'nın (a.s.) o Kıptî'yi öldürmesi, kendisinin öldürülmesini ve kısası gerektirmez. Çünkü Mûsâ Kıptî'yi öldürmeyi kastetmemiş ve onu öldürecek bir silâh da kullanmamıştır. Böylelikle onların Mûsâ'yı öldürmeyi tasarlamaları meselesinde zâlim olduklarını ifade etmiştir.

وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسٰى رَبّٓى اَنْ يَهْدِيَنِى سَوَٓاءَ السَّبِيلِ ﴿٢٢﴾

22. "Mûsâ Medyen'e doğru yöneldiğinde, 'Umarım Rabb'im bana doğru yolu buldurur' dedi."

Medyen'e doğru yöneldiğinde. Bazıları şöyle demiştir: Öyle bir yol tuttu ki bu yola devam ettiği takdirde Medyen'e doğru çıkar; yahut da hedeflediği mekânda bulunur.

Umarım, Rabb'im bana doğru yolu buldurur. Yani hedeflediği ve istediği yola, bu da Medyen yoludur. Onun yolu şaşırdığı da söylenmiştir.

وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ اُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ
دُونِهِمُ امْرَاَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقٖي حَتّٰى
يُصْدِرَ الرِّعَٓاءُ وَاَبُونَا شَيْخٌ كَبٖيرٌ ﴿٢٣﴾

23. "Medyen suyuna vardığında orada hayvanlarını sulayan bir grup insanla karşılaştı. Onların biraz ötesinde de (hayvanlarının suya gelmesini) ***engelleyen iki kadın gördü. Onlara, 'meseleniz nedir?' diye sordu. 'Çobanlar sulayıp çekilmeden biz*** (hayvanlarımızı) ***sulayamayız; babamız da çok yaşlıdır' dediler."***

Medyen suyuna vardığında. Yani Medyen suyunun kendisinden aktığı kuyuya varınca. **Orada hayvanlarını sulayan bir grup insanla karşılaştı.** Buradaki "ümmet" (أُمَّة) kelimesi topluluk anlamındadır. Denildi ki, yani büyük baş hayvanlarını ve koyunlarını sulayan insanlar. [§]**Onların biraz ötesinde** 27
de, (hayvanlarının suya gelmesini) engelleyen iki kadın gördü. Bazıları şöyle dedi: **Engelleyen,** yani insanlar işlerini bitirip oradan ayrılınca ve kuyu sadece onlara kalıncaya kadar koyunlarını engelliyorlardı. Bazıları da şöyle demiştir: **Engelleyen,** yani koyunlarını sulamak için arkalarından onları kovalıyorlardı. **Onların biraz ötesinde de, (hayvanlarının suya gelmesini) engelleyen iki kadın gördü** anlamındaki ilâhî beyan iki ihtimal taşır. Birincisi, onlar çekilmeden kendi koyunlarını tutuyor ve sulamıyorlardı, çünkü çobanlar oradan ayrılmadan izin vermiyorlardı. İkincisi, kadınlar bundan men edilmemişlerdi, ancak erkeklerle kalabalık bir şekilde karışmaktan utanmışlar, onların işlerini bitirmelerini ve çekilmelerini beklemişlerdir.

"İki kadın neden erkeklerin suda toplandığı vakitte geri durmuyorlar da illa gelişlerinde orada bulunuyor, kuyunun erkeklerden boş kaldığı zamanı beklemiyorlar" diye bir itiraz yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Şundan dolayıdır ki belirtildiğine göre kuyunun yanında, üzerine konulan ve şu kadar sayıda adamın kaldırabileceği bir taş vardı. Aynı şekilde su çekilen kovayı, anlatıldığına göre on ile kırk arasında adamın kaldırabileceği belirtilmiştir. Kadınlar adamların oraya geldiği ve orada bulunduğu sırada o kuyuda bulunmaları, kovayla su çekip boşaltma işini onların üstlenmeleri gerekiyordu. Şayet geride kalıp kuyunun sadece kendilerine kalmasını bekledikten sonra gelselerdi, su çekmek için kovayı ve kuyunun tepesinde bulunduğu anlatılan taşı kaldırmaya güç yetiremezlerdi. Söz konusu olay bu sebeple olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Meseleniz nedir? Yani haliniz ve durumunuz nedir? **Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (hayvanlarımızı) sulayamayız dediler;** biraz önce belirttiğimiz sebeple. "Yasdüru" (يَصْدُرَ) şeklinde "ya"nın nasbedilmesi ve diğer harflerin merfû kılınmasıyla da okunmuştur[49]. Nasb ile okuyan şöyle bir mâna veriyor:
28 [S]Çobanlar kendileri çekilinceye kadar, yani dönünceye kadar. Merfû okuyanlar ise "koyunlarını çıkarıp döndürünceye kadar" diye anlıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Babamız da çok yaşlıdır. İki hanım *-en doğrusunu Allah bilir ya-* koyunları sulama konusunda geri kalması ve bu işi kendisi üstlenmeyip onları göndermesine dair babalarının mazeretini anlatma meyanında, bu işten geri kalması ve kendilerini göndermesinin sebebinin yaşlılığı ve zayıflığı olduğunu söylemişlerdir. Aksi takdirde bahsettiğimiz gerekçe dışında onları bu işe sevkedecek bir sebep yokken babalarının yaşının ilerleyişinden söz etmelerinin bir anlamı kalmazdı. Bilmediğimiz başka bir sebepten dolayı olması da mümkündür.

فَسَقٰى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلّٰٓى اِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ اِنّ۪ي لِمَٓا اَنْزَلْتَ اِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَق۪يرٌ ﴿٢٤﴾

24. "Bunun üzerine Mûsâ, onların hayvanlarını sulayıverdi. Sonra gölgeye çekilip, 'Ey Rabb'im! Bana lütfedeceğin her türlü hayra muhtacım!' diye niyazda bulundu."

Bunun üzerine Mûsâ, onların hayvanlarını sulayıverdi. Sonra gölgeye çekildi. Bu beyan, hayvanların sulandığı kuyunun güneşin vurduğu yerde olduğunu göstermektedir, çünkü onların yerine hayvanları suladığında gölgeye çekildiğini bildirmiştir. Bununla beraber Hz. Mûsâ'nın sebep olmaksızın gölgede oturmasına da işaret vardır.

Ey Rabb'im! Bana lütfedeceğin her türlü hayra muhtacım! diye niyazda bulundu. Denildi ki bu, acıkmaktan dolayı yaptığı bir şikayetidir. Çünkü onun Mısır'dan Medyen'e doğru yanına azık almaksızın Firavun ve kavminden kaçarak yola çıktığı belirtilir. Bu yol ise sekiz günlük yürüme mesafesindedir. Bunda, kişinin içinde bulunduğu sıkıntı ve belâdan bahsetmesi ve bunu bildirmesinde bir sakınca bulunmadığına dair bir işaret vardır. Zira Mûsâ (a.s.)

---

49 İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 543.

içinde bulunduğu açlık durumundan bahsetmiştir. Aynı şekilde bir başka âyette bildirildiği üzere meâlen şöyle demiştir: "Gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük"[50]. Bu husus, bu tür sözlerin Allah'tan şikayet etme konumunda olduğunu söyleyenlerin görüşünü reddetmektedir. Şayet böylesi şikayet olsaydı Hz. Mûsâ bunu söylemez ve bundan bahsetmezdi.

فَجَاءَتْهُ إِحْدٰيهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥﴾

[§]25. *"Bu esnada kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına* 29
geldi; 'Bizim yerimize (hayvanlarımızı) *sulamanın karşılığını ödemek üzere babam seni çağırıyor' dedi. Mûsâ, babalarının yanına gelip de ona başından geçenleri anlatınca, 'Korkma, zâlimler güruhundan kurtuldun' dedi."*

Bu esnada kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına geldi. Yürüyerek, yani çıkmayı âdet edinmemiş birinin yürüyüşü gibi yürüyerek. Veya **utangaç bir eda ile yürüyerek**, yani insanların arasına girmeyen, tesettürlü ve örtülü kadının yürüyüşüyle. **Bizim yerimize (hayvanlarımızı) sulamanın karşılığını ödemek üzere babam seni çağırıyor dedi.** Bu, başkasına yapılan bir iyilik karşılığında ücret almanın sakıncalı olmadığını gösterir. Kendisine iyilik ve yardım yapılan kimseye uygun düşen davranış, iyilik ve yardım için bir bedel ve ücret vermesidir. Yardım eden ve iyilikte bulunan kimseye uygun düşen şey ise buna mukabil bir bedel almamasıdır. Ancak Mûsâ (a.s.) aşırı bir ihtiyaç içerisindeydi. Bu sebeple sözü edilen olay oldu ve iyiliği için belirtilen bedeli aldı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Babalarının yanına gelip de ona başından geçenleri anlatınca. Yani Mûsâ (a.s.) iki kadının babasının yanına gelip ona kendi başından geçenleri anlatınca, **Korkma, zâlimler güruhundan kurtuldun, dedi.** Onun Mûsâ'ya **Korkma, zâlimler güruhundan kurtuldun** sözü bahis konusu yerde Firavun'a ait bir hâkimiyetin bulunmadığını ve oraya kadar elinin uzanmadığını göstermektedir. Zira orada hâkimiyeti olsaydı Mûsâ'nın daha önce var olan korkusu devam ederdi ve Firavun'dan kurtulmuş olmazdı. Bu durum Firavun'un, onlar üzerinde herhangi bir hâkimiyetinin bulunmadığını göstermektedir.

---

[50] el-Kehf, 18/62.

Zâlimler sözü müşrikler anlamına gelebilir, çünkü her müşrik zâlimdir. Ya da haksız yere öldüren **zâlimler güruhundan kurtuldun** mânasına gelir. Nitekim o, "Rabbim! Beni zâlimler topluluğundan kurtar" demişti[51].

قَالَتْ اِحْدٰيهُمَا يَٓا اَبَتِ اسْتَاْجِرْهُۘ اِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَاْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْاَم۪ينُ ﴿٢٦﴾

26. "O iki kızdan biri, 'Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır' dedi."

Müfessirler şöyle demiştir: Kızlardan biri babasına "onu ücretle tut, zira
o güçlü ve güvenilirdir" dediğinde o, "gücü ve güvenilirliği nedir? diye sordu.
30 Kız, şöyle dedi: [§]Gücü kuyunun başındaki taşı tek başına kaldırmasıdır. Bu,
ancak şu kadar kişinin güç yetirebileceği bir taştı. Kovayı da kuyudan tek başına çekti, buna ancak şu kadar kişi güç yetirebiliyordu. İşte bu, onun gücünü gösterir. Güvenilirliğine gelince, kendisi bana "arkamdan yürü ve bana yolu tarif et" dedi. Bu da onun güvenilirliğini kanıtlar. Bunlardan başka kız, onun güvenilirliğini daha önce, Mûsâ (a.s.) iki kıza **meseleniz nedir?** diye sorup hayvanlarını suladığı esnada kendileriyle sergilediği davranıştan biliyordu. Bu tür davranışlarda onlara bakmamasında ve töhmete sebep olacak hareketlerde bulunmamasında onun güvenilirliği bilinir olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Babacığım, onu ücretle tut. Öyle anlaşılıyor ki babası güçlü ve güvenilir bir işçi aramaktaydı, fakat henüz bulamamış ve elde edememişti. Bu sebeple kız babasına **onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır** demiştir. Zira büyük baş hayvanı bulunup mâlî imkânı olan ve bunların güdülmesi ve sulanmasına ihtiyaç duyan -belirtildiği şekliyle zayıflık ve yaşlılığa dûçâr olmuş- bir kimsenin, hayvanları gütme ve sulamaya kızlarını gönderip, kızlarının yerine bu işleri yapacak bir işçi tutmaması muhtemel değildir. Bu söz konusu durum öyle bir sonuca götürmez. Özellikle Cenâb-ı Hakk'ın **kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına geldi** meâlindeki beyanında kızını haya ile nitelendirmesi, onun bir işçi aradığını göstermektedir. Tekrar hatırlatalım ki baba koyunları sulamak üzere kızını göndermişti. O, buna mecbur kalmış ve ihtiyaç duymuştu. Bu sebeple kızı, ona **babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır** dedi.

---

[51] el-Kasas, 28/21.

قَالَ اِنّ۪ٓى اُر۪يدُ اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلٰٓى اَنْ تَاْجُرَن۪ى
ثَمَانِيَ حِجَجٍ فَاِنْ اَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اَشُقَّ
عَلَيْكَ سَتَجِدُن۪ٓى اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٢٧﴾

27. "Baba, 'Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini seninle evlendirmek istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey; seni zorlamak istemem. İnşallah benim iyi kimselerden olduğumu göreceksin' dedi."

Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini seninle evlendirmek istiyorum. Kız ücretli çalıştırmayı istedi, baba ise evlendirme teklif etti. Çünkü kız evlilik istemiyordu. Veya kız ücretli çalıştırmayı talep etti, -her ne kadar isteği olsa da- utangaçlığından dolayı evliliğe olan isteğini belirtmedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Bana sekiz yıl çalışmana karşılık** sözü iki şekilde yorumlanabilir. İlki, 31
onun sekiz sene çalışmasını nikâhın bedeli ve mehri kılmıştır. Bir de sekiz yıl olarak belirlemesi, sekiz sene çalışmayı kıza denk mehir (mehr-i misil) olarak görmesinden dolayıdır. **Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey.** Yani şayet on yıla tamamlar ve mehr-i misli arttırırsan senin bileceğin bir mesele. Yani sana kalmış bir karar. Böylesi senden bir lütuf ve iyilik olur.

İkinci yorum: **Bana sekiz yıl çalışmana karşılık.** Söz konusu çalışma nikâha bedel olmayıp kızın mehri dışında belirli bir ücret mukabilinde bilinen ücretli işçi tutma şeklinde olmasıdır.

Burada sekiz yıl belirlenmesi iki husustan biri dolayısıyladır. Bunlardan biri şudur: Mûsâ başından geçenleri anlatınca, adam, onun Mısır'a dönemeyeceğini anladı ve söz konusu bölgenin belirtilen müddetten önce güvenli olmayacağını öngördü. İkinci olarak o, Mûsâ'nın belirtilen vakitte oraya dönmeyi isteyip arzulayacağını anladı. Bu sebeple sekiz yıl sonunda dönüş yapacağını belirledi, tâ ki Mûsâ o zamana kadar bu işi içinde kurup durmasın.

İbn Kuteybe şöyle dedi: **Bana çalışmana karşılık.** Yani evlendirmenin karşılığını vermek suretiyle. Ecir ve mükâfat ise Allah'tandır. O, işin karşılığıdır[52].

---

52 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 332.

Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey. Yani şayet buna iki yıl eklersen bu senin lütfun ve iyiliğin olur. Bütün bunları arttırmada **seni zorlamak istemem.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra şöyle dedi: Seninle benim aramda geçecek bütün beraberlik ve muamelelerde **inşallah benim iyi kimselerden olduğumu göreceksin.** Bu beyanda vâdettiklerinin iki katını vermek geçmiş ümmetlerde bilinen bir uygulama olduğuna dair işaret vardır.

32 [S]Bu âyet-i kerîmelerde söz konusu edilen iki kadının babası hakkında farklı görüşler ortaya konmuştur. Bazıları bunun Şuayb aleyhisselâm, bazıları da Şuayb'ın kardeşinin oğlu olduğunu söylemiştir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir. Bu kimse Şuayb değildi, fakat o gün suyun efendisi olan bir kimseydi[53]. Aslında onun kim olduğunu bilmeye ihtiyacımız bulunmamaktadır. Şuayb'a gelince, o, Mûsâ'nın döneminde yoktu. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ ذٰلِكَ بَيْن۪ي وَبَيْنَكَ اَيَّمَا الْاَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ
وَاللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَك۪يلٌ ﴿٢٨﴾

28. "Mûsâ, 'Bu seninle benim aramdadır; bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, bana haksızlık yok! Söylediklerimize Allah şahittir' diye cevap verdi."

Dedi ki bu, yani şart *-en doğrusunu Allah bilir ya-* **seninle benim aramdadır; bu iki süreden hangisini doldurursam.** Yani sekiz veya on yıl yerine getirirsem ve çalışırsam, **bana haksızlık yok!** Bundan sonra senin benim üzerimde bir hakkın ve benim sana karşı bir sorumluluğum yoktur. "Udvân" (العدوان) kelimesi, zulüm ve kendisine çizilen sınırı aşma anlamındadır. "Artık bana karşı zulüm ve sınırı aşmak yoktur". Yani tercih bana aittir. İki süreden hangisini doldurursam ben tercih etmiş ve istemiş oldum.

Söylediklerimize Allah şahittir. Bazıları şöyle demiştir: O, "Allah benim sözlerime ve senin sözlerine kefildir" demektedir. Vekil, şahit veya koruyucu mânasınadır. Sanki "Allah bizim söylediklerimize şahittir" demektedir. Rivayet edildiğine göre Cibrîl (a.s.) Resûlullah'a gelerek şöyle demiştir: "Sana Mûsâ'nın hangi süreyi doldurduğu sorulursa, "en iyi ve en uygun olanı" de! Onun hangi

---

53 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 224.

kadınla evlendiği sorulursa, "küçük olanıyla" de!"[54] Bu sâbit olduğunda, onun sekiz ve on yıl olmak üzere her iki süreyi de doldurduğu ortaya çıkmış olur. Âyette ise sadece sürenin doldurulduğu bilgisi vardır. Nitekim "Mûsâ süreyi doldurduğunda"[55] buyurmuştur.

فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِن جَانِبِ الطُّورِ
نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ
أَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾

[§]29. ***"Mûsâ bu süreyi doldurup ailesiyle birlikte yolda giderken Tûr*** 33
tarafında bir ateş gördü; ailesine, 'Siz bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir parça ateş getiririm' dedi."

Mûsâ bu süreyi doldurduğunda. Müfessirler, belirttiğimiz gibi onun, iki sürenin daha kâmil ve uzun olanını doldurduğunu söyledi. Fakat onların sözünü ettikleri fiili ancak biz sahih haberle bilebiliriz. Âyette sadece sürenin doldurulduğu bilgisi vardır, buna ancak sâbit bir haberle bilgi eklenebilir. Şayet rivayet edilen haber doğru ise durum onun ifade ettiği gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ailesiyle birlikte yolda giderken Tûr tarafında bir ateş gördü. "Ânese" (آنس) kelimesi hakkında şöyle denilmiştir: Bir ateş gördü ve algıladı. Bazıları da şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) ateş değil, bir nur gördü ve onu ateş sandı. Bu yorum muhtemel değildir, çünkü o, bir ateş gördüğünü söyledi. Şayet gerçekte bu bir ateş değil nur ise bu durum haberin yalan olmasını gerektirir. Ancak dolaylı bir ifade, yani izmâr dikkate alınarak şöyle denilebilir: **Tûr tarafında** ateş olduğunu zannettiği veya zannınca ateş olan bir nur **gördü.**

Ailesine, 'Siz bekleyin ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir parça ateş getiririm' dedi. Yani bekleyin, belki size oradan, yolu bildirecek ve gösterecek bir haber getiririm. Sanki o, yolu şaşırmış

---

[54] Saîd b. Cübeyr'in şöyle dediği nakledilmiştir: Hîre ehlinden bir Yahudi bana "Mûsâ iki süreden hangisini doldurdu" diye sordu. "Arapların bilgesine gidip sormadan bilemem" dedim. Ardından İbn Abbâs'a gidip sordum. O, "en uzun ve en iyi olan süreyi geçirdi. Allah elçisi söylediğini yapar" dedi (bk. Buhârî, "Şehâdât", 29; krş. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, X, 454-455).

[55] Bir sonraki âyet.

ve **belki oradan size** yolun **haberini yahut bir parça ateş getiririm** demiştir. Yani orada kalırsanız size bir parça ateş getirir, yola dair ise haber getirmem. **Isınmanız için.** Bu beyan, kış günlerinde ve soğuk bir zamanda bulunduğunu göstermektedir.

Yahut bir parça. "Cezvetin" (جذوة) kelimesi "cim" harfinin kesri ve ref'iyle okunmuştur[56]. Bazıları bu kelimenin bir kısmı yanmış odun parçası olduğunu söylemiştir. Katâde, içinde ateş olan ağacın kökü demiştir[57]. Ebû Avsece ise
34 "cezve" parlayan yıldız gibidir fikrini benimsemiştir. [S]"Cüzâ/Cizâ" (الجذى) "cim" harfinin kesri ve ref'iyle cezve kelimesinin çoğuludur. Ebû Ubeyde, cezve kelimesinin kalın parça (alevi olmayan odun) mânasına geldiğini belirtmiştir[58]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Cezve" yanmış odunun bir parçasıdır[59]. Şâtı' (شاطئ), yani vadinin kıyısı. Ânestü (آنست), yani gördüm; şu ilâhî beyanda da bu kelime aynı mânadadır: "Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz"[60], yani eğer görür ve bilirseniz.

فَلَمَّا اَتٰيهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِى الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا مُوسٰى اِنّ۪ى اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٣٠﴾

30. "Oraya gelince, o Mübârek yerdeki vadinin sağ tarafından, (oradaki) ***ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: 'Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben, yalnızca ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım.'"***

Oraya gelince, o Mübârek yerdeki vadinin sağ tarafından. Bazıları şöyle demiştir: **Sağ,** yani dağın sağından. Bazıları Mûsâ'nın (a.s.) sağından, bazıları da ağacın sağından demiştir. Ancak bize göre sağ Mübârektir ve bereketten gelmektedir.

Mübârek yer. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Ağaçlarının çokluğu, yağmurlarının bolluğu, sularının ve yeşilliğin fazlalığı dolayısıyla Mübârek olarak anılmıştır. Fakat vadiyi Mübârek ve sağ olarak nitelemesi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* nebîlerin, resûllerin yurdu ve vahyin indiği mekân olması sebebiyledir.

---

56 İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 543-544.

57 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 240.

58 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 102-103.

59 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 332.

60 "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin" (en-Nisâ, 4/6).

(Oradaki) ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben, yalnızca ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım. Allah dilediğine, dilediğini, dilediği yerde, dilediği şekilde işittirir ve haber verir; Meryem'e aşağı tarafından işittirdiği gibi. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Aşağısından biri ona şöyle seslendi: "Tasalanma!"[61]

وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ
يَا مُوسٰٓى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِن۪ينَ ﴿٣١﴾

[§]*31. **"'Asânı yere bırak!' Mûsâ asâyı yılan gibi kıvrılır görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı. 'Ey Mûsâ! Beri gel, korkma, çünkü sen güvendesin.'"*** 35

Asânı yere bırak! Bu ifade, "ben yalnızca âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım"[62] meâlindeki âyetle ilişkili değildir: **Asânı yere bırak!** Fakat bu, Tâhâ sûresinde "iyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabb'inim; artık pabuçlarını çıkar"[63] meâlindeki beyanın sonuna kadarki ilâhî buyruk gibidir[64]. Sonra bu âyetin sonunda **asânı yere bırak! Mûsâ, asâyı kıvrılır görünce,** yani hareket edince **yılan gibi.** Bazıları "Cân" (الجان) küçük yılandır derken bir kısmı ise bunun büyük ile küçük arasında bir yılan olduğunu söylemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Dönüp kaçtı.** Yani korku içinde kaçarak; **arkasına bakmadan.** Yani aşırı korkusundan dolayı dönüp bakmadı.

Ey Mûsâ! Beri gel, korkma, çünkü sen güvendesin. Burada **Korkma** sözü çeşitli yorumlara açıktır. Birincisi, kalbinden korkunun çıkarılması, güvenin yerleştirilmesidir. İkincisi, ona eziyet etmeyeceğini müjdelemesidir. Sanki

---

61 "Aşağısından biri ona şöyle seslendi: Tasalanma! Rabb'in senin altında bir su kaynağı yaratmıştır" (Meryem, 19/24).

62 Bir önceki âyet.

63 Tâhâ, 20/12.

64 Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: "Bu, 'ben yalnızca âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım' beyanıyla ilişkili ve tamamlayıcısı değildir. Sanki şöyle demiştir: Ben yalnızca âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım, asânı yere bırak. Fakat bunu, Tâhâ sûresinde 'evet yalnız ben senin Rabb'inim; artık pabuçlarını çıkar' beyanında âyetin sonuna kadar buyurması gibi zikretmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 566a). Yani bu âyetlerde (20/12-21) Allah Teâlâ, Mûsâ ile konuşmuş ve sonlarında şöyle buyurmuştur: "Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?" "O benim asâmdır. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, ona başkaca ihtiyaçlarım da var". diye cevap verdi. Allah şöyle buyurdu: "Onu yere at ey Mûsâ!" Hemen attı. Bir de ne görsün, akıp giden bir yılan oluvermiş! Allah, "Tut onu ve korkma, biz onu hemen eski haline döndüreceğiz" buyurdu". Aynı şekilde burada da kelâmının sonunda "asânı yere bırak" buyurmuştur.

şöyle buyurmuştur: Korkma ve güven içerisinde ol, zira o, sana eziyet etmeyecektir. Üçüncüsü yasaklama konumunda olmasıdır: **Korkma**, zira ben seni koruyacağım ve onun sana yapacağı eziyeti savdıracağım; tıpkı şu beyanında olduğu gibi: "Ey Rabb'imiz, dediler 'Doğrusu onun bize karşı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz.' Allah buyurdu: Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm"[65], Yani ikinize ne dediğini duyuyorum ve size ne yaptığını görüyorum, bunu sizden uzaklaştıracağım.

اُسْلُكْ يَدَكَ فٖى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ وَاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقٖينَ ﴿٣٢﴾

32. "Şimdi elini koynuna sok; bir hastalık yüzünden olmaksızın bembeyaz çıkacaktır. Korkudan açılıp savrulan kollarını normal konuma getir (sakin ol). ***İşte bu ikisi Firavun ve adamlarına karşı göstereceğin, Rabb'in tarafından iki kesin delildir. Onlar, yoldan çıkan bir kavim olmuşlardır."***

Elini koynuna sok. Yani elini koynuna yerleştir. Başka bir âyette buyur-
36 duğu gibi: [§]"Şimdi elini koynuna sok"[66] Bu, mâna ve kastedilen husus doğru olduktan sonra lafızların değiştirilmesinde ve farklılığında bir sakıncanın bulunmadığını gösterir.

Bir hastalık yüzünden olmaksızın bembeyaz çıkacaktır. Bunu daha önce açıklamıştık[67].

Korkudan açılıp savrulan kollarını normal konuma getir. "Rahb" (الرهب) kelimesi, "râ" harfinin ötre ve üstün haliyle, her iki harekeyle de okunmuştur[68]. Bazıları bunun takdim-tehir üzere olduğunu söylemiştir. **Korkudan** sözü, "Ey Mûsâ! Beri gel, korkma, çünkü sen **korkudan** güvendesin" buyruğuna bağlı-

---

[65] Tâhâ, 20/45-46.

[66] "Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Dokuz mûcize ile Firavun ve kavmine git" (en-Neml, 27/12).

[67] Tâhâ sûresinin 22. âyetinin tefsirine bakınız.

[68] "Ebû Câfer, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Yâkub, (من الرَّهَب) şeklinde "râ" ve "hâ" harflerinin fethasıyla okumuştur. Âsım'dan naklen Hafs (من الرَّهْب) şeklinde "râ" harfinin fethalı, "hâ" harfinin sakin kılınmasıyla okumuştur. İbn Âmir ve Ebû Bekir, Âsım'dan naklen, Hamza, Kisâî ve Halef, (من الرُّهْب) "râ" harfinin zammeli, "hâ" harfinin sakin kılınmasıyla okumuştur" (bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 240).

dır. Bazıları şöyle demiştir: Onun durumu ellerini kendisine doğru çekmesidir. Çünkü bu, o ikisinin salıverilmesinden daha korkutucu, ürkütücü ve büyük bir olaydır. Aynı şekilde bu, bir kralın huzuruna çıkan kimsenin, onlara saygı ve onlardan duyulan korku dolayısıyla elini ve kollarını kendine doğru çekmesi şeklinde insanlar arasında bilinen bir durumdur. Buna göre Allah'ın ellerini kendine doğru çekmesini emretmesi mümkündür; tâ ki Rabb'inin huzurunda olabilecekten daha korkutucu ve ürkütücü, gerekli olandan daha muazzam olsun! Bu da Cenâb-ı Hakk'ın "artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın"[69] fermanının neticesidir.

İşte bu ikisi Rabb'in tarafından iki kesin delildir. Yani sözü edilen el ve asâ. **Rabb'in tarafından iki kesin delildir;** yani karşı durulmaz iki kanıttır. **Firavun ve adamlarına karşı.** Yani bu ikisini Firavun ve adamlarına götür. **Onlar, yoldan çıkan bir kavim olmuşlardır.**

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَاَخ۪ي
هٰرُونُ هُوَ اَفْصَحُ مِنّ۪ي لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُن۪ٓي اِنّ۪ٓي
اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾

[§]*33. "Mûsâ dedi ki: Rabb'im! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni* 37
öldürmelerinden korkuyorum!"

34. "Kardeşim Hârun benden daha açık ve düzgün konuşur. Onu da beni onaylayan bir yardımcı olarak yanımda gönder. Zira beni yalancılıkla itham etmelerinden endişe ediyorum."

Mûsâ dedi ki: Rabb'im! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum! Kardeşim Hârun benden daha açık ve düzgün konuşur. Şuarâ sûresinde şöyle buyurmuştur: "Dedi ki Rabb'im! Beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum" ... "beni öldürmelerinden korkuyorum"[70] Bu âyetlerde söz konusu hususu belirtirken sonra beyan ettiğini öne aldı; konuyu farklı lafızlarla ve harflerin değişikliğiyle anlattı. Bu durum, mâna doğru olduktan, kastedilen ve verilen anlam anlaşıldıktan sonra lafızların ve harflerin

---

69 Tâhâ, 20/12.

70 "Mûsâ, 'Rabb'im! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum; göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor; onun için bu elçilik görevini Hârun'a yükle. Ayrıca ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum' dedi" (eş-Şuara, 26/12-14).

muhafaza edilmesinin, işitene zorunlu olmadığının bilinmesi içindir. Çünkü Allah Teâlâ, bu haberleri ve daha önce geçen kıssaları Kur'ân'da farklı lafızlarla, harf değişiklikleriyle, takdim-tehirlerle, ekleme ve çıkarmalarla anlatmıştır. Bunun sebebi, bunları belirtme amacının ve hedefinin, lafız ve harflerin kendileri değil, içeriklerinin bilinmesidir. İçerikleri bilinip anlaşıldığında hangi dille ve harfle olursa olsun ifade edilmesi caiz olmuş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Benden daha açık ve düzgün konuşur. Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanabilir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onun dilinde konuşma bozukluğu ve tutukluk vardı, yani ağzına ateş aldığı için bir düğüm vardı. Bunun mahiyetini tam olarak bilemeyiz. Başka bir ilâhî beyanda şöyle buyurmuştur: "Dilimden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar"[71]. Bunun, Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu bir özellik olması da mümkündür. O, bazılarını diğerlerinden daha fasih ve daha açık konuşur kılmıştır. Yahut Hârun'da bulunmayan korku ve günahtan dolayıdır. Şüphe yok ki şiddetli korku, kişiyi konuşma ve
38 açıklama yapmaktan alıkoyar. [§]Bu, insanlar arasında bilinen bir durumdur. Hz. Mûsâ'nın "beni yalanlamalarından korkuyorum"[72] demesinin anlamı da budur. Bir de şu var, Hârun onlar arasında yetişmiştir, onlar Hârun'un dilini daha iyi biliyor, konuşmasını daha iyi anlıyordu. Mûsâ ise belirli dönemlerde onlardan ayrılmıştır.

Onu da bir yardımcı olarak yanımda gönder. Cenâb-ı Hak başka bir âyette onun hangi konuda yardım istediğini açıklamıştır. Bu, "yakınlarımdan birini, Hârun'u bana yardımcı ver"[73] meâlindeki âyette geçen beyanındaki ifadeleridir. Beni yalanladıklarında söylediğim şeylerde **beni onaylayan.** Yahut yalanlanmaktan ve reddedilmekten kalbim daraldığında onunla huzur bulayım. Rabb'i ona cevap verdi ve şöyle buyurdu:

قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ
اِلَيْكُمَا بِاٰيَاتِنَا اَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Allah buyurdu: Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve ikinize öyle bir güç vereceğiz ki, bu sayede size erişemeyecekler, mûcizelerimizle siz ve size tâbi olanlar üstün geleceksiniz."

---

[71] Tâhâ, 20/27-28.

[72] eş-Şuarâ, 26/12.

[73] "Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver, kardeşim Hârun'u. Onunla gücümü pekiştir, onu da görevime ortak et" (Tâhâ, 20/29-32).

Seni kardeşinle destekleyeceğiz. Metindeki "adud" (عَضُد) kelimesi, yani pazu kuvvet ve yardımdan kinâyedir. Çünkü pazuya ait güç pazu kimdeyse onda bulunur. Bu, "ayaklarımızı sâbit kıl"[74] meâlindeki âyet gibidir. Burada ayaklardan bahsetmiştir, sâbit kılınmak onlarla mümkündür. Yine "topukları üzere geri döndü"[75] beyanı da böyledir, çünkü kişi topuklarıyla dönmektedir. Bunun örnekleri çoktur, buradaki durum da böyledir.

Size öyle bir güç vereceğiz ki, bu sayede size erişemeyecekler, mûcizelerimizle. Bazıları şöyle demiştir: Bu ilâhî beyan takdim-tehir kuralına göre anlaşılmalıdır. Yani size mûcizelerimizle öyle bir güç vereceğiz ki tarafınıza yaklaşamayacaklar. Bazı âlimler de şöyle demiştir: **Size bir güç vereceğiz,** yani lütfumuzla onların eziyetini ve kötülüğünü sizden uzaklaştıracağız. Bu, "korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim, işitirim ve görürüm"[76] meâlindeki ilâhî beyan gibidir; yani size söylediklerini işitiyorum ve size yaptıklarını görüyorum, bunları sizden gidereceğim. Kendinizde bulunan fevkalâdelikler sayesinde **size erişemeyecekler.**

Siz ve size tâbi olanlar üstün geleceksiniz. Bu beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Kesin deliller ve kanıtlar sayesinde üstün geleceklerdir. Yani sizin kesin delilleriniz, onların sihir ve aldatmalarına üstün gelecektir. Yahut mücadelenin sonunun sizin lehinize olması veya bunun âhirette gerçek-
leşmesidir. [§]Ebû Muâz şöyle demiştir: Araplar "'adadtü'r-racule" (عَضَدْتُ الرجل) 39
der, yani ona yardım ettim. Ebû Avsece de şu kanaatini belirtmiştir: **Seni kardeşinle destekleyeceğiz.** Yani onunla sana yardım edeceğim ve seni güçlendireceğim. Biraz önce belirttiğimiz üzere burada pazu, güçten kinâyedir çünkü güç onda bulunur ve güçle nitelenen kimse onunla kuvvetlenir.

فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًى
وَمَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فٖٓى اٰبَٓائِنَا الْاَوَّلٖينَ ﴿٣٦﴾

36. "Mûsâ onlara apaçık mûcizelerimizle gelince, 'Bu, olsa olsa düzmece bir sihirdir. Geçmişte atalarımız zamanında böyle bir şeyin olduğunu da duymadık' dediler."

---

74 Âl-i İmrân, 3/147.
75 el-Enfâl, 8/48.
76 Tâhâ, 20/46.

Mûsâ onlara apaçık mûcizelerimizle gelince. Yani Hz. Mûsâ Firavun'a ve kavmine gelince. **Mûcizelerimizle.** Yani gerçekleri ortaya koyup açıklar mahiyette, Hz. Mûsâ'nın risâlet ve nübüvvetini kanıtlayan mûcizelerle. Evet, biz onlar için bunu açık bir şekilde ortaya koyduk ve onlar, bunların, Allah Teâlâ'nın katından inen mûcizeler olduklarını bilmişlerdir. Mûsâ'nın ona şöyle dediğini görmez misin? Ey Firavun "Çok iyi biliyorsun ki bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi"[77]. Fakat onlar, inat ettiler, kibirlendiler ve **bu, olsa olsa düzmece bir sihirdir** dediler. Bu, onların bağlılarına ve aşağı tabakada bulunanlara karşı bir çarpıtma ve aldatmacadır. Onların Mûsâ'nın (a.s.) durumu hakkındaki âdeti, kendilerine tâbi olanlara yönelik bir çarpıtma ve aldatmadan ibaretti.

Geçmişte atalarımız zamanında böyle bir şeyin olduğunu da duymadık. Demişlerdir ki *-en doğrusunu Allah bilir ya-* atalarımız, bizim taptığımız üzere putlara taptılar. Bizi tehdit ettiğin azap ve helâk onlara inmeksizin inançları üzere öldüler. Bu şekilde biz de atalarımızın dini ve onların bulunduğu esas üzereyiz. Dolayısıyla sözünü ettiğin ve kendisiyle bizi tehdit ettiğin azap bize inmeyecektir.

وَقَالَ مُوسٰى رَبّ۪ٓى اَعْلَمُ بِمَنْ جَٓاءَ بِالْهُدٰى مِنْ عِنْدِه۪ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ
عَاقِبَةُ الدَّارِۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Mûsâ dedi ki: Kendi katından kimin hidâyet getirdiğini ve sonunda bu ülkede kimin kalacağını en iyi bilen Rabb'imdir. Muhakkak ki zâlimler kurtulamaz."

Hz. Mûsâ şöyle demiştir: **Kendi katından kimin hidâyet getirdiğini ve sonunda bu ülkede kimin kalacağını en iyi bilen Rabb'imdir.** Sanki bu, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onların "bu, olsa olsa düzmece bir sihirdir, geçmişte atalarımız zamanında böyle bir şeyin olduğunu da duymadık"[78] sözlerine
40 verilmiş bir cevap değildir. [§]Bunun cevabı, **muhakkak ki zâlimler kurtulamaz** sözüdür. Burada zulümle sihri ifade etmiştir. *-en doğrusunu Allah bilir ya-* o, şöyle demektedir: Bu sihir değildir, çünkü size galip geldim, sizi yendim, ben kurtuldum. Şayet size getirdiğim olay sihir olsaydı kurtulamazdım. Zira Allah Teâlâ, "onların yaptığı sihirbaz hilesinden ibaret, sihirbaz ise amacı ne

---

77 el-İsrâ, 17/102.

78 Bir önceki âyet.

olursa olsun kurtuluşa eremez"[79] meâlindeki âyette sihirbazın kurtuluşa eremeyeceğini bildirmiştir. Yine "bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir"[80] buyurmuştur. Benim yaptıklarım aldatma içermeyen olaylardır, dolayısıyla bunun kötülük değil iyilik olduğu ortaya çıkmıştır. Sonra şöyle deriz: **Kendi katından kimin hidâyet getirdiğini ve sonunda bu ülkede kimin kalacağını en iyi bilen Rabb'imdir** meâlindeki âyetin, A'râf sûresinde belirtilen hususa cevap olması muhtemeldir. Nitekim söz konusu âyette meâlen şöyle demişlerdi: "Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın? Firavun, "Biz onların oğullarını sürekli öldürüp kızlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz" dedi"[81]. Bu sırada dedi ki: **Kendi katından kimin hidâyet getirdiğini ve sonunda bu ülkede kimin kalacağını en iyi bilen Rabb'imdir,** yani siz mi biz mi? **Kendi katından kimin hidâyet getirdiğini en iyi bilen Rabb'imdir** meâlindeki âyetin, "sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum"[82] sözüne cevap olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْر۪يۚ فَاَوْقِدْ
ل۪ي يَا هَامَانُ عَلَى الطّ۪ينِ فَاجْعَلْ ل۪ي صَرْحاً لَعَلّ۪ٓي اَطَّلِعُ اِلٰٓى اِلٰهِ
مُوسٰى وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٣٨﴾

38. "Firavun, 'Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum. Ey Hâmân! Haydi benim için tuğla fırınını yak, bana bir kule yap. Belki oradan Mûsâ'nın tanrısını görürüm; ama kesinlikle onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum' dedi."

Firavun, 'Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum' dedi. Sanki seçkinlere, kendilerine özgü bir özelliği söylemiştir. Çünkü o, tebaaya tapacakları putlar yapmış, seçkinlere ise kendisine tapma ve kendisini ilâh olarak tanımayı öngörmüştür. Firavun tebaayı kendisine tapmaya lâyık

---

79 Tâhâ, 20/69.

80 "Onlar hünerlerini ortaya koyunca Mûsâ şöyle dedi: 'Asıl bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır. Kuşkusuz Allah bozgunculuk edenlerin işini düzeltmez'" (Yûnus, 10/81)

81 el-A'râf, 7/127.

82 "Firavun, 'Ben sadece kendi bilip gördüğümü size gösteriyorum ve sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum' dedi" (el-Mü'min, 40/29).

görmediğinden onların putlara tapmasına hükmetmiş, seçkinleri ise buna lâyık görerek kendisine tapmayı onlara has kılmıştır. Araplar, Allah'a değil de putlara tapmayı bundan almıştır. Çünkü onlar kendilerini Allah'a ibadet etmeye lâyık görmüyor, "Bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz" diyorlardı[83].

41 [§]Ey Hâmân! **Haydi benim için tuğla fırınını yak, bana bir kule yap.** Müfessirler şöyle demiştir: Tuğlayı ilk icat eden kişi odur. Bilmiyoruz, daha önce de kullanan olabilir. **Bana bir kule yap.** Yani bir köşk. **Belki oradan Mûsâ'nın tanrısını görürüm.** Aslında Firavun kendisinin gökyüzünün ve yerin ilâhı olmadığını biliyordu, çünkü buna lâyık ve sahip değildi. Sanki o, **Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum** sözüyle özellikle kavmini ve ailesini kastediyordu. **Ama kesinlikle onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum.** Hz. Mûsâ ile Firavun arasında geçen bütün konuşmalar zanna dayalıydı; Firavun'un "Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!"[84] sözü gibi. Aynı şekilde Mûsâ da Firavun'a: "Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitmiştir" demiştir[85].

وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا
لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾ فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ فَانْظُرْ
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾

39. "Firavun ve askerleri, bize döndürülmeyecekleri kanaatine kapılarak yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar."

40. "Biz de onu ve askerlerini alıp denizin içinde bıraktık. Bak işte, zâlimlerin sonu nice oldu!"

Firavun ve askerleri, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar. Büyüklük taslama, kendisinin bir şeklinin ve benzerinin olmadığını düşünmektir. O, aynı şekilde kendisinin bir şeklinin ve benzerinin olmadığını düşünüyor ve kendisinin rablığını ve ilâhlığını iddia ediyordu. Kavminin büyüklük taslaması ise İsrâiloğulları'nı köleleştirmeleri ve hizmetlerinde kullanmaları dolayısıyla

---

83 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

84 el-İsrâ, 17/101.

85 el-İsrâ, 17/102.

oluyordu. Yahut Mûsâ'ya itaat etmek ve onun davet ettiği buyruklara icabette bulunmakta büyüklük taslamışlardır.

Bize döndürülmeyecekleri kanaatine kapıldılar, biz de onu ve askerlerini aldık. Onu azap etmek ve helâk etmek üzere aldık ve **onları denizin içinde bıraktık, bak işte, zâlimlerin sonu nice oldu!** Zulümleri sebebiyle azap edilirler.

وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَدْعُونَ اِلَى النَّارِۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ لَا يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾

41. "Böylece onları, halkı ateşe çağıran öncüler yapmış olduk. Kıyâmet gününde onlar yardım görmeyeceklerdir."

Böylece onları, halkı ateşe çağıran öncüler yapmış olduk. Cenâb-ı Hak, bu kimseler hakkında onları kötülükte öncüler yaptığını, peygamberler ve hayır ehli hakkında ise kendilerini hayırda öncüler yaptığını beyan etti. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık [§]ve kendilerine hayırlı işler yapmayı vahyettik"[86], "İçinizden 42
hayra çağıran bir topluluk bulunsun!"[87] Böylece, Allah Teâlâ katından, kötülük ehli ve kötülük öncülerine nasip etmediği bir tesir ve bir özelliği hayır ehline lütfetmiştir; böylece onlar, bu sayede hayır öncüleri olmuştur. Bu Mûtezile'ye karşı bir görüş oluşturur. Çünkü onlar Allah Teâlâ katından peygamberlere ve hayır öncülerine verilen her lütuf, O'nun tarafından bütün kâfir ve fâsıklara da verildiğini söylemiştir. Şayet onların dediği gibi olsaydı bu kimselerin hayır öncüleri, diğerlerinin de kötülük öncüleri olması mümkün olmazdı. Bu husus Cenâb-ı Hakk'ın birinci gruba lütfettiği ve sayesinde O'nun belirttiği mertebeye ulaştıkları bir özelliğin ikinci gruba verilmediğini kanıtlamıştır. Ancak Mûtezile mensuplarının şöyle demeleri bunun dışındadır: Her ne kadar Allah'tan gelen lütuf eşit ise de bunlar, amelleriyle hayır öncüleri, diğerleri de aynı şekilde amelleriyle kötülük öncüleri olmuşlardır. Fakat bu, O'na ait sebeplerden ötürü Allah'a nispet edilmiştir. Aslında bunun hakikati, onlara ve onların ameline bağlı olarak meydana gelmiş olur. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sen ancak o zikre uyanı uyarabilirsin"[88]. Resûlullah'ın (s.a.) zikre uyanları da uymayanları da uyarmış olmasına rağmen Cenâb-ı Hak bu âyette onun uyarısını zikre uyanlara nispet etmiştir. O'nun şeytan hakkındaki şu beyanı da

86 el-Enbiyâ, 21/73.
87 Âl-i İmrân, 3/104.
88 Yâsîn, 36/11.

böyledir: "O, kendi taraftarlarına çağrıda bulunur"[89]. Halbuki o, her iki tarafa da çağrıda bulunmaktadır. Fakat onun çağrısını kendi taraftarlarına nispet etmiştir, çünkü taraftarları şeytana icabet etmiştir; peygamberinin uyarısını da ona itaat ettiklerinden kendisine uyanlara ve davetini kabul edenlere nispet etmiştir. Biraz önceki durum da bunun gibidir, onların yapması dolayısıyla söz konusu fiili kendisine nispet etmiştir.

43 [§]Fakat bize göre insanların fiillerinde, fiilin hakikatine dair bir etkisi olmaz, insanlar sadece fiilin meydana gelmesine sebep olur. Allah Teâlâ'dan ise kulların fiillerinde hem sebepler hem de fiilin hakikati mevcuttur. Dolayısıyla bunların Allah'a nispeti hem fiilin hakikati hem de sebepleri bakımındandır; yaratılmışlara ise onlardan fiillere yönelik sebepler dolayısıyladır.

İkinci yorum da şudur: Uyarıyı sadece zikre (Kur'ân'a) uyanlara has kılmıştır, çünkü peygamberin zikirle yaptığı uyarı kendisine uymayanlar değil, uyanlaradır. Benzer şekilde şeytan, onlara yönelik çağrısıyla onlara zarar vermek ister. Buna mukabil peygamber, kendisine uyanları da ve uymayanları da uyarmıştır. Şeytana gelince o da her iki tarafa çağrıda bulunur, çünkü o yaptığı çağrıda bütün insanlara zarar vermeyi amaçlar. Allah Teâlâ'nın, "O, kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinden olmaya çağırır"[90] dediğini görmez misin? Peygamber ise uyarısıyla muhatapların yararını hedefler. Bu sebeple Allah Teâlâ uyarıyı ona uyanlara, diğerinde ise taraftarlarına has kılmıştır.

Ateşe çağıran öncüler. Aslında böyleleri açık bir şekilde ateşe çağırmazlar, çünkü ateşe çağırsalar muhatapları onlara icabet etmezdi. Fakat onlar icabet etmeleri halinde kendileri için ateşi gerektiren davranışlara çağırırlar. Bu, "onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıdırlar!"[91] meâlindeki âyet gibidir. Yani ateşi gerektiren davranışa karşı ne kadar da dayanıklıdırlar!

Kıyâmet gününde onlar yardım görmeyeceklerdir. Sanki şeytan putlara tapma karşılığında onlara yardım ve şefaat edeceği sözünü vermiştir. Allah Teâlâ, şeytanın söz verdiği konuda onlara yardım yapılmayacağını haber vermiştir.

---

89 "O, kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinden olmaya çağırır" (Fâtır, 35/6).

90 "Çünkü şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman sayın. O, kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinden olmaya çağırır" (Fâtır, 35/6).

91 "Onlar doğru yol karşılığında sapıklığı, mağfirete bedel olarak da azabı satın almış kimselerdir. Onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıdırlar!" (el-Bakara, 2/175).

وَاَتْبَعْنَاهُمْ فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ ﴿٤٢﴾

42. "Bu dünyada arkalarına lânet taktık. Onlar, kıyâmet gününde de kötülenmişler arasındadır."

Bu dünyada arkalarına lânet taktık. Bu, dünyada kendilerine yapılan azap ve helâk edilmeleridir. **Onlar, kıyâmet gününde de kötülenmişler arasındadır.** Bazıları, yüzleri kararmış anlamında olduğunu söylemiştir. [§]Bu- 44
nun, onların bu dünyada süslenip kibirlenmelerine ve Mûsâ'yı (a.s.) karalamalarına bir karşılık olması, "Ona altın bilezikler verilmeli veya yanında ona yardımcı melekler gelmeli değil miydi?"[92] sözlerine karşı bir cevap teşkil etmesi mümkündür. Böylelerinin âhirette, dünyada iken bulundukları ve kibirlendikleri halin dışında bir durumda olacaklarını haber vermektedir. Bazıları âyette geçen "kubh" (القبح) kelimesinin, siyahın mavi ile karışımı anlamına geldiğini söylemiştir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُولٰى بَصَٓائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾

43. "Muhakkak ki biz, önceki (birçok) *nesilleri yok ettikten sonra, düşünüp ders çıkarsınlar diye Mûsâ'ya insanlar için apaçık deliller, hidâyet rehberi ve rahmet olarak o kitabı verdik."*

Muhakkak ki biz, önceki (birçok) nesilleri yok ettikten sonra Mûsâ'ya kitabı verdik. Âd, Semûd ve daha önce geçmiş ümmetlerden. Yani onu, sözü edilen inkârcıların helâkinden sonra gönderdik. **Apaçık deliller olarak.** Bu beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani bahsedilen önceki nesillerin helâki, daha sonra gelenlerin, peygamberleri inkâr etmekten alıkoyması ve bunun, Mûsâ'nın (a.s.) nübüvvetine bir delil teşkil etmesine dair bir delil ve ibrettir. **Apaçık deliller, hidâyet rehberi ve rahmet olarak** meâlindeki âyete ilişkin ikinci yorum şudur: Allah Teâlâ'nın Mûsâ'ya verdiği kitap kabul ettikleri, uydukları ve onunla amel ettikleri takdirde kendileri için apaçık deliller, hidâyet rehberi ve rahmettir. Tıpkı bunun gibi Allah'ın geçmiş bütün kitapları

---

[92] ez-Zuhruf, 43/53.

inanıp gereğince amel edenler için hidâyet, rahmet ve apaçık delildir. Bunun, "geçmişte atalarımız zamanında böyle bir şeyin olduğunu da duymadık"[93] sözlerinin cevabı ve bağıntısı (sılası) olması da mümkündür. Bu durumda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *En doğrusunu Allah bilir ya,* peygamberlerine uyan ve onlara icabet eden atalarınızdan bunu duymadınız. Onları inkâr edenlere gelince, peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri yüzünden kendilerini helâk ettik ve köklerini kazıdık. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ اِذْ قَضَيْنَٓا اِلٰى مُوسَى الْاَمْرَ وَمَا
كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدٖينَ ﴿٤٤﴾ وَلٰكِنَّٓا اَنْشَاْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ
الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فٖٓي اَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا وَلٰكِنَّا
كُنَّا مُرْسِلٖينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ اِذْ نَادَيْنَا وَلٰكِنْ
رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذٖيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ
يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾

44. "Mûsâ'ya emrimizi vahyettiğimiz sırada sen (ey Muhammed, vadinin) ***batı tarafında bulunmuyordun ve olayın tanıklarından da değildin."***

45. "Bilakis (aranızda) ***biz nice nesiller meydana getirdik ve onların ömrü nice yıllar sürdü. Sen âyetlerimizi kendilerinden okuyarak öğrenmek üzere Medyen halkı arasında oturmuş da değilsin; aksine*** (bu bilgileri sana) ***gönderen biziz."***

46. "Evet, Mûsâ'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin. Fakat senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için Rabb'inden bir rahmet olarak (sana da vahyettik); ***umulur ki düşünüp öğüt alırlar."***

Batı tarafında bulunmuyordun. Bazıları dedi ki batı tarafı güneşin, ayın ve yıldızların battığı yer, doğu ise doğduğu yerdir. Bazıları da şöyle dedi: **Batı**
45 **tarafında,** yani batıdaki vadinin tarafında. [S]Bundan neyin kastedildiğinin *en doğrusunu Allah bilir.* **Mûsâ'ya emrimizi vahyettiğimiz sırada sen (ey Mu-**

[93] el-Kasas, 28/36.

hammed, vadinin) batı tarafında bulunmuyordun ve olayın tanıklarından da değildin... Medyen halkı arasında oturmuş da değilsin. Yani ikamet etmiş değilsin. **Mûsâ'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin.** Bu ilâhî beyanlar birkaç şekilde yorumlanabilir. Birincisi şudur: Mûsâ'nın şahit olduğu bu olaylara sen şahit olmadın; şöyle ki biz batı tarafında Mûsâ'ya emrimizi vahyettik ve sen orada şahit değildin. Medyen halkı arasında da ikamet etmiyordun ki Mûsâ (a.s.) ve benzerlerinin durumlarını bilesin. **Tûr'un yanında değildin.** Mûsâ ve benzerlerine seslendiğimiz yer. Yani sen Mûsâ'nın şahit olduğu bu olaylara şahit değilsin. Sonra biz bu haberleri Mekke halkına anlatman ve böylelikle bunların senin nübüvvetine delil ve risâletine kanıt olması için sana olduğu şekliyle bildirdik. Sen bunlara şahit olmamıştın ve bunları bilen kimseyle de görüşmemiştin ki sana öğretmiş olsun. Fakat söz konusu haberleri Allah katından öğrendiğini bilsinler diye olduğu şekliyle anlattın.

İkinci yorum, olan bitenleri, Allah Teâlâ'ya şükretmeyi gerekli kılan bir nimet olarak Hz. Peygamber'e anlatmasıdır. Çünkü nakledilmiştir ki Cenâb-ı Hak Mûsâ'ya vahyetmiş ve Muhammed aleyhisselâm ile ümmetinin değer ve şerefinden bahsetmiştir. Öyle ki Mûsâ onun ümmetinden olmayı temenni etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sen bu olaylara şahit değildin, fakat ben orada seni ve ümmetini anlattım.

Bir diğer yorum, onlara has kılınarak gönderilen peygamberler ve vahiy işinin kendilerinden kaynaklanmadığı, Allah katından olduğunun bilinmesi için bu hususları, Mûsâ'ya ona has kılarak anlatmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'ya -yukarıda geçtiği gibi- anlattığı hususa dair yorumun, belirtilen üç şekilde olması mümkündür.

Bazı müfessirler **batı tarafında bulunmuyordun, seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Hz. Peygamber'e "bu olaya şahit olmadın ve bunu görmedin; bu, Mekke halkına anlatman için sana vahiy yoluyla indirdiğimiz kıssadır" buyurmaktadır.

Bilakis (aranızda) biz nice nesiller meydana getirdik ve onların ömrü nice yıllar sürdü. Bu, ilk cümlenin bağıntısı olmayıp yeni bir cümledir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle buyurmaktadır: Peygamberlerin arkası kesildikten, mûcizeleri ve eserleri silindikten, uzun asırlar ve ömürlerden sonra **(bilakis) biz nice nesiller meydana getirdik.** Sonra seninle onların eserlerini diriltmek, onlar arasında peygamberlerin geleneğini ve mûcizelerini ortaya çıkarmak için insanlara yönelik bir rahmet olarak seni kendilerine peygamber olarak gönderdik. [S]Bu, Allah Teâlâ'nın âyetin sonunda söylediği husustur: **Fakat** 46

Rabb'inden bir rahmet olarak. Yani onlara seni bir rahmet olarak gönderdik. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[94]. **Fakat Rabb'inden bir rahmet olarak** beyanına ilişkin ikinci bir yorum da şu olabilir: Rabb'inin, Mûsâ'nın şahit olmadığın haberlerinden sana bildirdikleri ve öğrettikleri O'nun rahmetindendir. Nitekim bunları, nübüvvetine bir delil ve risâletine bir kanıt yapmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Senden önceki peygamberlerin uyarmadıkları **bir kavmi uyarman için.** İkincisi şudur: **senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için,** yani onlara senden önce bir uyarıcı gelmemiştir. **Umulur ki düşünüp öğüt alırlar.** Yani öğüt almaları umuduyla onları uyarırsın. Bir diğer yorum, buradaki ihtimal şayet müspetse bunun, sadece öğüt alanlar için olmasıdır.

وَلَوْلَٓا اَنْ تُص۪يبَهُمْ مُص۪يبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَٓا اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾

47. "Kendi iradeleriyle önceden yaptıklarından ötürü başlarına bir musibet geldiğinde, 'Rabb'imiz! Ah, ne olurdu, bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uyup da müminlerden olsaydık!' diyecek olmasalardı (peygamber göndermezdik)."

Kendi iradeleriyle önceden yaptıklarından ötürü başlarına bir musibet gelmeseydi. Âyetteki "lev lâ" (لولا) kelimesi bir cevabının bulunmasını gerektirir. Bunun ardından belirtilen cümlede bunun bir cevabı bulunmamaktadır. **Başlarına bir musibet gelmeseydi** sözü, "başlarına bir musibet gelmedi" konumundadır. Bu dil bakımından mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O kulağınıza geldiğinde 'bunu konuşmak bize yakışmaz' deseydiniz ya!"[95], yani "bunu konuşmak bize yakışmaz" demediniz. Yine "eğer dünyada ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı... size dokunurdu"[96] meâlindeki âyet de böyledir. Yani onlara dokunmadı. Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede belirttiği ve bütün "lev lâ" (لولا) ile başlayan ifadeler "olmadı" anlamındadır. Buna göre **başlarına bir musibet gelmeseydi** meâlindeki

94 el-Enbiyâ, 21/107.
95 en-Nûr, 24/16.
96 en-Nûr, 24/14.

beyana ait yorumun şöyle olması mümkündür: Onların başlarına bir musibet gelmedi. Şayet onların başlarına musibet gelseydi -ki o azaptır-, **Rabb'imiz! Ah, ne olurdu, bize bir peygamber gönderseydin** derlerdi. Bu tıpkı şu ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin"[97]. Söz konusu âyetin tevili de buna göredir.

[§]Yine bu âyette ve "eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş 47
olsaydık" meâlindeki âyette iki yön bulunmaktadır. Biri, peygamber göndermeden önce yaptıkları kötülükler dolayısıyla Allah'ın onlara azap etmemesi gerektiğini diyenlere karşıdır. "Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz"[98] meâlindeki âyet bu mânadadır. Halbuki söz konusu âyette peygamber göndermezse dahi onlara azap etme hakkının olduğuna ilişkin açıklama vardır. Çünkü onları helâk etmekle tehdit etmiştir. Şayet azapla cezalandırma ve helâk etme hakkı olmasaydı tehdidin bir anlamı kalmazdı. Dolayısıyla bu durum, peygamber gönderse de göndermese de O'nun dünyada iken helâk edip kökünü kazıma hakkının bulunduğunu göstermektedir. Ne var ki bir lütuf ve rahmet eseri olarak bunu ertelemiştir.

Âyetin ikinci yönü, "kul için en faydalı olanı yaratmanın" (aslah) Allah'a vâcip olduğunu söyleyen Mûtezile'ye karşıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine yönelik tehdidi şu iki ihtimalin dışında değildir: Ya Allah'ın tehdit etmeyi terketmemesi onlar için daha yararlıdır veya tehdidi terketmesi daha uygundur. Şayet onlara yönelik tehdidi daha elverişli ise Allah bunu terketmiştir. Mûtezile'nin görüşüne göre bunu terketmekle zâlim olmuş olur. Çünkü dinde aslah olanı yapmamıştır. İkinci ihtimal, tehdidi terketmemenin onlar için daha faydalı olmasıdır. Bu durumda da yaptığı azap tehdidiyle onlara zulmetmiş durumunda bulunur. Çünkü yaptığı azap tehdidi onların faydasına değildir[99]. Belirttiğimiz husus, din konusunda insan için en faydalı olana riayet etmenin Allah hakkında zorunlu olmadığını kanıtlamaktadır.

[§]**Kendi iradeleriyle önceden yaptıklarından ötürü.** Sadece inkâr de- 48
ğil, bilakis inkârla birlikte inat ve büyüklük taslama. Çünkü inkâr etmenin azabı dünyada değil âhirettedir. Zira Allah Teâlâ, kâfirlerin çoğunu bırakmış,

---

97 "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce âyetlerine uymuş olsaydık" (Tâhâ, 20/134).

98 el-İsrâ, 17/15.

99 Arapça metin onarılarak tercüme edilmiştir. Başka türlü tutarlı bir anlam çıkmamaktadır.

dünyadayken helâke mâruz bırakmamış ve azap etmemiştir. Fakat peygamberlere karşı, onların isteklerinin peşi sıra kendilerine ve getirdikleri mûcizeler ve ortaya koydukları kanıtlar konusunda inatçılık yapıp büyüklük taslayanları dünyada helâke mâruz bırakmış ve yok etmiştir. Söz konusu edilen bu durumda onları helâke mâruz bırakmış ve yok etmiştir, sırf inkâr ettikleri için değil.

Sonra, peygamber göndermeden önce azap etme hakkı Allah'ın, insanlara azap etmeyip yapacakları münakaşa ve çekişmelerini ortadan kaldırmak üzere mûcizeler ve delillerle peygamber gönderene kadar azabı ertelemesi onun bir lütfu olmaktadır. Her ne kadar inkârcılar **Rabb'imiz! Ah, ne olurdu, bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uyup müminlerden olsaydık!** sözlerinden anlaşılacağı üzere O'na karşı delil getirme hakları olmasa da durum böyledir. **Âyetlerine uysaydık** sözüyle peygamberlerin getirdikleri mûcizelerin kastedilmiş olması mümkündür. **Âyetlerine uysaydık** sözüne ilişkin ikinci muhtemel yorum şudur: Burada mûcizelerden maksat peygamberlerin kendileridir, çünkü bizzat kendileri bir mûcize ve delildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ
مُوسٰى اَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ
تَظَاهَرَا وَقَالُوا اِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾

48. "Fakat onlara tarafımızdan o gerçek** (Kur'ân) **gelince, 'Ona da Mûsâ'ya verilenin benzeri verilmeli değil miydi?' dediler. Peki daha önce Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemişler miydi? 'Birbirini destekleyen iki sihir!' demişler ve eklemişlerdi: 'Doğrusu biz hiçbirine inanmıyoruz.'"

Onlara tarafımızdan o gerçek gelince. Bahsedilen gerçeğin, peygamberin kendisi olması mümkündür. Gerçeğin, ona indirilen kitap veya mûcizeler olması da muhtemeldir. **'Ona da Mûsâ'ya verilenin benzeri verilmeli değil miydi?' dediler.** Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Dediler ki Hz. Muhammed'e de -söylediği gibi peygamberse- Mûsâ'ya verildiği üzere herhangi bir zorluk ve yorgunluk olmaksızın kudret helvası, bıldırcın ve bunlar dışındaki çeşitli nimetler verilmeli değil miydi? İkinci muhtemel yorum şudur: Onlar derler ki Hz. Muhammed'e Mûsâ'ya verildiği gibi el, asâ, içinden su fışkıran taş, bulut[100], sözü edilen kurbağalar, haşarat, kan,

---

[100] El ve asâ mûcizesi için bk. el-A'râf, 7/107-108; taş mûcizesi için el-Bakara, 2/60; Bulut mûcizesi için el-Bakara, 2/57.

tûfan[101] ve benzeri açık hissî mûcizeler verilmeli değil miydi? [§]Diğer muh- 49
temel yorum şudur: Derler ki Tevrat'ın Mûsâ'ya verildiği gibi Kur'ân da Hz. Muhammed'e toplu olarak, apaçık ve aleni olarak verilmeli değil miydi? Onların bundan kastının ne olduğunun *en doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Allah Teâlâ, beyanlarına devam ederek onların sordukları hususları, doğruyu bulmak ve gerçeği talep etmek için değil, inat ve büyüklük taslama amacıyla sorduklarını açıklamıştır; nitekim şöyle buyurmuştur: **Onlar daha önce Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemişler miydi?** Yani senden mûcizeler talep eden bu kimseler, daha önce Mûsâ'ya verilenleri inkâr etmemişler miydi? Mekke halkını kastetmektedir, çünkü onlar, daha önce hiçbir peygambere iman etmemiş müşriklerdi. **İnkâr etmemişler miydi?** sorusu şu yoruma açıktır: Mûsâ'nın kavmi, taleplerinden sonra onlara mûcize getirdiğinde ona verileni inkâr etmemiş miydi? Tıpkı onlar gibi bunlar da bu şekilde sana verileni inkâr etmektedir. İlk yorum daha uygundur.

'Birbirini destekleyen iki sihir!' dediler. "Sâhirâni" (ساحران) şeklinde "elif" ile de okunmuştur[102]. Bazıları Mûsâ ve Hârun, bazıları Mûsâ ve Hz. Muhammed, bir kısmı da Îsâ ve Hz. Muhammed demişlerdir (Allah'ın selâmı hepsinin üzerine olsun). **İki sihir** elifsiz sîni çeken elif olmaksızın "sihrâni" (سحران) şeklinde yazılınca iki kitap demektir. Fakat âlimler bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları Tevrat ve İncil, bazıları ise Furkân ve Tevrat vb. demiştir. Bazı edipler, "Sâhirân" (ساحران) kelimesinin daha uygun ve gerçeğe daha yakın olduğunu söylemiştir. Çünkü yüce Allah birbirini desteklemeden bahsetti. Birbirini destekleme ise kişiler arasında olur, kitaplar arasında değil. "Tezâherâ" (تظاهرا), yani birbirine yardım eden. Bazı edipler ise "Sihrâni" (سحران) şeklinde elifsiz olmasının daha uygun olduğunu söylemiştir, çünkü Cenâb-ı Hak bundan iki kitabı kastetmiştir. Görülmez mi ki Allah, onların sözlerine karşı kendilerinden kitap getirmelerini istemiştir. Nitekim onların söylediklerini ve talep ettiklerini reddetmek üzere kitap getirmelerini isteyerek şöyle buyurmuştur: "Allah katından bu ikisinden daha doğru yol gösteren bir kitap getirin"[103]. Fakat biz deriz ki iki kırâatten birinin diğerine tercih edilmesi zorunlu değildir, çünkü bu, onların böyle söylediğine dair bildirdiği bir
haberdir. İlgili âlimler bir keresinde iki sihirbaz, [§]bir keresinde ise **iki si-** 50

101 Şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Biz de açık seçik mûcizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler" (el-A'râf, 7/133).

102 bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 71; İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 547.

103 Bir sonraki âyet.

hir demişlerdir. Onların söylediklerini nakletmiştir. "Allah'a (ait) diyecekler"[104] meâlindeki âyet de böyledir, "elif" ile ve "elifsiz" okunmuştur[105]. Biri diğerine tercih edilmez; çünkü bu, onlardan olduğu şekliyle bildirdiği bir haberdir ve söz konusu durum O'nun haber verdiği üzeredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona da Mûsâ'ya verilenin benzeri verilmeli değil miydi? Bu ilâhî beyan hakkında müfessirlerin bazıları şöyle demiştir: Yahudiler Kureyş'e, Hz. Muhammed'e Mûsâ'ya verilen mûcizelerin verilmesini istemelerini emrederiz dediler. Allah Teâla ise resûlüne şöyle diyor: Kureyş'e söyle yahudilere şöyle desinler: **Peki daha önce Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemişler miydi?,** yani yahudiler. **'Birbirini destekleyen iki sihir!' dediler.** Yahudilerin Mûsâ ve Hârun hakkındaki sözlerini söyledi. Bu bizim söylediğimize yakındır. *En doğrusunu Allah bilir.*

'Doğrusu biz hiçbirine inanmıyoruz' dediler. Mûsâ'ya verilene de Hz. Muhammed'e verilene de; sözünü ettiğimiz ihtilaf üzere.

قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ اَهْدٰى مِنْهُمَٓا اَتَّبِعْهُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٤٩﴾

49. "De ki: 'Eğer doğru söylüyorsanız, Allah katından bu ikisinden daha doğru yol gösteren bir kitap getirin de ben ona uyayım!'"

Cenâb-ı Hak sonra şöyle dedi: Ey Muhammed! Mekke ehli Kureyş'e **de ki, Allah katından bu ikisinden daha doğru yol gösteren bir kitap getirin;** bahsettikleri farklılığa bağlı olarak Tevrat ve Furkān veya Tevrat ve İncil'den. **Eğer doğru söylüyorsanız ben ona uyayım.** İddianıza göre bu ikisi birbirini destekleyen iki sihirdir ve uydurulmuştur; şu halde Allah katından siz bir kitap getirin de ben ona uyayım. Müfessirler bunu benimsemiştir. Diğer bir tevil doğruya daha yakın olabilir, o da şudur: **Allah katından bu ikisinden daha doğru yol gösteren bir kitap getirin.** Yani Allah katından size putlara tapmayı emreden bir kitap getirin. Çünkü onlar Allah'tan başka putlara tapıyor ve bunu onlara Allah'ın emrettiğini söylüyorlardı[106]. Yine "Bunlar Allah katında bizim

---

[104] bk. Yûnus, 10/31; el-Mü'minûn, 23/85, 87, 89.

[105] Yani (سيقولون الله) ve (سيقولون لله) (Mütercim).

[106] Şu âyete işaret etmiş olmalıdır: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk, Allah da bize bunu emretti' derler" (el-A'râf, 7/28).

aracılarımız"[107] diyorlar. Onların putlara tapmaları ancak kendilerini Allah'a yaklaştırmalarındandır[108]. Ve sözler böyledir. Cenâb-ı Hak *-en doğrusunu Al-*
lah bilir ya- bunun üzerine şöyle der: [S]Allah katından size bunu emreden bir 51
kitap getirin. **Bu ikisinden daha doğru yol gösteren.** Yani bu ikisinden daha açık ve daha net, çünkü bu ikisi Allah'tan başka varlıklara tapmayı yasaklamış ve menetmiştir. Şöyle buyuruyor: Bu ikisinin getirdiğinden daha yol gösterici ve daha açık bir kitap getirin. **Eğer doğru söylüyorsanız.** İddia ettiğiniz üzere Allah'ın size bunu ve putlara tapmanızı emrettiği hususunda. Bu anlayışın, ilkinden gerçeğe daha yakın bir yorum olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ
مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الظَّالِمِينَ ﴿٥٠﴾

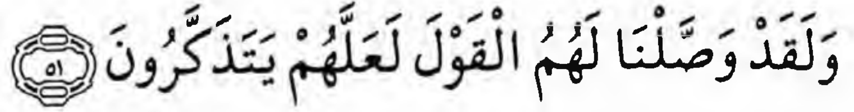
50. "Eğer sana cevap vermezlerse bil ki onlar sırf kendi bencil arzularına uymaktadırlar. Allah'tan bir yol gösterme olmaksızın, sırf kendi bencil arzularına uyandan daha sapkın kim olabilir! Elbette Allah zâlim kavmi doğru yola iletmez."

Onlardan istediğin kitabı getirmekte **eğer sana cevap vermezlerse bil ki onlar sırf kendi bencil arzularına uymaktadırlar,** yani bilmeksizin. Onlar, putlara tapma ve helâli haram, haramı helâl kılma konusunda arzularına uymakta ve arzularını önder yapmaktadırlar, çünkü onlar bir peygambere inanmamaktadır ki bir kitaba sahip olsunlar. Sonra **daha sapkın kim olabilir** buyurmuştur, yani daha sapkını yoktur. **Sırf kendi bencil arzularına uyandan.** Onlar kabul etmekte ve benimsemektedir ki arzularına uyandan daha sapkın bir kimse yoktur. **Allah'tan bir yol gösterme olmaksızın.** Yani Allah'tan bir açıklama olmaksızın. **Elbette Allah zâlim kavmi doğru yola iletmez.** Onlar kesin delil ve burhanları inkâr ederek zulmedenlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[107] Yûnus, 10/18.

[108] "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz- diyorlar" (ez-Zümer, 39/3) ilâhî beyanı böyledir.

51. "Gerçek şu ki düşünüp öğüt alsınlar diye biz sözü (vahyi) *onlara birbiri ardınca ulaştırmışızdır."*

Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun Kur'ân olduğunu söylemiştir. Bu ise iki şekilde yorumlanabilir. Biri Kur'ân'ın bir kısmını diğer bir kısmına bağlamıştır ki bir kısmı diğerine aykırı olmaksızın uygun olmuş, diğerini kanıtlayıcı ve birleştirici olmuştur. Âyetlerin indiril-
52 mesinde zaman bakımından uzaklık ve geniş süre aralığı bulunsa da. [§]**Düşünüp öğüt alsınlar diye.** Böyle bir kitap ancak gaybı bilen ve hiçbir şeyin ondan gizlenmediği kimseden olabilir diye. Zira bu gaybı bilmeyen yaratılmışın sözleri olsaydı düzensiz ve tutarsız olurdu; tıpkı aradan uzun zaman geçmesi ve süre aralığının genişlemesi sebebiyle tutarsız ve düzensiz beşer sözü gibi. İkinci yorum şudur: Nüzûl sırası ve nüzûl yerleri farklı olsa da Cenâb-ı Hak Kur'ân'ın öğütlerini, ahitlerini, vâdlerini ayrıca emirlerini ve nehiylerini birbirine bağlamıştır. Düşünüp öğüt alsınlar diye peş peşe onları davet ettiği vahiylere inanmaya tekrar davet etmektedir.

Biz sözü (vahyi) onlara birbiri ardınca ulaştırmışızdır. Bu ilâhî beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Yani geçmiş ümmetlerin haberlerini bir birinin peşi sıra; onlardan peygamberleri inkâr edenlere inen helâk ve azap, peygamberleri tasdik edenlere inen kurtuluş ve devamlı nimetleri içinde oluş. Üstelik onların bu durumu ikrar etmeleri ve onlar hakkında bunların gerçekleşeceğine ilişkin bilgi sahibi olmalarıyla, tâ ki **düşünüp öğüt alsınlar** ve peygamberlerini yalanlamaktan vazgeçsinler diye; buna mukabil yalanladıkları takdirde inançsızlara inen belâların kendilerine de ineceği korkusuyla.

Biz sözü (vahyi) onlara birbiri ardınca ulaştırmışızdır. Bu beyanının, "tevhit sözü" anlamına gelmesi mümkündür. Bu yorumun açıklanması şudur: Biz tevhidi ulaştırmışızdır tâ ki her ümmet ve kavimde tevhit ehli bulundurduk, dolayısıyla hiçbir kavmi ve ümmeti tevhitsiz bırakmadık. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Her topluluğun da bir kılavuzu vardır"[109] ve "Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren bir topluluk da vardı"[110]. Her ümmette ve her asırda tevhit ehlinin olduğuna işaret eden bunun gibi âyetler. Yine ataları arasında peygamberlere iman eden ve onları tasdik eden kimselerin olduğunu

---

109 er-Ra'd, 13/7.
110 el-A'râf, 7/159.

düşünüp öğüt alsınlar diye; bunun yanında atalarımız şu an bizim olduğumuz hal üzereydiler demesinler diye. Sanki bu, Allah Teâlâ'nın **sözü (vahyi) onlara birbiri ardınca ulaştırmışızdır** meâlindeki beyanının bağlantısıdır.

[§]Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Sözü (vahyi) onlara birbiri** 53
ardınca ulaştırmışızdır. Yani peş peşe devam ettirdik ve nihayetinde onlara da ulaşmıştır[111]. Bazıları şöyle demiştir: **Birbiri ardınca ulaştırmışızdır.** Yani peşi sıra açıkladık ve sonunda onlarda açık bir durum haline geldi. Ebû Muâz, Araplar'ın ifadesinde "vassalnâ" (وصلنا) kelimesinin "etmemnâ" (أتممنا), yani tamamladık (أتممنا) anlamına geldiğini söyledi. Bu, bir nesneyi başka bir nesneyle bağlaman gibidir.

اَلَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِه۪ هُمْ بِه۪ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَاِذَا
يُتْلٰى عَلَيْهِمْ قَالُٓوا اٰمَنَّا بِه۪ٓ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَٓا اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِه۪
مُسْلِم۪ينَ ﴿٥٣﴾

52. "Bundan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler**(in bir kısmı) **buna da iman ederler."

53. "Onlara Kur'ân okunduğu zaman, 'Ona iman ettik, şüphesiz o Rabb'imizden gelmiş gerçeğin kendisidir. Esasen biz bundan önce de Rabb'imize boyun eğmiştik' derler."

Bundan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler(in bir kısmı) buna da iman ederler. Allah Teâlâ başka âyetlerde de meâlen şöyle buyurmuştur: "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyor"[112]; "Kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ederler, şunlardan da (müşrikler) ona inananlar var"[113]; "Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar"[114] ve benzerleri. Bu ilâhî beyanlarda Ehl-i Kitap'tan iman etmeyenlerin bulunduğu belirtilmektedir. Bunların ilkinde mutlak olarak bundan önce kendilerine kitap verilenlerin buna da iman ettikleri belirtilir. **Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler** meâlindeki beyanın,

---

111 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 333.
112 el-Bakara, 2/146.
113 el-Ankebût, 29/47.
114 el-Mâide, 5/13.

"ondan faydalananlar buna iman ederler" anlamına gelmesi mümkündür. Bir diğer ihtimal, **Kendilerine kitap verdiğimiz** ve bunu hakkıyla okuyan **kimseler**, buna iman etmektedirler diye yorumlanmasıdır. Nitekim bir diğer âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır"[115]. Hakkını vererek okumayan ise ona iman etmemektedir.

Müfessirler, bu âyeti, Abdullah b. Selâm ve Hz. Peygamber'e iman etmiş sahâbe gibi Ehl-i Kitab'ın özel bir grubu şeklinde yorumlamıştır. Âyet, onlardan özel bir grubu anlatıyor gibidir. Yüce Allah'ın hemen akabinde şöyle
54 buyurduğunu görmüyor musun: **[§]Onlara Kur'ân okunduğu zaman, 'Ona iman ettik, şüphesiz o Rabb'imizden gelmiş gerçeğin kendisidir. Esasen biz bundan önce de Rabb'imize boyun eğmiştik' derler.** Müfessirler, onların, Hz. Muhammed gönderilmeden önce buna iman ettiklerini belirtir. Peygamber olarak gönderildiğinde daha önce olduğu üzere bunda sebat ettiler ve ona inandılar.

[İman ve İslâm Aynı Anlamdadır]

Bu, iman ve İslâm'ın bir olduğuna işaret etmektedir. Çünkü onlar **ona iman ettik** ve yine **esasen biz bundan önce de müslüman olmuştuk** dediler. Bu, ikisinin bir olduğuna işaret eder. "Derken, orada bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada -bir hâne dışında- Allah'a teslim olmuş kimseler de bulamadık"[116] meâlindeki âyet de böyledir. Bu ikisi birdir. Bir keresinde imanı diğerinde İslâm'ı belirtmektedir. Bu, ikisinin bir olduğuna delâlet eder.

أُولٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٥٤﴾

54. *"**İşte*** (baskılara karşı) ***sabretmelerinden ötürü onlara mükâfatları iki defa verilecektir. Onlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah rızası için harcarlar.**"*

[İki Kat Mükâfatı Hak Edenler]

İşte (baskılara karşı) sabretmelerinden ötürü onlara mükâfatları iki defa verilecektir. Bu ilâhî beyan üç şekilde yorumlanabilir: İlki, onlara mükâfatları bir defa İslâm'dan ötürü, bir kez de yönetimin onlardan gitmesine

---

[115] el-Bakara, 2/121.

[116] ez-Zâriyât, 51/35-36.

karşı sabretmelerinden ötürü verilecektir. Çünkü onlar yönetim, konum ve değer sahibiydiler. Bütün bunların tümünü İslâm ile kaybettiler. Bundan dolayı mükâfatları iki defa olacaktır.

İkincisi şudur: Bir defa İslâm'dan dolayı, bir kez de kendilerinden sonra onlara uyacak olan kimselere lider ve örnek olmalarından ötürü **mükâfatları iki defa verilecektir.** Bu iki mükâfatın biri kendilerinin müslüman olmaları, ikincisi de başkalarını buna davet etmeleri dolayısıyladır. Nitekim liderler ve önderler cezalandırılacak ve azapları iki kat olacaktır. İlki kendilerinin sapması diğeri ise başkalarını saptırmaları dolayısıyladır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular"[117].

Üçüncü yorum şudur: İyilikte başkalarına önder ve örnek olmalarından dolayı onlara iki kat mükâfat verilmesi mümkündür. Şayet kötülükte önder ve örnek olurlarsa kendilerine iki kat azap edilir. Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in (s.a.) eşlerine şöyle buyurduğu görülmez mi? "Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayasızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır"[118]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu onların kendilerine uyan başka kimselere önder olmaları dolayısıyladır. İlki de buna göre anlaşılır.

[§]**Mükâfatları iki defa verilecektir** vâdinin İslâm'ın kendisiyle olması da 55
mümkündür. Bu durumda sabır imandan kinâye olmuş olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[119]. Yani iman edip müslüman olanlar.

Müfessirlere gelince onlar şöyle dediler: Onlara bir defa Hz. Muhammed'e gönderilmesinden önce iman ettikleri bir defa da gönderildikten sonra iman ettikleri için **mükâfatları iki defa verilecektir.** İlk yorum daha uygundur. Bazıları da şöyle dedi: **Sabretmelerinden ötürü onlara mükâfatları iki defa verilecektir.** Bir defa müslüman oldukları, bir defa da bu kâfirlerin eziyetlerine katlandıkları, sabrettikleri, onlara karşılık vermedikleri bilakis iyilikle muhatap oldukları için. Nitekim Allah Teâlâ, onların şöyle dediğini beyan et-

---

117 en-Nahl, 16/25.

118 el-Ahzâb, 33/30.

119 "Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir. Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, '(Oh!) Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti' der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir. Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır" (Hûd, 11/9-11).

miştir: "Esen kalın; bizim cahillerle işimiz yok"[120]. Yine bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Üç kimseye mükâfatı iki kat verilir: Bir peygambere inanıp daha sonra başka bir peygamber gönderildiğinde ona da iman eden kişi, efendisine güzel bir şekilde hizmet eden ve Rabb'ine ibadet eden köle, bir câriyeyi eğitip sonra onu azat ederek evlendiren kimse[121].

Onlar kötülüğü iyilikle savarlar. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Onlar, daha önce kendilerine yapılan kötülüğe ve eziyete karşı onlara iyilikte bulunurlar. İkincisi de şudur: **Onlar kötülüğü iyilikle savarlar.** Yani onların eziyetlerini affederler ve onlara karşılık vermezler. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi olur: "Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!"[122]. İlk yorum ise "sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!"[123] meâlindeki âyet gibidir.

Kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah rızası için harcarlar. Yani Allah rızasında ve iyilik yolunda harcarlar. Yoksa bütün kâfirler harcama yapmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlar"[124].

وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ
أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ ﴿٥٥﴾

56 [§]55. ***"Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve 'Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size; esen kalın; bizim cahillerle işimiz yok' derler."***

---

120 el-Kasas, 28/55.

121 "Ebû Bürde, babasının Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle işittiğini nakleder: Üç kimsenin mükâfatı iki defa verilir: Bir kimsenin bir câriyesi olup, onu güzel bir şekilde eğitir, güzel bir şekilde terbiye eder ve sonra onu azat ederek evlendirirse ona iki mükafat vardır. Ehl-i Kitap'tan mümin olanlardan sonra Hz. Peygamber'e de iman etmiş olanlara iki mükâfat vardır. Üçüncüsü Allah'a karşı görevlerini yerine getiren ve efendisine dürüst olan köledir" (Buhârî, "Cihad", 145; Müslim, "İman", 241; Tirmizî, "Nikâh", 24; Nesâî, "Nikâh", 64).

122 el-A'râf, 7/199.

123 "İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!" (Fussılet, 41/34).

124 Âl-i İmrân, 3/117.

Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler. Bu beyan da iki şekilde yorumlanabilir. Biri şudur: Onlardan, rahatsız oldukları boş ve eziyet verici ve yalan bir söz **işittikleri zaman ondan yüz çevirirler.** Yani onların eziyetlerine karşılık vermezler. İkinci yorum şöyledir: Bâtıl bir sözle muhatap olup **işittikleri zaman ondan yüz çevirirler.** Yani içinde bulundukları durumda onlara karışmazlar. Onlar, nehyetmenin onlara fayda sağlayacaklarını gördüklerinde, nehyetmek ve sakındırmaktan kaçınıyor değillerdi. Fakat onlara fayda sağlamayacağını gördüklerinde, ondan yüz çevirdiler. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler"[125].

'Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size' derler. Bunu onlara söylerler. Zira yasaklamak ve öğütte bulunmak fayda vermemekte ve bunu kabul etmemekteydiler. Bu durumda **bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size** derler. Yani size yaptıklarınızın karşılığı bize de yaptıklarımızın karşılığı vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sizin dininiz size, benim dinim de banadır"[126]. Bu sözü onlara davetin başlangıcında söylemedi. Fakat iman etmelerinden ve icabet etmelerinden ümit kesince bunu belirtmiştir. İlki de buna göredir.

Esen kalın; bizim cahillerle işimiz yok. Bu, iki şekilde yorumlanabilir gibidir. Bunlardan biri, onlara selâm vermeleri anlamında kabul etmektir. Yani onlar, özel olarak selâm haricinde cahillerle muhatap olmuyor ve onlara karışmıyorlardı. Sadece bu ölçüde onlara karışıyorlardı. İkinci yorum, onlara yönelik selâm sözünün hakikat anlamında olmamasıdır. Fakat bu, barış yapmak, onlara karşılık vermemek ve onları bulundukları halde bırakmak üzeredir. Zira selâm, barış demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bazıları şöyle dedi: Onlardan gördükleri eziyete mukabil onlara iyilikle 57
karşılık verdiler ve dediler ki **bizim cahillerle işimiz yok.** Cahil ve sefih kimselerden olmak istemediklerini kastediyorlar.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

[125] el-Furkân, 25/72.
[126] el-Kâfirûn, 109/6.

56. "Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir. O doğru yola gelecekleri daha iyi bilir."

[Ebû Tâlib'in İmanı Meselesi ve Mûtezile'ye Göre Hidâyet]

Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Müfessirler, bunun Hz. Peygamber'in (s.a.) amcası Ebû Tâlib hakkında indiğini söylemiştir. Buna göre Ebû Tâlib şöyle demiştir: Ey Hâşimoğulları! Muhammed'e uyun ve onu tasdik edin ki kurtuluşa eresiniz ve doğru yolu bulasınız. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.), ona "Ey amcam sen onlara iyilik emrediyor, kendin için ise terkediyorsun" dedi. O da "Ne istiyorsun ey kardeşimin oğlu?" diye cevap verir. Hz. Peygamber şöyle cevap vermiş: "Dünyadaki son gününde söyleyeceğin tek bir söz istiyorum: Allah'tan başka ilâh yoktur. Ben de bununla sana Allah katında şahitlik edeceğim". Nihayetinde Ebû Tâlib şöyle der: Ey kardeşimin oğlu! Ben senin doğru olduğunu biliyorum. Fakat ölüm anında korktu demelerini istemiyorum. Şayet benden sonra sana ve sülâlene bir zillet ve hakaret yapılacak olmasaydı, bu sözü söyler ve senin gözünün önünden ayrılmadan önce ikrar ederdim. Çünkü ben senin muhabbet ve samimiyetinin ne kadar yoğun olduğunu biliyorum. Fakat ben şu şu reislerin dini üzere öleceğim. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu konuda **şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir** meâlindeki âyeti indirdi[127]. Bu âyet Mûtezile'ye karşı bir delildir. Çünkü onlar hidâyetin beyan olduğunu söylemektedirler. Şayet söyledikleri gibi beyan olsaydı, Resûlullah (s.a.) ona beyan etmeye güç yetirebilirdi ki nitekim beyan etmişti. Fakat [Ebû Ali] el-Cübbâî[128], Mûtezile adına delil getirmekte ve tevil ederek şöyle demektedir: Resûlullah (s.a.) amcasını cennete koymak için çabalıyordu. Yüce Allah buyurdu ki o kendisi girmedikçe sen onu cennet yoluna **iletemezsin**. Yahut buna benzer bir söz söyledi. Bu, uzak bir yorumdur. Câfer b. Harb[129] şöyle dedi:
58 [§]Hidâyet, teklifin başlangıcında değil, bilakis insanların davranışlarına sevap vermek demek olan ilâhî lütuflara dairdir. Çünkü insanlar ilk anda ve teklifin başlangıcında hidâyeti benimser. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Hidâyeti

---

127 Buhârî, "Tefsîr", 1/28; Müslim, "İman", 39, 41, 42, 43; Tirmizî, "Tefsîr", 29; Nesâî, "Cenâiz", 102.

128 Ebû Ali Muhammed b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916) Mûtezile'nin imamlarından ve döneminde kelâm ulemasının önderlerinden biridir. Cübbâîler grubu ona nispet edilir. Mezhep içerisinde münferit görüşleri vardır. Dolgun ve uzun bir tefsiri ve buna Eş'arî'nin bir reddiyesi vardır (İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 267-268).

129 Ebu'l-Fazl el-Eşec Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Bağdadî'dir (ö. 236/850). Mûtezile'nin imamlarındandır. Basra'da Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'tan kelâm eğitimi almıştır. Kitaplar yazmıştır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 123).

benimseyenlere gelince Allah onların hidâyetini arttırır"[130]. Bu beyanda Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e şunu haber veriyor: "Sen fiile sevap verme ve ilâhî lütuf olan hidâyete insanları erdirme imkânına sahip değilsin. Ona şöyle cevap verilir: Başlangıçta hidâyeti benimsemelerinden dolayı onlara verilen sevap anlamındaki arttırmayı bize açıkla. Başlangıçta hidâyeti benimseme söz konusu olmaksızın artırma onlara fayda verir mi? Evet derlerse onlara şöyle denilir: Bu arttırmayı onlara Allah'ın yapması gerekir. Zira onlara göre O, her kâfire, dinde fayda sağlayan ve yararına olanı vermek zorundadır. Bu onlara fayda sağladığı halde bunu nasıl engeller?

İkinci olarak ona şöyle denir: Onlar için sevap konumunda olan bu arttırma ve başlangıçta onlarda olduğu üzere lütuflar onun hakkı mıdır yoksa değil midir? Şayet onun hakkıysa onların görüşüne göre buna engel olmanın bir anlamı yoktur. Çünkü onlar, bunu vermenin Allah'a vâcip olduğunu söylemektedirler. Şayet hakkı değilse, onların görüşüne göre **fakat Allah dilediğini doğru yola eriştirir** meâlindeki âyetin bir anlamı olmaz. Bu durumda bunu delil getirmek onların görüşüne göre geçersiz olur.

Bize göre hidâyetin arttırılması ve başlangıcı eşittir. Bu da resûlüne haber verdiği üzere onun hidâyete erdirememesidir. Fakat Mûtezile'nin dediği gibi hidâyetin tamamı beyandan ibaret olmuş olsaydı, zaten onlara bunu beyan etmişti. Bu husus beyanın dışında Allah katında bir hidâyetin var olduğuna işaret etmektedir. Allah Teâlâ, katında bulunan hidâyeti kuluna verdiğinde onunla mümin olmaktadır. Bu mânada hidâyet, yardım, koruma ve eksikliğini gidermedir. Resûlullah (s.a.) bunu yaratma ve ortaya çıkarma gücüne sahip değildir. Fakat buna sahip olan Allah Teâlâ'dır.

وَقَالُوٓا اِنْ نَتَّبِعِ الْهُدٰى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ اَرْضِنَاۜ اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا اٰمِنًا يُجْبٰٓى اِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

[§]57. ***"Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız diyorlar. Peki, biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin orada toplandığı bir yere yerleştirmedik mi? Fakat çoğu bunun şuurunda değildir."*** 59

130 "Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar ve kendilerine takvâ şuurunu bahşeder" (Muhammed, 47/17).

Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız diyorlar. Seninle beraber doğru yolu izlersek sözleri onların, Resûlullah'ın getirdiği ve onları davet ettiği vahiylerin doğru yolun kendisi olduğunu bildiklerini göstermektedir. Nitekim **seninle beraber doğru yolu izlersek** demişlerdir. **Yurdumuzdan sökülüp atılırız.** Bu sözleri iki şekilde anlaşılabilir. Biri şudur: Yani din konusunda uzak diyarların ahalisine muhalefet edersek açlıktan helâk olur ve yok oluruz. Çünkü erzakları ve gıda ihtiyaçları uzak diyarlardan getiriliyor ve oralardan geçim sağlanıyordu. Bu sebeple şöyle dediler: "Seninle beraber doğru yolu izleyip din konusunda onlara, yani uzak diyar ahalisine muhalefet edersek erzakımızı keserler, biz de açlıktan helâk olur ve ölürüz". Bu durum yurtlarından sökülüp atılmalarıdır. İkinci yorum da şudur: Bu sözleri, din konusunda uzak diyar ahalisine muhalefet edip doğru yola uydukları takdirde savaşma, esir edilme veya öldürülme korkusuyla demişlerdir, yani esir edilme ve öldürülme korkusuyla.

Cenâb-ı Hak iki şekilde onlara cevap vererek ve göstermiş oldukları sebepleri reddederek şöyle buyurmuştur: **Peki, biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin orada toplandığı bir yere yerleştirmedik mi?** *En doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle buyurmaktadır: Onları dokunulmaz yerde (harem) güvenli kıldık, çeşitli ürünlerden kendilerine sağlanan gıda ise söz konusu kimselerin dinine uydukları için değil, bir lütuf sonucudur. Görülmez mi ki dinlerine uydukları halde onlar çevrelerindeki insanları yurtlarından söküp atmaktadırlar. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır!"[131] Onların dinlerine uydukları halde yurtlarından sökülüp atıldıklarını bildirmiştir. Bu durum Cenâb-ı Hakk'ın haremi (Mekke'yi), dinlerine uydukları için değil, lütfuyla kendileri için güvenli ve gıdalarının sağlandığı bir yer kıldığını göstermektedir; tâ ki harem ehli, oradan çıkanlar ve oraya giren kimseler haremde bir tehlikeyle karşılaşmasınlar. Bu, onların dinlerine uydukları için değil, Allah'ın lütfuyla olduğunun bilinmesi içindir.

İkincisi de şudur: Orada Allah'tan başka putlara taptıkları halde Cenâb-ı Hak onların rızıklarını kesmemiş ve onları güven içinde tutmuştur. Bu bakımdan Allah'a ibadet etmeleri ve O'ndan başkasına tapmamaları durumunda onlara böyle davranması, kendilerine rızıklarının verilmesi ve oranın kendileri için güvenli kılınması daha uygundur.

---

131 el-Ankebût, 29/67.

[§]**Her şeyin ürünlerinin orada toplandığı bir yere.** Müfessirler şöyle 60
demiştir: **Her şeyin ürünleri.** Yani her cins ve türden ürünlerin toplandığı bir yer. Bu hususta açık olan şudur ki her şeyin en yücesi ve en yararlısının toplandığı bir yer olmasıdır, bu da onun meyvesidir. Çünkü her şeyin meyvesi en yüce ve en yararlı olanıdır. "Bir şeyin ürünü şudur", "bu sözün ürünü şöyledir" gibi sözler denilir. Yani "şu husustan faydalanılan şey" demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat çoğu bunun şuurunda değildir. Yani çoğu onlara uzak diyarlardan getirilen ve orada toplanan ürün ve gıdaların söz konusu kimselerin dinlerine uydukları için değil, Allah'ın lütfu sayesinde olduğunu bilmez. Aynı şekilde kendilerinin güven içerisinde olmalarının sebebi de dinlerine uymaları değil, Allah'ın lütfu sayesinde olduğunu bilmezler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Yurdumuzdan sökülüp atılırız.** Yani oradan alınırız. "Yucbâ" (يجبى) fiili "cibâye" (الجِباية) kökünden türemiştir ve "toplanır" anlamına gelir. "Cebeytü, ecbî, cibâyeten ve cebyen" (جبيتُ، أجبى، جباية و جبيا) ve yine "ecbâ, yücbî" (أجبى، يجبى) diye kullanılır. Bu kullanımıyla kelime, "hâze, yehûzu" (حاز، يحوز), yani elde etme anlamına gelir.

وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ اِلَّا قَلِيلاًۜ وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ ﴿٥٨﴾

58. "Oysa biz, bolluk içinde azmış nice şehir halkını helâk etmişizdir. İşte yerleri! Kendilerinden sonra oraların pek azında oturulabildi; hepsi bize kalmıştır."

Biz nimetler içinde şımaran nice memleket halkını helâk etmişizdir. Bazı âlimler "nimetlere nankörlük eden" demek olduğunu söylemişlerdir. Bir kısmı ise "nimetlere razı olmadılar" şeklinde anlamıştır. Âyet-i kerîmede "fî" harf-i cerri gizlenmiştir. "Fî maîşetihâ", yani nimetler içinde şımarmış mânasına gelmektedir. Dolayısıyla "fî" harfi cerrinin çıkarılması sebebiyle fethalı okunmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* âyetin yorumu şöyledir: Halkı nimetler içinde şımarmış nice memleketi helâk etmişizdir ki onlar kendilerine nimet verenden başkasına şükretmişler ve kendilerine bolluk ve refah bahşeden Allah'tan başkasına ibadet etmişlerdi. [§]Siz ey Mekkeliler! Zenginliğiniz 61
ve varlıklı oluşunuz dolayısıyla şımarır ve gurura kapılırsanız sizden öncekiler gibi helâk edilirsiniz. Bu durum, Allah Teâlâ'nın şöyle buyurması gibidir: "On-

lar, kendilerine yapılan uyarıları unutunca her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık! Böylece onlar birden bire bütün ümitlerini yitirdiler"[132].

İşte kendilerinden sonra içlerinde pek az oturulmuş yurtları! Bazı yurtlar vardır ki halkı helâk edildiğinde oraya başkaları yerleştirilir. Firavun ve benzerlerinin yurtları böyledir, Cenâb-ı Hak onların yurtlarını İsrâiloğulları'na vermiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık"[133]. Yine şu ilâhî beyan da bunu belirtmektedir: "Andolsun biz Mûsâ'ya hidâyet vermiş; İsrâiloğulları'nı da akıl iz'an sahipleri için bir yol gösterici ve hatırlatıcı olmak üzere (gelen) kitaba mirasçı kılmıştık"[134]. Bazı memleketleri ise Cenâb-ı Hak harabe ve ıssız kılmış, onlardan başka kimse oralara yerleşmemiştir. Lût ve benzerlerinin yurtları böyledir.

(O yurtlara) biz vâris olduk, biz. Yani kalanlar biziz. Daha önce başka yerde belirttiğimiz[135] gibi dil bakımından vâris, yaşamaya devam eden demektir. **Biz vâris olduk, biz** ilâhî beyanı iki şekilde yorumlanabilir. Biri yeryüzündeki bütün varlıkların helâk ve yok olmasına ve sadece Allah'ın bâkî kalmasına ilişkin bir haber verme olmasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Yeryüzü ve onun üzerindekiler sonunda yalnız bize kalır"[136]. İkincisi inkârcıların helâk edilmesi, söz konusu memleketin takvâ sahiplerine verildiğinin bildirilmiş olmasıdır. "Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. O, kullarından dilediğini oraya hâkim kılar; (güzel) sonuç, takvâ sahiplerinindir"[137] meâlindeki âyette bildirildiği gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Ebû Avsece şöyle demiştir:] **Nimetler içinde şımaran.** Yani kendilerine verilen nimetlere razı olmayan. İbn Kuteybe ise "gurura kapılan" mânasına geldiğini söylemiştir[138].

---

132 el-En'âm, 6/44.
133 el-A'râf, 7/137.
134 el-Mü'min, 40/53-54.
135 Örneğin şu âyetlerin tefsirine bk. Meryem, 19/63; eş-Şuarâ, 26/85.
136 Meryem, 19/40.
137 el-A'râf, 7/128.
138 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 334.

وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فٖٓي اُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا
عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۚ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرٰٓى اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾

59. "Merkezinde halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe Rabb'in memleketleri helâk etmez. Biz, ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz."

Merkezine bir peygamber göndermedikçe Rabb'in memleketleri helâk etmez. Merkez bölgesine peygamber göndermedikçe Cenâb-ı Hakk'ın helâk etmeyeceğini bildirdiği bu memleketlerin, Mekke'nin etrafındaki şehirler olması mümkündür. [§]Allah Teâlâ bu şehirleri, merkez bölgesine -denildi ki 62
en büyüğüne, o da Mekke'dir- **halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe** helâk etmez. Eğer böyleyse bu memleketleri helâk etme, mevcut durumda olduğu üzere buraları onların elinden alıp müslümanlara verme anlamına gelir. Çünkü Allah Teâlâ bu memleketi köy köy, şehir şehir resûlünün fethetmesini sağlıyordu, tâ ki buraların tamamını müslümanların hâkimiyetine verdi. Bu durum, şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Allah'ın vâdi gelinceye kadar yaptıklarından dolayı inkâr edenler ya kendileri felâkete uğrayıp duracaklar veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir. Allah, vâdinden asla dönmez"[139]. Söz konusu vâd Mekke'nin fethidir, bu da onların helâk edilmesidir.

İkinci olarak şöyle bir yorum da yapılabilir: Âyette bildirilen husus tüm yerleşim yerleri ve bütün peygamberler için geçerlidir ki Allah, en büyük beldeye -ki o şehirdir- âyetlerini açıklayan bir peygamber göndermedikçe inkâr etmeleri sebebiyle o memleketleri helâk etmiyordu. Bu, şu ilâhî beyana benzer: "Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz"[140]. Cenâb-ı Hak bu memleketlerin merkezine peygamber göndermekten bahsetti, çünkü buraların en büyüğüne -ki bu şehirdir- peygamber gönderdiğinde din yayılır, en uzak ve küçük yerlere dahi ulaşır. Köy halkı ihtiyaçlarını karşılamak üzere şehre geldiklerinde peygamberin onlara âyetleri okuması ve onları davet etmesi mümkün olmaktaydı. Halbuki bazı köylerde bu mümkün olmamaktaydı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[139] er-Ra'd, 13/31.
[140] el-İsrâ, 17/15.

[Ebû Avsece ve İbn Kuteybe] şöyle demiştir: **Merkezine bir peygamber.** Yani değer bakımından fazla ve büyük olana -ki bu Mekke'dir ve peygamber oradandır- kitap indirilmiştir. Yine [Ebû Avsece] "ümmihâ" (أمها) kelimesinin, kimsenin büyüklük mânası kastederek telaffuz etmediği bir söz olduğunu söylemiştir[141].

63 [§]**Biz, ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz.** Yani inat edip ısrarcı olduklarında. Kendilerinde inat ve ısrar olmadıkça sadece inkâr ettikleri için azap maksadıyla onları dünyada helâk etmeyiz. Onlar inkâr etmeleri sebebiyle âhirette azap edilirler, bu ise ebedî olan azaptır.

وَمَٓا اُو۫تٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَزٖينَتُهَاۚ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ
خَيْرٌ وَاَبْقٰىۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾

60. "Size verilen şeyler dünya hayatı için faydalı nesneler ve güzelliklerden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Aklınızı kullanmaz mısınız?"

Size verilen şeyler dünya hayatı için faydalı nesneler ve güzelliklerden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Yani onlar kendilerine verilen zenginlik ve dünya hayatı için faydalı nesneler dolayısıyla övünüyorlardı. Zühd ve takvâ ehli olanlar ise âhirette kendilerine verilmesi vâdedilen kalıcı olan nimetleri, dünya malına ve süsüne tercih etmiştir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

اَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقٖيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مِنَ الْمُحْضَرٖينَ ﴿٦١﴾

61. "Buna göre kendisine güzel bir şey vâdettiğimiz ve ona kavuşacak olan kimse, dünya hayatının geçici menfaat ve zevkini yaşattığımız, sonra kıyâmet gününde (yargılanmak üzere) ***celp edilenlerden biri gibi olur mu?"***

---

[141] Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: "Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Ümmihâ" kelimesini kimse kendisiyle büyüklük mânası kastederek söylemez. Ancak bu kelime bir şeyin aslını ifade etmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 570a).

Kendisine güzel bir şey vâdettiğimiz ve ona kavuşacak olan kimse, dünya hayatının geçici menfaat ve zevkini yaşattığımız biri gibi olur mu? Bu soruya şöyle cevap verilir: Bilakis sonucu bulunan ve karşılaşılacak güzel vâd, sonucu bulunmayan geçici menfaatten daha hayırlıdır. Fakat Allah Teâlâ bunun cevabını belirtmedi, cevabı bizim bahsettiğimiz husustur. Ayrıca Allah'tan sâdır olan bütün sorular hakikatte soru anlamında değil, gereklilik ifade eder.

Sonra o kıyâmet gününde (yargılanmak üzere) celbedilenlerdendir. Yani cehenneme götürülürler. Denildi ki **celbedilenlerdendir,** yani azap edilenlerdendir. İki yorum da aynıdır.

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓاءِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾

62. "O gün Allah onları huzuruna çağırarak, 'Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?' diye sorar."

O gün Allah onları huzuruna çağırarak, 'Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?' diye sorar. Benim ortaklarım. Ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz ki onları, ilâhlık nitelendirmesinde ve ibadet etmede ortak koştunuz. Yoksa elbette Allah'ın ortağı yoktur ki "Benim ortağım olduğunu iddia ettiğiniz **ortaklarım (tanrılar) nerede**" diye buyursun. **Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?** Bu, onlara şu sözleri sebebiyle söylenir: [S]"Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onla- 64
ra tapıyoruz"[142]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[143]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Allah katında sizin aracılarınız olduğunu iddia ettiklerinizin şefaati nerede? Onlara tapmakla sizi Allah'a yaklaştıracak olanlar nerede? Oysa onlara tapmanızın sizi Allah'a yaklaştıracağını iddia etmekteydiniz. Onlara yönelik yaptığınız kulluğun karşılığı nerede?

قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هٰٓؤُلَٓاءِ الَّذِينَ اَغْوَيْنَا اَغْوَيْنَاهُمْ
كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّاْنَٓا اِلَيْكَ مَا كَانُٓوا اِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾

63. "Kendileriyle ilgili azap hükmü kesinleşmiş olanlar, 'Rabb'imiz! Şunlar azdırdığımız kimselerdir. Biz nasıl azmışsak onları da öyle azdırdık. Sorumluluklarını yüklenmiyor, onları senin hükmüne bırakıyoruz. Onlar zaten bize tapmıyorlardı' derler."

---

142 ez-Zümer, 39/3.

143 Yûnus, 10/18.

Kendileriyle ilgili azap hükmü kesinleşmiş olanlar dediler ki. 'Kendileriyle ilgili azap hükmü kesinleşmiş olanlar' sözü Cenâb-ı Hakk'ın "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[144] meâlindeki âyette beyan ettiği kelâmı olarak anlaşılabilir. **Kendileriyle ilgili azap hükmü kesinleşmiş olanlar** sözünü haklarında azap kesinleşenler diye yorumlamak da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Söylenen (kıyâmet) başlarına geldiği zaman"[145]. Yani haklarında azap kesinleştiğinde. Yine söz konusu beyan "zulme saptıkları için kendileri hakkındaki söz gerçekleşmiştir; artık konuşamazlar"[146] meâlindeki âyete benzerdir. Yani zulmettikleri için haklarında azap kesinleşmiştir. Bu ve benzeri âyetler bu mânaya gelir.

[Azgınlara ve Bunlara Uyan Kimselere Azap Haktır]

Kendileri hakkında azap hükmü kesinleşmiş olanların kim olduğu hususunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Bazı âlimler bunların kâfirlerin kendilerine uyanları saptıran ve sapkınlığa çağıran ileri gelenleri ve liderleri olduklarını söylemiştir. Kimisi bunların cinlerden şeytanlar olduğunu belirtmiştir. Her iki gruptan da Kur'ân'da bahsedilmiştir. Kâfirlerin liderleri hakkında Allah şöyle buyurmuştur: "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır"[147], "sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabb'imiz! Bizi işte bunlar saptırdılar!' diyecektir"[148]. Bunun örnekleri çoktur. Cinlerden şeytanlar hakkında ise şu ilâhî beyanlar vardır: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[149], "(Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün'"[150]. Bunun benzerleri de çoktur.

65 [§]**Rabb'imiz! Şunlar azdırdığımız kimselerdir. Biz nasıl azmışsak onları da öyle azdırdık. 'Biz nasıl azmışsak onları da öyle azdırdık'** derler. Onlara yönelik bizim yaptığımız sadece azgınlığı gösterme ve ona çağırmadır diye mazeret gösteriyorlar. Bu durum ilâhî beyanlarda bildirildiği üzere lânetli

---

[144] Hûd, 11/119; es-Secde, 31/13.

[145] "Söylenen (kıyâmet) başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir yaratık çıkarırız da insanların âyetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur" (en-Neml, 27/82).

[146] en-Neml, 27/85.

[147] "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır; artık azabı görmüşler, aralarındaki bağlar kopmuştur" (el-Bakara, 2/166).

[148] "...Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver" (el-A'râf, 7/38).

[149] ez-Zuhruf, 43/36.

[150] es-Sâffât, 37/22-23.

şeytanın o gün şu sözü ve hitabı gibidir: "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: 'Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın'"[151]. Buna göre söz konusu kimseler şöyle diyeceklerdir: "Bizim onlara yönelik olarak yaptığımız kesin delil ve kanıt göstermeksizin sadece çağırmaydı, onlar bize uydular. Bizi değil kendinizi kınayın ki siz kendilerinde kesin delil ve kanıtlar olduğu halde peygamberlerin davetine uymayı terkettiniz, kesin delil ve kanıt olmaksızın bizim davetimize uydunuz, biz de kendimiz azdığımız gibi sizi de azdırdık. Şayet biz doğru yolda olsaydık sizi de doğru yola iletirdik. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik"[152].

Sorumluluklarını yüklenmiyor, onları senin hükmüne bırakıyoruz. Onlar zaten bize tapmıyorlardı. Önderler, kendilerine ibadet etme emrini insanlara verdiklerini söylemekten yüz çevirecekler. Yani şöyle diyecekler: Bize tapmalarını onlara emretmedik. Eğer önderler insanların kendilerine ibadet etmelerini emretselerdi onlar da ibadet ederlerdi.

Mûtezile bu âyetle en zayıf derecede bir delillendirme yapmaktadır. Zira şöyle demektedirler: Söz konusu kimseler "Biz nasıl azmışsak onları da öyle azdırdık" demek suretiyle azgınlığı kendilerine nispet etmişlerdir. Bu husus Allah'ın kimseyi azdırmadığını göstermektedir.

Mûtezile'ye şöyle cevap verilir: Allah'ı yermek anlamında azdırma fiilini O'na nispet etmiyoruz ve böyle bir nispeti de caiz görmüyoruz. Aksine bunu, övme konumunda O'na nispet ediyoruz. Ayrıca İblis azdırma fiilini Allah Teâlâ'ya nispet etmiş, O da bunu reddetmemiştir. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede bildirildiği üzere İblis, "Rabb'im! Benim sapmama imkân verdiğin için"[153] demiştir. Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah dilediğini saptırır"[154]. Kur'ân-ı Kerim'de bu gibi âyetler çoktur. Övgü konumunda olan

---

151 İbrâhim, 14/22.

152 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: 'Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?' Ötekiler şöyle cevap verecekler: 'Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!'" (İbrâhim, 14/21).

153 "İblis, 'Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım'" (el-Hicr, 15/39. Ayrıca bk. el-A'râf, 7/16; Sâd, 38/82).

154 "De ki: 'Allah dilediğini saptırır; kendisine yöneleni de gerçeğe ulaştırır'" (er-Ra'd, 13/27. Ayrıca bk. en-Nahl, 16/93; Fâtır, 35/8).

hususlar Cenâb-ı Hakk'a nispet edilir. Yergi konumunda olanlar ise nispet edilmez. Bir başka yerde bu konuyu belirtmiştik[155]. *En doğrusunu Allah bilir.*

66 [§]Cenâb-ı Hakk'ın şeytana "andolsun, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların hepsiyle dolduracağım"[156] buyurduğu gün de **Kendileriyle ilgili azap hükmü kesinleşmiş.** Şeytanlar âhirette **Rabb'imiz! Şunlar azdırdığımız kimselerdir** diyeceklerdir. Bu sözle inkâr eden insanları kastederler. Biz saptığımız gibi bunlar da bizim saptırdığımız kimselerdir. Ey Rabb'imiz, **onları senin hükmüne bırakıyoruz, onlar zaten bize tapmıyorlardı.** Böylece şeytanlar kendilerine tapanları terkedecek ve "bize ibadet etmelerini emretmedik" diyeceklerdir.

وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأَوُا
الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾

64. "Onlara, 'Haydi ortaklarınızı çağırın!' denir. Onlar da çağırırlar fakat ortakları onlara cevap veremez. Azabı görürler. Keşke onlar (dünyada iken) ***doğru yola gelselerdi."***

İnkâr eden insanlara **haydi ortaklarınızı çağırın** denir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "İlâh olarak isimlendirdiklerinizden yardım isteyin, onlar ilâh mıdır? **Onlar da çağırırlar.** Yani yardım isterler. İlâhlık atfedilen söz konusu varlıklar, kendilerinin ilâh olduğuna dair olumlu bir cevap vermezler. "Ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede"[157] meâlindeki âyet, önceden belirttiğimiz gibi "dünyada iken benim ortaklarım bulunduğunu iddia ediyordunuz" demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Haydi, ortaklarınızı çağırın.** Bu iki mânaya gelir: "Yaratılış bakımından ortaklarınız" veya "tapma konusunda ortaklarınız". Dünyada iken iddia ettiğiniz üzere sizlere şefaat etmeleri ve sizleri Allah'a yaklaştırmaları için onları çağırın. **Onlar da çağırırlar fakat ortakları onlara cevap veremez.** Yani onlara şefaat etmezler ve cevap vermezler. Çünkü Cenâb-ı Hak âhirette onlarda cevap verebilme kudretini yaratmamıştır. **Azabı görürler. Keşke onlar (dünyada iken) doğru yola gelselerdi.** Bu ilâhî beyanın tevili şudur: Dünyadayken bu azabı görselerdi doğru yolu bulurlardı, fakat görmediler. Bu bir yorumdur. Diğer yorum da şudur: Onlar dünyadayken aza-

155 Cilt sonlarındaki dizinde "dalâlet" kelimesine bakınız.

156 Sâd, 38/85.

157 el-Kasas, 28/62.

bı kabul etmiyorlardı. Şayet kabul etseydiler azaba mâruz kalma korkusuyla doğru yolu bulurlardı. Üçüncü yorum ise şöyledir: Onlar dünyadayken doğru yolu bulsaydılar âhirete azap görmezlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَآ أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتْ
عَلَيْهِمُ الْأَنۢبَآءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَآءَلُونَ ﴿٦٦﴾

[§]65. ***"O gün Allah onlara hitap ederek, 'Peygamberlere ne cevap verdiniz?' diye sorar."*** 67

66. ***"İşte o gün kurtarıcı cevapların bütün kapıları yüzlerine kapanmıştır, birbirlerine de soramazlar."***

O gün Allah onlara hitap ederek, 'Peygamberlere ne cevap verdiniz?' diye sorar, kurtarıcı cevapların bütün kapıları yüzlerine kapanmıştır. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler onlara, "peygamberlere ne cevap verdikleri" hakkında sorulacağını söylemiştir. Nitekim Allah Teâlâ onların ne cevap verdiklerini bilmektedir. **Kurtarıcı cevapların bütün kapıları yüzlerine kapanmıştır.** Yani cevap verme, o günün dehşeti ve korkuları sebebiyle onların cevap vermeleri mümkün değildi. Âlimlerin bir kısmı ise şöyle demiştir: Onlara peygamberleri kabul etmemelerine sebep olan mazeretleri ve delilleri sorulur. Onlara denir ki hangi delil ve mazeret sebebiyle peygamberin davetine icabet etmediniz. Dolayısıyla **kurtarıcı cevapların bütün kapıları yüzlerine kapanmıştır.** Yani deliller ve mazeret. Çünkü onların peygamberlerin davetini kabul etmemelerinin bir mazereti ve delili yoktu.

Birbirlerine de soramazlar. Bazı âlimler şöyle demiştir: Kur'ân'da belirtildiği üzere onlar birbirlerine sormazlar, birbirlerinden kaçar[158], birbirlerini inkâr eder ve birbirlerini lânetlerler[159]. Âlimlerin bir kısmı da şöyle demiştir: Kesin delilleri olmadığı için onlar **birbirlerine de soramazlar.** Yani onlar birbirlerine kesin delil hakkında soramazlar, çünkü Cenâb-ı Hak onların delillerini geçersiz kılmış ve onları dilsiz yapmıştır. Bazıları ise şöyle demiştir: Onlar dünyadayken yaptıkları gibi akrabalık bağlarını da **birbirlerine soramazlar.**

---

158 Bu sûrenin 63. âyetine bakınız.

159 Bu durum şu âyette bildirilmiştir: "İbrahim onlara şöyle demişti: 'Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız'" (el-Ankebût, 29/25).

Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!"[160]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İrade ve Meşîet Konusunda Mûtezile'ye Reddiye]

Bazı Mûtezile âlimleri bu konuyu dile getirip şöyle demiştir: Meşîet ve irade konusunda durum Kaderiyye ve Cebriyye mensuplarının dediği şekilde olsaydı söz konusu inkârcıların âhirette mazeret bildirmeleri ve yaptıklarına delil getirmeleri kolay olurdu. Zira onlar derlerdi ki "Ey Rabb'imiz! Senin gerçekleşen meşîetin ve iradene, geçmişte bizim için verdiğin hükmüne ve ezelde yazmış olduğuna icabet ettik, çünkü sen takdir etmiş, bizim için yazmış, dilemiş (meşîet) ve irade etmiştin, peygamberleri inkâr etme ve reddetme bizden değildi, senin takdir ettiğin ve dilediğin fiili yapmaktan kurtulma imkânımız
68 da yoktu". [S]Câfer b. Harb bu vehme kapılmıştır. Bu, aynı zamanda Câfer b. Harb'in o kâfirlere dünyadayken inkâr etmelerine ilişkin olarak Allah katında yanlış deliller göstermeyi ve yalan konuşmaya dair bir öğretimdir. Ona şöyle denir: Şayet onların böyle bir mazeret gösterme imkânları olsaydı bu bizim sözümüzle değil, Allah'ın kitabı, resûlünün sünneti ve müslümanların icmaıyla olurdu. Nitekim onlar "Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz"[161] demişlerdir. Şu ilâhî beyanlar da buna delil teşkil eder: "Allah dilediğini doğru yola iletir"[162], "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir"[163], "Allah dileseydi elbette onları hidâyet üzerinde toplayıp birleştirirdi"[164], "Eğer Rabb'in dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi"[165]. Bunların benzeri sayısız âyet mevcuttur. Söz konusu durum kâfirler için bizim sözümüzle değil bahsettiğimiz âyetlerle sâbit olmuştur.

Bu meselenin aslı şudur: Onlar için böyle bir delil getirmek mümkün değildir, çünkü onlar fiili gerçekleştirdikleri vakit Allah onlar için bunu dileyip, takdir ettiği ve yazdığı için yapmamıştır. Aksine fiil anında Allah'ın kendileri için dileyip rıza göstermesini arzu etmekte ve istemektedir. Öyle ise fiil anında fiillerini ilâhî takdir sebebiyle yapmayınca kaderin etkisiyle değil de iradeleriyle yaptıkları fiillerden dolayı Allah'a karşı nasıl delil getirirler. Çünkü

160 el-Mü'minûn, 23/101.

161 Hz. Peygamber'den buna ilişkin bir hadis rivayet edilmiştir (bk. Ebû Dâvûd, "Edeb", 101. Ayrıntılı bilgi için bk. Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, I, 417-425).

162 bk. el-Bakara, 2/272; İbrâhim, 14/4; en-Nahl, 16/93; Fâtır, 35/8.

163 el-Kasas, 28/56.

164 el-En'âm, 6/35.

165 Yûnus, 10/99.

fiillerini kaderden dolayı değil, iradeleriyle yapmışlardır. Dolayısıyla Câfer b. Harb'in iddiası belirttiğimiz gibi âlemlerin Rabb'i olan Allah'ın katında yalan söylemeleri için kâfirlere yalanı öğretmeleri anlamına gelir. Bu meselenin aslı olarak şöyle deriz: Cenâb-ı Hak herkes hakkında onların yapacakları ve tercih edeceklerini bildiği fiilleri dilemiştir. Aynı şekilde herkes hakkında onlardan sâdır olacağını bildiği şeyi takdir etmiş ve yazmıştır. Zira meydana geleceğini bildiği şeyin aksini dilemesi mümkün değildir, çünkü bu durumda ya işlerin neticesini bilmemek veya bunlar hakkında aciz kalmak söz konusu olacaktır. Bu ikisi de Allah hakkında kabul edilmez bir durumdur. Allah Teâlâ bunlardan münezzehtir.

[§]Bunun aslını Ebû Hanîfe'den nakledilen rivayet açıklamaktadır: Kade- 69
riyye mezhebiyle aramızdaki tartışma iki yönlüdür. Birinci olarak onlara şöyle deriz: Allah Teâlâ olacak olan şeyleri önceden bilir mi? Bu soruya "hayır" cevabı verirlerse küfre düşmüş olurlar, çünkü Allah'a cehalet nispet etmiş olurlar. Eğer "evet" cevabı verirlerse onlara "olacağını bildiği şeyin olmasını dilemiş midir"? diye sorulur. Buna "hayır" cevabı verirlerse yine küfre düşmüş olurlar, çünkü "kendisi için cehaleti dilemiştir" [yani olmayacak olanı dilemiştir] demiş olurlar, bu ise küfürdür. Eğer "evet dilemiştir" derlerse Allah'ın iradesi ve meşîeti konusunda bizim görüşümüzü benimsemeleri gerekir[166].

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Fe'amiyet" (فَعَمِيَتْ) kelimesi şeddesiz olduğunda gizli kaldı mânasına gelir, "fe'ummiyet" (فَعُمِّيَتْ) şeklinde şeddeli olduğunda gizlendi anlamına gelir.

---

[166] Ebû Yûsuf'tan Ebû Hanîfe'nin şöyle dediğini işittiği nakledilmiştir: "Kaderiyye mezhebi mensubuyla konuşursan bunun iki yönü vardır, ya susacaktır ya da küfre düşecektir. Ona şu sorulur: Allah ezelî ilminde bütün bu olayların mevcut şekliyle olacağını bilmiş midir? "Hayır" derse küfre düşmüş olur. "Evet" derse ona şöyle denir: Peki, bildiği gibi olmasını mı yoksa bildiğinin aksinin olmasını mı dilemiştir? Eğer "bildiği gibi olmasını dilemiştir" derse bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın müminin iman etmesini, kâfirin de inkâr etmesini dilediğini kabul etmiş olur. Eğer "bildiğinin aksinin olmasını dilemiştir" derse Rabb'ini temenni eden ve üzülüp pişman olan konumuna getirmiş olur. Çünkü olmayacağını bildiği bir şeyin olmasını dileyen veya olacağını bildiği bir şeyin olmamasını dileyen kimse temennide bulunan ve üzüntü içerisinde olan bir kimsedir. Rabb'ini temenni eden ve üzülen bir konuma getiren kimse küfre düşmüş olur" (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 515-516; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XLV, 299; Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-münîfe*, s. 76; Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 483).

فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَى أَنْ يَكُونَ مِنَ
الْمُفْلِحِينَ ﴿٦٧﴾

67. "Tövbe edip iman eden ve iyi işler yapan kimseye gelince, işte onun kurtuluşa erenler arasında olması umulabilir."

Tövbe edip iman eden ve iyi işler yapan kimseye gelince. Yani içinde bulunduğu şirk ve küfürden dönen kimseye gelince. Peygamberin davet ettiği hususlara **iman eden** ve onları kabul eden, kendisiyle Rabb'i arasında kalmak üzere iyi işler yapan kimseye gelince işte **onun kurtuluşa erenler arasında olması umulabilir.** "عسى" kelimesinin Cenâb-ı Hakk'ın nitelediği bu şahsa bağlanması mümkündür. Yani Allah şöyle buyuruyor: Kabul edilmesi ve kurtuluşa ermesi umuduyla tövbe etme ve iyi işler yapma gibi davranışlarda bulunuyor. İkinci yorum olarak da müfessirlerin belirttiği gibi şöyle söylenebilir: "عسى" Cenâb-ı Hak'tan sâdır olduğunda kesin olarak meydana gelecek bir sonucu ifade eder. Bu da belirttiğimiz üzere Allah'tan sâdır olan her soruya verilecek cevap gereklilik ve zorunluluk anlamına gelir. "عسى" ve "لعل" kelimeleri de böyledir. Bunlar normalde şüphe bildiren harfler olmakla birlikte Allah açısından kesinlik ve zorunluluk bildirir.

Ebû Muâz şöyle dedi: "Felâh" (الفلاح) kelimesi Arapça'da devamlılık anlamına gelir. Ayrıca kurtuluş (necât) mânasına geldiği de söylenir. Bu konuyu başka bir yerde açıklamıştık[167].

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللّٰهِ
وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾

70 [§]*68. "Rabb'in, dilediğini yaratır ve tercih eder.* (O'nun seçme ve yaratmasında) *onların tercih hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir ve şânı yücedir."*

Rabb'in, dilediğini yaratır ve tercih eder. (O'nun seçme ve yaratmasında) onların tercih hakkı yoktur. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah risâlet için dilediğini seçer ve tercih edip peygam-

---

167 Örneğin Mü'minûn sûresinin birinci âyetinin tefsirine bakınız.

ber yapar. **Onların tercih hakkı yoktur.** Şöyle buyurmaktadır: Onların tercih etme hakkı yoktur, Ancak Allah dilediğini tercih eder ve seçer. Bu onların "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[168] meâlindeki âyette bildirilen sözlerine bir reddiyedir. Bazı âlimler bu görüşü benimsemiştir. Âyet-i kerîmede bildirilen hususun bütün durumlar için söz konusu olması da mümkündür. Yani Rabb'in dilediğini tercih etmekte ve emretmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın emri konusunda onların bir tercih hakkı yoktur, yani O'nun emrinden kurtuluş mümkün değildir. "Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde (yani Allah ve resûlü bir şeyi emrettiklerinde) artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz"[169] meâlindeki âyette bildirildiği gibi. Buradaki hüküm verme (kazâ) emir anlamındadır. Fakat âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi **Rabb'in, dilediğini yaratır ve tercih eder** beyanında durmak (vakf), işlerinde **onların tercih hakkı yoktur** cümlesiyle yeni bir söze başlamaktır. Durum böyle olduğunda buradaki olumsuzluk "mâ" (ما) anlamı taşıyan mâ-i nâfiyedir. Yani işlerinde onların tercih hakkı olmaz.

İkinci yorum ise "mâ" edatının olumsuzluk değil bağlantı (sıla) harfi olmasıdır. Bu durumda âyetin tevili şöyle olur: Rabb'in dilediğini yaratır ve onlar tercih hakkı bulunan konularda tercih eder. Bu yoruma göre âyette duraklamanın (vakf) **Rabb'in, dilediğini yaratır** meâlindeki âyette olması gerekir. Sonra "onlar tercih hakkı bulunan **tercihleri yapar** diye buyurulmuş olur.

Ebû Muâz şöyle demiştir: "Hıyrate" (الخِيْرَة) şeklinde "yâ" harfinin cezimli kılınması ve "hıyerate" (الخِيَرَة) şeklinde "yâ"nın harekeli kılınmasıyla da okunmuştur[170].

Rabb'in, dilediğini yaratır ve tercih eder. Bu ilâhî beyan iki yönden Mûtezile'nin görüşünü reddeder. Birincisi Allah'ın, kulların iyilik ve itaat türünden bütün yaptıkları fiilleri dilediğine ilişkin görüş birliği içerisinde olmalarıdır. Fiillerini yapmalarını dileyince bu, onları Allah'ın yarattığını göstermektedir. [S]Zira dilediğini yarattığını bildirmiş ki iyi işleri de dilemiştir. Bu, 71
kulların fiillerini yarattığını göstermektedir. Fakat onlar **Rabb'in, dilediğini yaratır** meâlindeki âyeti "eğer yaratmışsa" diye yorumlamıştır. "Allah her şeye kādirdir"[171] meâlindeki ilâhî beyan hakkında da şöyle demişlerdir: Yani eğer

---

168 ez-Zuhruf, 43/31-32.
169 el-Ahzâb, 33/36.
170 Abdülâl Sâlim Mekrem-Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 459.
171 Örneğin bk. el-Bakara, 2/284.

yaratmışsa O her şeyi yaratmaya kādirdir veya buna benzer sözler söylemişlerdir. Bu eklemeyi yapmak onlar için mümkün olsaydı bunun benzeri bir ilâvede bulunmak herkes için mümkün olurdu. Bu uzak bir yorumdur. Onların görüşüne göre varlığın çoğunu Allah yaratmamış ve varlığın çoğuna gücü yetmemektedir. Çünkü yaratmaya ilişkin fiiller kuşkusuz onların kendilerinden daha fazladır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak her şeye kādir olduğunu ve dilediğini yarattığını bildirmiştir. Bu Allah Teâlâ hakkında bütün varlığa karşı hâkimiyeti ve kudretinin olmasından dolayı övgü konumundadır. Durum Mûtezile'nin dediği gibi olsaydı bu O'nun hakkında hâkimiyetine ve kudretine yönelik bir övgü olmazdı. Zira belirttiğimiz gibi -onların dediğine göre- Cenâb-ı Hak varlığın çoğuna güç yetirememiş olmaktadır.

Akabinde Cenâb-ı Hak onların kendi hakkında söylediği ulûhiyet, rubûbiyet gibi hususlardan ve ibadet etmede başkasını O'na ortak koşmalarından zatını tenzih etti ve şöyle buyurdu: **Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir ve şânı yücedir.**

وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Rabb'in, onların kalplerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir."

Rabb'in, onların kalplerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir. Bu ilâhî beyan, gizledikleri ve açığa vurdukları söz ve fiillerde dikkatli olmalarına dair onlara yönelik bir tehdit (vaîd) ve uyarı olarak yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَهُوَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِى الْاُولٰى وَالْاٰخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ
وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾

70. "İşte O, Allah'tır; O'ndan başka tanrı yoktur. Önünde de sonunda da hamd O'na mahsustur, hüküm de O'nundur; sadece O'na döndürüleceksiniz."

İşte O, Allah'tır; O'ndan başka tanrı yoktur. Önünde de sonunda da hamd O'na mahsustur, hüküm de O'nundur. Hüküm de O'nundur sözü şu ilâhî beyan gibidir: "Rabb'in tercih eder, onların tercih hakkı yoktur"[172]. Ön-

---

[172] el-Kasas, 28/68.

ceden belirttik ki "Rabb'in tercih eder, işlerinde onların tercih hakkı yoktur"
meâlindeki âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi şudur: Kendi işlerinde
tercih hakkı Allah Teâlâ'nındır, onların bir tercih hakkı yoktur, onlar kendileri
hakkında tercih edilmiş olanı gidermeye de güçleri yoktur. [§] İkinci yorum ise 72
şudur: Allah Teâlâ, onların işlerinde kendilerine tercih hakkı irade eder, çünkü
Cenâb-ı Hak onların işlerinde faydalı olanı, en uygun ve en yararlı olanlar-
la ilişkili hususları bilir. Kendileri ise bu durumları bilmemektedir. Dünyada
ve âhirete **hüküm O'nundur** sözü de bu anlamdadır. Yaratılmışların varlığı,
kendilerine ait değil Cenâb-ı Hakk'a aittir. Durumlarında hüküm O'nun ol-
duğu gibi, iş ve fiillerinde de hüküm O'nundur. Çünkü O'nun hükmüne hata
ilişmez, zira O, bizâtihî âlimdir. Aynı şekilde zararı giderme veya yararlı ola-
nı sağlamakta O'na suçlama da ilişmez. Çünkü Cenâb-ı Hak bizâtihî muhtaç
değildir. Dolayısıyla her iki dünyada da hüküm O'nundur. *Başarıya ulaştıran
sadece Allah'tır.*

Önünde de sonunda da hamd O'na mahsustur. Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanabilir. Birincisi tevil ehlinin şu sözleridir: Allah dostları dünya da ve âhirette de cennette O'na hamdederler. Nitekim onlar şöyle demiştir: "Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabb'imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir"[173]. Âlimler bu durumun cennete girdikleri zaman olduğunu söylemiştir.

İkinci yorum olarak bazı âlimler şöyle demiştir: **Önünde de sonunda da** sözü "göklerde ve yerde" anlamına gelir. Şu ilâhî beyanlar bu düşünceyi doğrulamaktadır: "Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur"[174], "Göklerdekiler ve yerdekiler hep O'nu tesbih ederler"[175], "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder"[176].

Üçüncü yorum şudur: **Önünde de sonunda da hamd O'na mahsustur.** Cenâb-ı Hak dünya nimetlerinde düşmanlarını ve dostlarını ortak yapmıştır. Bu hususta herhangi bir ayırım ve farklılık bulunmamaktadır. Âhirete gelince Cenâb-ı Hak bu hususta dostları ve düşmanları ayırmıştır. Cenâb-ı Hak, dostları için ebedî nimetler hazırlamış, düşmanları için ise ebedî azap hazırlamıştır. Buna karşılık hamd O'na mahsustur.

---

[173] Fâtır, 35/34.

[174] er-Rûm, 30/18.

[175] el-Haşr, 59/24.

[176] el-İsrâ, 17/44.

Dördüncü yorum şudur: Cenâb-ı Hak dünyayı imtihan yurdu, âhireti
de imtihan değil, inanç ve davranışlara karşılıklarını verme yurdu yaptığı
için **önünde de sonunda da hamd O'na mahsustur.** Bir diğer seçenek olarak
önünde de sonunda da hamd O'na mahsustur ilâhî beyanı şu mânaya da
gelebilir: Yani her durumda ve her vakitte insanların yaptığı hamd O'na mah-
73 sustur. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ve duaları, âlemlerin Rabb'i
olan Allah'a hamdolsun diyerek son bulur"[177]. Onlar her işin başlangıcında ve
sonunda O'na hamdederler.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَٓاءٍ اَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ
اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ
اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِنْ رَحْمَتِهِ
جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ
وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

71. "De ki: 'Gördünüz mü söyleyin; Allah, kıyâmet gününe kadar geceyi sizin üzerinizde kesintisizce sürdürecek olsa, Allah'ın dışında size aydınlık verecek ilâh kimdir? Yine de dinlemeyecek misiniz?'"

72. "De ki: 'Gördünüz mü söyleyin, Allah, kıyâmet gününe kadar gündüzü sizin üzerinizde kesintisizce sürdürecek olsa, Allah'ın dışında size içinde dinleneceğiniz geceyi getirecek ilâh kimdir? Yine de görmeyecek misiniz?'"

73. "Kendi rahmetinden olmak üzere O, sizin için içinde dinlenmeniz ve O'nun fazlından (geçiminizi) ***aramanız için geceyi ve gündüzü varetti. Umulur ki şükredersiniz."***

De ki: Gördünüz mü söyleyin; Allah, kıyâmet gününe kadar geceyi sizin üzerinizde kesintisizce sürdürecek olsa. Veya gündüzü kesintisizce sürdürecek olsa. Yani içinde gece bulunmayacak şekilde devamlı kılacak olsa. Bu beyan, **yine de dinlemeyecek misiniz?** ve **yine de görmeyecek misiniz**

177 Yûnus, 10/10.

meâlindeki âyetlerin sonuna kadar iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri onların akılsız kabul edilmesi hakkındadır. Şöyle ki onlar ibadet ve şükürlerini yaparken taptıkları putlara yöneliyorlardı. Halbuki onlar Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu geceyi gündüze veya gündüzü geceye çevirmek gibi durumlara putların güç yetirmediğini biliyorlardı. Yine onlar bütün bu durumlara güç yetiren Allah'a ibadet etmeyi bile bile terkediyorlardı. Aynı şekilde bir başka âyet-i kerîmede Cenâb-ı hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Düşündünüz mü hiç? Allah'tan başka tapmakta olduklarınız, eğer Allah bana bir zarar dileyecek olsa, O'nun zararını onlar kaldırabilirler mi?"[178] *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah'tan başka tapmakta olduklarınız Allah'ın dilediği bir zararı giderebilme ve bunu rahmete dönüştürme gücüne sahip olmadığına ve Allah'ın dilediği bir rahmeti ortadan kaldırma ve bunu zarara çevirme gücüne sahip olmadığına göre bunlara nasıl taparsınız, bütün bu durumları yapmaya ve öteki durumları da ortadan kaldırmaya gücü yeten Allah'a ibadet etmeyi nasıl terkedersiniz? Buna göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bütün zamanı devamlı, içinde gündüz bulunmayan geceye çevirmeye güç yetiremeyen varlıklara nasıl taparsınız ve gündüzü devamlı bir şekilde içinde gece bulunmayan gündüze çevirmeye güç yetiremeyen putlara nasıl taparsınız? Bütün bunlara gücü yeten Allah'a tapmayı nasıl terkedersiniz? O, geceyi istirahat ve sükûn bulma vakti; gündüzü de kazanç elde etme ve geçim vakti olarak yaratmıştır.

[§]İkinci yorum şudur: Cenâb-ı Hak büyük nimet ve lütuflarını onlara 74
hatırlatıyor. Nitekim O, bu âlemi onların dinleri ve dünyaları hakkında canları ve bedenlerinin dayanağı olan vasıtalara muhtaç olarak varetmiştir. Ayrıca O, bütün bunları, onların yardımlaşmaları ve birbirlerine destek olmaları için yaratmıştır. Öyle ki şayet bunun dışında bir hal üzere yaratmış olsaydı, onların canları ve bedenleri bunlarla var olmazdı. Nitekim Cenâb-ı Hak geceyi istirahat ve sükûn bulma vakti; gündüzü ise çalışma ve geçim vakti olarak düzenlemiştir. Eğer bu zamanların tümü istirahat vakti olsaydı onlar geçim ve kazanç işini asla yerine getiremezdi. Eğer bu zamanların tümü içinde dinlenme imkânının bulunmadığı çalışma ve kazanç için olsaydı onların bu şekilde sürekli çalışmaları sebebiyle varlıklarını sürdürmeleri mümkün olmazdı. Fakat Cenâb-ı Hak rahmeti ve lütfundan dolayı kendileri için istirahat ve geçim

---

178 "Andolsun, onlara: 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, elbette 'Allah' diyecekler. De ki: 'Düşündünüz mü hiç? Allah'tan başka tapmakta olduklarınız, eğer Allah bana bir zarar dileyecek olsa, O'nun zararını onlar kaldırabilirler mi? Ya da bana bir rahmet vermeyi istese, O'nun rahmetini onlar tutup önleyebilecekler mi?'" (ez-Zümer, 39/38).

vakti yaratmıştır. İstirahat vakti olarak varettiği zaman dilimini bazıları için değil herkes için yaratmıştır. Aynı şekilde çalışma vakti olarak yaptığı zaman dilimini bazıları için değil, herkes için varetmiştir. Öyle ki onların yaşam vasıtaları, canları ve bedenlerinin dayanakları oluşsun. Eğer zaman dilimlerinin tümü çalışma ve dinlenme durumlarından yalnızca biri için düzenlenseydi onların varlığı mümkün olmazdı ve bu âlem devamı için belirlenen zamana kadar devam etmezdi. Bu durumu şu ilâhî beyan ifade etmektedir: **Kendi rahmetinden olmak üzere O, sizin için içinde dinlenmeniz ve O'nun fazlından (geçiminizi) aramanız için geceyi ve gündüzü varetti. Umulur ki şükredersiniz. Yine de dinlemeyecek misiniz?** ve **yine de görmeyecek misiniz?** sözleri şöyle yorumlanabilir: Burada kastedilen dinleme aklen ve kalben dinlemedir. Yine buradaki görme aklen ve kalben görmedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş gibidir: Bunu aklen dinlemeyecek misiniz? Ve aklen görmeyecek misiniz? *En doğrusunu Allah bilir.* Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut işitmiş kulaklara sahip olsunlar! Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir"[179].

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾

74. "O gün Allah onlara seslenerek, 'Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz şeyler hani nerede?' diye soracaktır."

O gün Allah onlara seslenerek, 'Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz şeyler hani nerede?' diye soracaktır. Bunu daha önce açıkladık. Cenâb-ı Hakk'ın defalarca tekrar etmiş olduğu bu âyetlerin bir kısmı meâlen şöyledir: "O gün Allah onlara hitap ederek, 'peygamberlere ne cevap verdiniz?' diye sorar"[180], "O gün Allah onları huzuruna çağırarak, 'Benim ortaklarım oldu-
75 ğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?' diye sorar"[181]; [§]"Allah'a koştuğunuz ortaklarınızı çağırın! denir"[182]. Defalarca tekrar edilse ve yenilense dahi onların bunları tasdik etmeyecekleri ve kabul etmeyeceklerine dair Cenâb-ı Hakk'ın ilmi olmasına karşın bunun örnekleri çoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri delil getirmenin gerekli oluşudur. Çünkü her ne kadar onlar dinlemeseler de kendilerine dinleme ve işitme imkânı verilmiştir. İkinci olarak bunda müminlere yönelik çeşitli yön-

---

179 el-Hac, 22/46.

180 Bu sûrenin 65. âyeti.

181 Bu sûrenin 62 ve 74. âyetleri.

182 Bu sûrenin 64. âyeti.

lerden nasihat vardır. Bunlardan biri şudur: Bu, kendilerinin Allah'tan başkasına tapmaktan korunmuş olmalarına ve Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu büyük nimetleri bilmeleri için ibadete lâyık olan Allah'a tapmakta başarılı kılınmalarına karşı şükretmeleri içindir.

İkincisi şudur: Ismet sahibi peygamberlerin sakındırdıkları fiiller karşısında kâfirlerin içinde bulundukları inanç ve davranışlara dönmeleri halinde varacakları akıbetlerinden sakınsınlar diye bu yapılmıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda İbrahim'in (a.s.) söylediği gibi: "Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut"[183]. Bunun örnekleri çoktur.

Üçüncüsü davranışa dair korkudur. Ötekilere itikada dair davranıldığı gibi bunlara da amel konusunda aynı muamelede bulunulmasın diye böyle hitap edilmiştir. Çünkü müminler her ne kadar itikat ve ibadet etmede başkasını ortak koşmakta ötekilerden farklılık gösterseler de amel konusunda onlara muvafakat etme ihtimalleri vardır. Dolayısıyla belirttiğimiz nedenlerle kâfirler bunları dinlemedikleri halde bu haberler ve âyetler müminlere defalarca tekrar edilmiştir.

Dördüncüsü şudur: Bu âyetler defalarca tekrar edilmiştir. Çünkü onlar belki bir vakit kabul etmez, bir vakit ise kabul edebilirler. Dolayısıyla şöyle diyebilirler: Eğer tekrar edilse ve yenilense kabul ederiz. Böylelikle bu âyetler tekrar edilmiş ve yenilenmiştir ki onlar "eğer yenilense ve tekrar edilseydi kabul ederdik" demesinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوا اَنَّ
الْحَقَّ لِلّٰهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

[§]75. ***"Her ümmetten bir şahit çıkarıp, 'kesin delilinizi getirin!' diyeceğiz. O zaman anlarlar ki hakikat Allah'a mahsustur ve uydurageldikleri şeyler*** (putlar) ***kendilerini bırakıp gitmişlerdir."*** 76

Her ümmetten bir şahit çıkarıp. Denildi ki: Her ümmetin şahidi peygamberidir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!"[184], "Bir gün gelecek, her ümmetten bir tanık çıkaracağız ve artık inkâr etmiş olanların, ne (olmadık) mazeretler ileri sürmelerine izin verilecek ne de onlardan

183 İbrâhim, 14/35.
184 en-Nisâ, 4/41.

Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yönünde çaba göstermeleri istenecektir"[185]. Bunlar şahit olarak nitelenmiştir, çünkü onların yaptıklarına şahitlik etmişler ve *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onların inkâr etmeleri ve inanmalarına, kabul etmeleri ve reddetmelerine tanıklık etmişlerdir. **Kesin delilinizi getirin! diyeceğiz.** Yani bunların inkârcılarına, putları ilâh olarak nitelemenize veya bunların ibadete lâyık olduklarına yahut bunların Allah katında şefaatçi olduklarına[186] ilişkin kesin delilinizi getirin! diyeceğiz. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır. İddia ettiğiniz üzere **kesin delilinizi getirin!**

O zaman anlarlar ki hakikat Allah'a mahsustur. Bu beyan da aynı şekilde farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: Onlar ulûhiyet ve rubûbiyetin Allah'a mahsus olduğunu anlarlar. Bir diğeri, şudur: Onlar şefaatin Allah katında şefaatçi olmaları için taptıkları putlara değil, Allah'a mahsus olduğunu anlarlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "De ki: Şefaat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir"[187]. Diğer bir muhtemel yorum da şudur: Onların yükümlü olduğu hakikatin, Allah'a kulluk etmek olmasıdır. Bir başka yorum şudur: Peygamberler getirmiş oldukları hakikati, Allah katından getirmişlerdir. **Uydurageldikleri tanrıları (putlar) kendilerini bırakıp gitmişlerdir.** Yani bu putlara tapmada ummuş oldukları şefaat ve yakınlık onları bırakıp gitmiştir.

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَٓا
إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُٓوأُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ
إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾

76. "Kârun Mûsâ'nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: 'Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez.'"

[Kârun Kıssası]

Kârun Mûsâ'nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* sanki Cenâb-ı Hak Mekke ehlini korkutmakta ve Allah'a ve resûlüne haksızlık etmelerinden dolayı daha önce

---

185 en-Nahl, 16/84.
186 Yûnus, 10/18.
187 ez-Zümer, 39/44.

Mûsâ'ya (a.s.) ve kavmine haksızlık ettiği için Kârun'a geldiği gibi kendileri-
ne gelecek bir azap ile onları tehdit etmektedir. [§]Öyle ki Mûsâ'ya (a.s.) olan 77
akrabalığı ve onunla olan bağlantısı Kârun'a hiçbir fayda vermemişti. Zira be-
lirtildiğine göre o, Mûsâ'nın (a.s.) amcaoğlu ve eniştesi, kız kardeşi Meryem'in
kocasıydı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyur-
maktadır: Sizinle Resûlullah arasındaki akrabalık ve onunla olan bağlantınız,
Allah'ın azabı ve dünyadaki gazabından korunmada size fayda vermez. Zira
siz ona haksızlık ettiniz ve ona uymayı terkettiniz. Nitekim Kârun ile Mûsâ
(a.s.) arasındaki akrabalık da ona haksızlık ettiğinde Allah'ın azabı ve dünya-
daki gazabı karşısında fayda vermemişti. Yine İbrahim'in (a.s.) babasına, ona
haksızlık ettiğinde ve ona uymayı terkettiğinde onun babası olması bir fayda
vermemişti. Nitekim İbrahim ondan uzaklaşmıştı[188]. Zira O şöyle demişti: "Ba-
bacığım! Allah'ın azabına uğramandan ve böylece şeytanın yandaşı olmandan
korkuyorum"[189]. Yine Nuh'un (a.s.) ve Lût'un (a.s.) karılarına, aralarındaki ka-
rı-koca ilişkisi, o iki peygambere karşı haksızlık ettiklerinde ve onlara uyma-
yı terkettiklerinde Allah'ın azabının ve gazabının inmesini engellemede fayda
vermemişti. Buna göre ey Mekke ehli! Resûlullah'a olan akrabalığınız ve onun-
la olan bağlantınız, Allah'ın azabına ve gazabına karşı size fayda vermez. *En
doğrusunu Allah bilir.*

O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. Müfessirler, peygamberlere haksızlık etmesi hususunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) Allah'ın ona vermiş olduğu malın zekâtını istemiş, o bunu kabul etmemiş ve vermeyi reddetmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Onlara yönelik haksızlığı şudur: O Mûsâ'ya (a.s.) köle olarak bir kadın vermişti. Böyle yapmasının sebebi bu kadının Mûsâ'ya (a.s.) iftira ederek zina isnadında bulunmasıydı. Böylelikle seçkinlerin ve ileri gelenlerin gözünde Mûsâ'yı küçük düşürmeyi ve onların onu recmetmesini istemişti. Allah Teâlâ bu durumdan onu korumuş ve temize çıkarmıştır. Bazıları şöyle demiştir: Kârun ona malının ve çocuklarının çokluğuyla haksızlık etmiştir. Bu şuna benzer: Sanki o, Allah'ın azabından ve cezasından korunmakta malının çokluğuyla övünmüştür. Tıpkı Mekke ehlinin, "biz servet açısından üstünüz"[190] demeleri gibi. Bazıları şöyle demiştir: Ona haksızlık etmiştir. Çünkü nübüvvet görevi Mûsâ'ya verilmiş

---

188 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Bir zaman İbrahim babasına ve topluluğuna şöyle demişti: 'Ben sizin taptıklarınızdan uzağım'" (ez-Zuhruf, 43/26).

189 Meryem, 19/45.

190 "Ardından şunu eklemişlerdir: 'Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız'" (Sebe, 34/35).

78 [§]ilmî görev Hârun'a (a.s.) verilmiş, Kârun'a ise bir şey verilmemiştir. Dolayısıyla o, Mûsâ'dan (a.s.) ve ona uyanlardan uzaklaşmış, kendisine pek çok insan tâbi olmuştur. Böylelikle ona haksızlık etmiştir. Buna benzer birçok görüş söylenmiştir. En uygunu belirtmiş olduğu haksızlığın Firavun ve Hâmân'ın ona karşı haksızlığı gibi olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Andolsun biz Mûsâ'yı âyetlerimizle ve apaçık bir kanıtla Firavun, Hâmân ve Kârun'a gönderdik; ama onlar, 'O bir yalancı, bir sihirbaz!' dediler"[191]. Şu ilâhî beyan da bunun gibidir: "Kârun, Firavun ve Hâmân'ın akıbeti de aynı oldu. Gerçekte Mûsâ onlara açık seçik deliller getirmişti; ama onlar yeryüzünde ululuk tasladılar. Oysa kaçıp kurtulmaya güçleri de yoktu"[192]. Firavun ve Hâmân'da bulunan inkâr ve onun nübüvvetini reddetme ve onu sihirbaz ve yalancı olarak niteleme hali Kârun'da vardı. Bu durum, ona karşı haksızlıktı. Bir diğer yaklaşım da haksızlığın tefsir edilmemesidir. Çünkü Cenâb-ı Hak haksızlığı bildirmiş, fakat bu haksızlığın ne olduğunu açıklamamıştır. Bu konuda *en doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle demiştir: Onlara karşı haksızlığı elbisesinin bir karış uzun oluşudur. Aynı şekilde bu durumu da bilmiyoruz. Bu da önceki gibidir.

Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Bazıları şöyle demiştir: **Anahtarlarını.** Hazineleri. Bazıları şöyle demiştir: **Anahtarlarını** sözünde geçen "mefâtih" (مفاتح) kelimesi, "miftâh" (مفتاح) kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin aslı "yâ" harfiyle "mefâtîh" (مفاتيح) şeklindedir. Anlatıldığına göre onun hazineleri şu kadar bin idi. Yine bunun anahtarlarını şu kadar katır taşımaktaydı. Yine şu deridendi veya şu nesneden idi ve şu değerdeydi. Bütün bunları kesin olarak bilemeyiz ve buna ilişkin bir yorumda bulunmayız. Ancak Kur'ân'da belirtildiği kadarını açıklarız. Zira Kur'ân'da hazineler ve anahtarlar belirtilmiş, bunun da güçlü ve kuvvetli bir ekip tarafından taşındığı bildirilmiştir. Bu durum belirtilen hazinenin çokluğu sebebiyledir. Fakat bunun değerini ve sayısını; mahiyetini ve kemiyetini bilemeyiz. Aynı şekilde ekibin kaç kişiden oluştuğunu bilemeyiz. Bununla birlikte müfessirler bu konuda yorumlar yapmıştır. Bazıları on ile kırk arası demiştir. Bazıları on ile yetmiş beş arası demiştir. Bazıları on ile on beş arası demiştir. Biz buna ilişkin olarak da bir yorum yapmayız ve bunların
79 sayısını belirtmeyiz. [§]Sadece şunu söyleriz: Bu kavram, fertleri birbirini destekleyen ve tutan bir topluluğu ifade etmektedir. Bunların hepsi aynı durumu anlatmaktadır. Aynı şekilde "Şî'a" (الشيعة) kelimesi, fertleri birbirini tutan ve

---

191 el-Mü'min, 40/23-24.

192 el-Ankebût, 29/39.

birbirine uyan topluluk mânasındadır. Bundan dolayı Yûsuf'un (a.s.) kardeşleri babalarına "biz (kuvvetli) bir topluluk olduğumuz halde eğer onu kurt yerse" demişlerdir. Yani birbirini destekleyen bir topluluk iken onu kurdun yemesine izin vermeyiz. Eğer biz bunu yapamaz ve onu koruyamazsak bu durumda "biz aciz kimseler sayılırız"[193].

Anahtarlarını bir ekip bile zor taşırdı. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu anahtarlar söz konusu ekibe ağır gelmekteydi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Zor taşırdı.** Yani ekip bu anahtarları taşıdığında bunların ağırlığından dolayı eğilirdi[194]. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Bir ekip zor taşırdı.** Yani ekip bu anahtarları taşımaktan aciz kalırdı. Bazıları şöyle demiştir: "tenû'u" (تنوء) ağır gelir mânasındadır. "'Usbe" (العصبة) ise topluluk anlamına gelmektedir.

Halkı ona şöyle demişti: Sakın şımarma! Bazıları şöyle demiştir: Sevinçten şımarma. **Bil ki Allah şımarıkları sevmez.** Şımaranları. **Sakın şımarma** sözünün şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani Allah'ın sana verdiği zenginlik dolayısıyla insanlara karşı büyüklenme ve kibirlenme. Bir diğer muhtemel yorum da şudur: **Sakın şımarma.** Yani bu zenginliğine güvenme ve dayanma. Allah böyle kimseleri sevmez.

وَابْتَغِ فِيمَٓا اٰتٰيكَ اللّٰهُ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا
وَاَحْسِنْ كَمَٓا اَحْسَنَ اللّٰهُ اِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْاَرْضِ اِنَّ
اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ٧٧

77. "Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez."

Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak. Sanki Allah'ın ona verdiği zenginliğin çokluğu ona âhireti unutturmuş, âhirete yönelik olarak çalışmaktan onu meşgul etmişti. Öyle ki bu tavır onu inkâra sevketmişti. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Allah'ın sana verdiğinden âhiret

---

193 Yûsuf, 12/14.

194 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 334.

yurdunu kazanmaya bak. **Dünyadan nasibini unutma!** Yani dünyadaki ma-
80 lından nasibini unutma, fakat âhiretin için de ver! [§]Hasan-ı Basrî **dünyadan nasibini unutma** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak ona malından geçimini sağlayacak miktarı almasını; bunun dışındakileri ise âhireti için vermesini emretmiştir[195]. Aynı şekilde **Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Yani fazla kalanı ver, sana ulaşanı tut![196] **Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun.** Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Dünyalık nimetlerden Allah'ın helâl kıldığı sana yeter. Zira bunlar insan için yeterlidir, başka bir nimete ihtiyaç bırakmaz.

[İnsanın Dünyadaki Nasibi]

Bunun aslı Hz. Peygamber'den (s.a.) nakledilen şu rivayettir. Buna göre o, şöyle buyurmuştur: Dünya malından senin olan yediğin, giydiğin, tükettiğin ve sadaka olarak verdiğindir"[197]. Hz. Peygamber, sadaka olarak verileni dünya malından ona ait olanlardan saymıştır. Geride bıraktığı mal ise başkasınındır. Böylece dünya, insanlar ebediyen yaşasın veya burada ebedî kalsınlar diye yaratılmamıştır. Aksine dünya son bulsun veya orada yaşayanlar nihayet bulsun diye yaratılmıştır. Âhiret yurdu ise ebediyen var olmak üzere yaratılmıştır. Dolayısıyla dünyadaki nasibi, Allah rızası doğrultusunda âhireti için verdiği ve infak ettiği şeylerdir. Yoksa bu dünyada geride bıraktığı şeyler değildir.

Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. İhsanda bulun sözü şu mânaya gelebilir: **Allah sana ihsan ettiği gibi** âhiret yurdu için çalışmakta sen de kendi nefsine iyilikte bulun. Bir diğer muhtemel yorum da şudur: **Allah sana ihsan ettiği gibi sen de** insanlara **ihsanda bulun.**

Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Bu ilâhî beyan göstermektedir ki o malını sadece Allah yolundan alıkoymak için harcamaktaydı. Nitekim Cenâb-ı Hak **yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma!** buyurmuştur. Eğer bu, infak etmeyi terketmeye dair olsaydı bunda yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışmak söz konusu olmazdı.

---

195 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, II, 498; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3011.

196 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 324; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3011.

197 Mutrif'ten babasının şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber Tekâsür sûresini okuyorken onun yanına vardım. O şöyle buyurdu: Âdemoğlu malım, malım der durur. (Dedi ki:) Ey âdemoğlu! Acaba senin malından yiyip bitirdiğin, giyip eskittiğin veya sadaka olarak verip ebediyen defterine yazdırdığından başkası var mıdır?" (Müslim, "Rikâk", 3; Nesâî, "Vesâyâ", 1).

Sonra, kralların huzuruna çıkan, onların meclislerinde bulunan ilim ehline, Mûsâ'nın (a.s.) kavminin Kârun'u uyarıp korkuttuğu hususlarda kralları uyarmaları ve onlara başlarına geleceklerini hatırlatmaları vâciptir. Yine Mûsâ'nın (a.s.) kavminin Kârun'a iyiliği emredip kötülükten sakındırdıkları gibi onların da krallara kendileri ve tebaaları konusunda iyilikle davranmalarını emretmeleri ve kötülükten sakındırmaları vâciptir. Eğer bunlar onlara olumlu cevap verirlerse ne güzel! Yok eğer olumlu cevap vermezlerse onlardan uzak dururlar ve kendilerini onlarla beraber olmaktan geri tutarlar. Şayet böyle davranmazlarsa onlar da kralların yapmış oldukları yanlışlara ortak olmuş olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اِنَّمَٓا اُو۫تٖيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ عِنْدٖيۜ اَوَلَمْ يَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَهْلَكَ مِنْ
قَبْلِهٖ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَاَكْثَرُ جَمْعًاۜ وَلَا يُسْـَٔلُ عَنْ
ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ

[§]*78.* ***"Kârun ise: 'O*** (servet) ***bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde*** 81
verildi', demişti. Bilmiyor muydu ki Allah, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü, ondan daha çok taraftarı olan kimseleri helâk etmişti. Günahkârlardan günahları sorulmaz (Allah onların hepsini bilir)."

Kârun ise: O (servet) bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi, demişti. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Kârun insanlar içerisinde Tevrat'ı en iyi okuyan ve en iyi bilen kimseydi. Bu niteliği dolayısıyla da Kârun olarak isimlendirilmiştir. Yine onun Tevrat'ı okurken güzel sesinden dolayı "münevver" olarak isimlendirildiği nakledilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: **(Servet) bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi.** Bu, kimya bilgisidir. Anlatıldığına göre o, altın sanatı icra ediyordu ve bunu güzel yapıyordu. Bazıları şöyle demiştir: **(Servet) bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi.** Yani bendeki hayır sayesinde bana verildi. Ötekilerin "dünyadan nasibini unutma… yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma" sözünün akabinde Kârun bu sözü söylemiştir. Sanki onlar bu servetini kaybedeceği ve helâk edileceğine dair onu uyarmışlar, -*en doğrusunu Allah bilir ya*- o da **(servet) bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi,** sebepsiz ve tesadüfen verilmedi, demiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki o, kendisine verilen mal ve hazinelerden dolayı âhireti

unutmuş, hayır yolunda infak etmeyi terketmişti. O malını Allah yolundan alıkoyma uğrunda harcıyordu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak ona, "yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma" buyurmuştur. Ancak o, Allah'ı bilmekteydi. Nitekim kavmi ona "Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak" demişlerdi. Yine onlar "Allah bozguncuları sevmez" demişlerdi. Bunlar onun Allah'ı bildiğini göstermektedir.

Bilmiyor muydu ki Allah, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü, ondan daha çok taraftarı olan kimseleri helâk etmişti. *En doğrusunu Allah bilir ya,* o kendisine verilen mal, hazineler ve tebaadan dolayı insanlara karşı büyüklendiği ve kibirli davrandığı için Cenâb-ı Hak bunu bildirmiştir. O, bu dünyada kendisine vâdedilen azaptan bunlarla kurtulacağını zannediyordu. Ya da bütün bunlar kendisine verildiği için azap edilmeyeceğini zannediyordu. Tıpkı öteki kâfirlerin zannetmesi gibi. Nitekim onlar "biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız"[198] demişlerdi. Öteki kâfirler hakkında bildirildiği üzere Kârun'un da zenginlik ve taraftar çokluğuna binaen üstünlükle övünmesi mümkündür. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Bilmiyor muydu ki Allah, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü, ondan daha çok taraftarı olan kimseleri helâk etmişti.** Sonra Cenâb-ı Hak onlara kendilerine inen azabı giderme fırsatı tanımamıştı. Sen de böylesin ey Kârun! *En doğrusunu Allah bilir.*

82 **[§]Günahkârlardan günahları sorulmaz (Allah onların hepsini bilir).** Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Onlardan günahları sorulmaz, çünkü onlar yüzlerinden bilinirler. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Günahkârlar simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar"[199]. Bazıları şöyle demiştir: Bu ümmetten, önceki ümmetlerin günahkârlarının yaptıkları sorulmaz. Bu ümmete, günahlarından sorulmaması mümkündür, çünkü onlar yaptıkları işleri günah olarak görmemekteydiler. Bununla birlikte onlara bu davranışları hangi delille günah olarak görmedikleri sorulacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهِ فِى زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا
لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَٓا اُو۫تِىَ قَارُونُ اِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٧٩﴾

---

[198] "Ardından şunu eklemişlerdir: Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız" (Sebe, 34/35).

[199] er-Rahmân, 55/41.

79. "Kârun gösterişli bir şekilde kavminin karşısına çıkardı. Dünya hayatını arzulayanlar, 'Keşke Kârun'a verilenin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!' derlerdi."

Kârun gösterişli bir şekilde kavminin karşısına çıkardı. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: O, boz bir katır üzerinde çıkardı. Yanında şöyle şöyle boz katırlar üzerinde iken, şöyle şöyle elbiseler içerisinde, şöyle şöyle câriyeler vardı. Bazıları şöyle demiştir: O, şöyle beyaz beygirler üzerinde yanında şöyle şöyle oğlanlar ve câriyeler varken çıkardı. Buna benzer sözler söylemişlerdir. Fakat biz nasıl bir zînet içerisinde halkın karşısını çıktığını bilemeyiz. Bununla birlikte kendisi gibi kralların benzeri bir zînet içerisinde çıktığını biliriz. Bunun dışında şöyle şöyle şekilde çıktı diye tefsir etmeyiz. Aynı şekilde kendisine verildiği belirtilen ilmin -ki bu ilim sayesinde kendisine mal ve hazineler verilmiştir- mahiyetine dair bir tefsirde de bulunmayız. Bu hususta *en doğrusunu Allah bilir.* Böyle bir bilgiye ulaşma ihtiyacımız da bulunmamaktadır.

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾

80. "Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle derlerdi: 'Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir.'"

Kendilerine ilim verilmiş olanlar. Yani ilmin yararları kendilerine verilmiş olanlar. Zira bazılarına ilim verildiği halde bunlara verildiği gibi ondan yararlanma imkânı verilmemiş olabilir. Nitekim ötekilere şöyle demişlerdir: **Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın mükâfatı daha üstündür.** [§]Onlar sadece kendilerine Kârun'a verilenin benzerinin verilme- 83
sini temenni ediyorlardı. Sonra kendilerine ilmin yararları verilmiş olanlar, ötekilere böyle bir temennide bulunmayı yasaklamıştır. Bu durum, meşgul olmanın ve talep etmenin caiz olmadığı konularda bir temennide bulunmanın caiz olmadığını göstermektedir. Nitekim onlar, ötekilere şöyle demiştir: **Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir. Ona ancak sabredenler kavuşabilir** cümlesi hakkında farklı görüşleri ileri sürülmüştür. Daha önce geçen "sevâb" (ثواب) kelimesi müzekker olduğu halde söz konusu ifade de zamir nasıl "ve lâ yulekkâha" (ولا يلقيها) şeklinde müennes gelmiştir? "ve lâ yulekkâhu"

(ولا يلقاه) buyurması gerekmez miydi? Bununla birlikte bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Ona ancak sabredenler kavuşabilir.** Bu beyan, kendilerine ilim verilenlerin, dünya hayatını isteyen kimselere söylemiş oldukları sözden kinâyedir. Yani ötekilere söyledikleri bu söze ancak sabredenler kavuşabilir. Bazıları şöyle demiştir: Hayır, bu amellerden kinâyedir. Yani bu amellere ancak sabredenler kavuşabilir ve bu hususta ancak onlar başarılı olabilir. Şöyle diyenler de vardır: Hayır, söz konusu beyan âhiret yurdundan kinâyedir. O, şöyle buyurmaktadır: Bu yurda ancak sabredenler kavuşabilir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Ona ancak sabredenler kavuşabilir.** Yani onda ancak sabredenler başarılı kılınır. Yine "ancak sabredenler rızıklandırılır" denilmiştir[200]. **Sabredenler.** Bunların bizzat müminler olması mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır"[201]; "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[202]. Yani iman edenler. "Sabredenler" sözünün "Allah'ın kendilerine farz kıldıklarını yerine getirmede nefislerine hâkim olanlar ve bu konuda sabredenler, nefislerinin şehvetlerine ve hevâsına uymayanlar" mânasına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra, Mûsâ'nın (a.s.) kavminde üç özellik vardı ki bunlar ve benzerleri diğer ümmetlerde bulunmamaktaydı. Bunlardan biri, anlatıldığı üzere kendilerine ilim verilenlerin metin olmaları, kendilerine vâdedilen âhiretteki sevaba dair kesin inanç ve yürek huzuru içinde olmaları, Allah'ın kendilerine farz kıldığı fiilleri yerine getirmede sabırlı olmaları ve nefislerini arzu ve şehvet-
84 lerinden alıkoymalarıdır. [§]Dinlerinde kuvvet ve metanet sahibi olmalarından ötürü Kârun'a nasihat ederek şöyle demişlerdir: "Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez"[203]. O, bu dönemde kral idi. Yine onlar dünya hayatını arzu eden kimselere şöyle demişlerdi: **Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın mükâfatı daha üstündür.**

---

200 İbn Kuteybe, *Tefsiru garibi'l-Kur'ân*, s. 336.

201 İbrâhim, 14/5.

202 Hûd, 11/11.

203 Bu sûrenin 77. âyet-i kerimesi.

İkincisi de anlatılan şu hadisedir: Firavun'un sihirbazları, Firavun onları kesme, asma ve öldürmekle tehdit ettiğinde kalplerindeki imanla dediler ki: "Zararı yok" dediler, "Nasıl olsa biz Rabb'imize dönüyoruz"[204]. Yine dediler ki: "Artık sen neye hükmedeceksen et"[205] Bunun gibi Firavun'un onları tehdit ettiği ve korkuttuğu çeşitli azaplardan dikkate almadıkları hususlar bu durumun benzerleridir.

Üçüncüsü, imanını gizleyen kimseyle ilgili anlatılan hadisedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi: Adamı, 'Rabb'im Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir"[206]. O, bu sözü Firavun "Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım (kurtulabilecek mi)!"[207] dediğinde açığa vurmuştur. Sanki o, onu öldürmeyi kastetmişti. Görmez misin ki imanını gizleyen bu mümin adam onlara "adamı, 'Rabb'im Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir" demiştir. O, Allah'ın peygamberi Mûsâ'ya yardım ettikten ve yarar sağladıktan sonra imanını açığa vurmak suretiyle Firavun'a ve kavmine söyledikleriyle ve onların karşısına çıkmakla kendi canını önemsememiştir.

Bunlar, Mûsâ'nın kavminin dışında hiçbir kavim için anlatılmayan özelliklerdir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onları hidâyet ve adalet lütfuyla nitelemiştir. Bu husus şu ilâhî beyanda dile getirilmiştir: "Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı"[208]. Bu şekilde, kendisinden imanın alınması istendiğinde veya dinini kaybedeceği yahut dinine dair eksikliğe düşeceği korkusu yaşadığında müminin bu durumu kabul etmemesi gerekir. Şayet canından olacağı ve en şiddetli azap ile cezalandırılacağı korkusu yaşasa da böyle davranması gerekir. Görülmez mi
ki Cenâb-ı Hak şiddetli azaba, [§]ölümlerin en kötüsüne katlanmış olmaları, 85
imanı terketmemeleri ve o kâfirlerin kendilerinden istediklerini onlara vermemeleri dolayısıyla Ashâb-ı Uhdûd'u övmüştür[209]. Bu şekilde her müslümanın

[204] eş-Şuarâ, 26/50; ayrıca bk. el-A'râf, 7/125.

[205] "Onlar şu cevabı verdiler: 'Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin'" (Tâhâ, 20/72).

[206] el-Mü'min, 40/28.

[207] el-Mü'min, 40/26.

[208] el-A'râf, 7/159.

[209] Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "O çukurları, alev alev yanan ateş çukurlarını hazırlayanlar mahvolmuşlardır! Hani o sırada ateşin başında oturmuşlar, inananlara yaptıklarını seyrediyorlardı. Aziz, övgüye lâyık, göklerin ve yerin mâliki olan Allah'a inandıkları için, yalnızca bunun için müminlerden öç aldılar. Allah her şeye şahittir" (el-Burûc, 85/4-8).

bunların tercih ettiğini tercih etmesi gerekir. Yine aynı şekilde liderlerin ve sultanların huzuruna çıkan ve onların meclislerinde bulunan âlimlerin, Mûsâ'nın (a.s.) kavminin Kârun'a yaptığı gibi, onlara nasihatte bulunması, kendilerine verilenleri emretmeleri, sakıncalı ve haram olan şeylerden de sakındırmaları, yine onları her türlü hayra, Allah'a itaat içeren davranışlara yönlendirmeleri gerekir. Aksi durumda onların meclislerinde bulunmamaları ve onlara itaat etmemeleri gerekir. Eğer böyle yaparlarlarsa onların ortakları olurlar.

Seleften birinden, Hz. Îsâ (a.s.) ve Kârun hakkında öğüt alınması için şöyle ibretlik bir söz nakledilir. Buna göre Hz. Îsâ (a.s.) dünyada züht hayatını benimsemişti. Öyle ki kendisi için ikamet edeceği bir mesken edinmemiş, geçimini sağlayacak bir işe tutunmamış ve herhangi bir işle iştigal etmemişti. Nihayetinde Cenâb-ı Hak onu göğe yükseltmiş ve onun yaşamını ve ikametini göklerde kendi lütfunda ve yüce makamında sağlamıştır. Kârun ise aşırı bir şekilde bu dünyayı arzu ediyor ve bütün gücüyle bunu elde etmek için çabalıyordu. O, bütünüyle bu dünyaya dayanmıştı. Tâ ki Allah onu, hazineleri ve tâbileriyle birlikte yerin dibine geçirdi. Kıyâmet gününe kadar orada kalacaktır. Bunda, her zâhid ve dünya arzusu olan için ibret ve delil vardır. Bundan ibret alan zâhit kimse dünyada zühdü talep eder; dünyaya rağbet eden ise bu arzusundan sakınır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْاَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ ﴿٨١﴾

81. "Sonunda biz onu ve evini barkını yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı ona yardım edecek adamları olmadığı gibi, kendi kendini kurtarabilecek durumda da değildi."

Sonunda biz onu ve evini barkını yerin dibine geçirdik. Onlara karşı haksızlık yaptığı için. Yani Mûsâ (a.s.) ve ashabına karşı. **Artık Allah'a karşı ona yardım edecek adamları yoktu.** Sanki o, Allah'ın azabını gidermekte malı ve taraftarlarıyla övünüyor ve bunlarla güçlü olduğunu zannediyordu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Artık Allah'a karşı ona yardım edecek adamları yoktu.** Yani ona tâbi olanlar ve onun taraftarları Allah'ın azabından onu kurtaramamıştır. Bu durum tıpkı şu sözleri söyleyen öbür kâfirlerin zanları gibidir: "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz"[210]. Onların bu zanları-

[210] Sebe, 34/35.

na ve sözlerine ilişkin iki yön bulunmaktadır. [§]Bunlardan biri şudur: Onlar, kendi aralarında birbirlerine verdiği eziyetten kurtardığı gibi mallarının ve tâbilerinin kendilerini Allah'ın azabından kurtaracağını zannetmişlerdi. Tıpkı Nuh'un oğlunun sözü gibi: "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım"[211]. İkincisi şu durumdur: Onlar, Allah katındaki değerleri dolayısıyla bu dünyada kendilerine mal ve taraftarların verildiğini zannetmişlerdi. Dolayısıyla ebediyen azap edilmeyeceklerdi. *En doğrusunu Allah bilir.* 86

وَاَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْاَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَاَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ
الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَاۤ اَنْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ
بِنَا وَيْكَاَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾

82. "Daha dün onun yerinde olmayı isteyenler bu defa, 'Yazıklar olsun bize! Demek ki Allah rızkı kullarından dilediğine bol, dilediğine de ölçülü veriyormuş. Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de mutlaka yerin dibine geçirmişti. Vah ki vah! Demek inkârcılar iflâh olmazmış!' der oldular."

Daha dün onun yerinde olmayı isteyenler. Onlar Kârun'a verilenlerin benzerinin kendilerine verilmesini istiyorlardı. **'Yazıklar olsun bize! Demek ki Allah rızkı kullarından dilediğine bol, dilediğine de ölçülü veriyormuş. Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de mutlaka yerin dibine geçirmişti. Vah ki vah! Demek inkârcılar iflâh olmazmış!' der oldular.** Edebiyatçıların bir kısmı şöyle demiştir: "Vey" (وَى), sıla ifadesidir. Bunun aslı "Keenne" (كأنّ) ve "Keennehû" (كأنه)'dur. Mukātil şöyle demiştir: "Veykeennehû" (ويكأنه) "velâkinnehû" (ولكنه)[212] demektir. Bu durumda şu mânaya gelmektedir: Fakat Allah rızkı kullarından dilediğine bol verir. Fakat inkârcılar iflâh olmaz. Bazıları şöyle demiştir: **Veykeennellah** (ويكأن الله). Yani biliniz ki Allah rızkı dilediğine bol verir. Yine biliniz ki inkârcılar iflâh olmaz. Bazıları şöyle demiştir: Görmez misin ki Allah rızkı dilediğine bol verir. Yine görmez misin ki inkârcılar iflâh olmaz. Zeccâc şöyle demiştir: "Vey" (وَى) ifadesi, "Keenne" (كأنّ) ifadesinden ay-

---

211 "Derken gemi onları, dağlar gibi dalgalar arasında götürmeye başladı. Nuh, uzak duran oğluna, 'Haydi yavrum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!' diye seslendi. Oğlu, 'Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım' diye cevap verdi. Nuh dedi ki: 'Bugün Allah'ın hükmünden ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır' derken aralarına dalga giriverdi, böylece o da boğulanlardan oldu" (Hûd, 11/42-43).

212 Mukātil b. Süleyman, *Tefsir*, II, 507.

rıdır. Bu, pişmanlık ifadesi için bir başlangıç harfidir. Sonra **demek inkârcılar iflâh olmazmış!** meâlindeki âyet gelir[213].

87 [§]Sonra, âyet-i kerîmede Mûtezile'nin, kulun yararına olanı (aslah) yaratmasının Allah için vâcip olduğunu ileri süren görüşün reddine dair delil vardır. Çünkü söz konusu kimseler, Kârun'a verilmiş olup kendilerinin dün dilemiş oldukları nimeti vermemek suretiyle Allah'ın kendilerine lütufta bulunmasını ifade etmişlerdir. Eğer Kârun'a verilenler, din konusunda onun için en yararlı (aslah) olsaydı Allah'ın ötekilere vermemesi bir lütuf olmazdı. Bu durum, Kârun'a verilenlerin onun hakkında en yararlı olmadığını göstermektedir. Bilakis ona vermemek onun için en yararlı olandır. Dolayısıyla din konusunda kulun yararına olanı gözetmesi Allah'a vâcip değildir.

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذ۪ينَ لَا يُر۪يدُونَ عُلُوًّا فِي الْاَرْضِ
وَلَا فَسَادًاۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٨٣﴾

83. "İşte âhiret yurdu! Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz. İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır."

İşte âhiret yurdu! Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz. İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır. Bu ilâhî beyanın zâhirine göre yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyen herkes âhiret yurdunun seçkin sahipleri olacaktır. Yine Cenâb-ı Hak âhiret yurdunu bildirdi. Cehennem de aynı şekilde âhiret yurdundandır. Bununla birlikte bu iki beyan iki şekilde yorumlanabilir: Bunlardan biri şudur: Sanki bu beyan inkârcıların liderleri ve firavunları hakkında inmiştir. Nitekim onlar yeryüzünde tekebbür ve zorbalıkla peygamberlere haksız üstünlük kurmak ve insanları Allah'ın dininden ve peygamberlere uymaktan alıkoymak suretiyle yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak istiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* buna dikkat çekerek Cenâb-ı Hak **işte âhiret yurdu!** buyurmuştur. Yani cennet bunlar için değildir. Aksine cennet peygamberlere boyun eğen, insanları Allah'ın dinine ve peygamberlere uymaya davet eden kimseler içindir.

---

[213] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 156-157.

İkincisi, bu ilâhî beyan sıla-i rahim, fakirlere sadaka ve bu konuda infak etme gibi hayır ve itaat türünden ameller yapan kimseler hakkındadır. Cenâb-ı Hak söz konusu kişilerin her ne kadar bu amelleri yapsalar da bunları âhiret için değil, dünyevî amaç ve yeryüzünde haksız üstünlük kurmak için yaptıklarını bildirmiştir. İşte âhiret yurdu bunların değil, bilakis bu dünyada âhiret yurdunu talep eden ve bunun için çalışan kimselerindir.

İşte âhiret yurdu! Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Davet edildikleri bu yurt bunu dile getirenin değildir. Bu yurt, Allah Teâlâ'nın hakkında "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[214] buyurduğu yurttur. Âhiret yurdu, onların davet edildikleri işte bu yurttur. Burası cennettir. Mutlak olarak kullanıldığında âhiret yurdu cennettir. Tıpkı mutlak olarak belirtildiğinde kitabın, Allah'ın kitabı; dinin, Allah'ın dini oluşu gibi. **İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır.** Yani **işte bu âhiret yurdu** Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır.

مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى
الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

[§]*84. **"Kim bir iyilikle gelirse ona bundan daha hayırlı karşılık vardır; kim de bir kötülükle gelirse o kötülükleri işleyenler yalnızca yaptıklarının karşılığını görürler."*** 88

Kim bir iyilikle gelirse ona bundan daha hayırlı karşılık vardır. Bu ilâhî beyan farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri müfessirlerin şu yorumudur: Bu beyan takdim-tehir üzeredir. Yani ona bu iyiliklerinden hayırlı karşılık vardır. Buna göre âyetin mânası şöyledir: Âhirette onun için var olan hayır, dünyada yapmış olduğu bu iyilik karşılığındadır. Bu iyilik tevhittir. İkinci yorum şudur: **Ona bundan daha hayırlı karşılık vardır.** Yani âhirette verilen mükâfat ve sevap, dünyada iken sabretmeleri, nefislerini arzu ve şehvetlerden alıkoymaları dolayısıyla kendilerine verilenden daha hayırlıdır. Üçüncü yorum şudur: **Ona bundan daha hayırlı karşılık vardır.** Yani Allah'ın sevabı ve kendilerine lütfedilenler dünyada yaptıklarından daha hayırlıdır. Dördüncüsü, Allah'ın onları başarılı kılması (tevfik) ve hidâyete erdirmesi, onların yaptıklarından daha hayırlıdır. Bir diğer yorum da şudur: Allah'ı anmak ve ona hamdetmek

---

[214] Yûnus, 10/25.

bahsedilenlerden daha hayırlıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah'ı anmak her şeyden önemlidir"[215].

Kim de bir kötülükle gelirse. Müfessirlerin tamamı şöyle dediler: Bu kötülük şirktir. Bunlar ancak misliyle **karşılık bulurlar.** Fakat bunun misli ebediyen cehennemde kalmaktır. Başka bir âyet-i kerîmede bu husus beyan edilmiştir: Yaptıklarının karşılığını alırken "onlar haksızlığa uğratılmazlar"[216]. Bilakis onlar kendi kendilerine haksızlık etmişlerdir.

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ
جَاءَ بِالْهُدَىٰ وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨٥﴾

85. "Kur'ân'ı sana indiren Allah, elbette seni dönülecek yere de gönderecektir. De ki: Kimin doğru yolda yürüdüğünü, kimin de apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu en iyi bilen Rabb'imdir."

Kur'ân'ı sana indiren Allah, elbette seni dönülecek yere de gönderecektir. Kur'ân'ı sana indiren sözü hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Ferada** (فرض) yani sana indiren. Bazıları şöyle demiştir: Sana Kur'ân'la amel etmeyi farz kılan. Bazıları şöyle demiştir: Sana indirdiği Kur'ân'ı ve risâleti insanlara tebliğ etmeyi farz kılan. **Elbette seni dönülecek yere gönderecektir** meâlindeki âyet hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Mekke'ye. Bazıları dönülecek yerin kıyâmet
89 ve yeniden dirilme zamanı olduğunu söylemiştir. [§]Bazıları dönülecek yerin cennet olduğunu söylemiştir. Denildi ki: Ölüm. Bütün bunlar yeniden dirilme mânasına dönmektedir. Dönülecek yer, zâhir mânasıyla yeniden dirilmedir. Mekke'nin de insanların ardı sıra oraya dönmesi dolayısıyla dönülecek yer olarak nitelenmesi mümkündür. Aynı şekilde insanlar ardı sıra oraya toplandığı için Mekke'ye toplanma yeri de denilir[217]. Bununla birlikte dönülecek yeri Mekke olarak yorumlayanlar şöyle demektedirler: Hz. Peygamber'e Medine'ye hicret etmesi emredildiğinde o, oraya hicret etmişti. O, Medine'de iken şehrini, kendisinin ve atalarının doğduğu toprakları özlemişti. Bunun üzerine Cibrîl

215 el-Ankebût, 29/45.

216 "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

217 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "O zaman biz Kâbe'yi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık".

(a.s.) ona bu âyeti, Mekke'ye döneceğine, düşmanlarına galip ve üstün geleceğine ve orayı fethedeceğine dair müjde olarak indirmiştir. Bu, dönülecek yerin Mekke olduğunu söyleyenlerin yorumudur[218].

Bu sözü edilenlerin dışında bir mânaya gelmesi de mümkündür. Bu durumda iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Sanki Hz. Peygamber, kendisini aralarından çıkardıkları için helâk olmalarından korktuğundan onlardan ayrılmasına üzülmüştür. Çünkü önceki ümmetlerde peygamber aralarından çıktığında kendilerine azap inmiştir. O, kavmi kendisini aralarından çıkardıklarında ve tebliğine olumlu cevaptan kaçındıklarında helâk edileceklerinden ve azaba mâruz kalacaklarından korkmuştur. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Ey Muhammed! Mümin olmuyorlar diye adetâ kendini helâk edeceksin!"[219]; (Ey Muhammed!) Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helâk etme!"[220] Dolayısıyla Cenâb-ı Hak "sen oraya döndürüleceksin, onlara döneceksin, onlar da sana tâbi olacaklar ve sana iman edecekler. Onlar tümüyle bir helâke mâruz kalmayacak ve diğer ümmetler gibi azap edilmeyecekler" diye müjdelemiştir.

İkinci yorum şudur: Cenâb-ı Hak ona olan lütfundan dolayı bunu bildirmiştir. O, şöyle buyurmaktadır: Sana bu Kur'ân'ı indiren, sana bunu vahyeden Allah, sen bunun vahyedilmesini ve indirilmesini ummuyorken rahmeti ve lütfuyla sana vahyetmiş ve indirmiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "Sen, bu kitabın sana verileceğini ummuyordun. Ancak o Rabb'inden bir rahmet olarak sana verildi"[221]. Buna göre Cenâb-ı Hak, oraya dönmeyi ummuyorken seni Mekke'ye döndürecektir.

[§]Eğer dönülecek yerden kasıt yeniden dirilme ise bu durumda âyet iki 90
şekilde yorumlanabilir. Biri âyetin müjdeleme mânasında olmasıdır. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sana bu Kur'ân'ı indiren Allah seni, seni inkâr edenler ve tasdik edenlerle birlikte döndürecek ve yeniden diriltecektir. Böylece seni inkâr edenleri inkâr ettiklerinden dolayı cezalandıracak; seni tasdik edenleri tasdik edip inandıkları için mükâfatlandıracaktır.

İkincisi şudur: Cenâb-ı Hak onu belirtmekte ve onu muhatap almaktadır. Bununla birlikte bundan maksat onun kavmidir. Yani onlar yeniden diriltilecek ve döndürüleceklerdir. Dolayısıyla bu, Cenâb-ı Hakk'ın resûlüne hitap

---

218 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 349-351.
219 eş-Şuarâ, 26/3.
220 Fâtır, 35/8.
221 Bir sonraki âyet-i kerîme.

ettiği, fakat onun kavmini kastettiği âyetler gibidir. Bu, onlara yönelik bir tehdit mânasına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu görmez misin? **Kimin doğru yolda yürüdüğünü, kimin de apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu en iyi bilen Rabb'imdir.** Yani Rabb'im kimin doğru yolda yürüdüğünü en iyi bilendir ve ona doğru yolda yürümesi dolayısıyla karşılığını verecektir. Yine Rabb'im kimin apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu en iyi bilendir ve ona sapkınlığının karşılığını verecektir. Bu beyanın belirtilmesi şu anlama gelir: Bu söz, söz konusu inkârcılar, kendilerinin hak üzere ve doğru yolda oldukları ve atalarının da hak üzere ve doğru yolda bulunduklarına, sizlerin ise sapkınlık içinde olduğunuzu iddia ettikleri zaman söylenmiştir. Bu sebeple Allah Teâlâ, meâlen şöyle buyurmaktadır: **Kimin doğru yolda yürüdüğünü, kimin de apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu en iyi bilen Rabb'imdir.** Biz mi yoksa siz mi? Yine bu beyan, aralarında hüküm vermesi ve herkesin yapmış olduğunun karşılığını bulması için Allah'ı hakem yapmak mânasına gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا كُنْتَ تَرْجُوا اَنْ يُلْقٰى اِلَيْكَ الْكِتَابُ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ
فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ
بَعْدَ اِذْ اُنْزِلَتْ اِلَيْكَ وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ
﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا
وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾

86. "Bu kitabın sana vahyolunacağını ummazdın; ama o, Rabb'inden bir rahmet olarak geldi. Öyleyse asla inkârcılara destek verme!"

87. "Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra artık onlar seni bunların gereğini yapmaktan alıkoymasınlar. İnsanları Rabb'ine çağır ve sakın müşriklerden olma!"

88. "Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz."

Bu kitabın sana vahyolunacağını ummazdın; ama o, Rabb'inden bir rahmet olarak geldi. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: **Sen ummazdın.** Sen itaatkar olsan da. Yani boyun eğen olsan da. **Bu kitabın sana vahyolunacağını.** Sana indirileceğini ve peygamber olacağını. Yani sen bunu ummazdın, fakat Allah lütfu ve rahmetiyle seni resûl ve nebî yaptı.

İkinci yorum şudur: Sen risâletin sana gelmesi şöyle dursun bunun kavminde ve kabilende olmasını da ummazdın. Çünkü onlar İsrâiloğulları'ndan ve Ehl-i Kitap'tan değillerdi. Risâlet ise daha önce sadece İsrâiloğulları'na hastı. Bununla birlikte Cenâb-ı Hak rahmeti ve lütfuyla risâleti Araplar'a ve sana tahsis etti. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Öyleyse asla inkârcılara destek verme!** Bu beyan farklı yorumlara 91
açıktır. Bunlardan biri bunun yasaklamak mânasında olmasıdır. Yani destek olma! Allah'ın koruması mânasındaki ısmet sıfatından dolayı böyle bir destek verme söz konusu olmasa da. Çünkü ısmet, emir ve nehyi engellememektedir. Bilakis ısmet sıfatının yararı emir ve nehiy sırasında ortaya çıkmaktadır.

İkincisi, ilâhî beyanın ısmet konusunda ona güven ve onlara destek olmak noktasında ümitsizlik mânasına gelmiş olmasıdır. Sanki o, herhangi bir vakitte ötekilere destek olabileceğinden korkmuş, bunun üzerine Cenâb-ı Hak ona bu hususta güven vermiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Korkma! Sen onlara destek olmazsın. Bu, şu ilâhî beyanlarda bildirilen husustur: "Onlardan dolayı üzülme"[222]; "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[223]. Burada onların imanı terketmeleri nedeniyle üzülmemesi bildirilmektedir. Önceki durum da böyledir.

Üçüncüsü, hitap her ne kadar zâhirde ona yönelik olsa da bundan maksat başkasıdır. Başka âyetlerde belirttiğimiz gibi Cenâb-ı Hak resûlüne hitap etmiş, fakat bundan başka bir mânayı kastetmiştir. Aynı şekilde **Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra artık onlar seni bunların gereğini yapmaktan alıkoymasınlar. İnsanları Rabb'ine çağır ve sakın müşriklerden olma!** meâlindeki âyet de böyledir. Bu âyette de öncekinde belirtmiş olduğumuz farklı yorumlar geçerlidir.

Aynı şekilde bu durum, **Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur** meâlindeki ilâhî beyanda da mevcuttur.

---

222 en-Nahl, 16/127.
223 Fâtır, 35/8.

O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır. Bazıları şöyle demiştir: **Her şey.** Allah'ın dışında yararı ve şefaati umulan her şey geçersizdir. Ancak Allah'ın rızası gözetilen ve bunun için yapılan eylemler böyle değildir. Bazıları şöyle demiştir: **Her şey yok olacaktır** ve zeval bulacaktır. **Onun kendinden başka.** Zira O diridir, ölmez; ebedîdir, yok olmaz. Bazıları şöyle demiştir: Yönelinen ve yapılan her iş gerçekleştirilen her amel yok olacaktır. Ancak Allah'ın yönelmeyi ve yapmayı emrettiği her iş ve fiil yok olmayacaktır. Bu, ilk yoruma yakındır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]ANKEBÛT SÛRESİ 93

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓمٓ ﴿١﴾ اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُوا اَنْ يَقُولُوا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا
يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾

1. "Elif-Lâm-Mîm."

2. "İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece 'İman ettik' demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?"

Elif-Lâm-Mîm. Burada geçen hurûf-ı mukattaayı başka yerlerde açıkladık[1].

İnsanlar sanıyorlar mı ki? Bu beyan her ne kadar zâhirde soru (istifham) kalıbı olsa da olumlu mâna içermektedir. Çünkü Allah'tan sâdır olan her soru şeklindeki hitap (istifham), bilgi talebi ve soru, onaylama ve olumlu mâna ifade etmektedir. Çünkü her şeyden haberdar olandan ve her şeyi bilenden soru ve bilgi talebinin sâdır olması mümkün değildir. Zira soru sorarak öğrenme ve bilgi talebi gerçekte işler hakkında bilgisi bulunmayan kimseden gelir ve bunu bilmek için bilgi talep eder ve sorar. Allah Teâlâ ise bir şeyin kendisine gizli kalmasından münezzehtir. Dolayısıyla bu beyan onaylama ve olumlu mâna ifade etmektedir. Ayrıca **insanlar sanıyorlar mı ki?** sorusu iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Yani insanlar sanıyorlar. İkincisi şudur: Yani insanlar sadece iman ettik demekle bırakılacaklarını sanmasınlar.

[§]**İman ettik demekle.** Cenâb-ı Hak iman etmeyi bildirmiş, fakat kime 94
iman etme hususunu açıklamamıştır. Allah'a mı yoksa başkasına mı? Her insan mutlaka bir şeye iman ediyor, bir şeyi de inkâr ediyor. Âyette iman edilen şey veya kimse açıklanmıyor. Ancak Allah Teâlâ insanları mutlak olarak imandan, Allah ve resûlüne imanı anlamaya elverişli yaratmıştır. Onları buna

---

1 Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin ilk âyetlerinin tefsirine bakınız.

elverişli olarak yarattı; öyle ki onlar mutlak olarak kitaptan Allah'ın kitabını; âhiret yurdundan cenneti anladılar. Bunun benzeri hususlar çoktur. Öyle ki onlar mutlak kitaptan Allah'ın kitabını; bahsettiğimiz mutlak imandan Allah ve resûlüne imanı; aynı şekilde mutlak dinden de Allah'ın dinini anladılar. Dolayısıyla **iman ettik demekle** meâlindeki ilâhî beyan "Allah'a ve resûlüne iman ettik" mânasına gelir.

[Allah'ın İnsanları Denemesinin Mahiyeti]

Denenip sınavdan geçirilmeden. Yani sınanmadan. Buradaki denenme, içinde sıkıntı bulunan sınanmadır. Allah kullarını durumların değişmesiyle sınamaktadır. Bu bazan darlık ve sıkıntıyla olur; bazan bolluk, refah veya çeşitli ibadetlerle olur. Tâ ki bu durum, iman ettiğini söylemesinin doğru veya yalan olduğuna dair insanlara bir alâmet olsun. Böylece onlar Allah'a iman ettiğinden haber veren herkesin doğru veya yalan söylediğini bilsinler. Zira kişinin bildirdiği ve "iman ettim" derken verdiği haberde yalancı olması mümkündür. Dolayısıyla Allah doğru ve yalan söylediklerini bilmeyi ameller sayesinde insanlar nezdinde doğruluğu ortaya çıkar. Öyle ki eğer imtihan ve denenme söyleme yönünden olsaydı belki de gerçek durum ortaya çıkmazdı. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanda münafıklar hakkında bildirdiği durumdur: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[2]. Bu da, sınanmanın, içinde sıkıntının ve musibetin bulunduğu bir imtihan olduğunu göstermektedir. "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz"[3] meâlindeki âyet bu anlama gelir. Kişinin imanında doğruluğu, başına gelen sıkıntılarla ortaya çıkar. Bolluk ve refah ise onun tabiatına ve nefsinin arzularına uygun olandır. Dolayısıyla tabiatına uyan durumlarla onun imanda doğruluğu ortaya çıkmaz. Bilakis tabiatına aykırı olan ve tahammülü ona ağır gelen olgularla doğruluğu ortaya çıkar. Yine bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, imanı dille açığa vuran, fakat bunun aksini ve yalanlarını gizleyen bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Bazıları şöyle demiştir: Âyet, gerçekte Allah'a ve resûlüne iman eden, bununla birlikte çeşitli şekillerde azap edilen, bunun üzerine imanı terkeden ve inkâr eden bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Bunlar hakkında şu ilâhî beyan da nâzil olmuştur: "Allah uğrunda bir sıkıntıyla karşılaşınca insanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen

---

2 "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

3 el-Enbiyâ, 21/35.

bir ceza gibi düşünürler"[4]. [§]Nasıl olmasın ki bunda imanı dile getiren ve 95
bunu kabul eden kimsenin, tabiatına uygun olan ve olmayan çeşitli şekillerde imtihan edileceği bildirilmektedir; tâ ki insanlar açısından doğruluğu ortaya çıksın, onlar da buna göre ona muamelede bulunsunlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ ﴿٣﴾

3. "Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; keza O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır."

Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır. **Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır.** Bunun mânasını daha önce açıklamıştık. Yani O, meydana gelmemiş olduğu halde gerçekleşeceğini bildiği bir durumu ortaya çıkmış ve gerçekleşmiş gibi bilir. Yine O, var olmadığı halde var olacağını bildiği nesne ve olayları mevcut olarak kesinlikle bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٤﴾

4. "Yoksa kötülük yapan o kişiler bizden kaçıp kurtulabileceklerini mi sandılar? Ne kadar yanlış düşünüyorlar!"

Yoksa kötülük yapan o kişiler sandılar mı? Bu ilâhî beyan da aynı şekilde iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Söz konusu kimseler sanmışlardır. İkincisi şudur: Bu beyan, yasaklama anlamında "sanmasınlar" demektir.

Bizden kaçıp kurtulabileceklerini. Kimse Allah'ın azabından ve cezasından kaçıp kurtulabileceğini sanmaz. Fakat onlar müslüman ve kâfirin bu dünyada nimet ve refah bakımından eşit olduklarını ve ölüm sırasında müslümanda olduğu gibi kâfire de azabın inmediğini gördüklerinde yeniden diri-

---

[4] el-Ankebût, 29/10.

lişin olmadığını zannettiler. Bu durum onları yeniden dirilişi inkâra sevketti. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirttiği gibi: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık"[5]. Yani Cenâb-ı Hak bu ikisini yarattığında boşuna yaratmamıştır. Eğer yeniden dirilme olmasaydı bu yaratma boşuna olmuş olurdu. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın göğü ve yeri boşuna yaratmadığını biliyorlardı. Fakat yeniden dirilmenin olmaması durumunda bunların yaratılması boşuna olmuş olacaktır. Dolayısıyla onlar yeniden dirilmeyi inkâr ettiklerinde azabın ve karşılık bulmanın da olmadığını zannettiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٥﴾

96 [§]5. ***"Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse bilsin ki Allah'ın belirlediği sürenin sonu mutlaka gelecektir. O, her şeyi bilir, her şeyi işitir."***

Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse. Cenâb-ı Hak kavuşmayı kendisine nispet etmiştir. Yine şu ilâhî beyanlarda dönüş ve yönelme de ona nispet edilmiştir: "Dönüş de yalnız O'nadır"[6]; "Her iş O'na döndürülür"[7]; "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[8]. Bunun dışındaki âyetlerde de benzer ifadeler yer almaktadır. Bu durum böyledir, çünkü dünya ve âlemin yaratılması kendi başına bir amaç değildir. Aksine dünya ve içindeki varlık âleminin yaratılmasının amacı âhirettir. Dolayısıyla dünyadaki varlıkların yaratılması, âhiretin bir hikmeti olmaktadır. Zira eğer âhiret olmasaydı bu dünyada sözü edilen varlıkların yaratılması bir oyun ve gereksiz bir durum olurdu. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[9] Cenâb-ı Hak zatına dönme amacı olmaksızın onların yaratılmasını bir oyun ve anlamsız bir durum olarak değerlendirmiştir.

Bilsin ki Allah'ın belirlediği sürenin sonu mutlaka gelecektir. O, her şeyi bilir, her şeyi işitir. Her şeyi işitir. Yani söylediklerini ve açığa vurduklarını. **Her şeyi bilir.** Yani gizlediklerini ve sır olarak sakladıklarını. Çünkü bu

---

5 "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere!" (Sâd, 38/27).

6 bk. el-Mâide, 5/18; el-Mü'min, 40/3; eş-Şûrâ, 42/15; et-Teğâbun, 64/3.

7 Hûd, 11/123.

8 İbrâhim, 14/21.

9 el-Mü'minûn, 23/115.

anlatılan münafıkların kıssasıdır. Ya da bu beyanlar şu mânaya da gelebilir: **Her şeyi işitir.** Yani icabet eder. **Her şeyi bilir.** Yani ihtiyaçlarını ve durumlarını. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ جَاهَدَ فَاِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهٖۜ اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمٖينَ ﴿٦﴾

6. "Her kim elinden gelen çabayı gösterirse yalnız kendi iyiliği için çabalamış olur; çünkü Allah'ın, hiç kimsenin hiçbir şeyine ihtiyacı yoktur."

Her kim elinden gelen çabayı gösterirse yalnız kendi iyiliği için çabalamış olur. Şu ilâhî beyanlar da bu mânadadır: "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur"[10]; "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz"[11]. Yani kendi aleyhinize. Bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hakk'ın insanları, kendi zatına dönük bir zararı giderme veya bir menfaati celbetme gibi bir ihtiyaçtan değil, aksine bir zararı giderme veya bir menfaati celbetme gibi kendilerine dönük bir ihtiyaçtan dolayı imtihan ettiği bildirilmektedir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak evreni ve içindeki varlık âlemini kendi zatına yönelik bir ihtiyaçtan değil, aksine insanların ihtiyaçlarından dolayı yaratmıştır. Ayrıca O, insan dışında yarattığı bütün mevcudatı insan için yaratmış ve bütün bunları onun hizmetine sunmuştur. Yine O, insanı bütün bunları kendi yararı ve ihtiyaçları için kullanmaya kādir kılmıştır.
[§]Bu, birçok âyette bildirilen bir husustur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle bu- 97
yurmuştur: "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir"[12]; "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur"[13]. Bu gibi ilâhî beyanlarda söz konusu durum açıklanmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak bu varlık âlemini zararları giderme ve menfaatleri celbetmeye dair ihtiyaçlarından dolayı insanları imtihan etmektedir. Bu nedenle **her kim elinden gelen çabayı gösterirse yalnız kendi iyiliği için çabalamış olur** buyurmuştur. Yani Allah'a yönelik bir yarar veya ihtiyaçtan dolayı değil, insanın ihtiyacı ve yararı için.

---

10 Fussılet, 41/46.

11 el-İsrâ, 17/7.

12 "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır" (el-Câsiye, 45/13).

13 el-Bakara, 2/29.

Allah'ın, hiç kimsenin hiçbir şeyine ihtiyacı yoktur. Bu beyan, sözü edilen hususların açıklamasıdır. Sonra, mücahede bazan şeytan ve cinlerle olur; bazan düşmanlarından olan insanlarla olur; bazan nefsin arzularıyla olur; bazan da dünya işlerine dair olur. Bunların hepsi Allah yolunda mücahededir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz"[14]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَحْسَنَ الَّذٖى كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

7. "Biz, iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanların (önceki) kötülüklerini mutlaka sileriz ve onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz."

Biz, iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanların (önceki) kötülüklerini mutlaka sileriz. Bu ilâhî beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Bu amellerinden dolayı alacakları karşılık, yapmış oldukları amellerin daha güzelidir. Çünkü bu karşılığın değeri yapmış oldukları amellerin değerinden daha büyük ve daha güzeldir. Zira onların amellerinin büyük bir değeri yoktur. Çünkü onlardan bir geceyi bir dirhemle veya bir gün ve bir gece ihtiyacını karşılayacak bir bedelle ihya edenler vardır.

İkincisi, kişinin yaptığı ameller farklı şekillerdedir: Tövbeyle affedilen veya karşılığında ceza görülen kötülükler; bol sevapla karşılık buldukları iyilikler; kendi ihtiyaçları için yapmış oldukları, karşılığında ceza veya mükâfat almadıkları mübah olan ameller. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle
98 buyuruyor: **Onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz.** [§]Bunlar onların Allah rızası için yaptıkları iyilikler ve hayırlardır. **Onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz.** Bu ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: Onların kötülükleri affedilip iyilik çeşitlerinden biriyle değiştirilir ve onlar bunun daha güzeliyle ödüllendirilir. Bu husus şu ilâhî beyanda dile getirilmiştir: **(Önceki) kötülüklerini mutlaka sileriz ve onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz.** *Bu konuda en doğrusunu Allah bilir.*

---

[14] Bu sûrenin 69. âyeti.

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَاِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بٖى مَا
لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

8. "Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik. Ama onlar, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa onların sözüne uyma! Sonunda dönüşünüz yalnız bana olacaktır. İşte o zaman, vaktiyle yapmış olduğunuz her şeyi önünüze koyacağım."

Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik. Bu âyetteki "hüsnen" (حسنا) kelimesi "ihsânen" (إحسانا) şeklinde de okunmuştur[15]. Zeccâc şöyle demiştir: "Hüsnen" (حسنا) şeklinde okunması daha kapsayıcı ve daha uygundur. Çünkü bu anlam, bir şeyin kendinde iyiliğe ve ebeveynine iyilik etmesi anında insanda var olan iyiliğe dairdir[16]. Bir şeyin kendinde iyilik varsa "hasüne kezâ" (حسن كذا) denilir. "İhsan" (الإحسان) ise söz konusu işten etkilenen kimsede iyi olan özellik demektir. Veya buna benzer ifade kullanılır. Bununla birlikte "İhsan" (الإحسان) aynı şekilde zatı itibariyle kendinde iyilik bulunan özelliktir. İyi bir iş yaptığında -ki bu durumda iyi olmuş olur- "ahsene" (أحسن) denilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama onlar, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa. Eğer bu hitap müminlere ise âyetin yorumu şöyle olur: **Ama onlar, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa.** Yani Allah'ın bir ortağı olduğuna dair seni zorlarlarsa. Yani sen biliyorsun ki O'nun bir ortağı yoktur, dolayısıyla bana ortak koşma. Bu şu ilâhî beyan gibidir: "Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?"[17] Yani sizin söylediklerinin aksine O, bilmektedir. O'nun ortağı olduğuna dair **hakkında bilgi sahibi olmadığın** sözü bu mânadadır. Yani O'nun ortağının olmasına dair söylenene aykırı bilgin vardır. Eğer hitap kâfirlere ise ilâhî beyan şu mânaya gelir:

---

15 bk. Abdülâl Sâlim Mekrem-Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 373.

16 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 161.

17 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur'" (Yûnus, 10/18).

99 Onlar Allah hakkında bilgi sahibi olmadıkları şeyleri söylüyorlar. [§]**Onların sözüne uyma!** Cenâb-ı Hak ebeveyne iyiliği, onlara güzel davranmayı ve itaatlerinde Allah'a isyan olmadıkça onlara itaat etmeyi emretmiştir. Bu durum onlara itaatin her konuda ve onlara iyilik olan her hususta vâcip olmadığını, aksine itaatin sadece yaratıcıya itaat içeren hususlarda olması gerektiğini bilmek içindir.

Sonunda dönüşünüz yalnız bana olacaktır. İşte o zaman, vaktiyle yapmış olduğunuz her şeyi önünüze koyacağım. Bu beyan, insanların her daim yaptıklarında dikkatli olmaları ve Allah'a isyan içeren davranışları yapmamalarına ilişkin bir tehdittir.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ ﴿٩﴾

9. "***İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara gelince, onları*** (katımızda) ***mutlaka iyiler arasına alacağız.***"

İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara gelince, onları (katımızda) mutlaka iyiler arasına alacağız. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: İman edip yararlı işler yaptığı halde bazı kötülükleri bulunan kimselerin bu kötülüklerini silip yararlı işlerle değiştireceğiz, sonra da onları kötülükleri bulunmayan iyiler arasına alacağız. Bu kötülükleri bulunmayan iyiler peygamberlerdir. Zira Kur'ân'da "iyiler" olarak belirtilenlerin çoğundan maksat peygamberlerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* belirttiğimiz gibi bu, onlar için kötülüklerin silinmesi mânasına gelir. Nitekim bu mâna, daha önce Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanda bildirdiği gibidir: "Biz, iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanların (önceki) kötülüklerini mutlaka sileriz ve onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz"[18]. **Onları (katımızda) mutlaka iyiler arasına alacağız.** Bu ilâhî beyanının şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani onları iyilerden yapacağız.

Eğer denilirse ki: Onlar zaten iyilikler yaptıkları halde **onları (katımızda) mutlaka iyiler arasına alacağız** meâlindeki âyetin mânası nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Bunun mânası başta belirttiğimiz anlamdır. Buna göre onlar iyilikler yapmıştır, ancak onların bazı kötülükleri bulunmaktadır ki bunlar iyiliklerle silinmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak onları hiç kötülükleri bulunmayan iyiler arasına alacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[18] Bu sûrenin 7. âyeti.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَاِذَٓا اُو۫ذِيَ فِي اللّٰهِ جَعَلَ فِتْنَةَ
النَّاسِ كَعَذَابِ اللّٰهِ وَلَئِنْ جَٓاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ اِنَّا كُنَّا
مَعَكُمْ اَوَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِمَا فٖي صُدُورِ الْعَالَمٖينَ ﴿١٠﴾

[§]*10. "İnsanlar arasında öyleleri de vardır ki, 'Allah'a inanıyoruz' derler; ama Allah uğrunda bir sıkıntıyla karşılaşınca insanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen bir ceza gibi düşünürler. Ama Rabb'inden bir yardım gelecek olsa o zaman da mutlaka* (gerçek müminlere), *'Aslında biz hep sizinle olduk' derler. Peki ama herkesin kalbindekileri en iyi bilen Allah değil midir?"* 100

İnsanlar arasında öyleleri de vardır ki, 'Allah'a inanıyoruz' derler; ama Allah uğrunda bir sıkıntıyla karşılaşınca insanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen bir ceza gibi düşünürler. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bunlar dilleriyle iman etmiş kimselerdir. Bunlara insanlardan bir belâ gelse veya kendilerine ve mallarına bir musibet gelse akılları başlarından gider; bu durumda dünyadaki bu sıkıntıyı Allah'ın âhiretteki azabı gibi değerlendirirler. Sonra, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Ama Rabb'inden bir yardım gelecek olsa o zaman da mutlaka (gerçek müminlere), 'Aslında biz hep sizinle olduk' derler.** Bu münafıkların alâmetidir. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, gizli ve açık bir şekilde Allah'a iman etmiş, fakat Allah'a ve resûlüne imanından dolayı eziyet görmüş, bunun neticesinde imandan çıkıp ve inkâr etmiş kimseler hakkında inmiştir. Bu yoruma göre **Ama Rabb'inden bir yardım gelecek olsa o zaman da mutlaka (gerçek müminlere), 'Aslında biz hep sizinle olduk' derler** meâlindeki âyetin öncekinden bağımsız ve yeni bir cümle olarak anlaşılması gerekir. Bu beyan münafıkların yaptıklarını açıklamak ve bildirmek içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen bir ceza gibi düşünürler. Yani insanların kendisine yaptıkları eziyeti ve bozgunculuğu, istediklerini vermeye dair olarak kabul etti ki o da inkâr etmektir. **Allah'tan gelen bir ceza gibi.** Yani bu kâfirlerden istenen imana ilişkindir. Çünkü inkârcılara Allah'ın azabı geldiğinde veya azabın gelme korkusu onlarda şiddetlendiğinde kendilerinden istenen O'na iman etmeyi ve O'nun birliğini tasdik etmeyi Allah'a sunarlar. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen husustur: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a ya-

karırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar"[19]. Bu beyanın başka bir şekilde yorumlanması da mümkündür. Buna göre onlar, imanı terketmede insanların eziyetini bu konudaki Allah'ın azabı gibi görüyorlar. Yani insanlardan gördükleri eziyeti, Allah'tan gelmiş gibi kabul ediyorlar ve bunun neticesinde imanı terkediyorlar.

Peki ama herkesin kalbindekileri en iyi bilen Allah değil midir? Eğer bu beyan, açık ve gizli olarak gerçekten Allah'a iman eden kimse hakkındaysa bu durumda, eziyet görmesinden dolayı imanı terketmesine dair olarak bu kişinin kınanması mânasına gelir. Çünkü böyle biri onların karşısında dil ile inkârı açıklayabilir, böylelikle kendisine yönelik eziyeti giderebilir, dolayısıyla gizli olarak gerçekte mümin olabilirdi. Bu durum şu ilâhî beyanda bildirilmektedir: "Kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere"[20]. Eğer âyet münafıklar hakkındaysa bu durumda Cenâb-ı Hak
101 şöyle buyurmaktadır: [§]Kalbinizde aksi durum olduğu halde nasıl inkârı gizlediniz? Halbuki Allah'ın bütün varlıkların kalbindekileri bildiğini bilmektesiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِق۪ينَ ﴿١١﴾

11. "Muhakkak ki Allah, gerçekten iman edenleri de bilir, inanmış gibi görünenleri de bilir."

Muhakkak ki Allah, gerçekten iman edenleri de bilir, inanmış gibi görünenleri de bilir. Bunun yorumunu daha önce açıkladık. Şöyle ki Allah olacağını bildiği olayı var olmuş gibi bilir; yine yeryüzünde şu vakitte ortaya çıkacağını ve var olacağını bildiği bir şeyi de ortaya çıkmış ve mevcut olmuş gibi bilir.

وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّبِعُوا سَب۪يلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِل۪ينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾

---

19 el-Ankebût, 29/65.

20 "Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır" (en-Nahl, 16/106).

12. "İnkârcılar müminlere, 'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler. Oysa onların hiçbir günahını gerçekten yüklenecek değillerdir; hakikatte onlar katıksız yalancılardır."

[Varsa Günahı Bana Olsun Diyen Yalancılar]

İnkârcılar müminlere, 'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler. Sanki delillere ve âyetlere dair insanlarda şüphe oluşturacak sorularla bunlara karşı çıkmaktan aciz kaldıktan sonra bu sözleri dile getirmişlerdir. Yine bunlara düşmanlık etmek ve karşıt delil sunmaktan aciz kaldıktan sonra bunu söylemişlerdir. Bütün bunlardan aciz kaldıklarında Cenâb-ı Hakk'ın bildirdikleriyle meşgul olmuşlar ve müminlere bu sözleri söylemişlerdir: **Gelin bizim yolumuza uyun.** Yani dinimize. **Günahınızı biz yüklenelim.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* kâfirler şöyle demektedirler: Gelin bizim yolumuza uyun, zira bu yol doğrudur. Eğer size bir günah yazılırsa veya buna uyduğunuz için günah işlerseniz, biz sizin günahlarınızı yükleniriz. Bazıları şöyle demiştir: Kendi içlerinden iman edenlere demişlerdir ki: Sizler de bizler de yeniden diriltilmeyeceğiz, dolayısıyla bizim yolumuza uyun. Eğer sizin aleyhinize bir durum olursa onu da biz yüklenelim. Bu, ilkine yakın bir yorumdur. Bir diğer muhtemel yoruma göre onlara derler ki: Gelin bizim yolumuza uyun, zira Allah bize bunu emretti. Eğer bu konuda hata ederseniz, biz sizin hatanızı da yükleniriz. Veya buna benzer sözler. Onların bu sözleri çelişkilidir. Çünkü onlar dinlerine uymakta hata etmekte olduklarını belirtmişler, ancak bununla belirttiğimiz durumu istemeleri müstesna. İkincisi, onlar ötekilerin günahlarını garantili olarak devralacaklarını ve yükleneceklerini söylüyorlardı. Ancak bunu, hata talebi lehinde olan kimsenin izniyle değil, aksine bu durum kendisi için aleyhte olan kişinin izniyle yapıyorlardı. Halbuki garanti, günah yükünü taşıyan kimsenin izniyle geçerli olmaz.

Sonra, Cenâb-ı Hak onların bu günahı yüklenmeyeceklerini bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: **Oysa onların hiçbir günahını gerçekten yüklenecek değillerdir; hakikatte onlar katıksız yalancılardır. Onlar katıksız yalancılardır** mâlindeki âyet şu mânaya gelebilir: Ötekilerin günahını yüklenmeye dair sözlerinde yalancıdırlar. Yani onlar bunu yüklenmeye güç yetiremezler. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Onlar kendi yollarına uyma konusunda yaptıkları çağrıda yalancıdırlar. Yine bu beyan şu anlama da gelebilir: Onlar Allah'ın kendilerine bunu emrettiğine dair sözlerinde yalancıdırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ وَاَثْقَالًا مَعَ اَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾

102 [§] *13. "Andolsun, onlar mutlaka kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yükleneceklerdir. Uydurmakta oldukları şeylerden de kıyâmet günü şüphesiz, sorguya çekileceklerdir."*

Andolsun, onlar mutlaka kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yükleneceklerdir. Kendi sapkınlıkları dolayısıyla kendi günahlarını ve başkalarını saptırdıkları ve onlara bu konuda çağrıda bulundukları için nice ağırlıklar yükleneceklerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular"[21]. Anlatıldığına göre Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim bir hidâyete davet eder ve buna uyulursa, uyanların sevabının misli söz konusu kimseye yazılır, diğerlerinin sevabından da bir şey eksilmez. Kim bir sapkınlığa davet eder ve buna uyulursa, uyanların günahlarının misli söz konusu kimseye yazılır, diğerlerinin günahından da bir şey eksilmez"[22].

Uydurmakta oldukları şeylerden de kıyâmet günü şüphesiz, sorguya çekileceklerdir. Bazıları şöyle demiştir: Uydurmaları, putları ilâh edinmeleridir. Zira uydurma fiil ve sözle olabilir. Yine onların uydurmalarının, ötekilerin günahlarını yüklenmeleri mânasına gelmesi mümkündür. Veya Allah'ın bunu kendilerine emretmiş olmasına dair sözleridir. Yahut taptıkları putlara ilâh adını vermiş olmalarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ فَلَبِثَ فِيهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَاَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾

14. "Andolsun, biz Nuh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayıverdi."

---

21 en-Nahl, 16/25.

22 Farklı lafızlarla çeşitli hadis kaynaklarında rivayet edilmiştir (bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Kur'ân", 41; Müslim, "İlim", 16).

Andolsun, biz Nuh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Cenâb-ı Hak bu haberi iki açıdan bildirmektedir. Bunlardan biri şudur: O, resûlünü kavminin ona yönelik eziyetine karşı sabrettirmektedir. Çünkü O, Nuh'un (a.s.) dokuz yüz elli yıl kavminin arasında yaşadığını bildirmiştir. O, kavmini Allah'ın birliğine davet etmiş, fakat sadece ailesinden bir grup dışında kimse onun davetine icabet etmemiştir. Kavminin tehditleri onu Allah'ın dinine davet etmekten alıkoymamıştır. Nitekim kavmi şöyle demiştir: "Ey Nuh! dediler, 'Bu işten vazgeçmezsen, kesinlikle sen de taşlanacaksın!'"[23] Kavmi buna benzer tehditler yöneltiyordu. Fakat bu tehditler Nuh'u (a.s.) davetten alıkoymamıştır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret"[24].

[§]İkinci olarak O, görüşü bozuk kimseleri reddetmektedir. Çünkü o 103
kimseler şöyle demektedir: Öğüt, öğüt verenin kusuru ve kendini bu işe vermemesi sebebiyle öğüt verilenlere fayda vermemektedir. Dolayısıyla şöyle denilir: Nuh (a.s.) kavmini dokuz yüz elli yıl davet etmiş, fakat sadece bir grup ona iman etmiştir. Onun bir eksiklik ve kusurunun bulunması mümkün değildir. Bu durum muhtemelen öğüt verilenlerin bedbahtlığı (şekavet) dolayısıyla öğüdün fayda vermediğini göstermektedir.

Neticede tûfan kendilerini yakalayıverdi. Bazıları şöyle demiştir: Bu, şiddetli yağmurdur. Tûfanın içinde helâk olan her türlü musibet mânasında olması mümkündür. Buradaki tûfan onlara indirilen su olup bu su onları boğmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zeccâc şöyle demiştir: Bu ilâhî beyandaki istisna, önce geçen ifadeyi tekit etmek mânasındadır. Bu, önce geçen ifadenin arkasından zikretmek gibidir. Veya benzer bir sözü ifade etmektir[25]. Biz şöyle deriz: Eğer daha önce geçen ifade yeterli ve tam ise bunun peşi sıra gelen istisna öncekinin tekidi anlamına gelir. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Dediler ki: Aslında biz, suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik. Yalnız Lût'un ailesine zarar gelmeyecek, onların hepsini kurtaracağız"[26]. "Suçlu bir kavme" meâlindeki ilâhî beyan yeterli ve tam bir ifade olup Lût'a tâbi olanların bu kapsama girmediği anlaşılmaktadır. Zira Cenâb-ı Hak "suçlu" ifadesini kullanmıştır. Çünkü

---

23 eş-Şuarâ, 26/116.
24 el-Ahkâf, 46/35.
25 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 123-124.
26 el-Hicr, 15/58-59.

ona tâbi olanlar suçlu değildi. Dolayısıyla bu beyan yeterli ve anlaşılır bir ifade olup Lût'a tâbi olanların belirtilmesine ihtiyaç bulunmamaktadır. Bununla birlikte tekit mânasında bildirilmiştir. Şu ilâhî beyanlar da bu mânadadır: "İffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla"[27]; "iffetli yaşamaları, zina etmemeleri şartıyla"[28]. Zira Cenâb-ı Hak "iffetli yaşayan erkekler" buyurmuştur. Bu beyandan bunların zina etmedikleri anlaşılmaktadır. Yine "iffetli yaşayan kadınlar" sözü de böyledir. Bunların da zina etmedikleri ve gizli dost tutmadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu ifadeler tekit için belirtilmiştir. Eğer cümlede daha önce geçen ifade mücmel ve genel ise bu durumda istisna, ifadede "min" (من) harfinin gizlenmesi suretiyle murat edilenin anlaşılması içindir. **Elli yıl hariç bin yıl** sözü de böyledir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Nuh (a.s.) onların arasında bin yıldan dokuz yüz elli sene kaldı. İnsanların şu sözleri de bu meyandadır: Falan kişiye şu kadar hariç on dirhem borcum vardır. Bu sözü söyleyen sanki şöyle demiş olmaktadır: Falan kişiye on dirhemden şu kadar para borcum vardır. Bu ifade biçimi mânanın anlaşılması içindir. Bazıları şöyle demiştir: Tûfan bir yoldan veya başka bir yerden taşan ve yayılan her
104 türlü su demektir. [§]Aynı şekilde her şeyi silip götüren ölüm de tûfan ve tûfan suyu olarak isimlendirilir. Bu, A'râf sûresinde bildirilen beyandır[29]. Bazıları tûfanın boğulma olduğunu söylemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا اٰيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٥﴾

15. Fakat biz Nuh'u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için bir ibret yaptık.

Fakat biz onu kurtardık. Yani Nuh'u (a.s.). **Gemidekileri de.** Yani gemiye girenleri. **Bunu bütün insanlık için bir ibret yaptık.** Bazıları şöyle demiştir: Bunun ibret yapılması, var olan bütün gemilerin yok olması söz konusu geminin ise bugüne kadar olduğu şekliyle kalmış olmasıdır. Bazıları şöyle demiştir: **Bunu bir ibret yaptık.** Onlardan sonrakiler için. Dolayısıyla bu ibret onları peygamberleri inkâr etmekten ve onlara karşı inatçılık yapmaktan alıkoyar.

---

27 en-Nisâ, 4/24.

28 en-Nisâ, 4/25.

29 Bu tûfan, şu ilâhî beyanda bildirilmektedir: "Biz de açık seçik mûcizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler" (el-A'râf, 7/133).

وَاِبْرٰهٖيمَ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾

16. *"İbrahim'i de* (resûl olarak gönderdik). ***Kavmine şöyle demişti: Allah'a kulluk edin ve O'na itaatsizlikten sakının. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır."***

İbrahim'i de (resûl olarak gönderdik). Kavmine şöyle demişti. Bu beyan, "andolsun, biz Nuh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik"[30] meâlindeki âyetle bağlantılıdır. Yani aynı şekilde İbrahim'i de kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. Veya bunun "fakat biz Nuh'u ve gemidekileri kurtardık" meâlindeki ilâhî beyanla bağlantılı olması mümkündür. Yani aynı şekilde İbrahim'i de ateşe atıldığında kurtardık. Veya şöyle denilebilir: İbrahim'i hatırla ki o kavmine "Allah'a kulluk edin" demişti. **Kavmine şöyle demişti: Allah'a kulluk edin ve O'na itaatsizlikten sakının.** Bu beyanın itikatla ilişkili olması mümkündür. Yani Allah'ın birliğine inanın. **Sakının.** Yani O'na şirk koşmaktan. **Allah'a kulluk edin** sözünün muamelâtla ilişkili olması da mümkündür. Yani sadece O'na ibadet edin. **Sakının.** Yani taptığınız putlara ibadet etmekten sakının. **Sakının** sözü yasak konumundadır. Yani Allah'a kulluk edin, O'nun birliğine iman edin ve O'ndan başkasına kulluk etmeyin. Dolayısıyla bu beyanda önce geçen emre aykırı davranmaya dair yasak bulunmaktadır. Yani şöyle davranın, buna aykırılık teşkil eden davranışlardan da sakının. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Bu sizin için daha hayırlıdır.** Yani Allah'a kulluk sizin için daha ha- 105
yırlıdır. **Eğer bilirseniz.** Buradaki "in" (إن) hafinin "iz" (إذ) mânasında kullanılması mümkündür. Yani bunun sizin için daha hayırlı olduğunu bildiğiniz vakit. "İn" (إن) edatının "iz" (إذ) yerine kullanılması mümkündür.

اِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ اِفْكًا اِنَّ الَّذٖينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللّٰهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾

30 Bu sûrenin 14. âyeti.

17. "Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız inançlar uyduruyorsunuz. Kuşkusuz Allah'ı bırakıp da taptığınız bu şeyler size rızık vermekten acizdirler. O zaman rızkınızı Allah'ın katında arayın, O'na kul olun, O'na şükredin; sonunda O'na döneceksiniz."

Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız inançlar uyduruyorsunuz. Yani putları, ilâhlar ve kulluk edilecek varlıklar olarak nitelemekle yalanlar uyduruyorsunuz. Yani onlar ne ilâhlar ne de kulluk edilecek varlıklardır. Bu ilâhî beyana ilişkin bir diğer yorum şöyle denilmesidir: **Asılsız inançlar uyduruyorsunuz.** Yani bu putlara ibadet etme ve bunların ibadete lâyık varlıklar olduğuna dair yalanlar uyduruyorsunuz. Yani bu putlar ibadete lâyık değildirler. İbadete lâyık olan sizin taptıklarınız değil, bilakis Allah'tır. Bazıları şöyle demiştir: Yani gerçek değil, asılsız ilâhlar edindiniz. Bu, belirttiğimiz yoruma yakındır.

Sonra, Cenâb-ı Hak onların putlara kulluk etmeleri dolayısıyla akılsızlıklarını ve bu putların kendilerine tapanlara karşı aciz kaldıklarını açıklamıştır. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Kuşkusuz Allah'ı bırakıp da taptığınız bu şeyler size rızık vermekten acizdirler.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bu dünya hayatında insanlar birbirine ancak yapmış olduğu hizmet karşılığında bir menfaat elde etme amacıyla veya daha önce kendisine yapılmış bir iyilikten ötürü hizmet eder. Halbuki sizin taptığınız putlar size rızık vermekten ve size yarar sağlamaktan acizdirler. Ayrıca onların daha önce size bir yararları da olmamıştır. Dolayısıyla bunlara nasıl taparsınız?

O zaman rızkınızı Allah'ın katında arayın. Yani size rızık veren, size yarar sağlayan ve bunlara sizin için güç yetiren Allah'a kulluk edin; bunlara güç yetiremeyene tapmayı bırakın. **O'na kul olun.** Bu beyan daha önce açıkladığımız iki mânaya gelebilir. Bunlar tevhit ve kulluktur. **O'na şükredin.** Yani size verdiği nimetlere karşı ona şükredin. **Sonunda O'na döneceksiniz.**

وَاِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ اُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا
الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٨﴾

18. "Eğer** (gerçeği) **yalanlamaya kalkışırsanız, bilesiniz ki sizden önceki nice topluluklar da böyle yalanlamalarda bulundular. Elçinin görevi açık bir tebliğden ibarettir."

Eğer (gerçeği) yalanlamaya kalkışırsanız, bilesiniz ki sizden önceki nice topluluklar da böyle yalanlamalarda bulundular. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Onlar, İbrahim hakkında verdiği haberlerde sana inanmasalar da bilesin ki senden önceki topluluklar da İbrahim'e (a.s.)
dair verdikleri haberlerde peygamberlerini yalancılıkla itham etmiştir. [§]Hal- 106
buki her dinî zümre kendisini ona nispet etmiş ve onun dinine ve mezhebine mensubiyet iddia etmişti. İkinci yorum şudur: Onlar tebliğ etmiş olduğun nübüvvet hakkında seni inkâr etseler de senden önceki topluluklar da nübüvvet tebliğlerinde peygamberlerini inkâr etmiştir. Peygamber'in görevi açık bir tebliğden ibarettir. O, onlara kesin deliller ve mûcizelerle bunun Rab'lerinden gelen bir risâlet olduğunu açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُۜ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ
يَس۪يرٌ ﴿١٩﴾

19. "Peki onlar, Allah'ın yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu ardarda sürdürdüğünü görmezler mi? Kuşkusuz bu, Allah için kolaydır."

[Ölümden Sonra Dirilmeye Aklî Deliller]

Peki onlar, Allah'ın yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu ardarda sürdürdüğünü görmezler mi? Onlar, Allah'ın kendileri vasıtasıyla yarattığı sebepleri bilmekten aciz olsalar ve buna güç yetirmeleri mümkün olmasa da ilk defa varlıkları Allah'ın nasıl yarattığını görmüşlerdir. Aynı şekilde her ne kadar insanların buna güç yetirmesi ve bunu idrak etmesi mümkün olmasa da Allah ilkin yarattığı gibi onları yeniden yaratacaktır. Zira yeniden yaratmadaki harikulâdelik ilk yaratmadaki harikulâdelikten fazla değildir. Aksine ilk yaratmadaki harikulâdelik yeniden yaratmadakinden fazladır. Çünkü yeniden yaratma size göre ilk yaratmadan daha kolay ve daha basittir. İlk yaratmaya güç yetiren yeniden yaratmaya daha çok güç yetirir. **Kuşkusuz bu, Allah için kolaydır.** Hem ilk yaratma hem de yeniden yaratmada hiçbir şey O'nu aciz kılmaz. Zira O, zatıyla kādirdir.

قُلْ س۪يرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَاَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ
النَّشْاَةَ الْاٰخِرَةَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌۚ ﴿٢٠﴾

20. "(Resûlüm!) *De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah'ın ilk yaratılışı nasıl başlatıp devam ettirdiğini görün. Allah, daha sonra ikinci hayatı da işte böyle gerçekleştirecektir; Allah her şeye kādirdir."*

De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah'ın ilk yaratılışı nasıl başlattığını görün. Yeryüzünde gezip dolaşma ve bakma emri yeryüzünde yürüyerek gezme emri değildir. Aksine Cenâb-ı Hak, yeryüzündeki varlıklar hakkında düşünmeyi ve içindeki varlık âleminin bir düzenleme, bilgi ve hikmetle, vasıta olmaksızın mükemmel ve sağlam bir şekilde ilk defa yaratılması hakkında tefekkür etmeyi emretmiştir. Bu, ilkin ve yeniden yaratmayı takdir etmenin onların güç ve kudretlerinin dışında olduğunu bilmeleri içindir. Yine varlığı vasıtasız ve yokluktan ("lâ şey"den) ilkin yaratanın yeniden yaratmaya da kādir olduğunu bilmeleri içindir. Her ne kadar insanların kudretleri ve bünyeleri buna güç yetiremese de yine bunun gibi yeniden yaratma ve ikinci hayatı gerçekleştirmeye de onların güçleri ve tabiatları yeterli olmasa da ilk yaratmayı gerçekleştiren buna da kādirdir. Bu beyan hakkında şöyle de denilebilir: Bakınız ve düşününüz ki varlığın, yeniden hayata dönüş ve yaratılış olmaksızın ilk
107 yaratılmasının bizzat hikmet ve ilim sahibi biri tarafından başlatılması [§]aklen bir hikmet değildir. Zira bütün felsefe ve akıl nazarında dost ile düşmanın; şükreden ile nankör inkârcının; itaatkâr ile âsinin ayrıştırılması gerekir. Zira Cenâb-ı Hak bu dünyada bunları eşit yaratmış ve bu dünyada onları nimetlere ortak yapmıştır. Öyle ki şükredenin sahip olduğunu nankör inkârcıya da; dostun sahip olduğunu düşmana da; itaatkârın sahip olduğunu âsiye de vermiştir. Dolayısıyla bunların ayrıştırıldığı başka bir âlemde yeni bir hayatın olması gerekir ki O'nun ilk yaratması ve mevcudatı ortaya çıkarması bir hikmet, düzen ve ilme dayalı olsun; bu yaratma gereksiz ve boş bir fiil olmasın. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah her şeye kādirdir.** Hem ilk yaratmaya hem de âhirette yaratmaya. Onu hiçbir şey aciz bırakamaz. Zira O, zatıyla kādirdir.

يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾

21. "O, dilediğine azap eder, dilediğini esirger. Hepiniz dönüp dolaşıp O'na varacaksınız."

O, dilediğine azap eder, dilediğini esirger. Bunun dünyada olması mümkündür. O, dünyada **dilediğine azap eder.** Yani sıkıntı ve darlıkla dilediğini imtihan eder. **Dilediğini esirger.** Yani dilediğini bolluk ve refahla imtihan eder. Bu durumda azap etme sıkıntı ve darlıktan kinâye; esirgeme bolluk ve re-

fahtan kinâyedir. Bu tıpkı şu ilâhî beyan gibidir: "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz"[31]. Buna göre **O, dilediğine azap eder, dilediğini esirger. Hepiniz dönüp dolaşıp O'na varacaksınız** meâlindeki ilâhî beyanı da bu mânadadır. Yani döndürüleceksiniz. Yine bu beyanda bildirilen durumun âhiretteki azap ve esirgeme olması da mümkündür. Yani O, bu dünyada azabı hak eden kimseye âhirette azap edecek; bu dünyada rahmeti hak eden ve Allah'a itaat eden kimseyi de âhirette esirgeyecektir.

وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزٖينَ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَٓاءِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصٖيرٍ ﴿٢٢﴾

22. "Ne yeryüzünde ne de gökte Allah'ı çaresiz bırakabilirsiniz. Allah'ın dışında bir himayeciniz ve yardımcınız da yoktur."

Ne yeryüzünde ne de gökte Allah'ı çaresiz bırakabilirsiniz. Yani siz yeryüzünde de olsanız, gökyüzünde de olsanız Allah'ı aciz bırakamazsınız. Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Yani ey yerde yaşayanlar, siz yeryüzünde Allah'ı aciz bırakamazsınız; ey gökyüzünde yaşayanlar sizler de gökyüzünde Allah'ı aciz bırakamazsınız.

[§]Mûtezile'nin benimsediği görüşün zâhirine göre onlar Allah'ı aciz bı- 108
rakmaktadırlar. Çünkü onlar şöyle demektedir: Allah seçkin ve iyilik sahibi insanların hayatına devam etmelerini diler, sonra da bir kâfir gelerek Allah'ın söz konusu vakte kadar hayatta kalmalarını dilediği ecellerinden önce onları öldürebilir. Yine onlar şöyle demektedirler: Allah, insanların helâl rızık yemelerini ve doğru bir yolla ve nikâhla çocuk sahibi olmalarını dilemiş, fakat insanların bir kısmı rızıklarını haram yoldan aramışlar ve zina etmişlerdir. Allah da onların çocuklarını, yaptıkları zina sonucunda yaratmıştır. Allah ister dilesin ister dilemesin, bu fiilleri yapmaktadır, onların dilediklerinden kurtulmaya güç yetirememektedir. Bundan daha büyük bir acizlik olabilir mi? Bu gibi sözlerdeki aşırılıktan Allah'a sığınırız.

Yeryüzünde Allah'ı çaresiz bırakamazsınız. Onlar -yani kâfirler- Allah'ı aciz bırakamayacaklarını ve buna güç yetiremeyeceklerini biliyorlar. Fakat Cenâb-ı Hak böyle bildiriyor. Çünkü onlar, Allah'ın azabından kurtulan ve kaçan birileriymiş gibi davranıyorlar. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gi-

---

[31] el-Enbiyâ, 21/35.

bidir: "Âyetlerimizi boşa çıkarmak için çaba harcayanlara"[32]. Onlar Allah'ın âyetlerini boşa çıkarmak için çaba harcamaya güç yetiremediklerini biliyorlar. Fakat onlar Allah'ın âyetlerini red ve inkâr etmek için bunları boşa çıkarmaya çaba harcayanlar gibi davranıyorlar. Yoksa onlar bu konuda yeterli olan ve buna boyun eğen birinin çaba göstermesi gibi davranamazlar. İlk durum da böyledir.

Allah'ın dışında bir himayeciniz ve yardımcınız da yoktur. Yani Allah'ın dışında ummuş olduğunuz herhangi bir yardım ve şefaat yoktur. Yani sizin için böyle bir durum yoktur. Çünkü onlar putların Allah katında kendilerine şefaatçi olacakları ve kendilerini Allah'a yaklaştıracakları umuduyla bunlara tapıyorlardı. Şu ilâhî beyanlarda bu husus belirtilmiştir: "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır"[33]; "bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[34]; "sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[35]. Bunlar gibi birçok âyette bu durum bildirilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bu putlara tapmakla umduğunuz yardım ve himaye gerçekleşmeyecektir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَٰئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي
وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٣﴾

109 *[§]23. "Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler, işte bunların rahmetimden ümitleri olamaz ve bunlar için acı bir azap vardır."*

Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler. Allah'ın âyetlerinden maksat peygamberlerin kendi nübüvvetlerini ispat etmek üzere göstermiş oldukları mûcizeler olması mümkündür. Yine Allah'ın âyetlerinden kastedilenin, O'nun birliği, ulûhiyeti ve O'na kavuşmaya dair delil getirdiği âyetler olması da mümkündür. Yani onlar yeniden dirilmeyi inkâr ettiler. Daha önce yeniden dirilmenin Allah'a kavuşma olarak nitelenmesinin nasıl olduğunu belirtmiştik. Hasan-ı Basrî Allah'ın âyetlerinden

32 el-Hac, 22/51; Sebe, 34/5.

33 Meryem, 19/81-82.

34 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

35 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir" (ez-Zümer, 39/3).

maksadın O'nun dini olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde o, Kur'ân'da geçen "âyet" kelimelerinin hepsinin din mânasında olduğunu söylemektedir[36].

İşte bunların rahmetimden ümitleri olamaz. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Rahmetimden.** Yani cennetimden. Bunun yorumu şudur: Onlar yeniden dirilmeyi inkâr etmişlerdir. Bunu inkâr ettikleri için sevabın ve karşılığın olmadığını zannetmişlerdir. **Rahmetimden** sözünün şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani peygamberlerimden ve kitaplarımdan. Çünkü Allah, peygamberleri ve kitaplarını birçok âyet-i kerîmede rahmet olarak nitelemiştir[37]. Onların bunlardan ümitleri olmaz, zira bunları yalanlamışlar ve inkâr etmişlerdir. Yine onların Allah'ın peygamber ve kitap göndermesinden ümitleri yoktur. **İşte bunların rahmetimden ümitleri olamaz** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani onlar âyetlerimi ve peygamberlerimi inkâr ettikleri için rahmetimden ümitleri olmaz. **Bunlar için acı bir azap vardır.**

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ اِلَّا اَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ اَوْ حَرِّقُوهُ فَاَنْجٰيهُ اللّٰهُ
مِنَ النَّارِ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Kavminin** (İbrahim'e) **cevabı, 'onu öldürün ya da yakın!' demekten ibaret oldu. Ama Allah onu ateşten kurtardı. İşte bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır."

Kavminin (İbrahim'e) cevabı, 'onu öldürün ya da yakın!' demekten ibaret oldu. "Kavminin cevabı şöyle şöyle demekten ibaret oldu" sözü bütün vakitlerde ve bütün meclislerde olmamıştır. Bilakis bu beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Kavminin cevabı bir mecliste şöyle şöyle demekten ibaret oldu.

---

36 İmam Mâtürîdî Bakara sûresinin 41. âyetinin tefsirinde şöyle demektedir: Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Kur'ân'ın tümünde âyet kelimesi din demektir. İmam bu sözü En'âm 27 ve 39. âyetlerinin tefsirinde de tekrar etmektedir. Fahreddin er-Râzî, Mü'minûn sûresinin 45. âyetinin tefsirinde Hasan-ı Basrî'nin "âyetler" kelimesini din olarak yorumladığını nakletmiştir (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXIII, 89). Aynı şekilde Ebû Hayyân el-Endelüsî de bunu nakletmiştir (Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 376). Fakat kaynaklarda Hasan-ı Basrî'nin Kur'ân'da geçen bütün "âyet" kavramlarını din olarak yorumladığı görüşüne ulaşamadık.

37 Hz. Muhammed'in rahmet olarak nitelendiği âyetler için bk. et-Tevbe, 9/61; el-Enbiyâ, 21/107; Tevrat'ın rahmet olarak nitelendiği âyetler için bk. el-En'âm, 6/154; el-A'râf, 7/154; el-Kasas, 28/43; Kur'ân'ın rahmet olarak nitelendiği âyetler için bk. el-En'âm, 6/157; el-A'râf, 7/52, 203; Yûnus, 10/57; en-Nahl, 16/64, 89; el-İsrâ, 17/82 ve bunun dışındaki âyetler.

Kavminin cevabı şunu demekten ibaret oldu meâlindeki âyetin şu mânaya
110 gelmesi de mümkündür: Yani kavminin son cevabı [S]**'onu öldürün ya da yakın!' demekten ibaret oldu.** Yoksa onlardan cevap olarak sadece belirttikleri sözün olması mümkün değildir. Bilakis bunun dışında da cevapları vardır. Fakat bizim açıkladığımız şekilde olması mümkündür. Şöyle ki kavminin bir meclisteki cevabı "onu öldürün ya da yakın" demek oldu. Diğer yoruma göre ise mâna şöyledir: Kavminin son cevabı "onu öldürün ya da yakın" demekten ibaret oldu. Bu, şu ilâhî beyana dair belirttiğimiz yorumdur: "Kavminin tek cevabı şu oldu: Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!"[38] Onların tek cevabının bu olması muhtemel değildir. Fakat mâna bizim açıkladığımız gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama Allah onu ateşten kurtardı. Kavmi onu ateşe attığında. **İşte bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır.** Cenâb-ı Hak burada "âyetler"den bahsetmiştir. Bu sûrenin başından sonuna kadar bahsettiği âyetlerin kimden bahsediyorsa ona dair olması mümkündür. Bir diğer yoruma göre bahsettiği hususların müminlere has olması da mümkündür. Fakat hiçbir şey yoktur ki içinde bir yönden delil (âyet) olmasın: Allah'ın birliğine delil, ulûhiyete ilişkin delil, Allah'ın ilmine, hikmetine, düzenine ve yeniden yaratmasına dair delil. Bunların tümü delillerdir (âyetler). **İnanan bir topluluk için.** Müminler için âyetlerden bahsedilmesi konusu iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak onlar için âyetler kavramını bildirmiştir. Çünkü bundan faydalananlar inkâr edenler değil, onlardır. İkinci yorum şudur: Bunlar, müminler için yalanlayanlara ve inkâr edenlere karşı âyetlerdir. Yani onlar için ötekilere karşı kesin delillerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir"[39]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kavminin cevabı şöyle **demekten ibaret oldu.** Bu beyan İbrahim (a.s.) kıssasıyla bağlantılıdır ve o kıssaya dönmektedir. Bu, daha önce geçtiği üzere İbrahim'in (a.s.) onları şöyle diyerek davet etmesidir: "İbrahim'i de (resûl olarak gönderdik). Kavmine şöyle demişti: "Allah'a kulluk edin ve O'na itaatsizlikten sakının. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır"[40].

---

[38] el-Ankebût, 29/29.
[39] el-En'âm, 6/83.
[40] Bu sûrenin 16. âyeti.

وَقَالَ اِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِى الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ
بَعْضًا وَمَاْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٥﴾

25. "İbrahim onlara şöyle demişti: Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ***ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır."***

İbrahim onlara şöyle demişti: Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O, şöyle buyurmaktadır: Allah'ı bırakıp tapacak varlıklar olarak edindiğiniz ve ilâh olarak nitelediğiniz putlar, tapılacak varlıklar ve ilâhlar değillerdir. Bunlar ancak putlardır. **Sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için.** [§]*En doğ-* 111
rusunu Allah bilir ya, O, şöyle buyurmaktadır: Bu putları tapılacak varlıklar edinmeniz ve bu konuda birlikte hareket etmeniz, sırf dünya hayatına yönelik sevginizden dolayıdır. Bu davranış netice itibariyle bunlara yönelik bulunan ve devamlı olan bir sevgiden kaynaklanmamaktadır. Bilakis neticede düşmanlığa ve nefrete dönüşecektir. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: **Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız.** Bazıları şöyle demiştir: Onlar birbirlerinden uzaklaşacak, birbirlerini tanımayacak ve birbirlerine lânet okuyacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır"[41]. Bazıları şöyle demiştir: Kendisine uyulan kimseler uyan kişilerden uzaklaşacaktır. Şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Ey Rabb'imiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!"[42]; "Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar"[43]. Buna benzer başka âyetlerde söz konusu durum bildirilmekte-

---

41 ez-Zuhruf, 43/67.

42 "Allah buyuracak ki: 'Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!' Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir. Hepsi birbiri ardından orada (cehennem) toplanınca, sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabb'imiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!' diyecekler" (el-A'râf, 7/38).

43 Meryem, 19/82.

dir. Sonra Cenâb-ı Hak onların hepsinin varacağı yerin cehennem olduğunu, Allah'ın azabına karşı onlara yardım edecek veya Allah'ın azabını onlardan giderecek bir destekçinin de olmayacağını bildirmiştir.

O onlara şöyle demişti: Sırf aranızdaki sevgi için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşleri ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, İbrahim'in (a.s.) kavmine yönelik sözüdür. Tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi: "Dedi ki: Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı"[44]; "Size yardım edebiliyorlar veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?"[45] Bazıları şöyle demiştir: Bu, Resûlullah'ın kavmine yönelik sözüdür. Bu beyanın her peygamberin putlara tapan kavmine yönelik sözü olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاٰمَنَ لَهُ لُوطٌۢ وَقَالَ اِنّ۪ي مُهَاجِرٌ اِلٰى رَبّ۪يۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢٦﴾

26. "Bunun üzerine Lût ona iman etti. *(İbrahim)* ***'Artık ben Rabb'ime göç edeceğim. Şüphesiz O güçlüdür, hikmet sahibidir' dedi.***

Bunun üzerine Lût ona iman etti. Bu ilâhî beyan iki anlama gelebilir. Bunlardan biri şudur: **Bunun üzerine Lût ona iman etti.** Yani Lût ona, başkalarının arasında imanını izhar etti. Aslında Lût daha önce mümindi, yoksa o, daha önce mümin değildi de söz konusu vakitte ona imanını açıklamış değildir. Fakat açıkladığımız üzere Lût başkalarının yanında ona imanını izhar etmiştir. İkinci mâna şudur: **Bunun üzerine Lût ona iman etti.** Yani ona yapmış olduğu çağrıya iman etti. Bu çağrı da hicrettir. Yani Lût, ona hicretin emredildiğine dair kendisine vermiş olduğu haberde onu doğrulamış ve bu hicrette onunla beraber olmuştur.

112 [Ş]**Artık ben Rabb'ime göç edeceğim.** Müfessirler şöyle demiştir: Bu, İbrahim'in (a.s.) sözüdür. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Ben Rabb'ime gidiyorum"[46]. **Artık ben Rabb'ime göç edeceğim** sözünün Lût'a ait olması da mümkündür. **Artık ben Rabb'ime göç edeceğim** ve "Ben Rabb'ime gidiyo-

---

44 es-Sâffât, 37/95-96.

45 "Onlara, 'Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede? Size yardım edebiliyorlar veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?' denilir" (eş-Şuarâ, 26/92-93).

46 "İbrahim, 'Ben Rabb'ime gidiyorum' dedi, 'O bana yol gösterecektir" (es-Sâffât, 37/99).

rum" beyanlarından, ancak yaratılmışlarda olması mümkün olan O'na doğru hareket etmesi veya mekân ya da teşbihi gerektirecek herhangi bir mâna çıkarılamaz. Şu ilâhî beyanlar nasıl anlaşılmıştır: "Onlar ille de Allah'ın bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini mi bekliyorlar!"[47]; "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde"[48]; "O, istivâ etti"[49]. Bunların benzerleri olan ve insanların gelmesi, istivâ etmesi gibi fiiller beşer için düşünülebilecek hususlardır. Zira O'na birinin gelmesiyle O'nun bir başkasına gelmesi arasında fark yoktur. Bunlar duyular âleminde eşittir. Dolayısıyla duyular âleminde eşit olduğu halde nasıl olur da gayb âleminde biri için düşünülemeyen bir durum diğeri için düşünülebilir. Bu durum, yaratılmış varlıklar için düşünülebilen hususlardan hiçbirinin Allah için düşünülemeyeceğini göstermektedir. Zira O, hiçbir şeyin zatına benzer olmadığını bildirmiştir[50].

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا ف۪ي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ
وَاٰتَيْنَاهُ اَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٢٧﴾

27. "Ona İshak ve Yâkub'u bağışladık, soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik. Ona bu dünyada mükâfatını verdik; o, âhirette de iyiler arasında yer alacaktır."

Ona bağışladık. Yani İbrahim'e (a.s.). **İshak ve Yâkub'u.** Cenâb-ı Hak ona İshak ve Yâkub'u bağışladığını bildirmiştir ki çocuğun ve aynı şekilde torunun Allah'ın bir bağışlaması olduğu bilinsin. Çünkü Yâkup onun torunuydu. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik"[51]. Hepsi Allah'ın ona bir bağışıdır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder"[52].

---

47 "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!" (el-Bakara, 2/210).

48 el-Fecr, 89/22.

49 "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir" (el-Bakara, 2/29).

50 eş-Şûrâ, 42/11.

51 "Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik" (Hûd, 11/71).

52 eş-Şûrâ, 42/49.

113 [§]**Soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik.** Peygamberlik hâlâ Allah'ın bir mevhibesi olarak İbrahim'in (a.s.) soyundan bugüne kadar devam etmektedir. Benî İsrâil peygamberlerinin tamamı İshakoğulları'ndandı. Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.) ise İsmail'in (a.s.) soyundandır.

Ona bu dünyada mükâfatını verdik. Cenâb-ı Hakk'ın dünyada İbrahim'e (a.s.) verdiğini bildirdiği mükâfat hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu mükâfat, yaşlılığında ona bahşettiği evlattır. Bazıları şöyle demiştir: Bu mükâfat, Allah'ın ona bahşetmiş olduğu bütün dillerde ona yönelik güzel övgüdür. Nitekim bütün din müntesipleri farklı din ve mezheplere rağmen kendilerini ona nispet etmişler ve bunların tamamı onun dini, sünneti ve sîreti üzere olduklarını ve ona yakınlığı iddia etmişlerdir. **Ona bu dünyada mükâfatını verdik** meâlindeki âyetin şu mânayı ifade etmesi de mümkündür: Bu mükâfat, Allah'ın bütün müminlere bahşettiğini bildirdiği mükâfattır. Bu da "Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır"[53] meâlindeki âyette belirtilen iyilik bulmadır. Yine bu, Cenâb-ı Hakk'ın dünya karşılığı olarak bildirdiği husustur. Cenâb-ı Hak her mümine mutlaka bu dünyada mükâfat ve karşılık bahşetmiştir. İbrahim'e (a.s.) verdiği mükâfat da budur. Veya Cenâb-ı Hakk'ın O'na bahşettiğini belirttiği bu mükâfatın ne olduğuna ilişkin bir yorum yapmayız. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, âhirette de iyiler arasında yer alacaktır. Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Eğer Allah ona nübüvvet ve risâlet bahşetmiş olmasaydı yine de o âhirette iyiler arasında olacaktı. İkinci mâna şudur: Allah onun iyiliğinin hakikati dolayısıyla onun için iyiliği bildirdi. Yani o, iyiliği tam gerçekleştiren kimselerden olacaktır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ (a.s.) ve Hârun (a.s.) hakkında belirttiği şu beyan da böyledir: "Çünkü ikisi de bizim mümin kullarımızdandı"[54]. Yani imanı tam gerçekleştiren (tahkik) kullarımızdandır. Diğer müminler ise tahkikî imanı sağlayamamışlardır. Veya bu beyan belirttiğimiz anlamdadır, yani Allah'ın ona bahşettiği nübüvvet nimeti olmasaydı yine de o müminlerden olacaktı. Yoksa iman ve iyiliğin belirtilmesi, onlar için insanlar tarafından övülecek bir meziyet ve lütuf olacak kadar büyük bir durum olmadığı açıktır. Zira bütün müminler ve iyi insanlar bu meziyetlerle nitelenmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

53 "De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey inanan kullarım! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın arzı geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir'" (ez-Zümer, 39/10).

54 es-Sâffât, 37/122.

[§]**Ona bu dünyada mükâfatını verdik.** Bu beyan hakkında İbn Abbâs şöyle demiştir: Yani ona âhirette karşılığını aldığı amelini verdik. Katâde şöyle demiştir: Allah ona afiyet, salih amel ve güzel övgü bahşetmiştir[55]. O şöyle demiştir: Din müntesiplerinden kiminle karşılaşırsan hepsi İbrahim'den (a.s.) razı olmuş ve ona yakınlık hissetmiştir. Biz Cenâb-ı Hakk'ın İbrahim'e verdiğini bildirmiş olduğu mükâfattan ne murat ettiğini tam olarak bilmediğimizi belirttik. *Bu konuda en doğrusunu Allah bilir.* Bazıları belirttiğimiz gibi ona yaşlılığında güzel evlat verildiğini söylemiştir. 114

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ
اَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾

28. "Lût'a gelince o, kavmine demişti ki: Siz, kesinlikle daha önce hiçbir milletten hiç kimsenin yapmadığı bir hayasızlığı yapıyorsunuz."

[Lût Kıssası]

Lût'a gelince o, kavmine demişti ki. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyuruyor: Lût'u an, o kavmine şöyle demişti: Sonra, ondan bahsetmesi iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Lût'un kıssasını ve haberini an ki senin nübüvvetin ve risâletine delil olsun. Zira onlar, senin onunla beraber bulunmadığını ve onun zamanında yaşamadığını biliyorlar. Dolayısıyla sen, onların kitaplarında bulunduğu şekilde bu haberlerden bahsediyorsun. Bu durum senin bu haberleri Allah katından öğrendiğinin bilinmesi içindir.

Bu beyana ilişkin ikinci mâna da şudur: Onun kavminin eziyetlerine nasıl sabrettiğini ve yaptıkları hayasızlık ve kötülüklere, kendisine karşı kötü muamelelerine karşın kavmine nasıl davrandığını an. Dolayısıyla sen de kavminin eziyetlerine ve sana karşı kötü muamelelerine sabret. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu, ona Lût'un anılmasının mânasıdır. "İbrahim'i de (resûl olarak gönderdik). Kavmine şöyle demişti: Allah'a kulluk edin"[56] meâlindeki âyet de bu mânadadır. Yani İbrahim'i (a.s.) ve onun haberini an. Şöyle ki o, kavmine nasıl davranmıştı, onlara ne söylemişti ve onların eziyetine nasıl sabretmişti? Dolayısıyla sen de kavmine onun gibi davran ve onların eziyetlerine onun sabretmesi gibi sabret. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

55 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 357.

56 Bu sûrenin 16. âyeti.

Siz, kesinlikle daha önce hiçbir milletten hiç kimsenin yapmadığı bir hayasızlığı yapıyorsunuz. Onlara şöyle demiştir: Daha önce hiçbir milletten hiç kimse bunu yapmamıştır. Sonra o, kendisinin "daha önce hiçbir milletten hiç kimse bunu yapmamıştır" sözüne itiraz edip "bilakis daha önce başkaları
115 da bunu yapmıştır" demelerine fırsat vermemiştir. [S]Bunun iki anlamı vardır. Bunlardan biri bunun onun nübüvvetine delil teşkil etmesi ve daha önce hiçbir milletten hiç kimsenin bu fiili yapmamış olduğunu Allah katından öğrenmiş olmasıdır.

İkinci mâna da şudur: Onlar putlara tapıyorlar, çirkin fiiller yapıyorlar ve şöyle diyorlardı: Biz atalarımızı böyle yapar gördük ve Allah bunu bize emretti. Bu beyan, onların "Biz atalarımızı böyle yapar gördük" sözlerinde yalancı olduklarının bilinmesi içindir. Zira Cenâb-ı Hak daha önce hiç kimsenin böyle bir fiil yapmadığını bildirmiştir. Eğer onların ataları böyle olsaydı, onlar bunu belirtir ve itiraz ederlerdi. Dolayısıyla onlar bunu yapmadıklarına göre ve bu durumla meşgul olmadıklarına göre onların sözlerinde yalancı oldukları bilinmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ ﴿٣٠﴾

29. "Siz hâlâ erkeklere yaklaşacak, meşru yolu kapatacak, toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız? Kavminin tek cevabı şu oldu: 'Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!'"

30. "Lût, 'Şu ahlâkı bozan topluluğa karşı bana yardım et Rabb'im!' diye dua etti."

Siz hâlâ erkeklere yaklaşacak mısınız? Bu, "insanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz?"[57] meâlindeki âyette belirtilen mânadır. **Meşru yolu kapatacak mısınız?** Bazıları şöyle demiştir: Yani çirkin fiiliniz için

---

57 "Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da insanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz? Doğrusu siz haddini aşan bir kavimsiniz!" (eş-Şuarâ, 26/165-166).

size uğrayan insanların yolunu kesiyorsunuz. Çünkü anlatıldığına göre onlar bu çirkin davranışı memleketinden uzak kalmış kimselere yapıyorlardı. Bazıları şöyle demiştir: **Meşru yolu kapatacak mısınız?** Yani insanların yolunu kesiyorsunuz. Bu beyan yol kesmek mânasındadır. **Toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız?** Yani toplantılarınızda kötü fiiller yapıyorsunuz. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Yani toplantılarınızda aynı şekilde cinsel sapıklık (livâta) fiilini işliyorsunuz. Bazıları şöyle demiştir: Bu kötü fiil, oyun olarak taş fırlatma ve gülle atma gibi davranışlardır. Bununla birlikte O, onların her durumda ve her vakitteki kötü
fiillerini haber vermektedir. [§]O, şöyle buyurmaktadır: Sizler her durumda 116
çirkin ve kötü fiilleri işlemektesiniz: Yolda, toplantılarda, evlerde. Bütün bu işleri daha önce hiç kimse yapmamıştı. *En doğrusunu Allah bilir.* **Toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız? Toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız?** meâlindeki âyet hakkında Hz. Peygamber'in şöyle dediği Ümmü Hânî tarafından rivayet edilmiştir: "Onlar insanlara çakıl taşı atıyor ve onlarla alay ediyorlardı"[58]. Eğer bu rivayet sabitse bu, Resûlullah'ın tefsiri olur ve bir başka tefsire gerek kalmaz. "Nâdî" (النادى) kelimesi hakkında Ebû Avsece şöyle demiştir: Bu kavram, meclis ve bir cemaat kulüpleri mânasındadır. İbn Kuteybe de aynı mânayı vermiştir. Ebû Muâz şöyle demiştir: "Nedî" (النَدى) ve "Nâdî" (النادى) iki ayrı kullanımdır. "Nâdî" (النادى) kelimesinin çoğulu "endiye" (اندية) sözcüğüdür. "Nedî" (الندى) kelimesinin çoğulu ise "nüdiyyü" (نُدِىّ) ve "nidiyyün" (نِدِىّ) sözcüğüdür. Bazılarının Meryem sûresindeki âyeti "ve ahsenü nidiyyâ" (وأحسن نِدِيا)[59] diye okuması gibi. Bu kırâat ile okunursa mânası toplantılar demektir. Genelin kırâati ise "nediyyâ" (نَدِيّا) şeklindedir. Bu durumda mânası toplantı demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kavminin tek cevabı şu oldu: Hadi, başımıza Allah'ın azabını getir de görelim! Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: "Onları (Lût ve arkadaşlarını) memleketinizden çıkarın". Bir diğer ilâhî beyan da şöyledir: "Ey Lût! dediler, 'Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın!'"[60]. Bu âyetler zâhir mânaları itibariyle birbirleriyle çelişki barındırıyor gibi görünmektedir. Birinde **kavminin tek cevabı şu oldu: Hadi, başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!,** diğerinde "Kavminin tek cevabı şu oldu: Onları (Lût ve arkadaşlarını) memleketinizden çıkarın!", bir başkasın-

---

58 Tirmizî, "Tefsîr", 29/2; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 389-390; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 358.

59 Meryem, 19/73.

60 eş-Şuarâ, 26/167.

da ise "fakat kavminin cevabı, "Lût ailesini ülkenizden çıkarın; kuşkusuz onlar (ahlâkça) temizlik taslayan kimselermiş!" demekten ibaret oldu"[61] diye beyan edilmiştir. Bu durum farklı şekillerde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur:
117 "Onları çıkarın" ve "Lût ailesini çıkarın" sözleri [S]onların kendi aralarında birbirlerine söyledikleri "onları çıkarın" şeklindeki sözleridir. **Hadi, başımıza Allah'ın azabını getir de görelim.** Onlar bu sözü ise Lût'a söylemişlerdir. Böyle olduğuna göre âyette zâhiri bakımından bir çelişki bulunmamaktadır.

İkinci yorum şudur: Kavminin bir mecliste ve bir vakitte tek cevabı böyle olmuştur. Bununla birlikte onların başka meclislerde ve diğer vakitlerde bundan başka cevapları da olmuştur. Bu beyana ilişkin bir diğer mâna şu da olabilir: Kavminin son cevabı şu olmuştur: "Eğer azabın başımıza geleceği konusunda doğru söyleyenlerden isen hadi başımıza Allah'ın azabını getir de görelim". Onlar bu sözü alay etmek ve onu yalanlamak için söylemişlerdir. Sonra Lût (a.s.) Rabb'ine dua etmiş ve şöyle demiştir: **Şu ahlâkı bozan topluluğa karşı bana yardım et Rabbim!** Bunun üzerine duası kabul edilmiştir.

وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰهٖيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُٓوا اِنَّا مُهْلِكُٓوا اَهْلِ
هٰذِهِ الْقَرْيَةِ اِنَّ اَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمٖينَ ﴿٣١﴾ قَالَ اِنَّ فٖيهَا لُوطًا
قَالُوا نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَنْ فٖيهَا لَنُنَجِّيَنَّهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُ كَانَتْ مِنَ
الْغَابِرٖينَ ﴿٣٢﴾

31. "Elçilerimiz İbrahim'e müjdeyi getirdiklerinde, 'Biz şu memleketin halkını yok edeceğiz; çünkü oranın halkı zulme sapmışlardır' dediler.

32. İbrahim, 'Ama orada Lût da yaşıyor!' dedi. 'Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz; onu ve karısı dışındaki bütün ailesini elbette kurtaracağız, karısı geride kalanlar arasında yer alacak' dediler."

Elçilerimiz İbrahim'e müjdeyi getirdiklerinde. Bu müjdenin o ve eşinin yaşlılığında ona evlat müjdesi olması mümkündür. Şöyle ki onlar, bu yaşlara gelindiğinde evlat sahibi olmanın umulmadığı bir yaştaydılar. Bu, "Ona İshak'ı müjdeledik"[62] meâlindeki âyette bildirilen durumdur. Bunun dışına bir müj-

[61] en-Neml, 27/56.

[62] "Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik" (Hûd, 11/71).

de de olabilir. **Biz şu memleketin halkını yok edeceğiz; çünkü oranın halkı zulme sapmışlardır dediler.** Cenâbı Hak: "Biz Lût kavmine gönderildik"[63] meâlindeki başka bir âyette onların ne yapmak üzere gönderildiklerini bildirmemiştir. Burada ise O, bu durumu açıklamıştır.

İbrahim, 'Ama orada Lût da yaşıyor!' dedi. 'Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz; onu ve karısı dışındaki bütün ailesini elbette kurtaracağız, karısı geride kalanlar arasında yer alacak' dediler. Âyette iki yönden delil vardır. Bunlardan biri şudur: Hitap umumidir, fakat hususi mâna kastedilmiştir. Çünkü melekler genel olarak **şu memleketin halkını yok edeceğiz** dediler. Halbuki emir, memleket halkının hepsinin yok edilmesi değildi. İbrahim (a.s.) **Ama orada Lût da yaşıyor** dedikten sonra onlar Lût (a.s.) ve ailesini istisna ettiler. Zira dediler ki: **Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz; onu ve ailesini elbette kurtaracağız.**

[§]İkinci delil şudur: Bu âyette açıklamanın tehir edilmesinin mümkün olduğuna dair delil vardır. Zira melekler İbrahim'in (a.s.) kendilerine sormalarından sonra açıklamada bulunmuşlardır. Burada farklı durumlarla meleklerin imtihan edilmesine dair başka bir yön de bulunmaktadır. Çünkü bu meleklere müjdeleme ve Lût kavmini yok etme emri verilmişti ki onların çeşitli durumlarla imtihan edildikleri bilinsin. *En doğrusunu Allah bilir.* 118

وَلَمَّا اَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ اِنَّا مُنَجُّوكَ وَاَهْلَكَ اِلَّا امْرَاَتَكَ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٣﴾

33. "Elçilerimiz kendisine geldiğinde Lût, onlardan dolayı huzursuz oldu ve ne yapacağını şaşırdı. Ama onlar 'korkma, tasalanma!' dediler; 'Biz seni ve karın dışında bütün aileni kurtaracağız; karın ise geride kalanlar arasında yer alacak.'"

Elçilerimiz kendisine geldiğinde Lût, onlardan dolayı huzursuz oldu. Bu beyanın zâhirine göre Lût (a.s.), onlardan beklenen davranışı yapmalarından dolayı huzursuz oldu. Lût (a.s.) kavminin onlara da böyle bir fiilde bulunmalarından dolayı olumsuz bir zanna sahip oldu. Çünkü o, kavminin söz

---

63 "Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. 'Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik' dediler" (Hûd, 11/70).

konusu çirkin fiili yaptıklarını biliyordu. **Ve ne yapacağını şaşırdı.** Böyle bir ifade tarzı, Araplar arasında bütün çarelerin tükenmesi durumunda kullanılmaktadır. Dolayısıyla Lût (s.a.) bu sözü kullandı, çünkü onların kötülüklerini ve hedefledikleri fiili giderecek hiçbir çare bulamadı. Başka bir âyet-i kerîmede onun şöyle dediği görülmez mi? "Lût, 'Keşke benim size karşı koyacak bir gücüm olsaydı veya güçlü bir desteğe dayanabilseydim!' dedi"[64]. **Ama onlar 'korkma, tasalanma!' dediler; Biz seni ve bütün aileni kurtaracağız.** Bu beyan, kavminin onları ve Lût'u yok etmeyi kastettiklerini göstermektedir. Görmez misin ki başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlar sana asla dokunamayacaklar"[65]. Yine bu beyan, kavminin Lût'u yok etmeye yöneldiklerini göstermektedir. Öyle ki melekler **biz seni ve aileni kurtaracağız** dediler. Ayrıca kavmi Lût'u memleketinden çıkarmayı da istemişlerdir. Zira onlar, "Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın"[66] demişlerdir. Buradaki çıkarma öldürerek çıkarma mânasındadır. Zira öldürmeksizin memleketten çıkarmak anlamına gelseydi, onların Lût'u kurtarması ve güven içinde kalmasını sağlama söz konusu olmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

119 [§]**Karın dışında; karın ise geride kalanlar arasında yer alacak.** Başka bir âyet-i kerîmede "fakat karısı hariç! Biz onun da geride kalanlardan olmasını takdir ettik"[67] buyurulmuştur. Geride kalma kadının fiilidir. Sonra Cenâb-ı Hak bunu takdir ettiğini bildirmiştir. Bu durum, kulların fiillerinin Allah'ın yaratmasıyla ve onun takdiriyle gerçekleştiğini göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Onlardan dolayı huzursuz oldu.** Yani bundan dolayı üzüntüye kapıldı. Bu beyanda geçen kelime şöyle kullanılır: "Si'tü bi fulânin" (سِيئت بفلان); "üsâ'ü, sev'en" (أُساء سَوءا); "fe'ene mesû'ün" (فأنا مَسُوء).

اِنَّا مُنْزِلُونَ عَلٰٓى اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِنَ السَّمَٓاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾

34. "Biz, yoldan çıkmalarının cezası olarak bu memleket halkının üzerine gökten alçaltıcı bir belâ indireceğiz!"

---

64 Hûd, 11/80.

65 Hûd, 11/81.

66 "Ey Lût! dediler, 'Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın!'" (eş-Şuarâ, 26/167).

67 el-Hicr, 15/60.

Biz, bu memleket halkının üzerine gökten alçaltıcı bir belâ indireceğiz. Yani azap indireceğiz. "Ricz" (رجز), içinde sıkıntı ve belânın olduğu her türlü azabın ismidir. Görmez misin ki başka bir beyanında Cenâb-ı Hak, "zor bir gün"[68] diye buyurmuştur. Yani şiddetli bir gün. Ayrıca Cenâb-ı Hak gökten indireceğini bildirmiştir. Eğer nakledilen rivayet sahihse azap şöyle gerçekleşmiştir: Cebrâil (a.s.) kanadından birini yerin altına sokmuş ve bununla Lût'un şehrini göğe kaldırmış, tâ ki gök ehli onların haykırma ve inlemelerini işitmiş, sonra da bırakmıştır. Eğer bu rivayet sahihse gökten azabın inmesi budur[69]. Gökten inen azaba ilişkin diğer muhtemel mâna "balçıktan pişirilmiş taşlar"[70] meâlindeki âyette bildirilen durumdur. Eğer "siccîl" (السجيل) kelimesi azabın indiği bir mekânı ifade ediyorsa burası gökte olur. Nitekim bazı kimseler bu kelimenin mekân ifade ettiğini söylemişlerdir. Bazıları da bu kelimenin söz konusu taşın ismi olduğunu söylemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا اٰيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾

35. "İşte o memleketten geriye, aklını kullananların yararlanabileceği açık bir ibret vesikası bıraktık."

İşte o memleketten geriye, aklını kullananların yararlanabileceği açık bir ibret vesikası bıraktık. Aklını kullanan ve Lût memleketinin helâk edilme sebebini bilen kimseler için açık bir ibret vesikası. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz?"[71] Bunların niçin helâk edildiklerini. Yani sizler, Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de tekrar ettiği ve birçok defa
yeniden anlattığı bu kıssa ve haberleri düşünüyorsunuz. [§]Çünkü kıssa ve 120
haberler, inkârcılara karşı delil olarak getirilir. Bunlar, onlardan uzak ve yakın olanlara karşı delil olsun diye tekrar edilir ve yeniden anlatılır. Zira onlara Kur'ân'ın tamamı ulaşmamış olabilir. Bu durumda onlara ulaşan bölümünde onlara karşı delil teşkil eden yeterli bilgiler bulunur. Hükümlere gelince bunlar özel olarak müslümanlar içindir. Onlar kendileri hakkındaki hükümleri talep

---

68 "Elçilerimiz Lût'a geldiğinde, Lût onlardan dolayı huzursuz oldu, onlara karşı çaresizlik hissetti. "Zor bir gün!" dedi" (Hûd, 11/77).

69 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 515-518; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VI, 2067-2068.

70 Hûd, 11/82 âyetinin tefsirine bakınız. Burada "siccîl" (السجيل) kelimesinin tefsiri ve mesele ile ilgili bazı kaynaklara dair bilgiler mevcuttur (VII, 240).

71 es-Sâffât, 37/137-138.

ediyorlar. Bu durumda bunların tekrarına ve yeniden anlatılmasına ihtiyaç kalmamaktadır. Ayrıca inkârcılar üç sınıfa ayrılabilir. Bunların bir kısmı inatçılar ve büyüklenenlerdir. Bir kısmı şüphe içerisinde olanlardır. Diğer bir kısmı ise doğruyu bulma arayışı içerisinde olanlardır. Doğru yolu bulma arayışı içerisinde olanlar delile ihtiyaç duymaksızın doğrudan ve işittikleri ilk anda iman ederler. Bunlar için tekrar etmeye ve yeniden anlatmaya ihtiyaç yoktur. İnatçı ve büyüklenen kimselere gelince, bunlar için söz konusu deliller tekrarlanır ki belki onlara tesir eder de iman ederler. Bu deliller tevhit, yeniden dirilme ve nübüvvetin ispatına dair kesin delillerdir. Bu çerçevede peygamberler tevhide, yeniden dirilmeyi ikrar edip inanmaya ve peygamberlere iman etmeye davet etmişlerdir.

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ
الْاٰخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَتْهُمُ
الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فِى دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٣٧﴾

36. "Medyenliler'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. 'Ey kavmim' dedi, 'Allah'a kul olun, âhiret gününü ümitle bekleyin; yeryüzünde bozgunculuk yapıp karışıklık çıkarmayın!'"

37. "Ama onu yalancılıkla suçladılar. Bunun üzerine kendilerini o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler!"

[Geçmiş Milletlere İndirilen Helâk Mûcizeleri]

Şuayb (a.s.) **Ey kavmim dedi, Allah'a kul olun, âhiret gününü ümitle bekleyin; yeryüzünde bozgunculuk yapıp karışıklık çıkarmayın** meâlindeki âyette söz konusu üç özelliği bir araya getirmiş oldu. O, **Allah'a kul olun** sözüyle kavmini tevhide davet etti. Dolayısıyla bunda başkasına tapmanın yasaklanması vardır. Yine o, **âhiret gününü ümitle bekleyin** meâlindeki beyanla kavmini yeniden dirilmeye iman etmeye davet etti. Yani o günün azabından korkun. Yine o, **yeryüzünde bozgunculuk yapıp karışıklık çıkarmayın** beyanıyla kavmini bütün günahlardan alıkoydu. **Ama onu yalancılıkla suçladılar. Bunun üzerine kendilerini o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler.** Bu beyanı daha önce açıkladık[72]. **Medyenliler'e de kardeşleri**

---

[72] A'râf sûresinin 78 ve 91. âyetlerinin tefsirine bakınız.

Şuayb'ı. Yani Medyenliler'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Medyen kelimesine gelince bazıları bunun bir adamın ismi olduğunu ve buranın ona nispet edildiğini söylemişlerdir. Bazıları bunun bir mekân ismi olduğunu söylemişlerdir. Daha önce bunu açıkladık.

وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَقَد تَّبَيَّنَ لَكُم مِّن مَّسَٰكِنِهِمْ ۖ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ
أَعْمَٰلَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ ٱلسَّبِيلِ وَكَانُوا۟ مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾

[§]38. *"Âd ve Semûd kavimleri de öyle. Onların durumlarını meskenlerinin kalıntıları size apaçık gösteriyor. Şeytan onlara,* (kötü) *işlerini güzel gösterip kendilerini doğru yoldan saptırmıştı; oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi."* 121

Âd ve Semûd kavimleri de öyle. Onların durumlarını meskenlerinin kalıntıları size apaçık gösteriyor. Peygamberler, kendilerini inkâr ettikleri ve inatçılıkları nedeniyle kâfirleri âhirette başlarına gelecek azap ile korkutmuşlardır. Bu, onlara tesir etmemiş ve bulundukları durumdan vazgeçmemişlerdir. Tâ ki peygamberler bu dünyada başlarına gelecek azap ile onları korkutmuşlardır. Bu da onlara tesir etmemiş ve yaptıklarından vazgeçmemişlerdir. Öyle ki sonunda peygamberler, daha önce peygamberleri yalanladıkları ve onlara icabet etmeyi reddettikleri için Allah'ın helâk ettiği toplumların kalıntılarını gördükleri ve içinde yaşadıkları azap ile onları korkutmuşlardır. Bu azap, **Âd ve Semûd kavimleri de öyle** meâlindeki âyette bildirilen durumdur. Yani Âd ve Semûd kavimlerini de helâk ettik. **Onların durumlarını meskenlerinin kalıntıları size apaçık gösteriyor.** Yani onların meskenlerinin kalıntıları, sizlerin şu an bulunduğunuz halden dolayı onların helâk edildiği konusunda bildiğiniz durumu göstermektedir. Onların içinde bulunduğu durum inkâr etme, sizin tasdik ettiğiniz ve kalıntılarını gördüğünüz haberleri reddetmedir. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz?"[73] *En doğrusunu Allah bilir.*

Şeytan onlara, (kötü) işlerini güzel gösterip kendilerini doğru yoldan saptırmıştı. Yani şeytan size güzel gösterdiği gibi onlara da amellerini güzel göstermişti. **Kendilerini doğru yoldan saptırmıştı.** Sizi saptırdığı gibi. **Oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi.** Bu ilâhî beyan hakkında farklı gö-

[73] es-Sâffât, 37/137-138.

rüşler ileri sürülmüştür. Yani onlar kendilerini doğru yolda ve hak inanç üzere olduklarını sanıyorlardı. Bazıları şöyle demiştir: **Oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi.** Yani onlar, kendilerinden öncekilerin kalıntılarını görmeleri ve içinde yaşamaları ve yine kendilerinin ötekilerin azap edilme sebebi olan hal üzere olduklarını bilmeleri dolayısıyla başlarına azabın geleceğini biliyorlardı. Fakat bu hususta inat ettiler. Bazıları şöyle demiştir: **Oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi.** Yani sapkınlık içinde helâk olmuşlardı. Bazıları şöyle demiştir: **Oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi.** Yani onlar kendi iç dünyalarında gören ve bilen kimselerdi; hak ile bâtılı biliyorlardı. Onlar diğer milletler gibi değillerdi. Görülmez mi ki onlar davet edildikleri dine dair olarak peygamberlerinden kesin delil ve mûcize istediler. Nitekim şöyle demişlerdi: "Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin"[74] Salih'in (a.s.) kavmi de şöyle demişti: "Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın. Eğer doğru sözlü isen, haydi bize bir mûcize getir"[75]. Bunun gibi diğer âyet-i kerîmelerde bu durum bildirilmiştir. Katâde şöyle demiştir: **Gerçeği görme yeteneğine sahiplerdi.** Yani sapkınlıklarını beğeniyorlardı[76].

122 [§]**Yere serildiler**[77]. Yani yere yapıştılar. **Gerçeği görme yeteneğine sahiplerdi.** Yani bildiler. "el-Müstabsir" (المستبصر) bilen demektir. "Korkunç ses onları yakalayıverdi"[78]. Yani onlara korkunç bir ses gönderildi ve onlar bu sebeple öldüler.

وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْاَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ ﴿٣٩﴾

39. "Kârun, Firavun ve Hâmân'ın akıbeti de aynı oldu. Gerçekte Mûsâ onlara açık seçik deliller getirmişti; ama onlar yeryüzünde ululuk tasladılar. Oysa kaçıp kurtulmaya güçleri de yoktu."

Kârun, Firavun ve Hâmân da. Yani Kârun, Firavun ve Hâmân'ı da Mûsâ'yı (a.s.) yalanladıkları için helâk ettik. Ey Mekke ahalisi siz de Hz. Muhammed'i (s.a.) yalanladığınız için helâk edileceksiniz. **Gerçekte Mûsâ onlara açık seçik**

---

74 "Dediler ki: 'Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin; biz senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz; biz sana iman edecek de değiliz" (Hûd, 11/53).

75 eş-Şuarâ, 26/154.

76 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 399.

77 Bir önceki âyet-i kerîme.

78 el-Hicr, 15/73.

delilller getirmişti. Yani Hz. Muhammed'in size delil getirmesi gibi Mûsâ (a.s.) da onlara nübüvvetine ilişkin apaçık deliller getirdikten sonra onu yalanlamışlardı. **Ama onlar yeryüzünde ululuk tasladılar.** Onların ululuk taslamalarının Mûsâ'ya (a.s.) boyun eğmekten kaçınmaları mânasında olması mümkündür. **Onlar yeryüzünde ululuk tasladılar** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani onlar büyüklük ve ululuk taslayarak yeryüzünde bozgunculuk yapmak için çaba gösterdiler. **Oysa kaçıp kurtulmaya güçleri de yoktu.** Yani Allah'ın azabından kaçmaya güçleri yoktur.

فَكُلًّا اَخَذْنَا بِذَنْبِه۪ فَمِنْهُمْ مَنْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ
اَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْاَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ اَغْرَقْنَا
وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾

40. "Her birini günahından dolayı cezalandırdık; kiminin üzerine taşları savuran fırtınalar gönderdik, kimini o korkunç ses yakaladı, kimini yerin dibine gömdük, kimini sularda boğduk. Allah'ın muradı onlara kötülük etmek değildi, fakat onlar kendi kendilerine kötülük ediyorlardı."

Her birini günahından dolayı cezalandırdık; kiminin üzerine taşları savuran fırtınalar gönderdik. Yani taşlar. Bunlar Lût (a.s.) kavmidir. Hûd (a.s.) kavmi silip süpüren rüzgârla helâk edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik. Üzerinden geçtiği hiçbir şeyi bırakmıyor, kül edip savuruyordu"[79]. Ebû Muâz'a göre "hâsıb" (الحاصب), Arap kullanımında içinde küçük çakıl taşları bulunan rüzgâr demektir. **Kimini o korkunç ses yakaladı.** Başlarına bu azap gelenler, Salih (a.s.) ve Şuayb'ın (a.s.) kavimleri ile yukarıda sözü edilenlerdir. **Kimini yerin dibine gömdük.** Bunlar da Kârun ve arkadaşlarıdır. **Kimini sularda boğduk.** Bunlar Nuh ve Firavun kavimleridir. [§]Cenâb-ı Hak, Mekke ahalisine ve diğer 123
inkârcılara bu zorba milletlerin yok edilmesini bildirdi. Bu haberler onlar için tevatür derecesine ulaştı ve bu haberlere ilişkin işaretler ve kalıntılar onlar için apaçık ortaya çıktı ki bulundukları durumdan vazgeçsinler ve ötekilerin peygamberlerine davrandıkları gibi kendi peygamberlerine davranmasınlar. Aksi durumda ötekilere azap edildiği gibi bunlara da azap edilecektir.

---

[79] ez-Zâriyât, 51/41-42.

Allah'ın muradı onlara kötülük etmek değildi. Onlara azap etmede. **Fakat onlar kendi kendilerine kötülük ediyorlardı.** Şöyle ki onlar peygamberleri yalanladılar, Allah'ın âyetlerine ve kesin delillerine karşı büyüklük tasladılar ve inatçılık ettiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اِتَّخَذَتْ بَيْتًا وَاِنَّ اَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

41. "Allah'tan başka varlıkların korumasına sığınanların durumu, örümceğin durumuna benzer: Örümcek, (ağını) ***kendine bir yuva yapar, ama yuvaların en çürüğü de örümceğin yuvasıdır. Keşke bilselerdi!"***

Örümcek, şu yuvasını ören hayvandır. Bu, çok ayaklı böcektir. Bu kelimenin çoğulu "anâkib"tir (عناكب). **Allah'tan başka varlıkların korumasına sığınanların durumu, örümceğin durumuna benzer: Örümcek, (ağını) kendine bir yuva yapar.** Bu beyanda Allah'ı bırakıp başka varlıklara sığınanların örneğinin örümceğin evine benzetilmesi vardır. Onlar liderler ve kendilerine uyulan önderlerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sizlerin Allah'ı bırakıp da onları dost edinmeniz, onlardan bekleyip umduklarınız örümceğin evine benzer. Bu ev, evlerden beklenen sıcaklık ve soğukluğun giderilmesi gibi hususlarda hiçbir ihtiyacı gidermez ve yarar sağlamaz. Buna göre sizlerin Allah'ı bırakıp da söz konusu kişileri dost edinmeniz ve onların peşinde gitmeniz belirtildiği üzere hiçbir yarar sağlamaz ve ihtiyacı gidermez; sizlerin başına gelecek musibetleri de önlemez. Bu durum şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[80]. Âyette bildirilen dostlar sözünün zâhiri mânası içlerinden kendilerine uyulan liderlerdir. Bunların, ilâh edinilen putlar olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak onların putlara tapmasını ve bunları ilâh edinmelerini örümceğin evine benzetmektedir. Buna göre örümcek, sıcaktan ve soğuktan korunma, örtünme gibi evlerin sağladığı yararları kendisine sağlaması için
124 yuva yapar. [§]Fakat bu yuvaya ihtiyaç duyulduğunda bundan umulan yarar-

---

80 el-Ankebût, 29/25.

ların hiçbirinden yararlanamaz. Putları bir gün kendilerine yarar sağlar diye ilâh ve mâbut edinenlerin durumu da böyledir. Bunlara ihtiyaç duyulduğu vakit onlar, tapmak ve ilâh edinmelerinden dolayı bunlardan ummuş oldukları faydaların hiçbirini bulamazlar. Bilakis örümceğin yuvasında örümceğin bir yararı bulunmaktadır. Putlara tapan ötekiler ise umdukları hiçbir şeyi elde edemezler. Dolayısıyla bunların durumu yarar bakımından örümceğin yuvasından daha düşüktür. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak örümceğin yuvasını örnek vermektedir, çünkü insanlar açısından örümceğin yuvasından daha cılız ve zayıf bir şey yoktur. Bu durum, Allah'ın kâfirlerin amellerini rüzgârın savurduğu küle[81] ve geniş düzlüklerde görülen seraba[82] benzetmesi gibidir. Zira örümcek evi insan zihninde, Allah'ın bahsettiği varlıkların ve güçsüz nesnelerin ondan daha zayıf olanı yoktur. Dolayısıyla O, kâfirlerin amellerini bunlara benzetmiştir. Buna göre onların putları ilâh edinmeleri ve Allah'ı bırakıp bunlara dost olmalarının örümcek yuvasına benzetilmesi de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama yuvaların en zayıfı da örümceğin yuvasıdır. Yani en zayıflık ve yarar sağlamak bakımından en geçersiz ev örümceğin yuvasıdır. Buna göre onların putlara tapmaları ve bunları mâbut kabul etmeleri, bundan umdukları faydalar bakımından daha zayıf ve daha geçersizdir. **Keşke bilselerdi!** Yani bunun zayıflığını ve yetersizliğini bilselerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤٢﴾

42. "Allah, onların kendisini bırakıp da ne türlü şeylere yalvarıp yakardıklarını şüphesiz bilmektedir. O, Azîz'dir, Hakîm'dir."

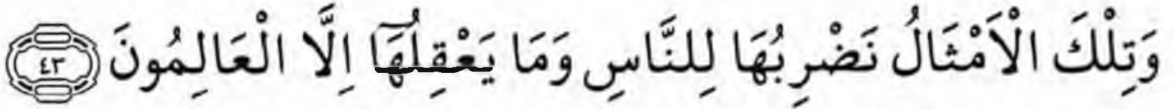
Allah, onların kendisini bırakıp da ne türlü varlıklara yalvarıp yakardıklarını şüphesiz bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah onların putları mâbut edineceklerine dair ilme ezelde

81 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Rab'lerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu (sonucu gerektiren davranış) derin sapkınlıktır" (İbrâhim, 14/18).

82 Şu ilâhî beyana işarettir: "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur" (en-Nûr, 24/39).

125 sahipti. O, böyle bir bilgiye sahip iken onları yarattı. [Ş] O, bir gaflet ve yanılma söz konusu olmaksızın onları yarattı. Bununla birlikte onları kendi yararları ve kendilerine dönük bir ihtiyaç dolayısıyla yarattı. Yoksa onların yaratılmasında Allah'a dönük bir yarar ve bir ihtiyacın giderilmesi söz konusu değildir. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen husustur: "Çünkü Allah'ın, hiç kimsenin hiçbir şeyine ihtiyacı yoktur"[83].

O, Azîz'dir, Hakîm'dir. Azîz. Denildi ki: Güç ve kuvvet sahibi. Denildi ki: O, kendisi dışında her şeyi zelil yapandır. Bununla birlikte bize göre Azîz, hâkimiyetine ve hükümranlığına hiç kimsenin üstün gelemediği kimsedir. Onun hükümranlığı ve iradesi her şeye üstün gelmektedir. **Hakîm.** Denildi ki: Hüküm sahibidir. Denildi ki: Doğru ve yerinde hareket edendir. Denildi ki: Her şeyi yerli yerine koyandır. Bize göre Hakîm, düzenlemesinde ve yönetiminde kendisine hata ilişmeyendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

43. "İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır."

İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır. Eğer denilirse ki: Bunların hikmetini bilgi sahibi olanlardan başkasının akledemeyeceği bildirilmiştir. Halbuki akıl bilmekten önce gelir. Zira bilinen bir şey akıl aracılığıyla bilinmektedir. Dolayısıyla nasıl olur da Cenâb-ı Hak "bunların hikmetini bilgi sahibi olanlardan başkasının akledemeyeceğini" belirtmiş, fakat "bunların hikmetini akledenlerden başkası bilememektedir" diye buyurmamıştır?

En doğrusunu Allah bilir ya, bu durum birkaç şekilde açıklanabilir. Bunlardan biri şudur: Misaller zihinlere uzak gelen düşünceleri yaklaştırmak, anlaşılması zor gelen fikirlerin açıklanması ve gizli kalan hususların âşikâr hale getirilmesi için anlatılır. Dolayısıyla misallerin niçin ve ne hakkında anlatıldığını bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamaz.

İkincisi, akıllar varlıkların var oluş sebeplerini ve delillerini bilir. Fakat eşyanın hakikatini ve varlığın iç yüzünü ise bilemez. Örneğin şehirlere giden yolları ve geçitleri akıllar kavrayabilir, fakat bunların kaynağını kavrayamaz. Yine yükselme ve yukarı çıkmanın kendileriyle gerçekleştirilen basamaklar da

83 el-Ankebût, 29/6.

böyledir. Fakat yükselmenin kendisi ise böyle değildir. Bilgiye gelince onunla eşyanın hakikatine, özüne ve suretlerine ulaşılır. Bundan dolayı yukarıda belirtilen açıklama yapıldı.

[§]Üçüncüsü, **bunları kavrayamaz** beyanının şu mânaya gelmesidir: 126
Yani sözü edilen uyarıdan yararlanamaz. **Bilgi sahibi olanlardan başkası.** Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir"[84]. Cenâb-ı Hak, onlarda söz konusu duyular bizzat var olmakla birlikte onların bu duyularının olmadığını beyan etmiştir. Çünkü onlar bu duyuları yaratılış amacına uygun olarak kullanmamaktaydılar ve bunlardan yararlanmamaktaydılar. Dolayısıyla O, onların bu duyularının olmadığını bildirmiştir. Buna göre **bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani bilgi sahibi olanlardan başkası akledilebilir olandan yararlanmamaktadır. Dolayısıyla yararlanmayan aynı zamanda bilmemiş olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٤٤﴾

44. "Allah gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı. Şüphesiz, inananlar için bunda ibret vardır."

Allah gökleri ve yeri hak olarak (yerli yerince) yarattı. Hak olarak sözü şu mânaya gelebilir: Yani bir netice için yarattı. Bu da yeniden diriltmedir. Zira Cenâb-ı Hak gökleri ve yeri bizâtihî kendi varlıkları için yaratmamıştır. Aynı şekilde dünyayı da dünya için yaratmamış, aksine dünyayı âhiret için yaratmıştır. Zira âhiret âlemi sebebiyle dünyanın yaratılması hikmet ve hak olmaktadır. Çünkü eğer bunlar belirlenmiş bir netice için yaratılmış olmasaydı, var edilmeleri boş ve anlamsız bir iş olurdu. Bu husus, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[85]. Aslında göğün ve yerin yaratılmasının boş yere olduğunu zanneden hiçbir kâfir yoktur. Bununla birlikte yeniden dirilmeye imanı terkettiklerinde ve bunu inkâr ettiklerinde sanki bunların yaratılmasının boş yere olduğunu zannetmiş olurlar. Zira eğer yeniden dirilme olmasa göğün

---

[84] el-Bakara, 2/18, 171.
[85] Sâd, 38/27.

ve yerin yaratılması, boş yere ve anlamsız bir iş olurdu. Bunların yaratılması ancak yeniden dirilmeyle hikmet ve hak olmaktadır. Dolayısıyla onlar, göğün ve yerin yaratılmasının hikmet ve hak olmasını sağlayan âhireti inkâr etmekle bunların yaratılmasının boş yere olduğunu zannetmiş olurlar. Allah'tan yardım ve doğruya eriştirmesini dileriz.

Hak olarak sözü şu mânaya da gelebilir: Yani göğün ve yerin yaratılması hak olan Allah'a işaret etmektedir. Çünkü gök ve yer Allah'ın birliğine, rubûbiyetine, her türlü benzerlerden, ortaklardan ve noksanlıklardan münezzeh olduğuna işaret etmektedir. **Hak olarak** sözü şu mânaya da gelebilir: Yani onların üzerindeki Allah hakkı veya insanların kendi aralarındaki hakları. *En doğrusunu Allah bilir.*

127 [§]**Şüphesiz, inananlar için bunda ibret vardır.** Bunu ikrar ve iman eden kimse için bunlar ibret olmaktadır. Fakat inkâr eden ve yalanlayanların ise lehine değil, aleyhine delil olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اُتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَۜ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

45. "Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir."

Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Bu beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: **Kitaptan sana vahyedilenleri oku,** bununla **namazı kıl.** Yani sana vahyedilen kitapla namazı kıl. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Kitaptan sana vahyedilenleri** onlara **oku** ve onlara namaz kıldır. Hitap her ne kadar Resûlullah'a ise de herkes içindir. Diğer hitaplarda açıkladığımız üzere durum böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Namazın Hayasızlıktan ve Kötülükten Menetmesi]

Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten meneder. Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri nimet verme mânasında olmasıdır. İkincisi ise ilzâm mânasında olmasıdır. Nimet verme mânası, Cenâb-ı Hakk'ın, namazı sizi hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyması için farz kılmasıdır. Şöyle ki eğer

böyle maksatla farz kılmamış olsaydı sizi hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyacak bir şey olmazdı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bildirmiş olduğu durumlardan alıkoyduğu için namazı farz kılmakla onlara nimette bulunmuştur. İlzâm yorumuna gelince bu da iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Eğer namazın alıkoymasından konuşmak ve yasaklamak hususiyetleri düşünülürse, namaz hayasızlıktan ve kötülükten meneder[86]. Nitekim O, dünya hayatına aldatmayı ve süslemeyi nispet etmiştir. Yani dünyanın aldatması söz konusu ise bu kendisini dünyanın aldattığı kimselerden olur. Buna göre eğer namazda emir ve nehyin hakikati meydana gelirse namaz hayasızlık ve kötülükten alıkoyar.

İlzâma yorumun ikinci mânası şudur: Nehiy namaza nispet edilmiştir. Çünkü onun aracılığıyla bu durum bilinir. Nitekim her ne kadar nispet edilen hususun hakikati namazda olmasa da sonuçlar sebeplerine nispet edilebilir. Bu durum emir ve nehyin Kitap ve sünnete nispet edilmesi gibidir. [Ş]Şöyle 128
denilir: "Kitap bize şunu emretti, sünnet bize şunu emretti; şundan bizi alıkoydu". Zira bunlar aracılığıyla emir ve nehiy bilinmektedir. Yine bunlar emir ve nehyin sebebidirler. Buna göre söz konusu mânada dikkate alındığı takdirde nehyin namaza nispet edilmesi mümkün olur.

Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: İbadetlerde Allah'ı anmak söz konusu ibadetlerin kendisinden daha önemlidir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası şudur: İbadetler organlarla yerine getirilir. Bunlara hâkim olunur, emredilir ve bunlar kullanılır. Kişi, bu hareketlerin Allah için olduğunu ancak teville bilebilir. Allah'ı anmaya gelince bu, dil ve kalp ile yerine getirilir. Bunlara ise hâkim olunmaz, yönetilmez ve bunlar kullanılmaz. Dolayısıyla kişi bunun hakikatte Allah için olduğunu bilir. Bundan dolayı Allah'ı anma daha önemlidir. Bazıları şöyle demiştir: **Allah'ı anmak her şeyden önemlidir.** Allah için olmayan diğer anma çeşitlerinden daha önemlidir. Bunda çok da büyük hikmet yoktur. Çünkü herkes bunun böyle olduğunu bilmektedir. Bazıları şöyle demiştir: Hayasızlıktan ve kötülükten nehyetmede Allah'ı anma namazdan daha önemlidir. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın sizi anması sizin O'nu anmanızdan daha önemlidir. Çünkü O'nun sizi anması rahmet ve mağfirettir. Buna denk olabilecek hiçbir lütuf söz konusu değildir. Kul ise lütfuna karşı Rabb'ini en aşağı bir seviyede anmaktadır. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın anması her

---

86 Şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Dünya hayatının aldattığı, dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bir tarafa bırak" (el-En'âm, 6/70). "Bilin ki dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir" (el-Hadîd, 57/20).

şeyden önemlidir. Yani Allah'ın kulunu kendisini anma ve kendisine kulluk etmede başarılı kılması, söz konusu anmanın ve kulluğun kendisinden daha önemlidir.

İbn Mesûd, Übey ve Hafsa'nın mushaflarında âyet şöyledir: Namaz iyiliği emreder; hayasızlık ve kötülükten alıkor. Hasan-ı Basrî'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Her kimin namazı hayasızlık ve kötülükten onu alıkoymuyorsa; o namaz söz konusu kişinin Allah'a gazabından ve ona karşı Allah'ın buğzundan başka bir şey arttırmaz"[87]. Yine Selmân-ı Fârisî'nin şöyle dediği rivayet edilir: Allah'ın sizi anması sizin O'nu anmanızdan daha önemlidir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Yukarıdaki ilâhî beya-
129 nın iki mânası vardır. [§]Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Allah'ı anmak diğer iyi işlerden daha önemlidir. Diğer mânaya göre şöyle demektedir: Allah'ın sizi anması sizin O'nu anmanızdan daha önemlidir[88]. Dahhâk şöyle demektedir: Allah helâl ve haram kıldığında kulu O'nu hatırlar ve buna göre kendisine helâl kıldığını yapar, haram kıldığından ise kaçınır. Katâde şöyle demektedir: Allah'ı anmaktan daha önemli bir iş yoktur[89]. Bu beyanın aslı, yukarıda açıkladığımız çeşitli yorumlardır.

Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten meneder. Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Namaz kılan kişi namazdayken hayasızlık ve kötülük yapmadığı müddetçe bunlardan meneder. İkinci yorum şudur: Namaz iyiliği emreder; hayasızlık ve kötülükten meneder. Yani eğer namazın konuşması ve nehyetmesi söz konusu olsaydı belirtilen hususları engellerdi. Bunun yorumu başlangıçta yaptığımız açıklamadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah yaptıklarınızı bilir. Bu beyan, her daim tedbirli ve sakınma halinde olmaları için bir tehdittir (vaîd).

---

87 Kudâî *Müsnedü'ş-Şihâb* adlı eserinde Yûnus'tan o da Hasan-ı Basrî'den Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Her kimin namazı hayasızlıktan ve kötülükten onu alıkoymuyorsa; o namaz o kişinin Allah'a uzaklığından başka bir şey arttırmaz" (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 54).

88 Selmân-ı Fârisî ve İbn Abbâs'ın görüşleri hakkında bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, X, 516.

89 Dahhâk ve Katâde'nin görüşleri hakkında bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 369-370.

وَلَا تُجَادِلُوا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ اِلَّا الَّذ۪ينَ
ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا اٰمَنَّا بِالَّذ۪ي اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا
وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾

46. "İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün ve deyin ki: 'Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur.'"

[Ehl-i Kitap'la En Güzel Şekilde Mücadele Etme]

İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün. Bu beyan üç şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün. Dolayısıyla Ehl-i Kitap'la da başkalarıyla da en güzel olanın dışında bir yöntemle mücadele etmeyin. Zulmedenler, delil kabul etmeyen ve delil kendilerini zorladığında da iman etmeyenlerdir. Bunlar inat eden ve büyüklenen kimselerdir. İlk sözü edilenler ise delil kabul eden ve bu delil aracılığıyla iman eden kimselerdir.

İkinci yorum şudur: **Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün. İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında** meâlindeki âyetin ilk âyetten bir istisna olması mânasında değildir. Aksine bu bir başlangıç cümlesidir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: **İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında onlara deyin ki: Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur.** Yani onlara bunu deyin ve onlarla mücadele etmeyin. Zira siz onlarla mücadele etseniz de onlar iman etmezler. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "ki, -haksızlığa saplanmış olanları dışında- insanların aleyhinize kullanacakları bir delil bulunmasın. Onlardan korkmayın, benden korkun"[90]; "Haksızlığa saplanmış olanlar dışında onlardan korkmayın" meâlindeki âyet önceki ifadeden istisna mânasında değildir. Aksine yeni bir nehiydir. Yani onlardan korkmayın, benden korkun. Buna göre önceki ilâhî beyan da bunun benzeridir.

---

[90] el-Bakara, 2/150.

130 [§]Üçüncü yorum şudur: **Deyin ki: Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur** meâlindeki âyet emredilmiş oldukları güzel mücadelenin yolunu içermektedir. Çünkü bu, aklın ve insan tabiatının kabul edeceği hususlardandır. Yine ilâhî kitaplar ve peygamberler bu ilkeleri getirmişlerdir. Bunları reddetmenin imkânı yoktur. Bazıları şöyle demiştir: **Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün.** Yani onlardan doğrulayanlar, Hz. Muhammed'in niteliklerini ve kitaplarındaki hakikatleri gizlemeyenlerle mücadele edin. Fakat söz konusu durumları gizlediklerini ve doğrulamadıklarını bildiğiniz kimselerle mücadele etmeyin. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun"[91]. İlki ise şu ilâhî beyan gibidir: "Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin"[92]. Güzel mücadele kitabın getirdiği ve aklın gerektirdiği hususlarla yapılan mücadeledir.

Yine bu ilâhî beyan da kâfirlerle din konusunda mücadele etme ve tartışma yapmanın caiz olduğuna dair delil vardır. Aynı şekilde "onlarla en güzel yöntemle tartış"[93] meâlindeki âyette de buna dair delil vardır, kâfirlerle tartışmanın caiz olmadığını söyleyenlerin iddiası geçersizdir. Bu, söz konusu kimseler İslâm'ın kesin delillerini ve kanıtlarını bilmediklerinden dolayı kâfirlerle mücadele etmeyi ve tartışmayı yasaklamış olmalarına dayanmaktadır. Bazıları şöyle demiştir: Aranızda antlaşma yapmadıklarınızla kılıçla mücadele edin; aranızda antlaşma yaptıklarınızla deliller getirerek mücadele edin. Bazıları şöyle de demiştir: Bu ilâhî beyan şu âyetle neshedilmiştir: "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"[94]. Şöyle diyenler de vardır: Size cizye verenlerle sert konuşmayın; onlara güzel söz söyleyin. Fakat cizye vermeyenlere sert davranın ve onlarla kılıçla mücadele edin. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

91 "Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun" (en-Nahl, 16/43).

92 "De ki: 'Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.' Eğer yine yüz çevirirlerse, 'Şahit olun ki biz müslümanlarız' deyin" (Âl-i İmrân, 3/64).

93 "Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabb'in, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir" (en-Nahl, 16/125).

94 et-Tevbe, 9/29.

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ فَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَمِنْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الْكَافِرُونَ ﴿٤٧﴾

[§]47. *"İşte biz Kitab'ı sana böyle indiriyoruz. Kendilerine kitap ver-* 131
diklerimiz ona iman ederler, şunlardan da (müşrikler) *ona inananlar var. Âyetlerimizi kâfirlerden başkası inkâr etmez."*

İşte biz Kitab'ı sana böyle indiriyoruz. Yani sana Kitap'ta bildirdiğimiz gibi sen onlara söyle veya onlarla mücadele et. **Kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ederler.** Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Kendilerine kitap verdiklerimiz onu hakkını vererek okurlar ve ona iman ederler. Bir diğer âyette bildirildiği gibi: "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte Kitab'a iman edenler onlardır"[95]. Dolayısıyla bu âyet öncekinin açıklaması olmaktadır. Fakat Kitab'ı, hakkını vererek okumayanlar ona iman etmezler. İkinci mâna şudur: **Kendilerine Kitap verdiklerimiz** ve ondan yararlananlar. Yani Kitab'ın yararları kendilerine verilenler ona iman ederler. **Şunlardan da ona inananlar var. Şunlardan da** sözünün şu mânaya gelmesi mümkündür: Mekke ehlinde de ona inananlar var. Nitekim onlardan birçoğu ona inanmıştır. Yine bu ilâhî beyanın O'nun huzurunda bulunan bir topluluğa işaret olması da mümkündür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak **Şunlardan da ona inananlar var** buyurmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyetlerimizi kâfirlerden başkası inkâr etmez. Katâde şöyle demiştir: İnkâr ancak bilgiden sonra olabilir[96]. Yahudi ve hıristiyanlar kendi oğullarını tanıdıkları gibi onu tanıdılar[97], fakat inkâr ettiler. İster bilsin ister bilmesin bir şeyi inkâr eden onu bilerek inkâr eder.

وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِه۪ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَم۪ينِكَ اِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾

---

95 el-Bakara, 2/121.

96 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 424; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 338.

97 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyorlar" (el-Bakara, 2/146).

48. "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi."

[Hz. Peygamber'in Ümmî Olmasının Hikmeti]

Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun yorumu şöyledir: Yani sen daha önce okumuyordun. Yani bu kitaptan önce herhangi bir kitabı. Eğer sen okuyabiliyor olsaydın gerçeği yok etmeye çalışanlar kuşkuya düşer ve şöyle derlerdi: Senin onlara bildirdiklerin, öncekilerin haberleri veya felsefî sözleridir. Sen bunları önceki kitaplardan veya filozofların kitaplarından elde edip
132 aldın. [§]Eğer sen bunu kendi elinle yazabiliyor olsaydın derlerdi ki: Bu senin telifin ve söylediğin sözlerdir. Çünkü Kur'ân iki yönden onların aleyhine delil teşkil etmektedir. Bunlardan biri Cenâb-ı Hakk'ın önceki milletler hakkında anlattığı haberler, öncekilerin dillerinin dışında bir dile çevrilmiş haberlerdir. Şöyle ki onların hepsi Resûlullah'ın bunları bir tercüman aracılığıyla öğrenmediğini ve bu olaylara da şahitlik etmediğini biliyorlardı. Sonra o, Ehl-i Kitab'a bu olayları olduğu gibi anlattı. Dolayısıyla onlar Resûlullah'ın bu haberleri Allah'tan öğrendiğini bildiler.

İkincisi nazım ve söz dizimi bakımından mûcize oluşudur. Öyle ki onlar bunun bir beşerin nazmı ve söz dizimi olmadığını bilmekteydiler. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sen daha önce içinde bu hikmetin ve haberlerin bulunduğu bir kitap okumamıştın, kendi elinle de bunu yazmamıştın ki onlar "bu senin telifin ve nazmındır" desinler. Eğer sen böyle bir nitelikte olsaydın bu durumda gerçeği reddetmeye çalışanlar inat ederek ve büyüklenerek belirttiğimiz sebeplerle kuşkuya düşerlerdi. Gerçeğe uyanlar ise kuşkuya düşmezler. Durum eğer belirtilen şekilde okuma-yazma bilseydi onun doğruluğunu muhtevasında bulunan bilgiler ve delillerle bilemezlerdi.

Bazıları **sen bundan önce bir kitap okuyamıyordun** meâlindeki âyet hakkında şöyle demişlerdir: Kur'ân'dan önce. **Onu sağınla da yazamıyordun.** Yani elinle yazamıyordun. Eğer sen daha önce bir kitap okuyor olsaydın veya elinle yazıyor olsaydın **bu durumda gerçeği reddetmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi.** Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Seni itham ederlerdi. Bunun açıklamasını daha önce yaptık. Bununla birlikte "Hayır! O (Kur'ân), bilgiye mazhar kılınmış olanların sıkıntıya düşmeden anlayabilecekleri apaçık âyetlerdir"[98]

[98] Bir sonraki âyet-i kerîme.

meâlindeki âyet hakkında şöyle deriz: Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Hayır! Senin okumadığın ve yazmadığını, kendilerine ilim verilenlerin bildiği kesin bir bilgidir. Bunlar Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi Ehl-i Kitap'tan mümin olanlardır.

بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِى صُدُورِ الَّذِينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَۜ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾

49. "Hayır!* O (Kur'ân), *bilgiye mazhar kılınmış olanların sıkıntıya düşmeden anlayabilecekleri apaçık âyetlerdir. Âyetlerimizi zâlimlerden başkası inkâr etmez."

Hayır! O, bilgiye mazhar kılınmış olanların sıkıntıya düşmeden anlayabilecekleri apaçık âyetlerdir. Bunun Kur'ân mânasında olması mümkündür. Zira onda Allah'ın birliğine ve yeniden dirilmeye ilişkin kesin deliller vardır. **Hayır! O, apaçık âyetlerdir** sözünün Resûlullah'a işaret etmiş olması da mümkündür. Zira o, hayatının başlangıcından sonuna kadar bir mûcize idi. Döl suyunda olduğu müddetçe babasının yüzünde bulunan nur, [§]sonra rahmine düştüğü günden itibaren annesinin yüzündeki nur, doğduğu gecedeki aydınlık, yurdundan ayrıldığı dönemdeki kendisini gölgeleyen bulutun gölgesi gibi anlatılan hadiseler bunun örnekleridir. Bunun benzerleri sayılamayacak kadar çoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bütün bunlar onun nübüvvetini göstermektedir. Bu hususta gerçeği reddetmek için çabalayan inatçı ve kibirlenen kimseler dışında hiç kimse kuşkuya düşmez. **Kendilerine ilim verilenlerin kalplerinde** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani ilmin yararları kendilerine verilenler. Yani o, kendilerine ilmin yararları verilmiş kimselerin kalplerine yerleşmiş apaçık âyetlerdir. Fakat kendilerine ilmin yararları verilmemiş olan kimseler böyle değildir. 133

Âyetlerimizi zâlimlerden başkası inkâr etmez. Buradaki zâlimden maksadın âyetlere zulmedenlerin olması mümkündür. Çünkü bu kimseler onları yerli yerine koymamaktadır. **Zâlimler** sözünün kâfirler mânasına gelmesi de mümkündür.

وَقَالُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّه۪ۜ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِۜ وَاِنَّمَٓا اَنَا۬ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٥٠﴾

50. "Onlar hâlâ, 'Rabb'inden ona bazı mûcizeler indirilmeli değil miydi?' diyorlar. De ki: 'Mûcizeler yalnız Allah'ın katındadır; ben sadece bir uyarıcıyım.'"

Onlar hâlâ, 'Rabb'inden ona bazı mûcizeler indirilmeli değil miydi?' diyorlar. Bazı kıraâtlerde "Rabb'inden âyet" şeklinde tekil olarak okunmuştur[99]. Sanki onlar bir defasında bir mûcize istemişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz[100]. Şüphesiz Cenâb-ı Hak, istendikten sonra dilediği takdirde mûcize indirir. Onlar bazan da mûcizeler istemişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı"[101]; "Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın"[102]. Onların Resûlullah'tan istedikleri mûcize çeşitlerini bildiren başka âyetler de vardır. Onlar bazan tek bir mûcize istemiş; bazan da mûcizeler talep etmişlerdir. "Mûcize" kırâatini "mûcizeler" kırâatine tercih eden görüş imkânsızdır. Zira bunun da aynı şekilde bir kırâat olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onlardan söz konusu olan talepleri bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

134 [§] **De ki: Mûcizeler yalnız Allah'ın katındadır.** Yani mûcizeler onun katından gelmektedir. Öyle görünüyor ki onlar kendilerine, baskın gelecek ve kendilerini onu kabule ve ona yönelmeye zorlayacak mûcizeler istemişlerdir. Yoksa tercih yönünü gösterici mûcizeler istememişlerdir. Bununla birlikte bu talep inat ve büyüklenme amacını taşımaktadır. Yoksa bu talep bilgi edinme ve doğru yolu bulmak için yapılmamıştır. Ancak Allah bu ümmeti, inat ve büyüklenme amacıyla mûcize istemenin akabinde kendilerini helâk edecek mûcize inmesi durumuyla karşı karşıya bırakmamıştır. Halbuki önceki ümmetlerin, inat ve büyüklenme amacıyla mûcize talep etmelerinin akabinde başlarına helâk ve azap mûcizeleri inmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben sadece bir uyarıcıyım. Bu beyan iki mânaya gelebilir. Bunlardan biri şudur: Ben sadece Allah'ın gönderdiği apaçık bir uyarıcıyım. Şüphesiz Allah bunu bana emretti ve beni size gönderdi. İkinci mâna şudur: **Ben sadece bir uyarıcıyım.** Yani bana düşen sadece sizi uyarmaktır. Ben uyarıcılığı açıklıyo-

---

99 bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 552.

100 "Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz de derhal ona boyun eğerler" (eş-Şuarâ, 26/4).

101 el-Furkân, 25/7-8.

102 el-İsrâ, 17/91.

rum. Bunun dışındaki şeylere gelince bunlar benim görevim değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[103]. Bu ve benzeri âyetlerde bu husus bildirilmektedir[104].

أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَرَحْمَةً وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

51. "Kendilerine okunan bu Kitab'ı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu? Elbette inanan bir topluluk için onda rahmet ve ibret vardır."

Kendilerine okunan bu Kitab'ı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu? Bu beyan onların söz konusu taleplerinin inat ve alay amacıyla olduğunu, doğru yolu bulmaya yönelik bir talep olmadığını göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Kendilerine indirilen Kitap'ta çabası doğru yolu bulmak ve insaf etmek olan kimseye yetecek bilgiler bulunmaktadır. Fakat çabası inatlaşma ve büyüklenme olan kimsenin durumu ise böyle değildir. **Elbette onda rahmet vardır.** Yani Cenâb-ı Hakk'ın sana indirdiği Kitap'ta. **Rahmet vardır.** Yani doğruluk vardır. **Ve ibret vardır.** Yani inanan topluluk için öğüt vardır.

قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللّٰهِ أُولٰئِكَ هُمُ
الْخَاسِرُونَ ﴿٥٢﴾

[§]52. *"De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O, gök-* 135
lerde ve yerde ne varsa bilmektedir. Bâtıla inanan ve Allah'ı inkâr edenlere gelince, işte hüsrana uğrayacak olanlar onlardır."

De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. Bu söz iki durumda söylenir. İlki kesin delillerin ve mûcizelerin kabul edilme ümidinin kalmaması durumunda. O şöyle buyuruyor: **Benimle sizin aranızda şahit**

[103] el-En'âm, 6/52.
[104] Örneğin bk. en-Nûr, 24/54.

olarak Allah yeter. Yani benimle sizin aranızda hangimizin hak hangimizin bâtıl üzere olduğu konusunda hakem olarak Allah yeter. Biz mi siz mi? İkincisi şudur: **Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter.** Yani bana emredileni size tebliğ etmem ve getirmiş olduğum âyet ve kesin delilleri size vermeme dair durumu bilen olarak Allah yeter. **O, göklerde ve yerde ne varsa bilmektedir. Bâtıla inanan ve Allah'ı inkâr edenlere gelince, işte hüsrana uğrayacak olanlar onlardır.**

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْلَآ اَجَلٌ مُسَمًّى لَجَٓاءَهُمُ الْعَذَابُ وَلَيَاْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾

53. "Onlar senden, azabı çabuklaştırmanı istiyorlar. Eğer önceden belirlenmiş bir vade olmasaydı elbette azap tepelerine inmişti. Ama onlar farkında olmadan o ansızın kendilerine gelecektir."

Onlar senden, azabı çabuklaştırmanı istiyorlar. Onların azabın çabuklaştırılmasını istemeleri ve mûcize talep etmeleri -ki bu durumların gelmeyeceğini ve üzerlerine inmeyeceğini biliyorlardı- peygamberlerle alay etme, hak ile bâtılı karıştırma ve kendilerine uyanlarla zayıf kimseleri aldatma mânası taşır. Çünkü onlar, Allah'ın inat ettikleri ve peygamberleriyle alay ettikleri için daha önceki ümmetleri helâk ettiği gibi bu ümmeti tamamen yok etmeye ve yaptıklarının karşılığını bu dünyada vermek üzere helâk etmeyeceğini biliyorlardı. Zira O, onlara belirli bir süre tanımıştır. Dolayısıyla bu mühlet verme ve erteleme durumunu bildiklerinden onlar peygamberden vâdettiği azabın indirilmesini ve üstün kılacak mûcizeleri istemişlerdir. Onlar bu durumların kendileri için gerçekleşmesi durumunda inanacakları vâdinde bulunmuşlar ve bu konuda yemin etmişlerdir. Şu ilâhî beyan bunu ifade etmektedir: "Müşrikler, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, ümmetlerden herhangi birinden daha çok doğru yol üzere olacaklarına dair en güçlü şekilde Allah'a yemin etmişlerdi. Fakat onlara bir uyarıcı gelince, bu ancak onların nefretlerini artırdı"[105]. Onlar bunu kendilerine uyanları ve zayıf kimseleri aldatma ve hak ile bâtılı karıştırmak için yapmışlardır. Onlar, peygamberin davet ettiği dine iman etmeleri karşısında kendilerinin hak üzere olduklarını ve peygamberin mûcize ve kesin delil getirmesi durumunda ona inanacaklarını ve uyacaklarını söylüyorlardı. Halbuki onlar mûcize ve başlarına azabın gelmesini istemekle kendilerinin

105 Fâtır, 35/42.

inatçı ve yalancı olduklarını, kendilerine uyanları ve toplumun zayıf kesimini kuşkuya düşüren, aldatan ve hak ile bâtılı karıştıran kimseler olduklarını biliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Eğer önceden belirlenmiş bir vade olmasaydı elbette azap tepeleri-** 136
ne inmişti. Ama onlar farkında olmadan o ansızın kendilerine gelecektir. Bir inkârcı bize derse ki: Allah, onlara azabı tehir etmiş ve mühlet vermiştir. O, bunların azabın başlarına gelmesini çabuklaştırmasını istemelerini biliyor muydu yoksa bunu bilmiyor muydu? Eğer onların bu durumunu bilmiyordu derseniz Allah hakkında bilgisizliği kabul etmiş olursunuz. Eğer onların bu durumunu biliyordu derseniz, onların ne olacağını bildiği halde nasıl olur da onlara mühlet vermiş olsun?

Buna şöyle cevap verilir: Onlar hakkında azabı tehir etmesi ve bir süre belirlenmesi Allah'ın onlara rahmeti ve lütfudur. Sanki O şöyle buyurmuş olmaktadır: Allah'ın onlar hakkında tekdir ettiği rahmeti olmasaydı, daha önceki ümmetler inat ve alay etmek üzere peygamberlerden azap ve mûcize talep ettiklerinde onların başına geldiği gibi bunların da başlarına azap inerdi. Bu husus, "seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[106] meâlindeki âyette belirtilmiştir. Nitekim ötekileri tümüyle yok ettiği gibi bunları yok ederek helâk etmemiştir.

يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾

54. "(Evet!) *Onlar senden azabı çabuklaştırmanı istiyorlar. Kuşkuları olmasın, cehennem inkârcıları kuşatmış durumda!*"

Onlar senden azabı çabuklaştırmanı istiyorlar. Kuşkuları olmasın, cehennem inkârcıları kuşatmış durumda! Kuşkusuz cehennem sözü şu mânaya gelebilir: Yani cehennem azabı o gün inkârcıları kuşatmış olacaktır. Veya ateş inkârcıları kuşatmış olacaktır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Onlar senden azabı çabuklaştırmanı istiyorlar.** Cehennem ehlinin amelleri ve onlar için cehennemi gerektiren sebepler onları kuşatmış durumdadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ateşe ne kadar da dayanıklılarmış!"[107] Yani onlar, kendileri için ateşe atılmayı gerektiren sebepler ve amellere ne kadar da dayanıklılarmış! Yoksa hiç kimse ateşe dayanıklı değildir. Buna göre **kuşkuları**

---

[106] el-Enbiyâ, 21/107.

[107] "Onlar, doğru yol karşılığında sapkınlığı, mağfiret karşılığında azabı satın almış kimselerdir. Ateşe ne kadar da dayanıklılarmış!" (el-Bakara, 2/175).

olmasın, cehennem inkârcıları kuşatmış durumda meâlindeki ilâhî beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani cehenneme götürücü sebepler ve onlar için cehennemi gerektiren ameller onları kuşatmış durumdadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ يَغْشٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ
ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾

137 [§]*55.* ***"O gün azap onları tepeden tırnağa saracak ve Allah, 'Yaptıklarınızın cezasını tadın!' buyuracaktır."***

O gün azap onları tepeden tırnağa saracak. Bu, tıpkı şu ilâhî beyan gibidir: "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[108]. Bu durum açıktır.

يَا عِبَادِيَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اِنَّ اَرْضٖى وَاسِعَةٌ فَاِيَّايَ فَاعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

56. "Ey inanan kullarım! Benim arzım geniştir; o halde yalnız bana kul olmakta sebat edin."

[İnancına Göre Yaşamak İmkânı Kalmayınca Hicret Etmenin Gerekliliği]

Ey inanan kullarım! Benim arzım geniştir; o halde yalnız bana kul olmakta sebat edin. Âyet-i kerîmede müjde ve uyarı vardır. Müjde **benim arzım geniştir** meâlindeki ilâhî beyandır. Cenâb-ı Hak, şu an bulundukları yerde olduğu gibi intikal edilecek ve yer değiştirecekleri mekânın da kendileri için geniş olduğunu vâdetmiştir. Uyarı ve sakındırma ise şu mânadadır: **Benim arzım geniştir.** Dolayısıyla bulunduğunuz yerde kalamayacaksınız.

Ayrıca kendi yerlerinden başka yerlere hicret etme ve çıkış emri iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Söz konusu inkârcılardan dolayı kendi canlarına zarar gelmesinden korktukları için Allah'ın dinini izhar etmeye güç yetiremedikleri için bu yerden çıkıp buna güç yetirebilecekleri ve emri yerine getirebilecekleri topraklara hicret etmeleri kendilerine emredilmiştir.

İkinci anlam da şudur: Dinlerini izhar etmeye güç yetirseler de kötülüğü değiştirme ve iyiliği emretme görevlerini yerine getiremiyorlardı. Bunun üzerine buradan çıkıp kötülüğün bulunmadığı yere veya kötülük olsa bile de-

[108] ez-Zümer, 39/16.

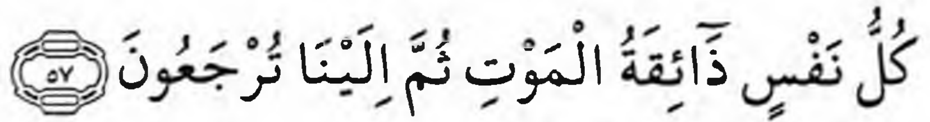
ğiştirmeye ve iyiliği emretmeye güç yetirebilecekleri yere hicret etme kendilerine emredildi. Bunun gibi durumlarda insanlar kötülüğü değiştirmeye ve gidermeye güç yetiremediklerinde kendilerine bir yerden başka bir yere taşınmanın emredilmesi mümkündür. Onlar peygamberler gibi değildir. Çünkü peygamberler dışındaki insanlar, kötülüğü fazla işitirlerse bu durum onların kalplerine hafif gelir, kalpler buna meyleder ve bundan tatmin olurlar. Dolayısıyla insanlara böylesi bir yerden başka bir yere göç etmeleri emredilir ki kötülüğe meyletmesinler ve kalpleri bunu hoş görmesin. Peygamberlere gelince kötülüğü işitmeleri çok olsa da onların kalpleri buna meyletmez, buna karşı yumuşamaz ve bunu asla hoş görmez. Aksine buna karşı şiddet ve katılıkları artar, kalpleri bundan daha fazla uzaklaşır. [§]Bundan dolayı peygamberlerle 138
diğerlerinin durumu farklıdır. Veya şöyle de denilebilir: Peygamberlere memleketlerinden çıkıp hicret etmeleri emredilmez ve onlara bu hususta izin verilmez. Çünkü onlar inkârcıları ve kötülük yapanları Allah'ın dinine davet etmek üzere gönderilmişlerdir. Dolayısıyla başka yurtlarından çıkıp başka yere hicret etmelerine izin verilmesi mümkün değildir. Zira peygamberler onları Allah'ın dinine davet etmek üzere gönderilmiştir.

Benim arzım geniştir. Bu beyan belirttiğimiz anlama gelir. Dinî hayatları selâmette olsun diye onlara hicret etmeleri emredilmiştir. Bu hususta mallarını, mesleklerini, akrabalarını ve destekçilerini bırakıp terkettikleri için başka yerde meydana gelebilecek geçim darlığı onları engellemez. Çünkü Cenâb-ı Hak dinlerine dair kaygılardan hareketle çıkıp gitmeleri durumunda onların genişlikle karşılaşacaklarını vâdetmiştir. Bu çerçevede Hasan-ı Basrî'den nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Dini dolayısıyla bir yerden başka bir yere bir karış da olsa göç edip giden kimseye cennet vâcip olur, Atası İbrahim ve tâbi olduğu Hz. Muhammed ile haşrolunur". Veya Hz. Peygamber buna benzer bir söz söylemiştir[109]. Âyetin yorumuna dair seleften buna benzer rivayetler nakledilmiştir: "Günahlara çağrıldığınızda başka yere göç edip

---

[109] Kurtubî'nin tefsirinde geçmektedir (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 382): "Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir karış da olsa dini dolayısıyla bir yerden başka bir yere göç edip giden kimseye cennet vâcip olur. O, İbrahim (a.s.) ve Muhammed'e (s.a.) arkadaş olur". Yine bu rivayet Süyûtî'nin *ed-Dürru'l-mensûr*'unda geçmektedir (XIV, 281): İbn Merdûye'nin Ebu'd-Derdâ'dan naklettiğine göre Resûlullah şöyle demiştir: "Kendi canı ve dini hakkında fitneden korktuğu için bir yerden başka bir yere göç edip giden kimse Allah katında sıddıklardan yazılır, öldüğünde Allah onun canını şehid olarak alır". Ardından şu âyeti okumuştur: "Allah'a ve peygamberlerine (böyle) iman edenler var ya, işte onlar Rab'leri katında sıddıklar ve şehitler mertebesindedirler" (el-Hadîd, 57/19). O, daha sonra şöyle demiştir: "Dini dolayısıyla bir yerden başka bir yere göç edip gidenler kıyâmet günü cennette İsâ b. Meryem'in (a.s.) derecesinde olacaklardır".

gidin. Zira Allah'ın arzı geniştir"[110]. Âyetin yorumunda bazıları şöyle demiştir: Bir yerde günahlarla amel edildiğinde başka bir yere göç edip gidin. Zira benim arzım geniştir. Bu, belirtmiş olduğumuz şu mânadır: Onlara söz konusu yerden çıkıp hicret etmek emredildi ki onlar dinlerinde selâmette olsun. Cenâb-ı Hak onlara bolluk ve dünyada güzellikler vâdetmiştir. Âhirette ise bundan daha büyüğü vâdedilmiştir. Şu ilâhî beyanda belirtilen husus budur: "Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük
139 olacaktır. Keşke bilseler!"[111] [§]Cenâb-ı Hak bu ilâhî beyanda buyurmuştur: **Benim arzım geniştir; o halde yalnız bana kul olmakta sebat edin.** Yani benim arzım geniştir. Eğer bir yerde bana kulluk yapmanız engellenirse oradan çıkıp başka bir yere göç edin; bana kulluk edin; başkasına kulluk etmeyin. Zira benim arzım geniştir. Dolayısıyla bana kulluk etmekten ve dinimi izhar etmekten engellendiğiniz yerde kalmakta mazeretiniz bulunmamaktadır. Bununla birlikte zayıf ve güçsüz olanlar bundan muaftır. Cenâb-ı Hak onları başka bir beyanda istisna etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnadır"[112]. Cenâb-ı Hak, zayıf ve güçsüz olmalarından ötürü çıkıp hicret etmeyi terketmeleri, ötekilerin arasında yaşamaya devam etmeleri, açıklamaya güç yetirememeleri halinde imanlarını gizleme ve gizlice ibadet etmelerinde onları mâzur kabul etmiştir. Fakat O, çıkıp göç etmeye güç yetirenleri ise mâzur kabul etmemiştir.

57. "Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz."

Her canlı ölümü tadacaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak, bu beyanı öncekinin hemen akabinde bildirmiştir ki geçim darlığı korkusu onları çıkıp hicret etmekten alıkoymasın. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmaktadır: Her canlı kesin bir şekilde bu dünyadaki rızkını tamamladığında ölümü tadacaktır. Rızkını tamamlamadan kimse ölümü tatmayacaktır. Dolayısıyla geçim darlığı sizi korkutmasın. Rızık tamamlandığı vakit

110 bk. İbn Kesir, *Tefsir*, XII, 117.
111 en-Nahl, 16/41.
112 en-Nisâ, 4/98.

ister çıkıp hicret edin ister etmeyin ölümü tadacaksınız. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: "De ki: Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi"[113]. Yani bir kişinin öldürülmesi ezelde yazılmışsa o kişi kesinlikle ortaya çıkar ve neticede öldürülür. Bunun gibi ölümü yazılan kimse ister hicret etsin ister etmesin kesin bir şekilde bunu tadacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz. Bu beyan açıktır.

وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا
تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا نِعْمَ اَجْرُ الْعَامِل۪ينَ ﴿٥٨﴾

[§]58. ***"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları -hiç şüp-*** 140
heniz olmasın- içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetteki köşklere yerleştireceğiz; işlerini gerektiği gibi yapanlara ne güzel karşılık!"

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları yerleştireceğiz. Bu son kelime "bâ" (ب) ve "sâ" (ث) harfiyle de okunmuştur[114]. **Yerleştireceğiz.** Yani onlar için cennette köşkler hazırlayacağız. Şöyle de denilir: "Bevveeha" (بوّأها), yani yerleştirme ve hazırlama. "Velenüsevviyennehum" (ولَنُثَوِّيَنَّهم), bu kelime "sâ" (ث) harfiyle okunursa ikamet mânasındadır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu bir mekânda ikamet etme anlamındadır. "Lenübevviennehum" (لَنُبَوِّئنّهم) şeklinde "bâ" (ب) harfiyle olduğunda "onları yerleştireceğiz" mânasına gelmektedir[115]. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Yerleştireceğiz.** Yani onları ikamet edecekleri eve yerleştireceğiz. "Sevâü" (الثواء) kelimesi ikamet etmek demektir. Ebû Muâz şöyle demiştir: "Bevveehâ" (بوّأها) onu hazırladı mânasındadır. "Mesvâ" (المثوى) ev; "Sâvî" (الثاوي) misafir demektir. **Orada ebedî kalacaklardır. İşlerini gerektiği gibi yapanlara ne güzel karşılık!** Yani sevap ve karşılıkları ne de güzeldir.

اَلَّذ۪ينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾

59. "Onlar sabreden ve Allah'a dayanıp güvenen kimselerdir."

---

113 Âl-i İmrân, 3/154.

114 İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 544.

115 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 338.

Onlar sabreden ve Allah'a dayanıp güvenen kimselerdir. Sabredenlerdir sözü şu mânaya gelebilir: Yani onlar memleketlerinden çıkıp hicret ettiler ve hicretin zorluğuna sabrettiler. Yine onlar çıkıp hicret etme ve rızık elde etmekte Rab'lerine dayanıp güvendiler. Veya ibadetler ve farzları yerine getirmeye sabredenler mânasına da gelebilir. Buradaki sabrın imanın bir ifadesi ve bundan kinâye olması da mümkündür. Yani iman eden ve Rab'lerine dayanıp güvenenler ve işlerini O'na havale edenler. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için açık işaretler vardır"[116]. Yani her mümin için.

141 [S]Muhammed b. İshak[117] şöyle demektedir: Bu âyet Mekke'de Mekkeli müslümanların zayıf olanları hakkında inmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Eğer siz Mekke'de imanı izhar etmekte zorluk içindeyseniz, Medine toprakları geniştir. **O halde** orada açık bir şekilde **sadece bana kulluk edin.** Sonra orada ölmekte onları korkutmuş ve şöyle buyurmuştur: "Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz". Âhirette. Sonra onları nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: **Onlar sabredenlerdir.** Hicretin zorluklarına sabredenlerdir ve onlar hicretlerinde Allah'a güvenip dayanmaktadırlar. Onların bir kısmı Mekke'de şöyle diyordu: Ben nasıl Medine'ye hicret ederim, orada ne malım ne de geçinecek bir durum vardır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak söz konusu meselede onlara öğüt vermiştir.

وَكَاَيِّنْ مِنْ دَٓابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَاۗ اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْۘ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٦٠﴾

60. Nice canlı var ki, rızkını (yanında) ***taşımıyor. Onlara da size de rızık veren Allah'tır. O, her şeyi işitir ve bilir.***

---

116 "Görmez misin, varlığının kanıtlarından bir kısmını size göstersin diye denizde gemiler Allah'ın lütfuyla nasıl yüzüp gidiyor! Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için açık işaretler vardır" (Lokman, 31/31).

117 Muhammed b. İshak b. Yesâr; İbn İshak diye meşhur olup künyesi Ebû Abdullah, nisbeleri Muttalibî ve Kureşî'dir. *es-Sîretü'n-nebeviyye* adlı eserin sahibidir. Âlim, hâfız ve tarihçidir. Enes b. Mâlik'i görmüş ve birçok tâbiînden rivayette bulunmuştur. Birçok kişi de ondan rivayet etmiştir. O, bu ilmi tedvin eden biridir. 151/768 yılı civarında vefat etmiştir (bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 552; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 33-55; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 26-30).

Nice canlı var ki, rızkını (yanında) taşımıyor. Onlara da size de rızık veren Allah'tır. Bazıları âyeti **ey inanan kullarım! Benim arzım geniştir** meâlindeki âyetle bağlantılı kılmıştır[118]. Onlara memleketlerinden hicret etmek ve ikamet ettikleri yerden çıkıp göç etmek emredildi ki dinleri kendileri için selâmette olsun. Dolayısıyla bu durum onlara sıkıntı verdi, orada geçim şartları daraldığı için huzursuz oldular. Zira kendi memleketlerinde geçimlerini sağladıkları ve refah buldukları mallarını ve kazançlarını taşıma fırsatı ve imkânı bulamamışlardı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, yöneldikleri ve yanlarında rızık olarak hiçbir şey taşımadıkları yerde rızık verdiği varlıkların bulunduğunu bildirmiştir. Bilakis Cenâb-ı Hak, bunlara bulundukları yerde rızık vermektedir. Buna göre nerede iseniz rızkınızı veren Allah'tır: İster kendinizle birlikte mallarınızı ve kazançlarınızı taşıyın ister taşımayın. Mallarınızı ve kazançlarınızı memleketinizde bıraktığınız için gönlünüz daralıp huzursuz olmazsınız.

[§]Bu beyanın önceki âyetle bağlantılı olmaması, aksine insanlara yönelik 142
bir uyarı ve hatırlatma olmak üzere bir başlangıç cümlesi olması da mümkündür. Bu durum, insanların kalplerinin rızık elde etme vasıtalarına bağlı kalmaması içindir. Çünkü insanların kalplerinde başka varlıklardan daha fazla rızık ve geçim vasıtalarına bağlanmak söz konusudur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak rızkın sebeplere bağlı olmadığını, aksine sebebe bağlı olarak veya sebepsiz bir şekilde rızkı verenin Allah olduğunu bildirmiştir. Zira bazan Cenâb-ı Hak geçim vasıtalarına sahip olmayan kimsenin rızkını bol verir. Bildirdiği üzere, vasıta ve kazanç vesileleri olmaksızın kullarla hayvanların ve bazı insanların rızıklarını Allah doğrudan yaratıp onları rızıklandırır. İşte bu vasıtasız rızkın örneklerini teşkil etmektedir. Bu durum şu ilâhî beyanda bildirilmektedir: "Ve ona beklemediği yerden rızık verir"[119]. İnsanlar için rızkın çoğu vasıtasız ve kazanç sebebi olmaksızın gerçekleşir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bundan dolayı bu beyanın akabinde Cenâb-ı Hak şunu bildirmiştir: "Kullarından rızkı dilediğine bol bol, dilediğine de ölçülü veren Allah'tır"[120]. Yani Allah, dilediğine kazanç vasıtası olmasa da rızkı bol bol verir; geçim vasıtası olsa da dilediği kullarına ölçülü verir. Bu durum Allah'ın Rezzâk olduğunu unutup da insanların kalplerinin kazanç vasıtalarına ve geçim yollarına bağlanmaması içindir. Mûtezile'nin görüşüne göre Allah dilediğine rızkı bol bol veremez. Çünkü onlar, rızık vesileleri ve kazanç yolları meselesinde Allah için bir varetme kudreti

---

118 Bu sûrenin 59. âyeti.

119 "Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir" (et-Talâk, 65/2-3).

120 Bu sûrenin 62. âyeti.

kabul etmezler. Mûtezile mensupları kazançların ve bunlara dair sebeplerin yaratılmasında Allah'ın bir dahli bulunmadığını söyler. Onlar, Allah'ın sadece yerden yiyecekleri bitirme ve yaratma gibi nesnelerin asıllarını yaratma kudreti bulunduğunu kabul ederler. Onların görüşüne göre bunun dışındaki fiiller ve kazançlar ise insana aittir. Buna göre bitki ve yerden çıkanlar herkes içindir. Bunlara insanların bir bölümü diğerinden daha lâyık değildir. Onların görüşüne göre sözü edilen rızkı bol verme ve kısmanın bir mânası kalmamaktadır.

O, her şeyi işitir ve bilir. Sözü edilenlerin akabindeki bu beyan farklı anlamlara gelir. Bunlardan biri şudur: Onların bütün çağrılarına ve taleplerine Allah karşılık verir. Nerede olurlarsa ve ne durumda bulunurlarsa bulunsunlar O onların ihtiyaçlarını bilir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: "İnfak edeceğimiz ve geçimimizi sağlayacak bir şey bulamıyoruz" sözlerini **işitendir.** Gizlediklerini ve benzeri hususları **bilendir.**

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ
وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ
يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَهُ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٦٢﴾ وَلَئِنْ
سَاَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا
لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾

61. "Şayet o inkârcılara, 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?' diye soracak olsan, hiç tereddütsüz 'Allah'tır' derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler?"

62. "Kullarından rızkı dilediğine bol bol, dilediğine de ölçülü veren Allah'tır. Allah her şeyi hakkıyla bilir."

63. "Yine onlara, 'Göklerden su indirip de onunla ölü toprağa hayat veren kimdir?' diye sorsan, hiç tereddütsüz 'Allah'tır' derler. De ki: 'Hamd Allah'a mahsustur; ama onların çoğu akıllarını kullanmazlar.'"

Şayet o inkârcılara, "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?" diye soracak olsan, hiç tereddütsüz "Allah'tır" derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler? Onlar topluca kendi dilleriyle gökle-

ri ve yeri yaratanın, güneşi ve ayı kendilerinin hizmetine sunanın, [$]gökten 143
suyu indirenin ve bununla yerdeki toprağa hayat verenin başkası değil Allah olduğunu ikrar etmiş oldular. Dilleriyle ikrar ettikleri ve söylediklerinin akabinde gelen **o halde haktan nasıl yüz çevirirler?** sözü iki mânaya gelebilir. Bunlardan biri şudur: Dilleriyle ikrar ettikleri ve söylediklerinden nasıl şükür ve ibadeti putlara çevirip Hak'tan dönüyorlar. Öyle ki dilleriyle ikrar ettikleri fiillerin hiçbirini bu putların yaratamadıklarını biliyorlar. İkinci mâna şudur: **O halde haktan nasıl yüz çevirirler?** Yani putların ilâh olmadıklarını bildikleri halde bunları ilâh olarak nitelemelerinde. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bildirilen beyanın akabinde **de ki: Hamd Allah'a mahsustur** meâlindeki ilâhî beyan farklı mânalara açıktır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak, ona öncekilerin Rab'lerini inkâr, inat ve yalanlama sebebiyle musibetlerle imtihan edildiği durumlarda imtihan edilmemesine dair olarak Rabb'ine hamdetmesini emretmiştir. İkinci mâna şudur: Cenâb-ı Hak Rabb'ine hamdetmesini emretmiştir. Zira bunda onların akılsızlıklarının ortaya konulması vardır. Şöyle ki; onlar bütün bunların Allah katından olduğunu, O'nun bütün bunları yarattığını dilleriyle ikrar etmişler, sonra da bu durumları Allah'tan başkasına nispet etmişlerdir. Üçüncü anlam şudur: Bazıları şöyle demektedir: **De ki: Hamd Allah'a mahsustur.** Yani onların, bütün bu nimetlerin Allah'ın bir yaratması ve bunların tümünün Allah katından olduğunu ikrar etmeleri noktasında Allah'a hamd olsun de! *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama onların çoğu akıllarını kullanmazlar. Akıllarını kullanmazlar sözünün şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani akıllarından yararlanmazlar. Cenâb-ı Hak, onların akıllarını kullanmadığını beyan etmiştir. Zira onlar akıllarından yararlanmamaktadırlar. Bu durum sözü edilen organlarından yararlanmadıkları için onlardan işitme, görme ve konuşma duyularını kullanmadıklarını beyan etmesi gibidir[121]. Bu da böyledir. İkinci mâna şudur: Varlığın bilinmesini sağlayan sebepler hakkında akıl yürütmeyi ve tefekkürü terkettikleri için akıllarını kullanmazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾

---

[121] Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; çünkü onlar düşünmezler" (el-Bakara, 2/171).

64. "(Oysa onların tek gerçek kabul ettikleri) *bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir; âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!*"

Bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Bu, tıpkı şu ilâhî beyan gibidir: "Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlenceden ibarettir"[122]. Eğer Kur'ân'ın bildirdiği bu husus, bazı insanların yorumladığı gibi içerisine yerleştirilmiş mânalar ve buna ilişkin hikmetler olmaksızın zâhirî
144 mânaya göre anlaşılırsa [§]bunda inkârcılar için bir eleştiri noktası olur. Çünkü Cenâb-ı Hak **bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir** buyurmaktadır. Bu dünyayı yaratan Allah'tır. Dolayısıyla inkârcılar "niçin bir oyun ve eğlence olarak onu yaratmıştır" derler. Yine inkârcıların Kur'ân'da çelişkinin olduğunu iddia etmelerine de neden olur. Şöyle ki Cenâb-ı Hak "göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık"[123] buyurmuş; diğer bir âyette de meâlen şöyle demiştir: "Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık"[124]. Bununla önceki beyan bir araya getirildiğinde zâhir mânası itibariyle bir çelişki varmış gibi görünmektedir. Zira Cenâb-ı Hak birinde gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri boşuna ve oyun olarak yaratmadığını; diğerinde ise kendisi yarattığı halde dünya hayatının bir oyun ve eğlence olduğunu bildirmiştir. Fakat âyetin yorumu şöyledir: **Bu dünya hayatı** size göre ve sizin ölçülerinize göre **sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir.** Tevhit ehline ve onların ölçülerine göre ise hikmet ve haktır.

Sonra, onlara göre sözü edilen oyun ve eğlence iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Onlar Allah'ın insanı yarattığını, başlangıcını bir nutfeden yaptığını, sonra bunu alâkaya, sonra bir çiğnem ete (mudğa), sonra da en son halindeki insana çevirdiğini gördüler. Dolayısıyla Allah'ın insanı yaratıp bu bildirdiği hallerden hale çevirdikten sonra belirlenmiş bir netice ve herhangi bir yarar olmaksızın yok etmesi mümkün değildir. Bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği gibi olacaktır: "Sakın, bir grubun diğer gruptan daha güçlü olması sebebiyle yeminlerinizi aranızda (güçsüzler aleyhine) bir kandırma aracı yaparak, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın"[125]. Cenâb-ı Hak söz konusu kişinin yararlanmaksızın ipliğini iyice büktükten sonra geri çözmesini oyun ve eğlence saymıştır. Buna göre dünya hayatının

---

[122] "Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir" (el-Hadîd, 57/20).

[123] Sâd, 38/27.

[124] el-Enbiyâ, 21/16.

[125] en-Nahl, 16/92.

ve bu dünyanın içerisindeki varlıkların aşamalar halinde düzenlenmesinden ve bir durumdan diğer bir duruma dönüştürülüp değiştirilmesinden sonra bu inkârcıların takdir ettikleri gibi buna dönük bir netice veya yarar olmaksızın sadece yok olmak üzere yaratılması bir oyun, eğlence, boş iş ve akılsızlıktır. O inkârcılar böyle zannetmiş ve değerlendirmişlerdir. Tevhit ve iman ehlinin değerlendirmesine göre ise kendilerine dönük netice itibariyle varlığın yaratılması hikmet ve haktır.

İkinci olarak, Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu ve onlara göre oyun ve eğlencenin mânası şudur: Dost ile düşman, âsi ile itaat eden, muhalefet eden ile kabul eden kimseleri eşit ve bir kabul etme geçersiz bir durumdur ve anlamsızdır. Halbuki O, bunları bu dünya hayatında eşit kılmış, bu dünyanın nimetleri, bolluğu, sıkıntıları, hayrı ve şerri konusunda hepsini ortak yapmıştır.
[§]Dost da düşmanda bu dünyadan yararlanmaktadır; âsi olan da itaatkâr olan 145
da burada musibetlerle imtihan edilmektedir. Eğer dost ile düşmanın, âsi ile itaatkârın birbirinden ayrıldığı başka bir hayat olmasaydı bu dünya hayatında onları yaratması boş yere ve akılsızca olurdu. Zira O, bu dünyada onları eşit yapmış ve herkesi ortak kılmıştır. Veya söz konusu beyan, şu mânaya da gelebilir: Bu dünya hayatı onların kabul ettiği ve burada davrandıkları gibi oyun ve eğlencedir. Veya şöyle denilir: Dünya hayatı âhiret hayatına nispetle oyun ve eğlencedir. Çünkü dünya hayatı sonlu ve geçici olarak yaratılmış; âhiret hayatı ise ebedî ve devamlı olarak yaratılmıştır. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: "Onlara de ki: Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar haksızlık edilmez"[126]. Yani dünya menfaati âhiret menfaatine nispetle önemsizdir. Çünkü dünya menfaati sonlu ve geçicidir; âhiret menfaati ise ebedî ve devamlıdır.

Âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur. Yani orası yaşam yurdudur. Orada ölüm, geçicilik ve son yoktur. **Keşke bunu bilselerdi!** Âhiret yurdunun, ölümün bulunmadığı yurt olduğunu. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ
اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ ﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا اٰتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا
فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾

---

126 en-Nisâ, 4/77.

65. "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), *kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar."*

66. "Kendilerine bahşettiğimiz şeylere karşı nankörlük etsinler, zevkusafa sürsünler! Ama yakında anlayacaklar!"

Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar. Bu beyan, Mûtezile'nin "insanlar için dinde en yararlı olanı (aslah) yaratmak Allah'a vâciptir" görüşünü reddetmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak gemiye bindiklerinde onların dini Allah'a has kıldıklarını bildirmiştir. Şüphe yok ki bu onlar için en yararlı olandır. Sonra Cenâb-ı Hak onları bu durumda bırakmadı ki söz konusu bağlılık üzere kalsınlar. Bilakis O, onları bu durumdan çıkardı, bunun üzerine onlar da daha önce oldukları hale geri döndüler. Dolayısıyla bu durum, Allah'ın insanlar için en yararlı olanı gözetmek zorunda olmadığını göstermektedir.

Fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar. Kendilerine bahşettiğimiz şeylere karşı nankörlük etsinler, zevkusafa sürsünler! Ama yakında anlayacaklar! Nankörlük etsinler diye. Yani Allah, onların olacaklarını bildiği gibi olmaları için onları kurtarmıştır. Cenâb-ı Hak onların inkâr edeceklerini ilmiyle bilmiştir. Dolayısıyla onları karaya sağ salim çıkarmıştır ki onların ne durumda olacaklarına ve neyi tercih edeceklerine dair ilmi ortaya çıksın. Onların gemideyken içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarmaları tercihe dayalı bir bağlılık değildi. Aksine bu,
146 kendilerine gelen bir musibetin giderilmesine yönelik bir bağlılıktı. [§]Zira eğer bu, bir musibeti gidermeye yönelik değil de tercihe dayalı bir bağlılık olsaydı her durumda onlar bunu terketmezlerdi. Bu âyet her ne kadar inkârcılar hakkında olsa da bunda müslümanlara yönelik bir kınama da söz konusudur. Çünkü onlar da darlık ve sıkıntı dönemlerinde olduğu gibi bolluk ve nimet anında Allah'a gereğince şükretmiyorlar ve ibadeti ona has kılmıyorlar. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bütün durumlarda sadece Allah için davranışta bulunmaları ve O'na şükretmelerine dair onları uyarmaktadır ki onların amelleri münafıkların ve söz konusu inkârcıların amelleri gibi çeşitli şartlara ve belirli yönlere bağlı olmasın[127]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[127] Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

O halde haktan nasıl yüz çevirirler? Denildi ki: Yalanlarlar. Denildi ki: Saparlar. Denildi ki: "Yu'fekûn" (يؤفكون), yüz çevirirler, yani akılları uçar, ahmaklaşırlar. "Me'fûn" (المأفون) ahmak; "efn" (الأفن) ahmaklık demektir.

Ama yakında anlayacaklar! Yani yakında benim "geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan işleri yapmaya döneceklerdir"[128] sözümün doğruluğunu anlayacaklardır. Tıpkı Allah'ın, sınandıkları belâlardan kurtardıktan sonra onların daha önce döndükleri gibi. Yani peygamberlerin onları tehdit ettikleri durumları yakında anlayacaklardır. "Bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir"[129] meâlindeki âyette başka bir mâna da vardır. Buna göre şöyle denilir: Bu güzellikler, dünyada yaptığınız ve güzel ve iyi olarak kabul ettiğiniz davranışlar hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Çünkü bu dünya hayatı kalıcı değildir, ancak Allah'ın rızasını ve âhiret hayatını gözeterek yaparsanız o takdirde yararlanırsınız. Bu mâna şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "Âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur". Yani kalıcı ve ebedî olan odur. "Keşke bunu bilselerdi!"[130]

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ
أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾

67. "Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) *güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır! Hâlâ asılsız şeylere inanıp Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü edecekler?"*

Görmezler mi ki, biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır! Başka âyetlerin yorumunda biz Allah katından yöneltilen sorunun, susturmak yahut zorunluluk veya meydana gelen bir hadisenin bildirilmesi (haber) konumunda olduğunu belirttik. Bu tür beyanlar hakikat mânası itibariyle soru (istifham) değildir. [§]Zira O, zatıyla âlimdir; onların iç dünyalarını görünür- 147
de yaptıklarını, gizlediklerini ve açığa vurduklarını olmuş ve olacak haliyle bilir. O, kullarına bir şey sormaz. Bununla birlikte söz konusu beyan, belirttiğimiz gibi bir bildirme (haber) veya susturma ve zorunluluk mânasındadır.

---

[128] "Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Yoksa geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar" (el-En'âm, 6/28).

[129] el-Ankebût, 29/64.

[130] el-Ankebût, 29/64.

Bildirme (haber) mânasına gelince O, sanki şöyle demiş olmaktadır: Kuşkusuz onlar gördüler ve anladılar ki Allah Mekke'yi onlara güvenli bir belde yapmış ve onlar orada güven içerisinde olmuşlardır. Halbuki çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıyorlardı ve korku içerisindeydiler. İlzâm ve zorunluluk mânasına gelince, buna göre onlara şöyle denilir: Biliniz ki Allah size Mekke'yi güvenli bir belde yaptı, sizler orada güven içerisindesiniz. Halbuki çevrenizdeki insanlar korku içerisinde sürgün ediliyorlar, onlara hakaretler ediliyor ve öldürülüyorlar.

Yine Cenâb-ı Hakk'ın onlara bu hususu hatırlatmasına iki anlam verilebilir: Bunlardan biri şudur: Allah Mekke'yi size güvenli belde yapmıştır; sizler orada güven içerisinde yaşamaktasınız. Bunun gayesi, sizin Allah'ın evini ve haremini yüceltmenizdir. Halbuki çevrenizdeki insanlar korku içerisindeler; sizler de çevrenizdeki insanlarla aynı dini benimsiyorsunuz. Dolayısıyla Allah'ın dinini benimsediğinizde ve O'nun resûlüne uyduğunuzda nasıl yerinizden koparılıp çıkarılmaktan ve sürgün edilmekten korkuyorsunuz? Zira sizler sadece Allah'ın hareminde bulunduğunuz ve O'nun evine saygı gösterdiğiniz için Allah, yerinizden atılıp çıkarılmaktan ve sürgün edilmekten sizi korumuştur. O halde sizler O'nun dinini benimsediğiniz ve emrine uyduğunuz takdirde nasıl söz konusu durumlardan korkarsınız? Bilakis güvenlik ve refah, Allah'ın dinini benimsediğiniz ve emrine uyduğunuzda daha fazla olur ve sizler bunu daha fazla hak edersiniz. Sanki onlar Allah'ın dinine uymayı yerlerinden atılıp çıkarılma korkusu sebebiyle terketmişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda onların sözü olarak belirtildiği gibi: "Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız". Cenâb-ı Hak onlara şöyle buyurmuştur: "Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her ürünün toplandığı bir yere yerleştirmedik mi?"[131] Söz konusu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Cenâb-ı Hak bunu onlara bildirmektedir. Şöyle ki O, sizi güven içerisinde tutmuş ve -sizler putlara taptığınız ve bunlara şükrettiğiniz halde- sizleri her türlü kötülükten korumuştur. Bunun sebebi sizlerin Allah'ın evi ve hareminin yakınında bulunuyor olmanızdır. Eğer sizler O'na ibadet eder ve nimetlerine şükrederseniz, sizleri güven içerisinde kılması, nimetlerini bol vermesi ve çevrenizdekilere yapmadığı şekilde sizi kötülüklerden koruması hususunda daha lâyık olursunuz. Halbuki sizler çevrenizdeki insanlar gibi puta tapıyorsunuz ve onları ilâh ediniyorsunuz. Söz konusu ilâhî beyan bu mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[131] "Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız diyorlar. Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin orada toplandığı bir yere yerleştirmedik mi? Fakat çoğu bunun şuurunda değildir" (el-Kasas, 28/57).

[§]**Hâlâ asılsız şeylere mi inanacaklar? Hâlâ asılsız şeylere mi inanacaklar?** Bu ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Yani hâlâ şeytanın kendilerine ilham ettiği asılsız şeylere mi inanacaklar? Bu soru, "bunlar Allah katında sizin şefaatçilerinizdir ve onlara tapmanız sizi Allah'a yaklaştırır" diye şeytanın kendilerine ilham ettiği şeydir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar"[132]. 148

Allah'ın nimetini mi inkâr edecekler? Yani Hz. Muhammed'in Allah katından size ilettiği hususları mı inkâr edecekler. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Hâlâ asılsız şeylere mi inanacaklar?** Yani şirke mi inanacaklar? **Allah'ın nimetini mi inkâr edecekler?** Yani Allah'ın birliğini mi inkâr edecekler? Veya buradaki nimetin Kur'ân yahut belirttiğimiz üzere Hz. Muhammed (s.a.) olması da mümkündür.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُ
اَلَيْسَ فٖى جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرٖينَ ﴿٦٨﴾

68. "Allah hakkında yalan yanlış şeyler uyduran yahut kendisine hakikat geldiğinde onu yalan sayandan daha zâlimi kimdir? İnkârcıların sürekli kalacağı yer cehennemin içinde değil midir?"

Allah hakkında yalan yanlış şeyler uydurandan daha zâlimi kimdir? Yukarıda açıkladığımız gibi Allah katından gelen soru iki mânaya gelir: Bildirme (haber) ile zorunluluk ve ilzâm. İlzâm, yani muhatabı susturma mânasına gelince buna göre şöyle denilir: Biliniz ki yalan yanlış şeyler uyduranların hiçbirisi Allah hakkında yalan yanlış şeyler uydurandan daha zâlim değildir. Haber mânası dikkate alınınca beyan şöyle olur: Yani kuşkusuz bildiniz ki yalan yanlış sözler uyduranların hiçbirisi Allah hakkında yalan yanlış sözler uydurandan daha zâlim değildir. Zira akıllarınızla kendi aranızda yalan yanlış şeyler uydurmanın ve yalan söylemenin kötü bir eylem olduğunu bildiniz. Yalan ve iftiranın en çirkini ve en dehşetlisi Allah'a yapılan iftiradır. Dolayısıyla en çirkin ve en dehşetli davranış olduğu halde nasıl O'nun hakkında yalan yanlış şeyler uydurdunuz?

Yahut hakikati yalan sayandan daha zâlim kimdir? Hakikati yalan saymak sözü, Resûlullah'ı yalan saymak anlamına gelebilir. Veya benzerini getirmekten aciz kaldıkları Kur'ân olabilir. Yahut tevhidi inkâr etmek olabilir.

---

[132] el-En'âm, 6/121.

Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Yahut hakikati yalan sayandan daha zâlim kimdir?** Yani **kendisine geldiğinde** hakikat olduğu ve doğruluğu ortaya çıkan şeyi yalan sayandan daha zâlim kim olabilir?

İnkârcıların sürekli kalacağı yer cehennemin içinde değil midir? Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Bil ki cehennem kâfirlerin sürekli kalacağı yerdir. Allah onların eziyetlerine karşı sabretmesi; imanı terketmeleri ve onlardan ümidinin kesilmesi konusunda içini daraltan şeye karşı teselli bulması için ona bunu hatırlatıyor.

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

149 [§]69. ***"Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır."***

Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Bu beyanın, "bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir"[133] meâlindeki âyetle bağlantılı olması uygundur. Yani elinden gelen çabayı dünya talebine ve onun için çalışmaya harcayan kimseye sadece oyun ve eğlence vardır. Fakat elinden gelen çabayı Allah'ın rızasını kazanmak için harcayan kimse, hakikat üzeredir ve onun için ölüm ve sonluluk içermeyen hayat yurdu vardır. Bu beyanın öncekiyle bağlantılı değil de başlangıç cümlesi olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Hidâyeti, dini, ilâhî yolu isteyerek ve Allah'ın rızasını gerçekten arayarak nefislerinin şehvet ve arzularına karşı cihat edenleri **bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz.** Yollar şeklinde ifade edilmesinin sebebi daha önce çoğul beyanın geçmesidir. O, şöyle buyurmaktadır: Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlerin her birini bir yola yöneltiriz. Dolayısıyla bu hepsinin yolu olur. **(Başka) yollara sapmayın**[134] sözüne gelince durum şöyledir: Daha önce geçen doğru yol veya Allah'a nispet edilen herhangi bir ifade olmaksızın mutlak olarak beyan edilen yollar şeytanın yolları mânasındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

133 el-Ankebût, 29/64.

134 "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti" (el-En'âm, 6/153).

Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır. Bu beyan şu mânaya gelebilir: Onları iyilikte ve salih amellerde başarılı kılmakta **Allah iyilik yapanların yanındadır.** Veya düşmanlarına karşı onlara yardım etme ve destek olma hususunda Allah iyilik yapanların yanındadır. Yahut Allah iyilik yapanların yanındadır; onları korur ve onları dost edinip yanlarında olur.

Sonra, "Allah iyilik yapanların yanındadır" ve "Allah sakınanların yanındadır"[135] meâlindeki âyetlerden hiç kimse yaratılmış, cismânî ve bedensel varlıklar hakkında anlaşılan mânayı anlamaz. İnsanların bir kısmı "sonra arşa istivâ etti"[136], "Rabb'in geldi"[137] ve "Allah'ın onlara gelmesi"[138] meâlindeki ilâhî beyanları nasıl olur da yaratılmış varlıkların istivâsı ve gelmesi mânalarında anladılar. Bu durum, bu fiillerin yaratılmış varlıklar hakkında anlaşılan mânayla Allah hakkında düşünülmesinin uzak bir görüş ve imkânsız olduğunun bilinmesi içindir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

135 el-Bakara, 2/194.

136 el-A'râf, 7/54.

137 "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde" (el-Fecr, 89/22).

138 "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!" (el-Bakara, 2/210).

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ الرُّومُ ﴿٢﴾ فٖٓى اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ
سَيَغْلِبُونَ ﴿٣﴾ فٖى بِضْعِ سِنٖينَ لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ
وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللّٰهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَٓاءُ وَهُوَ
الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿٥﴾

1. "Elif-lâm-mîm."

2-5. "Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur. O gün müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar. O çok güçlüdür, engin merhamet sahibidir."

[Rumlar'ın Yenilgiye Uğramaları ve Ardından Galibiyetlerine İlişkin Müjde]

Elif-lâm-mîm. Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Bazı kıraâtlerde "ğalebeti'r-Rûm" (غَلَبَت الروم) şeklinde gelecek zamanı ifade etmek üzere "ğayın" (غين) harfinin fethasıyla okunmuştur[1]. Müfessirler şunu ifade etmektedir: Cenâb-ı Hak bunu bildirmektedir, çünkü müşrikler Mekke'de müslümanlarla tartışıp şöyle diyorlardı: Rumlar Ehl-i Kitap'tır, fakat Mecûsîler onları yenilgiye uğratmıştır. Sizler de peygamberinize indirilen kitapla galip geleceğinizi iddia ediyorsunuz. Dolayısıyla biz de sizi Farslar'ın Rumlar'ı yenilgiye uğrattığı gibi yenilgiye uğratacağız. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu beyan-

---

1 Bu şâz bir kırâat olup Hz. Ali, Ebû Saîd el-Hudrî, İbn Abbâs, İbn Ömer, Muaviye b. Kurre ve Hasan-ı Basrî'ye nispet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 446; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 157). "Rumlar galip geldi" beyanının gelecek zaman ifade etmesi şöyledir: Yani Rumlar'ın Mecûsîler'i gelecekte yenilgiye uğratmasının gerçekleşecek olması.

ları indirmiştir: **Elif-lâm-mîm. Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar.** Bununla birlikte O bunların sonunda meâlen şöyle buyurmuştur: **O gün müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar.** Müminlerin Rumlar'ın Farslar'ı yenilgiye uğratmaları sebebiyle sevinmeleri ve
152 bunun Allah'ın yardımı olarak nitelenmesi muhtemel değildir. [§]Zira onlar kâfir idiler ve günahlara dalmış durumdaydılar. Ancak Allah'ın kitaplarına iman edip onları tasdik etmeleri ve onlara göre davranış sergilemelerini göstermeleri sebebiyle sevinmeleri farklıdır. Onlar Allah'ın kitaplarına müntesip kimseler idiler. Resûlullah (s.a.) Allah'ın kitaplarının ve peygamberlerin tümünü tasdik edici olarak gönderilmiştir. Dolayısıyla bu sebeple sevinmişlerdir. Eğer durum böyleyse bu sebeple sevinmek ve bunun Allah'ın yardımı olarak nitelenmesi caizdir. Fakat söylemiş oldukları yukarıdaki sebeple sevinmiş olmaları söz konusu değildir.

Bize göre bu âyet-i kerîmede peygamberimiz Hz. Muhammmed'in (s.a.) nübüvvet ve risâletine, gerçek peygamber olduğuna dair büyük bir delil vardır. Bu öyle bir delildir ki kâfirler bu konuda bir tenkit noktası; yalan ve iftiraya nispet edecekleri bir husus bulamamışlardır. Halbuki Kur'ân'daki diğer âyetler ve haberler hakkında eleştiri yapmışlardır, şu ilâhî beyanlar bunun örneğini teşkil etmektedir: "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir"[2]; "Bu da ancak düzmece bir yalan"[3]; "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor"[4]. Bunun gibi Kur'ân'a ve geçmiş dönemlere ait haberlere yönelik eleştirileri bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'in Rumlar'ın Farslar'ı yenilgiye uğratacaklarına dair haberde öncekilerde olduğu gibi bir tenkit noktası bulamadılar. Çünkü O, daha önce olup bitmiş bir galibiyeti değil, gelecekte gerçekleşecek bir zaferi bildirmiştir. Bunun gibi gaybî haberleri insanlar bilemez ve insanlardan öğrenilmez. Zira insan bilgisi buna erişemez ve bu tür bilgiler daha önceki durumlara kıyas edilerek de algılanamaz. Dolayısıyla söz konusu hâdise onun bildirdiği gibi gerçekleştiğinde bu durum onun bu bilgiyi Allah katından ve O'nun vahyi aracılığıyla öğrendiğini gösterir.

Daha önce Farslar'ın Rumlar'ı yenilgiye uğratmaları gibi olaylardan istidlâl ederek ve bir defa buna şahitlik etmeleri dolayısıyla "Farslar Rumlar'ı yenilgiye uğratacaklar" demeleri de mümkündür. Söz konusu bilgiye başka istidlâl yöntemleriyle ulaşmış olmaları da mümkündür. Şöyle diyerek bu istidlâlde

---

[2] Örneğin bk. el-En'âm, 6/25; el-Enfâl, 8/31.

[3] Sebe, 34/43.

[4] en-Nahl, 16/103.

bulunabilirler: [§]Onlar Ehl-i Kitap'tan olup ibadet eden insanlardır. Onlar 153
bu kitapları incelemekle ve içeriğinin gereğine göre davranmakla meşgul oluyorlardı. Dolayısıyla savaşacak zaman bulamıyorlardı. Şöyle demeleri de başka bir istidlâldir: Onlar hıristiyandırlar -Rumlar'ı kastediyorum-; dolayısıyla onların geleneğinde ve mezheplerinde savaş yoktur. Böylece bu gibi gerekçelerle onların bir galibiyet ve zafer elde etmediklerine delil getirmektedirler. Müslümanlara gelince ötekilerin galip gelmesi konusunda onlar için bu bahsedilen hususlar delil teşkil etmemektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber, söz konusu durumu ancak Allah'tan aldığı bir vahiy ve O'nun bildirmesi sonucu söylemiştir. Böylece bu Resûlullah'ın doğruluğuna dair en büyük delildir. Müminlerin sevinci Allah'ın yardımının bildirilmesi ve Resûlullah'ın tasdikine dair bu delilin açıklanması sebebiyledir. Zira Cenâb-ı Hak, resûlünün doğruluğunu ortaya koymak suretiyle ona yardımda bulunmuştur.

Yenilgiye uğradılar "Gulibet" kelimesi "galebet" şeklinde de kullanılır. **Yenilgiye uğradılar** sözü geçmişe dönük bir fiildir. Çünkü Farslar'ın Rumlar'ı yenilgiye uğratmalarını ifade etmektedir. "Ğalebet" (غَلَبَتْ = yenilgiye uğrattılar) şeklinde fethalı olarak kullanılması ise geleceğe dönüktür. Yani Rumlar Farslar'ı yenilgiye uğratacaklardır. Bu "Rabb'imiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır"[5] meâlindeki ilâhî beyan gibidir. Bu beyan geleceğe dönük emir mânasındadır. "Rabb'imiz konak yerlerimizin arasını uzaklaştırdı"[6] şeklinde ise haber mânasına gelir. Önceki durum da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yakın bir yerde. Denildi ki: Fars topraklarının yakınında. Bazıları şöyle demiştir: **Yakın bir yerde.** Yani Şam topraklarının yakınında. Denildi ki: Fars topraklarının akabindeki bölge. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar bu yenilgilerinden sonra galip gelecekler ve **O gün müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinecekler** meâlindeki âyetlerde Mûtezile'ye karşı çeşitli deliller vardır. Bunlardan biri şudur: Onlara denilir ki: Cenâb-ı Hak Rumlar'ın Farslar'a karşı gelip geleceklerini vâdetmiştir. O, vâdinin gerçek ve doğru çıkmasını dilemiş midir yoksa dilememiş midir? Eğer "hayır" derlerse haddini aşan ve çok çirkin olan bir söz söylemiş olurlar. Zira bu durumda Allah'ın gerçekleşeceğini vâdettiği söze uymamayı irade ettiğini iddia etmişlerdir. [§]Eğer "evet" derlerse bu durum Allah'ın kulların yaptığı fiilleri irade 154
ettiğini gösterir. Onlardan sâdır olan fiil, günah ve isyan olsa da durum böyle-

---

5 Sebe, 34/19.

6 On kırâat âliminden biri olan Yâkup bu şekilde okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 456).

dir. Zira her grubun kendi arkadaşlarıyla savaşması bir günahtır. Çünkü onlara bu emredilmemişti, aksine onlara İslâm (barış) emredilmişti. Dolayısıyla bu durum Allah'ın onların yapacağını bildiği fiili irade ettiğini göstermektedir. Onlarda meydana gelen fiil, mâsıyet de olsa durum böyledir.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın Rumlar'ın Farslar'ı yenmeleri dolayısıyla müminlerin sevincine ilişkin bildirdiği haber, -sevinçleri hangi sebeple olursa olsun- daha önce belirttiğimiz gibi peygamberlerinin nübüvvet ve risâletine dair büyük bir mûcizesini ortaya koymak içindir. Veya onlar Allah'ın kitaplarını biliyor ve okuyorlardı, galip gelmelerinden hoşlanmışlar ve buna sevinmişlerdir. Allah'ın onlara emri ve buna ilişkin bir iradesi olmaksızın onların buna sevinmiş olmaları muhtemel değildir. Bu durum Allah'ın irade etmesi dolayısıyla onların buna sevindiklerini göstermektedir.

Üçüncüsü, **Allah'ın yardımıyla, O dilediğini muzaffer kılar** meâlindeki âyette, Allah'ın insan fiillerinde bir etkisinin ve düzenlemesinin olduğuna dair delil vardır. Şöyle ki Cenâb-ı Hak bir kısmının diğerine yönelik fiilini bildirmiş, sonra bunu Allah'ın yardımı olarak nitelemiştir. Bu durum, Allah'ın bu konuda bir düzenlemesinin olduğunu göstermektedir.

Birkaç yıl içinde. Denildi ki: **Birkaç** sözü yedi yılı ifade etmektedir. Denildi ki: Ondan aşağısını ifade etmektedir. Denildi ki: üç ile dokuz arasıdır.

[Hz. Ebû Bekir'in Rumlar'ın Farslar'ı Yeneceğine Dair Müşriklerle Bahse Girmesi]

Yine bir rivayette anlatıldığına göre Ebû Bekir (r.a.) müşriklerle söz konusu meselede belirttiği sene içerisinde gerçekleşeceğine dair bahse girmiş; bu süre dolduğu halde Rumlar Farslar'a galip gelmemiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) Ebû Bekir'e (r.a.) şöyle buyurmuştur: "Sen on sayısından aşağısının, hepsinin "birkaç" anlamına geldiğini bilmez misin? Süreyi de bahis rizikosunu da arttır". O da böyle yaptı. Onlara belirttiği seneler geçmeden Rum-
155 lar Farslar'ı yenilgiye uğrattılar[7]. Bazı hadislerde [§]Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "ondan aşağısına süreyi uzatmada haklı olmazsınız. Zira "bid'" (بضع) üç ile on arasındaki sayıları ifade etmektedir. Onlarla yapmış olduğunuz bahsin konusu olan rizikosunu arttırın, süreyi de uzatın". Bunun üzerine onlar böyle yaptılar; tâ ki Rumlar Farslar'ı yenilgiye uğrattılar[8].

---

[7] Bu mânada rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 447-457; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 574-584.

[8] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 454-455; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 580-581.

Hz. Ebû Bekir ile kâfirler yapılan bahse girme meselesine çeşitli açılardan bakılabilir. Bunlardan biri şudur: Mekke söz konusu dönemde dârülharp idi. Bunun delili "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı"[9] meâlindeki âyettir. Bu dönem hicret öncesiydi ve henüz Medine'ye hicret emredilmemişti. Bu hususa işaret eden âyetler çoktur. Yine bu durumların hepsi Rumlar'ın Farslar'ı yenilgiye uğratmalarından önceydi. Dolayısıyla Mekke o vakit dârülharp olduğuna göre dârülharpte müslümanlarla diğer din mensupları arasında bahse girmekte ve akitlerde belirsizlik caizdir. Bu gibi durumlar İslâm hâkimiyetindeki bölgelerde (dârülislâm) ise caiz değildir. Bu durum, Ebû Hanîfe'nin dârülharpte müslümanlar ile diğer din mensupları arasında faizli akit yapmanın caiz olduğuna dair görüşüne delil teşkil etmektedir. Halbuki buna benzer akitler dârülislâmda caiz değildir.

İkincisi, bunda sürenin ne olduğuna ilişkin bir belirsizlik olsa da o gün söz konusu bahisleşme caizdi. Akitlerde belirsizlik, aralarındaki belirlenmiş sürede bir ihtilafın olmasından korkulduğu için akitleri geçersiz kılar. Bu gibi durumlarda ihtilafın ortaya çıkması beklenmez. Zira bunlar onurlu ve cömert insanlardı. Onlar bu tür alelâde konularda ihtilaf etmezlerdi. Aksine onlar an-
cak din hususunda ihtilaf ederlerdi. [§]Mallara gelince bu konuda bir tartış- 156
ma ve ihtilaf ise belirttiğimiz sebeplerle çok az meydana gelirdi. Eğer bu gibi meselelerde aralarında ihtilaf meydana gelmesi yaygın olsaydı söz konusu durumda da mümkün olurdu. Bu zamanda ise benzer durumlarda böyle bir şey caiz değildir. Çünkü zamanın farklılaşmasıyla insanlar da farklılaşır. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "İnsanlar giderek yaratılış, huy ve ecel konularında eksilmeye devam eder".[10]

Şöyle diyenler de vardır: Bu durum Câhiliye döneminde caizdi. Bugün ise kumar oynama nehyedilmiştir. Dolayısıyla bu, önceki hükmü neshetmiştir. Kumarın yasak oluşu talih oyunlarının (meysir) yasaklanmasından anlaşılmaktadır. Talih oyunu (meysir) kumardır. Bir oyunun yasaklanması aynı zamanda o mânadaki diğer benzer oyunların da yasaklanması demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

9 el-Enfâl, 8/30.

10 Bu rivayeti Resûlullah'a aidiyetinin bir kaynağını bulamadım. Ancak Mücâhid'den İbn Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Nuh'un kavmi arasında ne kadar yaşadığını biliyor musun? Dedim ki: "Evet, dokuz yüz elli sene". O dedi ki: "Ondan öncekiler daha uzun ömür sürüyorlardı. Sonra insanlar devamlı bir şekilde yaratılış, huy ve ecel hususunda eksildiler, tâ ki günümüze gelinceye kadar" (Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, s. 428; Müttakī el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XII, 476).

Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur. Bazıları **Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur.** Yani Farslar'ın Rumlar'ı yenilgiye uğratmalarından önce ve Rumlar'ın Farslar'a galip gelmelerinden sonra. **Allah'ın dediği olur** sözü şu anlama da gelebilir: Yaratmasında. Yani yaratmasındaki düzenlemede. Bu hususlarda O'nun dediği olur. Yani yaratmada başkasının dediği ve başkasının herhangi bir düzenlemesi olmaz. Bütün bunlar O'na aittir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bilesiniz ki, yaratma da buyurma da yalnız O'na aittir"[11]. Yaratıklara dair yönetim ve emir yalnız O'na aittir.

157 [§]Ğalebeti'r-Rûm (غَلَبَتِ الروم = **Rumlar galip geldi**) şeklinde fethalı okuyanların kırâatine göre **Onlar bu yenilgilerinden sonra galip gelecekler** meâlindeki âyet müslümanların âhir zamanda Kostantiniye'yi fethetmeleri sırasında onlara galip gelmesini ifade etmektedir. İbn Mesûd ve Hafsa'nın mushaflarında şöyle okunmuştur: "Fî bid'i sinîne karîben" (فى بضع سنين قريبا) Yakında birkaç yıl içinde[12].

O gün müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar. Müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinmişlerdir. Zira O, resûlüne nübüvvetinin ve doğruluğunun ispatına dair mûcize izhar etmek suretiyle yardım etmiştir. Bu yardım onun içindir. Bir kısım müfessirlerin, bunun Farslar'a karşı Rumlar'a yardım olduğunu söylemeleri gerçeğe uzak bir görüştür. Çünkü bir fiil, günah içeren bir fiil olduğu müddetçe "Allah'ın yardımı" olarak nitelenmez. Eğer fiil, itaat içeren bir fiil ise böyle bir nitelemede bulunulur. Bu beyanın mânası, belirttiğimiz üzere söz konusu hususlarda O'nun resûlüne yardım etmesidir.

O çok güçlüdür, engin merhamet sahibidir. Bahsi geçen ifadelerden sonra **çok güçlüdür** sözü beyan edildi. Çünkü O, zatıyla çok güçlüdür. Dolayısıyla kullarından bazılarının helâk olması O'nun hâkimiyet ve hükümranlığında bir eksiklik ve zayıflık gerektirmez. Bu durum, yeryüzündeki kralların kulları, halkı ve hizmetkârlarından bazılarının helâki gibi değildir. Çünkü yeryüzünün kralları bunlarla izzet bulmaktadırlar. Bunlar ortadan kalktığında onların izzetleri de ortadan kalkar. Allah Teâlâ ise zatıyla güçlüdür. 'Onun gücü ve izzeti herhangi bir şeyden dolayı değildir. Dolayısıyla O'nun kullarından bir kısmının helâk olması O'nun için bir noksanlığı ve bir zilleti gerektirmez.

---

11 el-A'râf, 7/54.

12 Saîd Ebû Avâne'den o da Muğîre'den o da İbrahim'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Abdullah b. Mesûd'un kırâatinde "yakında birkaç yıl içinde" şeklindedir (Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, V, 394; Yûsuf sûresinin 42. âyetin tefsirinde yer almaktadır).

وَعْدَ اللّٰهِ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

6. "Bu Allah'ın vâdidir. Allah vâdinden caymaz; ama insanların çoğu bunun bilincinde değildirler."

Bu Allah'ın vâdidir. Allah vâdinden caymaz. Şehadet âleminde vâdden dönme üç sebepten dolayı olur. İlki, yapılan vâdden bir pişmanlık duymaktır. Bu pişmanlık, kişiyi vâdini yerine getirmekten ve buna vefa göstermekten alıkoyar. Diğer sebep vâdedilene ortaya çıkan bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç kişiyi vâdine vefa göstermekten ve umulanı yerine getirmekten alıkoyar. [S]Bir diğer 158
sebep vâdeden kişide meydana gelen bir acizliktir. Kişi vâdettiğini yerine getirmeye güç yetirmez ve bu acizlik vâdine uymaktan ve bunu yerine getirmekten alıkoyar. Allah Teâlâ belirttiğimiz tüm bu sebeplerden münezzeh olduğuna göre O'nun vâdinden cayması mümkün değildir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Ama insanların çoğu bunun bilincinde değildirler. Bilincinde değildirler sözü şu mânaya gelebilir: Allah'ın onlara, bilgiye ulaştıran kaynaklarını verdikten sonra bu bilgi vasıtalarını derinlemesine inceleyip üzerinde düşünmedikleri için bunun bilincinde değildirler. Fakat onlar bu bilgi araçlarını inceleyip bunlar hakkında düşünmediklerinden bilemezler. Dolayısıyla onlar bu hususta inceleme ve düşünmeyi terketmeleri sebebiyle mâzur da kabul edilmezler. **Bilincinde değildirler** sözü şu mânaya da gelebilir: Yani bildiklerinden yararlanmazlar. Cenâb-ı Hak onların bildiklerinden yararlanmamaları sebebiyle onları bilgisiz diye nitelemiştir. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın duyu organları bulunduğu halde bunlardan yararlanmadıklarından dolayı duyu organları bulunmayan insanlar gibi kabul etmesine benzer[13].

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ ﴿٧﴾

7. "Onlar dünya hayatının sadece görünen yüzünü kısmen bilirler; âhiret hakkında ise tamamen gaflet içindedirler."

---

13 İmam Mâtürîdî muhtemelen "artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler" ilâhî beyanına işaret etmektedir (el-Bakara, 2/18).

Onlar dünya hayatının sadece görünen yüzünü kısmen bilirler; âhiret hakkında ise tamamen gaflet içindedirler. Onlar eşyanın sadece görünen yüzünü bilirler meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Yani faydalarına dair nesnelerin görünen yüzünü bilirler. Onlar yararların ne ile ve nasıl gerçekleşeceğine ilişkin olarak bunların iç yüzünü bilmezler. Örneğin varlığın hayat kaynağının su olduğu bilinir. Yine onlar bedeni ayakta tutanın beslenme olduğunu bilirler. Fakat bu yararın ölçüsünü, keyfiyetini ve bunlardaki gizli yararları bilmezler. Aynı şekilde işitme, görme ve dil organları aracılığıyla işitme, görme, konuşma ve anlama fiillerinin meydana geldiği bilinse de bu duyuların hakikati tam olarak bilinmez. **Onlar eşyanın sadece görünen yüzünü bilirler** sözü şu mânaya da gelebilir: Yani dünya hayatının yararlarını. Âhiret hayatının yararları hakkında ise onlar gaflet içindedirler. Dünya hayatının yararları dünya için yaratılmamıştır, aksine insanların bunlar aracılığıyla âhiret hayatının yararlarını bilmeleri için yaratılmıştır.

İbn Abbâs, Kelbî ve daha başka âlimler **onlar dünya hayatının sadece görünen yüzünü kısmen bilirler** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demektedirler: Dünya hayatının işlerini ayakta tutan geçim kaynaklarını, ticaretlerini, ustalıklarını, bütün geçim ve kazanç vasıtalarını bilirler[14]. **Âhiret hakkında ise tamamen gaflet içindedirler.** Yani âhirete inanmazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾

159 [§]8. ***"Kendi kendilerine bir düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hikmet temelinde, belli bir süreye kadar kalmak üzere yaratmıştır. Fakat şu bir gerçek ki insanların birçoğu Rab'lerine kavuşmayı hâlâ inkâr etmektedir."***

Kendi kendilerine bir düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hak olarak yaratmıştır. Başka âyetlerin yorumunda Allah katından sorulan sorunun cevabının olumlu olması ve ilzâm

---

14 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3088; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 461-463; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 585.

mânasına geldiğini açıkladık. Cevabın olumlu olmasını ifade etmesi çeşitli mânalara gelmektedir. Bunlardan biri şudur: Onlar Allah'ın gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hak olarak yarattığını düşünmüşler, tefekkür etmişler ve derinlemesine incelemişlerdir. Fakat inat etmiş ve büyüklenmişler; hakka boyun eğmemişler ve bunu onaylamamışlardır. İkincisi, bu beyanın emir mânasında olmasıdır. Yani tefekkür edin, düşünün ve derinlemesine inceleyin ki Allah'ın gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hak olarak yarattığını bilesiniz. Üçüncüsü, bu beyanın haber mânasında olmasıdır. Buna göre onlar tefekkür etmemişler, derinlemesine incelememişler ve düşünmemişlerdir. Eğer tefekkür etmiş ve düşünmüş olsalardı Allah'ın gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hak olarak yarattığını bilmiş olurlardı. Fakat kendilerine bilgi vasıtaları verildiği halde tefekkür etmemişler ve derinlemesine incelememişlerdir. Dolayısıyla tefekkürü, derinlemesine incelemeyi ve düşünmeyi terketmeleri sebebiyle mazeretleri kabul edilmez.

Bu üç yoruma göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* "onlar, yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nice olduğuna bakmadılar mı?"[15] meâlindeki ilâhî beyan şu anlama gelir: Yani onlar, yeryüzünde gezip dolaştılar ve peygamberleri inkâr etmeleri dolayısıyla inkârcıların başına gelenleri ve işlerinin akıbetinin nereye vardığını görüp bildiler. İkinci yoruma göre mâna şöyle olabilir: Emir mânasında, yani yeryüzünde gezip dolaşın ki ötekilerin başına inkâr etmeleri dolayısıyla neler geldiğini bilesiniz. Üçüncü yoruma göre mâna şöyledir: Belirttiğimiz gibi onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar ki ötekilerin işlerinin neticesi nereye varmıştır, onu bilsinler.

[Âhiret Âleminin Gerekliliği]

Ancak hak olarak. Bu beyan hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bunlardan biri şudur: Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunan varlıkları, ancak bahşetmiş olduğu nimetlere şükredip kendisine yönelik tâzim ve yüceltmeleri içindir ki onların bunu yapması Allah'ın kulları üzerindeki hakkıdır.
[§]İkinci yorum şudur: **Ancak hak olarak.** Yani neticesi itibariyle ilâhî fiillerin 160
övgüye lâyık olması bakımından. Şöyle ki eğer bu netice olmasaydı fiili övülmezdi. Zira hikmet bakımından dost ile düşmanın ayrılması gerekir. Halbuki O, bu dünyada herkesi ortak kılmıştır. Dostu da düşmanı da. Eğer Cenâb-ı Hak bunların birbirinden ayrıştırıldığı başka bir yurt yaratmamış olsaydı herkesi ortak kıldığı hususlarda kendisine hamdedilmezdi. Üçüncü yorum şudur: **Ancak hak olarak.** Yani yeniden dirilmenin gerçekleşmesi üzerine. Çünkü eğer

15 Bir sonraki âyet-i kerîme.

yeniden dirilme olmasaydı O'nun gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları yaratması boşuna bir durum ve oyun olurdu; hak olmazdı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[16] Cenâb-ı Hak kendisine geri dönüş olmaksızın onları yaratmasını boş ve anlamsız bir durum olarak nitelemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat şu bir gerçek ki insanların birçoğu Rab'lerine kavuşmayı hâlâ inkâr etmektedir. Yeniden diriliş Allah'a kavuşma[17], O'na dönüş[18], huzuruna çıkma[19] ve çıkış günü[20] olarak nitelenmiştir. Her ne kadar bütün vakitlerde insanlar Allah'ın huzuruna çıkmakta, Ona dönmekte ise de âhiretteki yeniden diriliş böylece nitelenmiştir. Çünkü Allah'ın onları yaratması bu yeniden dirilme sayesinde hikmetli bir fiil olmuştur. Yine Allah'ın onları yaratmasındaki maksat bu yeniden dirilmedir. Bundan dolayı yeniden dirilmeye bu belirttiğimiz isimler verilmiştir.

اَوَلَمْ يَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذٖينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ كَانُٓوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَاَثَارُوا الْاَرْضَ وَعَمَرُوهَٓا اَكْثَرَ مِمَّا
عَمَرُوهَا وَجَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ
وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذٖينَ اَسَٓاؤُا
السُّٓوٰٓاٰى اَنْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٠﴾

9. "Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi? Onlar kendilerinden çok daha kudretliydiler; toprağı iyice işlemişler, yeryüzünü bunların imar ettiğinden daha fazla imar etmişlerdi. Onlara da peygamberleri nice açık kanıtlar getirmişti. Şu halde Allah onlara asla zulmetmiş değildir, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdir."

10. "Sonunda, Allah'ın âyetlerini inkâr etmek ve onları alaya almak suretiyle kötülükte ileri gidenlerin akıbeti pek fena oldu."

---

16 el-Mü'minûn, 23/115.

17 el-En'âm, 6/31, 154.

18 el-Bakara, 2/285; el-Mâide, 5/18. Rücû beyanı için bk. el-Bakara, 2/156, 281.

19 Örneğin bk. İbrâhim, 14/21.

20 Örneğin bk. Kâf, 50/42.

Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi? Bu, "kendi kendilerine bir düşünmezler mi?"[21] meâlindeki âyetin tefsirinde belirtmiş olduğumuz çeşitli mânalara gelmektedir.

[§]**Onlar kendilerinden çok daha kudretliydiler; toprağı iyice işle-** 161
mişler, yeryüzünü bunların imar ettiğinden daha fazla imar etmişlerdi. Cenâb-ı Hak Resûlullah'ı yalancılıkla itham etmek ve ona kötü davranmakta geçmiş asırlarda olup bitenleri haber vermek suretiyle Mekkeliler'i uyarmakta ve korkutmaktadır. Şöyle ki geçmiş kavimler oldukça kuvvetli ve kudretli olmalarına; tebalarının, taraftarlarının ve mallarının çokluğuna; ömürlerinin ve yapılarının uzunluğuna karşın zafer elde etme imkânı bulamamışlar ve peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri sebebiyle başlarına gelen Allah'ın azabından kaçamamışlardır. Sizler de ey Mekkeliler, kuvvet, kudret, taraftar ve teba bakımından onlardan daha aşağı durumdasınız. Peygamberi inkâr etmeniz durumunda sizin için zafer ve Allah'ın azabından kurtuluş nasıl mümkün olsun? *En doğrusunu Allah bilir.*

Şu halde Allah onlara asla zulmetmiş değildir, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdir. Sonunda, kötülükte ileri gidenlerin akıbeti pek fena oldu. Bu beyanın takdim-tehir kuralına göre anlaşılması da mümkündür. **Sonra kötülükte ileri gidenlerin akıbeti pek fena oldu** meâlindeki âyet **şu halde Allah onlara asla zulmetmiş değildir** meâlindeki ilâhî beyandan öncedir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Başlarına azap gelmesi ve inkâr etmelerinden ötürü bu dünyada azaba uğratılmaları nedeniyle Allah onlara zulmetmiş değildir; fakat kötülük yaptıkları için asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdir. Bu ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: Bu dünyada onlara azap etmekten dolayı **Allah onlara zulmetmiş değildir; asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdir.** Yine söz konusu beyan şu mânaya gelebilir: **Sonunda,** bu dünyada **kötülükte ileri gidenlerin akıbeti** âhirette cehennem ateşinde **pek fena oldu.** Dolayısıyla dünyada inat ve büyüklenme sebebiyle azap edilmişlerdir; âhirette ise inkâr ve yalanlama sebebiyle azaba mâruz bırakılacaklardır. Bu husus, şu ilâhî beyanda bildirilmiştir: **Sonunda, Allah'ın âyetlerini inkâr etmek suretiyle kötülükte ileri gidenlerin akıbeti pek fena oldu.**

Bazıları şöyle demiştir: **Onlar toprağı iyice işlemişlerdi.** Yani toprağı ekip biçiyorlardı ve ey Muhammed (s.a.), yeryüzünü senin kavminden daha fazla imar etmişlerdi. Yani onlar senin kendilerine gönderildiğin toplumdan daha fazla yeryüzünde kalmışlardı. Bazıları şöyle demiştir: [§]Öyle yaşadılar 162

---

21 Bir önceki âyet-i kerîme.

ki Mekkeliler'den daha fazla yeryüzünü imar etmişlerdi. Bazıları şöyle demiştir: **İmar etmişlerdi,** yani ötekilerin çalıştığından daha fazla çalışmışlardı. Bu mânalar birbirine yakındır. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Onlar toprağı iyice işlemişlerdi,** yani ekip biçmişlerdi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Onlar toprağı iyice işlemişlerdi.** Yani ziraat için sürmüşlerdi. İneğe "yer süren inek" (el-müsîratü = المثيرة) denilir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "O, henüz boyunduruk altına alınıp yer sürmemiş bir inektir"[22]. **Kötülükte ileri gidenlerin akıbeti pek fena oldu.** Yani cehennem oldu[23]. Yine Kisâî şöyle demiştir: **Pek fena akıbet** cehennemdir[24]. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnkâr edenlerin sonu ise ateştir"[25]. Yani onların akıbeti Allah'ın âyetlerini inkâr ettikleri ve bunlarla alay ettikleri için cehennem oldu.

Sonunda, kötülükte ileri gidenlerin akıbeti pek fena oldu. Bu beyan şu mânaya gelebilir: İnkâr etmek ve çeşitli eziyetler yapmak suretiyle peygamberlere **kötülük ettiler.** Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Onlar kendilerine **kötülük ettiler.** Zira kendilerini yok ettiler ve cehenneme attılar. "es-Sûâ" (السُّوأى), "'usrâ" (العسرى)[26] ve "hâviye" (الهاوية)[27] gibi cehennemin isimlerinden biridir. "Yüsrâ" (اليُسرى)[28] ve "hüsnâ" (الحسنى)[29] ise cennetin isimlerindendir.

Allah'ın âyetlerini inkâr etmek suretiyle. Cenâb-ı Hak Mekkeliler'i geçmiş asırlarda yaşayan öteki kavimlerin başına gelen helâk, kökten yok edilme gibi belâlarla ilgili olarak uyarmakta ve korkutmaktadır. Bu azap bu dünyada onların âyetleri yalanlamaları ve bunlarla alay etmeleri sebebiyle başlarına gelmiştir. Dolayısıyla sizler ey Mekkeliler! Âyetleri ve kesin delilleri yalanladığınızda ve bunlarla alay ettiğinizde ötekilerin inkâr etmelerinden ötürü başlarına gelen belâların aynısı sizin başınıza da gelir. Âyetler, tevhit delilleri de olabilir; peygamberlerin nübüvvetin ispatı veya yeniden dirilişin ispatına dair delilleri de olabilir.

---

22 el-Bakara, 2/71.

23 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 340.

24 Taberî bu görüşü Katâde'ye nispet etmiştir. Seâlibî ve Endelüsî ise İbn Abbâs'a nispet etmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 467; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz*, IV, 331; Seâlibî, *Tefsîr*, IV, 307).

25 "İşte bu, günahtan çekinenlerin mutlu sonudur; inkâr edenlerin sonu ise ateştir" (er-Ra'd, 13/35).

26 bk. el-Leyl, 92/10.

27 bk. el-Kāria, 101/9-11.

28 bk. el-A'lâ, 87/8; el-Leyl, 92/8.

29 bk. Yûnus, 10/26.

Onlar bunlarla alay ediyorlardı. Bu beyanın, belirttiğimiz âyetlerle alay etmeleri mânasında olması mümkündür. İkinci olarak peygamberlerin onları tehdit ettiği azap ve helâk da olabilir. Onlar bunlarla alay etmişlerdir.

اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾

[§]*11.* ***"Allah, varlığı ilkin yaratır, sonra bunu tekrar eder. Sonunda hep*** 163
O'na döndürüleceksiniz."

Allah, varlığı ilkin yaratır, sonra bunu tekrar eder. Bu zâhiri anlamı itibariyle bir iddiadır. Fakat Cenâb-ı Hak daha önceki âyetlerde yeniden yaratma ve ölümden sonra diriltmeye dair onları susturan deliller açıklamıştır. Nitekim O meâlen şöyle buyurmuştur: "Kendi kendilerine bir düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hak olarak yaratmıştır"[30]; "Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi?"[31] Bu ve benzeri ilâhî beyanlarda Cenâb-ı Hak onları delille susturmuştur. Şöyle ki: Eğer yeniden yaratma ve yeniden diriliş olmasaydı insanların yaratılması boşuna, gereksiz ve hikmet dışı bir iş olurdu. İlk yaratmadaki kudret, eğer daha fazla değilse kesinlikle yeniden yaratmadan daha az değildir. İlk yaratmaya güç yetiren kimse, yeniden yaratmaya daha fazla güç yetirir. Zira bir şeyin yeniden yaratılması size göre ilk yaratmadan daha kolaydır. Nitekim şu ilâhî beyanda bu durum bildirilmektedir: "Bu O'nun için pek kolaydır"[32].

Sonunda hep O'na döndürüleceksiniz. Yeniden yaratma ve ölümden sonra diriltme "O'na dönme" olarak nitelenmiştir. Çünkü belirttiğimiz gibi onların bu dünyada yaratılmasındaki maksat, ölümden sonra yeniden yaratılmaları ve diriltilmeleridir. Bundan dolayı yeniden yaratma "O'na dönme" ve "huzuruna çıkma" olarak nitelenmiştir[33]. Aslında onlar tüm vakitlerde O'na dönmekte ve O'nun huzuruna çıkmakta olsalar da âhiret hayatı için bu nitelemeler yapılmıştır.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾

---

30 Bu sûrenin 8. âyet-i kerîmesi.

31 Bu sûrenin 9. âyet-i kerîmesi.

32 "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir" (er-Rûm, 30/27).

33 Bu nitelemeler için bu sûrenin 8. âyetinin tefsirinin sonlarına bakınız.

12. "Kıyâmet koptuğu gün, günaha saplanmış kimseler ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler."

Kıyâmet koptuğu gün, günaha saplanmış kimseler ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler. Bazıları şöyle demiştir: "İblâs" (الابلاس) ümitsizlik demektir. "Yüblisûne" (يبلسون), yani bu dünyada bu putlara tapmaktan umdukları şeyler
164 hususunda âhirette ümitsiz kalacaklardır. [§]Nitekim onlar şöyle demişlerdi: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[34]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[35]. Bunlara benzer ilâhî beyanlarda bu durum bildirilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Âhirette putlar, onların aleyhinde şahitlik ettiklerinde, onları inkâr ettiklerinde, onlara lânet okuduklarında ve onlardan uzaklaştıklarında onlar, bu dünyada bu putlara tapmaktan umdukları şefaate dair, âhirette ümitsiz kalacaklardır. Bazıları şöyle demiştir: Her türlü iyilikten ümitsiz kalacaklardır. Bazıları şöyle demiştir: "İblâs" (الابلاس) rezalet demektir. Yani yaptıklarından dolayı rezil olacaklardır. Bazıları şöyle demiştir: "Müblis" (المبلس) ümidi kesilmiş, susmuş, işinde ne yapacağını şaşırmış kimsedir. Bazıları şöyle demiştir: "Müblis" (المبلس) üzüntüye kapılmış ümitsiz kimsedir.

وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَؤُا وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ ﴿١٣﴾

13. "Allah'a ortak koştukları arasında hiç şefaatçileri olmayacak, zaten kendileri de ortak koştuklarının tanrılığını reddedecekler."

Allah'a ortak koştukları arasında hiç şefaatçileri olmayacak. Bu, belirttiğimiz üzere taptıkları ve ilâh olarak niteledikleri putların kendilerine şefaatçi olmayacaklarına dair bir bildirmedir. **Zaten kendileri de ortak koştuklarının tanrılığını reddedecekler.** Bu beyan, farklı mânalara açıktır. Yani putları onları reddedeceklerdir. Veya onlar kendilerine şefaatçi olmadıklarında ve kendileri aleyhinde şahitlik ettiklerinde putları reddedeceklerdir. Yahut her biri diğerini reddedecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[36]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[34] ez-Zümer, 39/3.

[35] Yûnus, 10/18.

[36] el-Ankebût, 29/25.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾

14. "Yine kıyâmet koptuğunda, işte o gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar."

Yine kıyâmet koptuğunda, işte o gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar. Cenâb-ı Hak bu günü başka bir âyette şu beyanla toplanma günü olarak isimlendirmiştir: "Toplanma günü için sizi bir araya getireceği zaman"[37]. Bu beyanda ise O, bunu ayrışma günü olarak isimlendirmiştir. Dolayısıyla söz konusu gün yeniden diriltilmelerinin ve haşredilmelerinin başlangıcındaki toplanma günüdür. Sonra onlar hiçbir zaman birleşmeyecek şekilde
birbirinden tamamen ayrılacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: [§]"Onların bir 165
kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"[38]. Dolayısıyla bir vakit ve bir durumda toplanma günü; bir diğer vakit ve durumda ise ayrışma günüdür. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **İşte o gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar.** Bu dünyada bir arada iken sonra orada kulluk eden ile kulluk edilen; başkasına uyan ile kendisine uyulan birbirinden tamamen ayrılacaktır. Bu, başka bir ilâhî beyanda bildirilen durumdur: "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[39]. Bazılarının görüşüne göre bu onların ayrışmasıdır. Bu beyanın mânası başlangıçta belirttiğimiz anlamdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾

15. "İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlar güzel bir bahçede ağırlanırlar."

İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlar. Kendilerine iman etmeleri emredilen her hususa iman edenler ve yerine getirmeleri kendilerine emredilen her davranışı yapanlar. **Güzel bir bahçede ağırlanırlar.** Güzel bahçe anlamına gelen ravza cennetin isimlerinden biri olmalıdır. **Ağırlanırlar.** Bazıları "kendilerine ikram edilir" demiştir. Bazıları şöyle demiştir: **Ağırlanırlar.** Mutlu edilirler. "Habretü" (الحَبْرَة) kelimesi mutluluk demektir. Bu çerçeve-

---

37 "Toplanma günü için sizi bir araya getireceği zaman; işte o, kayıp ve kazancın (kime ait olduğunun) ortaya çıkacağı zamandır" (et-Teğâbun, 64/9).

38 eş-Şûrâ, 42/7.

39 el-Ankebût, 29/25.

de şöyle bir söz kullanılır: "Her mutluluktan sonra bir üzüntü gelir"[40]. Zeccâc şöyle der: **Ağırlanırlar.** Nimetlenirler. "Habretü" (الحَبْرَة) güzel nimet demektir[41]. *Bu hususta en doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَاۤئِ الْاٰخِرَةِ فَاُو۬لٰۤئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾

16. "İnkâr edenlere, âyetlerimizi ve âhiret buluşmasını inkâr edenlere gelince, onlar da azabın içine bırakılırlar."

İnkâr edenler. Yani Allah'ın birliğini inkâr edip reddedenler. **Âyetlerimizi inkâr edenler.** Bu beyanın, tevhit ve nübüvvet delilleri veya yeniden dirilmeye dair deliller mânasında olması mümkündür. **Onlar da azabın içine bıra-**
166 **kılırlar.** [§]**Bırakılırlar** sözü şu mânaya gelebilir: Yani uyanlar ile kendisine uyulanların tümü cehenneme bırakılırlar ve bunlar bir araya getirilir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün"[42]; "Ne kötü arkadaş! Zulmederek hak ettiğiniz için çekmekte olduğunuz azapta ortak olmanız bugün size bir fayda sağlamayacaktır"[43].

فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾

---

40 Buna benzer bir ifade Enes b. Mâlik'ten hadis olarak rivayet edilmiştir. Buna göre Resûlullah Ali'ye şöyle buyurmuştur: Ey Ali! Her mutluluğun akabinde bir üzüntü gelir; ey Ali! Cehennem kederi dışında her keder sonlanır; ey Ali! Cennet nimeti dışında her nimet sona erer" (İbn Ebu'd-Dünyâ, *el-İ'tibâr ve a'kâbü's-sürûr*, s. 28; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 147). İbnü'l-Mübârek Yahya b. Kesîr'den mürsel bir rivayet olarak Resûlullah'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin ederim ki mutluluk dolan her ev mutlaka üzüntüyle de dolar; her sevincin akabinde mutlaka üzüntü gelir" (İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 89; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 194).

41 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 180.

42 es-Sâffât, 37/22-23.

43 "Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- 'Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!' der. Ne kötü arkadaş! Zulmederek hak ettiğiniz için çekmekte olduğunuz azapta ortak olmanız bugün size bir fayda sağlamayacaktır" (ez-Zuhruf, 43/38-39).

17. "Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin."

18. "Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin."

Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde ve **sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin. Allah'ı tesbih edin** emrini ümmet namaz olarak anlamıştır. Yani Allah için namaz kılın. Eğer onların anlayışları bugünün insanının anlayışları gibi olsaydı bu beyandan sadece belirtilen tesbihi anlarlardı. Ayrıca onların tesbihi namaz olarak nitelemeleri ve bunu bu şekilde anlamalarının iki yönü olabilir. Bunlardan biri şudur: Bu durum, namazda tesbihin bulunması dolayısıyladır. Bu sebeple onlar tesbihi namaz olarak nitelediler. İkincisi şudur: Bunun sebebi tesbihin tenzih oluşudur. Namaz da başından sonuna Cenâb-ı Hakk'ın tenzih edilmesidir. Çünkü namazda insanın O'na olan ihtiyacının, acziyetin ve zayıflığın izharı vardır. Yine namazda Cenâb-ı Hakk'ın tâzimi ve yüceltilmesi; O'nun celâl ve yücelikle nitelenmesi vardır. Belirttiğimiz sebeple ümmetin erken dönemi, tesbihi namaz olarak anlamıştır. Zira namazda başından sonuna Cenâb-ı Hakk'ın tenzih edilmesi vardır.

Yine onların bir kısmı şöyle demiştir: Beş vakit namaz bu iki âyette bildirilmiştir. **Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde Allah'ı tesbih edin** meâlindeki âyetle akşam ve yatsı namazı bildirilmiştir. **Ve sabah kalktığınızda** meâlindeki beyanla sabah namazı; [§]**Gündüzün sonunda** meâlindeki âyette ikindi na- 167
mazı; **öğle vaktine eriştiğinizde** ilâhî beyanla öğle namazı bildirilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Hayır, bu iki âyette dört vakit namaza işaret edilmiştir. **Akşam vaktine eriştiğinizde** beyanıyla akşam namazını; **ve sabah kalktığınızda** meâlindeki âyet sabah namazını; **Gündüzün sonunda** meâlindeki âyet ikindi namazını; **öğle vaktine eriştiğinizde** meâlindeki beyan öğle namazını işaret etmektedir. Yatsı namazına gelince o, şu ilâhî beyanda bildirilmiştir: "ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir"[44]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Her türlü övgü O'na mahsustur meâlindeki ilâhî beyan takdim üzere anlaşılabilir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah'ı tesbih edin, her türlü övgü O'na

[44] "Ey iman edenler! Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir" (en-Nûr, 24/58).

mahsustur. Dolayısıyla övgü de tesbih gibi namazdan kinâyedir. Çünkü onda da Allah'ı birleme vardır. Veya Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Gök ve yer ehli sadece O'na övgüde bulunmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda... Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde. Yani akşam, yatsı, sabah ve öğle vaktine girdiklerinde.

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾

19. "O ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarıyor ve yeryüzünü ölümünün ardından canlandırıyor. İşte siz de böyle çıkarılacaksınız."

O ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarıyor. Cenâb-ı Hak, mevcut bir asıl olmaksızın varlıkları ilk defa yaratmaya dair kendi kudretini bildiriyor. Çünkü **O ölüden diriyi çıkarıyor** buyurmuştur. Ölü, kendisinde hayatın olmadığı şey demektir. Aynı şekilde **O diriden de ölüyü çıkarıyor** meâlindeki âyet de böyledir. Diride ölüm bulunmaz. Bununla birlikte Cenâb-ı Hak birinde, hayatı başlatma mânasında bunu ondan çıkarıyor; diğerinde daha önce onda bulunmayan ölümü başlatarak bunu ortaya çıkarıyor.

Sonra, müfessirler bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: O, insanları, kara hayvanlarını ve kuşları spermlerden çıkarıyor. **Ölüyü çıkarıyor.** Yani spermleri. **Diriden.** Yani insanlardan, kara hayvanlarından ve kuşlardan. Bazıları şöyle demiştir: **Diriyi ölüden çıkarıyor.** Yani müslümanı kâfirden çıkarıyor. **Ölüyü de diriden çıkarıyor.** Yani kâfiri de müslümandan çıkarıyor. Fakat bu yorumda şöyle denilmelidir: O, müslümandan kâfir olmayanı çıkarıyor; kâfirden de müslüman olmayanı çıkarıyor.
168 [§]Doğan insan dünyaya geldiği sırada müslüman veya kâfir olarak nitelenemez ve bunlardan birine nispet edilmez. Ancak ergenlik dönemine ulaşınca bu nitelemeler gerçekleşir. Böylece onda inkâr etme veya müslüman olma fiili meydana gelir. Bunu daha önce açıkladık[45].

Bu, bahsi geçen "kendi kendilerine bir düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hikmet temelinde yaratmıştır"[46] ve "yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmez-

[45] Âl-i İmrân 3/27. âyetin tefsirine bakınız.
[46] er-Rûm, 30/8.

ler mi?"[47] meâlindeki âyetlerde Cenâb-ı Hak kudretini ve hükümranlığını bu kâfirlere bildiriyor, hatırlatıyor ve onları bu hususta delille susturuyor. Yine bu âyette Mûtezile'nin görüşünü reddeden delil vardır. Çünkü onlar bir sivrisineğin fiilinde dahi Allah için bir kudret kabul etmiyorlar. Dolayısıyla yeniden yaratmaya ve kül olduktan sonra insanları varetmeye Cenâb-ı Hakk'ın güç yetirmesi hakkında Mûtezile mensuplarının kâfirlere karşı bir delil getirmeleri söz konusu değildir. Veya buna benzer sözler onları reddeder.

İşte siz de böyle çıkarılacaksınız. Yani işte böyle ölüde hayat yokken ve diride ölüm yokken ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkardığım gibi yeniden diriltilecek ve canlandırılacaksınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَٓا اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾

20. "O'nun kanıtlarından biri, sizi topraktan yaratmış olmasıdır. Sonra bir de baktınız ki, çoğalarak yeryüzüne dağılmış beşer topluluğusunuz."

[Allah'ın Varlığına Dair Kanıtlar]

O'nun kanıtlarından biri. Bunun, Allah'ın birliğine ve rubûbiyetine dair kesin deliller mânasında olması mümkündür. Veya O'nun yeniden diriltmesine ilişkin kanıtlar olması da mümkündür. Yahut peygamberlerin nübüvvetlerinin delilleri veya bunlara benzer inançların delilleri olması da mümkündür.

Sizi topraktan yaratmış olmasıdır. Bu beyan çeşitli mânalara açıktır. Bunlardan biri yaratılışımızın toprağa nispet edilmesidir. Çünkü biz bir asıldan yaratıldık. Bu asıl ise topraktandır. O da Âdem'dir. Her ne kadar bizlerin bünyesi topraktan yaratılmamış olsak da durum böyledir. Bu açıklama, her ne kadar bizzat kendimiz nutfeden yaratılmamış olsak da yaratılışımızın nutfeye nispet edilmesi gibidir. Bununla birlikte yaratılışımızın nutfeye nispet edilmesi yaratıldığımız bünyenin aslı o olduğu içindir.

[§]İkincisi, bizler toprağa nispet edildik, çünkü gıdalarımız ile dış dün- 169
yada bedenlerimizin ve var oluşumuzun kaynağı, toprak sayesindedir. Her ne kadar asıl itibariyle bizler topraktan yaratılmamış olsak da bu, bedenlerimizin ve kendi var oluşumuzun kaynağı hakkında bir haber vermedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sizler cismin yaratılışını tasavvur etmiyorsunuz. Zira cisimlerin meydana geldiğinin iç yüzünü göremiyorsunuz. Gördüğünüzde ise bunu düşünüp tasavvur ediyorsunuz. Dolayısıyla

---

[47] er-Rûm, 30/9.

yapısını görüp inceledikten sonra nasıl oluyor da cisimlerin yaratılışına güç yetirmesini inkâr ediyorsunuz. Öyle ki sizler cisimlerin yapısını, bunu yaratmaya ilişkin kudretten önce gördünüz.

Üçüncü olarak bizlerin yaratılışı toprağa nispet edilmiştir -ki daha önce açıkladığımız üzere bu Âdem'dir- Ancak **sizleri yarattı** sözü, bu asıldan sizi takdir etti mânasındadır. Yaratma Arap dilinde takdir etme anlamında kullanılır. Yine böyle bir kullanım Arapça açısından mümkündür. Dolayısıyla biz bu asıl üzere takdir ettik demektir. Eğer bazı rivayetlerde nakledilen şu bilgi sahihse bizlerin toprağa nispeti mümkün olur: Buna göre bir melek bir avuç toprak getirmekte ve kadının rahminde bulunan nutfeye serpmektedir. Böylece bundan çocuk yaratılmaktadır[48]. Eğer bu rivayet sahihse bütün insanların yaratılması ve asılları topraktan olmuş olur.

Sonra bir de baktınız ki, çoğalarak yeryüzüne dağılmış beşer topluluğusunuz. Yani sonra bir baktınız ki çoğalarak yeryüzüne dağılmış bir beşer zürriyeti olmuşsunuz. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Rahmetini yayan O'dur"[49]. Yani genişleten. Bu beyanın şu mânaya da gelmesi mümkündür: **Yayılmışsınız.** Yani ihtiyaçlarınızda, gıdalarınız ve yaşamınızı devam ettirme kaynaklarınız hususundaki taleplerinizde farklılaşmaktasınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُٓوا
اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةًۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

---

48 Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Resûlullah şöyle demiştir: "Her doğan çocuğun üzerine mutlaka kabrinden toprak serpilir" (Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II, 280). İbn Mesûd'dan rivayet edilmiştir ki rahimlerden sorumlu kılınan melek rahimden nutfeyi alır, avucuna koyar ve sonra şöyle der: Yâ Rabbi! Bu yaratılacak mı yoksa yaratılmayacak mı? Eğer O, "yaratılacak" buyurursa melek şöyle der: Yâ Rabbi! Rızkı, düşüncesi ve eceli nedir? Bunun üzerine ona "kitabın anasına (ümmü'l-kitâb)" bak" denilir. O da levh-i mahfûza bakar, orada rızkını, düşüncesini, ecelini ve amelini bulur. Sonra melek defnedileceği yerden toprak alarak onun nutfesini bu toprakla yoğurur" (Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, I, 118; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXII, 61; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VIII, 325-326).

49 "İnsanlar bütün ümitlerini yitirdikten sonra yağmuru indiren ve rahmetini yayan O'dur. Gerçek dost ve koruyucu, her türlü hamde lâyık olan O'dur" (eş-Şûrâ, 42/28).

[§]*21. "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler ya-* 170
ratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."

Size kendi türünüzden eşler yaratması da O'nun kanıtlarındandır. Bu beyan iki mânaya açıktır. İlk olarak şu mânaya gelebilir: **Size kendi türünüzden eşler yaratması.** Yani kendi türünüzden ve şekil bakımından size benzer olanlardan. **Onlara ısınıp kaynaşasınız diye.** O şöyle buyurmaktadır: O, kendi türünüzden ve şeklen size benzerler içerisinden bilip tanıdıklarınızı ısınıp kaynaşacağınız kimseler yapmıştır. O, kendi türünüzün ve şeklen benzerlerinizin dışından kimseleri sizin için yaratmamıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Andolsun ki size içinizden bir peygamber gelmiştir"[50]. Yani kendi türünüzden ve şeklen size benzerler içerisinden doğruluğunu, güvenilirliğini ve emin biri olduğunu bildiğiniz birini peygamber olarak göndermiştir. Şöyle ki eğer o kendi türünüzden ve şeklen benzerlerinizden olmasaydı onu bilemezdiniz. Buna göre **onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratması** meâlindeki âyet şu mânaya gelebilir: Yani kendi türünüzden ısınıp kaynaşacağınız ve ünsiyet kuracağınız eşler. Şöyle ki eğer kendi türünüzden olmasaydı bu durumlar gerçekleşmezdi. Zira her varlık kendi türünden ve şeklen benzeri olan kimselerle ünsiyet kurabilir. İkinci mâna şudur: Belirttiğimiz gibi Cenâb-ı Hak bununla Âdem ve Havva'yı murat etmiştir. Yani Âdem'in eşi Havva'yı onun türünden yaratmıştır. Dolayısıyla O, Havva'yı Âdem için ısınıp kaynaşma ve ünsiyet kurmak üzere yaratmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aranıza yerleştirmesi. Yani sizler ile eşleriniz arasına. **Sevgi ve şefkat duyguları. Sevgi ve şefkat duyguları** meâlindeki âyet iki mânaya gelebilir: Bunlardan biri şudur: Kişi eşine sevgi duymaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak eşini ona şehvet ve ihtiyacını giderme mahalli yapmıştır. Aynı şekilde eş de kocasına bu sebeple sevgi duymaktadır. **Şefkat duygusu.** Yani karı-koca birbirine şefkat duygusu beslemektedir ve ikisinden birinde şehvet ve ihtiyacını gidermekte engelleyici bir durum meydana geldiğinde eşlerden bu durumda olan diğerine şefkat göstermektedir. İkinci mâna şudur: Eşler birbirine sevgi duymakta, tabiat ve yaratılış gereği birbirine şefkat göstermektedir. Zira her yaratılış sahibi refah, bolluk ve mutluluk durumunda kendi türünden olanı ve şekil bakımından kendine benzer olanı sever. Yine o böyle kimsenin başına musibet ve sıkıntı
geldiğinde şefkat gösterir. [§]Bu, insanlar arasında bilinir bir durumdur. Şöyle 171
ki başlarına musibet ve sıkıntı geldiğinde birbirlerine şefkat gösterirler; refah

[50] et-Tevbe, 9/128.

ve mutluluk döneminde de birbirlerine sevgi duyarlar. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Aranıza sevgi duygusu yerleştirmesi.** Yani bundan maksat cinsel ilişkidir. **Şefkat duygusu.** Yani bundan maksat evlattır[51].

Bu durum nasıl olmuştur? Cenâb-ı Hak lütfunu ve nimetini bildirmektedir ki O karı-koca arasına sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmiştir. Halbuki bunların arasında akrabalık ilişkisi bulunmamakta olup bunlar daha önce birbirlerine uzak kimselerdi. Bununla birlikte evlilikle beraber belirttiğimiz sebeplerle sevgi ve şefkat hususunda akraba ve birbirine en yakın kimseler haline gelmişlerdir. Bu durum Mûtezile'ye karşı delil teşkil etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların arasında sevgi ve şefkat duygularını yerleştirdiğini bildirmiştir. Halbuki bu, zâhiri mânada eşlerin bir fiilidir. Ancak Cenâb-ı Hak, bu fiili kendi zatına nispet etmiş ve kendisinin bu fiili yaptığını bildirmiştir. Bu durum söz konusu fiilde O'nun yaratmasının olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kulların fiillerinde Allah'ın yaratmasının bir etkisi bulunmadığını söyleyen Mûtezile'nin görüşü geçersiz olmaktadır. Onlara göre Cenâb-ı Hakk'ın eşlerin aralarına yerleştirdiğini bildirdiği lütuf da geçersiz olmaktadır.

Doğrusu bunda dersler vardır. Belirttiğimiz üzere Allah'ın birliğine ve rubûbiyetine veya ölüleri diriltmeye yahut nübüvvetin ispatına dair deliller vardır. **İyi düşünen kimseler için.** Yararlanan topluluk için ki bunlar müminlerdir. Veya tefekkür eden, düşünen ve akıl yürüten topluluk için ki böyle yapanlar gerçeği bilirler. Fakat tefekkür etmeyen ve düşünmeyen kimseler bu delillerden yararlanmazlar ve bu kimseler için bunlar delil olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ
وَاَلْوَانِكُمْ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْعَالِم۪ينَ ﴿٢٢﴾

22. "O'nun kanıtlarından biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır."

O'nun kanıtlarından biri. Yani O'nun birliği, rubûbiyeti ve ulûhiyetine dair delillerinden veya ölüleri diriltmesinin delillerinden biri. **Gökleri ve yeri yaratması.** Göklerin yaratılması, havada yükseltilmesi ve orada sâbit kılınma-

---

51 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 305; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 412; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 595.

sında Allah'ın varlığına dair delil vardır. [§]Çünkü bu gibi bir durum, insan 172
fiili ve kudreti olarak tasavvur edilemez. Aynı şekilde yerin yaratılması, yayılması ve su veya rüzgâr üzerinde sâbit kılınması insan fiili olarak düşünülemez ve insan kudretinin üzerinde bir olaydır. Zatıyla tek olan, her şeyi bilen ve her şeye kudreti yeten Allah'ın dışında bir varlık için böyle bir fiil insan aklınca tasavvur edilemez[52]. Dolayısıyla belirtilen olay Allah dışında bir varlık için insan aklınca tasavvur edilmediğine göre söz konusu kâfirler ölümden sonra dirilişi, bunu görmedikleri ve zihinlerinde bunu tasavvur etmedikleri için inkâr etmişlerdir. Öyleyse -söz konusu durum akıllarınca tasavvur edilemez olsa da- bu durum Allah hakkında düşünülebilir ve müşahade edilebilir olduğuna göre onlar nasıl olur da ölümden sonra dirilişi inkâr etmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* ölümden sonra dirilişi kanıtlamak için söz konusu ilâhî fiillerden bahsedilmiştir.

Dillerinizin ve renklerinizin farklı olması. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Dillerinizin farklı yaratılması da aynı şekilde O'nun varlığını gösteren delillerindendir. Çünkü diller dillerin yaratılışı bakımından farklı değildir. Fakat konuşulan diller bunlarla konuşma bakımından farklılaşmaktadır. Öyle ki dillerle konuşma ve seslenmede hiçbir durumda bir benzerlik ve konuşabildikleri kelâmın dışına çıkma söz konusu olmaz. Halbuki yaratılışları itibariyle dil organları birdir, farklı değillerdir.

Yine bu beyan, Mûtezile'nin şu görüşüne karşı bir delil teşkil eder: "Kulların sözleri yaratılmamıştır; Allah'ın bunlarda bir etkisi bulunmamaktadır". Eğer insanların farklı dilleri konuşmalarında Allah'ın yaratma etkisi olmasaydı bunda O'nun varlığına dair bir delil olmazdı. Şu halde bunda Allah'ın yaratma etkisi olduğundan dolayı bu, O'nun varlığına dair bir delil olmuştur. Aynı şekilde insanlardan meydana gelen bir fiille renklerin farklılaşmasında ve kızgınlık, mutluluk ve huzurlu olma durumunda meydana gelen değişimde de O'na dair bir delil vardır. Yine Cenâb-ı Hak, bunların kendi zatına dair delillerden olduğunu bildirmiştir. Bu durum, kullara ait fiillerin ve sözlerin yaratıcısının Allah olduğunu göstermektedir ki bunlar O'nun varlığına dair bir işaret olsun. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Müfessirler şöyle demektedir: **Dillerinizin farklı olması.** Arapça, 173
Farsça, Nabatça, Türkçe ve benzeri diller. **Renkleriniz.** Beyaz, kırmızı, siyah ve benzeri renkler. Bu beyanın aslı belirttiğimiz yorumdur.

---

52 İmam muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir" (Lokman, 31/25).

Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır. Bu beyan şu mânada olabilir: Bunda, âlimler içinde bilgisinden yararlananlar için deliller vardır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Bilenler içerisinde tefekkür edip düşünen kimseler için deliller vardır. Çünkü eğer tefekkür edip düşünürse bundaki delil olma yönünü bilebilir.

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُ۬كُمْ مِنْ فَضْلِه۪ؕ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Gece ve gündüz uyuyabilmeniz ve Allah'ın lütfundan nasibinizi aramaya çalışmanız da O'nun kanıtlarındandır. Bunda, dinleyen kimseler için elbette dersler vardır."

Gece ve gündüz uyuyabilmeniz de O'nun kanıtlarındandır. Çünkü uyku onları nereden gelip aldığını farketmeksizin almaktadır. Ayrıca uyku onlardaki işitme, konuşma, anlama, görme gibi bütün canlılık göstergelerini ve daha önce yararlandıkları duyu organlarının fonksiyonlarını almaktadır. Sonra kendileri bunun farkına varmaksızın bu duyuların fonksiyonlarını onlara iade etmektedir. Dolayısıyla onlar dünyevî menfaatlerine ve kazançlarına geri dönerler. Bu durum böyle bir fiili gerçekleştirmeye güç yetiren varlığın, insanın canını ve ruhunu (nefs) almaya ve bunu ona iade etmeye güç yetirebileceğinin bilinmesi içindir. Uyku ölümün kardeşidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Geceleyin sizi öldüren O'dur"[53]. O, uykuyu ölüm olarak nitelemiştir. Uyku ölüm gibidir. Çünkü belirttiğimiz gibi canlıların yararlandıkları tüm faydalar uykuyla ortadan kalkmaktadır. Sonra o bunun farkına varmaksızın bu faydalar ona iade edilmektedir. Buna güç yetiren varlık ölümden sonra diriltmeye de güç yetirir.

Allah'ın lütfundan nasibinizi aramaya çalışmanız. Bu beyan Allah'ın lütfundan erişmek istedikleri kazançlara yöneliktir, o da insanların kendileriyle rızık aramış oldukları bu kazanç yollarını, ticaretleri, meslekleri Allah'ın yaratmasıyla ortaya çıkan sonuçtur. Cenâb-ı Hak bunları, onlar için yarattığını bildirmiştir. Bunda kullara ait fiillerin yaratılmasına dair delil vardır. Bu, Mûtezile'nin kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratılmasını inkâr etmelerine karşı bir delildir. Âyetin işaret ettiği mâna ciheti şu da olabilir: Cenâb-ı

---

[53] "Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi dirilten O'dur" (el-En'âm, 6/60).

Hak onlara bu kazanç ve ticaret yollarını ve meslekleri tanıtmış, öğretmiş ve bunları onlara ihtiyaç kılmıştır ki menfaatlerine ulaşabilsinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] **Bunda, dinleyen kimseler için elbette dersler vardır. Dinleyen kimseler** sözü şu mânaya gelebilir: Yani dinlemelerinden yararlananlar veya icabet eden kimseler. Dinlemenin icabet etme olarak ifade edilmesi mümkündür. Tıpkı Hz. Peygamber'in şu sözü gibi: "Allah kendisine hamd edene icabet eder"[54]. Yani Allah kendisine dua edenin duasını kabul eder. **Dinleyen kimseler** sözü şu mânaya da gelebilir: Yani aklını kullanan kimseler. Dinlemenin aklı kullanma olarak ifade edilmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "İşte bunlarda akıllarını kullanan insanlar için ibretler vardır"[55]. **Dinleyen kimseler** ilâhî beyanı şu mânaya gelebilir: Yani öğütleri dinleyen ve bunları kabul edip bunlardan yararlanan kimseler. 174

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ يُر۪يكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَيُحْي۪ بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Yine O'nun kanıtlarındandır ki, korku ve ümit vermek üzere size şimşeği gösteriyor, gökten su indirip ölümünün ardından yeryüzünü onunla canlandırıyor. Gerçekten bunda, aklını kullanan kimseler için ibretler vardır."

Yine O'nun kanıtlarındandır ki, korku ve ümit vermek üzere size şimşeği gösteriyor. Bu beyan hakkında iki yorum dile getirilmiştir. Bunlardan biri şudur: Korku ve ümit için size şimşeği gösteriyor. Bu şimşeğin size isabet etmesi ve gözünüzü almasından dolayı onun hükümranlığından ve kudretinden korkarsınız. **Ümit vermek üzere.** Yani sizler bu şimşekten sizi koruması için O'nun rahmetini umarsınız. İkinci yorum şudur: **Korku ve ümit vermek üzere size şimşeği gösteriyor.** Yani size şimşeği gösteriyor, sizler korkuyor ve umuyorsunuz. Korkuyorsunuz, yani seyahat eden kimse seyahatinin kesilmesinden ve bundan alıkoymasından korkmaktadır. Umuyorsunuz, yani mukim olan kimse rızık ve geçim kaynaklarının artması için onun rahmetini umar. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yıldırımdan korkuyorsunuz, yağmuru da umuyorsunuz. Bu, sözünü ettiğimiz yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

54 Buhârî, "Ezân", 124; Müslim, "Salât", 71.

55 er-Ra'd, 13/4; en-Nahl, 16/12 ve bir sonraki âyet-i kerime.

Gökten su indirip ölümünün ardından yeryüzünü onunla canlandırıyor. Bu açıktır. Bunun yorumunu daha önce açıkladık[56].

Gerçekten bunda, aklını kullanan kimseler için ibretler vardır. Bu beyan, belirtmiş olduğumuz mânaya gelebilir: **Aklını kullanan kimseler için.** Yani akıllarından yararlanan kimseler için. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Aklını kullanan kimseler için.** Eğer düşünüp tefekkür ederlerse. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِه۪ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً
مِنَ الْاَرْضِ اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾

175 [§]25. ***"Göğün ve yerin Allah'ın buyruğu ile düzen içinde durması da O'nun kanıtlarındandır. Sonunda O, sizi*** (bulunduğunuz) ***yerden bir çağırdı mı hemen çıkıverirsiniz."***

Göğün ve yerin Allah'ın buyruğu ile düzen içinde durması da O'nun kanıtlarındandır. Bu, belirttiğimiz gibi göğün ve yerin düzen içerisinde durmasıdır ki bu düzen içerisinde durma, insan zihninde tasavvur edilemeyen bir durumdur. Zira insanın tasavvuru açısından insanların fiillerinin hiçbiri bunun benzeri hususlara dayanarak düzen içinde duramaz. Bunlar hava, su ve rüzgârdır. Dolayısıyla bir şeyin onların tasavvurunun dışına çıkması nasıl olur da onları bunu inkâra ve yalanlamaya sevkeder. Bu, yeniden dirilme ve ölümden sonra diriltmedir. Bunlardan birine güç yetiren varlık esasında diğerine de güç yetirir.

Sonunda O, sizi (bulunduğunuz) yerden bir çağırdı mı hemen çıkıverirsiniz. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, takdim-tehir üzere anlaşılmalıdır. Yani sonunda O, size bir çağrıda bulunduğu zaman, siz hemen yerden çıkıverirsiniz. Çağrı sûra son üflemedir. Bazıları şöyle demiştir: Belirtildiğine göre çağrı yerden, Beytülmakdis'teki kayadan olacaktır. Yani oradan çağrıyı duyacaklardır[57].

Ayrıca çağrı sayha, üfleme (nefha), sûr ve haber verilen benzeri durumlar hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları çağrı, sayha, nefha, sûr ve haber verilen benzeri durumları hakikat mânasına göre anlamışlardır. Bazıları

---

56 en-Nahl sûresinin 16/65. âyetinin tefsirine bakınız.

57 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 9; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 474-476; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, X, 331; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 659-660.

da şöyle demiştir: Hayır, bunlar işin gerçekleşmesindeki hızı bildirmektir. Yine bunlar, bu durumların O'nun için kolay ve basit olduğunu ifade etmek içindir. Bu durum şu ilâhî beyanlarda bildirilmektedir: Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa sürede olacaktır"[58]; "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz "ol!" demekten ibarettir, o da hemen oluverir"[59]; "Ol" (كن) sözü O'nun katından sâdır olan "kâf" veya "nûn" harfleri mânasında değildir. Fakat buradaki mânanın anlaşılabileceği en az harfle durum bildirilmiştir. Buna göre sayha, nefha, çağrı ve sûra dair beyanlar da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Sonunda O, sizi (bulunduğunuz) yerden bir çağırdı mı hemen çıkıverirsiniz** meâlindeki âyette Cenâb-ı Hakk'ın vasıtasız bir şekilde yaratmaya ve diriltmeye kādir olduğuna ilişkin delil ve haber verme mevcuttur. Çünkü O, size bir çağrıda bulunduğunda hemen çıkıvereceğinizi bildirmiştir. Bu çağrı, diriltme ve yaratma için bir sebep değildir. Bilakis O, onları bir şekilde çıkaracağını bildirmiştir. Dolayısıyla âyet hakkında belirtmiş olduğumuz yorum sâbit olmuştur. 176

Konuşulan dillerin farklılığına dair şunu belirtmiştik: Eğer onlardan işitilen ve onların konuştukları sözler hakikatte yaratılmamış olsaydı, bu durumda O'nun delilleri boşuna olurdu. Çünkü harfler dillerin sözlerini oluşturan parçalardır. Kelâm da konuşan kişinin dizip düzenlediği cümledir. Eğer kelâmı, Allah yaratmasaydı, hiç kimse yaratılışına, bedenine, işitmesine ve getirilen delillere şahitlik etmezdi. Dolayısıyla şöyle diyenin dediği gibi olurdu: Allah'ın konuşmakla ilgili olarak kullarına karşı delilleri vardır. Bununla birlikte O, kullarını buna muttali kılmamış, kulların da buna muttali olma vesileleri bulunmamaktadır. Bu, aklen gerçeğe uzak bir görüştür. Dolayısıyla Allah'ın, her konuşmayı bulunduğu hal üzere yarattığı sâbit olmuştur. Bu konu hakkında düşünen kimse, konuşan kişinin söz konusu konuşmaya güç yetiremediğini gördüğünden bunu bilir. Bu konuşma, herhangi bir farklılık olmaksızın zihninde belirlendiği bölmelere ve olması gereken tanıma göre gerçekleşir. Böylece insan, bu konuşmanın kişide bulunduğu hal üzere gerçekleşmesinin bir delil olmadığını, aksine Allah'ın yaratması sayesinde bir delil olduğunu bilir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

[58] en-Nahl, 16/77.

[59] en-Nahl, 16/40.

Belirtildiği gibi renklerin farklılığına[60] gelince rengin kullara göre değiştiğini görürüz. Örneğin bir haber sayesinde duyulan şiddetli sevinç anında ortaya çıkan renk ile şiddetli kızgınlık sırasında ortaya çıkan renk aynı olmayıp bu durum kulların fiillerinden doğmaktadır. Mûtezile'nin veya onların çoğunluğunun görüşüne göre dolaylı fiil (mütevellid) insan fiilidir. Bu görüşe göre renk, Allah'ın yaratması yoluyla insanların bir fiilidir. Uyku[61] ise bundaki kıyas noktası renkteki kıyas gibidir. Aksi takdirde kıyas noktası, onların Allah'ın
177 lütfundan nasiplerini aramalarıyla olur. [§]Bu, onların söz konusu gıdalara ihtiyaç ve yoksulluk içinde yaratılmış olmalarından dolayıdır. Zira buna dair arayış içerisinde olma insanların fiilidir. Cenâb-ı Hak kullarına karşı bununla istidlâlde bulunmuş ve bunun varlığına dair delillerden olduğunu bildirmiştir. Onun delilinin başkası tarafından yaratılmış olması, bunun kendi yarattığından daha düşük olması mümkün değildir. Bilakis her varlığın yaratılması, yaratılışı ve düzeni itibariyle yaratıcısına delil teşkil eder. Dolayısıyla rızık konusunda kişinin nasibini araması her ne kadar insanların fiili olsa da bunun, Allah'ın yaratması sonucu meydana geldiği sâbit olmuştur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿٢٦﴾

26. "Göklerde ve yerde bulunanlar hep O'na aittir, hepsi O'na boyun eğmiştir."

Göklerde ve yerde bulunanlar hep O'na aittir. "Men" (من) harfi hâkimiyet, düzenleme ve temyiz sahibi kimse hakkında kullanılır. "Mâ" (ما) harfi ise cansız nesneler için kullanılır. Dolayısıyla bir şeyin hâkimiyeti, düzenlemesi ve işin esası kimdeyse mülkiyetinin de ona ait olması daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak zenginliğini, hükümranlığını ve kudretini bildirmektedir. Şöyle ki göklerde ve yerde sözü edilen varlıkların sahibi olan Allah'ın, insanları kendi ihtiyacı veya kendine dönük bir maslahat için imtihan etmesi ve onlara çeşitli ibadetleri emretmesi mümkün değildir. Zira O, bunlara muhtaç değildir. Bilakis O, insanları kendi menfaatleri, ihtiyaçları ve maslahatları için çeşitli şekillerde imtihan etmekte ve onlara çeşitli ibadetleri emret-

---

[60] Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "O'nun kanıtlarından biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır" (er-Rûm, 30/22).

[61] Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Gece ve gündüz uyuyabilmeniz ve Allah'ın lütfundan nasibinizi aramaya çalışmanız da O'nun kanıtlarındandır. Bunda, dinleyen kimseler için elbette dersler vardır" (er-Rûm, 30/23).

mektedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın belirtilen hükümranlığı bulunduğuna göre aynı şekilde herhangi bir şeyin O'nu aciz bırakması da mümkün değildir.

Hepsi O'na boyun eğmiştir. Bazıları şöyle demiştir: "Kunût" (القنوت) ayakta durmak demektir. "Kânit" (القانت) ayakta duran demektir. Eğer mâna böyleyse âyetin yorumu şöyle olur: **Hepsi O'na boyun eğmiştir.** Yani her şey varlık ve yoklukta; ilkin varetmede ve yeniden yaratmada ve bunların dışındaki her durumda O'nun yönetimi ve buyruklarına emre âmâdedirler. Varederse var olur; yok ederse yok olur; öldürürse ölür, diriltirse dirilirler. Bunun gibi her durumda, O'nun düzenlemesi ve emri söz konusu olduğunda bunu yerine getirir. Bazıları şöyle demiştir: **Hepsi O'na boyun eğmiştir.** Yani hepsi O'na itaat eder. Eğer mâna böyleyse bu durumda yaratılışı Allah'a itaate, birliğine, rubûbiyetine, düzenine ve yaratıcılığı ile bu husustaki ilmine şahitlik etmesi anlamına gelir. [§]Çünkü Allah Teâlâ her bir varlığın yaratılışına ve sureti- 178
ne, kendi varlığıyla, birliğine ve rubûbiyetine şahitlik edecek; kendi yaratma ve düzenlemesine, ilmine ve hikmetine işaret edecek deliller yerleştirmiştir. Her şey yaratılışı ve yapısı itibariyle ona boyun eğmiş ve itaat etmiştir. Bazıları şöyle demiştir: **Hepsi O'na boyun eğmiştir.** Yani itaat etmiştir. Bu, durumdan duruma değişiklik gösterir. Korku ve zaruret döneminde bütün kâfir ve müşrikler O'na boyun eğer. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onların gemiye bindikleri sıradaki boyun eğmelerine ilişkin bildirmiş olduğu olaydır. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[62]; "Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız"[63]. Bunun gibi boyun eğdikleri ve itaat ettikleri her olay bunu ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَهُوَ الَّذٖى يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ
الْاَعْلٰى فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٢٧﴾

27. "Yaratıkları ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir."

---

62 el-Ankebût, 29/65.

63 Yûnus, 10/22.

[Yaratıkları İlkin Yaratan ve Bunu Sonra Tekrar Eden Allah'tır]

Yaratıkları ilkin yaratan, ölümlerinden sonra onları hayata döndüren O'dur. Cenâb-ı Hak, ilkin yaratıkları yaratmaya ve ölümlerinden sonra bunu tekrar etmeye güç yetiren Allah'ın, onları kendi ihtiyacından veya maslahatından dolayı yaratmasının yahut kendi menfaati için onları imtihan etmesinin veya bu sebeple onlara emir vermesinin mümkün olmadığını, çünkü O'nun zatıyla kimseye ihtiyaç duymadığını bildirmektedir. O, yaratıkların ihtiyacından dolayı onları ilkin yaratmakta ve bunu tekrarlamaktadır. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Cenâb-ı Hak, bir varlığı ilkin yaratmaya gücü yetenin onu ölümünden sonra tekrar yaratmaya da güç yetirebileceğini bildirmektedir.

Bu O'nun için pek kolaydır. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Bu O'nun için pek kolaydır.** Yani varlığı ilkin yaratmak ve bunu tekrarlamak O'nun için pek kolaydır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Bu da Allah'a göre kolaydır"[64]; "O bana kolaydır"[65]. Bu beyanın "ef'ale" (أفعَل) kalıbıyla "fe'îl" (فعيل) kalıbının mânasını ifade etmesi de mümkündür. Örneğin "Allahu ekber" (الله أكبر) denilip "kebîr" (كبير) kalıbıyla "büyüktür" mânasının kastedilmesi; "a'zam" (أعظم) denilip "'azîm" (عظيم), yani
179 "büyüktür" mânasının kastedilmesi gibi. Bunun örnekleri çoktur. [§]Buna göre **Bu O'nun için pek kolaydır** meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Yani kolaydır. Zira Allah için bir fiilin diğerinden daha zor veya bir fiilin diğerinden daha kolay olması söz konusu değildir. Bilakis varlığın tümü tek bir konumda olup O'nun "ol" sözü[66] kapsamına girmektedir. "Daha kolay" ifadesi ancak fiili belirli araçlarla gerçekleştiren, dolayısıyla araçlar çoğaldığında işi kendisine kolay gelen; araçlar azaldığında ve zayıfladığında ise işi kendisine zor gelen kimse için kullanılabilir. Allah Teâlâ ise vasıtalı (sebep) veya vasıtasız (sebepsiz) bir şekilde varlığın faili ve yaratıcısı olup bunlara güç yetirir. Dolayısıyla "bir fiil diğerine göre O'na daha kolaydır" denilmesi mümkün değildir. Bu söz ancak fiillerini sadece vasıtalar aracılığıyla gerçekleştiren kimseler için mümkün olabilir.

---

64 "İnkârcılar asla diriltilmeyeceklerini iddia ediyorlar. De ki: 'Hayır, öyle değil! Rabb'ime yemin ederim ki mutlaka diriltileceksiniz, ardından yapıp ettikleriniz size bildirilecek.' Bu da Allah'a göre kolaydır" (et-Teğâbun, 64/7).

65 "'Orası öyle' dedi ve buyurdu ki Rabb'in: 'O bana kolaydır; daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım'" (Meryem, 19/9).

66 "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz "ol!" demekten ibarettir, o da hemen oluverir" (en-Nahl, 16/40).

Bazıları şöyle demiştir: Bu, sizin aklınıza, düşüncenize ve takdirinize göre **O'nun için kolaydır.** Yani sizin aklınıza ve düşüncenize göre yeniden yaratma ilk yaratmadan daha kolaydır. Çünkü insanlar daha önce örneği olmayan fiili ve ilk defa var olacak nesneyi zihninde canlandırmaya güç yetiremez. Onlar ancak daha önce örneği bulunan ve gördükleri nesneleri zihinlerinde canlandırabilirler. Dolayısıyla sizin aklınıza ve düşüncenize göre bir canlının ölümünden sonra yeniden yaratılması ilk yaratılmasından daha kolaydır. Böylece siz O'nun varlığı ilk defa yarattığına şahitlik ettiğinize ve bunu onayladığınıza göre bilesiniz ki O, bu varlığı yeniden yaratmaya daha fazla güç yetirmektedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bazıları şöyle demiştir: **Bu O'nun için pek kolaydır.** Yani yaratma. Yani Allah'ın ölüyü tekrar yaratması ilk yaratmasına göre daha kolay gelir. Çünkü ilk yaratmada nutfe (döllenmiş yumurta) durumundan alâkaya (rahim duvarında asılı parçaya) dönüştürmekte, sonra da alâka halinden mudğaya (şekilsiz et parçası) dönüştürmekte; sonra mudğadan şekil verilmiş hale ve canlı varlığa dönüştürmekte ve bu aşamalar tam bir varlığa ve insan şekline kavuşuncaya kadar devam etmektedir[67]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak insanın tekrar yaratılmasının böyle belirlenmiş aşama ve değişim sürecinden geçmeyeceğini bildirmektedir. Aksine O, yeniden yaratmayı şu ilâhî beyanlarda bildirmektedir: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[68]; "Ve bizim buyruğumuz tektir, göz açıp kapayıncaya kadar olup biter"[69]; "Olup biten yalnızca bir ses!"[70]; "Sûra bir defa üflendiğinde"[71]; "Sonunda O, sizi (bulunduğunuz) yerden bir çağırdı mı hemen çıkıverirsiniz"[72]. Bunların dışındaki ilâhi beyanlarda da yeniden yaratmanın nasıl olacağı bildirilmiştir. Dolayısıyla ölmüş bir insanı yeniden yaratma ilk yaratmaya göre daha kolay gelir.

---

67 İmam Mâtürîdî şu ilâhî beyanlara işaret etmiş olmalıdır: "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz; sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alâkaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alâkayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir" (el-Mü'minûn, 23/12-14).

68 en-Nahl, 16/77.

69 el-Kamer, 54/50.

70 "Olup biten yalnızca bir ses! Ama ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar" (Yâsîn, 36/53).

71 el-Hâkka, 69/13.

72 er-Rûm, 30/25.

[Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti]

180 [§]**Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur.** Yani en yüce sıfatlar O'nundur. Ayrıca bu ilâhî beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Kendisinden daha aşağıda olanlara göre yücelik sıfatıyla nitelenmiş her varlık hakikatte bu vasıfla nitelenmiş demektir. Belirttiğimiz gibi kendisinden aşağıda olanlara göre kendisine hamdedilen her varlık, hakikatte de söz konusu övgü O'nundur ve O'na döner. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin"[73].

İkinci yorum şudur: Yüce sıfatlar O'nundur. Bu sıfatlar yaratılmışların ve benzerlerinin niteliklerinden farklıdırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O'na benzer hiçbir şey yoktur"[74]. O'nun sıfatları yaratılmışların niteliklerine benzemez; yaratılmışların nitelikleri de O'nun sıfatlarına benzemez. Bu, bir kısım müfessirlerin söylediği husustur: O, dengi ve benzeri olmayandır. Ondan başka tanrı yoktur; tektir ve ortağı yoktur.

Üçüncü yorum şudur: Yüce sıfatlar O'nundur. Bu sıfatlar birbirleriyle çelişmez. Âlimdir; kendisinde cehalet bulunmaz. Kâdirdir; kendisinde güçsüzlük bulunmaz. Mutlak galiptir; başkasına boyun eğmez. Bunun gibi hiçbir şekilde herhangi bir noksanlık ve kusur barındırmayan yüce sıfatlar O'nundur. O, yaratılmış varlıklar gibi değildir. Onlar bir yönden ve bir konuda ilim; başka bir yönden ve başka bir konuda bilgisizlik sıfatıyla nitelenirler. Yine onlar bir yönden ve bir şeye güç yetirmek; başka bir yönden ve başka bir şeye de aciz olmak sıfatıyla nitelenirler. Aynı şekilde onlar bir yönden ve bir şeye mutlak galip olma sıfatıyla; başka bir yönden ve başka bir şeye de boyun eğme sıfatıyla nitelenirler. Allah Teâlâ ise birbirleriyle çelişmeyen, hiçbir şekilde ve hiçbir durumda bir noksanlık barındırmayan sıfatlarla nitelenmiştir. Zira O, başkasından dolayı ve bir sebepten ötürü değil, zatından dolayı bu sıfatlarla nitelenmiştir. O'nun dışındakiler ise başkaları ve çeşitli sebepler dolayısıyla söz konusu sıfatlarla nitelenirler. Bu sebeple Allah'ın sıfatlarıyla yaratıkların sıfatları farklıdır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

O mutlak galiptir, hikmet sahibidir. Yarattığı varlıkların O'na karşı muhalefeti ve isyanı sebebiyle kendisine zillet ve zarar ilişmeyen mutlak galiptir. O, yeryüzünün kralları gibi değildir. Zira onlar tebaları, taraftarları ve halk
181 kendilerine muhalefet ettiklerinde [§]zillete düşerler ve onların yüz çevirme-

---

[73] er-Rûm, 30/18.

[74] eş-Şûrâ, 42/11.

leri sebebiyle kendilerine zarar ilişir. Çünkü onların izzeti söz konusu teba ve taraftarlar sayesindedir. Dolayısıyla onların yüz çevirmeleri ve kendilerine muhalefet etmeleri sebebiyle onlar zillete düşerler. Allah Teâlâ ise zatı itibariyle mutlak galiptir. Yaratılmış varlıkların kendisine muhalefetiyle O'na herhangi bir zarar ve zillet ilişmez. Bu, beyan şu mânaya da gelebilir: **Mutlak galiptir.** Kendi emrine muhalefette bulunup, isyan edenden veya ulûhiyeti ve rubûbiyeti konusunda başkasını kendisine ortak koşandan intikam alandır. **Hikmet sahibidir.** Yaratıp düzenleme yapmakta O'na herhangi bir hata ilişmeyendir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle buyurmaktadır: "Kullarımın bana muhalefet ve isyan edeceklerini bildiğim halde onları yarattım. Yine onların böyle davranacaklarını bildiğim halde onlara her türlü yardımı yaptım". Dolayısıyla O'nun fiilleri hikmet dışı değildir. Halbuki bu dünya hayatında yapacağı yardımın, düşmanının düşmanlıkta, isyanda ve muhalefette gücünü arttıracağını bildiği halde düşmanına çeşitli şekillerde yardım eden kimse hikmetle değil, akılsızlıkla nitelenir. Çünkü böyle bir kimse kendi kendini yok etmeye çabalamakta ve böylece düşmanına bu konuda yardım etmektedir. Kendi kendini yok etmeye çabalayan kimse hikmet sahibi değildir. Allah Teâlâ ise kulların kendisine muhalefet edip isyanda bulunacaklarını ve düşmanlık göstereceklerini bilmesine karşın onları yaratmakla ve onlara her türlü yardımda bulunmakla hikmet dışı bir fiil yapmış sayılmaz. Çünkü belirttiğimiz gibi O'nun kendisine muhalefet ve isyan edeceklerini, düşmanlık göstereceklerini bilmesi sebebiyle O'na herhangi bir zarar ve noksanlık ilişmemektedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ اَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَٓاءَ فٖى مَا رَزَقْنَاكُمْ فَاَنْتُمْ فٖيهِ سَوَٓاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخٖيفَتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

28. "Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan köleleriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanacak kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz."

Allah size kendinizden bir örnek veriyor. Bazıları şöyle demiştir: Allah size kendi yaratılışınıza benzer bir örnek veriyor. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: O, size kendinizden bir örnek veri-

yor. Şöyle ki eğer siz düşünüp tefekkür ederseniz, Allah'ı bırakıp putlara tapma veya bu putları Allah'la ortak tanımanız sebebiyle akılsızlığınız ortaya çıkar.
182 Ayrıca söz konusu şekilde örnek vermekte farklı yorumlara açıktır. [§]Bunlardan biri şu ilâhî beyandır: **Elinizin altında bulunan köleleriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ortaklarınız var mı?** Yani sizler kendinizi, size verilen rızıkta elinizin altında bulunan kölelerle eşit tutmuyorsunuz ki bu konuda siz ve onlar eşit olasınız. Dolayısıyla Allah'ın kendi zatını, hükümranlığında ve ulûhiyetinde, eli altında bulunan yarattığı varlıklara eşit tuttuğunu nasıl iddia edersiniz? İkinci yorum şudur: O buyurmaktadır ki: Elinizin altında bulunan kölelerin mülkiyetinizde olan mallarda size ortak olmasını kabul eder misiniz? Bunu kabul etmediğinize göre Allah'ın kullarını kendi hükümranlığına ortak kılmaya razı olduğunu nasıl iddia edersiniz? Bir diğer yoruma göre O şöyle buyurmaktadır: Elinizin altında bulunan kölelerin mülkiyetinizde size ortak olmasını kabul etmediğinize ve kölelerinizi bu hususta kendinize eşit yapmadığınıza göre bu durumu Allah için nasıl kabul edersiniz ve nasıl O'nunla kullarını eşit; O'nunla daha aşağıda olanları denk kabul edersiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız. Yani sizler gibi hür olan kimselerden korktuğunuz gibi kölelerinizden de korkuyor musunuz? Yani korkmuyorsunuz. Bazıları şöyle demiştir: Kişinin babasının, kardeşinin ve akrabalarının kınamasından korktuğu gibi onların kınamalarından da korkuyor musunuz? Bazıları şöyle demektedir: Hür kimselerden yakınlarınızın size mirasçı olması gibi kölelerinizin ölümünüzden sonra size mirasçı olmalarından korkuyor musunuz? Bu Mukâtil'in görüşüdür[75]. Fakat miras, âyette herhangi bir konuda geçmemektedir. Birinci görüş daha uygundur.

Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan köleleriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? Bu beyanda kölelerin hürler gibi eşya üzerinde gerçek mânada bir mülkiyet haklarının bulunmadığına dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak efendilere verilen rızıkta ve sahip kılındıkları ilimde ortaklıkta eşit olmadıklarını bildirmiştir. Halbuki O, hepsinin nesnelerden yararlanmakta ortak olduklarını bilmektedir. Bu durum kölelerin nesnelerden yararlanmakta hürlerle ortak olduklarını; bununla birlikte mülkiyetine gerçekten sahip olmadıklarını göster-

---

75 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, III, 10.

mektedir. [§]Aynı şekilde bu hususa şu ilâhî beyan da işaret etmektedir: "Al- 183
lah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı?"[76] Zira Cenâb-ı Hak burada kölenin hiçbir şeye gücü yetmediğini bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu durumda "aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve câriyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir"[77] meâlindeki ilâhî beyanın yorumu şöyle olur: Yani Allah onları gerçek mânada eşyaya malik olma şeklinde değil, lütfuyla eşyadan yararlanmak noktasında zenginleştirir[78]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte âyetlerimizi böyle tafsilatlı açıklıyoruz. Yani detaylı açıklıyoruz. **Aklını kullanacak kimseler için.** Yani akıllarından yararlanan topluluk için. İkinci mâna şudur: **Âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.** Yani bir bir ayırıyoruz. Şöyle ki bu sûrenin ilk başından buraya kadar belirtilen beyanlarda olduğu gibi: "Şu durum O'nun delillerindendir", "şu husus O'nun delillerindendir"[79]. "Tafsîl" iki mânaya gelmektedir. Birincisi açıklama; ikincisi bildirimde ayırma mânasıdır: "Fussılet âyâtühû" (فُصِّلَتْ آيَاتُهُ)[80]. Yani âyetleri açıklanmış ve bir bir ayrılmış demektir.

Eğer biri bize şöyle derse ki: Bu belirtilen âyette yeniden dirilmeyi gerektiren bir delil mevcut değildir. Buna şöyle cevap verilir: Sözü edilen bu âyette onların yeniden dirilmeyi inkâr etmelerine dair olan şüphelerin giderilmesi vardır. Çünkü onlar kendilerine ârız olan birtakım şüpheler dolayısıyla yeniden dirilmeyi imkânsız gördüler. Dolayısıyla bu âyette yeniden dirilmeyi imkânsız görmelerine sebep olan bu şüphelerin giderilmesi vardır. Şöyle ki, Cenâb-ı Hak onların dikkatlerini ilk defa yaratılmalarına, göğün ve yerin bahsedilen şekilde var olmalarına çekip bunları göstermiştir.

[§]Ayrıca yeniden dirilmenin gerekliliği sadık haberlerle sâbittir. Bunlar, 184
doğrulukları açıkça ortaya çıkmış olan peygamberlerin haberleridir. Veya belirttiğimiz gerekçelerle kendilerine ilişkin bir akıbet olmaksızın insanların yok olmak üzere yaratılmaları birkaç sebepten ötürü hikmet dışıdır. Bu yönlerden biri şudur: Belirttiğimiz gibi bu dünya hayatına göre bir binanın neticede bek-

---

76 en-Nahl, 16/75.
77 en-Nûr, 24/32.
78 en-Nûr sûresinin 24/32. âyetinin tefsirine bakınız.
79 Bu sûrenin 20-25. âyetlerinin tefsirine bakınız.
80 Fussılet, 41/3, 44.

lenen herhangi bir yarar olmaksızın bozulması ve son bulması için inşa edilmesi akılsızlık ve hikmet dışı bir fiildir. Buna göre insanların da herhangi bir netice gözetilmeksizin, özellikle son bulması için yaratılması hikmet dışıdır.

İkinci sebep şudur: Eğer Cenâb-ı Hak dost ile düşmanı ayırmak üzere ölüleri diriltmeseydi ve başka bir yurdu varetmeseydi -ki bu dünyada bunların arasında bir ayırım yapmamıştır; halbuki hikmet bakımından bunların eşit kılınmaması ve aralarının ayrılması gerekirdi- dolayısıyla dost ile düşmanın birbirinden ayrıştırıldığı başka bir yurt olmasaydı bu durum hikmet dışı olurdu.

Üçüncü sebep şudur: Hikmete göre iyi kimsenin iyiliğine mukabil, kötü kişinin de kötülüğüne mukabil karşılığının verilmesi gerekir. Bu iki kimse bu dünyada iyiliklerinin ve kötülüklerinin karşılığını görmeksizin burada bulunmakta ve buradan ayrılmaktadır. Dolayısıyla herkes yapmış olduklarının karşılığını görmesi için başka bir yurdun olması zorunludur. Böylece belirtmiş olduğumuz gerekçelerle yeniden dirilmenin zorunlu olduğu ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوٓا اَهْوَٓاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِى مَنْ اَضَلَّ
اللّٰهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٩﴾

29. "Gel gör ki zulme saplanmış olanlar bir bilgiye dayanmadan kişisel arzu ve heveslerinin peşinden gitmektedirler. Allah'ın şaşırttığını artık kim doğruya iletebilir! Böylelerinin yardımcıları da yoktur."

Gel gör ki zulme saplanmış olanlar kişisel arzu ve heveslerinin peşinden gitmektedirler. Zulme saplanmış olanlar meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Yani kendilerine zulmedenler. Öyle ki bu kimseler kendilerini emredilen doğrultuda kullanmamışlardır. Aksine bu kimseler kendilerini emredilen fiillerin dışında yasaklanan işlerde kullanmışlardır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Bu kimseler Allah'ın kanıtlarına, âyetlerine ve burhanlarına zulmetmişlerdir. Öyle ki bu kimseler söz konusu kesin delillere uymazlar ve bu deliller hangi konuyu ispat ediyorsa onlara inanmazlar. **Zulme saplanmış olanlar kişisel arzu ve heveslerinin peşinden gitmektedirler.** Putlara tapmakta, Allah'ı bırakıp ibadete ve şükredilmeye lâyık olmayan varlıklara ibadet etmektedirler. Böyle davranmaları hevâlarına tâbi olmalarından dolayıdır. Çünkü onların herhangi bir kesin delilleri mevcut değildir. Bu, tıp-

kı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibidir: "Onlar Allah'ı bırakıp O'nun, kendileri hakkında hiçbir delil indirmediği varlıklara tapıyorlar"[81]. Yani kesin delil.

Allah'ın şaşırttığını artık kim doğruya iletebilir. Yani Allah'ın dışında Allah'ın şaşırttığını doğru yola iletecek kimse yoktur. Yani sapkınlığı tercih eden kimseyi Allah saptırır ve O'ndan başka kimse, böylesini hidâyete iletemez. **Böylelerinin yardımcıları da yoktur.** Allah'ın azabını onlardan giderecek bir yardımcıları da yoktur. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Böylelerinin yardımcıları da yoktur.** Yani Allah'ın azabından onları alıkoyacak bir kimse de yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا
لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

[S]30. ***"O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları*** 185
hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."

[Allah'ın İnsanı Yaratmış Olduğu Fıtrat ve Fıtratın Değişmezliği]

O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine yönel. Bazıları şöyle demiştir: Bu, Resûlullah'a bir hitaptır. Çünkü Cenâb-ı Hak daha önce "şu şu durum O'nun âyetlerindendir"[82] buyurarak delilleri bildirdi. Sonra bilgisizce arzularına uyanlardan haber verdi[83]. Sonra da Resûlullah'a şöyle buyurdu: O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine yönel.

Bize göre bu ve buna benzer hitaplar herkes içindir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "De ki: Ey inkâr edenler"[84] ve "De ki: Allah tektir"[85]. Sanki Cenâb-ı Hak, bu hususun kendisine ulaştığı herkese hitap ederek şöyle demesini bildiriyor: "Allah tektir" ve "ey inkâr edenler!" Buna göre **o halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine yönel** meâlindeki âyet herkese hitap etmektedir.

---

81 el-Hac, 22/71.
82 Müellif bundan önce geçen 20-25. âyetlere işaret etmektedir.
83 Müellif bir önceki âyete işaret etmektedir.
84 el-Kâfirûn, 109/1.
85 el-İhlâs, 112/1.

"Bütün varlığınla yönelme" (ikâme) iki mânaya gelebilir. Bunlardan biri şudur: Bütün varlığınla yönel. Yani gayretine ve yönelmene devam et. İkinci mâna şudur: Bütün varlığınla yönel. Yani belirttiğimiz hususları tamamla ve bunları yerine getir. **Hanîf olarak dine.** Bazıları şöyle demiştir: "Hanîf" (الحنيف) kelimesi ayağın kıvrılması ve meyletmesi mânasından gelmektedir. Anlamı şudur: Her durumda ve her vakitte dine yönelmiş ol. Bazıları şöyle demiştir: Bu kelime dine yönelik ihlas ve teslimiyet mânasına gelmektedir.

Allah'ın insanları yaratmış olduğu fıtrat. Bu beyan çeşitli mânalara açıktır. Bunlardan biri şudur: Allah'ın fıtratı. Yani Allah'ın insanların yaratılışına, varlığına ilişkin olarak koyduğu bilgi. Buna göre Cenâb-ı Hak, her çocuğun yaratılışına Rabb'inin birliği ve rubûbiyetini bilecek bir bilgiyi yerleştirmiştir.
186 [§]Bu durum, çocukların küçüklükleri döneminde anne sütünü emmeleri gibi onların gıdaları ve beslenmelerine dair bilgileri Allah'ın onların yaratılışına yerleştirmesi gibidir. Hz. Peygamber'in "Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra anne-babası onu yahudileştirir ve hıristiyanlaştırır"[86] meâlindeki hadis bu mânadadır. Bu durum, Allah'ın dağların yaratılışına Rab'lerini tesbih etme ve O'na övgüde bulunma özelliğini yerleştirmesi gibidir[87]. Fakat çocuğun ebeveyni bu fıtrata dair şüpheler ortaya koymakta ve onları bu fıtrattan başka yöne çevirmektedir. İkinci mâna şudur: Akıllarıyla başbaşa bıraksalar fıtratlarına göre Allah'ın varlığına birliğine iman edecek şekilde Allah onları yaratmıştır. Zira Cenâb-ı Hak her birinin yaratılışına Allah'ın birliği ve rubûbiyetine dair deliller yerleştirmiştir. "Her doğan fıtrat üzere doğar" meâlindeki hadis de böyledir. Yani Allah'ın birliği ve rubûbiyetine şahitlik eden ve buna işarette bulunan bir yaratılış üzere doğar. Öyle ki onlar akıllarıyla baş başa bıraksalar Allah'ın varlığını ve birliğini idrak ederler. Üçüncü mâna şudur: Cenâb-ı Hak imtihan olma sorumluluğunu onların yaratılışına yerleştirmiştir.

Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle dedi: Allah'ın dininde bir değişme olmaz. Cenâb-ı Hak dinini yaratma olarak nitelemiştir. Mûtezile'nin görüşüne göre ise Allah'ın dininde değişim olur. Çünkü onlar kullara ait fiillerin yaratılmamış olduğunu söylerler. **Allah'ın yaratmasında değişme olmaz** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle bir yorumla çare buluyorlar. Yani dine yapılan davette bir değişim olmaz. Veya buna

---

86 Ebû Hureyre'den Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Daha sonra anne-babası onu yahudileştirir veya hıristiyanlaştırır yahut mecûsîleştirir" (Buhârî, "Cenâiz", 93; Müslim, "Kader", 22).

87 Muhtemelen müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk. Bunları yapan bizdik" (el-Enbiyâ, 21/79).

benzer sözler söylemişlerdir. Buna karşılık olarak onlara şöyle denilir: Din, insanın din olarak benimsediği inanç ve davranışlardır, bu ise insanın fiilidir. Bu kelime "dâne-yedînü" (دان يدين) kökünden türemiştir. Ayrıca Cenâb-ı Hak, bunun Allah'ın yaratması olduğunu bildirmiştir. Bu durum, onun yaratılmış olduğunu göstermektedir. **Allah'ın yaratmasında değişme olmaz** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani Allah'ın birliğine delil olan ve O'nun rubûbiyetine şahitlik eden yaratılmış nesnelerde değişim olmaz. Tıpkı
[§]şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuz- 187
luk göremezsin"[88]. Yani Allah'ın birliğine dair olan delil ve şahitlik eden nesnelerde bir değişiklik yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte doğru din budur. Cenâb-ı Hak işte kesin delillerle desteklenmiş doğru dinin bu olduğunu bildirmiştir. Bu din öteki inkârcıların dini gibi arzulara uymaktan ibaret olan bir din değildir. Bu ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: **Doğru din.** Yani Allah'ın hanîf din olarak nitelediği gibi doğru din.

مُنِيبِينَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٣١﴾

31. "Bütün gönlünüzle O'na yönelin, O'na saygısızlıktan sakının, namazı kılın ve şirke sapanlardan olmayın."

Bütün gönlünüzle O'na yönelin. Bu beyan "O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine yönel"[89] meâlindeki âyetle bağlantılıdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: **O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine yönel**; bütün gönlünüzle ona yönelerek. Dolayısıyla bu, **o halde sen yönel** sözünün herkese hitap olduğunu göstermektedir. Zira Cenâb-ı Hak **"bütün gönlünüzle ona yönelerek"** buyurmuştur. Yani bütün gönlünüzle O'na yönelin.

Ayrıca yönelme, emrin konusu olan hususlarda olur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Allah'ın size emretmiş olduğu fiilleri yerine getirip O'na yönelin ve sizi nehyettiği fiillerden kaçınarak O'ndan sakının. Sakınmanın (takvâ) yönelmeyle olan ilişkisi onun iyilikle olan alâkası gibidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İyilik etmeye, kötülük-

---

88 el-Mülk, 67/3.

89 Bir önceki âyet-i kerîme.

ten sakınmaya"[90]. Yani Allah'ın size emretmiş olduğu konularda iyilik etmeye, sizi nehyettiği konularda da O'ndan sakınmaya.

Namazı kılın. Bu beyan farklı mânalara açıktır. Bunlardan biri şudur: **Kılın.** Yani ömrünüzün sonuna kadar kılmaya devam edin. Bu, tek bir defa emredilmiş bir durum değildir. İkincisi şudur: **Namazı kılın.** Yani rükûu, secdesi, kırâati ve diğer unsurlarıyla birlikte rükünlerini tamamlayın. Üçüncüsü şudur: **Namazı kılın.** Yani namaz için öngörülmüş vasıtalarıyla birlikte bunu
188 tam olarak yerine getirin. [§]Namazda üç durum söz konusudur. Bunlardan biri cevaz durumudur. İkincisi kemal durumudur. Üçüncüsü âdâbı bakımından onu güzelleştirme ve süsleme durumudur. Cevaz durumu rükünlerin hakkını vermekle; kemal durumu şuur hali ile; güzelleştirme ve süsleme ise ona uyanlar ve taraftarlarla gerçekleşir. Her namaz kılanın şu üç özelliğinin olması gerekir: Niyetin doğruluğu, ihlas ve huşû.

Şirke sapanlardan olmayın. Bu beyan şu mânaya gelebilir: Yani namaz ve ibadetlerde Allah'ı bırakıp da şirke sapanlardan olmayın. Yani Allah'ın dışındaki bir varlığa yönelik olarak namaz kılmayın ve O'nu bırakıp da başka bir varlığa tapmayın. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: İlâhlık nitelemesinde Allah'a ortak koşmayın. Çünkü onlar taptıkları putları ilâh olarak niteliyorlardı. Bu beyanın, "bütün gönlünüzle O'na yönelin" meâlindeki âyetle bağlantılı olması da mümkündür. Yani bütün gönlünüzle O'na yönelin, O'nun birliğini tasdik edin, ihlaslı bir şekilde O'na ibadete yönelin. Başkasını O'na ortak koşanlardan olmayın. Bu beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yaratılışınıza yerleştirilen niteliklerde **şirke sapanlardan olmayın.** Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın herkesin yaratılışına yerleştirdiği Allah'ın birliğine ilişkin deliller ve şahitlik yapan özelliktir. O şöyle buyurmaktadır: Bu konuda Allah'a ortak koşanlardan olmayın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Kayyim" (القيم)[91], yani doğru. "Münîbîne ileyhi" (منيبين إليه), yani tevbe ederek. "Yaknetûne" (يقنطون)[92], yani ümit keserler.

مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ
فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾

---

[90] "Yeminlerinizden dolayı Allah'ı, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel kılmayın. Allah her şeyi işitir ve bilir" (el-Bakara, 2/224).

[91] Bir önceki âyet-i kerîme.

[92] Bu sûrenin 36. âyeti.

32. "Dinlerini parçalayıp -her bir grubun kendindekini beğendiği- fırkalara ayrılanlardan olmayın."

[Dini Parçalayıp Fırkalara Ayrılmak Yasaklanmıştır]

Dinlerini parçalayıp fırkalara ayrılanlardan. Bazıları şöyle demiştir: Şirke sapanlardan[93] ve dinlerini parçalayanlardan olmayın. "Dinlerini parçalayanlardan olmayın" meâlindeki ilâhî beyanda geçen "ferrakû" (فرّقوا) [§] "fârakû" 189
(فارقوا) şeklinde de okunmuştur[94]. Bu kırâat şeklinde de âyet iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Peygamberlerin getirmiş olduğu dinlerinden ayrıldılar. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Yaratılışlarına yerleştirilmiş olan dinlerinden ayrıldılar. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın Allah'ın birliği ve rubûbiyetine dair onların yaratılışlarına yerleştirmiş olduğu delillerdir. **Fırkalara ayrılanlar.** Bu beyan şu mânaya gelebilir: Yani fırkalar haline gelenler. Yani yaratılışlarına yerleştirilen özelliğe sahip olduktan sonra onlar fırkalara ve gruplara ayrıldılar. Veya peygamberlerin getirmiş oldukları ilkeleri benimsedikten sonra fırkalara ve gruplara ayrıldılar. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Fırkalara ayrılmışlardı. Yani birbirlerini teşvik edip birbirlerine tâbi oluyorlardı. Çünkü "şîa" (الشيعة) kavramı bir temele ve tek bir esasa bağlı topluluğu ifade etmek için kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Dinlerini parçalayanlar.** Yani dinlerini bölük pörçük yapanlar, onu fırkalar ve birçok din haline getirip parçalayanlar. Yahudilik, Mecûsîlik, Hıristiyanlık ve diğer dinler gibi. **Her grup kendindekini beğenmektedir.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Her din müntesibi kendi dininden razı olmakta ve onu beğenmektedir.

وَاِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَا اَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

33. "İnsanların başına bir sıkıntı gelince yalnız Rab'lerine sığınarak O'na yalvarırlar; sonra onlara kendi katından bir nimet tattırdığında bakarsın ki bir kısmı kalkıp Rab'lerine ortak koşar."

İnsanların başına bir sıkıntı gelince yalnız Rab'lerine sığınarak O'na yalvarırlar. Bazıları şöyle demiştir: **Rab'lerine sığınarak.** Yani O'na yönelik bir ihlasla. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Dini yalnız O'na has kılarak (ih-

---

[93] Bir önceki âyet-i kerîme.

[94] Yedi kırâat âliminden İbn Kesîr, Nâfi', Âsım, Ebû Amr ve İbn Âmir "ferrakû" (فرّقوا) şeklinde şeddeli okumuş; Hamza ve Kisâî ise "fârakû" (فارقوا) şeklinde elif harfiyle okumuştur (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâât*, s. 274).

lasla) Allah'a yalvarırlar"[95]. Bazıları "itaat ederek" demişlerdir. Bazıları "Allah'ı birleyerek" demişlerdir. "el-İnâbe" (الإنابة) kelimesinin aslı dönüp yönelmektir. Yani onlar daha önce içinde bulundukları şirkten dönüp Allah'a yönelerek. Dolayısıyla buradaki "el-inâbe" (الإنابة)'den maksat tevhittir. Eğer "el-inâbe" (الإنابة) kavramı ihlas mânasında ise bu, ibadetlerde Allah'a ortak koşmaktan dönüp Allah'a yönelmeyi ifade etmektedir. Eğer bu kavram isyandan dönme mânasında ise itaati ifade etmektedir. Bu kavramın aslı içinde bulunulan durumdan dönme anlamındadır.

190 [S]Bu âyette müşriklere karşı çeşitli yönlerden deliller, müminlere ise uyarı ve öğüt vardır. Müşriklere yönelik delillere gelince bunlardan biri nübüvvetin ispatı hakkındadır. Şöyle ki onların müminlerle birlikte gemilere binmedikleri ve denizlerde seyahat etmedikleri bilinmektedir. Bilakis onlar sadece kendi başlarına binmekteydiler. Sonra O, onların Rab'lerine sığınarak dua ve yakarışta bulunduklarını bildirmiştir. Dolayısıyla bu durum peygamberin bu bilgiyi Allah katından öğrendiğini göstermektedir. Bu da onun nübüvvetinin delili olmaktadır. İkincisi şudur: Bu âyette onların Allah'ın birliği ve ulûhiyetini bildiklerine dair delil vardır. Zira onlar sıkıntı ve musibet sırasında Allah'a sığınmışlar ve dini yalnız O'na has kılmışlardır. Dolayısıyla onlar, putlara tapmakta ve Allah'a kulluğu terketmekte, içinde bulundukları akılsızlıklarını anlamışlardır. Üçüncüsü, bu âyet "yoksa geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir"[96] meâlindeki ilâhî beyana ilişkin bir doğrulama içerir. Çünkü onlar ona iman etmek için dünyaya dönmek istiyorlardı. Bu tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini inkâr etmesek"[97]. Cenâb-ı Hak böyle bir durum olsa bile kendilerinden sıkıntının giderilmesi durumunda eski hallerine döndükleri gibi onların tekrar nehyedildikleri fiillere geri döneceklerini bildirmiştir. Müminlere yönelik öğüt ve uyarı mânasına gelince bu, onların her durumda, bolluk ve sıkıntı hallerinde, tek bir çizgi üzere bulunmaları, Allah'ı anan ve O'na şükreden bir halde olmaları anlamı içerir. Çünkü onlar sıkıntı ve musibet dönemlerinde bolluk ve refah dönemine göre Allah'ı daha çok anmakta ve O'na daha çok yönelmektedirler. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onları uyarmaktadır ki her durumda O'nu anan ve O'na yönelen kimseler olsunlar.

---

95 "Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O'na has kılarak (ihlasla) Allah'a yalvarırlar. Fakat onları sâlimen karaya çıkarınca, bir bakarsın ki, (Allah'a) ortak koşmaktadırlar" (el-Ankebût, 29/65).

96 el-En'âm, 6/28.

97 "Onların ateşin karşısında durdurulup 'Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak' dediklerini bir görsen!" (el-En'âm, 6/27).

[§]Yine bu âyette söz konusu inkârcıların ileri derece akılsız oldukları- 191
na ilişkin delil vardır. Zira onlar başlarına musibet ve sıkıntı geldiğinde dini Allah'a has kılarak O'na yönelmişler; refah zamanında ise ulûhiyette O'na ortak koşmuşlar ve O'ndan yüz çevirmişlerdir. Bu dünya hayatında insanların tabiatları bunun tersidir. Zira kim işinde diğerine sıkıntı verirse ve onu zora sokarsa söz konusu kişi bunu yapandan yüz çevirir ve ona öfkelenir. Yeryüzünün kralları birine nimet verir ve ona iyilik ederse o kişi bu krala itaat eder ve onu sever. Dolayısıyla müşrikler akılsızlıkları sebebiyle kendi tabiatlarına ve insanın genel tabiatına aykırı davranmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra onlara kendi katından bir nimet tattırdığında. Yani bolluk ve refah. **Bakarsın ki bir kısmı kalkıp Rab'lerine ortak koşar.** Eğer denilirse ki: Onlar bu âyetlere inanmadıkları ve bunları derinlemesine incelemedikleri halde bu ve benzeri âyetlerin bildirilmesinin faydası nedir? Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak, kabul etmedikleri ve incelemedikleri hususları onlara karşı delil getirmektedir. Veya onlardan bir grup bu âyetler hakkında düşünebilir ve gerçeği bilebilir diye bunları müşriklere bildirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾

34. "Kendilerine verdiklerimize nankörlük etsinler bakalım! Haydi safanızı sürün; ama yakında öğreneceksiniz!"

Kendilerine verdiklerimize nankörlük etsinler bakalım! Haydi safanızı sürün. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet takdim-tehir üzere anlaşılmalıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: İnkâr etmesinler diye onlara kendi katından bir rahmet tattırdığında. Fakat onlar nankörlük ettiler. Mukātil bu görüşü benimsemiştir[98]. Bize göre belirttiğimiz şekilde[99] mâna şöyledir: Allah kendi katından onlara bir nimet tattırmıştır ki kendi ilmi mûcibince onların tercih ettikleri ortaya çıksın ve onlardan böyle bir fiil meydana gelsin, bu fiil ise inkârdır. Zira onların inkârı tercih edeceklerini ve bu fiilin onlardan sâdır olacağını bildiği halde inkâr etmemeleri için Allah'ın onlara bir rahmet (nimet) tattırması mümkün değildir. Dolayısıyla bu açıklama, âyetin belirttiğimiz mânada olduğunu gösterir.

---

98 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 525.

99 Müellif bu yorumu Ankebût sûresi 29/66. âyetin tefsirinde belirtmiştir.

192 [§]Ayrıca âyette Mûtezile'nin bazı görüşlerinin reddine dair delil vardır. Buna göre Mûtezile'ye göre kul için dinde yararlı olanı (aslah) yaratmak Allah'a vâciptir. Yine Mûtezile'ye göre Allah herhangi bir vakitte birinin iman edeceğini bildiğinde bu kimsenin canını alamaz. Aksine bu kimseyi söz konusu vakte kadar hayatta tutması zorunludur. Çünkü söz konusu vakitten önce onun canını alırsa onun imanını engellemiş olur.

Mûtezile'nin bu görüşlerine karşı şöyle cevap verilir: Söz konusu inkârcılar felâkete ve ölüm korkusu anında dini Allah'a has kılınca, Allah onları bu ihlas üzere ve dini Allah'a has kılma inancı üzere bırakmamıştır. Aksine O, bu kimselerin halini düzeltmiş ve genişlik sağlamış ve onların durumlarını değiştirmiştir, çünkü onlar eski hallerine geri dönmüşlerdir. Bu durum Allah'ın dinde kullar için en yararlı olanı gözetmek zorunda olmadığını göstermektedir. Yine O, resûlüne mutlak olarak kâfirlerle savaşmayı emretmiştir. Belki de bu kimseler terkedildiklerinde bir dönem müslüman olabilirlerdi veya bunların bir grubu müslüman olurdu. Dolayısıyla bu da göstermektedir ki dinde aslah olanı gözetmek Allah için vâcip değildir.

Haydi safanızı sürün. Bu ilâhî beyan, zâhir anlamı itibariyle emirdir. Bununla birlikte tehdit mânası taşımaktadır. Tıpkı "istediğinizi yapın!"[100] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak "zevku safa sürsünler!"[101] buyurmuştur. İşte bu belirtmiş olduğumuz yorumu desteklemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Yoksa onlara bir kanıt indirmişiz de o mu şirk koşmalarını söylüyor?"

Yoksa onlara bir kanıt indirmişiz de o mu şirk koşmalarını söylüyor? Bazıları şöyle demiştir: **Yoksa indirdik mi?** Yani evet indirmişiz. **Onlara bir kanıt.** Yani kesin delil. **O, şirk koştuklarını söylüyor.** Yani benimsedikleri inancın tevhit değil, şirk olduğunu onlara açıklıyor ve bildiriyor. Çünkü onlar kendilerinin tevhit ehli olduklarını ve taptıkları putlara sadece kendileri-

100 "Âyetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar bizden gizlenemezler. Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir" (Fussılet, 41/40).

101 "Kendilerine bahşettiğimiz şeylere karşı nankörlük etsinler, zevku safa sürsünler! Ama yakında anlayacaklar!" (el-Ankebût, 29/66).

ni Allah'a yaklaştırsınlar diye[102] ve bunların Allah katında kendilerine şefaatçi
olmaları[103] için taptıklarını ileri sürüyorlar, buna benzer sözler söylüyorlardı.
[§]Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bilakis onlara, söz konusu 193
davranışın tevhit değil şirk olduğunu açıklayan ve bildiren beyanları indirdik.
Bu beyan başka bir yoruma da açıktır. Buna göre mâna şöyledir: **Yoksa onlara bir kanıt mı indirdik?** Yani onlara bir kanıt indirmedik ki bu delil, kendilerine şirk koştukları durumu emretsin veya buna izin versin. Tıpkı şu ilâhi beyanda belirtildiği gibi: "İnsan arzu ettiği her şeye sahip olabilir mi ki?"[104] Yani insan, arzu ettiği her şeye sahip olamaz. Buna göre **yoksa onlara bir kanıt mı indirdik?** meâlindeki ilâhî beyan şu mânadadır: Yani onlara şirke dair bir kanıt indirmedik dolayısıyla içinde bulundukları şirk koşma inancını kendilerine emreden bir kanıt yoktur. Onlar ise şirkin Allah'ın emri olduğunu iddia ediyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah da bize bunu emretti"[105] ilâhî beyanında bildirildiği gibi. Dolayısıyla bu beyanda kâfirlere karşı iki delil söz konusudur. Bunlardan biri şudur: Belirttiğimiz gibi onlar, bunun Allah'ın emri olduğunu iddia ediyorlardı. Cenâb-ı Hak, kendilerine bunu emrettiğine dair sözlerinde onların yalancı olduklarını bildirmektedir. Bilakis O, onlara bunu emretmemiş ve bunun mübah olduğuna dair bir delil veya kitap indirmemiştir. İkinci delil şudur: Cenâb-ı Hak putlara tapmalarına dair onların akılsızlıklarını hatırlatmaktadır. Çünkü onlar putlara tapıyorlardı ve bunları ilâh olarak niteliyorlardı. Halbuki onların bu konuda istedikleri bir kanıt da yoktu. Ayrıca onlar, nübüvvetine ve tehdit ettiği azaba dair olarak peygamberden, kendilerine üstün gelecek ve iman etmeye mecbur bırakacak mûcizeler istiyorlardı. Bu durum onun peygamber olduğunu bildiren mûcizeyi onlara verdikten sonradır. Kulluk yapmak, kendisine kulluk edilen varlık için nübüvvetten daha büyüktür. Dolayısıyla sizler, Allah'ın dışındaki varlıklara tapmanın mübah olduğuna dair kendiniz için delil ve üstün kılan bir delil aramadığınıza göre nasıl olur da peygamberden nübüvvetin ispatı için üstün kılan mûcize talep edersiniz?

Bazıları şöyle demiştir: **Yoksa onlara bir kanıt mı indirdik?** Yani içinde kendileri için bir mazeret bulunan bir kitap. Bu kitap onların şirk içinde bulunduklarına şahitlik etmektedir.

---

102 ez-Zümer, 39/3.

103 Yûnus, 10/18.

104 en-Necm, 53/24.

105 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" (el-A'râf, 7/28).

وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَاۜ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ اِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾

36. "İnsanlara bir nimet tattırdığımızda buna sevinirler; fakat kendi elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir belâ gelse hemen ümitsizliğe düşerler."

İnsanlara bir nimet tattırdığımızda buna sevinirler; fakat kendi elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir belâ gelse hemen ümitsizliğe düşerler. Bu ilâhî beyan ile önceki ilâhî beyanın -ki o da şudur: İnsanların başına bir sıkıntı gelince yalnız Rab'lerine sığınarak O'na yalvarırlar; sonra onlara kendi katından bir nimet tattırdığında bakarsın ki bir kısmı kalkıp Rab'lerine ortak koşar[106]-eşitlenmesi ve mâna bakımından bir araya getirilmesi istendiğinde şu
194 mânaya gelir: Taptıkları putlara dair **hemen ümitsizliğe düşerler.** [§]Çünkü Cenâb-ı Hak bu âyette **fakat kendi elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir belâ gelse hemen ümitsizliğe düşerler** buyurmaktadır. Öncekinde ise Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İnsanların başına bir sıkıntı gelince yalnız Rab'lerine sığınarak O'na yalvarırlar". Dolayısıyla iki âyetin mâna bakımından bir araya getirilmesi belirttiğimiz gibi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* putlardan ümitlerinin kesilmesi mânasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[107]; **Hemen ümitsizliğe düşerler** sözü şu mânaya da gelebilir: Başlarına bir tehlike ve sıkıntı geldiğinde onlar Allah'ın rahmetinden ümit keserler. Birincisi başlarına sıkıntı geldiği ilk vakitte onların Allah'a sığınmaları ve ona yönelmeleri hakkındadır. Veya iki âyetten birinin bir topluluk, diğerinin başka bir topluluk hakkında olmasıdır. Çünkü onlar inkâr ve şirk konusunda çeşitli fırkalara ve gruplara bölünmüşlerdi. Bunların bir kısmı bütün durumlarda, darlık ve bollukta, Allah'a şirk koşuyorlardı; bir kısmı ise darlık zamanında ortak koşuyor, bolluk döneminde ise iman ediyordu. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir. Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, '(Oh!) Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti' der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir"[108];

[106] er-Rûm, 30/33.

[107] el-İsrâ, 17/67.

[108] Hûd, 11/9-10.

"Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir"[109]. Yine onların bir kısmı sıkıntı ve musibet durumunda dini Allah'a has kılmaktaydı; bolluk ve refah döneminde ise inat ve azgınlık ediyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar"[110]. Buna benzer âyetlerde söz konusu durum bildirilmektedir. Belirttiğimiz üzere onlar fırkalara ve gruplara bölünmüşlerdi. Dolayısıyla âyetlerden birinin bir grup ve topluluk hakkında diğer âyetin ise başka bir topluluk hakkında olması mümkündür. Veya belirttiğimiz gibi farklı durumlarda farklı davranış sergilemeleri mânasında da olabilir: Başlarına tehlike ve sıkıntı geldiğinde ümitsizliğe düşerler; bu durumlar başlarına gelmediğinde ve uzamadığında ise Allah'a yönelirler. Bu beyana ilişkin bir diğer muhtemel yorum da belirttiğimiz üzere putlardan ümitsizliğe düşmeleri ve Allah'a yönelmeleridir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[111] ilâhî beyanında bildirildiği üzere. Aksi durumda bu iki âyet zâhiri mânaları itibariyle çelişkili görünmektedir. Bununla birlikte bu iki âyetin mânası belirttiğimiz şekilde anlaşılmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ
لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾

[§]*37.* ***"Görmezler mi ki Allah rızkı dilediğine bol veriyor, dilediğininkini de kısıyor? Kuşkusuz bunda iman eden kimseler için ibretler vardır."*** 195

[Allah Dilediğine Rızkı Bol Verir; Dilediğininkini de Kısar]

Görmezler mi ki Allah rızkı dilediğine bol veriyor, dilediğininkini de kısıyor? Kuşkusuz bunda iman eden kimseler için ibretler vardır. Kuşkusuz bunda iman eden kimseler için ibretler vardır meâlindeki âyetin kâfirlere karşı delil olması mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İşte bunlar,

109 el-Hac, 22/11.
110 el-Ankebût, 29/65.
111 el-İsrâ, 17/67.

kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir"[112]. Ayrıca iman eden kimselerin delilleri Mekke kâfirlerine karşı delil oluşu çeşitli yönlerdendir. Bunlar da nübüvvetle yeniden dirilişin ispatı, putlara tapıp Allah'a ibadet etmekte onları ortak koşmalarına dair akılsızlıklarının ortaya çıkarılması gibi hususlardır. Çünkü Mekkeliler nübüvvetin yanı sıra, yeniden dirilmeyi de inkâr etmekteydiler ve Allah'ın dışında varlıklara tapmayı caiz görüyorlardı. İşte bu âyetle onlara karşı delil getirmek, belirtmiş olduğumuz yönler itibariyledir.

Nübüvvetin ispatına ilişkin delil getirmeye gelince bu da üç yöndendir. Bunlardan biri şudur: Onlar nübüvveti inkâr ediyorlardı. Çünkü peygamber, bir beşerdi ve onlar insanların birbirine karşı üstün olduğunu kabul etmiyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bu adam sadece sizin gibi sıradan bir insandır"[113]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onlara bir kısmının diğerine rızık yönünden üstün kılındığını, bir kısmının rızkının bol verildiğini diğer bir kısmının ise rızkının daraltıldığını ve rızkının kısıldığını göstermektedir. Böylece onlara göre bir kısmının diğerlerinden belirtmiş olduğumuz yönlerden üstün olduğu ortaya çıktığında nübüvvet konusunda da bir kısmının diğerlerinden üstün olması imkân dâhiline girer. İkincisi, Cenâb-ı Hak bu beyanı onların "bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[114] sözlerine cevap olarak indirmiştir. O, bu işin kendilerine ait olmadığını, aksine Allah'a ait olduğunu bildirmektedir. O, dilediğini risâlet, nübüvvet ve daha başka görevler için seçer. Bu durum, O'nun dilediğine rızkı bol vermek; dilediğini de rızkını kısmak için seçmesi gibidir. Halbuki onların hepsi bolluğu ummakta ve sevmekteydi; darlık ve rızkın kısılmasından ise kaçmaktaydılar. Bununla birlikte bu konuda seçim bütünüyle Allah'a aittir. Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak bir kısmının rızkını bol vermiş, bir kısmının ise rızkını kısmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın
196 bir kısmına rızkı bol verme yönü, [§]diğer bir kısmına rızkı kısma yönünden farklıdır. Dolayısıyla bunu bildiren bir peygamberin bulunması gerekir. O peygamber şöyle yapana şu, böyle yapana bu karşılık vardır, aralarını ayırtetme ve rızıkta üstün kılınma yönü şudur diye öğretir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

112 el-En'âm, 6/83.

113 "Andolsun ki Nuh'u da kavmine gönderdik de, 'Ey kavmim!' dedi, 'Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka bir tanrınız yoktur. İsyan etmekten sakınmıyor musunuz?' Kavminin inkâra sapmış ileri gelenleri dediler ki: 'Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır. Eğer Allah (elçi göndermek) isteseydi herhalde bir melek gönderirdi. Biz geçmiş atalarımızdan böyle bir şey duymadık'" (el-Mü'minûn, 23/23-24).

114 ez-Zuhruf, 43/31.

[Âhiret Âleminin Gerekliliği]

İnkârcılara karşı yeniden dirilişe dair delil getirmeye gelince bu da farklı açılardandır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak bu dünya hayatında rızkın bolluğu ve darlığı meselesinde dost ile düşmanı bir ve eşit tutmuştur. Zira O, hem dost hem de düşman olana rızkı bol vermiştir. Yine O, dost olanın rızkını kısmış; düşman olanın ise rızkını bol vermiştir. Halbuki hikmet ve akıl açısından bunların birleştirilip eşit tutulması değil, birbirinden ayrılması gerekirdi. Allah, bu dünya hayatında onları eşit ve aynı seviyede tutmuştur. Dolayısıyla bunların birbirinden ayrıldığı başka bir yurdun olması gerekir. Şu halde onların yeniden dirilmeyi kabul etmeleri zorunludur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* İkincisi, Cenâb-ı Hak onların değerlendirmelerine ve akıllarına göre rızkının bollaşması gerekli olmayan kimsenin rızkını bol vermiştir. Bu kişi bilgisiz ve akılsız kimsedir ki her akıl sahibinin ölçüsüne göre rızıktan mahrum edilmesi ve rızkının daraltılması gerekir. Yine Cenâb-ı Hak herkesin ölçüsüne ve aklına göre rızkının bol verilmesi gereken kimseye rızkı kısmıştır. Bu kişi akıl sahibi, refah ve zenginliğin bütün yollarını bilen kimsedir. İnsanların ölçüsü ise bu durumun tersidir. Dolayısıyla akılların ve bilgilerin birbirinden ayrıştığı ve birinin diğerine üstün geldiği, bunlar ile şunların zıt fiillere rağbet edenlerin birbirinden ayrıldığı, gerçekte rızkın bol verilmesi gereken kimse ile rızkının kısılması gereken kimsenin ortaya çıktığı bir yurdun olması zorunludur. Zira bunların hepsi bu dünya hayatında ortak muameleye tâbi kılınmıştır.
[§]Yeniden dirilişe dair delil teşkil etmesinin üçüncü yönü şudur: Onların, 197
ölçü ve yönetimleri dışında kalan birtakım vasıtalarla veya vasıtasız bir şekilde rızkın bol verilmesine ve kısılmasına güç yetiren varlığın, kudretleri ve takdirleri dışında kalan yeniden diriltmeye güç yetirebildiğini düşünmeleri ve derinlemesine incelemeleridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın dışında başka varlıklara tapmaları hakkında onlara karşı delil getirmeye gelince bu, inançlarındaki çelişkinin ortaya çıkarılmasıdır. Buna göre onlar şöyle demişlerdir: Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[115]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[116]. Bu putlar onlara bu dünyada rızkın bolluğu ve darlığın giderilmesinde şefaatçi olmuyorlardı ve onları Allah'a yaklaştırmıyorlardı. Âhirette de bunu yapmaları mümkün değildir. Çünkü onlar âhirete inanmıyorlardı. Bu durum çelişki, akılsızlık ve sözün aşırılığıdır.

---

[115] ez-Zümer, 39/3.
[116] Yûnus, 10/18.

Bu âyet ve diğerleri Mûtezile'ye karşı bir reddiye içerir. Zira onlar insanların kazançlarında, ustalıklarında, ticaretlerinde ve geçimlerini sağladıkları tüm vasıtalarda Allah'ın bir yaratma etkisinin bulunmadığını savunmaktadırlar. Aksine onlar, bunları yerden biten gıdalara ve başka unsurlara bağlıyorlar, insanlar ise bu konuda eşittirler. Eğer söz konusu geçim vasıtalarında ve kazanç yollarında Allah'ın etkisi yoksa rızkı genişletmesi ve kısması gibi bir durum da olmaz. Bu durum, Allah'ın bu konuda bir etkisinin olduğunu göstermektedir ki O'nun rızkı bol vermesi ve kısması söz konusu olabilsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz bunda iman eden kimseler için ibretler vardır. Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Belirttiğimiz gibi bunda müminler için kâfirlere karşı deliller vardır. İkincisi şudur: Bunda imanlarından faydalananlar için deliller vardır. Müminler imanlarından yararlanan kimselerdir, buna mukabil inkâr edenler ise bundan yararlanmayan kimselerdir. Bunda iman eden kimseler için başka bir yönden de ibret olması mümkündür. Buna göre rızık konusunda kalplerini kazanç yollarına bağlamamaları, bilakis rızkı Allah'tan beklemeleri ve vasıtalı veya vasıtasız bir şekilde Allah'ın onlara rızık vereceğine inanmalarıdır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Cenâb-ı Hak bunu onlara şu esasa göre bildirmektedir ki ihtiyacını başka bir kişiye ileten ve ihtiyacı gidermesi için baş vurulan kişi bu ihtiyacı gidermediğinde, bunun yerine gelmemesini söz konusu kişiden değil Allah'tan bilmelidir.

فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ ذٰلِكَ خَيْرٌ
لِلَّذٖينَ يُرٖيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾

198 [S]38. ***"O halde akrabaya da hakkını ver, yoksula ve yolda kalmışa da. Bu, Allah'ın hoşnutluğunu isteyenler için en iyisidir. İşte gerçek kurtuluşa erenler de onlardır."***

[Allah'ın Rızası Akrabaya, Yoksula ve Yolda Kalmışa Hakkının Verilmesindedir]

O halde akrabaya da hakkını ver. Hakkını sözünün şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani ihtiyaçlarını. Yoksa onda bulunan bir hak mânasında değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Senin kızlarında bir hakkımız yok"[117]. Yani senin kızlarına ihtiyacımız yok. Zira burada sözü edilen muha-

[117] "Lût'un kavmi koku almışçasına koşarak ona geldi. Daha önce de o çirkin işleri yapıyorlardı. Lût, 'Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir.

tapların onun kızlarında bir haklarının olmadığı bilinmektedir. Fakat onların haktan kastettikleri şey ihtiyaçtır. İlki de bu anlamdadır. **Yoksula ve yolda kalmışa** ilâhî beyanı da bu mânadadır. Yani yoksulun ihtiyacını ve yoksulluğunu gider. Aynı şekilde yolda kalmışın da. **O halde akrabaya da hakkını ver** şu mânaya da gelebilir: Yani ona ait olan hakkını ver. Fakat Cenâb-ı Hak bu âyette bu hakkı açıklamamış, fakat başka bir ilâhî beyanda bunu meâlen şöyle açıklamıştır: "Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı"[118]. Yine miras hukuku bağlamında şu ilâhî beyanda bildirilen durum da bu kapsamdadır: "Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder"[119]. Buna benzer haklar bu kapsamda değerlendirilir. Yoksul ve yolda kalmışın hakkı ise belirtilen sadakalar ve zekâtlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu, Allah'ın hoşnutluğunu isteyenler için en iyisidir. Bu en iyisidir sözü şu mânaya gelebilir: Yani akrabalara ve yoksullara vermek uzak olan kimselere ve zenginlere vermekten daha iyidir. **Bu en iyisidir** sözü şu mânaya da gelebilir: Yani bu, vererek yardımda bulunma, eğer O'nun hoşnutluğu aranıyorsa Allah'ın hoşnutluğunun aranmadığı diğer yardımlardan daha hayırlıdır.

Yolda kalmış. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu kimse malıyla irtibatı kesilendir. Böyle bir kişiye malına ulaşana kadar yardım edilir. Denildi ki: Bu kimse misafirdir. Misafir edilir, dönüp gidene kadar kendisine iyilikte bulunulur.

[§]Bu, Allah'ın hoşnutluğunu isteyenler için en iyisidir. Bu beyanın şu 199
mânaya gelmesi mümkündür: Yani sende ona ait bir nimeti bulunmayan kimseye ver. Böylece bu söz konusu nimete karşı bir mükâfat olur. Fakat bu durum, Allah'ın hoşnutluğunu istemek için olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte gerçek kurtuluşa erenler de onlardır. Daha önce felaha ermenin ebedîlik olduğunu belirtmiştik. Bunun kurtuluş olduğu da söylenmiştir[120].

Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu!' dedi. 'Sen de biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok. Bizim ne istediğimizi pekâlâ biliyorsun' dediler" (Hûd, 11/78-79)

118 el-Bakara, 2/180.

119 en-Nisâ, 4/11.

120 Kasas sûresi 28/67. âyetin tefsirine bakınız.

وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا۬ ف۪ٓي اَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِۚ وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُر۪يدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾

39. *"İnsanların malları içinde artsın diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte* (mânevî kârlarını) *kat kat arttıranlar onu verenlerdir."*

[Faizli İşlemlerden Elde Edilen Kârın Artmayacağı, Zekâtın İse Malı Arttıracağına İlişkin Öğütler]

İnsanların malları içinde artsın diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: Bu, insanların kendi aralarında birbirlerine verdikleri bağış ve hediyelere dairdir. İnsanlar bağışladıkları ve hediye ettiklerinin karşılığında daha fazla almak için bunları vermişlerdir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bağış ve hediye olarak **verdikleriniz. İnsanların malları içinde artsın diye.** İnsanların mallarında sizin için bir artış olsun ve onların mallarından bir fazlalık elde edesiniz diye. **Bunlar Allah katında artmaz.** Müfessirler şöyle derler: Bu helâl faizdir. Bunda bir sorumluluk ve ecir yoktur. Dolayısıyla bu genel anlamda insanlar için mübahtır; herhangi bir sakıncası yoktur. "Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma"[121] meâlindeki ilâhî beyana gelince bu, sadece peygamber hakkındadır. O, şöyle buyurmaktadır: Dünyada karşılığını almak üzere daha fazlasını almak için verme; aksine âhiret sevabını kazanmak için ver. Onlar insanların geneli için böyle bir davranışın mübah olduğuna dair delil olarak şu ilâhî beyanı getirirler: **Allah katında artmaz.** O, şöyle buyurmaktadır: Bu, Allah katında artmaz ve katlanmaz. O, yasaklanmış ve sakıncalı olan faiz hakkında söylediklerini burada söylememiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak söz konusu faiz hakkında şöyle buyurmuştur: "Allah faizi tüketir, sadakaları ise arttırır"[122]. O, burada tüketeceğini bildirmektedir. Söz konusu âyette ise **Allah katında artmaz** buyurmuştur. Yani bu, artmaz ve katlanmaz.

Fakat eğer bu âyet yasaklanmış olan faiz hakkındadır denilirse, bu durum mümkündür ve muhtemeldir. Bu durumda **Allah katında artmaz** meâlindeki ilâhî beyan "bu sebeple ticaretleri kâr etmemiştir"[123] meâlindeki âyetin

---

121 el-Müddessir, 74/6.

122 el-Bakara, 2/276.

123 el-Bakara, 2/16.

mânasında olur. Dolayısıyla eğer kâr etmemişse zarar etmiştir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Asıl ziyana uğrayanlar da bunlardır"[124]. [§]Bu, eğer kâr etmemişse zarar ettiğini göstermektedir. Buna göre **Allah ka-** 200
tında artmaz ilâhî beyanı bu mânadadır. Onun katında artmamışsa O, bunu tüketir böylece onlar zarar ederler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* müfessirler, bu ilâhî beyanın mânasını, bu dünyada verdiklerinden daha fazlasıyla karşılık ve mükâfat beklendiği hediyeler ve bağışlara hamletmemeleri durumunda bu ilâhî beyanın mânasının insanlar arasında bilinen akitlerdeki faize hamledilmesi mümkün olur. Yine Resûlullah'tan onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hediyede peygamberin rızası ve ihtiyacın giderilmesi gözetilir; sadakada ise Allah'ın rızası ve âhiret yurdu gözetilir"[125].

Ebû Avsece şöyle demiştir: Riba kelimesi "er-rubüvv" (الرُّبُوّ) çoğalmak kökünden türemiştir. Faizcilerin yaptığı gibi. **Artsın diye.** Yani artsın ve çoğalsın diye. Bir kimsenin malı arttığında "rabâ mâluhu" (ربا ماله) denilir. İbn Kuteybe şöyle demektedir: Yani zekât ve sadaka gibi verilenlerle, insanlar aracılığıyla mallarınızı arttırmaktadır[126].

Sonra, Cenâb-ı Hak Allah katında neyin artacağını açıklamıştır. Bu husus şu ilâhî beyanda açıklanmıştır: **Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekât.** Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, Allah'ın rızasını isteyerek zekât malından verdikleridir. Bu, Allah'ın kabul ettiği ve kat kat arttırdığıdır. Bazıları şöyle demiştir: Bu, Allah'ın rızasını isteyerek verdikleri her türlü sadakadır. O, bundan dünyada karşılık istememektedir. Allah'ın kat kat artırdığı ve Allah'ın katında çoğalan budur.

İşte (mânevî kârlarını) kat kat arttıranlar bunlardır. Şöyle denilmesi gerekirdi: İşte kat kat arttırılanlar bunlardır. "Ayn" harfinin naspedilmesiyle ism-i mefûl kalıbında olması gerekirdi. Çünkü onlar için arttıran Allah'tır. Bununla birlikte Zeccâc şöyle demektedir: "el-Mûsir" (المُوسِر) kelimesi zenginliği olan kimse demektir. Yine "el-Mukvî" (المُقْوِي) kelimesi kuvveti olan kimseyi ifade etmektedir. Buna benzer kullanımlar vardır. "Mud'if" (المضعف) kelimesi

---

124 et-Tevbe, 9/69.

125 Abdurrahman b. Alkame'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sakîf kabilesinden bir heyet Resûlullah'ı ziyaret etti. Onlar bir hediye getirmişlerdi. Resûlullah şöyle buyurdu: "Bu hediye midir? Yoksa sadaka mıdır? Eğer hediye ise bunda Allah'ın elçisinin rızası ve ihtiyacın giderilmesi gözetilir; eğer sadaka ise bunda Allah'ın rızası gözetilir". Dediler ki: Hayır, hediyedir. Bunun üzerine Resûlullah bunu kabul etti ve onlarla oturdu, karşılıklı birbirlerine sorular sordular" (Nesâî, "Umre", 5; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XI, 305-306).

126 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 342.

buna göre anlaşılır, o da pay (kat) sahibi olan demektir[127]. Bize göre bunlar
201 payları kat kat artanlardır. [§]Çünkü bunlar, Allah'ın rızasını gözeterek sadaka vermek suretiyle birleri onlarca miktar haline, katları kat kat haline getirenlerdir. Dolayısıyla kendileri için arttıranlar onlardır.

Ayrıca bu âyetle insanlar arasında devam edegelen alışverişin mübah olduğuna delil getirilebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak arttırma maksadıyla hediye ve bağış yapılmasını caiz kılmıştır. Fakat eğer artış şart koşulursa bu caiz olmaz. Buna göre arttırma amacı güdülen insanlar arasındaki alışverişler caizdir. Fakat eğer artış şart koşulursa bu alışverişler caiz olmaz. Bununla birlikte Ebû Hanîfe bu tür alışverişleri mekruh görmüş, fakat iki yönden arttırma maksadıyla hediyeyi mekruh görmemiştir. Bunlardan biri şudur: İnsanlar arası örfte hediye konusunda fazla vermek yoktur. Ötekilerde fazlalık talebi kesin bir şekilde kastedilmiş olsa bile durum böyledir. Bilakis bir defa fazla karşılık verseler de ikinci defa hiç karşılık vermezler veya bir kısmına karşılık verirken bir diğer kısmına hiçbir şey vermeyebilirler. Dolayısıyla bu durum mekruh olmaz[128]. Alışverişlere gelince bunlar sadece artış amacıyla yapılır. İnsanlar amaçlanan kârın düşürülmesini onlardan isterler. Hediye verenler ve bağış yapanlar ise kendilerine yönelik güzel övgü ve teşekkürden razı olabilirler. Alışveriş yapan kimseler ise böyle değildir. Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kendisine bir iyilik yapılan kimse buna karşılık versin, bunu yapamazsa ona teşekkür etsin ve ona övgüde bulunsun". Veya buna ben-
202 zer bir söz söylemiştir[129]. [§]İkinci yön şudur: Alışveriş yapanlar, her ne kadar alışveriş akdinde şart koşmasalar da alışverişten önce artışı şart koşmaktadırlar. Halbuki hediye verenler ve bağışta bulunanlar böyle değildir. Aksine onlar işaret etmektedirler. Bundan dolayı birbirinden ayrılmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

127 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 188.

128 Yani bu, zorunlu bir durum olmadığı için mekruh görülmez (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 588 b).

129 Câbir b. Abdullah'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kendisine iyilik yapılan kimse buna karşılık versin. Bunun karşılığını vermeye güç yetiremezse söz konusu kişiye övgüde bulunsun. Zira övgüde bulunduğunda ona teşekkür etmiş olur. Eğer bunu gizlerse ona nankörlük etmiş olur. Kim kendisine verilmeyenle süslenirse, iki yalan elbisesi giymiş gibi olur" (Buhârî, *Edebü'l-müfred*, s. 84; Ebû Dâvûd, "Edeb", 11; Tirmizî, "Birr ve Sıla" 87).

اَللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمٖيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيٖيكُمْ هَلْ مِنْ
شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾

40. "Sizi yaratan ve size rızık veren; ardından hayatınızı sona erdirecek, sonra size tekrar can verecek olan Allah'tır. Peki sizin o ortak koştuklarınız arasında bunlardan herhangi birini yapabilecek olan var mı? Allah onların ortak koştuklarından tamamen münezzehtir, yüceler yücesidir."

Allah sizi yaratandır. Hiçbir şey değilken[130]. Siz bunu bilmektesiniz. **Ve size rızık verendir.** Siz bunu bilmektesiniz ki size ondan başkası rızık vermez. **Ardından hayatınızı sona erdirecek olan O'dur.** Siz O'ndan başkasının buna güç yetiremediğini bilmektesiniz. Buna göre size tekrar can vermeye de gücü yeter. Sizin taptığınız putlar böyle bir fiile güç yetiremezler. Dolayısıyla O'nu bırakıp başkasına nasıl taparsınız. Bu durum şu ilâhî beyanda bildirilmektedir: **Peki sizin o ortak koştuklarınız arasında bunlardan herhangi birini yapabilecek olan var mı?** Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Taptığınız bu putlar belirtmiş olduğu yaratma ve rızık konusunda ortaklarınızdır. Peki, Allah'ı bırakıp nasıl başka varlıklara tapar ve bunları ilâh edinirsiniz? İkinci mâna şudur: Allah'a ibadet etme ve O'nun ulûhiyeti konusunda ortak koştuğunuz bu varlıklar arasında bu belirtilenlerden birini yapabilecek var mı? O, şöyle buyurmaktadır: Bunlar sizin de bilginiz üzere bunlardan birini yapamazlar. Dolayısıyla O, şöyle buyurmaktadır: Peki, siz O'nun ulûhiyeti konusunda O'na nasıl ortak koşarsınız.

Sonra Cenâb-ı Hak, kendi zatını inkârcıların nitelediği her türlü kusurdan tenzih etmiş ve şöyle buyurmuştur: **Allah onların ortak koştuklarından tamamen münezzehtir, yüceler yücesidir.** Zira "sübhâne" (سبحان) kelimesi her türlü kusurdan tenzih ifadesidir. "et-Teâlî" (التعالى) kelimesi ise başka bir varlığın galip ve üstün gelmesine dair tenzih ifadesidir. Bu ifade yücelik mânasından gelmektedir. Yani herhangi bir varlığın ona galip ve üstün gelmesinden yücedir.

130 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir" (el-İnsân, 76/1).

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ
بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾

203 [§]*41. "İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor."*

İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu. Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri **karada ve denizde düzen bozuldu** cümlesinin şirk ve inkâr mânasına gelmesidir. **İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden.** Yani insanların yapmaya devam edegeldikleri yol kesme, hırsızlık, adam öldürme, zulüm ve çeşitli kötü fiiller gibi kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden. Bunlar onların Allah'a ortak koşmalarının ve O'nu inkâr etmelerinin sebebidir. Bu fiiller, onların kalplerini öyle kaplayıp örtmüştü ki kalplerinde iman ortaya çıkamamaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Hayır! Doğrusu şudur ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır"[131]; "Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi"[132]. Buna benzer âyetlerde söz konusu husus belirtilmektedir[133]. Eğer âyet bu mânada ise hakikat anlamına göre ellerin ve yapıp etmenin öncelenmesi (takdim) tarzında anlaşılmalıdır. Bu ilâhî beyanın ikinci muhtemel mânası şudur: **Karada ve denizde düzen bozuldu.** Yani bu durum, kıtlık, yağmurların ve bereketin azlığı ve darlıktır. **İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden.** Bu durum, onların ortak koşmaları ve inkâr etmeleridir. Yani başlarına gelen bu kıtlık, darlık, bereket eksikliği ve belâlar onların kendi tercihleriyle ortak koşmaları ve inkâr etmeleri sebebiyledir. Dolayısıyla elleriyle yapıp etme ifadesi hakikat değil, mecazî mânada anlaşılmalıdır. Fakat yapıp etme elle olduğundan dolayı ve insan elle işe koyul-

---

131 "Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, 'eskilerin masalları' der. Hayır! Doğrusu şudur ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır" (el-Mutaffifîn, 83/13-14).

132 "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi. Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı. Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi" (et-Tevbe, 9/75-77).

133 Örneğin bk. en-Nisâ, 4/155; el-Mâide, 5/13.

duğu için el kelimesi belirtilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bu,
senin kendi ellerinle önceden yapıp ettiklerinden dolayıdır!"[134] [§]**Belki önce-** 204
den bir şey yapıp etmemiştir. Bununla birlikte genelde elle iş yapıp edildiği için Cenâb-ı Hak el ifadesini kullanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Birinci yoruma göre ortaya çıktığı bildirilen düzenin bozulması şirk ve inkâr olmaktadır. Bu durum, hakikat anlamına göre belirtmiş olduğumuz kötü amellerin yapılıp edilmesiyle gerçekleşir. Bu fiiller onları imandan ve kalplerindeki örtüyü kaldırmaktan alıkoymaktaydı. Diğer yoruma göre ise ortaya çıkan düzen bozukluğu kıtlık, yağmur ve bereketin azlığı ve darlıktır. Bu durum **insanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden** olmaktadır. Bunlar şirk ve inkârdır. Bu yorum, hakikat mânasına göre elleriyle yapıp etme şeklinde değil aksine belirtmiş olduğumuz mânada anlaşılmalıdır.

Karada ve denizde. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Kara, içinde su bulunmayan alan; deniz ise suların kaynağı olan köyler ve şehirler demektir. Bazıları şöyle demiştir: Kara, merkez ehli; deniz ise köy ve kırsalda yaşayanlar demektir. Bazıları şöyle demiştir: Karada bozulma, Âdem'in oğlunun kardeşini öldürmesidir[135]; denizde bozulma ise denizde gemilerin gaspedilerek ele geçirilmesidir[136]. Bu beyanda kara ve deniz ifadelerinin, hakikat mânasında değil aksine buradaki durumları belirtmek üzere kullanılmış olması mümkündür. Bunlar, belirttiğimiz gibi insanların kendi yapıp etmiş oldukları şirk ve inkâr gibi fiilleri sebebiyle ortaya çıkan kıtlık, darlık ve bereket azlığı durumlarıdır. **Böylece Allah işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.** Bu işledikleri, şirktir. Bu daha uygun bir yorumdur.

Hasan-ı Basrî'nin **karada ve denizde düzen bozuldu** meâlindeki âyet hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah kötü fiilleri sebebiyle onları kara ve denizinde bozguna uğratmıştır. **Dönüş yapsınlar diye.** O şöyle demiştir: Onlardan sonra gelenler dönüş yaparlar ve onların durumlarından ibret alırlar[137]. Katâde şöyle demektedir: Umulur ki dönüş yapan döner; tövbe eden

---

[134] "İnsanlar içinde öyleleri vardır ki bilgisi, kılavuzu ve aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, büyüklük taslayarak, başkalarını Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışır durur. Onun dünyadaki payı rezil rüsvâ olmaktır; kıyâmet gününde ise ona yakıcı ateşin azabını tattıracağız. (Ona şöyle denilecek:) Bu, senin kendi ellerinle önceden yapıp ettiklerinden dolayıdır! Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez" (el-Hac, 22/8-10).

[135] bk. el-Mâide, 5/27-30.

[136] bk. el-Kehf, 18/79.

[137] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIX, 370; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 511; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 606.

tövbe eder; imdat dileyen imdat diler. Bu beyanın aslı şudur: Cenâb-ı Hak isyankârları, dönüş yapmaya ve yaptıklarından tövbe etmeye mecbur kılsın; bütün bu durumlara dair onları uyarsın diye. Bazıları şöyle demiştir: **Karada ve denizde düzen bozuldu.** Yani insanların günahları sebebiyle kara da kuraklık oluşu ve suyun kaynağı kesildi.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ
كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾

205 [§]*42. "De ki: 'Yeryüzünde gezip dolaşın da öncekilerin akıbeti nice oldu bir bakın. Onların çoğu şirke sapmış kimselerdi.'"*

De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da öncekilerin akıbeti nice oldu bir bakın. Başka âyetlerin[138] yorumunda bunun hakikat anlamına göre yeryüzünde gezip dolaşma emri olmadığını belirttik. Aksine sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Eğer yeryüzünde gezip dolaşırsanız ve derinlemesine düşünürseniz, sizden önceki müşriklerin ve peygamberleri inkâr edenlerin kötü akıbetini ve onların başlarına nelerin geldiğini görürdünüz. Dolayısıyla O, peygamberleri inkâr etmek ve Allah'a ortak koşmak noktasında sizi uyarıyor ve bu fiilleri yapmayı yasaklıyor. Bu beyanın tefekkür, derinlemesine inceleme ve düşünme emri mânasına gelmesi de mümkündür. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Yeryüzünde gezip dolaştığınız yerler hakkında tefekkür edin ve düşünün; daha önce peygamberleri inkâr edenlerin kötü akıbetini derinlemesine inceleyin. Bilesiniz ki yalanlamanız sebebiyle ötekilere inen azap size de iner. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ
يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾

43. "O halde Allah katından, geri çevrilemez bir gün gelmeden önce bütün varlığınla o sağlam dine yönel. O gün onlar birbirlerinden ayırtedileceklerdir."

---

[138] Örneğin bk. el-En'âm, 6/11; en-Nahl, 16/36.

O halde bütün varlığınla o sağlam dine yönel. Bunun yorumunu daha önce "o halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine yönel"[139] meâlindeki ilâhî beyanda açıkladık. **Allah katından, geri çevrilemez bir gün gelmeden önce.** Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: O günü Allah katından geri çevirecek kimse yoktur. Ayrıca bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: **Allah katından, geri çevrilemez.** Yani onlar bu günden imtihanın başlangıcına geri döndürülmezler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak"[140]; "Bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım"[141]. Sonra Cenâb-ı Hak onların durumunu bildirerek şöyle buyurmuştur: "Eğer çevrilselerdi elbette kendilerine yasaklanan fiillere yine döneceklerdi"[142]. Buna göre "Allah katından, geri çevrilemez" sözünün şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani onlar geri çevrilmeyi istedikleri duruma geri döndürülmezler. [§]İkinci muh- 206
temel yorum şudur: **Allah katından, geri çevrilemez.** Yani o gün geldiğinde onlar için Allah katından bir koruma, bağışlama ve tövbenin kabulü söz konusu değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez"[143].

O gün onlar birbirlerinden ayırtedileceklerdir. Yani birbirinden ayrıştırılacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Yine kıyâmet koptuğunda, işte o gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar"[144]. Durumların ve vakitlerin farklılığına göre o gün, ayrılma günü, toplanma günü[145] ve hüküm günüdür[146]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[139] er-Rûm, 30/30.

[140] "Onların ateşin karşısında durdurulup 'Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak' dediklerini bir görsen!" (el-En'âm, 6/27).

[141] "O günahkârları Rab'lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde şöyle derlerken bir görsen: 'Rabb'imiz! Gördük ve işittik; bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!'" (es- Secde, 32/12).

[142] el-En'âm, 6/28.

[143] "(Ey Muhammed!) Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb'inin gelmesini ya da Rabb'inin bazı âyetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar? Rabb'inin âyetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez. De ki: 'Siz bekleyin. Şüphesiz biz de bekliyoruz'" (el-En'âm, 6/158).

[144] er-Rûm, 30/14.

[145] Örneğin bk. eş-Şûrâ, 42/7; et-Teğâbun, 64/9.

[146] Örneğin bk. es-Sâffât, 37/21.

مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾

44. "Kim inkâr ederse inkârcılığı kendi aleyhine olacaktır. Dünya ve âhireti için yararlı işler yapanlar da kendileri için hazırlık yapmış olmaktadırlar."

Kim inkâr ederse inkârcılığı kendi aleyhine olacaktır. Dünya ve âhireti için yararlı işler yapanlar da kendileri için hazırlık yapmış olmaktadırlar. Yani kim inkâr ederse inkârcılığının karşılığı ve bunun zararı aleyhine olur. Kim iman eder ve salih amel işlerse imanının sevabı onundur ve amelinin yararı da kendisi içindir. Çünkü Cenâb-ı Hak zatına dönük bir ihtiyaç veya fayda için değil, aksine onların yararı ve ihtiyaçları için onları çeşitli şekillerde imtihan etmiştir. Şu ilâhî beyanlar da bu mânadadır: "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur"[147]; "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz"[148]. Yani kendi aleyhinize. Bu belirtmiş olduğumuz yoruma uygundur. Buna göre O, kendi zatına dönük bir ihtiyaç veya yarardan dolayı değil, aksine insanların yararı ve ihtiyacı için onlara emretmiş, yasaklamış ve onları imtihan etmiştir. Bundan dolayı bildirmiş olduğu durum gerçekleşti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hazırlık yapmış olmaktadırlar. Bazıları "yatıp yayılıyorlar" demiştir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Kendileri için hazırlık yapmış olmaktadırlar.** Yani çalışıyorlar ve hazırlanıyorlar. Bu ifade yatak anlamına gelen "mihâd" (مهاد) kelimesinden türemiştir. Bu kavramın aslı da yatak demektir[149].

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٤٥﴾

207 [§]***45. "Zira Allah, iman edip rızasına uygun davrananları lütfuyla ödüllendirecektir. Şüphesiz O, inkârcıları sevmez."***

Zira Allah, iman edip rızasına uygun davrananları lütfuyla ödüllendirecektir. Bu beyan, sevap ve karşılığın zorunlu oluşunun lütuf sonucu olduğunu göstermektedir. Hikmet açısından bunun zorunlu olması söz konusu

---

[147] Fussılet, 41/46; el-Câsiye, 45/15.

[148] el-İsrâ, 17/7.

[149] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 342.

değildir. Çünkü Allah onlara öyle nimetler vermiştir ki bu nimetlerin bırakın tümünün, birinin dahi şükrünü eda etmeye güçleri yetmez. Durum böyle olduğuna göre sevap ve karşılığın zorunlu oluşu lütuf gereğidir. Yoksa bunun hak edilmesi ve bunun gerekliliği sebebiyle değildir. Cezaların zorunluluğu ise hak etmeye dayalıdır. Zira cezanın zorunluluğu hikmet açısından gereklidir. Bundan dolayı sevap ile ceza birbirinden ayrılmaktadır. **Zira Allah, iman edip rızasına uygun davrananları lütfuyla ödüllendirecektir.** Bu ilâhî beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani O, dünyada yaptıkları iyilikler dolayısıyla onları âhirette ödüllendirecektir. Bu, onun lütfundandır. Onlar bu lütfuyla buna kavuşmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذ۪يقَكُمْ مِنْ
رَحْمَتِه۪ وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِاَمْرِه۪ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ ﴿٤٦﴾

46. "Müjdeler taşıyan rüzgârları göndermesi de O'nun kanıtlarındandır, ki böylece size rahmetinden tattırsın, gemiler buyruğu ile yüzsün; siz de O'nun lütfundan nasibinizi arama çabası gösteresiniz ve şükredesiniz."

[Allah'ın Varlığının Kanıtlarından Biri Olarak Müjdeler Taşıyan Rüzgârlar]

Müjdeler taşıyan rüzgârları göndermesi de O'nun kanıtlarındandır. Rüzgârların kendisinde kanıtlar vardır. Bunlarda ayrıca müjdeler de bulunmaktadır. Kanıtlara gelince bunlar çeşitli yönlerden Allah'ın hükümranlığı ve yaratma düzenine ilişkindir. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak bu rüzgârları havada, yerde, yerin yüzeyinde, dağlarda ve gökte yaratmıştır. Bu rüzgârlar yaratılmışlara isabet etmekte, onlara dokunmakta, eziyet etmekte, onları yere çalmakta ve onlara zarar vermektedir. Bütün bu olaylar rüzgârları görmeksizin veya gözleri bunları kuşatmaksızın ve bunları idrak etmeksizin veya bunların keyfiyeti yahut mahiyetlerini kavramaksızın gerçekleşmektedir. Yine bu olaylar idrak edilemeyen veya gözlerin kuşatamayacağı cisimlerin mevcut olduğunun bilinmesi içindir. [§]Rüzgârlar hoş, yumuşak, kötü, şiddetli, kırıcı ve 208
fırtınalı olmak üzere çeşitli şekillerde görülür. Bazı topluluklar bunlarla cezalandırılırken başka bir topluluğa bunlarla yardım edilir. Nitekim Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bana sabâ rüzgârıyla yardım edildi, Âd kavmi

de Batı rüzgârıyla (debûr) helâk edildi"[150]. Rüzgârın müjdeleri ağaçları ve hurmaları aşılamaları, yeri yarmaları ve oradan bitkilerin yeşermesidir. Yine onlar bulutları toplar ve yağmurun yağmasına vesile olurlar, durgun suda denizlerde gemilerin yüzmesini sağlarlar. Rüzgâr olmaksızın gemiler yüzüp hareket edemezler. Bütün bunlar müjdeler ve onlarda var edilen çeşitli yararlardır. Bunların tümünün çeşitli işaretler ve izler aracılığıyla yararlı mı yoksa zararlı ve helâk edici mi olduğu bilinir. Ayrıca Cenâb-ı Hak, bunları "müjdeler taşıyan" diye nitelemiştir ki müjdenin yazma, işaret ve elçilik gibi araçlarla söz ve konuşma olmadan da olabileceği bilinsin. Zira rüzgârın dili ve söz yeteneği yoktur. Bununla birlikte O, rüzgârları "müjdeleyici" diye nitelemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ki böylece size rahmetinden tattırsın. Bu beyan, söz konusu müjdenin ve onlar için yaratılan faydaların, bir zorunluluk ve bir hak etme sonucu olmadığını, Allah'ın bir rahmeti ve lütfu olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar rahmet olarak nitelenmiştir, çünkü bunlar O'nun rahmetiyle gerçekleşmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ki böylece gemiler buyruğu ile yüzsün. Buyruğuyla sözü "onun düzenlemesiyle" mânasına gelebilir. Yani belirtmiş olduğumuz gibi O'nun düzenlemesiyle gemiler denizde seyretmektedir. **Buyruğuyla** sözünden yaratmasını kastetmesi de mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz 'ol!' demekten ibarettir, o da hemen oluverir"[151]; "Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir"[152].

Ki böylece siz de O'nun lütfundan nasibinizi arama çabası gösteresiniz. Bu beyan, onlara ulaşan yararların Allah'ın lütfu ve rahmetiyle ulaştığını göstermektedir. Bunlar söz konusu vesileler ve kazanç yollarıyla onlara ulaşmamaktadır. Bu durum böyledir ki onlar (sebepleri yaratan Allah'ı unutarak)
209 bu yararların kaynağının söz konusu sebep olduğunu zannetmesinler, [S]aksine bütün bunları Allah'ın lütfu ve rahmetinden bilsinler.

Ki böylece şükredesiniz. Yani, bütün bu nimetler karşısında onların Allah'a şükretmelerinin gerekli olması içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

150 Buhârî, "İstiskâ", 26; Müslim, "Salâtü'l-istiskâ", 17.
151 en-Nahl, 16/40.
152 Yâsîn, 36/82.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلاً اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُ۫هُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ اَجْرَمُواۜ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾

47. "Andolsun senden önce biz nice peygamberleri kendi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mûcizeler getirdiler. Buna rağmen günaha saplananların cezasını hakkıyla verdik. İnananlara yardım etmek de bize düşer."

Andolsun senden önce biz nice peygamberleri kendi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mûcizeler getirdiler. Buna rağmen günaha saplananların cezasını hakkıyla verdik. Bu âyette kâfirlerin eziyetlerine karşı Resûlullah'a sabır telkini bulunmaktadır. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Andolsun senden önce biz nice peygamberleri kendi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mûcizeler getirdiler.** Yine bu âyette müminlere yönelik müjde, öteki kâfirlere de uyarı vardır. Kâfirlere yönelik uyarı **buna rağmen günaha saplananların cezasını hakkıyla verdik** meâlindeki âyettir. Cenâb-ı Hak şöyle bildirmiştir: Onların peygamberleri inkâr etmeleri ve ey Mekkeliler, sizin Resûlullah'a davrandığınız gibi onların da peygamberlere davranmaları dolayısıyla bu davranışlarının karşılığı olarak onların cezalarını hakkıyla verdik. Buna göre O, ötekilerin cezalarını hakkıyla verdiği gibi sizin de cezalarınızı hakkıyla verir. Müminlere yönelik müjde ise **inananlara yardım etmek de bize düşer** meâlindeki âyette mevcuttur. O, işin neticesinin müminlerin lehine olacağını bildirmiştir. Ayrıca bunda önceki peygamberlerin beşer olduklarına dair delil vardır. Dolayısıyla beşer olduğu için Hz. Muhammed'in nübüvvetini nasıl inkâr edersiniz? Yine bu âyette daha önceki peygamberler kavimlerine açık kanıtlar getirdiği gibi onun da kavmine açık kanıtlar getirdiği ortaya çıkmaktadır.

İnananlara yardım etmek de bize düşer. Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Yani neticenin müminlerin lehine çevrilmesi bize düşer. Yoksa bu dünyada müminlere yardım etmesi onun için zorunlu değildir. Bununla birlikte neticenin müminlerin lehine olmasını bir hak yapmıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "(Güzel) sonuç, takvâ sahiplerinindir"[153]. İkinci

[153] el-A'râf, 7/128.

mâna şudur: **İnananlara yardım etmek de bize düşer.** Yani onlara verdiğimiz kesin delillerle. Yani onlara kesin deliller vermemiz bize düşer. Yardım, delillerle desteklemektir. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın onlara yardım etmesi, onları peygamberlerle birlikte kurtarması, ötekileri ise helâk etmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ الَّذ۪ي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُث۪يرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَٓاءِ
كَيْفَ يَشَٓاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِه۪ۚ فَاِذَٓا
اَصَابَ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ
كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِه۪ لَمُبْلِس۪ينَ ﴿٤٩﴾

210 *[§]48. "Bulutları harekete geçirsin diye rüzgârları gönderen Allah'tır. Derken O, bulutları gökyüzünde dilediği gibi yayar, bazan da parçalara ayırır; nihayet içinden yağmurun çıktığını görürsün. Onu dilediği kullarının üzerine yağdırınca da o kullar sevince boğulurlar."*

49. "Oysa onlar yağmurun yağdırılmasından az önce bütün ümitlerini iyice yitirmiş ve şaşkın bir halde idiler."

Bulutları harekete geçirsin diye rüzgârları gönderen Allah'tır. Derken O, bulutları gökyüzünde dilediği gibi yayar, bazan da parçalara ayırır. Cenâb-ı Hak kudretini ve hükümranlığını bildirmektedir. Zira O, bulutları toplamak ve ayırmak üzere rüzgârları yaratmıştır. O, bulutları yayar, bazan parçalara ayırır. Bu bulutlar bazı yerlere yağmur yağdırır bazı yerlere de yağdırmaz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle buyurmaktadır: Bulutların toplanması ve ayrışmasında rüzgârlara hâkim olan varlık, sizi cezalandırmak üzere rüzgârlara hâkim olmaya güç yetirir. Veya O, şöyle buyurmaktadır: İbadet edilmeyi hak eden gerçek mâbut, belirtilen sebeplerle rüzgârları ve yağmurları gönderen varlıktır. Sizin taptığınız putlar ibadete lâyık varlıklar değildir. Zira belirtilen fiillerden hiçbirine güç yetirmediklerini biliyorsunuz. Veya Cenâb-ı Hak, nimetlerin şükrünü eda etmeleri için onlara yönelik nimetlerini bildirmektedir. Veya Cenâb-ı Hak, iman etmelerinden ümitlerini kesmelerinden sonra onların bir kısmının imanlarına dair onlara umut vermektedir. Bu durum, daha önce kuraklık yaşadıktan ve yağmurun yağması konusunda ümitsizliğe düştükten sonra onlara yağmur ve bolluk ümidi vermesi gibidir.

Görmez misin ki O şöyle buyurmaktadır: **Onu dilediği kullarının üzerine yağdırınca da o kullar sevince boğulurlar. Oysa onlar yağmurun yağdırılmasından az önce bütün ümitlerini iyice yitirmiş ve şaşkın bir halde idiler.**

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Bulutları harekete geçirir.** Yani onu kaldırır. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: Onu bir araya getirir[154]. Bu, bir kişinin ilmi bir araya getirip toplaması gibidir.

Bazan da onu parçalara ayırır. Bazıları şöyle demiştir: Parça parça haline getirir. Bazıları şöyle demiştir: Bir kısmını diğer kısma ekler ve bunları birbiri üzerine koyar. **Nihayet içinden yağmurun çıktığını görürsün.** Yani bulutların arasından yağmurun çıktığını görürsün. Buradaki "hilâl" (خلال) kelimesi arasından demektir. Bu kelime "min halelihî" (من خَلَلِه) şeklinde de okunmuştur[155]. Bunun mânası onun deliğinden demektir. **Ümitlerini iyice kaybetmiş.** Yani ümitsiz. "İblâs" (الإبلاس) ümitsizlik demektir. Bundan dolayı İblis de bu isimle nitelendi. Çünkü o, Allah'ın rahmetinden ümitsiz kılındı.

فَانْظُرْ اِلٰٓى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰى وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٥٠﴾

[§]*50. "Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da O'dur. O'nun her şeye gücü yeter."* 211

Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak. Allah'ın rahmetinin izleri sözü şu mânaya gelebilir: Yani yağmurun izleri. Burada O, rahmetten yağmuru murat etmiştir. O, yağmuru rahmet olarak nitelemiştir, çünkü bu, O'nun rahmeti olmaktadır. Veya izlerin, yağmurun kendisi olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak yağmuru rahmetinin izleri ve işaretleri yapmıştır. Bu beyana ilişkin diğer muhtemel yorum şudur: Yağmurun rahmet olarak nitelenmesi, bu durumun onların bedensel yararlarına ve onları ayakta tutan vasıtalara dönük olmasındandır. Bu durum, onların dinleri ve âhiretlerine ilişkin yararlara yönelik rahmeti bilmeleri içindir. Bu rahmet Resûlullah'tır. Zira başka âyetlerde Cenâb-ı

---

[154] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 520; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 609.

[155] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 336.

Hak onu rahmet olarak nitelemiştir[156]. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[157].

Allah'ın rahmetinin izlerine bakma ve inceleme emri çeşitli yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak, kendisinin bağışlayıcı olduğunu bilsinler diye onlara buna bakmayı emretmiştir. Bunun sebebi yaptığı teşvikleri onların istemesi; ümit verdiği ve davet ettiği konularda ümitvâr olmalarıdır. Zira Allah'ın rahmetinin izleri ortaya çıkmıştır. Her bağışlayıcı kişi, teşvik ettiği ve ümit verdiği konularda kendisine yönelinen kimsedir. Bu beyanın diğer muhtemel yorumu, Allah'ın rahmetinin izlerine bakmanın emredilmiş olmasıdır. Zira bu, bedenlerinin ve ruhlarının yararlarına ve var olmalarının bağlı olduğu vasıtalara yöneliktir. Bunlarla Allah'a şükretmenin gerekliliği ortaya çıkar. Yine söz konusu âyette onlara, bu nimetleri tanıtacak ve bunlara karşı şükretmenin gerekliliğini onlara öğretecek kimseye olan ihtiyaca işaret edilmiştir. Dolayısıyla bunda nübüvvetin kabulü ve ispatına ilişkin bir teşvik
212 söz konusudur. [§]Bu ilâhî beyana ilişkin bir diğer muhtemel yorum şudur: Cenâb-ı Hak bahsedilen yağmura, onun vasıtasıyla bu ölü yerlere nasıl can verdiğine, çeşitli renklerdeki bitkileri nasıl yerden bitirdiğine ve bu yağmurlarla bu kuru ağaçların nasıl yeşerdiğine bakmalarını emretmiştir. Bu emir, onların bütün bunlara güç yetiren varlığın -ki bunlar onların güçlerinin üzerindeki durumlardır- ölüleri diriltmeye, ölümden sonra tekrar diriltmeye kādir olduğunu bilmeleri içindir. Bütün bu durumlar onların takdirlerinin ve güçlerinin üzerinde olsa da O, buna kādirdir.

O'nun her şeye gücü yeter. Hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz.

وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَاَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهٖ يَكْفُرُونَ ﴿٥١﴾

51. "Andolsun ki, bir rüzgâr göndersek de onu (ekini) ***sararmış görseler, hemen nankörlük etmeye başlarlar."***

Andolsun ki, bir rüzgâr göndersek de onu (ekini) sararmış görseler. Yani yağmurla yerden biten bitkiler ve ekin görseler. Bazıları şöyle demiştir: Serin rüzgârın isabet etmesi sonucu, onu kuru olarak görseler. **Hemen nankörlük etmeye başlarlar.** Yani Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu bu durumlar başlarına geldiğinde inkârcılıklarına devam ederler. Bu, şu ilâhî beyanda belir-

---

156 Örneğin bk. et-Tevbe, 9/61.

157 el-Enbiyâ, 21/107.

tilen husus gibidir: "İnsanlara bir nimet tattırdığımızda buna sevinirler; fakat kendi elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir belâ gelse hemen ümitsizliğe düşerler"[158]. Buna göre **hemen nankörlük etmeye başlarlar** meâlindeki ilâhî beyan bu mânadadır. Yani O'nun rahmetinden ümit keserler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Andolsun ki, bir rüzgâr göndersek de onu (ekini) sararmış görseler. Yani bu ekini ve bitkileri sararmış görseler. Yani rüzgârın ve soğuğun isabet etmesi neticesinde kurumuş halde görseler. **Hemen nankörlük etmeye başlarlar.** Denildi ki: Nankörlük yaparlar. Denildi ki: Nankör olurlar. Denildi ki: Nankörlüğe yönelirler. Bütün bunlar tek bir mânayı ifade eder. O da bu kelimenin daha önce geçtiği üzere ümitsizlikten gelmiş olmasıyla irtibatlıdır. Yani O'nun rahmetinden ümitsizliğe düşerler ve bu nimetlerin Rabb'ini inkâr ederler.

فَاِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِر۪ينَ ﴿٥٢﴾

52. "Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın."

Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın. Ölülere işittiremezsin meâlindeki âyette Cenâb-ı Hakk'ın, ölülerin kendisini kastetmiş olması mümkündür. Yine **sağırlara da çağrıyı duyuramazsın** meâlindeki ilâhî beyanda sağırların kendisini kastetmiş olması mümkündür. Bununla birlikte **ölülere işittiremezsin** sözünün inkârcılardan kinâye olması da mümkündür. Aynı şekilde sağır ve kör de bu mânaya gelebilir. [§]Zira başkâ âyetlerde Allah, inkârcıları ölüler, sağırlar ve 213
körler olarak nitelemiştir[159]. Dolayısıyla âyetin mânası şöyledir: Sen arkalarını dönüp giderlerken inkârcılara ve yoldan çıkmışlara işittiremezsin.

İbn Mesûd'un mushafında şöyledir: Sen ölülere işittiremezsin; sen ölüleri diriltemezsin.

158 er-Rûm, 30/36.

159 İnkârcıların ölüler olarak nitelendiği âyetler için bk. en-Nahl, 16/21; Fâtır, 35/22. İnkârcıların sağırlar ve körler olarak nitelendiği âyetler için bk. el-Bakara, 2/171; ez-Zuhruf, 43/40.

Arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın. Bu ilâhî beyanda bir hikmet vardır. O da şudur: O, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara çağrıyı duyurmaya güç yetiremez. Fakat eğer yönelirse sağıra, çağrıyı anlatmaya güç yetirebilir. Bununla birlikte eğer arkasını dönüp giderse ona duyurmaya güç yetiremez.

وَمَآ اَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٥٣﴾

*53. "**Sen körleri** (yol gösterip) **yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin. Sen** (çağrını) **ancak âyetlerimize inanıp teslim olanlara duyurabilirsin.**"*

Yine söz konusu hikmet **sen körleri (yol gösterip) yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin** meâlindeki âyette de vardır. Yani sen körleri yanlış yoldan doğruya yöneltemezsin. Zira yanlış yolda olma meselesinde kör olan ve kendisinin doğru yolda, başkalarının yanlış yolda olduğunu zanneden odur. Fakat yanlış yolda olduğunu kabul eden kimseyi ise doğru yola iletmeye güç yetirebilirsin. Cenâb-ı Hak, yanlış yolda olduklarına ilişkin olarak onların ne derece akılsız, inatçı ve kör olduklarını bildirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sen (çağrını) ancak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin. Yani sen âyetlerimize inananlardan başkasına davetini duyuramazsın. Bu, "bil ki sen ölülere işittiremezsin, sağırlara da çağrıyı duyuramazsın"[160] ve **sen körleri (yol gösterip) yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin** ilâhî beyanların, hidâyetin kendisi değil, öğütlerden ibaret bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Sen (çağrını) ancak âyetlerimize inanıp teslim olanlara duyurabilirsin". Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Sen ancak o zikre uyanı uyarabilirsin"[161]. Yani senin uyarılarından ancak
214 doğru yola uyan yararlanır. [§]Ya da kendisine uyarı yapılmasını kabul eden, doğru yola uyan kimsedir. Fakat doğru yola uymayan kimse bundan yararlanmaz. Buna gör **sen (çağrını) ancak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin** meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Yani öğütleri ancak bunlara iman eden kimseler dinler ve bunlardan yararlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

160 Bir önceki âyet-i kerîme.

161 Yâsîn, 36/11.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةًۜ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۚ وَهُوَ الْعَل۪يمُ الْقَد۪يرُ ﴿٥٤﴾

54. "Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah'tır. O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir."

Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah'tır. Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: **Sizi güçsüz yaratan.** Yani sizi nutfeden yaratan. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın başka bir beyanda bildirdiği husustur: "Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı?"[162] Yani zayıf bir sudan. **Güçsüzlüğün ardından kuvvet veren.** Yani çeşitli fiilleri ve nesneleri yapmaya güç yetiren bir insan olarak var eden. **Kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan.** Yani sizi fâni bir yaşlı yapan. Bu beyan tıpkı şu ilâhî beyan gibidir: "Kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir"[163]. Söz konusu ilâhî beyana ilişkin ikinci mâna olarak **sizi güçsüz yaratan** sözünün şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani sizi hiçbir şeye gücü yetmeyen zayıf çocuklar olarak yaratan. O dönemde bu gün bulunduğunuz yaratılış halinde değildiniz. O gün hiçbir şeye güç yetiremiyordunuz. Sonra Cenâb-ı Hak bu zayıflıktan sonra varlığa ve işlere güç yetirecek şekilde sizi kuvvetli yaptı. Sonra O, bu kuvvetli ve kudretli olduğunuz dönemden sonra tekrar sizi zayıf ve yaşlı hale getirdi. Sizler bu dönemde daha önce olduğunuz gibi hiçbir şeye güç yetiremiyorsunuz. Bu beyana bu iki mâna verilebilir.

Yine bu ilâhî beyanda iki yönden delil vardır. Bunlardan biri yeniden dirilişe dair delildir. İkincisi hiçbir nesne olmaksızın (lâ min asl) varlıkları ve nesneleri yaratma gücüne dâhil delil vardır. Bu iki hususa ilişkin delillendirmenin iki yönü mevcuttur. Bunlardan biri şudur: Bu delil getirmenin sebebi onların yeniden dirilişi ve hiçbir nesne olmaksızın (la min asl) evrenin yaratılmasını inkâr etmeleridir. [§]Çünkü bu yaratma fiili onların güçlerinin ve takdirlerinin 215

162 el-Mürselât, 77/20.
163 el-Hac, 22/5.

üzerindedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, nutfenin (döllenmiş yumurta), içeriğinde alâkadan (rahim cidarına asılı zigot) bir unsur ve buna ilişkin herhangi bir iz olmaksızın, alâka haline geldiğini bildirmektedir. Aynı şekilde alâka, içerisinde mudğaya (embriyo) ait herhangi bir iz bulunmamakla birlikte mudğaya (embriyo) dönüşmektedir. Yine mudğa, içinde kemik, deri, kıl, et bulunan bir insana dönüşmektedir. Halbuki onda da buna ilişkin bir iz bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu sözü edilen yaratma süreçlerine güç yetiren varlık, hiçbir nesne olmaksızın evreni yeniden yaratmaya güç yetirir. Yine o, yeniden diriltmeye de güç yetirir. Zira belirtilen bütün durumlar onların güçlerinin ve takdirlerinin üzerinde olmasına karşın bunları kabul etmişlerdir. Böylelikle ölümden sonra dirilişi ve hiçbir nesne olmaksızın yoktan yaratmayı kabul etmek ve kendi kudretleri ve güçlerini Allah'ın kudreti ve güçlerine göre değerlendirmemeleri onlar için zorunlu olmaktadır. Şöyle ki onlar, kendi kudretleri ve takdirlerinin ötesinde olup Allah'ın güç yetirdiği fiillerin varlığını müşahede etmektedirler.

Söz konusu durumlara delil getirmenin ikinci yönü şudur: Nutfenin (aşılanmış yumurta) alâkaya (zigot); alâkanın mudğaya (embriyo); mudğanın şekle bürünmüş bir hale ve insana dönüşmesine ilişkin olarak bildirilen yaratma olayını Cenâb-ı Hak, onlara dair bir akıbet ve yeniden diriliş olmaksızın bunu yapmamakta ve bir halden diğerine geçirmemektedir. Eğer yeniden diriliş olmasaydı belirtilen bir halden diğerine dönüştürerek yaratma, açıklandığı üzere boş ve gereksiz bir iş olurdu[164]. Yine çocuklarda zayıf ve hiçbir şeye güç yetiremez bir durumdan sonra, onlarda güç ve kudretin var edilmesinde de durum böyledir. Cenâb-ı Hak imtihan edilmeleri için ve mükâfat ve ceza görecekleri bir akıbet için bu merhalelerden geçirerek onları yaratmıştır. Zira eğer yeniden diriliş ve bir akıbet (âhiret âlemi) olmasaydı bu fiilleri yapmak boş ve anlamsız bir iş olurdu. Yine bunda, bir nesne olmaksızın varlığı yoktan yaratmaya güç yetirmeye ilişkin delil vardır. Zira onlarda güç yokken gücü barındıran düzenleme her şeyiyle mevcut idi. Sonra herhangi bir temel unsuru ve herhangi bir izi olmaksızın güç ortaya çıktı. Bu durum, yaratılmış varlıkların güç ve kudretlerini Allah'ın güç ve kudretine göre değerlendirmenin imkânsız olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

216 **[§]O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir.** Onların durumunu hakkıyla bilendir. Varlığı, bir şey olmaksızın yoktan yaratmaya ve ölümden sonra yeniden diriltmeye güç yetirendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[164] Müellif şu ilâhi beyana işaret etmiş olmalıdır: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" (el-Mü'minûn, 23/115).

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾

55. *"Günaha saplanmış olanlar kıyâmet koptuğu gün* (dünyada) *sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler. İşte onlar haktan* (oradayken de) *böyle saptırılıyorlardı."*

Günaha saplanmış olanlar kıyâmet koptuğu gün (dünyada) sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Günahkârlar kabirlerinde sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler. "Allah, 'yeryüzünde kaç yıl kaldınız?' diye sorar. Bir gün veya günün bir bölümü kadar kaldık"[165] meâlindeki âyet hakkında da müfessirler böyle söylemektedirler. Fakat **günaha saplanmış olanlar sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler** meâlindeki ilâhî beyanın kabirdeki kalma süresine değil, dünyada ve imtihanda kaldıkları süreye dair olması daha uygundur. Onlar kendilerine yöneltilen hata, günah ve inkâr türlerine ilişkin iddiaları yalanlamak için dünyada kaldıkları süreyi kısa görmüşlerdir. Onlar şöyle derler: Biz dünyada öyle kısa bir süre kaldık ki böyle bir sürede bizim hatalar yapmamız ve günahlar işlememiz mümkün değildir. Görmez misin ki onlar orada uzun süre kalmalarını inkâr eden sözlerinde yalancıdırlar. Zira Cenâb-ı Hak **işte onlar haktan böyle saptırılıyorlardı** buyurmuştur. Yani işte böylece onlar dünyadayken de yeniden dirilişin, ölümden sonraki hayatın ve hesabın olmadığına ilişkin yalanlamada bulunuyorlardı. Şayet onların **sadece çok kısa bir süre kaldıklarına** ilişkin sözlerinin hemen akabinde onlara yönelik bu yalanlama olmasaydı zâhiri mânada, onlar âhiretteki uzun kalmaya ve buradaki şiddetli azaba ve korkuya nispetle dünya hayatında kalmayı çok kısa görmüşlerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* belirttiğimiz gibi onlar burada kendilerine yöneltilen hatalar ve günahları inkâr etmek üzere bu dünyada sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin etmektedirler. Onlar şöyle diyecekler: Biz bu dünyada sadece çok kısa bir süre kaldık. Dolayısıyla bu kısa sürede nasıl bu hataları, çeşitli şirk ve inkâr günahlarını işleyelim? Cenâb-ı Hak bunun üzerine **işte onlar haktan böyle saptırılıyorlardı** diye bildirmiştir. Yani işte onlar böylece bu dünyadayken de inkâr ve yemin etmekteydiler. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine

---

165 el-Mü'minûn, 23/112-113.

dair en büyük yeminleri ettiler"[166]. Dolayısıyla onların bu dünyada çok kısa bir süre kaldıklarına dair yemin etmeleri, kalma sürelerine ilişkin bir yalan ve inkârdan ibarettir. Bu durum, şirk koştuklarına dair inkâr ve yalanlamaları gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"[167].

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللّٰهِ إِلٰى
يَوْمِ الْبَعْثِ فَهٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾

217 **[§]56. *"Kendilerine bilgi ve iman verilenler ise şöyle derler: Andolsun ki siz, Allah'ın yazısına uygun olarak yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu, diriliş günüdür; fakat siz onu tanımıyordunuz."***

Kendilerine bilgi ve iman verilenler ise şöyle derler: Andolsun ki siz, Allah'ın yazısına uygun olarak yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyan takdim-tehir üzere anlaşılmalıdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: Allah'ın kitabına dair kendilerine bilgi verilenler. Yani Allah'ın kitabı ve ona iman etmeye dair kendilerine bilgi verilenler derler ki: Andolsun ki siz yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu, diriliş günüdür. Bazıları şöyle demiştir: Kendilerine ilim ve iman verilenler şöyle derler: Andolsun ki siz Allah'ın ilminde dünyada yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu, diriliş günüdür. Bazıları şöyle demektedir: Kendilerine bilgi ve iman verilenler şöyle derler: Andolsun ki Allah'ın sizin için yazdığı ecele uygun olarak ecellerinizin sona ermesine kadar kaldınız.

İşte bu diriliş günüdür. Öyle bir gün ki siz bunu inkâr ediyor ve yalanlıyordunuz. **Fakat siz onu tanımıyordunuz.** Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri buna ilişkin bilgiye hakikat anlamında onların sahip olmadığını söylemektir. Fakat onlar bu bilgisizlikleri sebebiyle mâzur görülmezler. Çünkü kendilerine bilgi edinecekleri yollar verilmiştir. Eğer onlar düşünüp tefekkür etselerdi bilirlerdi. İkinci yorum, onların sahip oldukları bilgiden yararlanmadıkları şeklinde anlaşılmasıdır. Bu durum, kendilerinde mevcut olduğu halde

166 en-Nahl, 16/38.
167 el-En'âm, 6/23.

yararlanmadıkları için onların duyuları bulunmadığını belirtmesi gibidir[168]. Buna göre yeniden dirilişe dair bilgiden yararlanmadıkları için onların buna sahip olmadıklarının belirtilmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

57. "Artık o gün zulmedenlerin ileri sürecekleri mazeretler fayda sağlamayacak, onlardan Allah'ı hoşnut etmeye çalışmaları da istenmeyecektir."

Artık o gün zulmedenlerin ileri sürecekleri mazeretler fayda sağlamayacaktır. Bu beyan, onların bir mazereti var da bu mazeretin onlara fayda sağlamaması mânasına gelmez. Aksine onların kesinlikle hiçbir mazereti bulunmamaktadır. Veya bildirildiği üzere onların mazeretlerinin, "günaha saplanmış olanlar sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler"[169] şeklindeki sözleri olması anlamına gelebilir. Dolayısıyla çok kısa süre kaldıklarına dair iddiaları, onların mazeretlerini oluşturmaktadır. Bu mazeret onlara fayda sağlamaz, çünkü onlar bu hususta yalancıdırlar.

Onlardan Allah'ı hoşnut etmeye çalışmaları da istenmeyecektir. "İsti'tâb" (الاستعتاب) kelimesi bulundukları durumdan dönmelerini istemektir. Dolayısıyla söz konusu vakitte, bulundukları durumdan dönmeleri istenmeyecektir. Bu dünya hayatında kınama, kişinin mevcut durumunu terketmesi ve daha önce bulunduğu hale dönmesi için kınanması demektir. Bu, o gün inkârcılara fayda sağlamayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ
بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾

[§]58. "Andolsun ki biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü örneği verdik. Şayet sen onlara bir mûcize getirecek olsan, inkâr edenler mutlaka şöyle diyeceklerdir: Siz ancak aslı esası olmayan şeyler ortaya koymaktasınız!" 218

168 İmam şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "İnkârcılara seslenenin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen hayvana haykıran çobanın durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; çünkü onlar düşünmezler" (el-Bakara, 2/171).

169 er-Rûm, 30/55.

Andolsun ki biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü örneği verdik. Bildirilen örneklerin özel olarak kâfirler için olması mümkündür. Bu durumda O, şöyle buyurmaktadır: Onlara öğüt olacak olan, bulundukları durumdan onları alıkoyan, onları imana ve tevhide çağıran hususları açıkladık. Fakat onlar inadı ve büyüklenmeyi âdet edinmişlerdi. **Şayet sen onlara bir mûcize getirecek olsan.** Yani senden istemiş oldukları mûcizeyi onlara getirecek olsan yine seni doğrulamayacaklar ve doğru yolu kabul etmeyeceklerdir. Onlar, bildirilen şu sözleri söyleyeceklerdir: **İnkâr edenler mutlaka şöyle diyeceklerdir: Siz ancak aslı esası olmayan şeyler ortaya koymaktasınız!**

Bildirilen örneklerin, müminler ve inkârcılar olmak üzere her iki grup için olması da uygundur. Bu durumda âyetin yorumu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle olur: Muhakkak biz, fiillerinde ve durumlarındaki iyilik ve kötülüğü insanlara açıkladık ve bunlara dair örnekler verdik. Öyle ki onlar her kötü şeyin kötülüğünü her iyinin de iyiliğini bunlar sayesinde bilmektedirler. Ayrıca bunlarla hak ile bâtıl ve adalet ile zulüm birbirinden ayrılmaktadır. Çünkü bu inkârcılar düşünüp tefekkür etmemektedirler. Sonra Cenâb-ı Hak, söz konusu inkârcıların niteliklerine dönerek şöyle buyurmuştur: **Şayet sen onlara bir mûcize getirecek olsan.** Yani açıklamaya ek olarak. **İnkâr edenler mutlaka şöyle diyeceklerdir: Siz ancak aslı esası olmayan şeyler ortaya koymaktasınız!** *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾

59. "İşte Allah, ilimden nasibi olmayanların kalplerini böyle mühürler."

İşte Allah, ilimden nasibi olmayanların kalplerini böyle mühürler. Başka âyetlerin yorumunda belirttiğimiz gibi **ilimden nasibi olmayanlar** sözü iki mânaya gelebilir. Bunlardan biri şudur: Düşünmedikleri ve bilmek için bilgi vasıtalarına dair derinlemesine incelemede bulunmadıkları için ilimden nasipleri yoktur. Bu bilgisizliklerinde mazeretleri de bulunmamaktadır. Çünkü kendilerine bilgi vasıtaları verilmiştir. Fakat onlar bu vasıtaları kullanmamaktadırlar. Bir kısmı bunu öne sürmüş, bununla birlikte mazeretleri kabul görmemiştir. İkinci mâna şudur: Cenâb-ı Hak, onlarda ilim bulunduğu halde onların bilgisiz oldukları beyan edilmiştir. Çünkü onlar bildiklerinden yararlanmamaktadırlar. Bu durum, belirtmiş olduğumuz üzere duyu sahibi oldukları halde duyuların bulunmadığını belirtilmesi gibidir. Zira onlar bu duyularından yaratılış gayelerine uygun olarak yararlanmamakta ve bunları amaçları doğrultusunda kullanmamaktadırlar. İlim de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذ۪ينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

[§]*60. "Şimdi sen sabret. Bil ki Allah'ın vâdi gerçektir. İman etmeye ya-* 219
naşmayanlar sakın seni telaşlandırıp yanlış yapmaya sevketmesin!"

Şimdi sen sabret. Bil ki Allah'ın vâdi gerçektir. Bazıları şöyle demiştir: Seni yalanlamalarına karşı onları tehdit ettiğim azabı düşünerek sabret. **Bil ki Allah'ın vâdi gerçektir.** Azabın onların başına geleceğine dair Allah'ın vâdi gerçektir. **Şimdi sen sabret** sözünün şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani sana yaptıkları eziyetlere sabret. **Bil ki Allah'ın vâdi gerçektir.** Sana yardım ve destek hususunda.

İman etmeye yanaşmayanlar sakın seni telaşlandırıp yanlış yapmaya sevketmesin. Sanki O, şöyle buyurmaktadır: Onların sana yaptıkları eziyetler seni, onların başına azap ve helâk gelmesine ilişkin beddua etmeye sevketmesin. Bazıları şöyle demiştir: **Seni telaşlandırıp yanlış yapmaya sevketmesin.** Yani sakın seni kışkırtmasın. Yani O, "Sakın seni telaşlandırıp tahrik etmesin" demektedir. Bunun esas yorumu belirtmiş olduğumuz husustur. Yani o inkârcılar, seni hafifliğe, aceleciliğe ve bilgisizliğe sevketmesin ki onların başına azabın gelmesine ve helâk olmalarına ilişkin beddua etmeyesin. Söz konusu kelime *-en doğrusunu Allah bilir ya-* hafife almak anlamındaki "istihfâf" (الاستخفاف) kökündendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]LOKMAN SÛRESİ 221

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾

1. "Elif-lâm-mîm."

2. "Bunlar, hikmetli kitabın âyetleridir."

Elif-lâm-mîm. Daha önce başka yerlerde bunun yorumunu ve bu harfler hakkında ortaya konulan görüşleri belirttik[170].

Bunlar, kitabın âyetleridir. Bazıları şöyle demiştir: **Bunlar** sözü, önceki peygamberlerin kavimlerine yönelik müjdelerine işaret etmektedir. O, şöyle buyurmaktadır: Bu müjdeler, kitabın âyetleridir. Yani bu Kur'ân. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar, gökte olan kitabın âyetleridir. Bir kısmı ise şöyle demiştir: Ayrı ayrı indirilen bu âyetler, birleştirilmiş ve böylelikle Kur'ân haline gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hikmetli kitap. Cenâb-ı Hak kitabı hikmetli, değeri çok yüce[171], şânı büyük[172] ve benzeri sıfatlar ile nitelemiştir. Kur'ân'ın hikmetli olarak nitelenmesinin çeşitli yönleri bulunmaktadır. Bunlardan biri Kur'ân'ın sağlam ve muhkem oluşu dolayısıyladır. Yani Kur'ân, sağlam ve muhkemdir; değişikliğe uğramaz. O, Cenâb-ı Hakk'ın nitelediği gibidir: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir"[173].

[§]İkincisi, Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı hikmetli olarak nitelemiştir, çünkü ona 222
tutunan ve içerdiği hükümlerle amel eden kimse hikmet sahibi, değerli ve şânı yüce olur.

---

170 Örneğin şu âyetlerin tefsirine bk. el-Bakara, 2/1; Âl-i İmrân, 3/1.

171 bk. el-Vâkıa, 56/77.

172 bk. Kâf, 50/1; el-Burûc, 85/21.

173 Fussılet, 41/42.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı hikmetli olarak nitelemiştir, çünkü o, hikmet sahibi biri tarafından indirilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir"[174].

هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ ﴿٣﴾

3. "Güzel işlerin peşinde olanlara hidâyet ve rahmet kaynağı olan."

Güzel işlerin peşinde olanlara hidâyet ve rahmet kaynağı olan. Hidâyet kaynağı olan. Yani iyi işler yapanlar için başarılı kılma, koruma ve yardım kaynağı olan. İşte böylece o, onlar için azabın giderilmesi konusunda rahmet kaynağıdır. Müfessirlerin, **hidâyet kaynağı** sözüne, yani "iyi işler yapanlar için bir beyandır" yorumuna gelince[175] Kur'ân herkes için beyandır, sadece bazı kimseler için değil. Dolayısıyla buradaki hidâyetin beyan olması mümkün değildir. Fakat belirtmiş olduğumuz üzere yardım, başarılı kılma ve koruma mânasındadır. Buradaki "iyi işler yapanlar" sözünün müminleri ifade etmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır"[176]. Burada çok sabreden ve çok şükreden kimseden murat mümindir. Cenâb-ı Hak mümini bir defa çok sabreden, başka bir defa çok şükreden, diğerinde ise iyi işler yapan diye nitelemiştir. Çünkü mümin, imanıyla, belirtilen sabır, şükür, iyi işler yapma gibi hususlara ve her türlü iyiliğe inanmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾

4. "Namazlarını özenle kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin olarak inananlar."

Namazlarını özenle kılan. Bu âyetin yorumunu daha önce başka yerde belirttik[177].

---

174 Fussılet, 41/42.
175 İmam burada tevil ehlinden Mûtezile'yi kastetmektedir.
176 Örneğin bk. İbrâhim, 14/5; Lokman, 31/31.
177 Cilt sonlarındaki dizinde namaz ve namaz kılma kelimelerine bakınız.

أُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

5. *"İşte Rab'lerinden gelen doğru yol üzerinde olanlar onlardır, kurtuluşa erenler de yalnız onlardır."*

İşte Rab'lerinden gelen doğru yol üzerinde olanlar onlardır. Burada hidâyetin yorumu belirttiğimiz üzere başarılı kılma, koruma ve yardımdır[178]. **Kurtuluşa erenler de yalnız onlardır.** Bunun yorumunu da daha önce belirttik[179].

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرٖي لَهْوَ الْحَدٖيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ
بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهٖينٌ ﴿٦﴾

[§]6. *"İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkala-* 223
rını Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlence vesilesi kılmak için eğlendi-
rici sözleri alıp kullanırlar; işte bunları alçaltıcı bir azap bekliyor."

İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak için eğlendirici sözleri alıp kullanırlar. Eğlendirici sözleri alıp kullananlar meâlindeki ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Burada alışveriş hakikat mânasına değil, aksine tercih etme mânasındadır. Çünkü alışveriş, bir malın ve paranın alışı ve verişi mânasındaki değiş tokuştur. Fakat onlar, oyun ve eğlendirici sözleri, hikmetli ve hak sözlere tercih etmişlerdir. "Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır"[180] meâlindeki âyet de bu mânadadır. Yani kötülüğüne rağmen sapkınlığı, güzel olduğu halde hidâyete karşı tercih ettiler. Buna göre onlar eğlendirici sözleri hak ve hikmetli sözlere tercih etmişlerdir. Yine onlar fâni olanı bâki olana tercih etmişlerdir. Böylece Cenâb-ı Hak bunu alım-satım olarak nitelemiştir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, hakikat mânasına göre alım-satımdır. Bununla birlikte farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılar şöyle demiştir: Bu, kadın ve erkek şarkıcıların alınması mânasındadır. Onlar bunları eğlenmek ve oyun oynamak için alıyorlardı. Bazıları şöyle demiştir: Bazı kimseler acemlerin sözlerinden bâtıl ve eğlendirici sözleri alıyor ve yazıyordu.

---

178 bk. 3. âyet-i kerîme.

179 Örneğin el-Bakara, 2/5. âyetinin yorumuna bakınız.

180 el-Bakara, 2/16, 175.

Sonra da gelip bu sözleri Kureyşliler'e söyleyip şöyle diyordu: Muhammed size Âd ve Semûd kavminin sözlerini söylüyor, ben de size Fars ve Rumlar'ın sözlerini söylemekteyim. Dolayısıyla bu durum, söz konusu kişinin eğlendirici sözleri alması ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyması demektir. Böylece insanlar Kur'ân'dan ve Hz. Muhammed'e iman etmekten alıkonmaktaydı.

224 [S]**O yolu eğlence vesilesi kılmak için.** Kur'ân'dan bir şey işittiğinde onu eğlence vesilesi kılıyordu. Bu, inkârcıların ve münafıkların âdetiydi. Onlar Kur'ân'la, Resûlullah'la ve ashapla alay ediyorlardı. Sonra Cenâb-ı Hak onları şiddetli bir şekilde tehdit etmiş ve şöyle buyurmuştur: **İşte bunları alçaltıcı bir azap bekliyor.**

İbn Mesûd ve İbn Abbâs (r.a.) **İnsanlar arasında öyleleri vardır ki eğlendirici sözleri alıp kullanırlar** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Bu, kadın şarkıcı veya şarkı alınması mânasındadır[181]. Merfû bir hadis olarak Kâsım'dan o da Ebû Ümâme'den o da Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şarkıcı kadınları satmayın, onları satın almayın, onlara bunu öğretmeyin. Bu kadınlarla ilişkili ticarette hayır yoktur. Bunların bedelleri de haramdır"[182]. Bu gibi durumlar için söz konusu âyet nâzil olmuştur: **İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak için eğlendirici sözleri alıp kullanırlar.** Eğer bu rivayet sahihse âyette belirtilen **eğlendirici sözler** meâlindeki beyanın yorumu bu olur.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا وَلّٰى مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَاَنَّ ف۪ٓي
اُذُنَيْهِ وَقْرًاۚ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٧﴾

*7. **"Böyle birine âyetlerimiz okunduğunda sanki kulaklarında ağırlık varmış da onu işitemiyormuş gibi büyüklük taslayarak sırt çevirir. Ona acıklı bir azabı müjdele!"***

Böyle birine âyetlerimiz okunduğunda büyüklük taslayarak sırt çevirir. Yani büyüklük taslayarak ve kibirlenerek yüz çevirir. **Sanki kulaklarında ağırlık varmış da onu işitemiyormuş gibi.** Bu beyanın, bildirim (takrir) mânasına gelmesi de hakikat anlamı dışında bir mânada anlaşılması da mümkündür. Eğer bu beyan, bildirim mânasındaysa dinlemeyi terketmek şeklinde

---

181 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 535-536; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 615-617, 623.

182 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 264, 268; İbn Mâce, "et-Ticârât", 11; Tirmizî, "Buyû'", 51; "Tefsîr", 31.

anlaşılmalıdır. Eğer hakikat mânasının dışında kabul edilirse Cenâb-ı Hak birçok âyette bunu açıklamıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir"[183] ilâhî beyanı gibi. Bu da iki mânaya açıktır[184]. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra Cenâb-ı Hak bu kimseyi şiddetli azap ile tehdit etmiş ve şöyle buyurmuştur: **Ona acıklı bir azabı müjdele!**

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿٨﴾

[§]8. ***"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince onları da cennetler bekliyor."*** 225

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince. İman edenler. İman etmeleri emredilen bütün esaslara iman edenler. **Yararlı işler yapanlar.** İbadet maksadıyla yapmış oldukları itaat ve yararlı işleri yapanlar. **Onları da cennetler bekliyor.** Cenâb-ı Hakk'ın müminlere vâdettiği nimet içerisinde olacakları cennetler.

خَالِدِينَ فِيهَا وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾

9. "İçinde ebedî kalacaklardır. Bunu Allah gerçek olarak vâdetmiştir. O Azîz'dir, Hakîm'dir."

İçinde ebedî kalacaklardır. Bunu Allah gerçek olarak vâdetmiştir. Yani Cenâb-ı Hakk'ın müminlere vâdettiği cennetler, gerçektir ve kesinlikle olacaktır. **O Azîz'dir, Hakîm'dir.**

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَاَلْقٰى فِي الْاَرْضِ رَوَاسِيَ
اَنْ تَميدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَٓابَّةٍ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً
فَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿١٠﴾

10. "O, gökleri görebileceğiniz herhangi bir destek olmadan (duracak şekilde) ***yarattı, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, orada her türlü canlının çoğalmasını sağladı. Biz, gökten su indirip (bununla) yeryüzünde her türden faydalı bitkiler bitirdik."***

---

183 el-Bakara, 2/18, 171.

184 Bu iki mânanın açıklaması için el-Bakara, 2/18. âyetinin yorumuna bakınız.

[Allah'ın Eşsiz Yaratması: Gökler, Yer ve İçerisindeki Varlık Âlemi]

O, gökleri görebileceğiniz herhangi bir destek olmadan (duracak şekilde) yarattı. Bazıları şöyle demiştir: O, gökleri göremeyeceğiniz bir direkle yarattı. Denildi ki: Belki göklerin bir direği vardır, fakat siz bunu görmezsiniz. Bazıları şöyle demiştir: O, herhangi bir direk olmaksızın yarattı. Fakat O'nun sizin göremeyeceğiniz direkle yaratmasındaki olağanüstülük, direksiz yaratmasındakinden daha aşağı değildir. Çünkü bunun gibi bir varlığı direkli olarak yükseltmek, lütuf ve kudret bakımından direksiz bir şekilde yaratmaktan daha büyük görülmez. Zira direk bir tüy veya saç teli kadar bile olsa görülür. Dolayısıyla göklerin ağırlığına, büyüklüğüne ve kabalığına rağmen görülemeyen bir direk üzerine yükseltilmesi olağanüstülük bakımından direksiz yaratmaktan daha büyük bir lütuf ve büyüklük açısından daha öndedir. Bu durumlardan hangisi olursa olsun bunda, yaratılmış varlıklara ait güçlerini Allah'ın gücü ve kudretiyle; onlara ait hükümranlığını O'nun hükümranlığıyla karşılaştırılmasının imkânsız olduğuna dair delil vardır. Bilakis O, dilediği şekilde ve dilediği keyfiyette her şeye gücü yetendir. Hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz.

Sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak "onda sâbit dağlar meydana getiren O'dur"[185] buyurmuştur. "Ravâsî" (الرواسى) sâbit varlıklar demektir. Yani O, yeryüzünü dağlarla sâbit kılmıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi"[186]. Yani sâbit kıldı. **Sizi sarsmaması için.** Yani sizi sarsmasın diye. Cenâb-ı Hak burada sarsılmayı bildirdi. "el-Meyd" (الميد) kelimesi kayma ve
226 sallanma mânasına gelir. [§]Yerin tabiatında kayma ve sallanma yoktur. Aksine yerin tabiatında bölük bölük olma ve aşağı çökme vardır. Yeryüzünün başlangıçta durumunun nasıl olduğu ve bilinemeyen kısımlarında onu sarsılmaya ve sallanmaya götüren durumların ne olduğu bilinemez. Nasıl bir durum vardı ki Cenâb-ı Hak onu dağlarla sâbit kılmıştır. *Bunu en doğru şekilde Allah bilir.*

Orada her türlü canlının çoğalmasını sağladı. Bazıları şöyle demiştir: **Yayıp çoğalttı.** Yani yarattı. Denildi ki: **Yaydı.** Yani ayrı ayrı yaptı. Bunda Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünü, imtihan edilen ve edilmeyen, iradeli ve iradesiz bütün canlı çeşitlerinin mekânı ve kaynağı yaptığı bildirilmektedir. Gök ise sadece bir çeşit varlık için yaratılmıştır. Onlar da ibadet ehlidir (meleklerdir).

---

185 "Yeryüzünü enine boyuna uzatan, onda sâbit dağlar ve ırmaklar meydana getiren O'dur" (er-Ra'd, 13/3).

186 en-Nâziât, 79/32.

Biz, gökten su indirip (bununla) yeryüzünde her türden faydalı bitkiler bitirdik. Yani burada bakanın zevk aldığı her renkten bitkiler bitirdik. **Faydalı.** Dilediği ve umduğu her şeyi ondan elde eder. Zira "kerim" (كريم) kelimesi, nezdindekilere ulaşılması umulan ve kendisinden istenileni veren kimse mânasındadır. Bazıları şöyle demiştir: Kerim, güzel demektir. Yani burada bakanın güzel gördüğü ve zevk duyduğu her güzel renkten bitkiler bitirdik. Bir diğer âyette bildirildiği gibi: "Orada her türden güzel bitkiler yetiştirdik"[187]. Yani her bakanın güzel gördüğü ve bununla mutluluk duyduğu bitkiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

هَٰذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِن دُونِهِ ۚ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿١١﴾

11. "İşte bunlar Allah'ın yarattıklarıdır. Şimdi gösterin bana, O'ndan başkası ne yaratmış? Hayır, zâlimler açık bir sapkınlık içindedirler."

İşte bunlar Allah'ın yarattıklarıdır. Yani sözü edilen göklerin ve yerin yaratılması, canlıların çoğaltılıp yayılması, her türden faydalı bitkilerin yaratılması. **Şimdi gösterin bana, O'ndan başkası ne yaratmış?** Cenâb-ı Hak onların akılsızlıklarını haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: Sizler O'nun bildirmiş olduğu gökler, yer ve bunlardaki bütün varlıkların tümünü Allah'ın yarattığını, O'nun bütün bunların yaratıcısı olduğunu, taptığınız putların bunlardan hiçbir şeyi yaratamadığını ve onların hiçbir şeyi yaratma gücü bulunmadığını bilmektesiniz. Öyleyse Allah'ı bırakıp bunlara nasıl taparsınız? Bunları ilâh olarak nasıl nitelersiniz? İbadet ve ulûhiyette sizlerin, göklerin, yerin ve içindekilerin yaratıcısı olan Allah'tan başkasına nasıl yönelirsiniz? Zira bu sözü edilen varlıkları yaratması dolayısıyla ulûhiyete ve rubûbiyete lâyık olan sadece O'dur. Putlar hiçbir şeyi yaratamaz. Öyleyse bunları nasıl ilâh olarak
nitelediniz? Ve Allah'ı bırakıp bunlara nasıl taptınız? [§]*En doğrusunu Allah* 227
bilir ya, bu **şimdi gösterin bana, O'ndan başkası ne yaratmış?** meâlindeki ilâhî beyanın yorumudur. Yani hiçbir şey yaratmamıştır. Cenâb-ı Hak onların akılsızlıklarını, bilgisizliklerini, söz ve fiillerindeki aşırılığı bildiriyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

187 "Yeryüzünü de düzledik, üzerine sarsılmaz dağlar yerleştirdik, orada her türden güzel bitkiler yetiştirdik" (Kāf, 50/7).

Hayır, zâlimler açık bir sapkınlık içindedirler. Zâlimler sözü farklı anlamlara gelir. Bunlardan biri şudur: Onlar kendilerine zulmetmişlerdir. Zira onlar, kendilerini, Allah'ın emretmiş olduğu konuma yerleştirmemiş, başka yere koymuşlardır. Bu, onların kendilerini putlara tapma konumuna yerleştirmeleridir. Bir diğer yorum şudur: Onlar Allah'ın kendileri için koymuş olduğu sınırları aşarak zulmettiler. Bu sınırlara riayet etmediler, aksine bu sınırları aştılar. Bu beyana ilişkin diğer yorum şudur: Cenâb-ı Hak onları zâlimler diye niteledi, çünkü onlar Allah'ın nimetlerine karşı zulmettiler ve bu nimetlerin şükrünü eda etmediler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Açık bir sapkınlık içindedirler. Yani apaçık bir şaşma içindedirler. Veya apaçık bir helâk içindedirler.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ
لِنَفْسِه۪ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿١٢﴾

12. "Andolsun ki vaktiyle Lokman'a şu hikmeti vermiştik: Allah'a şükret, O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır."

[Lokman'a Hikmetin Verilmesi ve Onun Oğluna Nasihatleri]

Andolsun ki vaktiyle Lokman'a hikmeti vermiştik. Bazıları şöyle demiştir: Hikmet, nübüvvet olmaksızın söz ve fiilde doğru hareket etmektir. Bazıları şöyle demiştir: Ona anlayış ve akıl verdi. Denildi ki: Din konusunda anlayış ve derin bir kavrayış. Denildi ki: İlim. Allah, sanki şöyle buyuruyor: Ona önceki kitaplara ilişkin ilim ve anlama kabiliyeti verdik. Derinlemesine kavrayış (fıkıh), bir şeyi, başkasına işaret eden benzeri aracılığıyla bilmektir. Veya şahit aracılığıyla gaib olanı bilmektir. Veya zâhir olan aracılığıyla gizli ve bâtın olanı bilmektir. Buna benzer tanımlar yapılmıştır. Filozoflar şöyle der: Hikmet, amelle birlikte bilgidir. Hakîm, kendisinde bilgi ve amelin birlikte bulunduğu kimsedir. İşte bu durumda kişi hakîm olarak nitelenir.

Allah'a şükret. O, sanki şöyle buyurmuştur: Andolsun ki Lokman'a hikmeti verdik -ki hikmet yukarıda belirtmiş olduğumuz anlamlara gelmektedir- ve ona dedik ki: Allah'ın sana verdiği hikmet ve diğer nimetleri hususunda
228 O'na şükret. Bu durum, [S]kişinin elde ettiği hikmette Allah'ın bir yaratmasının etkili olduğunu göstermektedir. Zira eğer bunda Allah'ın bir etkisi bu-

lunmasaydı **verdik** sözünün bir mânası kalmazdı. Zira hikmet kulun fiilidir ve kesbi sonucu meydana gelir. Görmez misin ki Allah ona bu sebeple şükretmesini emretmektedir. Eğer O'nun bunda bir etkisi bulunmasaydı, etkisinin bulunmadığı bir fiil için kendisine şükretmesini emretmezdi. Zira böyle bir durum yapmadığı bir şey için şükür ve övgü talebi konumundadır. Halbuki Cenâb-ı Hak yapmadığıyla övülmekten hoşlanan kimseyi şu ilâhî beyanda yermiştir: Yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar..."[188] Dolayısıyla O'nun, yapmadığı ve etkisinin bulunmadığı bir fiilden dolayı övülmesini ve kendisine şükredilmesini emretmiş olması mümkün değildir. Bu durum, bu fiilde O'nun bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Yine bu durum, Mûtezile'nin "insan fiillerinde Allah'ın bir etkisinin bulunmadığı"na ilişkin görüşünü reddetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur. Bu, kullarına emrettiği ve nehyettiği fiillerde ve onları imtihan ettiği konularda, Cenâb-ı Hakk'ın onları kendi yararları ve ihtiyaçlarından ötürü imtihan ettiğini, onlara emir verip yasaklar koyduğunu göstermektedir. Yoksa kendi zatına yönelik bir yarar veya ihtiyaçtan dolayı değildir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur.** Öyle ki O, bu nimeti onun için tamamlasın ve devam ettirsin. Dolayısıyla bu kişi, şükretmekle kendine yarar sağlamaktadır. Kim nankörlük ederse nankörlüğünün zararı Allah'a değil, kendisine ilişir. Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu görmez misin? **Nankörlük eden de bilmelidir ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır.** Yani kulun şükretmesine ve övgüsüne ihtiyacı yoktur. Kullarından hiçbiri O'na övgüde bulunmazsa da O, övgüye lâyıktır. Çünkü kendisine övgüde ve şükürde bulunulmasa da O, zatından dolayı hiç kimseye ihtiyaç duymaz, yaptıkları ve kullarına nimetleriyle övgüye lâyıktır. Hiç kimsenin şükrü ve övgüsü O'na yarar sağlamaz. Yine hiç kimsenin nankörlüğü, şükretmemesi ve övgüde bulunmaması O'na zarar vermez. *Bütün güç ve kudret Allah sayesindedir.*

وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِه۪ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٣﴾

[188] "Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır! Onlar için elem verici bir azap vardır" (Âl-i İmrân, 3/188).

13. "Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır."

Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır. O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır meâlindeki ilâhî beyanın çeşitli mânalara gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: Onlar kendilerine zulmetmişlerdir. Zira kendi canlarını yaratılış amacının dışında
229 bir konuma yerleştirmişler [§]ve Cenâb-ı Hak en güzel şekilde yaratıp suret vermesinden sonra canlarını yok olacak durumlara sokmuşlardır. En büyük zulüm, kişinin kendi canını helâke götürecek fiiller yapması ve bu hususta çaba göstermesidir. Bu beyana ilişkin diğer mâna şudur: Büyük bir zulümdür. Yani onlar Allah'ın nimetlerine zulmetmişlerdir. Zira bu nimetleri verenin dışında bir varlığa şükretmişlerdir. Bir diğer yorum da şudur: Büyük bir zulüm işlediler. Zira Allah'ın onların yaratılış ve bünyelerinde varettiği ulûhiyet ve vahdâniyete ilişkin şahitliği kabul etmediler. Zira Cenâb-ı Hak herkesin yaratılışına Allah'ın birliği ve rubûbiyetine şahitliği yerleştirmiştir. Bu, en büyük ve en çirkin zulümdür.

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ
فٖى عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ لٖى وَلِوَالِدَيْكَ اِلَیَّ الْمَصٖيرُ ﴿١٤﴾

14. "Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan)***, hem bana hem anne babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır."***

Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Cenâb-ı Hak burada ne öğütlerde bulunduğunu bildirmemiştir. Bu öğütlerin başka bir âyette geçen durum olması mümkündür. Zira O, şöyle buyurmuştur: "Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik"[189]; "İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik"[190]. İhsan, güzel davranış demektir. "Hüsün" ise yapmış olduğu güzel davranışlar demektir. Netice itibariyle her iki kelime de aynı mânaya gelmektedir.

---

[189] el-Ankebût, 29/8.

[190] el-Ahkāf, 46/15.

Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır. Yani zayıf düşerek. Yani hamilelik esnasında zaman ilerledikçe zayıflığı ve ağrıları artmıştır. Cenâb-ı Hak her ikisine iyilik yapmayı emretmiş, daha sonra annenin yaşadığı meşakkat ve sıkıntıyı bildirmiş, babanın yaşadığı bir durumdan ise bahsetmemiştir. Annenin yaşadığı meşakkat sırasında baba sevinç, mutluluk ve hoşnutluk duymaktaydı. Bu durumda şunu söylemek mümkündür: Annenin yaşadığı bu meşakkate karşılık babaya ona teşekkür etmesi ve iyilikte bulunması emredilmesi mânası vardır. Bu, babanın annenin ve emzirme döneminde çocuğun nafakasını yüklenmesidir. Bu durum şu ilâhî beyanlarda bildirilmiştir: "Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olanın (babanın) borcudur"[191]; "Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin"[192]. Veya nispet edilecek bir nesebi bilinmediği için insanlar arasında kınanmış halde bırakmadığı için ücretini vermelidir. [§]Bilakis onu insanlar arasında kınanmış değil, nesebi belli biri 230
yapmıştır. Buna benzer mânalar verilebilir. Ayrıca Cenâb-ı Hak, süt emzirmeyi değil, sütten kesilmeyi bildirmiştir. Meşakkat sütten kesmede değil emzirmededir. Fakat O, süt emzirmenin tamamlanmasını ve tam yapılmasını belirtmiştir. Zira sütten kesme ile bu durum tamamlanmaktadır. Dolayısıyla bunun tamamlanmasının bildirilmesinde süt emzirme de dâhildir. Halbuki süt emzirmenin bildirilmesinde bunun tamamlanması bulunmamaktadır. Bundan dolayı bu şekilde bildirildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın. Cenâb-ı Hak kendisine ve anne babasına şükretmesini emretmiştir. Şükrün neticesi şükrettiği kimseye değil Allah'a yöneliktir. Zira bir başkasına şükretmeyi ve övgüyü gerektiren bir şey yapan kimse bunu Allah'ın sayesinde ve onun nimetleri sayesinde yapabilmiştir. Dolayısıyla aslında O'nun dışında bir varlığa övgüde bulunan veya şükreden kimsenin bu şükrü ve övgüsü hakikatte O'na yöneliktir. Ayrıca **bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın** ilâhî beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri anne babanın sana yaptığı iyiliklere karşı onlara teşekkür etme konularında bana şükret. Zira onların sana yapmış olduğu iyilikler benim lütfum ve rahmetim sayesindedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Atalarınızı andığınız gibi, hatta daha canlı bir şekilde Allah'ı anın"[193]. Yani size yaptıkları iyiliklerden dolayı atalarınızı anarken Allah'ı anın. Zira onlar bu yaptıklarını

---

[191] el-Bakara, 2/233.
[192] et-Talâk, 65/6.
[193] el-Bakara, 2/200.

Allah'ın lütfuyla yapmışlardır. **Bana şükret** sözü şu mânaya da gelebilir: Sana verdiğim nimetlere dair. **Anne babana da.** Sana yaptıkları iyilikler ve seni yetiştirdikleri için. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonunda dönüş yalnız banadır. Daha önce açıkladığımız gibi Cenâb-ı Hak, her ne kadar bütün vakitlerde dönüş O'na olsa da ve O'nun huzuruna çıkılsa da dönüşün sadece kendisine olduğunu belirtmiştir. Çünkü onların bu dünyada yaratılış amacı öteki dünyada O'na dönüştür ve onların bu dünyada yaratılması bununla hikmet olmuştur. Öyle ki eğer bu durum olmasaydı belirttiğimiz üzere bu dünya hayatı boşuna ve gereksiz olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بٖى مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا
وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبٖيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَىَّ ثُمَّ
اِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾

231 [§] 15. ***"Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi** (körü körüne) **bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduklarınızı haber veririm."***

Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Cenâb-ı Hak ilk âyette onlara iyilik ve itaat yapmayı emretmiş, sonra bütün durumlarda itaat edilmeyeceğini, her emrettiklerinin ve istediklerinin yerine getirilmeyeceğini açıklamıştır. Yine Cenâb-ı Hak onlara izin verilmemiş ve mübah kılınmamış hususlarda değil, izin verilmiş ve mübah kılınmış işlerde onlara itaat edileceği ve isteklerinin karşılanacağını bildirmiştir. Hatta davet ettikleri ve emrettikleri mübah olmayan işlerde kendilerine itaat edilmesi ve isteklerinin yerine getirilmesi şöyle dursun, söz konusu işlerde onlara muhalefet etmek ve aykırı düşünmek emredilmiştir. Yine bir rivayette şöyle geçmektedir: "Yaratıcıya isyan konularında hiçbir yaratılmışa itaat yoktur"[194]. Cenâb-ı Hak isyan içermeyen işlerde onlara güzel davranmayı ve iyi geçimi emretmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Onlarla dünyada iyi geçin.**

---

[194] Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, II, 383; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XVIII, 248; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 131.

Bana yönelenlerin yoluna uy. Bazıları şöyle demiştir: Bana yönelenin ve bana itaate dönenin dinine uy. O da peygamberdir. **Bana yönelenlerin yoluna uy** meâlindeki âyet şu mânaya da gelebilir: Yani benim yoluma ve dinime uy. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun"[195]. Buna göre aynı şekilde önceki beyanın da yorumunun şöyle olması mümkündür: Benim yoluma ve dinime uy, benim dışımda birinin yoluna uyma. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Bana yönelen ve bana dönen kimsenin yoluna uy, bana yönelmeyen ve bana dönmeyen kimsenin yoluna uyma. Sonra O, kendisine yönelsin veya yönelmesin, dönsün veya dönmesin herkesin, dönüşünün O'na olacağını bildirmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Sonunda dönüşünüz ancak banadır.** Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "Ne Mesîh, Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler. Büyüklenerek O'na kulluktan geri duranların hepsini Allah, yakında huzuruna toplayacaktır"[196]. Yani büyüklenerek geri duran ve geri durmayan herkesi huzuruna toplayacaktır. Önceki beyan da buna göre anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا بُنَيَّ اِنَّهَا اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فٖى صَخْرَةٍ اَوْ فِى
السَّمٰوَاتِ اَوْ فِى الْاَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَطٖيفٌ خَبٖيرٌ ﴿١٦﴾

[§]*16.* "(Lokman, öğütlerine devamla şöyle demişti:) ***Yavrucuğum! Yaptığın iş*** (iyilik veya kötülük), ***bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu*** (senin karşına) ***getirir. Doğrusu Allah, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.***" 232

Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük), bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu (senin karşına) getirir. Bu sözün herhangi bir soru olmaksızın başlangıç itibariyle Lokman'ın oğluna yönelttiği bir konuşma olması mümkün değildir. Dolayısıyla bir soru neticesinde onun bu sözleri söylemiş olması gerekir. Fakat bu sorunun ne olduğunu ve ne hakkında olduğunu bilmiyoruz. Eğer soru Allah'ın ilmi hakkındaysa ona, belirtmiş olduğu gibi gizli yerlerde bulunan taneyi Allah'ın getireceğini bildirmiş, -bu tane-

[195] "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti" (el-En'âm, 6/153).

[196] en-Nisâ, 4/172.

nin insanların muttali olmadığı, bilgilerinin kuşatmadığı ve insanlardan uzak en gizli yerlerde saklanmış bir şey olduğunu haber vermiştir.- Allah'ın getirmesinden maksat Allah'ın bunu bilmesidir. Durum böyle olduğuna göre onların devamlı olarak her hâlükârda, her zaman ve her durumda davranışlarını ve durumlarını kontrol etmeleri gerekir. Çünkü Allah'tan hiçbir şey gizli kalmaz. Burada sorunun Allah'ın kudreti ve hükümranlığına dair olması da mümkündür. Buna göre Allah'ın, belirtilen konularda insanlardan gizlenmiş bulunan bu taneyi çıkarmaya güç yetirebildiğini bildirmiştir. Öyle ki insanlar bu taneyi böyle gizliliklerden ve yerlerden ortaya çıkarmaya güç yetiremezler. Böylece insanlar, O'nun emir ve yasaklarına uymama durumunda kendilerine ceza verebileceğini düşünerek Allah'ın kudretinden korkar ve O'nun hükümranlığından çekinirler. Yine muhtemel sorunun rızık hakkında olması da mümkündür. Buna göre bir şey, her ne kadar onu çıkarmaya ve ona ulaşmaya insan gücünün ve potansiyelinin erişemeyeceği bir yerde de olsa Allah Teâlâ lütfuyla insanlara güçlerinin ve potansiyellerinin yetmediği şeyleri ummadıkları şekilde vermektedir. Bunun sebebi şudur: İnsanlar her daim rızık konusunda gönül rahatlığı içerisinde olsunlar, acizlikleri onları ümitsizliğe düşürmesin, güçlerinin yetmemesi halinde rızık meselesinde kalpleri kazanç vasıtalarına bağlı olmasın. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir"[197]. Yine muhtemel sorunun, kişinin yaptığı az veya çok; büyük veya küçük amellerin karşılığı hakkında olması mümkündür. Buna göre O, küçük veya büyük olsun her amele karşılığını vereceğini bildirmiş-
233 tir. [§]Aynı şekilde müfessirlerin bir kısmı şunu söylemektedir: **Yavrucuğum! Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa.** İyi veya kötü iş. **Ve bu, bir kayanın içinde bulunsa.** Yani bir dağın içinde bulunsa. **Veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu getirir.** Yani Allah yaptığın bu işin karşılığını verir. Dolayısıyla bu yoruma göre söz konusu beyan şu ilâhî beyan gibidir: "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür"[198]. Hangi yorum olursa olsun bunda Allah'ın birliğine, ilmine, düzenli yaratmasına, kudretine ve hükümranlığına dair delil vardır. Yine bu beyan rızık meselesinde O'na güvenmeye ve dayanmaya; kulun gücünün üstünde olan her işi O'na havale etmeye dair delil teşkil etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[197] et-Talâk, 65/3.
[198] ez-Zilzâl, 99/7-8.

Doğrusu Allah, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Allah söz konusu taneyi ortaya çıkarmakta en ince işleri görüp bilmektedir ve bunun yerinden de haberdardır. Bu sözün yorumu şöyledir: Yani belirtmiş olduğu gizlilikler içinde bulunan bu taneyi ortaya çıkarmaktadır. Öyle bir ortaya çıkarmaktadır ki hiç kimse bunun farkına varamamakta, keyfiyeti ve mahiyet hususunda hiç kimsenin herhangi bir bilgisi bulunmamaktadır. Latîf, iyilikte bulunan demektir. Ayrıca bu kavram iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: O, insanların doğru yola iletilmesi ve kurtuluşları için gönderdiği peygamberler ve indirdiği kitaplarla iyilikte bulunandır. O, insanların ihtiyaçlarından haberdar olandır. İkincisi "latîf" kavramının iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi belirttiğimiz gibi iyilik yapandır. İkincisi, O, insanların güçlerinin, bilgilerinin ve tasarruf kabiliyetlerinin ulaşamadığı işleri ortaya çıkarmakta latîf olandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ
عَلٰى مَٓا اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٧﴾

17. "Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir."

Yavrucuğum, namazını özenle kıl. Namazı kılma emrinin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: Bu, Araplar'ın bildiği namazdır. Bu, dua ve niyazda bulunmak, Allah'ı övmek, O'na hamdetmek ve O'nu yüceltmektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar"[199]. Bu âyette bildirilen salât, ona dua ve istiğfar etmek, merhamet ve mağfiret dilemektir. Buna göre salât getirme emrinin, [§]ihtiyaçlarını 234
karşılamasını, bağışlamasını ve merhametini Allah'tan talep etmek mânasında olması uygundur. Bu durum söz konusu kişinin devamlı bir şekilde ve her durumda Allah'a niyazda bulunan, ihtiyaçlarını O'na arz eden, O'nu öven, O'nun büyüklüğünü ve yüceliğini anlatan bir kimse olması içindir. İkincisi, Cenâb-ı Hak burada bilinen, kuralları ve şartlarıyla ortaya konulmuş bulunan namazı murat etmiştir. Eğer bu beyan, sözü edilen mânada ise yine önceki yorumda belirtilen Allah'a dua ve övgüde bulunma, O'nun büyüklüğünü ve yüceliğini anlatma anlamlarını da içerir. Çünkü başından sonuna kadar namaz bu hu-

[199] el-Ahzâb, 33/56.

suslar için emredilmiştir. Eğer bu beyandaki namazdan, bilinen namaz murat edilmişse, bize farz kılınan namazın önceki ümmetlerde de olduğunu gösterir. Buna göre İbrahim'in (a.s.) şu sözü de bu mânadadır: "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle"[200]. Yine Îsâ'nın (a.s.) şu sözü de böyledir: "Bana namazı ve zekâtı emretti"[201]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İyi olanı emret, kötü olana karşı koy. Mâruf, iyi ve hayırlı olan, akıl ve yaratılış bakımından güzel görülen her şeyin ismidir. Münker ise kötü olan, akıl ve yaratılış bakımından kötü görülen her şeyin ismidir. Ayrıca **iyi olanı emret, kötü olana karşı koy** meâlindeki ilâhî beyanın farklı anlamlara gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: Mâruf, peygamberlerin Allah katından getirmiş oldukları, insanlar için kural haline getirdikleri ve insanları davet ettikleri iyiliktir. Münker, peygamberlerin reddettikleri ve insanların yapmasını yasakladıkları davranışlardır. Veya mâruf, her selim aklın kabul ettiği ve her bozulmamış tabiatın güzel gördüğü her fiildir. Münker, her selim aklın reddettiği ve her bozulmamış tabiatın çirkin gördüğü ve kabul etmediği fiillerdir. Bunun kötülüğü ve iyiliği bedihî bilgi ile bilinir. Veya düşünüp tefekkür etmekle bir fiilin mâruf veya münker olduğu bilinir. Bütün bunlar birdir ve bizim başta açıkladığımız anlama döner. Fakat belirttiğimiz sebepler noktasında farklılaşır.

Başına gelene sabret. Yani iyiliği emretme kötülükten alıkoyma sebebiyle başına gelen eziyetlere sabret. Çünkü böyle bir kişi akılsız ve günahkâr kimse-
235 lere iyiliği emretmekte, böylelerini kötülükten alıkoymaktadır. [§]Dolayısıyla bu işi üstlenenin başına mutlaka eziyet gelir. Bu durum, iyiliği emretmenin ve kötülüğü yasaklamanın gerekli hususlardan olduğunu ve bu konuda başına eziyet gelse dahi kişinin bunu terketmesine cevaz verilemeyeceğini göstermektedir.

İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir. Bazıları şöyle demiştir: "İnne zâlike min hazmi'l-umûr" (إن ذلك من حزم الأمور). "Hazm" (الحزم), bir işi sağlam ve düzgün yapmak demektir. O, sanki şöyle buyuruyor: Bu, sağlam ve düzgün yapılması gereken işlerdir. Çünkü bir şey, iyice sağlamlaştırılıp bağlandığında düşmesinden ve ortadan kalkmasından emin olunur. Belirtilen husus da böyledir. Bazıları şöyle demiştir: "el-Azm" (العزم), bir şeyde kesinlik ve sebat demektir. Düzenlemesi, görüşü kesinleşip tereddütlerden arındığında ve bunu dünyevî bir durum için geriye dönmeyecek ve kendisi için değişmeyecek hale

---

200 İbrâhim, 14/40.

201 Meryem, 19/31.

getirdiğinde "şuna azmetti ve şu işe azmetti" dersin. İşte böyle bir durum, kişinin azmettiği ve kesinleştirdiği kararda sâbit olunca buna "azim" denir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾

18. "Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez."

Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma, ortalıkta çalım satarak yürüme. "Ve lâ tüsâ'ir" (ولا تصاعر) ve "ve lâ tüsa'ir" (ولا تصعر) "elif" harfiyle veya "elif" harfi olmaksızın her iki şekli de dilde mevcut bir kullanımdır[202]. Müfessirlerin tamamı veya çoğunluğu şöyle demektedir: **Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma.** Yani büyüklenerek ve gurura kapılarak insanlardan yüz çevirme. Aynı şekilde **ortalıkta çalım satarak yürüme** meâlindeki âyet hakkında şöyle derler: Yani kendini beğenmişlik ve kibir içerisinde günahlarla şımararak, aşırı bir sevinç duyarak, büyüklenerek ve zorbalaşarak yürüme. Ebû Avsece şöyle demiştir: "el-Merah" (المرح) haddini aşan bir neşe içinde olmak demektir. Bu, ancak büyüklük taslamaktan doğar, çünkü çalım satarak yürür. Müfessirlerin çoğunluğu bu beyanı kibirden ve zorbalıktan dolayı yüz çevirmek olarak yorumlamaktadırlar. Hasan-ı Basrî de bu görüştedir. O, şöyle demiştir: Bu, kibirden dolayı, insanları küçük görerek ve onları hafife alarak onlardan yüz çevirmek demektir[203]. İbn Kuteybe şöyle demiştir. "el-As'ar" (الأصعر) yüz çeviren
demektir[204]. [§]Zeccâc şöyle demektedir: "es-Sa'ar" (الصعر) devenin yakalandığı 236
bir hastalıktır. Bu, devenin boynunu eğmektedir[205]. Zeccâc'ın yorumuna göre **gurura kapılarak insanlara burun kıvırma** meâlindeki ilâhî beyanın mânası şöyledir: Yani insanlara karşı boynunu eğip durma. Ebû Avsece de buna yakın bir mânadan söz etmiştir. O, şöyle diyor: **Gurura kapılarak burun kıvırma.** Yani büyüklenerek zorbalaşma. Bu, gurura kapılmak suretiyle boyunu eğip

202 Ebû Câfer, İbn Kesîr, İbn Âmir, Âsım ve Yâkub, "elif" harfi olmaksızın "ayn" hafini şeddeli olarak "ve lâ tüsa'ir" (ولا تصعر) şeklinde okumuştur. Nâfi, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halef ise "elif" harfiyle "ve lâ tüsâ'ir" (ولا تصاعر) şeklinde okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 352).

203 Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 287.

204 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 244.

205 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 198.

çevirerek onlara bakmamandır. Yine o şöyle der: "es-Sa'ar" (الصَّعَر) boyundaki eğriliktir. "Boynu eğri adam, boynu eğri deve ve onda boyun eğriliği vardır" denilir. Yine eğer bir kişi büyüklenerek insanlardan kafasını eğip çevirdiğinde, onlara bakmadığında "yüzünü eğip çevirdi" denilir. O da Zeccâc'ın söylediği gibi demiştir: "es-Sa'ar" (الصَّعَر) devenin yakalandığı bir hastalıktır. Bu, devenin boynunu eğmektedir. Bunun aslı müfessirlerin ve dilcilerin dediği gibi yüz çevirmektir. Ayrıca bu beyanın iki şekilde yorumlamaya ihtimali vardır: Bunlardan biri şudur: Müfessirlerin belirttiği gibi bu, onların gururları ve büyüklenmeleri, insanları küçük ve hakir görmeleri dolayısıyla hakikat mânasına göre yüz çevirmeleridir. Çünkü onlar diğer insanları kendilerine denk görmüyorlardı. Buna göre **ortalıkta çalım satarak yürüme** meâlindeki ilâhî beyan da belirttiğimiz gibi hakikat anlamında büyüklenerek ve zorba bir şekilde yürümek mânasına gelir. İkinci yorum şudur: Bu beyan hakikat mânası itibariyle onlardan yüz çevirme ve ayaklarla yürüme anlamına gelmez. Bilakis iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma işinde geri durmaktan ve bunları yapmamaktan kinâyedir. Yoksa bu beyan, büyüklenme ve onlara karşı zorbalaşma, diğerlerini hafife alma anlamında değil, aksine onlardan çekinme ve korkma mânasına gelir. Eğer bu beyan, iyiliği emretme, kötülükten alıkoyma hususunda geri durma ve bundan yüz çevirme mânasında olsaydı onlardan çekindikleri ve korktukları için bunu yapmadıklarında mâzur görülmezler.

Muhammed b. İshak şöyle demektedir: **Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma.** Yani seninle konuştuklarında fakir insanlara karşı büyüklenerek yüzünü çevirme. **Çalım satarak.** Yani büyüklük taslayarak, gurura kapılarak. **Unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez.** Yani Allah'ın nimetleri karşısında şımaran, gurur ve kibre kapılan, bu nimetlere karşı şükretmeyen kimseyi sevmez.

وَاقْصِدْ فٖى مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمٖيرِ ﴿١٩﴾

237 [S] *19. "Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır."*

Yine **yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme** meâlindeki ilâhî beyan belirtmiş olduğumuz iki yoruma gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri yürüyüşte ölçülü olma ve sesi yükseltmeme emrinin, hakikat mânasına göre yürü-

me ve ses hakkında olmasıdır. İkincisi, insanlar arasındaki ilişkilerin keyfiyeti ve mahiyetinden kinâye olmasıdır. Eğer hakikat mânasındaki yürüme ve ses hakkında ise sanki O, şöyle buyurmaktadır: Yani insanlar arasında yürüyüşünde ölçülü ol, büyüklenerek ve insanlara eziyet vermek için onları hakir ve küçük görerek yürüme. **Sesini yükseltme.** Yani sesini onların sesinden fazla yükseltme. Yoksa sesinle onlara eziyet verirsin. Aksine onlara yumuşak söz söyle. Bazıları şöyle demiştir: Yumuşak ve teenniyle, başını eğerek, senin için caiz olmayan yerlere değil, önüne bakarak yürü. İnsanlara karşı sesini yükseltme ki onlara eziyet vermeyesin. Böyle yaparsan onlar açısından senin sesin belirtildiği gibi eşek sesine benzemiş olur. Eşek sesi nasıl çirkin görülüyorsa senin sesin de öyle çirkin görünür. Eğe bu beyan, iyiliği emretme, kötülükten alıkoymaya dair insanlar arası ilişkilerde kinâye ise şu anlama gelir: Yani iyiliği emredin, kötülükten de alıkoyun ve bu hususta kendiniz için bir ululuk, sözünüzün geçerliliğini ve kabul edilirliğini talep etmeyin. Bilakis bu konuda kendiniz için bir üstünlük, sözünüzün geçerliliğini ve kabul edilirliğini talep etmek söz konusu olmaksızın adil olunuz. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Yürüyüşünde ölçülü ol.** Yani mutedil bir şekilde yürü. **Sesini yükseltme.** Yani sesin ölçülü olsun, şiddetli bir ses tonuyla konuşma. Bu şekilde konuşmak da çalım satmaktır.

Çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri belirttiğimiz durumdur. Yani insanlara karşı sesini yükseltme ki eşeklerin eziyet verdiği gibi onlara eziyet vermeyesin. Böyle yaparsan senin sesin eşeğin sesi gibi olur. Veya Cenâb-ı Hak bunu bildirmiştir, çünkü eşek kendi ihtiyacı ve şehveti sebebiyle anırmaktadır. İnsanlar ise kendi ailesinin ihtiyacından dolayı bağırmaktadır. Böylece Cenâb-ı Hak şöyle bildirmektedir: Eğer siz iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarsanız, bunu kendi
menfaatiniz [§]veya ihtiyacınız için yapmayın. Aksine bunu Allah için yerine 238
getirin. Veya belirttiğimiz durumdan dolayı. Yahut Cenâb-ı Hak eşek sesini özellikle bildirmiştir, çünkü eşeğin sesi dışındaki bütün seslerde mutlaka bir zevk veya yararlanma bulunmaktadır. Eşeğin sesinde ise ne bir yarar ne de bir zevk bulunmaktadır. Veya O, şöyle denildiği için bunu belirtmiştir: Eşek sesinin başı iç çekmek (zefir), sonu ise nefes vererek ses çıkarmaktır (şehîk). Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bu sesi, cehennemliklerin acıdan dolayı iç çekerek feryat etmelerine benzetmiştir[206].

---

206 İmam şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler" (Hûd, 11/106).

Muhammed b. İshak şöyle demektedir: **Yürüyüşünde ölçülü ol.** Yani uygun şekilde yürü. Başıbozuk yürüme ve sana helâl olmayanlara bakma. **Yükseltme,** yani düşür. **Sesini,** yani sözlerini. Lokman, oğluna yürüyüş ve konuşmasında mutedil davranmasını emretmektedir. Sonra da o, yüksek sese bir örnek vermiş ve şöyle demiştir: **Çünkü** yüksekliğinden dolayı **seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır.**

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Seslerin en çirkini.** Seslerin en kötüsü. O, oğluna karşılıklı görüşmede sesin yüksek oluşunun çirkinliğini anlattı[207].

Unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez. Bazıları şöyle demiştir: "el-Muhtâl" (المختال), büyüklenen ve kendini beğenmiş kimsedir. Bazıları şöyle demiştir: "Muhtâl" aldatan ve hain kişidir. "Kendini beğenen" sözünün mal çokluğuyla övünen kimse mânasına gelmesi mümkündür. Veya hiç kimseyi kendisine denk görmediği için kendini beğenen demektir.

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٢٠﴾

20. "Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar."

Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini görmez misiniz? Görmez misiniz? Bu beyanın iki mânaya geldiğini daha önce açıkladık. Bunlardan biri haber verme mânasında olmasıdır. Yani onlar Allah'ın, belirtilen nesneleri kendilerinin hizmetine verdiğini gördüler ve
239 bildiler. [§]İkincisi emir mânasında olmasıdır. Yani Allah'ın göklerde ve yerde bulunan nesneleri hizmetinize verdiğine bakın ve bunu görün. Böylece O, onlara vermiş olduğu nimetleri hatırlatmaktadır. Yine O, bununla onların şükretmelerini talep ediyor. Çünkü O, göklerde ve yerde bulunan nesneleri onların hizmetine vermiştir ki diledikleri şekilde ve diledikleri yollarla ihti-

---

[207] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 344.

yaç duydukları nesnelerden yararlansınlar, muratlarına ve ihtiyaçlarına erişsinler ve arzu ettiklerine ulaşsınlar. Veya bu beyan, O'nun kudretinin ve hükümranlığının hatırlatması mânasına gelir. Şöyle ki belirtilen nesneleri bizim hizmetimize sunmaya güç yetiren, hizmetimize verdiği nesnelerin kullanımını düzenleme ve bunlardan yararlanmaya dair bize imkân ve güç veren varlık, insanları ölümlerinden sonra diriltmeye de güç yetirir ve O'nu hiçbir şey aciz bırakamaz. Veya bu beyan, O'nun hikmetinin ve ilminin bildirilmesi mânasına gelir. Şöyle ki böyle bir hizmete sunma ancak O'nun hikmetiyle mümkün olabilir. Eğer yeniden diriliş ve beklenen netice olmasaydı varlığın yaratılması ve insanın emrine nimetlerin verilmesi boş bir oyun olurdu. Nitekim daha önce bunu açıkladık. **Göklerde bulunan nesneler.** Göklerde bulunan nesnelerden insanın hizmetine verilenler, muhtemelen yağmur, bulut, güneş, ay ve benzeri göğün yararlarının yeryüzünün yararlarıyla birleştirildiği nesnelerdir. Öyle ki yerin yararları ancak göğün yararları sayesinde var olur. Veya bundan maksat meleklerdir. Çünkü onlar insanların yararlarının söz konusu olduğu bazı durumlarla imtihan edilmektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca sermiştir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'a sorarak dedim ki: "Yâ Resûlallah, bu gizli ve açık olan nimetler nelerdir?" O, şöyle buyurdu: "Ey İbn Abbâs açık olanlar İslâm, senin bu yaratılışın ve önünüze rızkın bolca serilmesidir. Gizli nimetlere gelince bunlar, Allah'ın senin kötü amellerini gizlemesi ve seni bunlarla rezil etmemesidir"[208]. Eğer rivayet sahihse başka bir delile ihtiyaç duymaksızın âyetin yorumu bu olur. Müfessirlerin çoğu da bu görüşü benimsemiştir. Açık nimetin görünen güzellik ve temizlik; gizli nimetin de gizli olan necaset ve pislikler olması da mümkündür. [S]Öyle ki bunlar ortaya çıksa pisliğinden 240
ve necasetinden dolayı hiç kimse bunlara yaklaşmaz. Bazıları şöyle der: Açık olanı dil ile, gizli olanı da kalp ile olandır. Mücâhid şöyle demiştir: Açık nimet, İslâm ve rızıktır. Gizli nimet, örtülüp gizlenen günahlar ve kusurlardır. Bu, merfû hadiste bildirilen duruma yakın bir yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar. Allah hakkında tartışma Allah'ın birliği hakkında olması mümkündür. Veya nübüvvet hakkında olabilir. Yani O, peygamber göndermiş midir göndermemiş midir? Veya diriliş hakkında olabilir. Yani O, ölümden sonra diriltecek mi diriltmeyecek mi? Ve buna benzer hususlarda olabilir. Veya

---

208 Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, VI, 283-284; Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, IV, 402; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 654.

bu insanlar Allah'ın kitabı hakkında tartışmaya kalkışırlar. **Bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan.** Bilgi kaynakları üçtür: Akıl, sünnet ve Kur'ân. Bir kişi aklıyla düşünüp akıl yürüterek bilebilir. Yine sünnetin açıklamasıyla bilebilir. Aydınlatıcı kitap da açıklar[209]. Allah hakkında Resûlullah'la tartışmaya kalkışan bu kimselerde bunların hiçbiri yoktu. Özellikle Mekke ahalisi peygamberlere ve kitaplara inanmıyorlardı. Dolayısıyla O, sanki şöyle buyurmaktadır: İnsanlardan öyleleri vardır ki kendilerinde aklî bir delil, sünnetten ve kitaptan herhangi bir beyan olmadığını bildikleri halde Allah hakkında tartışmaya kalkışıyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Muhammed b. İshak şöyle demektedir: **Allah'ın, göklerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini görmez misiniz?** Yani güneşi, ayı, yıldızları, bulutları ve rüzgârları. Yine O, yerde bulunan şeyleri de hizmetinize vermiştir. Yani dağları, nehirleri, denizleri, bunlardaki gemileri, ağaçları ve yıldan yıla biten bitkileri. **O, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca sermiştir. Açık olarak.** Yani insanları eşit kılması, rızık ve İslâm. **Gizli olarak.** Yani insanoğlu-
241 nun yapmış olduğu günahların örtülmesi. [S]Bunları hiç kimsenin bilmemesi ve onun da bunlar sebebiyle cezalandırılmaması. Bütün bunlar nimetlerdendir. Ona lâyık olduğu şekliyle bunlardan dolayı Allah'a çokça hamdolsun. O, **İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: Allah'ın kızlarının -yani meleklerin- olduğu iddiasına dair tartışmaya kalkışırlar. **Bir rehber olmadan.** Yani söylediği sözlerde, kendisinde Allah katından gelen bir açıklama bulunmamaktadır. **Bir kitap olmadan.** Kendisi için onda delil bulunan. Bu beyanın aslı belirtmiş olduğumuz yorumdur. **Allah hakkında tartışmaya kalkışıyor.** Belirtmiş olduğumuz çeşitli açılardan. **Bir bilgi olmadan.** Akıl açısından. **Bir rehber olmadan.** Yani sünnetten bir açıklama olmadan. **Bir kitap olmadan.** Yani kendisi için onda delil bulunan, Allah katından inmiş bir kitap olmadan. Bilgi kaynakları bunlardır. Dolayısıyla Allah hakkında tartışmaya kalkışan kişide Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği bu durumların hiçbiri yoktur. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Esbeğa" (أسبغ) fiili **Önünüze serer,** demektir. Yani genişletir. "es-Sâbiğ" (السابغ) geniş, tam olarak uzun ve enli demektir.

---

209 Öyle görünüyor ki İmam, âyetin yorumunu Kur'ân nazmının tertibine göre şöyle düzenlemiştir: "Bir bilgi olmadan". Yani aklî bilgi olmadan. "Bir rehber olmadan". Yani sünnetin rehberliği olmadan. "Aydınlatıcı bir kitap olmadan". Yani Kur'ân olmadan.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ
اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ اِلٰى عَذَابِ السَّع۪يرِ ﴿٢١﴾

21. "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde, 'Hayır, biz atalarımızdan gördüğümüze uyarız' dediler. Peki ama ya şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyorsa!"

Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde, 'Hayır, biz atalarımızdan gördüğümüze uyarız' dediler. Peki ama ya şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyorsa! Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Ya atalarının aklı bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa"[210]. O, bir diğer âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz. Peygamber, 'Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?' diye sordu"[211]. O, sanki resûlüne onlara şöyle demesini emrediyor: Sizler, şeytanın atalarınızı alevli ateşin azabına çağırdığı ve onların cehennem ehli oldukları ortaya çıktığı halde onlara uymakta ve onları taklit etmektesiniz. Yine sizler, benim benimsediğim ve size getirip davet ettiğim din atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrudur. [§]Veya atalarınızın hiçbir konuda akıllarını 242
kullanmadıkları ve doğru yolda olmadıkları ortaya çıkmış olsa da sizler onlara uymaktasınız. Tâ ki onlar "evet, senin bildirdiğin gibi olsalar da biz onlara uyarız" derlerse onların atalarına uymakta inatçılıkları ve büyüklenmeleri ortaya çıkar. Zira gerçek açıkça ortaya çıktığı halde onlar gerçeğe uymamış, bilakis arzularına uymuşlardır. Böylece onların "Allah da bize bunu emretti"[212] sözlerinde yalancı oldukları ortaya çıkar. Veya atalarının da kendilerinin bulundukları yol üzere olduklarına dair sözlerinde yalancı oldukları ortaya çıkar. Aksine onların ataları arasında kendilerinin şu an bulundukları halin aksi bir durumda olanlar da vardır. Eğer derlerse ki: Senin belirttiğin durumda iseler biz onlara uymayız. Bu durumda gerçek ortaya çıkmış olur ve kesin delillerle onlar açısından sabit olmuş olur. Bunda fetret ehlinin dini ve şer'î kuralları ter-

---

210 "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde, 'Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız' dediler. Ya atalarının aklı bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!" (el-Bakara, 2/170).

211 ez-Zuhruf, 43/23-24.

212 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: 'Allah kötülüğü emretmez'" (el-A'râf, 7/28).

ketmeleri sebebiyle sorumlu tutulacağına ve azap edileceğine dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın cehennemlik olduklarını bildirdiği kimseler, Hz. Îsâ (a.s.) ile Hz. Muhammed (s.a.) arasındaki dönemde yaşayan fetret ehliydiler. Müfessirler şöyle demektedir: **Peki ama ya şeytan onları çağırıyorsa!** Yani, evet kesinlikle şeytan onları **alevli ateşin azabına** çağırmaktadır.

وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُٓ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى وَاِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٢٢﴾

22. "Her kim kendini iyiliğe adayarak özünü Allah'a teslim ederse sağlam kulpa yapışmış demektir. İşlerin sonu Allah'a varır."

Her kim özünü Allah'a teslim ederse. Âyette geçen **yüzünü** anlamındaki "وجهه" sözünün "kendini" mânasına gelmesi mümkündür. O, sanki şöyle buyurmuştur: Her kim kendini Allah'a teslim ederse ve bunda başkasını ortak kılmazsa. **Kendini iyiliğe adayarak.** Kendine yönelik işlerde. Yani kendi canını sadece Allah'a kullukta ve O'nun emirlerini yerine getirmeye harcayarak. Eğer böyle davranırsa **sağlam kulpa yapışmış demektir.** Yani kulpların en sağlamına yapışmış ve sağlamlaştırmış demektir. Cenâb-ı Hak bu durumu
243 başka bir âyet-i kerîmede bildirmiştir: "Hiç kopmayan"[213]. [§]Yani hiç kopmayan, kesilmeyen ve yok olmayan bir kulpa yapışmıştır. Çünkü bu, hevâ ile değil, kesin delillerle sabit olmuştur. Dolayısıyla kesin delillerle sabit olan her şey, ebediyen sübut bulmuş, kesintiye uğraması ve yok olması mümkün olmayan şeydir. Hevâ ile sabit olan şey ise hevânın ortadan kalkması sebebiyle yok olur ve hemen kesintiye uğrar. **Özünü Allah'a teslim ederse** ilâhî beyanının şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani işini Allah'a teslim ederse. Buradaki "yüz" onun işinden kinâyedir. Yani işini Allah'a havale eder. Veya bu ifade, onun kendisinden kinâyedir. Bunun yorumu ilk başta belirttiğimizdir. Tevil ehli şöyle demektedir: **Her kim özünü Allah'a teslim ederse.** Yani dinini Allah'a ait kılarsa. Yani dinini Allah'a has kılarsa. Tıpkı "herkesin yüzünü ona doğru çevirdiği bir yönü vardır"[214] ilâhî beyanı gibi. Yani her din ve mezhep müntesibinin. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

213 "Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır" (el-Bakara, 2/256).

214 el-Bakara, 2/148.

Kendini iyiliğe adayarak. Bu beyan farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri belirtmiş olduğumuz şu yorumdur: Davranışlarında kendine iyilik ederek. O, kendi canını sadece kendisine emredilen buyrukları yerine getirmek için kullanmaktadır ki bu da Allah'a kulluktur. O, kendi canını helâke götürecek tehlikelere atmaz. Veya o, insanlara iyilik yapmak suretiyle kendisini iyiliğe adamıştır. Veya "muhsin" (محسن) kelimesi âlim demektir. Bu mâna şöyle denilmesi gibidir: "Ahsene" (أحسن), yani bildi. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Her kim özünü Allah'a teslim ederse.** Yani amellerini Allah'a has kılarsa. **Kendini iyiliğe adayarak.** Yani mümin olarak. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince"[215]. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür[216]. Mukātil şöyle demektedir: **Her kim özünü Allah'a teslim ederse.** Yani dinini Allah'a has kılarsa. **Kendini iyiliğe adayarak.** Amelinde. **Sağlam kulpa yapışmış demektir**[217].

Sağlam kulpa yapışmış demektir. Belirttiğimiz üzere o, kulpların en sağlamına yapışmış demektir. Çünkü bu, hevâ ve arzularla değil, kesin delillerle sübut bulmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**İşlerin sonu Allah'a varır.** Bu beyanın farklı yorumlara gelmesi muh- 244
temeldir. Bunlardan biri şudur: İşlerin neticesinin düzenlenmesi ve takdiri, insanlara değil, Allah'a aittir. İkincisi şudur: Düzenleme ve takdir yetkisi kiminse işlerin sonu da ona varır. Bu beyana ilişkin bir diğer yorum şudur: Cenâb-ı Hak, işlerin sonunun kendisine varışını, gidişin[218] ve dönüşün O'na oluşunu[219], O'nun huzuruna çıkışı[220] ve ebedî hayata varışı[221] özel olarak bildirmiştir. Her ne kadar bütün vakitlerde bu durumlar Allah'a dönükse de O, bunları özel olarak âhiret için belirtmiştir. Çünkü belirttiğimiz gibi bu âlemin yaratılış gayesi ikinci âlem; bu dünyanın yaratılış amacı âhirettir. Zira onunla bu hayat hikmet ve gerçek olmaktadır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu durumları kendine ait kılmış ve kendi zatına nispet etmiştir. Yine bu beyan şöyle de yorumlanabilir: Cenâb-ı Hak bunu, o günde tartışma olmasın diye bildirmiştir. Zira bu dünya-

---

215 Tâhâ, 20/112.
216 Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, s. 434.
217 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 22.
218 Örneğin bk. el-Bakara, 2/285.
219 Örneğin bk. el-Bakara, 2/210.
220 Örneğin bk. İbrâhim, 14/21.
221 Örneğin bk. Kāf, 50/42.

da tartışılmış, bu sebeple Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!"[222]

وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا
اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾

23. "Kim de inkâr ederse artık onun inkârı seni üzmesin; çünkü onların dönüp gelecekleri yer yalnız bizim huzurumuzdur; yaptıklarının sonucunu kendilerine bildireceğiz; Allah kalplerin derinliklerindekini dahi çok iyi bilmektedir."

Kim de inkâr ederse artık onun inkârı seni üzmesin. Bu beyan farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: **Artık onun inkârı seni üzmesin.** Helâk olacağın bir üzüntü. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[223]. Bu, Hz. Peygamber'e yönelik bir kolaylık ve işin hafifletilmesidir. Yoksa onlara karşı acıma ve onlara üzülmenin terkedilmesi mânasında değildir. Çünkü Resûlullah, onların inkârları sebebiyle üzüntüsünden ve acımasından neredeyse kendini helâk edecekti. Dolayısıyla bu beyan, ona yönelik işin hafifletilmesi ve bir teselli mânasındadır. İkincisi şudur: **Artık onun inkârı seni üzmesin.** Yani onun seni yalanlaması seni üzmesin.
245 [§]Cenâb-ı Hak onun inkârını bildirmiştir, çünkü Hz. Peygamber'i yalanlamakla kâfir olmaktadır ve bu durum onun inkârına sebep olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Küfürde yarışanlar seni üzmesin"[224].

Resûlullah (s.a.), Allah katından bildirdiği ve beyan ettiği vahiylerde onların kendisini yalanlamalarına üzülmekte ve bunu oldukça önemsemekteydi. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: Onların seni yalanlamaları seni üzmesin. Zira onlar bize dönecekler, böylelikle biz de yalanlamalarının karşılığını onlara vereceğiz. Üçüncüsü şudur: **Artık onun inkârı seni üzmesin.** Zira bu inkârın zararı kendilerinedir, sana değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Onların hesabından sana bir şey yok, senin he-

---

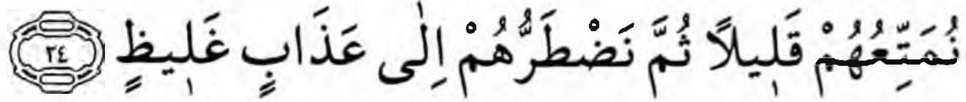
[222] "O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!" (el-Mü'min, 40/16).

[223] Fâtır, 35/8.

[224] "Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin" (el-Mâide, 5/41).

sabından da onlara bir şey yok"[225]; "Bilin ki ona yüklenen sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir"[226]. Buna benzer beyanlarda bu durum bildirilmektedir. Cenâb-ı Hak resûlüne inkâr edenin inkârına üzülmemesini bildiriyor. Zira bunun zararı söz konusu kişiye ilişmekte kendisine herhangi bir zarar dokunmamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Çünkü onların dönüp gelecekleri yer yalnız bizim huzurumuzdur; yaptıklarının sonucunu kendilerine bildireceğiz. Bu bir tehdittir. Yani onların dönüp gelecekleri yer bizim huzurumuzdur ve onlara gâfil oldukları ve bu dünyada tercih ettikleri şeyleri bildireceğiz. Böylelikle onlar yapmış oldukları şeyleri hatırlayıp belleyeceklerdir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Yaptıklarının sonucunu kendilerine bildireceğiz.** Yani yaptıklarının karşılığını onlara vereceğiz. Allah kalplerin derinliklerindekini dahi çok iyi bilmektedir. Yani onların yaptıklarını ve bu davranışlarının karşılığını iyi bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

24. "Onlara kısa bir süre hayatın nimetlerini tattırır, sonra da onları çok ağır bir azaba katlanmaya mecbur bırakırız."

Onlara kısa bir süre hayatın nimetlerini tattırırız. Yani bu dünyada. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın nitelediği üzere dünya menfaati önemsizdir: "De ki: Dünya menfaati önemsizdir"[227]. Yani bunda az bir süre faydalanıyor ve ömür sürüyorlar. **Sonra da onları çok ağır bir azaba katlanmaya mecbur bırakırız.**
[§]**O**, bunu cennetlikler için bildirdiğinin mukabilinde bildirmiştir. Nitekim 246
O, bu hususta meâlen şöyle buyurmuştur: "Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler"[228]. Cenâb-ı Hak cehennemliklerin ateşe kendi tercihleriyle girmediklerini, mecbur bırakıldıklarını ve buraya itildiklerini bildirmektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O gün cehennem ateşine itile kakıla götürülecekler"[229]. **Çok ağır.** Bu beyanın azabın uzun sürmesinden kinâye olması mümkündür. Yine bunun, azabın şiddetinden, acı vericiliğinden

---

225 el-En'âm, 6/52.
226 en-Nûr, 24/54.
227 en-Nisâ, 4/77.
228 el-Kehf, 18/108.
229 et-Tûr, 52/13.

veya yaralayıcı oluşundan kinâye olması da mümkündür. Tıpkı "ateş yüzlerine vuracak"[230] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Denildi ki: Onlara sert muamele yapılarak türlü şekillerde azap edilecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ
الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

25. "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir. De ki: 'Bütün övgüler Allah'a mahsustur; ama onların çoğu bilmez.'"

Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir. Cenâb-ı Hak resûlüne "onlara gökleri ve yeri kimin yarattığını sorsan sana "bunları Allah yarattı" derler ve böyle cevap verirler" diye bildirmiştir.

Onların yaratmakta Allah'ın bir ve tek olduğunu kabul etmelerinden hemen sonra gelen "de ki: Bütün övgüler Allah'a mahsustur" ilâhî beyanı iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: O, resûlüne kendisine övgüde bulunmasını emretmiştir. Çünkü o, Allah'ın birliği ve rubûbiyetine dair delil getirmeye ihtiyaç duymamaktadır. Sadece onların bunu dile getirmeleri vardır. Zira bildirmiş olduğu üzere onlar Allah'ın birliğini dile getirmektedirler. Buna göre ister büyük, ister küçük olsun bütün durumlarda bunu kabul etmeleri gerekir. Dolayısıyla bundan dolayı onun Allah'a övgüde bulunmasının emredilmiş olması ortaya çıkar. Veya O, resûlüne kendisine övgüde bulunmasını emretmiştir. Çünkü ötekilerin imtihan edildikleri O'nun birliğini ve ulûhiyetini kabul ettikten sonra yalanlama ve puta tapmakta onu kurtarmış ve bunlardan uzak
247 tutmuştur. [§]Böylelikle Resûlullah, Allah'ın kendisine yönelik lütfu, merhameti ve kâfirlerin arasında onu korumuş olması dolayısıyla O'na övgüde bulunur. Bildirilen beyanın hemen akabinde övgüde bulunma emrinin yorumu bu iki şekildedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama onların çoğu bilmez meâlindeki ilâhî beyan, **De ki: Bütün övgüler Allah'a mahsustur** anlamındaki ilâhî beyandan ayrı ve müstakildir. Zira bu ilâhî beyandan ayrı kabul edilmezse zâhiri mânaya göre Allah'a övgüde bulun-

---

230 "Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar" (el-Mü'minûn, 23/104).

ma emrini, muhatapların bilmedikleri anlamına gelir, bu da uygun değildir. **Ama onların çoğu bilmez** meâlindeki beyan farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: Belirttiğimiz gibi Cenâb-ı Hak, gerçek anlamda bilmelerine rağmen onların bilgisiz olduklarına açıklamıştır, çünkü onlar bildikleriyle amel etmemektedirler. Bu durum, duyuları olduğu halde göz, kulak ve dillerinden yararlanmadıkları için Cenâb-ı Hakk'ın bu organları bulunmadığını belirtmesi gibidir[231]. Bilgi de böyledir. İkinci yorum şudur: Onlar, bilmek için bilgi kaynaklarından akıl yürütmeyi ve düşünmeyi terkettikleri için bilmezler. Dolayısıyla bunlar mâzur da görülmezler. Eğer söz konusu beyan, bu anlama gelirse hakikat mânasında onların bilgileri bulunmadığını ifade eder. Fakat onlar bilgi kaynaklarından akıl yürütmeyi terkettikleri için mâzur görülmezler. Veya bu beyan burada şu mânaya da gelebilir: **Ama onların çoğu bilmez.** Putlara tapmalarının kendilerini Allah'a yaklaştırmadığını ve bunların kendilerine şefaatçi de olmayacaklarını bilmezler. Çünkü onlar putlara kendilerini Allah'a yaklaştıracaklarını ve bunların kendilerine Allah katında şefaatçi olmalarını umdukları için tapmaktaydılar. Zira Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[232]. "bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[233]. Veya bu beyan şu anlama da gelebilir: Yani onlar bu dünyada yaptıklarının âhiretteki karşılığını bilmiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿٢٦﴾

[§]26. ***"Göklerde ve yerde olan her şey yalnız Allah'ındır; kuşkusuz hiçbir şeye ihtiyacı olmayan ve her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır."*** 248

Göklerde ve yerde olan her şey yalnız Allah'ındır; kuşkusuz hiçbir şeye ihtiyacı olmayan ve her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır. Sanki Cenâb-ı Hak, onlara şunu bildirmekte ve hatırlatmaktadır: O emrettiği ve ya-

---

231 Örneğin şu ilâhî beyanda bu durum bildirilmektedir: "Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler" (el-Bakara, 2/18).

232 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur'" (Yûnus, 10/18).

233 "Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir" (ez-Zümer, 39/3).

sakladığı fiillerde ve çeşitli şekillerde onları sınamasında kendi zatına dönük bir ihtiyaç veya yarar yahut bir zararı giderme amacı yoktur. Aksine bu emir ve yasaklarla, imtihan edilen varlıkların ihtiyaçları ve yararları bulunmasından dolayıdır ve onlardan bir zararı giderme amacı taşımaktadır. Zira mülkü, zenginliği ve hükümranlığı belirtilen seviyeye ulaşmış -gökler ve yerdeki her şey O'nundur-. Varlığın, kendi ihtiyacı için insanlara emir ve nehiyde bulunması ve onları sınaması mümkün değildir. Aksine bunu, bir yarar elde etme ve bir zararı gidermeye insanların ihtiyacı bulunmasından dolayı yapmaktadır. Veya Cenâb-ı Hak onlara nimetlerini hatırlatıyor ve buna karşın kendisine şükredilmesini talep ediyor. Zira O, gökleri, yeri ve içindekileri insanın hizmetine sunmuştur. Bunların hepsinin gerçek mülkiyeti O'na aittir. **Kuşkusuz hiçbir şeye ihtiyacı olmayan ve her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır.** O, zatı itibariyle hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan bir varlıktır. Hiçbir şey onu aciz bırakamaz. Veya O, kendisine ihtiyaç duymayana ihtiyacı yoktur, **Her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır.** Denildi ki: Yani zatından dolayı övgüye ve şükredilmeye lâyık olan O'dur. Yine denildi ki: Fiillerinde ve yaptıklarında övgüye lâyık olan O'dur. "Hamîd" kelimesi övgüde bulunan mânasına geldiği gibi "övgüde bulunulan" anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهٖ
سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾

27. "Eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsaydı, deniz de -ardından ona yedisi daha eklenmek üzere- mürekkep olsaydı yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi; Allah Azîz'dir, Hakîm'dir."

Eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsaydı, deniz de -ardından ona yedisi daha eklenmek üzere- mürekkep olsaydı yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi. Bu beyanın bir durum, bir soru veya daha önce söz konusu topluluğun bir hitabı olmaksızın başlangıç cümlesi olarak Cenâb-ı Hak tarafından buyurulmuş olması muhtemel değildir. Fakat bunun Cenâb-ı Hak tarafından indirilme sebebi, hikâyesi ve işin aslının ne olduğunu bilmiyoruz. Bununla birlikte İbn Abbâs (r.a.) şöyle demektedir: Allah'ın düşmanı Yahudiler Resûlullah'a ruhun ne olduğunu sordular. Bunun üzerine "De ki: 'Ruhun ne olduğunu ancak Rabb'im bilir'"[234] meâlindeki âyet nâzil olmuştur. Yani Rabb'imin bileceği

---

[234] "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: 'Ruhun ne olduğunu ancak Rabb'im bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir'" (el-İsrâ, 17/85).

hususlardandır, benim bunun hakkında bilgim yoktur. [§]Bunun akabinde o 249
şu ilâhî beyanı okumuştur: "Size ise pek az bilgi verilmiştir". Yani Allah'ın bilgisi hakkında size çok az bir bilgi verilmiştir. Hz. Peygamber onlara bu âyeti okuyunca dediler ki: Sen "Kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir"[235] diye iddia ettiğin halde bunu nasıl söylersin? Bu nasıl bir araya gelebilir: Yani az bilgi ile çokça hayır. O [İbn Abbâs] şöyle dedi: Bunun üzerine **eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsaydı** meâlindeki ilâhî beyan nâzil olmuştur[236]. [Cenâb-ı Hak], şöyle buyuruyor: Eğer ağaçlar kalem olarak yontulsaydı ve **deniz de -ardından ona yedisi daha eklenmek üzere- mürekkep olsaydı,** böylece hepsi Allah'ın bilgisini yazan mürekkep olsaydı, kalemler kırılır ve mürekkep tükenirdi. Ama yine de Allah'ın bilgisi tükenmezdi. Dolayısıyla Allah'ın ilmine nispetle size verdiği bilgi pek azdır. Sizde bulunan bilgiye nispetle de Allah'ın ilmi çoktur. Çoğunluk bu görüşü benimsemektedir. Fakat bunun dışında sanki bu, nüzûl sebebinden ve bildirilmesinden dolayı daha uygundur. Yine bu, iki yoruma açıktır. Bunlardan biri "göklerde ve yerde bulunan nesnelerin hepsi Allah'ındır"[237] meâlindeki beyanda belirttiğimiz durumdur. Şöyle ki Allah'ın mülkü ve hükümranlığı öyle bir seviyeye ulaştı ki bütün ağaçlar kalem olsa ve denizlerin hepsi mürekkep olsa, bununla O'nun yarattıklarının isimleri, mülkü ve hükümranlığı yazılsa bütün bunlar tükenir, fakat O'nun yarattıkları tükenmez ve bunların sonuna ulaşamaz. Veya Cenâb-ı Hak bu beyanı, bu Kur'ân için bildirmiştir. Şöyle ki: Bunun sebebi Kur'ân'ın kendi içinde az oluşuna ve Allah'ın onda yazdığı hususların azlığına dair inkârcıların şöyle demeleridir: Bu ölçüde bir kitap nasıl olur da önceki kitaplarda bulunan bilgilerin hepsini içerir. Oysa o kitaplar taşınması zor ağır yükler halinde iken bu Kur'ân ise sadece tek cilt bir kitaptır? Dolayısıyla *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak bu Kur'ân'da birçok mânayı, bilgiyi ve hikmeti bir araya getirdiğini bildirmiştir. Şöyle ki bunu tefsir edip içerdiği bilgileri açıklamak üzere yeryüzündeki bütün ağaçları kalem, bütün denizleri mürekkep kılsa ve bununla bu kitabın içerdiği bilgileri yazsa, bütün bu kalem ve mürekkepler tükenir, fakat Allah'ın bu kitapta yazdığı bilgiler tükenmez. *En doğrusunu Allah bilir ya,* yapılan açıklama bu beyanın yorumu ve nüzûl sebebi olmaya uygundur. *Bu hususta en doğrusunu Allah bilir.* **Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.**

---

235 "O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir" (el-Bakara, 2/269).

236 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 572-573; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 656. Krş. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 255; Tirmizî, "Tefsîr", 17; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 167.

237 Bir önceki âyet-i kerîme.

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾

250 [§]28. *"Sizin hepinizin yaratılması da yeniden diriltilmesi de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir; Allah her şeyi işitir, her şeyi görür."*

Sizin hepinizin yaratılması da yeniden diriltilmesi de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak bunu bildirmiştir, çünkü Kureyş'ten bir grup Hz. Peygamber'e (s.a.) şöyle demişlerdi: Allah bizi aşamalar halinde yarattı: "Nutfe" (döllenmiş yumurta), sonra "alaka", sonra kemik ve et. Sonra da sen, bir anda yeni bir yaratılışla tekrar yeniden diriltileceğimizi iddia ediyorsun. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Ey bütün insanlar! **Sizin hepinizin yaratılması da yeniden diriltilmesi de** kudret açısından Allah için **sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Allah her şeyi işitir.** Yani "Biz yeniden diriltilmeyeceğiz" şeklindeki sözlerini. **Her şeyi görür.** Yani yaratma ve yeniden diriltme işini. Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı, onların tek bir kişinin yeniden diriltilmesini kabul ettikleri için buyurmuş olması da mümkündür. Çünkü onlara ölümden sonra diriliş hakkında önceki ümmetlerden haberler intikal etmişti ve bu haberler tevatür derecesine ulaşmıştı. Şu ilâhî beyan bu bağlamda zikredilebilir: "Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Bunun üzerine Allah onlara "ölün!" dedi. Sonra kendilerine hayat verdi"[238]. Onların şu sözü de bu mânadadır: "'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi"[239] Yine şu ilâhî beyanlar da bunu ifade etmektedir: "Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz"[240]; "Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti"[241]. Dolayısıyla sanki bunların yeniden diriltilmesini kabul etmişlerdir, çünkü buna ilişkin haberler onlara tevatüren gelmiştir. Ama onlar başkalarının yeniden diriltilmesini inkâr etmişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Sizin hepinizin yaratılması da yeniden diriltilmesi de sa-

238 el-Bakara, 2/243.

239 "Ehl-i Kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ'dan istemişler, 'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi de bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı" (en-Nisâ, 4/153).

240 el-Bakara, 2/56.

241 el-Bakara, 2/259.

dece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Zira bir kişi için gerçekleşen diriliş herkes için geçerlidir. Veya Cenâb-ı Hak bu beyanı şunun için bildirmiş olabilir: Yaratmaya dair sebepler farklılaşıp üç özellikten ötürü zorlaşır: Acizlik, bilgisizlik ve meşguliyet. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak herhangi bir varlık tarafından aciz bırakılmaktan veya herhangi bir şeyin O'na gizli kalmasından yahut herhangi bir şeyin O'nu bir işi yapmaktan engellemesinden münezzeh olduğuna göre her şeyin yaratılması ve yeniden diriltilmesi O'nun için tek bir kişinin yaratılması ve yeniden diriltilmesi gibi olur. Veya Cenâb-ı Hak bu beyanı şundan dolayı bildirmiş olabilir: Tek bir nesne ya da olay ve her nesne yahut olay, az ve çok, olan ve olacak olanlar, bunların hepsi "ol, ve oluverir"[242]
beyanı kapsamındadır. [§]Bu emir, "kün" (كن) diye ifade edilir, "kâf" (ك) ve 251
"nûn" (ن) kullanılmaksızın "ol" diye tercüme edilir. Fakat "kün" (كن) diye belirtilmiştir, çünkü bu, Arap kelâmında en özlü ve bahsedilen mânanın ifade edilmesi için kullanılan en kısa sözdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah her şeyi işitir, her şeyi görür. Sanki daha önce ötekilerin bu konuda bir sözü bahis konusu olmuştur ki Cenâb-ı Hak "O, bunu işitir", "O, bunu görür ve bilir" buyurmuştur. Veya insanların durumlarını ve işlerini görür.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ
وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرٖٓى اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى وَاَنَّ اللّٰهَ
بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾

29. "Allah'ın geceyi gündüze kattığını, gündüzü de geceye kattığını; her biri belirli bir süreye kadar hareketini sürdürmek üzere güneşi ve ayı** (buyruğuna) **boyun eğdirdiğini ve Allah'ın yapıp ettiklerinizden kesin olarak haberdar olduğunu bilmez misin?"

Allah'ın geceyi gündüze kattığını, gündüzü de geceye kattığını, güneşi ve ayı (buyruğuna) boyun eğdirdiğini bilmez misin? Cenâb-ı Hak kudretini, hükümranlığını, ilmini ve yaratıcı düzenlemesini hatırlatıyor. Bunda ayrıca yeniden dirilişe dair delil vardır. Kudretine gelince O'nun, geceyi gündüze, gündüzü de geceye katması bunu göstermektedir. Sonra da O, bunları tek bir (seyir) sınırı ve tek bir ölçü üzere korumuştur. Bunda hiçbir farklılık ve deği-

---

242 "Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir" (Yâsin, 36/82).

şim söz konusu olmaz. Buna güç yetiren varlığı hiçbir şey aciz bırakamaz ve ondan hiçbir şey gizli kalmaz. Aynı şekilde güneşin ve ayın boyun eğdirilmesini, bunların bir gün ve bir gecede beş yüz senelik bir mesafe kat etmelerini, bu süre içerisinde böyle bir mesafe almayı, insanlar zihinlerinde tasavvur edemezler. Bunlardan biri hiçbir izi kalmayacak şekilde tamamen ortadan kalktıktan sonra diğerinin var edilmesi, Allah'ın, kişi öldükten ve kendine ait izi ortadan kalktıktan sonra diriltmeye kādir olduğunu göstermektedir. Bunda çeşitli yönlerden deliller vardır. Bunlardan biri Allah'ın kudretine delil oluşudur. Zira O, bunlardan birini diğerine katmakta ve bunları tek bir düzen ve tek bir ölçüde korumaktadır. Bunlarda bir farklılaşma ve değişim de söz konusu olmamaktadır. Bu durum, O'nun kudretine, ilmine ve düzenlemesine delil teşkil etmektedir. Yine bunlardan her birinin diğerinin ortadan kalkmasından sonra var edilmesi, yeniden dirilişe güç yetirmeye de delil oluşturmaktadır.

252 [§]**Her biri belirli bir süreye kadar hareketini sürdürmektedir.** Yani kendisi için var edilmiş süreye kadar. Bu süre ne öne alınır ne de geciktirilir. **Allah yapıp ettiklerinizden kesin olarak haberdardır.** Gizli ve açık. Bu, devamlı bir şekilde korkmaları, dikkatli ve ihtiyatlı olmaları için bir tehdittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ
هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾

30. "Bu böyledir, zira Allah hakikatin kendisidir; O'nun dışında taptıkları şeyler ise asılsızdır ve Allah, yalnızca O, çok yücedir, çok büyüktür."

Bu böyledir, zira Allah hakikatin kendisidir. Yani varlığın yaratılması, belirtilen nesnelerle olayların var edilmesi ve bunların boyun eğdirilmesine dair O'nun bildirmiş oldukları işte böyledir. Yine O'nun gece ve gündüz, güneş ve ay ile haber verdiği bütün olaylara ilişkin eylemler, ulûhiyet vasfına ve ibadet edilen varlık olma nitelemelerine lâyık olmak bakımından gerçek bir ilâhın fiilleridir. Sizlerin Allah'ın dışında taptığınız putlar, tapılmaya lâyık bir temeli bulunmayan sahte tanrılar olup ulûhiyet vasfına ve ibadet edilen varlık olma nitelemelerine lâyık değillerdir. Zira hakikatin kendisi O'dur. Çünkü bütün bu nimetleri ve yararları size sunan O'dur. **O'nun dışında taptıkları şeyler ise asılsızdır.** Onlara yaptığınız kulluğun size bir yararı yoktur. **O, çok yücedir, çok büyüktür.**

O, çok yücedir, çok büyüktür. Yücelik anlamına gelen "uluv" kelimesi iki mânaya yöneliktir: Bunlardan biri yüceliğin üstünlük kurma ve mutlak galip olma mânasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamıştı"[243]. Yani o, galip olmuş ve üstünlük kurmuştu. Yine şu ilâhî beyan da bu mânadadır: "İşte âhiret yurdu! Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz"[244]. Buna göre **O, çok yücedir** meâlindeki ilâhî beyanın üstün ve mutlak galip olan mânasına gelmesi uygundur. İkincisi, "uluv" (العلو) kelimesinin yücelik mânasına gelmesidir. Eğer bu kelime yücelik anlamına gelirse bu beyan, Allah'ın yaratılmış varlıklar için söz konusu olabilen değişim ve son bulma gibi hususlardan yüce ve münezzeh olması demektir. **O, çok yücedir.** Yani yaratılmış varlıklar hakkında söz konusu olabilen niteliklerden yüce ve münezzehtir. **O, çok büyüktür.** Yani yaratılmış varlıklara ilişen niteliklerin kendisine ilişmesinden yücedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ
إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾

[§]*31.* ***"Görmez misin, varlığının kanıtlarından bir kısmını size göstersin diye denizde gemiler Allah'ın lütfuyla nasıl yüzüp gidiyor! Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için açık işaretler vardır."*** 253

Görmez misin, denizde gemiler Allah'ın lütfuyla nasıl yüzüp gidiyor. Cenâb-ı Hak başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: "Gemiler buyruğu ile yüzsün diye"[245]; "Güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü sırada... "[246]; "Güzel bir rüzgâr" sözünde belirtilen durum, bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu nimettir. **Denizde gemiler Allah'ın lütfuyla nasıl yüzüp gidiyor.** Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir: Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak gemileri, bütün ağır yüklerine rağmen suyun yüzeyinde insanların faydasına olsun diye yüzer kıldı. Halbuki gemilerin tabiatında suyun dibine çökme ve suyun içine batma vardır. Allah gemileri suyun üzerinde durur ve yüzer şekilde yarattı ki insanlar uzak ve ulaşılması imkânsız diyarlardaki ihti-

---

243 el-Kasas, 28/4.

244 el-Kasas, 28/83.

245 er-Rûm, 30/46.

246 Yûnus, 10/22.

yaçlarına ve yararlarına ulaşsınlar. Öyle ki eğer gemiler olmasaydı onlar bunlara hiçbir şekilde ulaşamazlardı. İkinci yorum şudur: Cenâb-ı Hakk'ın gemilerin denizlerde kendisi aracılığıyla yüzdüğü güzel rüzgârı ve deniz suyunun sakin ve durgun oluşunu bildirmiştir. Öyle ki bu güzel rüzgâr suyun durgun olduğu sırada suyun hareketini sağlamaktadır. İşte bu durum O'nun nimetidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Varlığının kanıtlarından bir kısmını size göstersin diye. Birliğinin, kudretinin, hükümranlığının ve nimetlerinin kanıtları olması da mümkündür. Nimetlerinin kanıtlarına gelince bu belirttiğimiz hususlardır. Kudreti ve hükümranlığının kanıtları ise belirttiğimiz üzere denizlerde gemileri ağır yüklerine rağmen suyun üzerinde durur, su almayan ve batmayan bir şekilde yaratması O'nun kudretinin ve hükümranlığının alâmetidir. Bunların tabiatında ise su alma ve suya batma vardır. Allah'ın birliğinin kanıtlarına gelince
254 [§]bu, O'nun güzel rüzgârla gemileri yüzdürmesidir. Eğer bu, tek kişinin değil, birden fazla kişinin fiili olsaydı gemilerin yüzüp gitmesi engellenirdi. Bu durum, bunun birden fazla ilâhın değil, tek ilâhın düzenlemesiyle gerçekleştiğini göstermektedir.

Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için açık işaretler vardır. Çok sabredenin mümin mânasında olması mümkündür. Aynı şekilde çok şükredenin de bu mânada olması mümkündür. Sabır, imandan kinâyedir. Yine şükür, imandan kinâyedir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[247]. Cenâb-ı Hak "iman edenler" yerine sabredenler sözünü kullanmıştır. Çünkü O, başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başkadır"[248]. Şükür, imandan kinâyedir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur"[249]; "Şükrederseniz", yani "iman ederseniz" demektir. **Çok sabreden** sözünün musibetlere sabreden; **çok şükreden** beyanının ise O'nun nimetlerine şükreden mânasına gelmesi mümkündür. Veya Cenâb-ı Hak bunları, bildirilen kimseler için kanıt yapmıştır, çünkü başkaları değil, onlar bu kanıtlardan yararlanan kimselerdir. **Çok sabreden** sözü şu anlama da gelebilir: Denizde başlarına gelen musibetler ve sıkıntılara. **Çok şükreden.** Bu sıkıntılardan onları koruduğu ve kurtardığı için. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

247 Hûd, 11/11.

248 Örneğin bk. eş-Şuarâ, 26/227; el-Asr, 103/3.

249 ez-Zümer, 39/7.

وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا
نَجّٰيهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ
كَفُورٍ ﴿٣٢﴾

32. "Dalgalar onları koyu gölgeler gibi sardığında dini Allah'a özgü kılarak O'na yakarırlar; Allah kendilerini sağ salim karaya çıkardığında ise içlerinden bir kısmı ortada kalır. Hıyanete gömülmüş nankörler topluluğundan başkası âyetlerimizi inkâr etmez."

Dalgalar onları koyu gölgeler gibi sardığında. Bazıları şöyle demiştir: **Gölgeler gibi.** Yani dağlar gibi. Bazıları şöyle demiştir: **Gölgeler gibi.** Bu, suyun çokluğundan ve büyüklüğünden meydana gelen siyahlıktır. Denildi ki: Dalga geminin üstünde karanlık gibi durmaktadır. Burada bildirilen gölgelerin hakikat anlamında değil, benzetme mânasında olması mümkündür. Buna göre bu, onların dine dair şaşkınlıklarından kinâyedir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar! Elini çıkarsa neredeyse onu göremeyecek"[250]. Dolayısıyla buna, hakikat mânası değil benzetme yapılması anlamı verilmelidir. Cenâb-ı Hak, onların dine dair şaşkınlıklarını haber vermektedir. İlki de bu mânadadır. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Gölgeler gibi.** Yani kendisiyle gölgelendiğin nesne. "ez-
Zulletü" (الظلة) bulut demektir. [§]İbn Kuteybe şöyle demiştir: Gölgeler gibi. 255
Bu beyanda geçen bu ifade, "zulle" (ظلة) kelimesinin çoğuludur. O, bundan bir kısmının diğer kısmın üzerinde olduğu ve çokluğundan dolayı oluşan siyahlığı murat etmiştir. Denizlerde de dalgalarından dolayı gölgeler bulunmaktadır. Yine âyette geçen "el-Hattâr" (الختار) kelimesi aldatan demektir. "Hatru" (الختر) en kötü ve en şiddetli aldatma demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "el-Hattâr" (الختار), aldatan yalancı demektir. Denilir ki: Bunun kullanımı "hatera, yahturu, hatran fe huve hâtirun" (ختر يختر ختراً فهو خاتر) şeklindedir.

Müfessirler bu âyetin inkârcılar hakkında olduğunu söylemiştir. Onlar, denizlerde musibetler ve sıkıntılarla karşılaştıkları zaman helâk olma korkusu arttığında yalnızca Allah'a dua ediyor ve dini O'na has kılıyorlardı. Çünkü müslümanlar, her durumda yalnızca O'na dua etmekte ve dini O'na has kılmaktadırlar. Dolayısıyla bu âyet onlar hakkındadır.

---

250 en-Nûr, 24/40.

Allah kendilerini sağ salim karaya çıkardığında ise içlerinden bir kısmı ortada kalır. Bazıları şöyle demiştir: **İçlerinden bir kısmı ortada kalır.** Diliyle güzel söyler, kalbiyle ise inkârcı olur. Bazıları şöyle demiştir: **İçlerinden bir kısmı ortada kalır.** Yani adil olur. Yani sıkıntılı zamanlarda bulunduğu hal olan iman ve ihlas üzere kalmaya devam eder, inkâra dönmez. Bazıları şöyle demiştir: **İçlerinden bir kısmı ortada kalır.** "Muktesıd" (المقتصد), mutedil ve adaletli demektir. Bu, belirttiğimiz durumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hıyanete gömülmüş nankörler topluluğundan başkası âyetlerimizi inkâr etmez. Denildi ki: "el-Hattâr" (الختّار) kelimesi aldatan demektir. Bazıları şöyle demiştir: "el-Hattâr" (الختّار), aldatmada en ileri seviyeye ulaşmış kimse demektir.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْز۪ي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِه۪ۘ
وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِه۪ شَيْـًٔاۜ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ
الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاࣞ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾

33. "Ey insanlar! Rabb'inize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun. Allah'ın vâdi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın; o, yoldan çıkarıcı da (şeytan) *Allah hakkında sizi ayartmasın."*

Ey insanlar! Rabb'inize saygısızlıktan sakının. Bu beyan şu mânaya gelebilir: Rabb'inizin sizin üzerindeki hakkına dair O'ndan sakının ve bu hakkı yerine getirin. Veya Rabb'inize karşı gelmekten ve mâsıyetten sakının. Veya Rabb'inizin cezalandırmasından ve azabından sakının. Bununla birlikte sakınma emri mümin ve kâfir açısından farklılık arzeder. Kâfir için şirkten ve Allah'tan başkasına tapmaktan sakının demektir. Mümin için ise size emrettiği ve yasakladığı her şeyde Allah'a karşı gelmekten sakının demektir. Veya şu an Allah'tan başkasına tapmaktan ve şirkten sakının.

256 [§]**Hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun.** Cenâb-ı Hak böylece âhirette, insanların bu dünyada birbirlerine olan yakınlıkları aracılığıyla birbirlerinden beklenti ve ümitlerinin kesileceğini, bu dünyada bir kıs-

mının diğerlerinden elde ettikleri yararların ortadan kalkacağını bildirmiştir. O, âhiret hayatında, bugünün dehşetinden ve herkesin kendi canıyla meşgul olmasından dolayı, bütün bunların ortadan kalkacağını bildirmektedir. Öyle ki hiç kimse arkadaşına fayda sağlayamayacaktır. Özellikle evlâdın babasına, babanın da evlâdına fayda sağlayamayacağı bildirilmiştir ki aslında bunlardan birinin kalbi, ötekine bir kötülüğün ilişmesine dayanamaz ve bütün gücüyle bu kötülüğü ondan gidermemeye sabredemez. Bu durum, onlarda yaratılan şefkat ve sevgiden dolayıdır. Ayrıca Cenâb-ı Hak, herkesin kendi canıyla meşgul olmasından ötürü bunlardan birinin diğerine fayda sağlayamayacağını bildirmiştir. Bu çerçevede Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her türlü nesep ve bağ kesilir, benim nesebim ve bağım hariç"[251]. Onun nesebi bizi davet ettiği ve bize öğrettiği dinidir. Onun bağı ise kıyâmet günündeki şefaatidir. Her türlü nesep ve bağ o gün kesilecek bu ikisi ise devam edecektir. Zira dinine tutunan kimseye eksik yaptığı ve aşırıya gittiği davranışlarında kıyâmet günü Resûlullah şefaatçi olacaktır. Fakat onun dinini kabul etmeyen ve davet ettiği dinine icabet etmeyen kimse için bu iki durumdan biri ve diğer nesep ve bağlardan hiçbiri olmayacaktır. Bunların hepsi kesilecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Aralarındaki bağlar kopmuştur"[252]. Bazıları şöyle demiştir: **Hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği bir günden korkun.** Bu beyan kâfirler hakkında nâzil olmuştur. Müminlere gelince âhiret hayatında onlarda baba oğluna, oğul da babasına yarar sağlar. Baba oğluna amelinin fazlasından verir. Aynı şekilde evlat da babasına verir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz"[253]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyette geçen "lâ yeczî" (لا يجزى) kelimesi bir yarar sağlamaz demektir. "Cezâ, yeczî, cezâen, fe huve câzin" (جزى يجزى جزاءً فهو جازٍ), yani fayda verdi. Yine "eczâ yüczî" (أجزى يُجزى) kalıbı da bunun gibidir. [§]"Eczeenî kezâ" (أجزأني كذا), 257
bana yetti demektir. İbn Kuteybe de böyle demiştir. Yine o şöyle demiştir: **Yoldan çıkarıcı.** Âyette geçen "ğarûr" (الغَرور) beyanı "ğayın" harfinin nasbedilmesiyle şeytan mânasına gelir. "Ğurûr" (الغُرور) şeklinde "ğayın" harfinin ötreli kılınmasıyla geçersiz mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

251 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 323; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 44-45; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 165; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 102; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VI, 164; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, X, 430; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 142.

252 "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır; artık azabı görmüşler, aralarındaki bağlar kopmuştur" (el-Bakara, 2/166).

253 en-Nisâ, 4/11.

Allah'ın vâdi gerçektir. Onların birbirinden umudunun kesileceğine ve ümitsizliğe düşeceklerine dair vâdi. Veya kıyâmetin kopacağı ve bunun kesinlikle meydana geleceğine dair bildirdiği haber. Veya bu beyan sevap ve ceza hakkındadır.

Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bu, hakikat ve benzetme (temsil) yapılması mânasına göre anlaşılabilir. Hakikat mânası şöyledir: Yani dünya hayatı ve zevkleri sizi Allah'ı anmaktan ve âhirete hazırlık yapmaktan sizi meşgul etmesin ve bunlardan alıkoymasın. Siz bunlarla aldanmayın. Zira dünya hayatı Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği gibi oyun ve eğlencedir: "Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir"[254]. Bu size göre böyledir. Çünkü onlara göre dünya hayatı, âhiret için değil, kendisi için var edilmiştir. Dolayısıyla onların bakış açısına göre oyun ve eğlencedir. Bizim bakış açımıza göre ise dünya asılsız bir şey değil, aksine bir gerçekliğe sahiptir. Çünkü dünya hayatı, âhiret için ve oraya yetecek miktarda bir geçim kaynağı olarak yaratılmıştır. Benzetme mânasına göre bu ilâhî beyanın yorumu şudur: Cenâb-ı Hak aldatma fiilini dünya hayatına nispet etmiştir. Çünkü görünen güzelliği ve süsün yanı sıra sevinç ve lezzetini ortaya koyması bakımından dünya hayatı; şayet temyiz gücü, akıl, anlayış ve süsleyip güzelleştirme imkânı olan bir konumu olsaydı insanları aldatırdı. Buna göre zâhiri bakımından dünya hayatının ortaya çıkardığı durumlar, benzetme (temsil) mânasıyla bir aldatmadır. Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği bu durum, nehiy mânasında da olabilir. Yani dünya hayatıyla ve ondaki sevkler sebebiyle aldanmayın. *En doğrusunu Allah bilir.*

258 [S]**O, yoldan çıkarıcı (şeytan) da Allah hakkında sizi ayartmasın.** Denildi ki: Yoldan çıkarıcıdan maksat şeytandır. Yani o, sizi ayartmasın. Bu durumda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Muhakkak ki Allah cömert ve merhametlidir, size azap etmez. Veya O, şöyle buyurmaktadır: Muhakkak ki Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, O, her şeye kādirdir. O, kendi zatına dönük bir ihtiyaçtan dolayı bir şeyi size emretmez ve yasaklamaz. Zira dünya hayatında emreden ve yasaklayan kimse başkasına muhtaç olan kimsedir. Zengin ise emrederek bir şey talep etmez. Veya buna benzer yorumlar dile getirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[254] Muhammed, 47/36; el-Hadîd, 57/20.

إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِ
وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِاَيِّ اَرْضٍ
تَمُوتُ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿٣٤﴾

34. "Kıyâmet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır."

[Gayp Bilgisi Yalnızca Allah Katındadır]

Kıyâmet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Bazı rivayetlerde İbn Ömer'in (r.a.) şöyle dediği nakledilir: Resûlullah buyurdu ki: "Gaybın anahtarı beş tanedir ki bunları Allah'tan başkası bilemez". Akabinde o, bu âyette bildirilen beş durumu saymıştır[255]. Yine Ebû Hureyre Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Beş şey vardır ki bunları Allah'tan başkası bilemez". O, sonra **kıyâmet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır** meâlindeki âyeti sonuna kadar okudu[256]. Eğer bu rivayet sahihse durum, onun bildirdiği gibidir. Bu beyan, haber verilen durumların hakikatinin bilinmesi hakkındadır. Yoksa şöyle denilmesi mümkündür: Kişi bu durumları bazı işaretler aracılığıyla bilir. Örneğin yağmurun ne zaman yağacağına dair bilgi gibi. Veya rahimlerdekinin çocuk olup olmadığı, erkek mi kız mı olduğunu, her ne kadar rahimlerdekinin mahiyetini bilemezse de. Örneğin müneccimler bu durumları hesap veya bazı işaretler aracılığıyla bilebilmektedirler. Bu, bildirdiklerinde onların doğruluk-
ları mânasına gelir. [§]Görmez misin ki İbrahim (a.s.) yıldızlara baktığında 259
"ben rahatsızım dedi"[257]. Yani rahatsızlanacağım. Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: [Habîbe] bint Hârice'nin[258] karnındaki bebeğin kız olacağı benim kalbime düşmüştür". Neticede onun dediği gibi olmuştu.[259] Ebû Bekir'in (r.a.) bunu, kendi kalbine atılmasından dolayı bilmiş olması

---

255 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 24,58; Buhârî, "Tevhîd", 4.

256 Buhârî, "İman", 37; Müslim, "İman", 5.

257 "Sonra yıldızlara şöyle bir baktı; 'Ben rahatsızım' dedi" (es-Sâffât, 37/88-89).

258 Bu, Hz. Ebû Bekir'in hanımı Habîbe bint Hârice'dir.

259 Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû Bekir, Gâbe'deki mallarından ona yirmi vesk ölçeğinde hurma vermişti. Hastalığı şiddetlenip vefatı yaklaştığında o şöyle dedi: Allah'a andolsun ki ey kızım! İnsanlar arasında benden sonra zen-

mümkün değildir. Nitekim Resûlullah (s.a.) kıyâmetin vaktini bilmemektedir, zira hiç kimse buna muttali değildir. Ancak şöyle denilebilir: Resûlullah'a (s.a.) gökten gelen bir vahiy olmaksızın bir şey hakkında konuşma ve görüş bildirme izni verilmemiştir. Dolayısıyla böyle gelecekten haber vermekle meşgul olmak caiz değildir. Çünkü böylesi meşguliyet, insanın imtihana tâbi tutulduğu bir çok şeyi kaybetmesine, kendisine emredilen ve yasaklanan buyrukları terketmesine neden olmaktadır. Veya şöyle de denilebilir: Söz konusu meşguliyet uğursuz saymak, falcılık yapmak, helâl yolun dışındaki vasıtalarla rızkı temin etmek mânasına gelebilir. Bundan dolayı bu tür meşguliyetler yasaklanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kıyâmet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır. Kıyâmet hakkındaki bilgi meâlindeki beyanın kıyâmetin vakti mânasına gelmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi: "Ne zaman gelip çatacak? diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: Onun hakkındaki bilgi sadece Rabb'imin
260 katındadır"[260]. [§]"Ne zaman gelip çatacak? diye sana kıyâmeti sorarlar. Sen onun hakkında ne söyleyebilirsin ki! Onun hakkındaki nihaî bilgi Rabb'ine aittir"[261]. Cenâb-ı Hak kıyâmetin vaktinin kimsenin bilgisi dâhilinde olmadığını bildirmektedir. O, Resûlullah'a da "sen ancak ondan korkanları uyarırsın"[262] buyurmuştur. Dolayısıyla bunun dışındaki şeyler ise senin bilgin kapsamında değildir. **Kıyâmet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır** cümlesi şu mânaya da gelebilir: Yani kıyâmetin mahiyeti hakkındaki bilgi O'nun katındadır. Zira O, kıyâmeti ve kıyâmetin korku dolu durumlarını haber vermiş, fakat mahiyetini, sınırlarını ve ölçüsünü bildirmemiştir. Dolayısıyla O, bu durumların bilgisinin ancak kendi katında olduğunu beyan etmiştir.

---

ginliğinden memnuniyet duyacağım tek kişi sensin, fakirliğinin bana ağır geleceği tek kişi de sensin. Ben sana yirmi vesk ölçeğinde hurma vermiştim. Eğer sen bunları toplamışsan bunlar senindirler. Fakat şimdi bunlar vârislerin mallarıdır. Bu vârisler erkek kardeşin ve iki kız kardeşindir. Dolayısıyla bunu Allah'ın kitabına göre taksim edin. Bunun üzerine Âişe şöyle dedi: Ey babacığım! Allah'a andolsun ki böyle olsaydı da ben bunu almazdım. Fakat benim kız kardeşim Esmâ'dır. Diğeri kimdir? Ebû Bekir şöyle cevap verdi: Bint Hârice'nin karnındaki bebektir. Ben onun kız olacağını düşünüyorum. Bir başka rivayete göre Âişe şöyle demiştir: Bu dediğin Ümmü Abdullah'tan başkası mıdır? Ebû Bekir şöyle cevap vermişti: Evet, Bint Hârice'nin karnındaki bebektir. Kalbime onun kız olduğu düşmüştür" (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, "Akdıye", 40; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, IX, 101; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 177).

[260] el-A'râf, 7/187.

[261] en-Nâziât, 79/42-44.

[262] en-Nâziât, 79/45.

O, yağmuru yağdırmaktadır. Cenâb-ı Hak yağmuru "ğays" (غيث) olarak isimlendirmiştir. Yağmuru bu şekilde nitelemesi, insanların hayatta kalmalarına ve dünyevî imkânlarına dayanak teşkil eden gıdalar hakkında yağmurun bereket kaynağı olması anlam itibariyle daha uygundur. Başka bir âyette O, yağmuru rahmet[263]; bir diğerinde bereket kaynağı[264] olarak nitelemiştir. Yağmurun rahmet olarak nitelenmesi, insanların hayatlarının ve bedenlerinin kurtuluşunun onunla sağlanmasından dolayıdır. Bu, rahmetin göstergesidir. Yine O, yağmuru bereket kaynağı olarak nitelemiştir, çünkü her şey yağmur sayesinde gelişmekte ve artmaktadır. Zira bereket, çalışma olmaksızın gelişen ve artan her hayrın ismidir.

O, rahimlerdekini bilmektedir. O, rahimdekinin nutfeden (sperm) alaka (embriyo); alakadan mudğa (bir parçacık et) haline gelme ve bir halden diğerine değişmesini, her bir vakitte ve anda meydana gelen gelişmeyi ve benzeri durumları bilmektedir. Bütün bunları Allah'tan başkası bilemez. Bununla birlikte rahimde çocuğun olduğunu, bunun erkek mi kız mı olduğunu ise Allah'tan başkasının bilmesi mümkündür.

Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Cenâb-ı Hakk'ın bunu, insanlar her durumda ihtiyat, korku ve dikkat halinde olsunlar diye gizlemiş olması mümkündür. Zira eğer onları buna muttali kılsaydı onlar söz konusu zamana kadar kendilerini güvende görecek ve dolayısıyla istedikleri her şeyi yapacaklardı. Bu durumda imtihanın ortadan kalkması söz konusu olurdu. Cenâb-ı Hak bunu onlar için gizlemiştir ki devamlı bir şekilde her zaman ve her durumda ihtiyat, korku ve dikkat halinde olsunlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.

[§]Müfessirlerin bir kısmı şu hâdiseyi nakletmektedir: Kendisine Vâris 261
b. Amr b. Hârise b. Muhârib denilen çöl ahalisinden bir adam, Resûlullah'a (s.a.) gelmiş ve şöyle demiştir: Bizim topraklarımız kurudu, yağmur ne zaman yağacak? Karım hamile kaldı, ne zaman doğuracak? Ben doğduğumu biliyorum, peki nerede öleceğim? Bugün ne yaptığımı biliyorum, peki yarın ne iş yapacağım? Ve kıyâmet ne zaman kopacak? Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Muhâribî'nin soruları hakkında bu âyeti indirmiştir: **Kıyâmet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır.** Ondan başkası bilemez. **O, yağmuru**

---

[263] bk. er-Rûm, 30/50.

[264] bk. Kâf, 50/9.

yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Erkek ve kız. **Hiç kimse** - ister iyi ister kötü biri olsun- **yarın ne elde edeceğini bilemez** -hayır ve şer olarak-; **hiç kimse nerede öleceğini bilemez.** Düz bir yerde mi dağda mı yoksa karada mı denizde mi? **Ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.** O, bütün bunları bundan dolayı bildirmiştir. Resûlullah (s.a.) "kıyâmet hakkında soru soran nerede?" demiş, Muhâribî de "buradayım" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) bu âyeti okumuştur[265].

---

265 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 25; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 584-585; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 662-663.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾

1. "Elif-lâm-mîm."

2. "Bu kitabın âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmekte olduğunda asla kuşku yoktur."

[Kur'ân-ı Kerim'in Allah Tarafından İndirilmiş Hak Kitap Oluşu]

Elif-lâm-mîm. Bu beyanın yorumunu kitabın başında açıkladım[1]. **Bu kitabın indirilmesi.** Mutlak mânada kitap Allah'ın kitabıdır. Yine mutlak mânada din Allah'ın dinidir. Yine mutlak mânada yol, Allah'ın yoludur. **Bunda asla kuşku yoktur.** Yani bunun Allah katından indirildiğinde şüphe yoktur. Çünkü O, bunu güvenilir ve tertemiz elçilerin eliyle indirmiştir. Onlar bunu değiştirmemiş ve tahrif etmemişlerdir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Bunda asla kuşku yoktur.** Yani bunun peygamber tarafından uydurulmadığında ve onun Allah'a yapılmış bir iftira olmadığında. Aksine bu kitap, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Bunda asla kuşku yoktur.** Bunda asla şüphe oktur. Bu, insanların sağlam ve apaçık her iş için söyledikleri mânadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âlemlerin Rabb'i tarafından. Âlem yaratılmış varlıkların cins ismidir. Yine bu kavram, yaratılmışların cevheri mânasındadır. "Âlemîn" (العالمين) kelimesi bunun çoğuludur. Önceden var olanların ve sonradan var olacak olanların tümü bu kavramın kapsamına girer. Bunda Cenâb-ı Hakk'ın [§]var olmuş 264
ve var olacak olan tüm varlığın Rabb'i ve mâliki olduğuna ilişkin bir niteleme vardır. Tıpkı "hesap ve ceza gününün mâliki"[2] ilâhî beyanı gibi. O, söz konusu günün mâliki olduğunu bildirmiştir. Halbuki söz konusu gün, daha var olmamıştır.

---

1 bk. el-Bakara, 2/1.

2 el-Fâtiha, 1/4.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أَتٰيهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣﴾

3. "Buna rağmen, 'Onu kendisi uydurdu' diyorlar öyle mi? Hayır! O, senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu uyarman için Rabb'in tarafından gönderilen hak kitaptır. Umulur ki doğru yolu bulurlar."

Buna rağmen, 'Onu kendisi uydurdu' diyorlar öyle mi? Diyorlar öyle mi? cümlesi zâhiri bakımdan soru ve bir şüphe mânası içermektedir. Bununla birlikte Allah katından gelen bir soru olunca muhatabı susturma, cevabın olumlu olması ve iddianın reddini gerçekleştirme mânasına gelir. Şöyle ki bu beyan soru soran veya bilgi talebinde bulunan bir kimse tarafından söylenseydi ona nasıl cevap verilir ve bu konuda nasıl bir şey söylenirdi? Zira soru soran kimseye hayır veya evet diye cevap verilir. Dolayısıyla buna göre bu beyan Allah katından gelince cevabın olumlu ve iddianın reddinin gerçekleşmesi mânasındadır. Zira bu beyanın gerçek bir soru mânasına gelmesi mümkün değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İnsan arzu ettiği her şeye sahip olabilir mi ki?"[3]. Sanki O, şöyle buyurmaktadır: İnsan arzu ettiği her şeye sahip olamaz. Buna göre burada da Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş gibidir: Evet, onlar bunu kendisi uydurdu diyorlar.

Sonra Cenâb-ı Hak onların onu peygamberin uydurduğuna dair sözlerini reddetmiş ve şöyle buyurmuştur: **Hayır! O, Rabb'in tarafından gönderilen hak kitaptır. Hayır! O, Rabb'in tarafından gönderilen hak kitaptır** cümlesi şu mânaya gelebilir: O, Hz. Muhammed tarafından yazılmış ve uydurulmuş bir kitap değildir. Aksine o, Allah katından indirilmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmaktadır: "Bu kitabın âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmekte olduğunda asla kuşku yoktur"[4]. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **O, Rabb'in tarafından gönderilen hak kitaptır.** Beşer sözü değildir. Böyle bir kitabı getirmek, insanın kudreti dâhilinde değildir. Dolayısıyla o, Allah katından gönderilen hak kitaptır. Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir[5].

---

3 en-Necm, 53/24.
4 Bir önceki âyet-i kerîme.
5 Fussılet, 41/42.

Bir toplumu uyarman için. Yani indirdiğimiz kitapla bir toplumu uyar-
man için. **Senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu.** Bu beyan
iki mânaya açıktır. Bunlardan biri olumsuzluk mânası taşımasıdır. Yani kendi-
lerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu uyarman için. Bunlar Hz. Îsâ ile Hz. Mu-
hammed dönemi arasında yaşamış fetret ehli kimselerdir. İkinci mâna şudur:
Senden önce kendilerine uyarıcı gelmiş bir toplumu uyarman için. [§]Onlar 265
bu kimselerden önce gelip geçmiş babaları ve dedeleridir. Bunlara daha önce
uyarıcı gelmişti. Bu uyarıcının şeriatinin ve izlerinin kalıntıları çocuklarına
intikal etmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Umulur ki doğru yolu bulurlar. Bu beyan da aynı şekilde iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Bir toplumu uyarman için ki bununla onlara karşı hidâyet delillerini gösteresin. İkinci mâna şudur: Doğru yolu bulmaları umudu ve beklentisiyle bir toplumu uyarman için. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِۜ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِه۪ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَف۪يعٍۜ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٤﴾

4. "Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden Allah'tır. O'nsuz size ne bir dost ne bir şefaatçi bulunur. Hâlâ düşünüp ders almaz mısınız?"

Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratan Allah'tır. Bu beyanı da daha önce açıkladık[6]. **Sonra arşa istivâ eden Allah'tır.** Daha önce bu beyan hakkında da yapılan pek çok yorumu açıkladık[7]. Bununla birlikte daha önce açıklamadığımız bir hususu belirteceğiz. Öyle görünüyor ki bu yorum gerçeğe ve doğruya daha yakındır, o da şudur: "İstevâ ale'l-arş" (استوى على العرش) kelâmı öyle bir ifade ve sözdür ki Allah Teâlâ akıllarda buna dair bilgi ve idrak yolu varetmemiştir. **Sonra arşa istivâ eden Allah'tır** sözünü kastediyorum. Çünkü O, başka bir yerde bu ifadeyi kullanmış ve onu bilen birine sormasını emretmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Sonra arşa istivâ eden O'dur. O Rahmân'dır. O'nu bilen birine (yine kendisine) sor"[8]. Eğer bu ifade,

---

6 el-A'râf, 7/54. âyetinin tefsirine bakınız.
7 Yine el-A'râf, 7/54. âyetinin tefsirine bakınız.
8 el-Furkān, 25/59.

insan aklı ve anlama kapasitesi bakımından bilinebilir ve idrak edilebilir olsaydı, âlemlerin Rabb'inin elçisi bir bilene sormaksızın aklı ile bunu idrak eder ve anlardı. Bu bilen biri Allah'ın kendisi veya Cibrîl'dir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunu sormasını emrettiğine göre, bunun akıl ve anlama kabiliyeti ile idrak edilmesi ve bilinmesinin mümkün olmadığını göstermektedir. Aksine bunun bilinme yolu ancak Allah'tan gelen bir bilgi olabilir (sem'). Resûlulah'ın bunu açıkladığına veya bu hususta bir şey söylediğine yahut birinin ona bu konu hakkında bir şey sorduğuna dair bir rivayet de söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

266 [§] **O'nsuz size ne bir dost ne bir şefaatçi bulunur.** Müfessirler şöyle demektedir: O'nun dışında size âhirette fayda verecek ne bir dost, ne de O'nun azabından sizi alıkoyacak bir şefaatçi bulunur. **O'nun dışında size ne bir dost bulunur** cümlesi şu mânaya da gelebilir: Yani O'ndan başka sizin işinizi yönetecek bir Rab ve ilâh yoktur. **Ne de bir şefaatçi bulunur.** O, sizin taptığınız putları şefaatçi tayin etmemiştir. Sizler de bunu bilmektesiniz. O halde O'nu bırakıp bu putlara nasıl taparsınız. Veya Cenâb-ı Hak bu beyanı onlara tehdit anlamında bildirmektedir. Yani bunlara ne bir dost, ne bir yardımcı ne de bir şefaatçi bulunur. Ne kendisi ne de başkası onlar için böyle olur. Fakat müminlere gelince Allah onların dostudur. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Allah iman edenlerin velisidir"[9]; "Bu, iman edenlerin yar ve yardımcılarının Allah olmasının, kâfirlerin ise böyle bir yardımcılarının bulunmamasının sonucudur"[10]. **Hâlâ düşünüp ders almaz mısınız?** Onun yarattıkları hakkında bildirmiş olduğu özellikleri düşünüp ders almaz mısınız ki O'nu birleyesiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَاۤءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ ف۪ي يَوْمٍ كَانَ
مِقْدَارُهُٓ اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾

5. *"O gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar."*

---

9 "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velileri ise sahte tanrılardır; onları aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sokarlar" (el-Bakara, 2/257).

10 Muhammed, 47/11.

[Allah İçin Bir Günün Dünya Hayatındaki Bin Yıl Gibi Olması]

O gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: **Her işi düzenleyip yönetir.** Yani O, tek başına gökten yere her iş hakkında hüküm verir. Bize göre bunun iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: **Her işi düzenleyip yönetir.** Yani O, her işi düzenleyip vareder. Veya O, insanları emir ve nehye muhatap olmaya ve imtihan sorumluluğunu yüklenmeye elverişli olacak şekilde yaratmıştır. Yahut O, bütün işleri hikmet ve düzen içinde vareder. İkinci yorum şudur: **Her işi düzenleyip yönetir.** Yani O, gökten yere her işi düzenleyecek kimseyi görevlendirir. Örneğin O, ölüm meleğini insanların ruhlarını alması için görevlendirmektedir. Yine bazı meleklerini yağmurun yağdırılması ve bitkilerin büyümesi ve sair haller hakkında görevlendirmesi buna örnek teşkil etmektedir. Eğer âyetin mânası ilk yorum ise göğün ve yerin bahis konusu edilmesinde bir sınır ve -bunu düzenler, bunun dışındakileri düzenlemez şeklinde- bir ölçü bulunmamaktadır. Bununla birlikte Cenâb-ı Hak buna temas etmiştir, çünkü insanın düzenlemesi ve bilgisi ancak buna ulaşabilir. Bunun dışındakilere ise ulaşamaz. Eğer âyetin mânası ikinci yorum ise sınırlama mânası taşır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar.** Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Sonra O'nun katına çıkar.** Melek dünya hayatına göre bir günde O'nun yüce katına çıkar. Bu gün sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir gündür. Çünkü gök ile yer arasındaki mesafe beş yüz yıl yürüme mesafesindedir. Beş yüz yıllık bir mesafeyi iner, beş yüz yıllık bir mesafeyi çıkar. Böylece bu dünya hayatına göre bir günde bin yıllık mesafe ölçüsündedir. Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede "elli bin yıl"[11] buyurmuştur. Bunun kıyâmet gününe ilişkin bir niteleme olması da mümkündür. Dolayısıyla bu beyan bir sınırlama ve belirleme mânasında değil, söz konusu günün büyüklüğünü ifade etme ve insanların kalbindeki büyüklüğüne dair bir niteleme mânasına gelir. Bu niteleme Cenâb-ı Hakk'ın onu büyük olmakla nitelemesidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O büyük günde"[12]. Eğer bu beyan hakikat mânasıyla anlaşılırsa sınırlama ve ölçü belirleme anlamında olması da mümkündür. Çünkü zamana ilişkin hallerin değişmesiyle onun durumu ve vaktinde de değişim olmaktadır. Böylece "bin sene" bir işin durumu ve vaktinin bildirilmesi; "elli bin sene" ise başka bir durum ve başka işlerin bildirilmesi mânasında olur. Nitekim Cenâb-ı Hak bu günü bir defasın- 267

11 "Melekler ve ruh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar" (el-Meâric, 70/4).

12 "Onlar, o büyük günde -ki, işte o gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar- diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?" (el-Mutaffifîn, 83/4-6).

da "birleşme günü"[13], başka bir defa "ayrışma günü"[14], "yargı günü"[15], "hesap günü"[16], "yeniden dirilme günü"[17] ve benzeri sıfatlarla nitelemiştir. Bilinmektedir ki söz konusu gün, başından sonuna toplanma veya ayrışma veya hesap yahut yeniden dirilme günü değildir. Aksine bunların tümünün gerçekleşeceği bir gündür. Zira farklı işler için vakitler ve durumlar değişecektir. Buna göre önceki durumun da böyle olması gerçeğe uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

268 [§]**Sonra O'nun katına çıkar.** Yani O'nun katına varır. Bu beyan, tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi olur: "Dönüş de yalnız O'nadır"[18]; "ve O'na döndürüleceksiniz"[19]; "Her iş O'na döndürülür"[20]. Buna benzer âyetlerde bu husus beyan edilir. **Sonra O'nun katına çıkar.** İbn Kuteybe ve Ebû Avsece'nin görüşüne göre, O'nun katına yükselir. "Yu'arracu" (يَعْرُجُ) kelimesi tutup alıkoyma anlamına gelir.

Sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde ve "miktarı elli bin yıl olan bir günde"[21] meâlindeki beyanlar hakkında bazıları şöyle demektedir: O'nun işlerinin üst sınırı olan yerin en altından göklerin en üstüne kadar olan işlerinin miktarı elli bin yıldır. Bir günün miktarı ise bin yıldır. Bu, işin gökten yere ve yerden göğe nüzûlünün bir günde olmasıdır. Bu günün miktarı ise bin senedir. Fakat O'nun işinin üst sınırı olarak yerin en altından göklerin en üstüne kadar olan sınır sözü geçersiz bir görüştür. Çünkü O'nun işinin veya hükümranlığının bir sonu ve sınırının bulunması mümkün değildir. Dolayısıyla bu beyan hakkındaki yorum bizim belirtmiş olduğumuz mânadır.

ذٰلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦﴾

269 [§]***6. İşte O, duyular ve akılla idrak edilemeyeni de edileni de bilmektedir, izzeti sınırsız, rahmeti boldur.***

---

13 eş-Şûrâ, 42/7.

14 Muhtemelen İmam Mâtürîdî şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Yine kıyâmet koptuğunda, işte o gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar" (er-Rûm, 30/14).

15 Örneğin bk. es-Sâffât, 37/21.

16 Sâd, 38/16, 26.

17 er-Rûm, 30/56.

18 el-Mâide, 5/18; eş-Şûrâ, 42/15; et-Teğâbun, 64/3.

19 Örneğin bk. el-Bakara, 2/123.

20 Hûd, 11/123.

21 el-Meâric, 70/4.

İşte O. Yani bu belirtilen âlemleri yaratan. **Duyular ve akılla idrak edilemeyeni de edileni de bilmektedir.** Bu beyanın çeşitli anlamlara gelmesi muhtemeldir. **Gaybı bilendir.** Yani insanların idrak alanında olmayanı da bilendir. **İdrak edileni de bilendir.** Yani insanların gördüğünü ve açığa vurduğunu bilendir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Gaybı bilendir.** Yani var olacak ve meydana gelecek olanı bilendir. **İdrak edileni de bilendir.** Yani meydana gelip geçmiş şeyleri de bilendir. Yine bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Gaybı bilendir.** Birbirinden gizlediklerini bilendir. **İdrak edileni de bilendir.** Yani gösterdikleri ve açığa vurduklarını bilendir. Bu beyan şu anlama da gelebilir: Eşyada bulunan ve insan idrakinin dışında kalan yararların mahiyetini bilendir. Örneğin insanın hayatının ve devamının kaynağı durumundaki yiyecek, içecek ve tüm gıdalara yerleştirilmiş ve gizlenmiş mânanın insan idrakinin dışında olması gibi. Yine işitme, görme, anlama ve akletme eylemlerinde işitilen, görülen, anlaşılan ve akledilen mâna ve sayesinde hayatın devam ettiği ve kuvvet kazandığı özellikler tam olarak idrak edilemez. *En doğrusunu Allah bilir.*

İzzeti sınırsız, rahmeti boldur. İzzeti sınırsızdır. Bu beyan burada düşmanlarını cezalandıran mânasındadır. **Rahmeti boldur.** Yani dostlarına rahmeti boldur. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **İzzeti sınırsızdır.** Yani hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı varlıktır. **Rahmeti boldur.** Öyle bir rahmeti vardır ki bütün yaratılmış varlıkları bu rahmetiyle kuşatmaktadır. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **İzzeti sınırsızdır.** Öyle bir varlıktır ki izzet bulan O'nun sayesinde izzet bulur. **Rahmeti boldur.** Öyle bir varlıktır ki merhamet eden O'nun rahmetiyle merhamet eder.

اَلَّذ۪ٓي اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ ط۪ينٍ ﴿٧﴾

*7. **"O yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır."***

[Allah Her Şeyi Güzel Yaratmıştır]

O yarattığı her şeyi güzel yapmıştır. "Halekahû" (خلقه) hem cezimli hem de harekeli okunmuştur. Her ikisi de dilsel bir kullanımdır[22]. **O yarattığı her şeyi güzel yapmıştır** meâlindeki ilâhî beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir: Bunlardan biri şudur: **O yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.** Yani her şeyi

---

[22] Ebû Câfer, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr ve Yâkup "halkahû" (خلْقه) şeklinde lâm harfinin cezimli kılınmasıyla okumuştur. Nâfi', Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef ise "halekahû" (خلَقه) şeklinde lâm harfinin fethalı kılınmasıyla okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 354).

nasıl yaratacağını bilmektedir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Cenâb-ı Hak hiç kimsenin öğretmesi veya hiç kimsenin yardımı olmaksızın nasıl yaratacağını
270 bilmektedir. [§]Bu dünyada ise bir öğretici veya bir yardım edici olmaksızın hiç kimse bir şeyi üretmeye güç yetiremez. Cenâb-ı Hak güç ve kudretleri bulunmadığı için insanların yeniden dirilişi inkâr ederken Allah'ın kudret ve kuvvetini kendi kudret ve güçleriyle takdir etmeleri dolayısıyla bilgisiz ve akılsız olduklarını haber vermiştir. O şöyle buyurmaktadır: Allah'ın ilmini kendi bilginizle mukayese etmediğiniz gibi O'nun kudretini kendi güç ve kudretinizle mukayese etmeyin. Zira O, öğretici olmaksızın zatından dolayı bilir. Fakat siz bir öğretici olmaksızın bilemezsiniz. Buna göre O, zatıyla kādirdir. Hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. Fakat siz başka bir varlık veya bir sebep olmaksızın güç yetiremezsiniz. Buna ilişkin başka bir yorum da mümkündür. O da şudur. **O yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.** Yani yaratmış olduğu bütün varlıklara kendi yararlarına ve zararlarına olan eylemleri, emir ve yasakları öğretmiştir.

İkinci yorum şudur: **O yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.** O her şeyi en mükemmel ve en sağlam şekilde yaratmıştır. Yine bu açıklama iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Allah insanın faydasına olan konularda ve her nesnedeki düzenleme, ayırımcı, toplama ve şekil vermeyi sağlam ve mükemmel yaratmıştır. İkincisi şudur: **O, güzel yapmıştır.** Yani sağlam ve mükemmel yapmıştır. **Yarattığı her şeyi.** Allah'ın birliği ve ulûhiyetine şahitlik etmekte. Yani O, yarattığı her şeye birliğine delil olacak şekilde birliğinin ve rubûbiyetinin izlerini yerleştirmiştir.

Bazıları şöyle demiştir: **O yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.** Yani O, insanları hayvan gibi ve onların suretlerinde yaratmamıştır. Hayvanları da insan yaratılışında varetmemiştir. Katâde şöyle der: Onun yaratmış olduğu her şey güzeldir. Öyle ki O, yaratmasında nasıl yaratacağını bilmektedir[23]. Bu, bizim belirtmiş olduğumuz yoruma yakındır.

"Halkahû" (خَلْقَهُ) şeklinde cezimli okumada *-en doğrusunu Allah bilir ya-* cümlenin mânası şöyle olur: Yani her şeyin yaratılışını güzel yapmıştır. "Halekahû" (خَلَقَهُ) şeklinde harekeli okumada mâna şöyle olur: Yani O, yaptığı ve yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.

Bu âyette Mûtezile için düşük bir istidlâl yönü bulunmaktadır. Onlar şöyle demektedir: Allah yarattığı her şeyi güzel yaptığını bildirmiştir. Oysa âlemlerin Rabb'ini inkâr etme ve O'na hakaret etme ve benzeri fiillerin hepsi kötü ve çirkindir. Bu, söz konusu durumları O'nun yaratmadığını ve O'nun bunların yaratıcısı olmadığını göstermektedir.

---

23 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 26; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 598.

[§]Onlara şöyle denir: Kardeşleriniz olan zındıklar size karşı çıkıyor ve diyorlar ki: Domuz gibi necis olanlar, zararlı ve acı veren tüm yırtıcı hayvanlar ve tüm pislikler kötüdür. Dolayısıyla bunları Allah yaratmaz. Onların bu husustaki sözlerini ve sorusunu ne ile reddedeceksiniz? İlkinde inkâr ve hakaret etme ile bütün kötü fiillerin, kötü, zararlı ve acı verici olmasından ötürü, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmediğini iddia ederseniz, söyledikleri sözlerde ve Allah'ın dışında bir yaratıcının varlığına ilişkin iddialarında zındıkların görüşünü kabul etmeniz gerekir. Çünkü belirtilen söz konusu durumlar da kötü, zararlı ve acı vericidir. Yine onlara şöyle denir: Allah Teâlâ şeytanı asılsız bir varlık olarak nitelemiştir[24]. Dolayısıyla şeytanı O yaratmamıştır. Çünkü O, gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki her şeyi boş yere yaratmadığını bildirmiştir[25]. Yine onlara şöyle denir: Biz deriz ki: Kâfirin inkâr fiilini kötü olarak yaratmıştır; kötü fiillerle küfür fiilini kötü ve küfürbâz kimsede kötü olarak yaratmıştır. O, söz konusu kimsenin fiilini nasıl ise öylece ve bildiği şekilde yaratmıştır. Kötü olan bir fiili kötü olarak yaratmakta herhangi bir kusur yoktur. Bu, inkârı nasılsa öylece kötü olarak bilen kimsenin durumu gibidir. Bütün kötülükler de böyledir. Buna göre mahiyeti itibariyle kötü olan bir fiili kötü olarak yaratmak bir kusur değildir. Şöyle ki kötü bir şeyi gerçekte olduğu hal üzere kötü olarak bilme yükümlülüğünde de herhangi bir kusur bulunmamaktadır. Bu, eğer âyetin yorumu onların benimsediği görüşe göre ise böyledir. Fakat eğer **güzel yapmıştır** meâlindeki ilâhî beyanından bizim belirttiğimiz mâna anlaşılırsa -yani bildi veya öğretti mânasına gelirse- bu durumda onların belirtmiş olduğu hiçbir açıklama bu âyetin kapsamına girmez. *En doğrusunu Allah bilir.* **İlk başta insanı çamurdan yaratmıştır.** Âlimlerin çoğu burada Hz. Âdem'in kastedildiğini söylemiştir. 271

ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ
فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا
تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

---

24 İmam muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

25 İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere!" (Sâd, 38/27).

272 [§]8. *"Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür."*

9. *"Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"*

[İnsanın En Güzel Şekilde Yaratılması]

Sonra onun neslini. Yani Hz. Âdem'in neslini. **Önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür. Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiştir.** Yani Âdem'e. Bazıları şöyle demiştir: Hayır, bu onun çocukları ve soyuna ilişkin bir tasvirdir. Çünkü Hz. Âdem'in çocuklarının rahimlerde üç karanlık dönemde nutfeden yaratılmasındaki[26] gariplik, eğer Âdem'in yaratılmasından fazla değilse de ondan az değildir. Çünkü duyulur âlemde görünür ve açıkta olan varlıkları yaratmak ve onlara düzgün şekil vermek, gizli ve görünür olmayan şeyleri yaratıp düzgün şekil vermekten daha kolaydır. Bunun zâhirine göre "ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır" ilâhî beyanı şu mânaya gelir: Yani Âdem'in çamurundan. **Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür.** Yani zürriyetini. Çünkü nesil, evlat ve soy demektir. **Neslini.** Yani çocuklarını. O ikisi[27] şöyle demiştir: "Sülâle" (السلالة) her şeyin özü demektir. **Özünden.** Bazıları şöyle demiştir: "Sülâle" (السلالة) suyun ve her şeyin özü demektir. Bazıları şöyle demiştir: Sülâle" (السلالة) "sell" (السّل) kökünden türemiştir. Şöyle denilir: "Selle's-seyfe" (سَلّ السيف), yani kılıcı çekti. Buna göre **suyun özünden** sözü şu mânaya gelir: Yani sırttan çıkardığı ve çekip aldığı bir sudan yaratmıştır. "Mehîn" (المهين) zayıf demektir. Şöyle denilir: "Mehene, yemhenü, mehâneten fehuve mehînun" (مهَن يمهَن مهانة فهو مهين). Bu, Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür[28].

Sonra ona düzgün bir şekil vermiştir. Yani onu toplamış, düzgün bir şekil vermiş ve organları birbirine geçirmiştir. **Ruhundan ona üflemiştir.** Yani onda ruhunu varetmiştir. Bu, "rîh" (الريح) yel kelimesinden gelmektedir. Üflemeyle bedende ayrışır. Cenâb-ı Hak bu nedenle söz konusu kavramı kullan-

---

26 İmam, şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır. Hükümranlık O'nundur; O'dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?" (ez-Zümer, 39/6).

27 Yani İbn Kuteybe ve Ebû Avsece.

28 "Önemsiz bir sudan". Yani değersiz. (İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 506).

mıştır[29]. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]**Sonra ona düzgün bir şekil vermiştir.** 273
Bu beyan belirttiğimiz üzere vücut azalarının birbirine geçirilip düzenlenmesi mânasına gelebilir. Yine bu beyan şu mânaya da gelebilir: Ona düzgün şekil vermiş ve imtihanı, emir ve nehyi yüklenecek şekilde onu varetmiştir. **Ruhundan ona üflemiştir.** Yani onda ruh varetmiştir. Burada Cenâb-ı Hakk'ın üflemeyi zikretmesinin sebebi, ona üflemenin gerçekliği hususunda belirttiğimiz mânadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Cenâb-ı Hak, duyularla elde edilen ve duyu ötesine ait olan bütün bilgilere ulaşma ve idrak etme yollarını bildirmiştir. Bunlar insanda varedilen kulak, göz ve kalptir. Çünkü kulakla insan için gizli olan bilgilere ulaşılır ve başkasında bulunan bilgiler işitilir. Aynı şekilde gözle görme fiili gerçekleştirilir ve kendi dışında var olan nesneler görülür. Kalp (zihin) ile anlama ve ezberleme sağlanır, yapılması ve kaçınılması gereken hususlar birbirinden ayrıştırılır. Cenâb-ı Hak idrak edecekleri ve kendilerine gizli olan bilgilere ulaşıp algılayacakları ve bunları birbirinden ayrıştıracakları vasıtaları insanlara verdiğini bildirmiştir. Bunlar belirtilen duyu organlarıdır.

Ne kadar da az şükrediyorsunuz! Müfessirler şöyle demiştir: **Ne kadar da az şükrediyorsunuz!** Yani hiç şükretmiyorsunuz. Çünkü onlar bu âyetin muhatabının Mekkeliler olduğunu söylemektedirler. Bu beyan hakkında şöyle de denilebilir: Onlar az şükrediyorlar, fakat daha sonra nankörlükleri sebebiyle şükürlerini bozuyorlar. Müslümanlar ise her ne kadar belirtilen söz konusu duyulara karşı az olsa da aslında bütün nimetleri için O'na şükretmek gerektiğine inanmaktadır. Kâfir ise O'na karşı nankörlüğe inanmaktadır. Aksi durumda **ne kadar da az şükrediyorsunuz!** sözü ve kâfirler için değil, müminler için söylenmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوٓا ءَاِذَا ضَلَلْنَا فِى الْاَرْضِ ءَاِنَّا لَفٖى خَلْقٍ جَدٖيدٍ بَلْ هُمْ
بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ ﴿١٠﴾

---

29 İmam Mâtürîdî, Tahrîm sûresi 12. âyetin yorumunda şöyle demektedir: "Ona ruhumuzdan üfledik". Yani onda bedenlerin ve suretlerin canlılığını sağlayan unsuru yarattık. Bunun üflemeye benzetilmesi ruh yaratıldığında bedende yayılmasından dolayıdır. Tıpkı yel gibi, bir şeye üflendiğinde onda yayılır. Veya üflemeye benzetilmesi yel gibi üflendiği yere hızlı girmesinden dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir* (vr. 823a).

10. "İnkârcılar şöyle derler: 'Toprakta kaybolup gittiğimizde biz yeniden mi yaratılacakmışız?' Aslında onlar Rab'lerinin huzuruna çıkacaklarını inkâr etmektedirler."

[Yeniden Dirilişin İnkârı ve Buna İlişkin Deliller]

İnkârcılar şöyle derler: Toprakta kaybolup gittiğimizde biz yeniden mi yaratılacakmışız? Onların bu sözü zâhiri anlamına göre soru mânasına gelmektedir: Biz yeniden yaratılıp diriltilecek miyiz? Veya bu beyan dirilişin gerekliliği ve gerçekleşeceği mânasına da gelebilir: Biz kesinlikle yeniden diriltileceğiz. Eğer bu sözü zâhiri mânasına göre onlar söylemişse onlara bir ayıplama
274 ve kınama yapılmaz. [§]Fakat onlar bunu alay ve ölümden sonra dirilişi inkâr için söylemişlerdir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın **aslında onlar Rab'lerinin huzuruna çıkacaklarını inkâr etmektedirler** buyurmasıdır. Yoksa bu sözün zâhiri onların belirtmiş olduğumuz iki mânada bunu söylemiş olmalarıdır: Yani soru sormak veya kesin olarak dirilmenin gerekliliği. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın münafıklar hakkında haber verdiği şu ilâhî beyan gibidir: "Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin' derler". Bu söz gerçektir ve doğrudur. Bununla birlikte bu söylediklerinin tam tersi bir inancı içlerinde gizledikleri için bu onlara bir fayda vermez. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler"[30]. Buna göre zâhiri anlamı itibariyle onların söylediği söz de belirttiğimiz mânadadır. Fakat onlar bunu alay etmek ve ölümden sonra dirilişi inkâr etmek için söylemişlerdir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Toprakta kaybolup gittiğimizde.** Yani çürüyüp toprak olduğumuzda[31]. Onun dışındakiler şöyle demiştir: Helâk olduğumuzda. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Kaybolup gittiğimizde.** Bu beyan "dâd" harfiyle "dalelnâ" (ضللنا) şeklinde olursa şu mânaya gelir: Kabirlere girdiğimizde ve orada çürüdüğümüzde. Denilir ki kesra ile "dalilnâ" (ضللنا) şeklinde "dalâl" (الضلال) kökünden gelirse "dalıltü kezâ" (ضللت) diye kullanılır ve "nereye gittiğimi bilmedim" anlamına gelir Yine "salelnâ" (صللنا) şeklinde "sâd" harfiyle kullanılınca etin bozulması mânasına gelir[32].

---

[30] el-Münâfikûn, 63/1.

[31] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 346.

[32] Çoğunluk "dalalnâ" (ضللنا) şeklinde dâd-ı mu'ceme ve fethalı lâm ile okumuştur. Yahyâ b. Ya'mer, İbn Muhaysın ve Ebû Recâ kesralı lâm ile "dalilnâ" (ضللنا) şeklinde okumuştur. Hz. Ali, İbn Abbâs, Hasan-ı Basrî, A'meş, Ebân b. Saîd "salelnâ" (صللنا) şeklinde sâd-ı mühmele ve fethalı lâm ile okumuştur. "Salle'l-lahmu" (صل اللحم) et bozuldu ve kokusu değişti demektir (Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn*, IX, 83-84).

قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذ۪ي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾

11. "De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabb'inize döndürüleceksiniz."

De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak. Bu beyan zâhiri mânasına göre öncekinin bağlantısı (sılası) değildir. Çünkü bu ifade, insanların ölümleri ve ruhlarının bedenlerinden çekilip alınmasını kimin gerçekleştireceğine ilişkin daha önce geçmiş bir sorunun akabinde söylenir. Bu durumda şöyle denir: **Ölüm meleği canınızı alacak.** Bunun, önceki âyetin bir bağlantı (sıla) cümlesi olması da mümkündür. [§]Çünkü onlar 275
ölümden sonra dirilişi ve Allah'ın onları topraktan dirilteceğini inkâr ettiler. Çünkü onlar Allah'ın buna güç yetiremeyeceğini düşünüyorlardı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, kullarından birine, doğudan batıya varıncaya kadar bütün insanların ruhlarını alma yetkisi ve imkânı verdiğini hatırlatmaktadır hiç kimsede onun ruhları nasıl aldığını ve bunun onun için nasıl mümkün olduğunu bilmemektedir. Böylece Cenâb-ı Hak böyle bir imkânı vermeye güç yetirenin, elbette toprak ve kül olduktan sonra insanları yeniden diriltmeye kādir olduğunu bildirmektedir. Evet, O, dilediği fiili, dilediği şekilde ve dilediği zamanda yapmaya kādir olan yüce bir varlıktır, hiçbir şey onu aciz bırakamaz ve hiçbir şey onun ilminden gizli kalmaz.

Canınızı alacak. Bu ilâhî beyandaki "teveffî" (توفى) kavramının, sayıyı tamamlama mânasından türemiş olması mümkündür. Yani o, sayı ve sürelerini tamamlayacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi "öyle ise onlar hakkında acele etme; biz onların günlerini sayıyoruz"[33]. Bu kavramın bir şeyin eksiksiz ve tam olarak yerine getirilmesi mânasına gelmesi de mümkündür. Yani ruhun tamamı eksiksiz bir şekilde bedenden alınır, tâ ki bedende ruhtan hiçbir şey kalmaz.

Yine bu âyette kullara ait fiillerin yaratılmış olduğuna dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak ölüm meleğinin insanların canlarını alacağını ve onları öldüreceğini haber verdi. Yine O, ölümü ve hayatı yarattığını bildirdi[34]. Dola-

---

33 Meryem, 19/84.

34 İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur" (el-Mülk, 67/2).

yısıyla bu durum, kulların yaptığı bütün fiillerin Allah'ın yaratmasıyla gerçekleştiğini göstermektedir.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُ۫سِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَٓا اَبْصَرْنَا
وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا اِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾

12. "O günahkârları Rab'lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde şöyle derlerken bir görsen: Rabb'imiz! Gördük ve işittik; bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!"

**O günahkârları Rab'lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde
bir görsen.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* O, şöyle buyurmaktadır: Ey Muham-
med! Günahkârların, bu dünyada inkâr etmeleri ve sana karşı kötülüklerinden
ötürü o gün başlarına gelecek azabı ve ne kadar sıkıntılı ve aşağılık bir halde
olacaklarını görsen, başlarına gelen azabın ve sıkıntıların büyüklüğünden do-
layı onlara acır ve kötülüklerinin karşılığını almalarını tebliğ ederken kendini
zorlamazdın. **Rab'lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde.** Yaptık-
276 ları sebebiyle duydukları pişmanlık ve üzüntüden dolayı. [§]Bu âyetin yoru-
mu buna benzer mânalara göre yapılır. Yoksa âyetin zâhirinde **o günahkârları
Rab'lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde bir görsen** ilâhî be-
yanının cevap cümlesi yoktur. Dolayısıyla bunun cevabı belirtmiş olduğumuz
husus veya benzeridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'imiz! Gördük ve işittik. Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: **Gördük.** Müşahade ederek kesin kanıtlarla gördük. Daha önce dünyada deliller aracılığıyla görüyorduk. **İşittik.** Yani kabul ettik ve icabet ettik. **Bizi geri gönder.** Dünyaya ve imtihana. **Rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!** İkinci mâna şudur: **Rabb'imiz! Gördük.** Peygamberlerin doğruluklarını gördük; dünyada onların bize vâdettikleri cennete ve tehdit ettikleri cehenneme kesin olarak inandık. **İşittik.** Açık bir şekilde ve kesin olarak inanma mânasında işittik. **Bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!** *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنّ۪ي لَاَمْلَئَنَّ
جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٣﴾

13. "Dileseydik elbette herkesin doğru yolda yürümesini sağlardık. Fakat şu sözüm mutlaka gerçekleşecek: Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım!"

Dileseydik elbette herkesin doğru yolda yürümesini sağlardık. Yani eğer dileseydik herkese katımızdaki lütuftan bahşederdik. Bu öyle bir lütuftur ki eğer onlar bunu tercih etmiş olsalardı doğru yolu bulurlardı. Fakat Cenâb-ı Hak onlara bu lütfu bahşetmemiştir. Çünkü onların bu tercihte bulunmayacaklarını bilmektedir. Mûtezile'ye göre Allah Teâlâ, sayesinde doğru yolu bulacakları hidâyeti herkese vermiş, fakat onlar hidâyeti benimsememiştir. Onların bu görüşü âyete aykırıdır. Çünkü onlar Allah'ın herkesin doğru yolu bulmasını dilediğini ve herkese doğru yolu bulacakları hususları bahşettiğini, fakat onların doğru yoldan ayrıldıklarını söylemişlerdir. Bununla birlikte onlar buradaki meşîetin zorlayıcı bir dileme olduğunu söylemektedirler. Onlara şöyle denilir: Allah'ın insanların doğru yolu bulmalarını dilediğini ve onlara doğru yolu bulacakları hidâyeti verdiğini, fakat onların doğru yoldan ayrıldıklarını ve Allah'ın dilemesinin gerçekleşmediğini iddia ettiniz. Bu takdirde Allah onları mağlup edecek şekilde zorlayıcı dilemeye nasıl güç yetirebilsin tâ ki onlar doğru yolu bulsunlar? Bu hususta nasıl emin olunabilir? Bu sizin görüşünüze göre gerçeğe uzaktır. Yine onlara şöyle denilir: Zorlama ve cebir durumunda iman ve tevhit gerçek mânada iman sayılmaz. Çünkü zorlama ve cebir, failin fiilini ortadan kaldırır ve değiştirir. Dolayısıyla buna ilişkin yorumunuz nasıl doğru olsun?

[§]**Fakat şu sözüm mutlaka gerçekleşecek: Cehennemi dolduracağım.** 277
Yani onlardan cehennemi hak edecek davranışların yapılacağını bildiğim için bu sözüm gerçekleşecek. Bu, onların ret ve inkârı tercih edeceklerine ilişkin Cenâb-ı Hakk'ın bilgisidir. **Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım!** Bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın meleklerini cehennemi gerektirecek amel yapmaktan koruduğuna dair delil vardır. "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız" meâlindeki beyandan sonra bu beyan melekleri cehenneme girmeyi gerektirecek günah işlemekten koruduğuna delil teşkil etmektedir. Zira O, cehennemi dolduracakları cinler ve insanlar olarak belirlemiştir. Eğer denilirse ki: O, başka bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: "Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir"[35]. Buna şöyle cevap verilir: Onlar başkalarına azap etmek üzere cehennemde bulunmaktadırlar.

[35] el-Müddessir, 74/31.

Azaba dûçâr olacak cehennem ehlinden değildirler. Allah dilediği kimselere azap etmek üzere dilediği varlıkları görevlendirebilir ve bu hususta imtihan edebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۚ اِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

14. "Onlara denecek ki: Bu gününüzle karşılaşmayı unutmanız sebebiyle cezayı tadın bakalım! İşte şimdi biz de sizi unuttuk; haydi yaptıklarınızın bedeli olarak ebedî azabı tadın şimdi!"

Onlara denilecek ki: Bu gününüzle karşılaşmayı unutmanız sebebiyle cezayı tadın bakalım! Onların bildirilen bu unutması yanılma ve bilinçsizce olan bir unutma değildir. Çünkü yanılma ve gaflet durumunda bir yükümlülük gerekmez. Ayrıca bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Bu unutma kaybetme nisyanı olup, tehdit ettikleri azaba dair peygamberleri tasdiki terketme, onları inkâr ve bu konuda getirdikleri kesin delilleri reddetmektir. İkincisi mâna şudur: **Unuttunuz.** Yani bunu unutulmuş gibi yaptınız. Buna aldırmamışlar ve bunu önemsememişlerdir.

Yine **şimdi biz de sizi unuttuk** sözü iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Yani biz de sizi Allah'ın rahmetinden ve lütfundan unutulmuş kimseler yapacağız. Allah'ın âyetlerini, kesin delillerini ve peygamberin sizi davet ettiği buyrukları unutulmuş ve terkedilmiş önemsiz bir konuma koyduğunuz gibi
278 Allah da sizi umursamayacak ve size ehemmiyet vermeyecektir. [§]İkincisi şudur: **Biz de sizi unuttuk.** Yani unutmanızın, terketmenizin ve daveti zâyi etmenizin karşılığını veriyoruz. Cezanın söz konusu durumun aslı ve ilk haline verilen isimle nitelenmesi mümkündür. Cezanın ikinci hali hakikatte belirtilen nitelikte olmasa da durum böyledir. Örneğin kötülüğün cezası olarak kötülük[36]; zulmetmenin cezası olarak zulüm[37] nitelemesi gibi. Halbuki ikinci durum hakikatte kötülük ve zulüm değildir. İlk durum da bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

36 İmam muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez" (eş-Şûrâ, 42/40).

37 Şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın" (el-Bakara, 2/194).

Haydi, yaptıklarınızın bedeli olarak ebedî azabı tadın şimdi! Yani yaptıklarınızın ve ebediyen benimsediğiniz mezhebe olan inancınızın karşılığı olarak ebedî azabı tadın. Çünkü her mezhep ve din müntesibi kendi mezhebini ebediyen tercih eder ve ona inanır. Buna göre Cenâb-ı Hak onların cehennem azabını ebedî kılmıştır. Fakat müminlerden günah ve hata işleyenler bunları ebedî olarak değil, aşırı ihtiyaç ve şehvetin baskın gelmesi sebebiyle söz konusu sürede işlemektedirler. Bundan dolayı onlar kâfirlerden ayrılmaktadır.

إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا
بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ۝١٥

15. "Âyetlerimize gerçekten iman edenler ancak o kimselerdir ki, bunlarla kendilerine öğüt verildiğinde büyüklük taslamadan secdeye kapanırlar ve Rab'lerini hamd ile tesbih ederler."

Gerçekten iman edenler. Yani Allah'a ve âyetlerine tahkik üzere iman edenler öyle kimselerdir ki bunlarla kendilerine öğüt verildiğinde gerçek mânada Allah'a secdeye kapanırlar. **Secdeye kapanırlar** sözünün secde âyetlerinin okunması sırasındaki gerçek secde olması mümkündür. İkincisi yüzün kapaklanması ve secdenin, Allah'a boyun eğmekten, O'na itaat ve teslim
olmaktan ve âyetleri kabul etmekten kinâye olmasıdır. [§]Dolayısıyla bunlar- 279
dan biri onlara âyetler hatırlatıldığı ve okunduğu vakit hakikat mânasıyla secde etmelerini; ikincisi bunun, âyetleri kabul etme ve bunlara teslim olmaktan kinâye olmasını ifade etmektedir. Yoksa putperest kâfirler ve diğerlerinden bütün mezhep müntesipleri Allah'a ve âyetlerine inandıklarını iddia ediyorlar. Yine bunlar, mevcut halin Allah'a imanı ve O'nun emirlerine uymayı ifade ettiğini iddia etmektedirler. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak onlar hakkında ne buyuruyor: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[38]. Onlar yaptıkları her işte bunu Allah'ın kendilerine emrettiğini, kendilerinin Allah'a inandıklarını ve O'nun emirlerine riayet ettiklerini iddia etmekteydiler. Böylece Cenâb-ı Hak kendisine ve âyetlerine gerçekten iman edenlerin, vahiylerle kendilerine öğüt verildiğinde secdeye kapanan kimseler olduğunu bildirmiştir. Yoksa böyle olmadıkları halde iman ettiklerini iddia eden kimseler gerçekte inanmış değillerdir.

---

[38] el-A'râf, 7/28.

Rab'lerini hamd ile tesbih ederler. Tesbih, inkârcıların Allah hakkında söylemiş oldukları, O'na nispet ettikleri ve O'nun şanına yaraşmayan her türlü nitelikten Cenâb-ı Hakk'ın tenzih edilmesidir. O şöyle buyurmaktadır: **Rab'lerini hamd ile tesbih ederler.** Yani O'nu her türlü iyilik ve hamd ile anarlar, ötekilerin O'na nispet ettikleri ve O'nu niteledikleri her türlü sıfattan tenzih ederler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu, O'nu hamd ile tesbih etmektir.

Büyüklük taslamazlar. Allah'a veya O'nun emrine karşı büyüklük taslamak hiç kimsenin aklına gelmez. Fakat onlar O'nun peygamberlerine karşı büyüklük taslıyorlardı. Çünkü onlar peygamberleri bu işe ehil görmüyorlardı. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Onlar kendilerinin davet edildikleri dine karşı büyüklük taslıyorlar ve buna olumlu cevap vermiyorlardı.

تَتَجَافٰى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٦﴾

16. "Onlar, korkarak ve ümit ederek Rab'lerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar."

Yataklarından kalkarlar. Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre bu âyet Resûlullah'ın ashabı hakkında nâzil olmuştur. Fakat buna ilişkin farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazı rivayetlerde bu âyetin Resûlullah'ın ashabının işçilerinden bir grup hakkında nâzil olduğu bildirilmiştir. Buna göre bu işçiler
280 gündüz çalışmakta [§]gece bastırdığında ise akşam ile yatsı arasında uzanıp yatıyorlardı. Bu âyet indiğinde bu davranıştan kaçındılar[39]. Yine Enes'ten rivayet edildiğine göre işçilerin akşam ile yatsı arasında namaz kıldıkları rivayet edilmiştir. Dolayısıyla âyet onlar hakkında inmiştir[40]. Eğer durum böyleyse âyetin inişi onlara yönelik güzel övgü mânası taşır. Eğer ilk rivayette bildirilen durum sebebiyle inmişse âyet, bu davranışın nehyedilmesi ve kınanması mânası taşır. Müfessirler bu ilâhî beyanın yorumuna dair farklı görüşler ileri

---

[39] Enes'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yataklarından kalkarlar". Yatsı namazında. Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yatsı namazından önce yatağa gitmekten kaçınırdık (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 344; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 80; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 690).

[40] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 269; Ebû Dâvûd, "Tatavvu" 22; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 609-611; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 29; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 691-692

sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyan, akşam ile yatsı arasında uyanık olma ve namaz kılmaya işaret eder. Bir kısmı şöyle demektedir: Bu beyan, yatsı ve sabah namazı kılmak için yataklardan kalkmaya işaret eder. Bazıları şöyle demektedir: Bu beyan, Allah'ı anmak için yataklardan kalkarlar demektir. Her uyandıklarında Allah'ı anarlar. İster namazda, ister ayakta ve isterse oturarak olsun. Ve Allah'ı anmaya da devam ederler. Bazıları şöyle demektedir: **Yataklarından kalkarlar.** Gece kalkmak ve bu vakitte namaz kılmak demektir. Bu en uygun yorumdur. Çünkü Cenâb-ı Hak **yataklarından** buyurmuştur. Yataklardan kalkmak ancak insanın yatakta olduğu bir vakitte olur. İşte bu vakitte güzel övgüye lâyık olunur. Çünkü gece gaflet ve uyku vaktidir. Diğer vakitler ise böyle değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Tetecâfâ cünûbuhum" (تتجافى جنوبهم), yani yanlarını yere koymazlar demektir. Bir kimse yerde uzanıp uyumadığında "tecâfâ cenbî" (تجافى جنبي) denilir. Yine "câfeytü cenbî" (جافيت جنبي) denilir. Yani yan tarafımı yere koymadım. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Tetecâfâ" (تتجافى), yani yerden yüksek olmak demektir[41].

[§]**Onlar, korkarak ve ümit ederek Rab'lerine ibadet ederler.** Âyetin 281
metninde **Rab'lerine dua ederler** anlamında "yed'ûne" (يدعون) fiili kullanılır ki bu rablerine ibadet ederler demektir. Bu beyan hakikat anlamı itibariyle dua mânasına da gelebilir. **Korkarak ve ümit ederek.** Bazıları şöyle demiştir: **Korkarak.** Yani Allah'ın azabından korkarak. **Ümit ederek.** Yani Allah'ın rahmetini ümit ederek. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Korkarak.** Yani ibadette eksiklik yapmaktan korkmaktadırlar. **Ümit ederek.** Yani bağışlanmakta Allah'ın lütfunu ümit etmektedirler. İşte bu şekilde müminin işi korku ile ümit arasındadır. Bir eksiklik yapmaktan korkar ve O'nun lütfunu ümit eder. Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle demiştir: Yüce Rabb'iniz buyurdu ki: İzzetim ve yüceliğim hakkı için kulumda iki korku ve iki emniyet halini bir araya getirmem. Kul dünyada benden korkarsa kıyâmet günü onu emin kılarım. O, dünyada benden emin olursa kıyâmet günü onu korkuturum. Sonra O, **onlar, korkarak ve ümit ederek Rab'lerine ibadet ederler** meâlindeki ilâhî beyanı okumuştur[42]. Mûtezile'nin görüşüne göre onlar emin olarak ve ümitsizlik içerisinde **Rab'lerine dua ederler.** Onlar belirtildiği gibi korku ve ümit içerisinde dua etmezler. Çünkü onlar ya büyük günah veya küçük günah işleyen kimselerdir. Eğer küçük günah işleyen kim-

---

41 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 346.

42 İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 51; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, I, 202, 215, II, 73; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, II, 406; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, II, 223; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, X, 301.

selerse Mûtezile'nin görüşüne göre cezadan emin olurlar. Çünkü onların görüşüne göre Allah'ın küçük günahtan dolayı kişiyi azap etmesi mümkün değildir. Eğer onlar büyük günah işleyen kimselerse bunlar Allah'ın rahmetinden ümit kesmiş olurlar. Zira Mûtezile'ye göre Allah'ın bu kimseleri bağışlaması mümkün değildir. Dolayısıyla Mûtezile'nin görüşü âyetin zâhirine aykırıdır.

282 [§]**Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar.** Bunun, farz olan zekât olması da nafile sadaka olması da mümkündür. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden.** Yani verdiğimiz güç ve sağlam vasıtalardan. **Allah için harcarlar.** Yani bunlarla amel ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

17. "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."

Onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez. Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Rabb'iniz buyurdu ki: Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen nimetler hazırladım"[43]. Bu ruhun bir fiilidir, o sadece hissedip, gördüğü ve müşahede ettiği nesnelerin benzerlerini bilir. Akla gelince onun görmediği, algılamadığı ve benzerini müşahede etmediği nesneleri de bilmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ ﴿١٨﴾ أَمَّا الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَىٰ نُزُلًا بِمَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ
يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي
كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾

---

43 Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 8; Müslim, "Cennet", 2.

18. "İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler."

19. "İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara, yapmış olduklarına karşılık, hazır olarak onları bekleyen, huzur içinde kalacakları cennetler vardır."

20. "Günaha batanların varacakları yer ise ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri çevrilirler ve kendilerine şöyle denir: 'İnkâr ettiğimiz cehennem azabını tadın!'"

[Mümin-Fâsık Ayırımı]

İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler. Müfessirler şöyle demektedir: Bu âyet Ali b. Ebû Tâlib ve Velîd b. Ukbe b. Ebû Muayt hakkında nâzil olmuştur. Onunla Hz. Ali (r.a.) arasında karşılıklı bir söz düellosu ve tartışma yaşanmıştı. Hz. Ali ona şöyle demişti: Sen fâsıksın ben ise müminim. Bunun üzerine âyet onlar hakkında nâzil olmuştur[44]. [§]Bununla birlikte âyet tüm müminler ve fâsıklar hakkındadır. 283
Cenâb-ı Hak bunlar arasında bir eşitliğin bulunmadığını bildirmektedir. Bu ilâhî beyanın söz konusu inkârcı fâsıkların müminlere söyledikleri şu sözden dolayı Cenâb-ı Hak tarafından söylenmiş ve indirilmiş olması da mümkündür: Âhirette sizin konumunuzla bizimki; sizin değerinizle bizimki Allah katında eşittir. Bunun üzerine bu kimselerin eşit olmadıklarına dair bu âyet nâzil olmuştur. Cenâb-ı Hak müminin Allah katındaki konumunu, onun karşılaşacağı sevabı ve nimetleri; öte yandan fâsığın konumunu ve onun cehennemde karşılaşacağı ebedî azabı bildirmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"[45] Veya Cenâb-ı Hak bunu bir başlangıç cümlesi olarak bildirmiştir. Yani aklınızca duyulur âlemde bir başkasına inanıp onu doğrulayan kimsenin onun katındaki değeri ve konumunun onun emrinden çıkıp onu yalanlayanın değeri ve konumu gibi olmadığını bilmektesiniz. Dolayısıyla

---

44 Velîd b. Ukbe'nin Hz. Ali'ye (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Benim dilim seninkinden daha sade, kılıcım seninkinden daha keskin ve savaş birliklerini senden daha iyi dağıtırım. Bunun üzerine Hz. Ali ona şöyle demiştir: Sus. Sen fâsıksın. Böylece Cenâb-ı Hak "iman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler" meâlindeki âyeti indirmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe*, II, 756; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 625; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 280; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, V, 140; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 705-706).

45 el-Câsiye, 45/21.

fâsık olup Allah'ın emrinden çıktığınız halde nasıl olur da Allah katında eşit olduğunuzu ummaktasınız? Halbuki onlar O'na karşı sadıktırlar. *Bu hususta en doğrusunu bilen Allah'tır.*

Hâricîler ve Mûtezile şöyle demektedir: Eğer dediğiniz gibi fâsık kişi mümin olsaydı, âyetteki bu açıklamanın bir anlamı olmazdı. Dolayısıyla bu beyan, fâsığın mümin olmadığını göstermektedir. Zira Cenâb-ı Hak bunların eşit olmadıklarını bildirmiştir. Müminin varacağı yer cennettir ve orada ebedî kalacaktır. Fâsığın ise varacağı yer cehennemdir ve belirtildiği gibi orada ebedî kalacaktır. Eğer sizin dediğiniz gibi olsaydı bu ikisi eşit olurdu. Veya onlar buna benzer gerekçeler ileri sürmüşlerdir.

Onlara şöyle cevap verilir: Biz ve siz bu âyette belirtilen fâsığın mümin olmadığı ve müminle de eşit konumda bulunmadığında görüş birliği içerisindeyiz. Çünkü Cenâb-ı Hak fıskı imanın karşıtı olarak bildirmiştir. Bunun delili âyetin sonudur. Zira O, şöyle buyurmuştur: **İnkâr ettiğiniz cehennem azabını tadın!** Cenâb-ı Hak burada inkârdan bahsetmiştir. Yalanlama imanın ve doğ-
284 rulamanın karşıtıdır. [§]İmanın ve tasdik etmenin karşıtı olarak bildirilen her fısk, küfür ve inkâr demektir. Dolayısıyla böyle bir kişi mümin olmaz. Fakat imanın ve tasdik etmenin karşıtı olarak değil aksine bunun dışındaki kötülükler ve günahların karşıtı olarak bahsedilen fıska bakın bakalım, onun için bu âyette zikredilen mutlak azap vâdi olur mu? Görülmez mi ki imanın karşıtı olarak bildirilen kötülük inkârdır. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Görenle görmeyen bir olmaz, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ile kötülük yapan da bir değildir"[46]. Buna göre imanın karşıtı olarak belirtilen fısk inkâr demektir ve hiçbir şekilde müminle bir eşitlik söz konusu değildir. Fakat imanın karşıtı olarak belirtilmeyen fıskta ise eşitliğin olması mümkündür. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir kimsenin günahını bağışlaması, kötülüğünü örtmesi ve onu cennete koymasını ifade eder. Nitekim O, meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar"[47]. Yine O bunun dışındaki âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız"[48]; "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[49]. Bu durum Allah'ın dilemesine bağlıdır. O, dilerse azap eder, dilerse onu bağışlar.

---

46 el-Mü'min, 40/58.
47 en-Nisâ, 4/48, 116.
48 en-Nisâ, 4/31.
49 el-Ahkâf, 46/16.

Ashâbü'l-hadis şöyle demektedir: Bu âyete göre bütün itaat amelleri imandandır. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu?** Sonra da bu mümin kimseyi açıklamış ve şöyle buyurmuştur: **İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara huzur içinde kalacakları cennetler vardır.** Cenâb-ı Hak onlara iman etme ve yararlı işler yapma karşılığında cenneti vâdetmiştir. Onlara şöyle denir: Mutlak vâd, iman
edip yararlı işler yapan içindir. [§]Ancak iman edip hiçbir yararlı iş yapma- 285
yanlar için bu mutlak vâdin olduğunu söylemeyiz. Fakat onlar için belirtmiş olduğumuz vâd vardır.

Yine âyette müminin mümin iken yararlı olmayan işler yapabileceğine dair delil vardır. Çünkü onun yararlı olmayan işler yapması söz konusu olmasaydı yararlı işler yapma şartı bir anlam taşımazdı. Bu şart, müminin yararlı olmayan işler yapabileceğini göstermektedir. Bu da, Mûtezile ve Hâricîler'e karşı bir delildir.

Hazır olarak onları bekleyen. Bu beyandaki kavram "nüzûl" (النزول) kökünden gelmektedir. "Nüzül" (النُّزُل) insanın yemesi ve harcaması için hazırlanan nesne demektir.

وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْاَدْنٰى دُونَ الْعَذَابِ الْاَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾

21. "Belki dönüş yaparlar diye, onlara o büyük azaptan önce daha yakın azaptan muhakkak tattıracağız."

Onlara o büyük azaptan önce daha yakın azaptan muhakkak tattıracağız. Daha yakın azap hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, Bedir günü öldürülmeleridir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, başlarına gelen kıtlık dönemindeki açlık, darlık ve sıkıntıdır[50]. Bazıları şöyle demiştir: Bu, başlarına gelen musibetlerdir. Bunun örnekleri çoktur. Bununla birlikte bize göre bu azap inkâr sebebiyle görecekleri azap değildir. Çünkü inkâr sebebiyle görülecek azap âhirette olup bu azap ebedîdir, son bulmayacak ve kesin-

50 Mesrûk'tan o da Abdullah'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kureyşliler Hz. Peygamber'e karşı baskıyı arttırdıkları bir dönemde o, onlara Hz. Yûsuf döneminin kıtlığı gibi bir kıtlık yaşamaları için beddua etmiştir. Bunun üzerine onlara kıtlık ve darlık isabet etmiş öyle ki kemikleri yemeye başlamışlardı (Buhârî, "Tefsîr", 44/2-4; Müslim, "Sıfâtü'l-münâfıkîn", 39-40).

tiye uğramayacaktır. Dünyada görecekleri azap ise inatları ve inkârcı haldeyken işledikleri suçlar sebebiyle görecekleri azaptır. Onlara bu dünyada azap edileceklerdir ki bu azap onlara âhiretteki ebedî azabı hatırlatsın. Böylelikle bu dünyada gördükleri azap âhirette görecekleri azabı gerektirecek fiilleri yapma-
286 larını engellesin. [§]Aynı şekilde Allah'ın bu dünyada onlara verdiği nimetler ve lezzetler her ne kadar geçici olsa da bu nimetler ve lezzetler, âhiretteki ebedî nimet ve lezzetleri onlara hatırlatmak içindir. Bundan dolayı Allah kullarını âhiret hayatına özen göstermeye teşvik etmiş ve birçok âyette kendileri için türlü türlü nimetlerin olduğunu bildirmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır"[51]. Buna benzer âyetler çoktur[52]. En büyük azap da âhiret azabıdır. Bu, kâfir olmanın ve inkâr etmenin karşılığı olan azaptır.

Belki dönüş yaparlar diye. Onların, bulundukları inkâr halinden dönmeye ilişkin mazeretleri kalmasın diye. "Bizim bundan haberimiz yoktu"[53] demesinler diye. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّه۪ ثُمَّ اَعْرَضَ عَنْهَاۜ اِنَّا مِنَ الْمُجْرِم۪ينَ مُنْتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Kendisine Rabb'inin âyetleri hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zâlim kim olabilir? Biz, günahkârlara lâyık oldukları cezayı mutlaka veririz."

Kendisine Rabb'inin âyetleri hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zâlim kim olabilir? Daha zâlim kim olabilir? Yani Rabb'inin âyetleri hatırlatıldıktan ve bunların Rabb'inin âyetleri olduğunu bilip öğrendikten sonra onlardan yüz çevirenden daha zâlim kimse yoktur. Böyle birinden daha zâlim kimse yoktur. O'nun âyetlerinin hatırlatılması, belirttiğimiz gibi, bunların Allah'ın âyetleri olduğunu bilmeleri için onlara hatırlatılması demektir. Buradaki **âyetleri** sözünün, Allah'ın birliğinin delilleri veya peygamberlik delilleri veya yeniden dirilişin delilleri yahut Kur'ân'ın âyetleri mânasında olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[51] ez-Zuhruf, 43/71.

[52] Örneğin bk. Fussılet, 41/31.

[53] "Rabb'in âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: 'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?' 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler. Böyle yaptık ki kıyâmet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu' demeyesiniz" (el-A'râf, 7/172).

Biz, günahkârlara lâyık oldukları cezayı mutlaka veririz. Onların buradaki suçu inkâr suçudur. Dolayısıyla Allah onlara inkâr ve yalanlama cezası verecektir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓائِه۪ وَجَعَلْنَاهُ
هُدًى لِبَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ ﴿٢٣﴾

23. "Andolsun biz Mûsâ'ya kitabı vermiştik; ona kavuşma hakkında şüphen olmasın ve biz onu İsrâiloğulları için kılavuz yapmıştık."

Andolsun biz Mûsâ'ya kitabı vermiştik; ona kavuşma hakkında şüphen olmasın. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Ona kavuşma hakkında şüphen olmasın.** Yani kıyâmet günü ona kavuşma hakkında. Bazıları şöyle demiştir: Hz. Musâ'nın (a.s.) Tevrat'a kavuşması hakkında şüphen olmasın. Zira Cenâb-ı Hak kitabı -yani Tevrat'ı- gerçek
mânada iletti, o da apaçık bir şekilde ona erişti. Bazıları şöyle demiştir: [§]İsrâ 287
gecesinde onun seninle kavuşması hakkında şüphen olmasın. Buna benzer rivayetler vardır. Buna göre Resûlullah (s.a.) İsrâ gecesi gece yürüyüşüne çıkarılmış ve göğe yükseltilmiştir. Hz. Mûsâ ona şöyle şöyle demiştir. Bu rivayetler namazın emredilmesi ve diğer hususlara dair olarak anlatılmıştır[54]. Bu rivayetlerin sâbit olup olmadığını, sabitseler nasıl olduğunu bilemiyoruz. Cenâb-ı Hak ona vahyetmiş ve belirtilen hususları bildirmiş olabilir. Veya Resûlullah'ın bu hadiseyi rüyada görmüş olması da mümkündür -ki peygamberlerin rüyası haktır-. Yahut bu hadise gerçekte nasıl oldu bilemiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz onu İsrâiloğulları için kılavuz yapmıştık. Bazıları şöyle demiştir: Biz Mûsâ'yı (a.s.) İsrâiloğulları için kılavuz yapmıştık. Bu durumda "hâ" zamiri Mûsâ'dan (a.s.) kinâyedir. Bazıları şöyle demiştir: **Yapmıştık.** Yani Mûsâ'ya (a.s.) vermiş olduğu kitabı İsrâiloğulları için kılavuz yapmıştık. Ayrıca **İsrâiloğulları için kılavuz** sözü iki mânaya açıktır. Bunlardan biri beyan anlamıdır. Yani onu İsrâiloğulları için bir açıklama yaptık. O, onlara lehlerinde, aleyhlerinde olan hususları ve Allah'ın onlar üzerindeki haklarını açıklamaktadır. İkinci mâna şudur: **İsrâiloğulları için kılavuz.** Yani onu, İsrâiloğulları için bir çağrı yaptık. Bununla insanları Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine çağırmaktadırlar. İnsanlara nispet edilen hidâyet bu iki mânaya gelir. Yani beyan

---

[54] Buhârî, "Enbiyâ", 5; Müslim, "İman", 263.

ve çağrı mânasına gelir. Allah'a nispet edilen hidâyet ise dört mânaya gelir: Belirtmiş olduğumuz beyan ve çağrı mânaları. Diğer iki mânadan biri tevfik ve yardımda bulunmadır. İkincisi ise onlarda hidâyet fiilinin yaratılmasıdır. Hidâyetin Allah'a nispet edilmesi bu dört mânaya, kullara nispet edilmesi ise belirtmiş olduğumuz iki anlama gelir.

Eğer denilirse ki: Nasıl Hz. Mûsâ hidâyeti İsrâiloğulları'na ait kıldı? Oysa başkasına da hidâyet kaynağı olur. Zira herkesin yaratılışında Allah'ın birliği ve ulûhiyetine şahitlik etme durumu vardır. Buna şöyle cevap verilir: Bu husus, akıl yürütme ve tefekkürle idrak edilir. Fakat O'nun bildirdiği durumda ise bedîhî olarak idrak edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يُوقِنُونَ

288 [§]*24.* ***"Sabredip âyetlerimize kesin olarak iman ettikleri zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yolu gösteren rehberler çıkardık."***

Onların içinden, buyruğumuzla doğru yolu gösteren rehberler çıkardık. Yani iyilik yolunda önderler. **Buyruğumuzla doğru yolu gösteren** cümlesi şu mânaya gelebilir: Yani insanları emretmiş olduğumuz tevhide çağıran. Bu beyan şu anlama da gelebilir: **Doğru yolu gösteren.** Yani emrettiklerimiz aracılığıyla lehlerinde ve aleyhlerinde olan fiilleri onlara açıklayan.

Sabrettikleri için sözü hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Musibetlere ve Firavun'un onlara yönelik eziyetlerine sabretmeleri dolayısıyla. Yani onlar iman etmişler ve korku içerisinde olmalarına karşın insanları buna çağırmışlardır. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Hâsılı, Mûsâ'nın kavminden ancak az sayıda insan, Firavun ve adamlarının kendilerine kötülük edeceğinden korka korka Mûsâ'ya iman etti"[55]. Bazıları şöyle demiştir: Taatlara sabrettiklerinden dolayı. "Lemmâ saberû" (لَمَّا صبروا) şeklinde şeddeli de okunmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu durumda mânası şöyle olur: Onlar da bu hususa sabrettiklerinde doğru yolu göstermişlerdir. Yani kendilerinde bulunan sabırla ötekilere doğru yolu göstermişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: **Sabrettiklerinde.** Yani dünyaya dayanmadıkları ve onunla meşgul olmadıklarında, aksine kendilerine emredilenlere ve sorumlu tutuldukları

55 Yûnus, 10/83.

buyruklara karşı sabrettiklerinde. *En doğrusunu Allah bilir.* **Âyetlerimize kesin olarak iman ettikleri zaman.** Bunların Allah katından ve Allah'ın âyetleri olduklarına iman ettikleri zaman.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ
يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾

25. "Muhakkak ki Rabb'in, ihtilaf edip durdukları meselelerde kıyâmet günü onların arasında hükmünü verecektir."

Muhakkak ki Rabb'in, ihtilaf edip durdukları meselelerde kıyâmet günü onların arasında hükmünü verecektir. Din ve mezhep müntesiplerinin tümü, dinleri ve mezheplerinin farklılığına karşın Allah katından inen ve Allah'ın insanlara benimsemelerini emrettiği dinin bir olduğunda görüş birliği içerisindedirler. Fakat her bir din müntesibi kendi dininin Allah'ın dini olduğunu, kendisinin benimsediği esasların Allah'ın emrettiği buyruklar olduğunu ve diğerlerinin, Allah'ın benimsenmesini emrettiği dininin dışında kalan geçersiz dinler olduğunu iddia etmektedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[56]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak
onların arasında hüküm vereceğini ve [§]onlara karşı delil olmak üzere bu 289
dünya hayatında benimsemelerini emretmiş olduğu dini açıklayacağını bildirmiştir. Yoksa zaten Allah, benimsemelerini emretmiş olduğu dini, delillerle ve âyetlerle açıklayıp ortaya koymuştur. Onlar da bunu bilip öğrenmişlerdir. Fakat onlar büyüklenmiş, inat edip, bunu gizlemişler ve insanları ve kendilerine uyanları aldatmışlardır. Böylece Cenâb-ı Hak bu dünyada gizlemiş oldukları ve âhirete dair yaptıkları aldatmaları açıklamaktadır. Onlar için durum bu dünyada ortaya çıkmış ve ayan beyan olmuşsa da Cenâb-ı Hak onlara karşı inatçılıklarını ve büyüklenmelerini ortaya çıkarmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu açıklama âyetin yorumu olmaya uygundur.

أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي
مَسَاكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾

---

56 el-A'râf, 7/28.

26. "Halen yurtlarında gezip dolaştıkları, kendilerinden önceki nice nesilleri yok etmiş olmamız, onların doğru yolu görmelerini sağlamadı mı? Bunlarda elbette ibretler var. Hâlâ kulak vermeyecekler mi?"

Halen yurtlarında gezip dolaştıkları, kendilerinden önceki nice nesilleri yok etmiş olmamız, onların doğru yolu görmelerini sağlamadı mı? *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle buyurmaktadır, halen yurtlarında gezip dolaştıkları, başlarına gelenleri izledikleri, kimin helâk edildiğini, kimin kurtulduğunu gördükleri, nice nesilleri yok etmiş olmamız, Mekkeliler'e bir ibret olmaz mı ve bu durum onlar için bir hidâyet ve açıklama vesilesi olarak yetmez mi? Belirtilen nesillerin Mekkeliler için öğüt olması iki yöndendir. Bunlardan biri şudur: Onlar, atalarının şu bulundukları durum üzere olduklarını ve kendilerinin de onları taklit ettiklerini ve kendilerine bunun emredildiğini iddia etmişlerdir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onların helâk edilmişlerin değil, kurtulmuş olanların neslinden olduklarını bildirmiştir. Çünkü helâk edilmiş olanlar kökten yok edilmişlerdir. Dolayısıyla bunların tümüyle yok edilmiş olanların soyundan gelmiş olması mümkün değildir. Bu durum, onların, söz konusu kimselerden kurtulanların neslinden geldiklerini göstermektedir. Onlardan inkâr edenler değil, iman edenler kurtulmuştur. Böylelikle Cenâb-ı Hak, inkâr edip inat göstererek helâk olanların değil de iman edene, böylelikle kurtuluşa eren atalarınıza nasıl olur da uymazsınız diye buyurmuştur. İkinci yön şudur: Onlar düşünüp öğüt alırlar. Böylelikle ötekilerin helâk edilmelerinin ve tümüyle yok edilmelerinin sebebinin inkâr etme, peygamberlere karşı inat ve onlara muhalefet olduğunu bilirler. Dolayısıyla inkâr etme ve peygamberlere muhalefet etmeleri sebebiyle ötekilerin başına gelen musibetler, bunları Resûlullah'ı (s.a.) inkâr etme ve ona muhalefette bulunmaktan alıkoyar.

Bunlarda elbette ibretler var. Hâlâ kulak vermeyecekler mi? Bazıları şöyle demiştir: Onların yurtlarında gezip dolaştıkları halde hâlâ düşünüp görmezler mi? Bazıları şöyle demiştir: Ötekiler ve onların başına gelen musibetler hakkında kendilerine söylenenlere kulak vermezler mi? Bazıları şöyle demiştir: **Hâlâ kulak vermeyecekler mi?** Ötekilerin niçin helâk edildiklerini ve tü-
290 müyle yok edildiklerini düşünmezler mi? [§]Böylece bundan kaçınsınlar. Burada işitme düşünmekten kinâyedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir"[57]. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın onları tehdit ettiği musibet haberlerine kulak vermezler mi? Denildi ki: Allah'ın birliğine kulak vermezler mi? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[57] el-Hac, 22/46.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا
تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Görmediler mi ki biz, kupkuru yerlere suyu ulaştırıyoruz da onunla gerek hayvanlarının gerekse kendilerinin yediği ekini çıkarıyoruz. Hâlâ ibret gözüyle bakmayacaklar mı?"

Görmediler mi ki biz, kupkuru yerlere suyu ulaştırıyoruz da onunla gerek hayvanlarının gerekse kendilerinin yediği ekini çıkarıyoruz. Bu âyet onların yeniden dirilişi inkâr etmelerine karşı delil olarak bildirilmiştir. Önceki âyet ise inkâr etmeleri sebebiyle başlarına gelecek azabı inkâr etmeleri ve peygamberlere muhalefette bulunmalarından dolayı bildirilmiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bir tür ölü olan kupkuru toprağa suyu ulaştırıp onun canlanmasına kādir olan varlığın, ölümden sonra sizin yeniden diriltilmenize de güç yetirebileceğini hatırlatmaktadır. Zira ölü ve kupkuru toprağın canlandırılmasındaki olağanüstülük ve kudret, inkâr ettikleri dirilişten daha çok olağanüstü değilse de daha az olağanüstü değildir. Dolayısıyla ölülerin diriltilmesine güç yetirmeyi nasıl inkâr edersiniz. Halbuki bunun benzerini ve daha fazlasını görmektesiniz. **Kupkuru yer.** Ebû Avsece şöyle demiştir: Bu, bitkinin bulunmadığı yerdir. "Eradûne ecrâzün" (أرضون أجراز) ve "erdun ecrâzün" (أرض أجراز) şeklinde kullanılır. Yine İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Kupkuru yer.** Bitkinin bulunmadığı kuru yer demektir. Bu kelimenin çoğulu "ecrâz" (أجراز) şeklinde gelir. Eğer yıllar kurak geçerse "sinûne ecrâz" (سنون أجراز) denilir[58]. Bazıları şöyle demiştir: **Kupkuru yer.** Bitki örtüsünü yiyip bitirdiği yer. Yani bitkinin orada yandığı yer. Eğer bir kadın kısırsa "imraetün cerzâ" (امرأة جرزاء) denilir. Veya buna benzer bir ifade kullanılır.

Yediği. Yani su sayesinde kupkuru topraktan çıktığını bildirdiği ekinden yediği. **Hayvanlarının ve kendilerinin yediği. Hâlâ ibret gözüyle bakmayacaklar mı?** O'nun sizin için ve hizmetinize sunulan hayvanlar için belirtilen
gıdaları çıkarmasındaki kudretine. [§]Veya Cenâb-ı Hak nimetlerini bildirip 291
şöyle buyurmaktadır: O'nun nimetlerine bakmaz mısınız? Nasıl olur da O'nu inkâr ediyor, başkasına tapıyor ve başkasına şükrediyorsunuz? Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kupkuru yer, hiçbir bitkinin bulunmadığı yerdir.

---

58 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 347.

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْفَتْحُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٨﴾ قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ
لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا اِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٢٩﴾

28. "'Eğer söylediğiniz doğru ise bu hüküm ne zaman?' diye soruyorlar."

29. De ki: 'İnkâr edenlere o hüküm günü inanmaları fayda vermeyecek ve kendilerine mühlet de tanınmayacak!'"

Eğer söylediğiniz doğru ise bu hüküm ne zaman? diye soruyorlar. Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah'ın (s.a.) ashabı şöyle demekteydiler: Rahat edeceğimiz ve nimetle karşılaşacağımız bir günümüz vardır ki -kıyâmet gününü kastediyorlar- bu gün yaklaşmıştır. Mekkeliler demiştir ki: **Bu hüküm günü ne zaman.** Bu beyan, hüküm verme demektir. **Eğer söylediğiniz doğru ise**[59]. Bu günün vuku bulacağına dair. Eğer yeniden dirilme ve kıyâmet günü hak ise o gün tasdik eder ve iman ederiz. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu meâldeki ilâhî beyanı indirmiştir: **De ki:** Ey Muhammed! **Hüküm günü.** Yani hüküm günü inanmaları, inkâr edenlere fayda vermeyecektir. Yeniden dirilişe inanmaları. Bu durum şu sözlerinden dolayıdır: Eğer söyledikleri yeniden diriliş hak ise o gün bunu doğrularız. **Kendilerine mühlet de tanınmayacaktır.** O, şöyle buyurmaktadır: Onlara azap edildiğinde bu azaba dair kendileriyle tartışılmayacaktır.

Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah'ın (s.a.) ashabı Mekke'deyken Mekke'nin kendileri tarafından fethini kendi aralarında konuşuyorlardı. Mekkeliler'den olan kimseler bunu işittiklerinde onlarla alay ediyor ve şöyle diyorlardı: İddia ettiğiniz fethiniz ne zaman? Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur: **Bu fetih ne zaman,** ey Muhammed'in ashabı! Sizin tarafınızdan fethedileceği konusunda **eğer söylediğiniz doğru ise.** Fakat bu görüş gerçeğe uzaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak hemen ardından şöyle buyurmaktadır: **De ki: İnkâr edenlere o hüküm günü inanmaları fayda vermeyecek ve kendilerine mühlet de tanınmayacak!** Eğer bu, Mekke'nin fethi olsaydı onların inanmaları kendilerine fayda verecek ve kendilerine mühlet de tanınacaktı. Dolayısıyla bu durum âyetin Mekke'nin fethine hamledilmesinin gerçeğe uzak bir görüş olduğunu göstermektedir. İlk yorum daha uygundur, zira imanın ve mühlet vermenin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Bu dünyada ise bunların hepsi kabul edilmektedir. Böylece ilk

---

59 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 644; İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, IX, 3111; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 712-713.

yorumun daha uygun olduğu oraya çıkmış oldu. Soru, kıyâmet veya hüküm vermeye dairdi. [§]Ancak rivayette bildirilen hadisenin sâbit olması başka. 292
Buna göre Allah Mekke'nin fethini nasip ettiğinde Hz. Peygamber'i (s.a.) ve ashabını o gün oraya yerleştirdi, müşrikler ise hezimete uğradı ve Mekke'den çıktılar. Orada kalan kaldı ve Hz. Peygamber burayı emin hale getirerek herkese eman verdi. O gece Hâlid b. Velîd, yanında Ebû Katâde el-Ensârî ile birlikte yedi yüz kişiyle geceleyin girdi. Mekke'nin aşağı taraflarında gizlendiler, öyle ki harem bölgesinin ötesine geçtiler. Hz. Muhammed'in ashabıyla alay eden ve "bu bahsettiğiniz fethiniz ne zaman" diyen kimseleri orada bir dağın tepesine sığınmış halde buldular. Bu kimseler Hâlid b. Velîd'i görünce şöyle dediler: İşte Hâlid b. Velîd ve düşmanları. Onunla ötekiler arasında Câhiliye döneminde düşmanlık bulunmaktaydı. Hâlid b. Velîd onlara "Neyiniz var?" dedi. Onlar da "biz müslüman olduk" dediler. O "eğer müslüman olmuşsanız inin" dedi. Bunun üzerine onlar birbirine baktılar ve onlardan biri şöyle dedi: Bana uyun ve buradan inmeyin. Allah'a andolsun ki inerseniz kesinlikle sizi öldürür. Çünkü kesinlikle o Hâlid b. Velîd'tir ve kini onunla birliktedir. Onlar ise "bize yapacak bir şeyi yok, biz müslüman olduk" dediler ve sonrasında indiler. Hâlid b. Velîd onlara silâhla müdahale etti. Ebû Katâde ayrılarak "Burada olanlara yardımcı olmaktan Allah'a sığınırım" dedi. Bu durum Hz. Peygamber'e ulaştı. Bunun üzerine Ali b. Ebû Tâlib'i Hayber ganimetlerinden elde edilen mallardan diyet ödemek üzere onlara gönderdi. O da onlara diyetlerini ödedi. Hatta atların onların korkutması sebebiyle başlarına gelen korku ve askerlerin kırmış oldukları köpek tasının karşılığını dahi gönderdi. Böylece Resûlullah onların hakkı olan her şeyin diyetini ödedi. Buna göre söz konusu durum şu ilâhî beyanda bildirilmiştir: **De ki: İnkâr edenlere o hüküm günü inanmaları fayda vermeyecek ve kendilerine mühlet de tanınmayacak!**[60]

---

60 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, 428-430; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, VII, 285; Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 33-34; Serahsî, *Şerhu's-siyeri'l-kebîr*, I, 118-181. İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) Hâlid b. Velîd'i Benî Cezîme -böyle söylediğini zannediyorum- üzerine göndermiş ve onları İslâm'a davet etmiştir. Onlar güzel bir şekilde "Müslüman olduk" diyememişler, "Sabe'nâ, sabe'nâ" (صبأنا صبأنا) demişlerdir. Bunun üzerine Hâlid bunların bir kısmını öldürmüş bir kısmını ise esir almıştır. O şöyle demiştir: Hâlid her bir adamımıza esir vermiş, tâ ki bir gün o, her birimizin esirini öldürmesini emretmiştir. İbn Ömer dedi ki "ona Allah'a andolsun ki ne ben esirimi öldürürüm ne de arkadaşlarımdan biri esirini öldürür". O şöyle devam etmiştir: Bunun üzerine Hz. Peygamber'e (s.a.) gelmişler ve Hâlid'in yaptıklarını ona anlatmışlar. Resûlullah ellerini açarak iki defa şöyle buyurmuştur: "Allah'ım Hâlid'in yaptıklarından sana sığınırım" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 150-151; Buhârî, "Megāzî", 58; Nesâî, "Âdâbü'l-kudât", 17).

فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ اِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾

293 [S]*30. "Artık sen onlara aldırma ve bekle. Zaten onlar da bekliyorlar."*

Artık sen onlara aldırma. Ey Muhammed! Onlara tanınan süreye kadar. **Bekle.** Onların başına gelecek azabı. Yani öldürülmeleri ve helâk edilmeleri. **Zaten onlar da bekliyorlar.** Sizin helâk olmanızı. Bazıları şöyle demiştir: Söz konusu güne kadar sen onlara aldırma. Mekke'nin fethini bekle, onlar da senin helâk olmanı bekliyorlar. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Artık sen onlara aldırma.** Yani sana eziyet etmelerinin karşılığını verme. **Bekle.** Bizim onlara vereceğimiz karşılığı. **Zaten onlar da** bunu **bekliyorlar.** *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]AHZÂB SÛRESİ 295

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ اِنَّ اللّٰهَ
كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١﴾

1. "Ey Peygamber! Allah'a itaatsizlikten sakın, açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme, Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."

[Hz. Peygamber'e Yönelik Uyarılar]

Ey Peygamber! Allah'a itaatsizlikten sakın, açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme. Hitabın zâhiri -her ne kadar Resûlullah'a (s.a.) yönelik ise de- bütün insanların muhatap alınması da mümkündür. Görülmez mi ki hemen akabinde Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Rabb'inden sana vahyedilene uy. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır". O, burada genel bir ifade ile bütün insanlara hitap etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka âyetlerde resûlüne hitap etmiş olmakla birlikte başkasını kastetmiştir. Buna göre bunun böyle olması mümkündür. Ancak bu âyette kastedilenin özel olarak Resûlullah olması da uygundur. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'ın hitap etmiş olduğu konu peygamberden başkasının da müşterek olduğu bir husus ise bütün insanlar söz konusu hitabın ve nehyin kapsamına girerler. Fakat eğer hitabın konusu -kendi canı hakkında öldürülmekten korksa dahi insanlara peygamberliğin tebliğ edilmesi ve peygamberliğe dair hususlar gibi- sadece peygambere has hususlar ise hitap sadece ona yönelik olur, başkası bu hitabın kapsamına girmez. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ey Peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun vahiylerini iletmemiş olursun"[1].

[§]Müfessirler bu âyet hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları 296
şöyle demiştir: Bu âyet bir grup hakkında nâzil olmuştur. Buna göre Mekke'den Ebû Süfyân b. Harb, İkrime b. Ebû Cehil, Ebu'l-A'ver es-Sülemî'den oluşan bir

---

1 el-Mâide, 5/67.

grup Uhud savaşından sonra Medine'ye gelmiş ve münafıkların lideri Abdullah b. Übeyy'i ziyaret etmişlerdir. Hz. Peygamber kendisiyle konuşmalarına izin vermişti. Onlar Hz. Ömer (r.a.) yanındayken Resûlullah'a şöyle dediler: Bizim ilâhlarımız Lât, Uzzâ ve Menât hakkında konuşma, biz de seni tanrınla baş başa bırakalım. Bu durum Hz. Peygamber'e oldukça zor geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu âyeti indirdi: **Ey Peygamber! Allah'a itaatsizlikten sakın, açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme.** Yine "onların sana verdikleri eziyete aldırma, Allah'a dayan ve güven"[2] ilâhî beyanı da bunlar hakkında nâzil olmuştur. Bazı rivayetlerde şu hadise de geçer: Onlar Hz. Ömer yanındayken Resûlullah'la konuşmuşlar, bunun üzerine Ömer (r.a.) "Yâ Resûlallah! Bana bunları öldürmem için izin ver" demiştir. Resûlullah "hayır ben onlara eman vermiştim" buyurmuştur[3]. Eğer bu mânada ise buradaki nehiy, antlaşma ve eman vermenin bozulması hakkındadır. Eğer ilk mânada ise buradaki nehiy, kendi ilâhları ve bunlara tapmalarına dair konuşmayı bırakması için onun taleplerini yerine getirmeye ilişkindir. Bazıları şöyle demektedir: Şeybe b. Rebîa ve benzeri Mekkeliler Resûlullah'a şöyle dediler: Ey Muhammed! Sana şu kadar mal verelim, seni şöyle şöyle zengin bir kadınla evlendirelim, bizi ve tanrılarımızı rahat bırak. Yoksa münafıklardan falanca kimseler seni öldürecek. Böyle diyerek bir grup isim saymışlardır. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti söz konusu olay hakkında ve Resûlullah'tan talep edip onu davet ettikleri anlaşmaya uymayı yasaklamasıyla ilgili olarak indirdi. Yine O, resûlüne, onlara uymayı terketmekte Allah'a dayanmasını emretti[4]. Bunun aslı belirtmiş olduğumuz şu yorumdur: Eğer bildirilen hususlardaki yasak peygambere özel ise peygamber her ne kadar mâsum olsa da ısmet sıfatı emir ve nehye engel değildir. Bilakis eğer emir ve yasak bir yerde varsa ısmet sıfatı yararlı olur. Zira eğer emir ve nehiy olmasaydı ısmetin bir mânası ve yararı olmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

297 [§]**Allah'a itaatsizlikten sakın.** Onlara nübüvveti tebliğ etmeyi terketmekte. **Açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme.** Seni davet ettikleri ve senden istedikleri eyleme veya başka hususlara uymaya dair. **Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.** Onların yapmış olduklarını ve yapacaklarını bilmektedir. Yani Allah bilmeksizin değil, onların seni yalanlayacaklarını

---

2 el-Ahzâb, 33/48.

3 bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 31-33; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 334; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 369; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 263-264; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 50.

4 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 199; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 456; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 206; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 718.

ve seni reddedeceklerini bildiği halde seni peygamber olarak göndermiştir. Bu konuda hikmet sahibidir. Yani Allah'ın, onların seni yalanlayacaklarını ve seni reddedeceklerini bildiği halde seni onlara peygamber olarak göndermesi, bunu hikmet dışı bir davranış yapmaz. Allah bu konuda yeryüzü krallarına benzetilmez. Zira onlar birbirlerine mektup ve hediyeler gönderdiğinde eğer gönderici, gönderilen kimsenin bu mektup ve hediyeyi reddedeceğini biliyorsa ve yine de böyle davranıyorsa bu akılsızlık kabul edilir. Çünkü onlar bunları kendi ihtiyaçlarından dolayı gönderiyorlar. Yani göndericinin bir ihtiyacı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kişi reddedileceğini ve yalanlanacağını bildiği halde mektup ve hediye gönderirse bu akılsızlık ve hikmet dışı bir davranış olur. Allah Teâlâ ise peygamberleri insanların yararı ve ihtiyaçlarından dolayı göndermektedir. Dolayısıyla O'nun bu peygamberlerin reddedileceğini ve inkâr edileceğini bilmesi bunu hikmet dışı yapmaz.

وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰى اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًاۙ ﴿٢﴾

2. "Rabb'inden sana vahyedilene uy. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."

Rabb'inden sana vahyedilene uy. Belirttiğimiz üzere bu hitabın ona özel olması mümkündür. Yine bunun, bir diğer âyette Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği üzere genele hitap olması da mümkündür: "Rabb'inizden size indirilene uyun"[3]. **Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır** ilâhi beyanı buna delâlet etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya.* Cenâb-ı Hak, insanların inkâr edeceklerini ve reddedeceklerini ezeli ilmiyle bilmesine rağmen, bu beyanla herkese hitap etmiştir.

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿٣﴾

3. "Allah'a güven; güvenip dayanmak için Allah yeter."

Allah'a güven. Yani peygamberliği tebliğ etmede Allah'a güvenip dayan, onların eziyetlerinden korkma. **Güvenip dayanmak için Allah yeter.** Yani O, koruyucu olarak yeter. O, seni korur ve sana sıkıntı vermekten onları alıkoyar.

---

[3] el-A'râf, 7/3.

Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Ey Peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır"[6]

مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ الّٰٓئِي
تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ اُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَٓاءَكُمْ اَبْنَٓاءَكُمْ ذٰلِكُمْ
قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ ﴿٤﴾

298 [§]4. ***"Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır, annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi anneleriniz kılmamış, evlatlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bunlar sizin kendi iddianızdır; hak ve hakikati Allah söyler, doğru yolu da O gösterir."***

[Zıharın Geçersiz Oluşu ve Evlatlıkların Gerçek Oğullar Gibi Olmayışı]

Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demektedir: Bu âyet Ebû Ma'mer denilen bir şahıs hakkında inmiştir. Hafıza ve ezber bakımından insanların en üstünüydü. Derlerdi ki: Onun iki kalbi vardır. Biriyle işitiyor, diğeriyle algılayıp ezberliyor. Bunun üzerine **Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır** meâlindeki ilâhî beyan inmiştir. Yine bazıları benzer şeyler söylemiştir: Bu âyet Ebû Ma'mer hakkında inmiştir. Bu kişi sözleri ezberinden dolayı iki kalpli olarak nitelenmekteydi. Öyle ki Bedir günü müşrikler hezimete uğradığında onların arasında Ebû Ma'mer de vardı. Ebû Süfyân onunla karşılaşır. Bu sırada o, ayakkabısının bir tekini ayağına bir tekini ise eline geçirmişti. Ebû Süfyân ona "ey Ebû Ma'mer insanlar ne yaptı?" diye sorar. O da "hezimete uğradılar" der. Bunun üzerine ona "ayakkabının hali nedir bir teki ayağında öteki elindedir" der. Bunun üzerine Ebû Ma'mer der ki: Farkında değilim. Her ikisinin de ayağımda olduğunu zannediyordum". Bu olayla bildiler ki onun iki kalbi olsaydı ayakkabısını elinde unutmazdı[7]. Buna benzer hadiseler anlatılmıştır. Bununla birlikte bu âyetin nüzûl sebebini bilmiyoruz. İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir ki kendisine bu âyet sorulmuş ve o şöyle cevap vermiştir: Resûlullah

---

6 el-Mâide, 5/67.

7 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 34; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 334; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 335; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, XI, 720.

(s.a.) bir gün namaz kılmaktayken kalbine bir düşünce gelmiş[8], bunun üzerine kendisiyle birlikte namaz kılan münafıklar şöyle demişlerdi: Onun iki kalbinin olduğu görülmüyor mu? Bir kalp sizinle birlikte bir kalp ise diğerleriyle birlikte. Bunun üzerine bu âyet indirilmiştir[9]. Bu olayın, âyetin nüzûl sebebi olması uygundur. Bu âyetin, münafıklar hakkında inmiş olması da mümkündür. Buna göre münafıkların Hz. Peygamber ve müminlerle birlikte namaz kılıyor, onlarla uygun içerisinde olduklarını gösteriyor ve "şâhitlik ederiz ki sen Allah'ın elçisisin"[10] diyorlardı. [S]Sonra öteki inkârcılara dönüyor ve şöyle 299
diyorlardı: "Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz"[11]. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur: **Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır.** Yani göğsünde iki din yaratmamıştır: İman ve münafıklık. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Göğüs boşluğunda iki kalp.** Biri bunun için, biri başkası için iki kalp. Bu âyetin Allah'ın birliğini ve O'nun yaratıcılığını kabul eden müşrikler hakkında inmiş olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir"[12]. Fakat onlar bununla birlikte putlara tapmaktaydılar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır ki kalbin birisi şirk, birisi iman ve tevhit için olsun. Yani şirki kabul etmek için bir kalp, imanı kabul etmek için bir kalp. Aksine bu ikisinden biri için tek bir kalp yaratmıştır.

Bazıları şöyle demektedir: Bu beyan benzetme mânasındadır. Yani Allah bir kişide iki kalp yaratmadığı gibi aynı şekilde karısına zıharda bulunan kimsenin karısı da haramlıkta annesi gibi olmaz. Kişinin evlatlığı da gerçek oğlu olmaz. Bazıları şöyle demektedir: Bu âyet Hz. Peygamber ve Zeyd b. Hârise hakkında inmiştir. Hz. Peygamber onu evlat edinmişti ve insanlar onu Muhammed'in oğlu Zeyd olarak niteliyordu. Bunun üzerine bu âyetle bu durum yasaklanmıştır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Evlatlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır.** Müfessirlerin çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir. Bazıları şöyle demektedir: **Evlatlıklarınızı da gerçek oğullarınız**

---

8 "Resûlullah (s.a.) bir gün namaz kılarken namazında hata etmiş ve ondan bir kelime sâdır olmuştur. Bunu işiten münafıklar bu hadiseyi abartarak şöyle demişlerdir: Onun iki kalbi vardır. Onun namazdaki sözünü işitmediniz mi? Onun bir kalbi sizinle bir kalbi de öteki arkadaşlarıyla birliktedir" (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 720; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXI, 144).

9 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 268; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 33; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 7; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VIII, 445.

10 el-Münâfikûn, 63/1.

11 el-Bakara, 2/14.

12 Lokman, 31/25; ez-Zümer, 39/38.

yapmamıştır meâlindeki ilâhî beyanın yorumu şudur: Yani Allah bir kişiye nispet edilecek iki nesep varetmemiştir.

300 [§]Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Evlatlıklarınız.** Yani evlat edindiğiniz çocukları, nesebinizden olanlar gibi kılmamıştır. Onlar evlat edindiklerini mirasçı yapıyorlardı. **Bunlar sizin kendi iddianızdır.** Yani bu sözleriniz hakikat değil, benzetme ve mecaz anlamında söylediklerinizdir. **Hak ve hakikati Allah söyler**[13].

Bunun aslı bize göre **Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır** meâlindeki ilâhî beyanının yorumu belirtmiş olduğumuz mânadır. Annelerinize benzettiğiniz karılarınızı da gerçek anneleriniz gibi yapmamıştır. Yani bu davranış sizin için helâl ve mübah değildir. **Evlatlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır.** Yani bunu bir sebep yapmamış ve meşru kılmamıştır. Halbuki böyle bir durum fasit nesepte olabilir. Tıpkı iki kişiye ait olan câriyenin çocuk doğurması halinde her ikisinin de çocuğu iddia etmesi durumu gibi[14]. Yine fasit nikâh ve fasit mülkiyet de böyledir. O, bunu böyle yapmamıştır. Yani bunu helâl ve meşru kılmamıştır. Yine bu durum "Allah bahîre ile ilgili bir buyruk koymamıştır"[15] meâlindeki ilâhî beyan gibidir. Yani O, bunu helâl ve meşru kılmamıştır. Halbuki onlar böyle bir davranışta bulunduğunda fiillerinin sonuçları gerçekleşir. Böyle olsa da davranış helâl ve meşru olmaz. **Annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi anneleriniz kılmamış, evlatlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır** meâlindeki ilâhî beyan da bu mânadadır. Câhiliye döneminde mevcut olan bu sebebi, Cenâb-ı Hak İslâm'da meşru ve helâl kılmamıştır. Yoksa fasit akitlerde meşru olmayan sebeplerin gerçekleşmeyeceği mânasında değildir. Nitekim belirttiğimiz gibi meşru olmasa da fasit nikâhta nesep sâbit olur. Hasan-ı Basrî **Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: Bir kişi "bir nefis bana şöyle yapmamı emrediyor, bir nefis ise başka bir eylem yapmamı emrediyor" diyordu. Bunun üzerine bu âyet inmiştir[16].

13 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 348.

14 "İki kişiye ait bir câriyenin çocuk doğurması halinde ikisi de bu çocuğun babası olduğunu iddia etmesi hakkında ne dersin? Her ikisinden de nesebi sâbit olur mu? Dedi ki: Evet" (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Asl*, IV, 300).

15 "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâmı (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar" (el-Mâide, 5/103).

16 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 31; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 8; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3112; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 719.

[§]Allah'ın bir kişide iki kulak ve iki göz yarattığı halde onda iki kalp ya- 301
ratmamasının hikmeti şudur: Çünkü kulak ve gözle idrak etme müşahede ile olur ve bu organların birbirine yardımı söz konusudur. Fakat kalp ile idrak edilenler içtihatla idrak edilir. İki kalp ise bir meselede içtihat ettiklerinde ihtilaf edebilirler. Dolayısıyla bunlardan biri diğerine karşı çıkabilir. Zira birinin diğerinin aksi bir görüşü uygun görmesi mümkündür. İki kulak ve iki göz ise böyle değildir. Bu sebeple her iki durum birbirinden farklılık göstermiştir.

Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır. Bu beyanın sebebi, belirtildiği üzere Müseylimetülkezzâb'ın peygamberlik iddia etmesi ve arkadaşlarının bu konuda muvafakat etmesi olabilir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah insanlara iki adamı iki farklı dinle ve iki ayrı şeriatla peygamber olarak göndermez. Öyle ki her biri ötekinin davet ettiği dinden farklı bir dine ve bir birine zıt iki şeriata davet etmiş olsun. Yani Hz. Muhammed (s.a.) ve Müseylimetülkezzâb iki ayrı peygamber olmuş olsun.

Annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi anneleriniz kılmamıştır. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri belirttiğimiz gibi yasaklama mânasında olmasıdır. Yani eşlerinizi annelerinizin sırtlarına benzetmeyin ve annelerinizin haram oluşu gibi eşlerinizi kendinize haram yapmayın. Bundan dolayı O, şöyle buyurmuştur: "Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar"[17]. İkinci mâna şudur: Sizler eşlerinizi kendinize haram yapsanız da Allah eşlerinizi anneleriniz gibi ebediyen haram kılmamıştır. Aksine O, daha önce kendileriyle ilişki kurup yararlandığınız gibi bu sözlerden sonra da eşlerinizi sizler için kendileriyle ilişki kurulup faydalanılacak hanımlar yapmıştır. Cenâb-ı Hak bunu lütuf ve nimet olarak bildirmiştir. O, bu sözlerinden sonra da eşlerle ilişki kurup yararlanmayı meşru kıldığı ve onları söyledikleri üzere anneleri gibi kılmadığı için kendisine şükredilmesini emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Annelerinize benzeterek** 302
haram olsun dediğiniz eşleriniz. Bu beyanda geçen "el-lâ'î" (اللائي) ile "el-lâtî" (اللاتي) kelimeleri aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Evlatlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Yani evlat edindiğiniz çocukları babalarına yönelik hukuk açısından gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bu çerçevede rivayet edildiğine göre bir adam birinin oğlu olduğu-

[17] el-Mücâdile, 58/2.

nu iddia ettiğinde bu kişi onun çocuklarıyla beraber ona mirasçı olurdu. Bu Câhiliye döneminde yaptıkları bir uygulamaydı[18]. Yine bu evlatlık söz konusu kişiye nispet edilirdi. Buna göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Câhiliyede yardım ve destek sebebiyle oğul edindiğiniz kişileri İslâm'da oğullarınız olarak kabul etmemiştir. İkinci mâna şudur: Nispet etme hakkı hususunda **evlatlıklarınızı gerçek oğullarınız yapmamıştır.** Nitekim belirtildiğine göre onlar Zeyd b. Hârise'ye Zeyd b. Muhammed diyorlardı. **Bunlar sizin kendi iddianızdır.** Yani bunlar, sadece sizin kendi aranızda dillerinizle söylediğiniz sözlerdir. **Hak ve hakikati Allah söyler.** Yani onlar sizin gerçek oğullarınız değildir.

Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Hak ve hakikati Allah söyler.** Yani bunun yorumu şu aşağıdaki âyettir:

اُدْعُوهُمْ لِاٰبَٓائِهِمْ هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ فَاِنْ لَمْ تَعْلَمُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِى الدّ۪ينِ وَمَوَال۪يكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ ف۪يمَٓا اَخْطَاْتُمْ بِه۪ وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٥﴾

5. "Evlatlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz. Allah çok bağışlayıcı ve ziyadesiyle esirgeyicidir."

Evlatlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır. Allah katında daha adaletlidir. Yani eğer babalarını biliyorsanız onları babalarına nispet ediniz. **Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır.** Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Onları, dostlarınız, kardeşleriniz veya amcaoğullarınızın isimlerine nispet ediniz. Allah'ın kulu (Abdullah), Allah'ın

[18] Mücâhid şöyle demiştir: Câhiliye döneminde hor ve hakir bir adam, güç ve şeref sahibi bir kişiye gelir ve ona "ben senin oğlunum" derdi. O da "evet öyledir" derdi. Eğer söz konusu adamı bunu kabul eder ve onu evlat edinirse o ailesinin en şerefli kişisi olurdu" (Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 371).

kölesi (Ubeydullah), Rahmân'ın kulu (Abdurrahman) ve benzeri isimlerle efendilerinizin isimleri gibi[20]. Bu beyan hakkında şunu da diyebiliriz: **Sizin din kardeşlerinizdir.** Yani onları kardeşler olarak niteleyiniz. [5]Bu niteleme [illegible] kalpte daha değerli ve babalarının isimleriyle isimlendirmeden ve onlara nispet etmekten daha önemlidir. Zira babaları bilme ihtiyacı ve onlara nispet edilme, yazışmada, şahitlikte ve hazır bulunmama durumunda söz konusu olur. Hazır bulunma durumunda ise böyle değildir. **Dostlarınızdır.** Bu ilâhî beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, Zeyd b. Hârise'nin durumu hakkında inmiştir. O, Resûlullah'ın (s.a.) kölesiydi ve insanlar onu "Muhammed'in oğlu Zeyd" olarak nitelemekteydi. Dolayısıyla bu âyetle bu isimlendirme yasaklanmıştır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Eğer onların babalarını bilmiyorsanız,** onları efendilerine nispet ediniz[20]. **Dostlarınızdır** anlamına gelen "mevâlî" (موالى) kelimesinin "el-vilâye" (الولاية) kelimesinden türemiş olması da mümkündür. Tıpkı "müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir"[21] ilâhî beyanı gibi. Yine O, şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki müminler kardeştir"[22].

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: Aksetu (أقسط), yani daha adildir[23].

Yanıldığınız hususta size günah yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Eğer babalarını bilmiyorsanız ve onları babaları dışında birine nispet etmekte yanılmışsanız bu hususta size günah yoktur. Aksine günah ve sorumluluk bu hususta kasıtlı davrandığınızda ve onların babalarını bildiğinizde söz konusudur. Sanki Cenâb-ı Hak aralarında evlat edinme ve birbirini kardeş edinmeyi mübah kılmış, fakat babaları dışında birisine nispet etmeyi ve aralarında hukukî durumların zorunlu hale gelmesini mübah kılmamıştır. Buna göre bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.) iki kişiyi kardeş yaptığı, bunlardan biri öldüğünde diğerinin asabeden ve aileden olmadığı halde ona mirasçı olduğu nakledilmiştir. Zübeyir, Abdullah b. Mesûd'un kardeşiydi. Onlar Allah'ın dilediği kadar bu durumda devam ettiler. Tâ ki şu ilâhî beyan nâzil olana kadar: "Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muha-

---

19 Yani falan kişi Allah'ın kulunun (Abdullah) oğludur deyin.

20 Yani falan kişi falanın mevlâsıdır deyin.

21 et-Tevbe, 9/71.

22 el-Hucurât, 49/10.

23 İbn Kuteybe, *Tefsiru garîbi'l-Kur'ân*, s. 348.

cirlerden daha yakındırlar"[24]. Bazıları şöyle demiştir: **Yanıldığınız hususta**
304 **size günah yoktur.** [§]O şöyle buyurmaktadır: Böyle olduğunu düşündüğün için birini babası dışında birine nispet edersen. **Fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz.** O şöyle buyurmaktadır: Onu bilinçli ve kasıtlı olarak babası dışında birine nispet etmeyin. Fakat yanılarak böyle davranmaya gelince Cenâb-ı Hak bu hususta şöyle buyurmaktadır: O, sizi bundan sorumlu tutmaz. Fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaparsanız sorumlu olursunuz. Bu ilk durum gibidir.

Rivayet edilir ki Hz. Ömer (r.a.) bir adamın "Allahım! Benim hatalarımı bağışla" dediğini işitmiş, bunun üzerine ona şöyle demiştir: Bilinçli ve kasıtlı yaptıkların için Allah'tan bağışlanma dile, hata ile yaptıklarından ise zaten sorumlu tutulmazsın". Yine o şöyle diyordu: Sizin hakkınızda hatadan korkmuyorum, ama kasıtlı ve bilinçli yaptıklarınız hakkında korkuyorum. Sizin hakkınızda fakirlikten korkmuyorum, fakat sayınızın çoğunluğuyla övünmenizden korkuyorum. Sizin amellerinizi küçük görmenizden korkmuyorum, fakat amellerinizi çok görmenizden korkuyorum[25]. Aynı şekilde İbn Mesûd'un da böyle dediği rivayet edilmiştir[26]. Üç şeyden dolayı âdemoğlunun helâk edilmeyeceği bildirilir. Bunlar hata, unutma ve bir şeyi yapmaya zorlanmadır[27]. Bazıları şöyle demiştir: Buradaki hata, kasıt olmaksızın dile gelen şeydir. Kasıt ise bir davranışın bilinçli bir şekilde yapılmasıdır. Bu, belirtmiş olduğumuz husustur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah çok bağışlayıcı ve ziyadesiyle esirgeyicidir. Yani onların yaptıklarını bağışlayıcıdır.

---

24 Bir sonraki âyet-i kerîme. Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 38; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, VI, 319; Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 17-18; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI, 120.

25 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 31; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, V, 223. Aynı şekilde Resûlullah'tan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Sizin hakkınızda fakirlikten korkmuyorum, fakat sizin hakkınızda çoklukla övünmekten korkuyorum. Sizin hakkınızda hatadan korkmuyorum, fakat sizin hakkınızda bilinçli ve kasıtlı yaptıklarınızdan korkuyorum (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 308).

26 "Abdullah şöyle demiştir: Sizin hakkınızda hatadan korkmuyorum, fakat bilinçli ve kasıtlı yaptıklarınız hakkında korkuyorum. Sizin amellerinizi küçük görmenizden korkmuyorum, fakat amellerinizi çok görmenizden korkuyorum" (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIX, 164).

27 "Katâde şöyle demiştir: Âdemoğlu üç şeyden dolayı helâk edilmez: Hata, unutma ve bir şeyi yapmaya zorlanması (Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 31). Resûlullah'tan (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah ümmetimden hata, unutma ve zorla yaptırılan şeyin sorumluluğunu kaldırmıştır" (İbn Mâce, "Talâk", 16. Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 433-434).

اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِن۪ينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهُٓ اُمَّهَاتُهُمْ وَاُو۬لُوا
الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ ف۪ي كِتَابِ اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ
وَالْمُهَاجِر۪ينَ اِلَّٓا اَنْ تَفْعَلُٓوا اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِكُمْ مَعْرُوفاًۜ كَانَ ذٰلِكَ فِي
الْكِتَابِ مَسْطُوراً ﴿٦﴾

[§]6. *"Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de* 305
onların anneleridir. Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında** (mirasçılık bakımından) **birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır. Bu hüküm kitapta kayıt altına alınmıştır."

[Peygamberin Eşlerine Dair Hükümler ve Mirasta Kan Bağının Esas Oluşu]

Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır. Bazıları şöyle demiştir: Peygamber onlara birbirlerine olan yakınlıklarından daha yakındır. Tıpkı "kendinizi öldürmeyin"[28] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Yani birbirinizi öldürmeyin. Zira aklı başında olan hiç kimse kendini öldürmez. Yine bu, "evlere girdiğinizde kendinize selâm verin"[29] meâlindeki ilâhî beyan gibidir. Yani kişinin kendisine selâm vermesi değil, aksine belirttiğimiz gibi insanların birbirine selâm vermesi demektir. Buna göre **peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır** meâlindeki ilâhî beyan bu mânadadır. Yani onların birbirlerine olan yakınlıklarından daha yakındır. Ayrıca bu beyan şu mânaya da gelebilir: Peygamber itaat edilme, saygı görme ve yüceltilmeye, onların kendilerinden daha lâyıktır. Yani o, yüceltilmeye, saygı gösterilmeye ve itaat edilmeye başkalarından daha lâyıktır. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Peygamber, onlara daha merhametli ve şefkatli davranmaya daha lâyıktır. Yani o, onlara karşı kendilerinden daha merhametli ve daha şefkatlidir. O, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini nitelediği merhamet ve şefkat üzeredir. Nitekim O, meâlen şöyle buyurmuştur: "Sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur"[30]. İnsanların içerisinde başkalarının yapmış olduğu günahın peygambere ağır geldiği gibi kendisine ağır geldiği hiç kimse

---

28 en-Nisâ, 4/29.

29 "Evlere girdiğinizde, Allah katından Mübârek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin" (en-Nûr, 24/61).

30 et-Tevbe, 9/128.

yoktur. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Onlara daha yakındır. Yani onu kendilerinden ve evlatlarından daha fazla sevmektedirler. Bu sevgi tercihe dayalı bir sevgidir. Bu sevgi kalbin meyletmesinden doğan bir sevgi değildir. Çünkü kalbin meyletmesi tabii bir durumdur. Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği riva-
306 yet edilmiştir: [§]"Sizden biriniz ben kendisine, canından, çocuklarından ve ailesinden daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz". Veya buna benzer bir söz söylemiştir[31]. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Peygamber, âhirette şefaat etmesi vesilesiyle onlara daha yakındır. O, onlara şefaat edecek, böylece amelleriyle değil, bu şefaatle cehennemden kurtulacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı mushaflarda âyet şöyledir: "en-Nebiyyu evlâ bi'l-mü'minîne min enfusihim ve huve ebun lehum ve ezvâcuhû ummehâtühum" (النبي اولى بالمؤمنين من انفسهم وهو اب لهم وازواجه أمهاتهم) "Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır. O, onların babasıdır. Eşleri de onların anneleridir". Übey, İbn Mesûd ve İbn Abbâs'ın mushaflarında böyledir[32]. O, onların babasıdır. Yani merhamet ve şefkatte böyledir. Veya itaat edilme, yüceltilme, saygı duyulma ve benzeri konularda o, onların babası konumundadır.

Eşleri de onların anneleridir. Müfessirler şöyle demiştir: **Eşleri de onların anneleridir.** Haram olmakta. Yani onların peygamber eşleriyle evlenmesi anneler gibi ebedî olarak haramdır. Fakat bu hüküm Hz. Peygamber'in vefatından sonra olması gerekir. Hayatında ise o, eşlerinden birini boşadığında boşadığı hanım diğer müslümanlara helâl olur. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım"[33]. Eğer onlar başkasına helâl olmasaydı onlara güzel bir şeyler verilip sonra da onların serbest bırakılmasına dair beyanın bir mânası olmazdı. Dolayısıyla bu haramlık, Resûlullah'ın (a.s.) vefatından sonra olması gerekir. Bu hüküm Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanıdır: Kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz[34]. Cenâb-ı Hak bunu ondan sonrası için şart koşmuştur ki onlar âhirette peygamberin eşleri olsunlar. **Eşleri de onların anneleridir**

---

31 "Sizden biriniz ben kendisine babasından, evladından ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz" (Buhârî, "İman", 8; Müslim, "İman", 69, 70.) "Sizden biriniz ben kendisine nefsinden daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 233).

32 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsir*, III, 32; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 16; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 488; İbn Kesîr, *Tefsir*, XI, 119; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 729. Bu şâz bir kırâattir.

33 el-Ahzâb, 33/28.

34 "Resûlullah'ı üzmeye hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz" (el-Ahzâb, 33/28).

meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: [§]Yani peygamberin eşlerinin haram oluşu ve onların konumu kendilerinin anneleri gibidir. Peygamberin eşleri bunu, Resûlullah'ın (s.a.) onlara karşı saygınlığı ve konumu dolayısıyla hak etmektedirler. Batınîler ise şöyle demektedir: **Eşleri de onların anneleridir** sözünde Cenâb-ı Hakk'ın burada peygamberin eşlerini murat etmediğine delil vardır. Görmez misin ki onların çocuklarıyla evlenmek insanlar için helâldir. Eğer onlar anne olsaydılar bu durum helâl olmazdı. Çünkü onlarla diğer insanlar kardeş ve kız kardeş olurlardı. Dolayısıyla bu evlilik helâl olduğuna göre durum bizim belirttiğimiz gibidir". Bu onların sözleridir. Fakat bu görüşün cevabı belirtmiş olduğumuz yorumdur. Şöyle ki Cenâb-ı Hakk'ın onları anne olarak isimlendirmesi mümkündür. Yani onların konumu ve evliliğin haram oluşu gerçek annelerin konumu gibidir. Bu durum, Resûlullah'ın saygınlığı ve konumu sebebiyledir, bu, mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak, hakikatte ölü olsalar da şehitlerin kendi katında diri olduklarını bildirmiştir[35]. Bu, onların değerlerinin yüceliği ve Allah katındaki konumları sebebiyledir. Buna göre peygamberin eşleri için anneler nitelemesi belirtmiş olduğumuz mânaya göre anlaşılmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* 307

Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine daha yakındırlar. Bazıları şöyle demiştir: **Allah'ın kitabında.** Yani Allah'ın hükmünde. Tıpkı "Allah'ın size emri budur"[36] sözü gibi. Yani Allah'ın size yönelik hükmü budur. Bazıları şöyle demiştir: **Allah'ın kitabında.** Yani indirmiş olduğu kitapta. Bu, işte buradakidir. Aynı şekilde şu ilâhî beyan da bu mânadadır: "Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı"[37]. Onlara yazılanlar, hemen peşi sıra bildirilen hükümlerdir.

[§]**Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar** ilâhî beyanı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Başlangıçta miras hukuku, muhacir müminlerden kan bağı ve akraba- 308

35 İmam muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/169).

36 "Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir ile) istemeniz size helâl kılındı" (en-Nisâ, 4/24).

37 el-Bakara, 2/180.

lık bulunanlar arasında geçerliydi. Eğer kişi hicret etmeyen müminlerden ise muhacir olan oğlu, babası, kardeşi ve diğer akrabaları ona mirasçı olamıyordu. Bunlardan biri öldüğünde ancak muhacir müminlerden olduğunda birbirlerine mirasçı oluyorlardı. Buna göre **dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır** meâlindeki ilâhî beyanının yorumu şöyle olur: Yani müminlerden hicret etmeyen dostlarınıza bir miras vasiyet etmeniz başkadır. Bu yorumu yapan şöyle demektedir: Bu âyet, Enfâl sûresinde bildirilen âyetle neshedilmiştir, o da şu ilâhî beyandır: "Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır"[38]. Bu âyette Cenâb-ı Hak, müslüman olduktan sonra onların hicret edip etmediğinden bahsetmemiştir. Kâfir olana gelince o, müslümana mirasçı olmaz. Rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Müslüman kâfire mirasçı olmaz; kâfir de müslümana mirasçı olmaz". Yine o, şöyle buyurmuştur: "Farklı din müntesipleri birbirine mirasçı olamaz". Bazıları bu beyanın yorumunun şöyle olduğunu söylemiştir: **Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar.** Onlardan yakın akraba olanlar. Yani mümin ve muhacirlerden aralarında kan bağı olanlar arasından en yakın olanlar, daha uzak olanlardan miras hukuku açısından birbirlerine daha yakındırlar. Yani onlardan kan bağı itibariyle yakın olanlar, daha uzak olanlara göre birbirlerine daha yakındırlar. **Dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır.** Bu yoruma göre bu beyan şu mânaya gelir: **Dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır.** Size akrabalık bakımından uzak olan dostlarınıza. **Lütuf.** Bir vasiyet veya başka bir şey, bu da iyiliktir. Böylece miras, müminler arasında en yakından başlayarak akrabalar için olmaktadır. Uzak kimseler için miras söz konusu değildir. Dolayısıyla Enfâl sûresindeki âyet ile buradaki âyet mâna bakımından aynı olmaktadır. Buna göre akrabalık bağı olanlardan en yakın olan kimseler başkalarına göre miras hukuku açısından daha yakındır-
309 lar. [§]Bazıları şöyle demektedir: Bu âyet onlarda mevcut olan kardeş edinme yoluyla mirasçılığı neshetmek üzere inmiştir. Çünkü Hz. Peygamber iki kişiyi kardeş yapıyor, bunlardan biri vefat ettiğinde asabe olan akrabaları değil de diğeri ona mirasçı oluyordu. Söz konusu âyet ile neshedilinceye kadar bu hüküm böyle devam ediyordu[39]. Buna göre **dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır** meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya gelir: Bu, onların Resûlullah'ın aralarında kardeşlik ilan ettiği kimselere iyilikte bulunmalarıdır.

---

[38] "Daha sonra iman edenler, hicret edip sizinle beraber cihad edenler, işte bunlar da sizdendir. Aralarında yakın akrabalık bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir" (el-Enfâl, 8/75).

[39] bk. Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 38; Beğavî, *Me'alimu't-tenzîl*, VI, 319. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 17-18; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI, 120.

Âyette bildirilen kan bağı bulunanların (ülü'l-erhâm) kim olduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanda bildirdiği kimselerdir: "Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder"[40]. Bu âyetin sonuna kadar bildirilen kişilerdir. Bazıları şöyle demiştir: Onlar değildir. Bu âyette bildirilen kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın miras paylarını açıklamış olduğu kişilerdir. Diğerleri ise **aralarında kan bağı bulunanlar birbirlerine daha yakındırlar** meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen kimselerdir. Bunlar yakınlık derecelerine göre mirasçı olurlar. Ebû Hanîfe böyle söylemektedir: Aralarında kan bağı bulunanlar (ülü'l-erhâm) yakınlık derecesine göre mirasçı olanlardır. Bunlar asabe gibi değildir. Çünkü örneğin kız, şüphesiz amcaoğlundan daha yakındır. Miras payının yarısı kızındır, kalan ise amcaoğlunun olur.

Bu hüküm kitapta kayıt altına alınmıştır. Bazıları şöyle demiştir: Levh-i mahfûz'da müminlerin miras hukuku açısından daha önce karşılıklı mirasçı oldukları kimselere göre birbirlerine daha yakın oldukları kayıt altına alınmıştır. Bazıları şöyle demiştir: **Kitapta.** Yani Tevrat'ta zenginin fakire destek olması için İsrâiloğulları'nın Levi b. Yâkub oğullarına iyilik yapması yazılıydı[41]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّٖنَ مٖيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَاِبْرٰهٖيمَ وَمُوسٰى
وَعٖيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مٖيثَاقًا غَلٖيظًاۙ ﴿٧﴾

[§]7. ***"Hani bütün peygamberlerden; senden, Nuh'tan, İbrahim'den,*** 310
Mûsâ'dan, Meryem oğlu Îsâ'dan sadakat sözü almıştık, onlardan ağır sorumluluk taşıyan bir söz almıştık."

[Allah'ın Peygamber'lerden Söz Alması]

Hani bütün peygamberlerden; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Mûsâ'dan, Meryem oğlu Îsâ'dan sadakat sözü almıştık, onlardan ağır sorumluluk taşıyan bir söz almıştık. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak özel olarak bu peygamberleri bildirmiştir, çünkü peygamberlerden şeriat sahibi olanlar bunlardır. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "O, Nuh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrahim'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya buyurduklarımızı size din yaptı

40 en-Nisâ, 4/11.
41 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 376.

ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz"[42]. Fakat O, başka bir âyette bu bahsedilenlerin dışında da şeriat sahibi peygamberlerin olduğunu gösteren buyruklarını bildirmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrahim'e, İsmâil'e, İshak'a, Yâkub'a, torunlara, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârun'a ve Süleyman'a vahyettik. Dâvûd'a da Zebur'u verdik"[43]. Bu peygamberlerden söz alınmasına dair bunların özel olarak belirtilmesi, bunların ülü'l-azm peygamberler olmaları sebebiyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret"[44]. Bu beyanın özel olarak belirtilen peygamberlerin tahsisi mânasında değil, aksine bununla tümünün kastedilmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlardan söz alınmasına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Onların birbirlerini müjdelemelerine dair Cenâb-ı Hak onlardan söz almıştır. Nuh (a.s.) İbrahim'i (a.s.), İbrahim (a.s.) Mûsâ'yı (a.s.), Mûsâ (a.s.) Îsâ'yı (a.s.), Îsâ (a.s.) Hz. Muhammed'i (s.a.) müjdeler. Bazıları şöyle demiştir: Birbirlerini tasdik etmeleri, Allah'a kulluğa davet etmeleri ve toplumlarına nasihatte bulunmaları için onlardan söz almıştır. Onlardan söz alındığına dair bildirilen haberin, bunun peşi sıra bildirilen durum sebebiyle olması da mümkündür. O da şudur: "(Allah bu sözü aldı) ki, bu sadık kulları sadakatleri hakkında sorumlu tutsun"[45]. Cenâb-ı Hak peygamberliği tebliğ etmekte onlardan bu sözü aldı ki tebliğ etmekte sadık olduklarına dair onları sorumlu tutsun. **Onlardan ağır sorumluluk taşıyan bir söz almıştık.** Çünkü firavunlara ve Allah'ın düşmanlarına peygamberliği tebliğ etmek zordur, tehlikeleri çoktur ve bunda canı yitirme söz konusudur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği şu buyruktur: "Ey peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez"[46].

---

42 "O, Nuh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrahim'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir" (eş-Şûrâ, 42/13).

43 en-Nisâ, 4/163.

44 el-Ahkâf, 46/35.

45 Bir sonraki âyet-i kerîme.

46 el-Mâide, 5/67.

لِيَسْـَٔلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْۚ وَاَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿٨﴾

[§]8. "(Allah bu sözü aldı) *ki, bu sadık kulları sadakatleri konusunda sorumlu kılsın. O, inkâr yolunu seçenlere de acı veren bir azap hazırlamıştır."* 311

(Allah bu sözü aldı) ki, bu sadık kulları sadakatleri konusunda sorumlu kılsın. Doğruluk daha fazla verilen haberlerde söz konusu olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Gerçeği getiren kişi ve onu tasdik eden kimse"[47]. Bu, Kur'ân'dan ve bunun dışında onlara verdiği haberlerdir. Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Rabb'inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır"[48]. Verdiği haberlerde doğruluk, hükmünde adalet. Ayrıca verdiği haberlerdeki doğruluk ve hükmündeki adalet dolayısıyla O, Kur'ân'ı bir keresinde doğru, bir defasında adil, bir keresinde de hak olarak nitelemiştir[49]. Hak olma iki durumu da birleştirmektedir. Yani hem haberlerde hem de hükümde. Doğruluk ise özel olarak haberlerde, adalet de hükümde olur.

Yine Cenâb-ı Hakk'ın sadık kullarını -ki onlar peygamberlerdir- sadakatlerinden sorumlu tutmasını iki şekilde açıklamak mümkündür. Bunlardan biri şudur: Onlara emretmiş olduğu gibi toplumlarına yönelik tebliğlerinden onları sorumlu tutar. Ayrıca muhataplara bildirmelerine dair tevdi ettiği görevde onları sorumu tutar. Yani tebliğ ettiniz mi? Ve onlara bildirdiniz mi? İkincisi şudur: Muhatapların onlara icabet edip etmediklerini onlara sorar. Yani davet ettiğiniz hususlara icabet ettiler mi? Çünkü onların bir kısmı peygamberlere icabet etmişler ve onları doğrulamışlardır. Bir kısmı ise icabet etmemiş ve doğrulamamıştır. Dolayısıyla icabet eden hakkındaki soru onaylama, icabet etmeyen hakkındaki soru uyarı ve kınama mânasındadır. O, her iki kesimi de sorgulayacaktır: Peygamberlere tebliğ konusunda; kendilerine peygamber gönderilen topluma da icabet edip etmedikleri konusunda. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız"[50]. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, inkâr yolunu seçenlere de acı veren bir azap hazırlamıştır. İcabet etmeyi ve doğrulamayı terkettikleri için.

---

47 ez-Zümer, 39/33.

48 el-En'âm, 6/115.

49 Örneğin bk. es-Secde, 32/3.

50 el-A'râf, 7/6.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَٓاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ ر۪يحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرًا ﴿٩﴾

9. "Ey iman edenler! Allah'ın size şu lütfunu hatırlayın: Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik. Allah bütün yaptıklarınızı görmekte idi."

[Müminlerin Savaşla İmtihanı]

Ey iman edenler! Allah'ın size şu lütfunu hatırlayın: Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki O, şöyle buyurmaktadır: Allah'ın size destek vermeye ve sıkıntıyı sizden gidermeye dair bahşet-
312 tiği nimetlere şükredin ve nimetlerini güzel bir şekilde anın. [§]Ayrıca kendilerine bahşetmiş olduğu nimetleri anma emrinde çeşitli hikmet ve deliller mevcuttur. Bunlardan biri şudur: Bu, söz konusu selefin ve sahâbenin dine dair çektiği sıkıntılar ve başlarına gelen büyük imtihanlar -nitekim bu yolla bu dini bize ulaştırmışlardır- konusunda bize bir hatırlatmadır ki biz bu dini zâyi etmeyelim. Aksine bizim de onu korumamız, ona tutunmamız ve bu hususta onların tahammül ettikleri gibi bizim de tahammül etmemiz gerekir. İkincisi bunda onlara yönelik bir mûcize vardır. Buna göre onların tümü -yani onlar ve düşmanları- birlikteyken onlara fırtına ve melekler gönderilmiş, bunlarla müminler değil de düşmanları helâk edilmişlerdir. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Bana sabâ rüzgârıyla yardım edildi; Âd kavmi de debûr rüzgarıyla helâk edildi"[51]. Bu, büyük bir mûcizedir. Üçüncüsü şudur: Cenâb-ı Hak, kendi canları hakkında ümitsizliğe düştükleri, helâk olmaya yaklaştıkları ve canlarının ellerinden çıkacağı bir sırada onlara gönderdiği yardımı hatırlatmaktadır. Çünkü düşman onları kuşatmıştı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi". Nihayetinde onların durumu Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu şu hale gelmişti: "Korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz"[52]. Veya Cenâb-ı Hak onlara, geri

---

51 Buhârî, "İstiskâ", 26; Müslim, "Salâtü'l-istiskâ", 17.
52 Bir sonraki âyet-i kerîme.

dönmeyecekleri ve kaçmayacaklarına dair verdikleri sözleri hatırlatmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Halbuki bunlar daha önce ayrılıp dönmeyeceklerine dair yeminle Allah'a söz vermişlerdi ve Allah'a verilen sözün yerine getirilmesi gerekirdi"[53]. Cenâb-ı Hak, onların durumu âyette bildirilen bir haldeyken, düşmanlarına karşı onlara yardım etmeye ve kurtulmalarını sağlamaya yönelik olarak kendilerine verdiği büyük nimetlerini onlara hatırlatmaktadır. Bu hadise Hendek savaşındaydı. Düşmanları müminlere karşı üç bölgede bölük bölük toplanmışlar ve bir ay boyunca her taraftan onlarla savaşıyorlardı. Allah bir gece onlara soğuk rüzgâr ve melekler göndermiş ve onları mağlup etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah bütün yaptıklarınızı görmekte idi. Cenâb-ı Hak onları bir gaflet veya yanılma sebebiyle orada düşman onları saracak şekilde terketmediğini, aksine onları büyük bir imtihanla denemeyi dilediğini bildirmektedir. Veya O, şöyle buyurmaktadır: Allah sizin yaptıklarınızı görmektedir. Dolayısıyla O, yaptıklarınızın ve sabretmenizin karşılığını verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِذْ جَاءُوكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ
وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾

[§]*10.* ***"Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz."*** 313

Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi. Bazıları şöyle demiştir: Vadinin yukarısından ve aşağısından. Denildi ki: Onları bütün taraflardan kuşatmışlardı. Bu beyanın korkudan kinâye olması da mümkündür. Yani düşmanlar öyle bir kuşatmışlardı ki onlar ölümden korkuyorlardı. **Korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti** sözü bu mânaya gelir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu münafıkların niteliğidir. **Gözler kaymıştı.** Yani dışarı fırlamıştı. **Yürekler ağızlara gelmişti.** Duydukları korkunun şiddetinden dolayı. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Size karşı pek hasistirler. Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün"[54]. Bunun gibi ni-

---

[53] el-Ahzâb, 33/15.

[54] el-Ahzâb, 33/19.

telemeler mevcuttur. Cenâb-ı Hak Kur'ân'ın birçok âyetinde burada nitelediği vasıflarla onları nitelemiştir. Bu, gerçeğe en uygun olan yorumdur. Bazıları şöyle demiştir: Bu, müminlerin durumuna dair nitelemedir. Yukarıdan ve aşağıdan düşmanlar onları kuşattığından dolayı şiddetli korku onları sardığında gözleri dışarı fırlamış ve yürekleri ağızlarına gelmişti. Bu beyanın benzetme mânasında olması mümkündür. Yani neredeyse böyle olacaktı. Fakat hakikat mânasında olmak üzere bu beyanın, kalplerin yerinden çıkması ve belirtilen noktaya ulaşması anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Gözler kaymıştı.** Yani eğilip kaymıştı. **Yürekler ağızlara gelmişti.** Yani neredeyse korkudan boğaza ulaşacaktı[55]. "Hanâcir" (الحناجر) kelimesi "hancera" (الحنجرة) kelimesinin çoğuludur. Bu, kurbanlığın boğazı demektir.

Bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz. Bazıları şöyle demiştir: Münafıkların bir kısmı farklı zanlara kapılmışlardı. Muhammed ve arkadaşları öldü demekteydiler. Bunun gibi aslı astarı olmayan ve kötü zanlara kapılmışlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Allah ve resûlünün vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!"[56] Bunun gibi sözler söylü-
314 yorlardı. [§]Bu zannın müminlerden olması da mümkündür. Buna göre onlar eksikliklerinden veya aşırıya kaçmaları sebebiyle Allah hakkında zanna kapılmışlardır. Bu durum şu ilâhî beyanlar gibidir: "Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız"[57]; "Sizden bozguna uğrayanlar"[58].

هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾

11. "İşte o zaman müminler büyük bir imtihan geçirdiler ve adamakıllı sarsıldılar.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurmuştur: İşte o zaman müminler büyük bir imtihan geçirdiler. Savaş ve çeşitli sıkıntılarla. **Ve adamakıllı sarsıldılar.** Denildi ki: Oldukça şiddetli eziyetlere mâruz kaldılar. Denildi ki: Şiddetli bir

---

55 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 348.
56 el-Ahzâb, 33/12.
57 et-Tevbe, 9/25.
58 "İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar var ya sırf yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir, Allah çok bağışlayıcıdır, pek Halîm'dir" (Âl-i İmrân, 3/155).

şekilde sarsıldılar. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Sarsıldılar.** Sıkıntılara mâruz kaldılar ve korkutuldular. Sarsıntılar musibetler demektir. Bu kelimenin aslı "zelâzil" (الزلازل) sarsmaktan gelmektedir[59].

وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ
وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾

12. "Yine o zaman münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar, 'Allah ve resûlünün vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!' demişlerdi."

[Münafıkların Savaştaki Tutumları]

Yine o zaman münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar demişlerdi ki. 'Yine o zaman münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar demişlerdi'. Bu beyanda bildirilen iki grubun da bir olması mümkündür. Bunlar münafıklardır. Fakat buradaki münafıkların, gerçek kendilerine açık hale geldiği halde, peygambere muhalefeti gizleyen ve onu onaylamayı ise açığa vuran kimseler olması da mümkündür. **Kalplerinde bozukluk bulunanlar** ise bu hususta şüphe içerisinde bulunan kimselerdir. Bunlarda gerçek durum tam olarak açık hale gelmemiştir. Bu gruplar dediler ki: **Allah ve resûlünün vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş.** Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: Allah'ın onlara vâdi memleketlerin fethidir. Bu sözü kâfirler onları -yani müminleri- kuşattıklarında söylemişlerdir. Öteki sözü de münafıklar söylemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا
وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ
بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾

[§]*13. Onlardan bir grup, 'Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak* 315
değildir, hemen dönün' diyorlardı. Onlardan bir bölük de, aslında açıkta olmadığı halde, 'Evlerimiz açıkta ve korumasız' diyerek peygamberden izin istiyorlardı; bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi.

59 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 348.

Onlardan bir grup, Ey Medineliler! diyordu. Denildi ki: Yesrib Medine'dir. Denilir ki: Ey Yesribliler, yani ey Medineliler. Resûlullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kim Medine'ye Yesrib derse üç defa Allah'tan bağışlanma dilesin. O, Tâbe'dir, o Tâbe'dir"[60]. Bazıları şöyle demiştir: **Onlardan bir grup, Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün diyorlardı.** Bu sözü münafıklar birbirlerine söylemişlerdir. Yani "sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün" sözünü. **Sizin işiniz burada durmak değildir** sözü iki mânaya gelebilir: Bunlardan biri şudur: Bu, şu ilâhî beyanda bildirildiği üzere söyledikleri sözdür: "Allah ve resûlünün vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!"[61] İkinci mâna şudur: **Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün.** Zira onların umduklarına ve beklentilerine ulaşma ümitleri kalmamıştı. Çünkü onlar savaşa mal elde etme gayesi ve ümidiyle katılıyorlardı. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onları nitelediği bir davranıştır: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[62]. Bunun, müminlerin münafıklara söylemiş olduğu söz olması da mümkündür. Eğer müminlerin münafıklara söylemiş olduğu bir söz ise bunun mânası şudur: Onlar münafıkları başarısızlıkları ve korkaklıkları sebebiyle kovmak istemişlerdir ki müminlerin ordusu onların hezimetiyle yenilmesin. Çünkü onlar işi gücü hezimet olan bir topluluktu. Dolayısıyla onlar hezimete uğradığında başkaları da hezimete uğrar. Böylece eğer bu söz müminlerin münafıklara söylediği bir söz ise bunun mânası, münafıkların birbirlerine söyledikleri söz olmasına ilişkin mânadan farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Lâ mekâme leküm" (لا مَقام لكم) mim harfinin mansup okunmasıyla bu beyan için tek seçenek bunun "kıyâm" (قيام) kökünden türemiş olmasıdır. Eğer "Lâ mukāme leküm" (لا مُقام لكم) şeklinde mim harfinin ötresiyle okunursa bu beyan "ikâme", ikamet etme" (اقامة) kelimesinden gelir. Bu, Ebû Avsece'nin görüşüdür. Ebû Ubeyde şöyle demektedir: "Lâ mukāme leküm" (لا مَقام لكم), yani
316 sizin duracağınız yer yoktur. [§]"Lâ mukāme leküm" (لا مُقام لكم), yani sizin için burada ikamet yoktur[63]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "el-Mekāmetü" (المَقامة),

---

60 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, IX, 267; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 285; Rûyânî, *el-Müsned*, I, 240.

61 el-Ahzâb, 33/12.

62 "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

63 "Lâ mekâme leküm" (لا مَقام لكم) cümlesi fethalı okunursa şu mânaya gelir: Burada ikamet edeceğiniz bir yer yoktur (Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 134).

meclis demektir. "Mekāmât" (مقامات) bunun çoğuludur. "el-Mekāmü" (المَقام), iki ayağın bastığı yer demektir. "el-Mukāmü" (المُقام), kişinin ikamet ettiği yer demektir.

Onlardan bir bölük de peygamberden izin istiyordu. Medine'ye dönme izni. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır"[64]. **Evlerimiz açıkta ve korumasız diyorlardı.** Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Evlerimiz açıkta ve korumasızdır.** Yani boş olup içinde kimse yoktur. Bundan dolayı orada hırsızlıktan, alıp soymaktan ve zorbalıktan korkuyoruz. Evlerin açıkta ve korumasız olmasından, askerde olduklarında düşmanların oraya girmesini kastetmiş olmaları mümkündür. Yani bizi üzecek ve bizi bununla meşgul edecek kötü bir akıbet başımıza gelir. Veya buna benzer sözler söylemişlerdir. Bunun üzerine Allah, onların bu sözlerini reddetmiş ve şöyle buyurmuştur: **Aslında evleri açıkta değildir.** Bilakis Allah vâdettiği üzere oraları korumaktadır ki korktukları kötülük ve musibet başlarına gelmesin. **Bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi.** Yani savaştan.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Evlerimiz açıkta ve korumasızdır.** Yani boştur. Açıkta olmanın aslı örtü ve korumanın ortadan kalkması demektir. Sanki içinde adamın bulunması evler için bir örtü ve koruma olmaktadır. Onlar evlerden çıktıklarında buralar açıkta kalmış oluyorlar. Araplar şöyle demektedir: "A'vera menzilüke" (أعْوَرَ منزلُك), yani evin örtüsü ortadan kalktı veya duvarı yıkıldı. "A'vera'l-fârisü" (أعْوَرَ الفارسُ), süvaride kılıçla darbe alacak bir zâf ortaya çıktı demektir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Aslında evler açıkta değildir. Çünkü Allah Teâlâ onları korumaktadır. Fakat onlar kaçmak istiyorlardı[65].

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Evlerimiz açıkta ve korumasızdır.** Düşman karşısında. Bu beyandaki "avret" kelimesi kaygı duyulan mekân demektir.

وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ اَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَاٰتَوْهَا وَمَا
تَلَبَّثُوا بِهَٓا اِلَّا يَسٖيرًا ﴿١٤﴾

[§] *14. "Medine'nin her tarafından saldırıya uğrasalardı da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istenseydi* (evlerini düşünmez) *hiç vakit geçirmeden hemen ona koşarlardı."* 317

---

[64] et-Tevbe, 9/45.

[65] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 348-349.

Medine'nin her tarafından saldırıya uğrasalardı da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istenseydi hemen ona koşarlardı. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Yani eğer Medine'nin her tarafından saldırıya uğrasalardı, sonra da şirke çağrılsalardı onlara hemen olumlu cevap verirlerdi. **Hiç vakit geçirmezlerdi.** Yani onlara olumlu cevap vermekten kaçınmazlar, aksine çağrıldıkları gibi onlara olumlu cevap verirlerdi. Bazıları şöyle demiştir: Onlar evlerindeyken etrafından saldırıya uğrasalar, sonra da malları ve ellerindekiler kendilerinden istenseydi, **hemen ona koşarlardı.** Yani bunları onlara verirlerdi. **Hiç vakit geçirmezlerdi.** Cenâb-ı Hak onların münafıklıklarını ve müminlere gizli bir şekilde karşı olduklarını bildirmektedir. Ötekilere istedikleri malları veya dini vermekte ve onları onaylamaktadırlar, ama sizi asla onaylamazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Medine'nin her tarafından saldırıya uğrasalardı.** Yani etrafından. **Sonra da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istenseydi.** Yani inkâr etmeleri istenseydi. **Hemen ona koşarlardı.** Yani bunu isteyenlere verirlerdi. **Hiç vakit geçirmezlerdi.** Yani Medine'de. "leetevhâ" (لأتوها) şeklinde med olmaksızın okuyanlar[66], "ona yönelirler" mânasını kastetmişlerdir[67].

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Her tarafından.** Yani etrafından. Bu kelimenin tekili "kutr" (قُطْر) kelimesidir. Sonra da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istense. Yani onlara teklif edilse. Bozgunculuk anlamındaki "fitne" burada, onların inkâr etmeleri anlamına gelir.

وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْاَدْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ مَسْؤُلًا ﴿١٥﴾

15. "Halbuki bunlar daha önce ayrılıp dönmeyeceklerine dair yeminle Allah'a söz vermişlerdi ve Allah'a verilen sözün yerine getirilmesi gerekirdi."

Halbuki bunlar daha önce ayrılıp dönmeyeceklerine dair yeminle Allah'a söz vermişlerdi. Bazıları şöyle demiştir: Bazı kimseler Bedir savaşına katılmamışlar ve Allah'ın Bedir savaşına katılan müslümanlara bahşetmiş

66 Ebû Câfer, Nâfi' ve İbn Kesîr "leetevhâ" (لأتوها) şeklinde elif-i maksûre ile okumuştur. Diğer kıraat imamları ise "leâtevhâ" (لآتوها) şeklinde elif-i memdûde ile okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 356).

67 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 349.

olduğu üstünlük ve değerden uzak kalmışlardı. Bunun üzerine bu kimseler dediler ki: Eğer bir savaşa katılırsak elbetteki savaşırız. Böylece Allah bunu onlara yöneltmiştir. Öyle ki bu savaş Medine'nin kenarındaydı[68]. Bazıları şöyle demiştir: **Halbuki bunlar daha önce ayrılıp dönmeyeceklerine dair yeminle Allah'a söz vermişlerdi.** Bu, onların Mekke döneminde Mina'da Resûlullah'la yapmış oldukları akabe biatıdır. [§]Resûlullah bu antlaşmada onlara Rabb'i ve 318
kendisi için şartlar koşmuştu. Rabb'i için koştuğu şartlar, onların Allah'a kulluk etmeleri, hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarıydı. Kendisi için koştuğu şartlar ise ona yardım ve destek olmaları, kendilerini, kadınlarını ve çocuklarını korumuş oldukları her şeye karşı onu da korumalarıydı. Onlar şöyle demişti: Eğer bunu yaparsak ey Allah'ın peygamberi bizim için ne vardır? Resûlullah şöyle demiştir: "Sizin için bu dünyada yardım, öbür dünyada ise cennet vardır". Onlar da "biz bunu yaparız" demişlerdir[69]. Bu husus, şu ilâhî beyanda ifade edilmektedir: **Halbuki bunlar daha önce yeminle Allah'a söz vermişlerdi.** Akabe gecesinde peygambere güç ve izzeti şart koştuklarında yenilmiş bir şekilde ayrılıp dönmeyeceklerine dair söz vermişlerdi. **Allah'a verilen sözün yerine getirilmesi gerekirdi.** Yani Allah âhirette sözü bozan ve yerine getireni sorumlu tutar[70]. Bu ilâhî beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Allah'a verilen sözün yerine getirilmesi gerekirdi.** İster yerine getirilsin isterse bu söz bozulsun bunun karşılığı verilir. Yani onlar bu sözü yerine getirmenin ve bozmanın karşılığını görürler.

قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ اَوِ الْقَتْلِ وَاِذًا لَا تُمَتَّعُونَ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿١٦﴾

16. "Onlara şunu söyle: Ölümden veya öldürülmekten kaçsanız bile bu kaçış size bir fayda vermeyecektir. Kaçıp kurtulmanız halinde de bundan çok az faydalanabileceksiniz."

Onlara şunu söyle: Ölümden veya öldürülmekten kaçsanız bile bu kaçış size bir fayda vermeyecektir. Müfessirler şöyle demiştir: Eğer size ölüm veya öldürülme yazılmışsa bu kaçış size fayda vermez. Bazıları şöyle demiştir: Eğer ecelinizin tamamlanmasını ölüm veya öldürülme olarak belirlemişse ka-

---

68 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 47; Beğâvî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VI, 333.

69 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXII, 620.

70 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 39.

çışınız size fayda vermez. Aksine bu ecel tamamlanır. Bunun aslı şudur: Eğer size ölüm veya öldürülme yazılmışsa bundan kaçış size fayda vermez. Aksine kesinlikle bu başınıza gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi"[71]. Yani kendileri hakkında öldürülme yazılmış olanlar evlerinde dahi olsa kesinlikle gelirler ve öldürülürler.

Kaçıp kurtulmanız halinde de bundan çok az faydalanabileceksiniz. Bazıları şöyle demiştir: Ecelinizin gelişine kadar dünya hayatı çok azdır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Kaçıp kurtulmanız size fayda verse de bundan çok az faydalanabileceksiniz. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ne dersin? Biz onları yıllarca nimetlerden faydalandırmışsak, sonra da kendilerine vâdedilen azap başlarına gelmişse!"[72]

قُلْ مَنْ ذَا الَّذٖى يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَ بِكُمْ سُٓوءًا اَوْ اَرَادَ
بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصٖيرًا

319 [§]*17.* ***"Şunu da söyle: Allah sizin için bir kötülük dilese Allah'a karşı sizi kim koruyabilecektir? Veya hakkınızda bir rahmet murat etse*** (kim engelleyecektir)***? Bu durumda Allah'tan başka kendilerine ne bir veli ne de bir yardımcı bulabileceklerdir."***

Şunu da söyle: Allah sizin için bir kötülük dilese Allah'a karşı sizi kim koruyabilecektir? Veya hakkınızda bir rahmet murat etse (kim engelleyecektir)? Cenâb-ı Hak bunu **ölümden veya öldürülmekten kaçsanız bile bu kaçış size bir fayda vermeyecektir** meâlindeki ilâhî beyanın akabinde bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle buyurmaktadır: Siz ölümden veya öldürülmekten kaçsanız dahi eğer Allah sizin için bir kötülük ve ölüm dilerse bunu sizden gidermeye hiç kimsenin gücü yetmez. Veya eğer sizin için bir rahmet, kurtuluş ve iyilik dilerse bunu engellemeye hiç kimsenin gücü yetmez. Siz bilmektesiniz ki Allah'tan başka size fayda verecek bir dost, size yardım edecek ve söz konusu hallerin başınıza gelmesini engelleyecek bir yardımcı bulamazsınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[71] Âl-i İmrân, 3/154.

[72] "... yararlandırıldıkları nimetler onlara hiç fayda sağlamamıştır?" (eş-Şuarâ, 26/205-207).

قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّق۪ينَ مِنْكُمْ وَالْقَٓائِل۪ينَ لِاِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ اِلَيْنَاۚ
وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ اِلَّا قَل۪يلًاۙ ﴿١٨﴾

18. "İçinizden engelleyicileri ve arkadaşlarına 'Bize katılın' diyenleri Allah çok iyi bilmektedir. Zaten bunların pek azı savaşa gelir."

İçinizden engelleyicileri ve arkadaşlarına "Bize katılın" diyenleri Allah çok iyi bilmektedir. Engelleyiciler. Onlar sizi engelleyenlerdir. **Arkadaşlarına diyenler.** Bazıları şöyle demiştir: Bunlar yahudilerdir. Münafıklara haber göndermişler ve şöyle demişlerdir: Ebû Süfyân ve yanındaki arkadaşlarının eliyle kendinizi öldürmeye sizi sevkeden kimdir? Eğer onlar bu defa size güç yetirirlerse sizden hiç kimseyi sağ bırakmazlar. Biz size şefkat gösteriyoruz. Sizler bizim kardeşlerimizsiniz. Bizler de sizin komşularınızız. Bize katılın. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar münafıklardır. Bunlar birbirlerini engellemişler ve Resûlullah'la birlikte düşmana karşı savaşa çıkmayı yasaklamışlardır. Bunda iki durum vardır. Bunlardan biri peygamberliğin ispatına delil oluşudur. Çünkü onlar bunu kendi aralarında gizlemekteydiler. Sonra O, onlara bunu bildirmiştir ki onlar peygamberin bunu ancak Allah katından öğrendiğini bilsinler. İkincisi onların, içlerinde gizledikleri peygambere muhalefet konusunda ebedî bir tedbir ve korku içerisinde olmalarıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar"[73].

[§]Ebû Avsece şöyle demiştir: **Engelleyiciler.** "el-Müte'avvık" (المتعوق), 320
tutulup engellenmiş demektir. "el-Mu'avvık" (المعوق) ise başkasını engelleyen, başkasını tutup meneden demektir.

Zaten bunların pek azı savaşa gelir. Yani savaşa ancak riyakârlık ve gösteriş için gelirler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* buradaki azdan kasıt onların isteyerek ve müminlerle birlikte olma isteğiyle gelmemeleridir. Aksine riyakârlık ve gösteriş amacıyla ve müminlerle birlikte olduklarını göstermek için savaşa gelmekteydiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

73 "Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar. De ki: Alay edin bakalım! Allah mutlaka o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır" (et-Tevbe, 9/64).

أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ
أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِى يُغْشٰى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ
سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولٰئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا
فَأَحْبَطَ اللّٰهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿١٩﴾

19. "(Gelseler de) size karşı nekeslik içindedirler. Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün, tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar. Bunlar gerçekte iman etmemişlerdir, Allah da onların yaptıklarını geçersiz saymıştır. Bunu yapmak Allah için çok kolaydır."

Size karşı nekeslik içindedirler. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: Size infakta bulunmakta cimrilik ederler. Yani hayır yolunda harcamak da dâhil olmak üzere size infakta bulunmazlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: "eş-Şuhhu" (الشّحّ) aynı şekilde tamahkârlık demektir. O, şöyle buyurmaktadır: Size karşı nekeslik içindedirler. Yani sizinle beraber ganimeti paylaşmakta tamahkârdırlar. Cenâb-ı Hak, onların dünya nimetlerine ilişkin tamahkârlıklarını, dünyaya dayandıklarını ve ona yöneldiklerini bildirmektedir.

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Size karşı nekeslik içindedirler.** Yani size kötülüklerin ilişmesine tamah ederler. Bu kelimenin tekili "şehîh" (شحيح)'dir. Şöyle denilir: "şehha, yeşihhu, şehhan fehuve şehîhun" (شَحّ، يَشِحّ، شَحًا، فهو شحيح). Yani "harasa, yahrisu, hırsan fehuve harîsun" (حَرَص، يحرص، فهو حريص) kullanımı gibidir. Başkası şöyle demiştir: **Size karşı nekeslik içindedirler.** Yani cimridirler, size de Allah yolunda da harcamazlar.

Sonra Cenâb-ı Hak onların korkaklıklarını, başarısızlıklarını ve şiddetli korkularını bildirmiştir. Bu durum, şu ilâhî beyanda bildirilmiştir: **Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün.** O, onların korkuları ve başarısızlıkları sebebiyle ölümden dolayı kendinden geçmiş kimse gibi olduklarını bildirmektedir. **Tehlike geçince de size sivri dillerini uzatırlar.** Cenâb-ı Hak, ganimetin taksimi-
321 ne dair tamahkârlıklarını ve buna yönelik isteklerini bildirmektedir. [§]Öyle ki onlar ganimetten pay almakta en tamahkâr ve ganimetleri en kötü şekilde

dağıtan topluluktur. Diyorlar ki: Bize verin, bize verin, biz de sizinle beraberdik. Tıpkı "sizinle beraber değil miydik?"[74] ve benzeri ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi. **Hayra karşı nekeslik içinde.** Bazıları şöyle demiştir: Bu onların sözüdür. Yani biz Resûlullah'a (s.a.), dinine ve iyilik yapmaya karşı sizden daha fazla hırs ve tamahkârlık içindeyiz. Yani bu konuda sizden daha hırslı ve istekliyiz. Bazıları şöyle demiştir: **Hayra karşı nekeslik içinde.** Yani ganimetler ve bunlara ulaşmada daha tamahkârız.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Size sivri dillerini uzatırlar.** O, şöyle buyurmaktadır: Size sözle eziyet ederler. Denilir ki: "hatîbün mislekun ve mislâkun" Beliğ hatip (خطيب مِسْلَق ومِسْلاق). Bu kelimenin bir başka kullanımı "salekûküm" (صلقوكم) şeklinde sâd (ص) harfiyledir[75]. Bu vurmak mânasındadır. Bu şekilde okunmamıştır[76]. Ebû Avsece buna yakın bir görüş söylemektedir: **Size sivri dillerini uzatırlar.** Yani sizi yaralarlar ve size vururlar. **Sivri dilleriyle.** Yani uzun dilleriyle. "es-Selku" (السَّلْق) vurmak demektir. "el-Hâtibu's-sellâku ve el-mislâku"/beliğ hatip (الخاطب السَّلَّاق والمسلاق) bu kökten türemiştir. Bu, dilin uzun oluşu ve konuşmaya cesaret gösterilmesi demektir.

Cenâb-ı Hak, sonra onların durumunu ve peygambere muhalefet ettiklerini bildirmekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: **Bunlar gerçekte iman etmemişlerdir, Allah da onların yaptıklarını geçersiz saymıştır.** Yani dış görünüş bakımından yaptıklarını. **Bunu yapmak.** Yani onların bu yaptıkları. **Allah için çok kolaydır.** Yani bu davranışları Allah'a bir zarar vermez. Bazıları şöyle demiştir: Kendilerine uyanların ve destekçilerin çokluğuna rağmen, yaptıklarını geçersiz saymak ve onlara azap etmek Allah için çok kolaydır. Bu, Allah için herhangi bir sıkıntı ve zorluk teşkil etmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَحْسَبُونَ الْاَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَاِنْ يَأْتِ الْاَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ
اَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْاَعْرَابِ يَسْـَٔلُونَ عَنْ اَنْبَائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ
مَا قَاتَلُوا اِلَّا قَليلًا ﴿٢٠﴾

74 "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler" (en-Nisâ, 4/141).

75 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 339.

76 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 349.

322 [§]*20. "Düşman birliklerinin hâlâ çekip gitmediklerini zannederler. Düşman bir daha geldiğinde ise size ait haberleri uzaktan almak üzere çöllerde dağınık yaşayan bedevîlerin arasında bulunmayı arzularlar. Zaten aranızda da bulunsalardı savaşa çok az katılırlardı."*

Düşman birliklerinin hâlâ çekip gitmediklerini zannederler. Yani bu münafıklar Hendek savaşında korkularından ve başarısızlıklarından dolayı düşman birliklerinin hâlâ gitmediklerini zannederler. **Düşman bir daha geldiğinde.** Yani düşman yönelip geldiğinde. Çöllerde dağınık yaşayan bedevîlerin arasında bulunmayı arzularlar. Yani bedevîlerin yerinde olmayı, memleketlerini ve yurtlarını terketmiş olmayı temenni ederler. **Size ait haberleri uzaktan almak üzere.** Onların amacı geride kalmak ve savaştan kaçmak, bunun yanı sıra müminlere ne olduğuna dair haberleri almaktı. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler, halbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur. Eğer sığınacak bir yer, barınacak mağaralar veya girilecek bir kovuk bulsalardı, hemen koşup oraya sokulurlardı"[77]. Onların âdeti böyle davranmaktı. Sonra Cenâb-ı Hak onları dış görünüş bakımından müminleri onaylamaları, gizlilikte ise onlara karşı muhalefet ve düşmanlık etmeleri dolayısıyla başarısızlık ve korkaklıkla imtihan etmiştir. Bu nitelikler bu ölçüde onların dışında kimsede bulunmamaktaydı. Dolayısıyla bunda müminlere yönelik bir uyarı ve bu gibi davranışlara ve uygulamalara ilişkin bir yasaklama vardır ki onlar ötekilerin sınandığı gibi sınanmasınlar. Yine bu beyanda, birbirleri arasındaki ilişkilerde hakikatte ne olduğuna göre değil, zâhire göre amel edileceği hükmü vardır. Buna göre hüküm icra edilir ki Resûlullah'ın ve ashabının münafıklara yönelik uygulaması böyle olmuştur ve onlar nikâh, akrabalık ve diğer hükümlerde münafıkların gizlediklerine göre değil, açığa vurdukları uygulamalara göre hüküm vermişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zaten aranızda da bulunsalardı savaşa çok az katılırlardı. Bazıları şöyle demiştir: **Savaşa çok az katılırlardı.** Yani sadece canlarına kastedildiğinde kendilerini korumak için savaşırlardı. Fakat müminleri ve dinlerini korumak için ise savaşmazlardı. Burada azdan kastedilenin şu olması da mümkündür: Yani gerçek mânada hiç savaşmazlar. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onlar hakkında bildirmiş olduğu bir durumdur. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacaktır"[78]. Yani işinizi bozmaktan başka. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

77 et-Tevbe, 9/56-57.
78 et-Tevbe, 9/47.

[§]Bazıları şöyle demiştir: **Düşman birliklerinin hâlâ çekip gitmediklerini zannederler.** Şiddetli korkularından dolayı. Bunlar sözü edilen ve müslümanları engelleyen yahudiler veya münafıklardır. **Düşman bir daha geldiğinde.** Buradaki birlikler Resûlullah ve ashabının düşmanı olan gruplardır. **Çöllerde dağınık yaşayan bedevîlerin arasında bulunmayı arzularlar.** O, şöyle buyurmaktadır: Korkudan dolayı bedevîlerin arasında bulunmayı arzularlar. **Size ait haberleri uzaktan almak üzere.** O, şöyle buyurmaktadır: Korku ve endişelerinden dolayı her saat müminlerin haberlerini sorarak böyle davranmak istiyorlardı. Cenâb-ı Hak müminlere yönelik de meâlen şöyle buyurmaktadır: **Zaten aranızda da bulunsalardı.** Yani adı geçen kimseler savaşta sizinle beraber bulunsalardı. **Savaşa çok az katılırlardı.** Korku ve zayıflıklarından dolayı sadece taş atarlardı. Veya belirttiğimiz üzere sadece kendi canlarını korurlardı. Başka da bir şey yapmazlardı. 323

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle demiştir: Ahzâb, birlikler demektir. Bu kelimenin tekili "hizb" (حِزْب)'dir. Denilir ki: "hazzebtü'l-kavme" (حزّبت القوم), yani topluluğu bir araya getirdim. "Hazzebtühüm" (حزّبتهم), yani onları bölüp gruplara ayırdım. Bir topluluk bir araya gelerek gruplar haline geldiğinde "tehazzebe'l-kavmu" (تحزّب القوم) denilir. Yine "hâulâi hizbî" (هؤلاء حزبي) "bunlar benim grubum" dersin. Yani benim arkadaşlarım ve taraftarlarım. Yine "hâzebenî mühâzebeten" (حازبني محازبة) dersin. Yani bana tam arkadaşlık etti. **Çöllerde yaşayan bedevîlerin arasında bulunmayı.** Yani çölde bedevîler arasında bulunmayı. "Reculün bâdin" (رجل باد), çölde yaşayan adam demektir. Onlar çölde bedevîlerle beraber bulunmayı isterler.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ
وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَث۪يرًاۜ ﴿٢١﴾

21. "İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır."

[Hz. Peygamber'in En güzel Örnek Oluşu]

Sizin için Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır. Bazıları şöyle demiştir: Buna göre Resûlullah bizâtihî kendisi savaşa katılıyordu, onlar da onunla birlikte katılmışlardır. Onunla birlikte savaşa katılanlar, en güzel şekilde onu ör-

nek almıştır. Bunu yapmayan ise onu örnek almamış olur. İbn Abbâs şöyle der: **Güzel bir örneklik.** Yani elverişli bir hayat tarzı veya benzeri bir mânadadır.[79]

324 [§]Bu gibi ifadeler münafıklardan veya müminlerden sâdır olan hatalar hakkında belirtilir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sizin için Resûlullah'ta, yani onu örnek almakta, ona uymakta ve onu takip etmekte güzel bir örneklik vardır. Bu beyan çeşitli yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: **Sizin için Resûlullah'ta,** yani peygamber olarak gönderilmeden ve kendisine vahiy verilmeden önce, sizin de bildiğiniz güzel ahlâkında, kerem ve izzet sahibi oluşunda ve güvenilirliğinde, **güzel bir örneklik** vardır. Dolayısıyla peygamber olarak gönderilince ona uymayı nasıl olur da terkettiniz? İkinci yorum şudur: **Sizin için vardır.** Yani sizin için oldu. **Resûlullah'ta.** Peygamber olarak gönderilince. **Güzel bir örneklik.** Ona indirilende, ona vahyedilen Kur'ân'da ve sizin görmüş olduğunuz üzere güzel ahlâkında ve kerem sahibi oluşunda. Dolayısıyla size düşen onu örnek almanızdır. Üçüncü yorum şudur: **Sizin için Resûlullah'ta vardır.** Müminlerle bir eşitliği vardır. Yani eğer size getirmiş olduğu ve örneklik ettiği hükümlerde ona uyarsanız onun müminlerle bir tür (iman ve itaatte) eşitlik oluşur. "Üsve" (الأسوة) eşitlik demektir. Bu, tıpkı insanların şöyle demesi gibidir: "Fulânun usvetü ğuremâihi" (فلان أسوة غرمائه), yani mal söz konusu kimseler arasında eşittir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun âyetin yorumu olması uygundur.

Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar için. Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah'ta Allah'tan korkan, âhiret gününe ve amellerin karşılığının görüleceğine iman eden kimseler için bir örneklik vardır. Münafık olan ve yeniden dirilişe inanmayan kimse için onda bir örneklik olmaz. **Allah'ın lütfuna umut bağlayanlar için** kelâmının şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani sizin için Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar için güzel bir örneklik vardır. Bu beyan şu anlama da gelebilir: Sizin için Resûlullah'ta, Allah'a ve âhiret gününe kavuşacağını umanlar için güzel bir örneklik vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah'ı çokça ananlar için.** Allah'ı anmanın O'nun nimeti ve lütfuna dair olması mümkündür. O'nu şükürler ve güzel övgüyle anar. Veya O'nun hükümranlığını ve mülkünü anar. Yahut O'nun yüceliğini ve azametini anar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ الْاَحْزَابَ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ
وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ اِلَّا اِيمَانًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾

[79] Firûzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, s. 443.

[§]22. *"Müminler düşman kuvvetlerini karşılarında görünce, 'Bu, Allah'ın ve resûlünün bize vâdettiği durumdur, Allah ve resûlü hep doğru söyler' dediler; bu onların ancak imanlarını ve teslimiyet duygularını arttırdı."* 325

[Müminlerin Savaş ve Benzeri Zor Durumlar Karşısındaki Tutumları]

Müminler düşman kuvvetlerini karşılarında görünce, Bu, **Allah'ın ve resûlünün bize vâdettiği durumdur dediler.** Nitekim O, bununla karşılaşacaksınız diye onlara haber vermiştir. Yine "yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar yoksulluk ve sıkıntı çekmişlerdir"[80] meâlindeki beyanda da bu durum bildirilmektedir. Onlar Allah'ın vâdettiği ve haber verdiği durumla karşılaşınca dediler ki: **Bu, Allah'ın ve resûlünün bize vâdettiği durumdur. Allah ve resûlü hep doğru söyler.** Bize bildirdiği vahiylerde söz konusu durum meydana gelmeden ve biz bununla karşılaşmadan O doğruyu söyler. **Bu onların ancak imanlarını arttırdı.** Yani onun onlara vâdedip haber verdiği olaylardan gördükleri ve karşılaştıkları tablolar, onların ancak vâdettiği ve bildirdiği haberlerde Resûlullah'a (s.a.) olan imanlarını ve tasdiklerini arttırdı. Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah onlara vâdedip bildirmişti ki Hendek günü şöyle birlikler olacak, şöyle ordular olacak ve sizler o gün şöyle durumlarla karşılaşacaksınız. Dolayısıyla o gün müminler bunu gördüklerinde ve bununla karşılaştıklarında dediler ki: **Bu, Allah'ın ve resûlünün bize vâdettiği durumdur, Allah ve resûlü hep doğru söyler. Bu onların ancak imanlarını ve teslimiyet duygularını arttırdı.** Aynı zamanda bu, Resûlullah'a olan tasdiklerini arttırdı[81]. Çünkü bu durum onun peygamberliğine dair bir mûcize ve delildir. Dolayısıyla bu, onların imanını ve tasdikini arttırmaktadır. **Teslimiyet duygularını.** Yani Allah'ın işine teslim olmalarını ve işlerin neticesini ona havale etmelerini arttırmıştır. Denildi ki: **Arttırdı.** Hendek günü onların başına gelenler. **Ancak imanlarını.** Önceki tasdiklerine ve önceki kesin inançlarına yeni tasdik ve inanç ekleyerek arttırdı. Yine onların Allah'ın emrine teslimiyetlerini de arttırdı. Çünkü söz konusu durumun başlarına geleceğini ezelde Allah onlara yazmıştı. Dolayısıyla onlar da işin neticesini Allah'a bıraktılar ve bu duruma sabrettiler. Bu beyanın asıl mânası belirtmiş olduğumuz yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

80 el-Bakara, 2/214.

81 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 59-61.

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ
قَضٰى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾

23. *"Müminlerden bir kısmı Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler, kimileri onun yolunda can verdiler, kimileri de ecellerini bekliyorlar;* (vâdlerini) *asla değiştirmediler."*

Müminlerden bir kısmı Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler. Müminlerden bir kısmı. Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: **Müminlerden bir kısmı.** Yani size göre mümin olanlar. **Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler.** Bir kısmı ise sözü yerine getirmedi. Bunlar da münafıklardır.
326 Çünkü bu beyanın zâhiri, müminler içerisinde [S]dış görünüş bakımından onlara göre mümin olan bir kısmının sözü, yerine getirmediğine delil teşkil etmektedir. Fakat gerçekte mümin olanlar sözünü yerine getirmiştir. İkinci mâna şudur: "Müminlerden bir kısmı" sözüyle Cenâb-ı Hak, bazı müminleri vermiş oldukları sözü yerine getirmekte bazı müminleri tahsis etmiştir. Bunlar savaşa çıkmışlar ve herhangi bir mazeret ileri sürmemişler, böylelikle bu sözü yerine getirmişlerdir. Bazı müminler ise mazeretlerinden dolayı geride kalmışlar, böylelikle onların bu sözü yerine getirme imkânları olmamıştır. **Kimileri onun yolunda can verdiler** meâlindeki ilâhî beyan bu mânadadır. Yani sözünü yerine getirmiştir. **Kimileri de bekliyorlar.** Mazeretlerinin ortadan kalkıp sözlerini yerine getirmeyi bekliyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı kimseler **Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: Bazı kişiler Bedir savaşını kaçırmışlardı. Onlar "eğer bir savaşla karşılaşırsak kesinlikle buna katılıp gereğini yapacağız" demişlerdi. Ahzâb günü geldiğinde bunlar savaştılar. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: **Müminlerden bir kısmı Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler, kimileri onun yolunda can verdiler.** Yani Allah'ın şâhitlik ettiği üzere canlarını verdiler. **Kimileri de bekliyorlar.** Savaşın olacağı başka bir günün gelmesini bekliyorlar ki Allah'a söz verdikleri üzere savaşsınlar. **(Vâdlerini) asla değiştirmediler.** Übeyy'in mushafında şöyledir: "ve minhüm men beddele tebdîlâ" (ومنهم من بدل تبديلا), yani kimileri vâdlerini değiştirmiştir. Bu durumda bu beyan başta sözünü ettiğimiz münafıklara dönüktür[82].

---

82 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XI, 92; Bu kırâat İbn Abbâs'a da nispet edilmiştir (bk. İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz*, IV, 378; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 114).

Kimileri onun yolunda can verdiler, kimileri de ecellerini bekliyorlar. Denildi ki: Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Bazıları Allah'a verdiği sözünü ve adağını yerine getirmiştir. Kimileri de yerine getirmeyi bekliyorlar. Bazıları şöyle demiştir: Kimileri onun yolunda can verdiler. Yani Allah yolunda öldürüldüler. Kimileri de bunu yerine getirmeyi bekliyorlar. Yani can vermeye yakındırlar.

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle demiştir: **Onun yolunda can verdiler.** Yani öldürüldüler ve ecellerini tamamladılar. Bu âyette geçen "en-nahb" (النحب) kelimesinin aslı söz vermektir. Bir topluluk düşmanla karşılaşmaları durumunda öldürülünceye veya Allah'ın kendilerine fetih nasip etmesine kadar savaşmaya söz vermiştir. Neticede de bu kimseler öldürülmüşlerdir[83].

[Ş] **(Vâdlerini) asla değiştirmediler.** Bu, **müminlerden bir kısmı Allah'a** 327
verdikleri sözü yerine getirdiler meâlindeki ilâhî beyan hakkında belirtmiş olduğumuz son yorumu güçlendirmektedir. Mazeretlerinden dolayı savaştan geri kalanlar sözlerini yerine getirememişlerdir. Mazereti bulunmayanlar ise savaşa çıkmışlar ve sözlerini yerine getirmişlerdir. Bunların hepsi Allah'a verdikleri sözde bir değişiklik yapmamışlardır. Çünkü mazeretlerinden dolayı geride kalmışlardır. Bunda ise vermiş olduğu sözü değiştirmek yoktur.

لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ
يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٤﴾

24. "(Böyle oldu ki) ***Allah, sözünde duranları sadakatleri sebebiyle ödüllendirsin, münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın! Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir.***"

(Böyle oldu ki) Allah, sözünde duranları sadakatleri sebebiyle ödüllendirsin. Sözlerini yerine getirdikleri için. **Münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın!** Bu beyan, münafıkların bir kısmının tövbe ettiklerini göstermektedir. Zira O, şöyle buyurmuştur: **Münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın!** Münafık olarak ölen kimseyi de cezalandırsın. **Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir.** Yani devamlı olarak bağışlayıcı ve esirgeyicidir. **Bağışlayıcıdır.** Zira onları bağışlamıştır. Onları günah işledikleri anda cezalandırmamıştır. Bilakis onlara mühlet tanımıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

83 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 349.

وَرَدَّ اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللّٰهُ
الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللّٰهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾

25. "Allah inkârcıları, hiçbir şey elde edemeden, kin ve öfkeleri ile geri çevirdi, Allah müminlere savaş için yetip arttı. Allah güçlüdür, üstündür."

Allah inkârcıları kin ve öfkeleri ile geri çevirdi. Yani Mekkeli inkârcıları Hendek günü geri çevirdi. **Hiçbir şey elde edemeden.** Bazıları şöyle demiştir: Yani ganimet elde edemeden. Yani Allah onları kin ve öfkeleri ile geri çevirdi, onlar hiçbir ganimet elde edemediler. Eğer buradaki hayırdan maksat ganimet ise bu âyetin, müminlerle savaş halinde bulunan kâfirlerin (ehl-i harb) müslümanların mallarını ele geçirmeleri durumunda mülkiyet elde edeceklerine delil gösterilmesi mümkündür. Nitekim O, **hiçbir şey elde edemeden** buyurmuştur. Yani mal elde edemeden. **Hiçbir şey elde edemeden** sözünün şu mânaya gelmesi de mümkündür: Müminleri kuşattıklarında ve onları hendeğe ihtiyaç duyacak kadar köşeye sıkıştırdıklarında, neredeyse avuçlarında oldukları bir durumda onların kendi ellerinde helâk olacaklarını ummuşlar ve arzu etmişlerdi. O, şöyle buyurmaktadır: Onlar umut edip bekledikleri bu mutluluğu elde edememişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

328 [S]**Allah müminlere savaş için yetip arttı.** Nitekim O, onların üzerine fırtına göndermiş ve onlara melekleri musallat etmiştir. Neticede müminler kâfirleri hezimete uğratmış, düşmanla savaş için bunlar yetip artmıştır. **Allah güçlüdür, üstündür.** Yani O, devamlı olarak güçlü ve üstündür. Çünkü zatıyla güçlüdür ve zatıyla üstündür. O'nun dostlarına zillet ve zayıflık ilişse bile O'na hiçbir zillet ilişmez. O, etrafındakilerle arkadaşları zillete ve zayıflığa düştüğünde kendilerinin de zillete düştüğü yeryüzündeki krallar gibi değildir. Çünkü bu krallar ordularıyla ve maiyetleriyle üstündürler. Allah ise zatıyla güçlü ve üstündür. Dostlarının ortadan kalkması ve zayıflığıyla O'na zillet ilişmez.

وَاَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ
فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَاْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾

26. "Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz."

[Benî Kurayza Yahudileriyle Savaş ve Onlara Verilen Ceza]

Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi. Rivayete göre yahudiler -Benî Kurayza yahudileri- Resûlullah'a ve müminlere karşı Ebû Süfyân'a ve onunla beraber olanlara destek oldular ve Hz. Peygamber'le aralarındaki antlaşmayı bozdular. Müşrikler hezimete uğrayınca Benî Kurayza yahudileri kalelerine sığındılar. Hz. Peygamber Medine'ye dönünce Cibrîl (a.s.) gelerek ona şöyle dedi: "Ey Muhammed! Allah'a andolsun ki gök ehli silâhlarını bırakmamışken sizler silâhlarınızı bıraktınız. Benî Kurayza'nın üzerine yürü". Hz. Peygamber ona şöyle dedi: "Onlara ne yapabilirim ki onlar kalelerine sığınmış durumdadırlar". Bunun üzerine Cibrîl (a.s.) şöyle dedi: Onların üzerine yürü. Allah'a andolsun ki yumurtanın düz ve sert taşa çarpıldığı gibi atlarla ve adamlarla onları çarpacağım ve onları kalelerinden çıkaracağım". Bunun üzerine Resûlullah insanlara çağrıda bulundu ve Benî Kurayza yahudilerinin üzerine yürümeyi emretti. Böylece müminler bir gece şöyle şöyle onları kuşattı, tâ ki Sâd b. Muâz'ın hükmüne razı olmaları için antlaşmaya
vardılar. Onlar da Sâd'ın vereceği hükme razı oldular. [S]Neticede Sâd onla- 329
rın savaşçılarının öldürülmesine, çocuklarının ve kadınlarının esir edilmesine hükmetmiştir. Denildi ki: Resûlullah o gün Sâd'a "ey Sâd sen onlar hakkında Allah'ın hükmüyle hükmettin" demiştir[84]. Onların savaşçıları kaleden çıkarıldı ve öldürüldü. Çocukları da esir alındı ve toprakları muhacirler arasında paylaştırıldı. Onun toplumu ve ensar "sen gayrimenkuller konusunda bizi değil de muhacirleri tercih ettin" demiştir. O da şöyle demiştir: "Sizler gayrimenkul sahibisiniz, bu topluluğun ise gayrimenkulleri bulunmamaktadır". Veya buna benzer sözler söylemiştir[85]. Bu, söz konusu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: **Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri indirdi.** Yani Resûlullah'a ve ashabına karşı Ebû Süfyân'a ve müşriklere destek verenlerin tümünü. **Kalelerinden.** Yani korundukları hisarlarından. **Kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz.** Bunlar savaşçılardır. **Bir kısmını da esir alıyorsunuz.** Bunlar kadınlar ve çocuklardır.

---

84 Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 12; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 64.

85 Bu hadise hakkında farklı rivayetler için bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 43; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, 233; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XX, 370-371, 388-392; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 141-142; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 72-78; İbnü'l-Münzir en-Nisâburî, *el-Evsat*, XI, 328-329; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 391-392; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 15-16.

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle demiştir: "Min sayâsîhim" (من صَيَاصِيهِم). Yani kalelerinden. "Sayâsî" (الصياصي) kelimesinin aslı öküzün boynuzlarından gelmektedir. Çünkü öküz bu boynuzlarla kendisini korumakta ve tehlikeleri bertaraf etmektedir. Dolayısıyla düşmanı engellediği için kalelere de "sayâsî" (صياصي) denilmiştir[86]. Bunun tekili "sîsatün" (صيصة) kelimesidir. "Sîsatü'd-dîk" (صيصة الديك) horozun ibiği demektir. Yine "es-Sîsatü" (الصيصة), dokumacının dokumada kullandığı küçük değnektir. Bu kelimelerin hepsinin çoğulu "sayâsî" (صياصي) şeklinde gelir.

وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطَؤُهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا

330 [§]27. ***"Onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı. Allah her şeye kādirdir."***

Onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı. Yani sahip olmadığınız. **Ayak basmadığınız bir toprak** sözü hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Burası Mekke topraklarıdır. Bazıları şöyle demiştir: Burası Şam toprakları ve beldeleridir. Bazıları şöyle demiştir: Burası Hayber topraklarıdır. Yani Allah orayı da size miras bırakacaktır. Mekke topraklarına gelince O, burayı oranın sakinlerinin eliyle fethedip bırakmıştır. Şam toprakları ve beldeleri de böyledir. Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre burası Rum ve Fars toprakları ve Allah'ın fethini nasip ettiği yerlerdir[87]. Hayber topraklarına gelince O, burayı fethetmiş, topraklarını belirttiğimiz kimselere paylaştırıp dağıtmış ve burayı fey arazisi yapmıştır. Bu, diğerlerinden daha uygun bir yorumdur. Bu âyette şu hususa dair delil vardır: Başkasının mülkünde onun yerine geçen ve söz konusu mülk ona kalıp intikal eden kimse ölümle veya başka bir sebeple vâris olarak nitelenir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı.** Yine "bizi bu cennet yurduna vâris kılan"[88] ve "Firdevs'e

---

86 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 349.

87 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 36; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 82; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3126.

88 "Onlar da 'Bize verdiği sözü yerine getiren ve cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan Allah'a hamdolsun!' diyecekler" (ez-Zümer, 39/74).

vâris olanlar"[89] meâlindeki ilâhî beyanlar da bu mânadadır. Yani orada kalacaklardır. "Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır"[90] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Yani göklerin ve yerin mülkü O'na kalacaktır. Yani bu hususta bir çekişme olmaz. Yine "yeryüzüne ve onun üzerindekilere ancak biz vâris oluruz"[91] meâlindeki ilâhî beyan da bu mânadadır. Yani orada kalıcı olan biziz. Bütün yaratılmışlar ise gidicidir.

Bu ve benzeri durumları belirtmenin -ki onlar zaten bu olayı yaşamışlardı- çeşitli yönden faydası olabilir. Bunlardan biri şudur: Bu hadiseler, başkalarına bu ümmetin ilk neslinin bu din konusunda katlandığı sıkıntı ve musibetleri, şu ulaşılan noktaya kadarki durumlarını bildirmek için anlatılmıştır. Dolayısıyla bunları bilelim ki biz de bu dini korumada ve bu din alanında onların çalıştığı gibi çalışalım. Söz konusu hadiselerin anlatılmasının ikinci sebebi şu olabilir: Cenâb-ı Hak onların düşmana karşı savaş hazırlıkları yapmalarını emretmiştir. Öyle ki onlara hendek açılması ve çeşitli vasıtalarla korunmaları emredilmiştir. Sonra emredildikleri vasıtaların dışında Allah'tan onlara yardım gelmiştir. [§]Bu hadise her zaman buna hazır olsunlar ve savaş hazırlığı 331
içerisinde bulunsunlar, bununla birlikte yardım ve zaferi bundan beklemesinler, sadece Allah'ın lütfu ve yardımına umut bağlasınlar diye böyle cereyan etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak onlar hakkında şöyle buyurmuştur: "Bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz"[92]. Üçüncüsü şudur: Canlarının ellerinden çıkması, düşmanın onları kuşatması ve onların düşmanın ellerinde olması, onların Allah'ın merhametinden ve yardımından ümit kesmelerine sebep olmaması içindir. Çünkü onlardaki korku belirtildiği gibi oldukça ileri seviyedeydi. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususta şöyle buyurmuştur: "Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz. İşte o zaman müminler büyük bir imtihan geçirdiler ve adamakıllı sarsıldılar"[93]. Yine bu âyette Resûlullah'ın nübüvvetini ispat etmeye dair delil vardır. Çünkü o, onlara zafer vâdetmiş ve netice onun dediği gibi olmuştur. Bu, peygamberin

---

89 "İşte, asıl bunlar vâris olacaklardır. (Evet) Firdevs'e vâris olan bu kimseler, orada ebedî kalıcıdırlar" (el-Mü'minûn, 23/10-11).

90 Âl-i İmrân, 3/180; el-Hadîd, 57/10.

91 Meryem, 19/40.

92 "Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız" (et-Tevbe, 9/25-26).

93 el-Ahzâb, 33/10-11.

bildirdiği ve vâdettiği her şeyde onun doğruluğunu bilmeleri içindir. Allah **her şeye**, fetih, yardım ve diğer hususlara, **kādirdir.**

O zamana kadar ayak basmadığınız bir toprak meâlindeki ilâhî beyana dair bazıları şöyle demiştir: Burası kıyâmet gününe kadar müslümanların hâkim olacağı topraklardır.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾

28. "Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım."

[Hz. Peygamber'in Eşlerini Muhayyer Bırakması]

Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Onlar Resûlullah'ın hayatında oturmuş eşler seçmeye başlamışlardır. Bunun üzerine bu davranışlarından dolayı onları kınamak ve ayıplamak üzere âyet nâzil olmuştur. Fakat bu görüş gerçeğe uzaktır ve imkânsızdır. Hz. Peygamber'in hanımlarının o hayattayken ve nikâhı altındayken eş seçmeleri imkânsız bir durumdur. Bu, onlar hakkında kötü zanda bulunmaktan ibarettir. Bazıları şöyle demiştir: Onlar Hz. Peygamber'den nafaka talep etmişler, bunun üzerine bu beyan nâzil olmuştur.
332 [S]Denildi ki: Onlar dünya hayatına ilişkin bazı konularda konuşmuşlar ve buna itimat etmişlerdi. Bunun üzerine onları kınamak ve ayıplamak üzere bu âyet nâzil olmuştur. Buna benzer görüşler söylemişlerdir. Hz. Peygamber'in eşleri hakkında belirtilen durumlar ve herhangi bir başka sebep olmaksızın Allah'ın, resûlünü ve hanımlarını ayrılmakta muhayyer bırakıp tercihte bulunmakla imtihan etmiş olması da mümkündür. Buna göre Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'a eşlerini muhayyer bırakması emredilince o, benden başladı ve şöyle dedi: "Ey Âişe! Sana bir meseleyi bildireceğim, bu konuda acele etmemelisin, anne-babana da danışıp öyle karar vermelisin". Âişe (r.a.) şöyle dedi: O, anne-babamın kendisinden ayrılmamı istemeyeceklerini biliyordu. Sonra o, şöyle dedi: Allah buyuruyor ki: **Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım.** Yok, eğer Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere

büyük bir ödül hazırlamıştır"[94]. Ona şöyle dedim: Bu meseleyi mi anne-babama danışayım? Ben Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu istiyorum. Onun diğer eşleri de benim yaptığım gibi yaptılar[95]. Bazı rivayetlere göre Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Bilakis Allah'ı resûlünü ve âhiret yurdunu tercih ediyorum[96]. Âişe'nin "Resûlullah'a hanımlarını muhayyer bırakma emredilince" meâlindeki sözleri bunun, peygamber eşleri hakkında belirtilen dünya nimetlerine itimat etme veya belirtilen konuşmaları yapma gibi durumlar söz konusu olmaksızın ilâhî bir imtihanın başlangıcı olduğunu göstermektedir.

Yine bu âyette çeşitli konulara dair deliller vardır. Bunlardan biri dünya ve süsünü helâl ve güzel yoldan istemenin mübah olduğudur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım.** Çünkü eğer bu durum peygamber eşleri için helâl olmasaydı ve bu husus onlara yasaklanmış olsaydı Resûlullah onlardan ayrılmazdı, aksi takdirde onlar yasaklanmış bir işi tercih etmiş olurlardı. O, belirtilen yasaklanmış işi tercih etmemeleri için eşlerini kendi elinde bulundurma hakkına sahipti. Bu, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* söz konusu durumun helâl ve güzel bir yoldan olduğunu göstermektedir. İkincisi şudur: Bu âyet, belirtilen dünya nimetlerinin, süslerinin ve faydalanacağı bu tür imkânların Resûlullah'ta bulunmadığını göstermektedir. [§]Zira onda bunlar bulunmuş olsaydı, bunlar 333
bulunduğu halde belirtilen sebeplerle onun, eşlerini ayrılıp ayrılmamakta serbest bırakması düşünülemezdi. Hz. Peygamber'de bunlar varken eşleri de ondan ayrılmayı tercih etmezlerdi. Dolayısıyla bu durum, Hz. Peygamber'de söz konusu dünya süsünün ve konforunun bulunmadığını göstermektedir. "Hz. Peygamber'de dünyevî imkânlar bulunmaktaydı ve zenginlik fakirliğe tercih edilir" diyenin sözü bu delille geçersiz olur. Üçüncüsü şudur: Bu âyette Hz. Peygamber'in eşlerinin, boşaması durumunda kendisi hayattayken başkasıyla evlenebilmelerinin caiz olduğuna dair delil vardır. Çünkü eğer helâl olmasaydı **gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım** demesinin bir mânası olmazdı. Zira onlar, kendilerinde belirtilen dünyevî imkânlar olduğu halde başkalarıyla evlenmeleri helâl olmasaydı, bu durum onları kötülüğe sevkedebilir. Dolayısıyla bu beyan, Hz. Peygamber'in hayattayken onları boşaması durumunda onların başkasıyla evlenmelerinin caiz olduğunu göstermektedir. Fakat onun vefat etmesi halinde eşlerinin başkasıyla evlenmesi caiz değildir. Dolayısıyla sanki hayatta imiş gibi Hz. Peygamber'in

---

94 Bir sonraki âyet-i kerîme
95 Buhârî, "Tefsir", 33/5. Müslim, "Talâk", 22.
96 Müslim, "Talâk", 29.

eşlerine dair onun hakkında özel bir hüküm söz konusudur. "Diğer müminlere değil, zatına mahsus olarak"[97] meâlindeki ilâhî beyanı şu mânaya gelir: Bu âhirettedir. Onlar, Hz. Peygamber'in vefat etmesi halinde hiç kimseye helâl olmazlar. Dolayısıyla onlar, cennette de onun hanımlarıdırlar.

Sahâbe, ayrılma konusunda karısını muhayyer bırakan ve eşi ayrılmayı tercih eden kimse hakkında farklı görüşler benimsemiştir. Bir kısmı şöyle demiştir: Eğer bir kişi karısını muhayyer bırakır, kadın da kocasını tercih ederse, bu "ric'î talâk"tır. Eğer bu kadın kendisini tercih ederse bu "bâin talâk"tır. Bu Hz. Ali'nin (r.a.) görüşüdür. Bir kısmı şöyle demiştir: Eğer muhayyer bırakılmış kadın kendisini tercih ederse bu "üç talâk"tır. Eğer bu kadın kocasını tercih ederse bu talâk sayılmaz. Bir kısmı ise şöyle demiştir: Eğer bu kadın kocasını tercih ederse bu, talâk sayılmaz. Fakat eğer kendisini tercih ederse bu, "bâin talâk"tır[98].

334 [S]Bize göre muhayyer bırakmanın kendisi talâk sayılmaz. Eğer kadın kocasını tercih ederse bu talâk değildir. Eğer kadın kendisini tercih ederse bu, "bâin talâk" sayılır[99]. "Eğer kadın kocasını tercih ederse bu, talâk sayılmaz" sözüne gelince bu, Hz. Âişe'den rivayet edilen şu sözlerden dolayıdır: Resûlullah bizi muhayyer bıraktı, biz de onu tercih ettik. Bu bir talâk olarak sayılmadı[100]. "Eğer kadın kendisini tercih ederse bu 'bâin talâk' olur" sözüne gelince bu hükmün sebebi şudur: Adam karısını, kendisini veya kocasını tercih etmekte muhayyer bırakmıştır. Eğer kadın kendisini tercih etmişse bu "bâin talâk" sayılır. Çünkü eğer bunu "ric'î talâk" sayarsak kendisini tercih etmiş sayılmaz, aksine kocasını tercih etmiş sayılır. Zira bu durumda kadın, istesin veya istemesin kocanın karısına dönme hakkı olur. Halbuki muhayyer bırakma belirttiğimiz gibi iki taraflıydı. Ayrıca muhayyer bırakma fiilinin kendisi talâk sayılır diyenin sözüne gelince, bu geçersiz bir görüştür. Çünkü belirttiğimiz gibi Resûlullah hanımlarını muhayyer bırakmış ve bu, talâk sayılmamıştır. Kadının kendisini tercih etmesi durumunda bunun üç talâk olduğunu söyleyen görüşe gelince, eğer muhayyer bırakmada üç talâkı telaffuz etmişse bu, bize göre de böyledir. "Ric'î talâk" olduğunu söyleyen görüşe gelince, eğer talâk lafzını açıkça söylemişse bu, bize göre de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

97 bk. el-Ahzâb, 33/50.

98 bk. Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VII, 9-10; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, (thk. el-A'zamî), I, 378.

99 Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 248-249; Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, IV, 258-263.

100 Buhârî, "Talâk", 5; Müslim, "Talâk", 27.

Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız. Buradaki irade, dünya hayatı ve güzelliklerinin tercihine dayalı bir iradedir. Yoksa kalbî bir yönelme ve buna dair bir rıza mânasına gelmez. Aynı şekilde "yok eğer Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız"[101] meâlindeki ilâhî beyan da tercihe dayalı bir iradeyi ifade etmektedir. Bu, kalbin yönelmesi ve buna rıza gösterilmesi değil, fiilen irade ve tercih edilmesidir. Çünkü her mümkün varlıkta şehvet bulunmaktadır ve böyle bir ihtiyaç onun tabiatına yerleştirilmiştir. Böyle bir varlığın kalbi, dünya hayatında yararlandığı ve zevk duyduğu nesnelere ve eylemlere yönelir, bunlara dayanır, bunlardan razı olur ve bunları sever. Dolayısıyla bu olgu, Cenâb-ı Hakk'ın buradaki iradeden, kalbin irade edip razı olmasını değil, fiilî ve tercihe dayalı iradeyi murat ettiğini göstermektedir.

[§]Yine bu âyette, belirttiğimiz gibi eşlerinin Resûlullah'tan ayrılmayı ter- 335
cih etmeleri durumunda başkalarıyla evlenmelerinin caiz oluşuna dair delil vardır. Çünkü belirtildiği gibi onlara yararlanacakları nimetler verilir. Bilinmektedir ki onlar bunları kendileri kazanamaz ki onlardan yararlansınlar. Onlarda yararlanacakları nimetler bulunmamaktadır. Bu da, kocalarının mallarından kendilerine yararlanacakları payların verildiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu beyan, Hz. Peygamber hayattayken eşlerinin kendisinden ayrılması durumunda, onların başkasıyla evlenmelerinin caiz olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ
لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

29. "Yok eğer Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır.

Yok eğer Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız. Bilinmektedir ki onlar eğer dünya hayatını ve güzelliklerini tercih ederlerse Allah'ı istemeleri mümkün değildir. Fakat bunun Allah'a nispet edilmesi onların Resûlullah'la birlikte kalmayı tercih etmelerinden dolayıdır. Dolayısıyla bu, Allah'a ve resûlüne nispet edilen her durumdan maksadın Resûlullah olduğunu göstermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlar da olduğu gibi: "Bilin ki, ganimet olarak aldı-

---

[101] Bir sonraki âyet-i kerîme.

ğınız herhangi bir malın beşte biri Allah'a, resûlüne aittir"[102]; "De ki: Ganimetler Allah ve peygambere aittir"[103]. Buna benzer beyanlar mevcuttur.

Ayrıca dünya hayatına dair zühd iki şekilde olur. Bunlardan biri, kendisiyle dünya nimetlerinin genişlediği ve dünyada refahın elde edildiği kazanç yollarının terkedilmesidir. Yine başkasını kendisine tercih etmesi, kendisine helâl ve güzel kılınan nimetleri haram kılmaksızın darlık halinin tercih edilmesidir. İkincisi, helâl ve temiz kılınan nimetlerin haram kılınması söz konusu olmaksızın, kendisinde bulunanı başkası için harcamak, başkasını kendisine tercih etmesi ve onu kendisinden daha öncelikli yapmasıdır.

Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır. Bu beyan şu mânaya gelebilir: Yani Resûlullah'la birlikte kalmayı tercih ettiklerinde bu davranışlarıyla güzel davranan kimseler olurlar ve dolayısıyla Cenâb-ı
336 Hak, onlara bildirmiş olduğu mükâfatı hazırlamıştır. [§]Dolayısıyla onların bu tercihi güzel davranmak (ihsan) olur ve bildirilen mükâfatı hak ederler. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Eğer Allah'ı ve peygamberini diliyorsanız** ve bu davranışta devam ederseniz, salih ameller ve güzel işler yaparsanız, tâ ki böyle bir hal üzere ömrünüzün sonuna varırsanız, size bu mükâfat hazırlanır. Yoksa sadece Resûlullah'la kalmayı tercih etmekle bunu elde edemezsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا
الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

30. "Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayasızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır, bu Allah için kolay bir şeydir."

[Hz. Peygamber'in Hanımlarına Yönelik Uyarılar]

Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayasızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır. Bazıları şöyle demiştir: Açık hayasızlık, açık itaatsizlikdir (nüşûz). Bazıları şöyle demiştir: Hayır, bilakis açık hayasızlık, açıkça zina

---

102 "Eğer Allah'a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, resûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir" (el-Enfâl, 8/41).

103 "Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve peygambere aittir" (el-Enfâl, 8/1).

etmektir. Burada "mübeyyene" (مبينة) kelimesi şeklinde de kullanılır ve bu, dört adil kişinin şahitliğiyle sâbit olmuş zina anlamına gelir. Kesra ile "mübeyyine" (مبينة)[104] şeklinde okunursa apaçık anlamına gelir. **Onun cezası ikiye katlanır.** Denildi ki: Dünyada hem kırbaç hem de recm cezası. Bazıları şöyle demiştir: **Onun cezası ikiye katlanır.** Dünyada ve âhirette. Dünyada kadınlara ait haddin iki katı ceza verilir. Âhirette ise diğer kadınların azabının iki katı cezalandırılır. Fakat eğer bu dünyadaki ceza ile ilgiliyse, bu dünyada recmin iki katı ceza nasıl bilinebilir? Ki tek bir recmin haddi de bilinmiyor. Eğer bu, âhiretteki azabı ifade ediyorsa O, "açık hayasızlık" sözünü nasıl zikretsin ki? Zira bu durum Allah katında zaten apaçıktır. En uygun olanı bazı müfessirlerin söylediği
gibi belirtilen iki kat azabın âhirette olmasıdır. [§]Görmez misin ki Cenâb-ı 337
Hak onlara iki kat sevap vereceğini bildirmiştir[105]. Bunun âhirette olduğu bilinmektedir. Azap da buna göredir. **Açık** sözüne gelince bu, insanlar açısından açık oluşu mânasındadır. Nitekim zaten Allah katında apaçıktır. Böyle bir kullanım dil bakımından mümkündür. Bunun "dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız"[106] meâlindeki ilâhî beyanla bağlantılı olması mümkündür. Eğer onlar dünya hayatını ve güzelliklerini tercih ederlerse ve ne zaman bir açık hayasızlık yaparlarsa Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu gibi cezaları ikiye katlanır. Fakat eğer Resûlullah'la kalmayı ve âhiret yurdunu tercih ederlerse bu durumda Cenâb-ı Hak onlara iki kat sevap verir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Eğer Resûlullah'la kalmayı ve âhiret yurdunu tercih eder, sonra da bir hayasızlık yaparlarsa belirtilen azabın iki katı cezalandırılırlar. Bunun sebebi onların Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu tercih ettikleri takdirde işledikleri günahın cezasını görmeyeceklerini zannetmemeleri içindir. Aksine bu onlara yönelik şöyle bir bildirimdir: Siz âhiret yurdunu tercih etseniz dahi sonra da belirtilen günahı işlediğinizde başkalarının iki katı azapla cezalandırılırsınız, eğer Allah'a ve resûlüne itaat ederseniz iki kat sevap kazanırsınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

104 Ebû Câfer, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Yâkub, Hafs rivayetiyle Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef "yâ" harfinin kesralı kılınmasıyla "bifâhişetin mübeyyinetin" (بفاحشة مبينة) şeklinde okumuştur. İbn Kesîr ve Ebû Bekir rivayetiyle Âsım, "yâ" harfinin fethalı kılınmasıyla "bifâhişetin mübeyyenetin" (بفاحشة مبينة) şeklinde okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 178).

105 İmam, bir sonraki âyet-i kerîmede bildirilen hususa işaret etmektedir.

106 Bir önceki âyet-i kerîme.

Bu Allah için kolay bir şeydir. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Yani onlara azap etmek **Allah için kolay bir şeydir.** Yani kolay ve basit bir iştir. Resûlullah'ın konumu dolayısıyla bu O'na ağır ve zor gelmez. Bilakis O'nun için kolay ve basit bir şeydir. İkinci yorum şudur: Yani sizin hayasızlık yapmanız ve günah işlemeniz Allah nezdinde basit bir hadisedir. Yani O'na bir zarar ve buna dair kötü bir netice ilişmez. Bu, dünyada bir kralın seçkin yakınlarının isyankârlığı gibi değildir. Zira yakınları ona isyan ettiğinde ve ondan yüz çevirdiklerinde krala zarar ilişir ve zillete düşer. Allah Teâlâ ise zatıyla üstündür ve hiç kimseye muhtaç değildir. Kullarının isyan etmesi O'na bir zarar vermez. Bilakis böyle bir durumda kulların kendisi zarar görür.

وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَٓا اَجْرَهَا
مَرَّتَيْنِۙ وَاَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَر۪يمًا ﴿٣١﴾

338 [§]31. ***Sizden kim de Allah'a ve resûlüne itaat eder, güzel şeyler yaparsa onun hak ettiği karşılığı iki kere veririz, ayrıca onun için değerli bir nasip de hazırladık.***

Sizden kim de Allah'a ve resûlüne itaat ederse. Yani sizden kim Allah'a ve resûlüne boyun eğerse. **Güzel işler yaparsa onun hak ettiği karşılığı iki kere veririz.** Âyette Resûlullah'ın konumu ve değerinin yüceliğinden dolayı eşlerinin faziletine ilişkin delil bulunmaktadır. Zira Cenâb-ı Hak kadınlar arasından onlara mahsus olarak özel bir hitapta bulunmuştur. Bu durum şu ilâhî beyanla Meryem'e hitap etmesi gibidir: "Ey Meryem! Rabb'ine ibadet et; secdeye kapan, huzurunda eğilenlerle beraber sen de eğil"[107].

İmam Şâfiî, **onun hak ettiği karşılığı iki kere veririz** ilâhî beyanını "boşama iki keredir"[108] beyanına dair yorumuna delil getirmiştir. O şöyle demektir: "Boşama iki keredir". Yani yeni bir boşama yapmaksızın ve ikisi arasında bir fasıla olmaksızın bir zamanda ve bir defada yapılan iki boşamadır. O, bu görüşüne **onun hak ettiği karşılığı iki kere veririz** mealindeki ilâhî beyanı delil getirmektedir. Yani ikisi arasında yeni bir fiil yapmadan, tek bir fiil karşılığında ona iki ecir veririz. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Size rahme-

107 Âl-i İmrân, 3/43.
108 el-Bakara, 2/229.

tinden iki kat versin"[109], Yani iki ecir versin[110]. Fakat bize göre "vermek", "vâcip kıldı" mânasında kullanılabilir. Yani Cenâb-ı Hak ona iki kere karşılık vermeyi vâcip kıldı. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Bu yüzden Allah onlara dünya nimetini ve âhiret nimetinin de güzelini verdi"[111]. Yani onlar için dünya nimetini ve âhiret nimetini vâcip kıldı. Bu da böyledir. Buna benzer kullanımlar çoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ
بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٣٢﴾

[§]32. ***"Ey peygamber hanımları! Kendinizi kötülüklerden korumanız*** 339
şartıyla, siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin, sonra kalbinde kötülük bulunan umuda kapılır, sizden beklendiği şekilde konuşun."

Ey peygamber hanımları! Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Dil âlimlerinin bir kısmı şöyle demiştir: "Ehad" (أحد), "vâhid" (واحد) kelimesinden daha geneldir. Çünkü o, hem biri hem de çoğulu ifade edebilir. "Vâhid" kelimesi ise sadece bir kişiyi ifade eder. Bu kelimeyle bir kişiye hitap edilir. **Kendinizi kötülükten korumanız şartıyla.** Bu beyan şu mânaya gelebilir: Eğer dünya ve güzelliklerini tercih etmekten sakınırsanız. Yine Resûlullah'ı ve âhiret yurdunu tercih etmeye aykırı davranmaktan sakınırsanız. Söz konusu beyanının, ön-

---

109 "Ey iman edenler! Allah'a saygısızlıktan sakının ve resûlüne iman edin ki size rahmetinden iki kat versin" (el-Hadid, 57/28).

110 "Ebû Hanife şöyle demiştir: Aynı anda üç talâk gerçekleşir, fakat haramdır ve bidattir. İmam Şâfii şöyle demiştir: Kişinin karısını aynı anda üç defa boşaması haram değildir. O, üç talâkın geçerli olmayacağını, zira Cenâb-ı Hakk'ın "boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir" mealindeki âyette üç talâkı birbirinden ayırdığını, dolayısıyla O'nun birbirinden ayırmayı emrettiği talâkı bir araya getirmenin caiz olmadığını söyleyenlere karşı şöyle delil getirir: Buna iki şekilde cevap verilir. Bunlardan biri şudur: Buradaki amaç talâkın sayısı ve bunun üç olduğu, boşayan kimsenin iki talâktan sonra dönme hakkının olduğu, fakat üçüncüden sonra başka bir kişiyle evlenmeden karısına dönme hakkının bulunmadığıdır. Buradaki maksat talâkın birbirinden ayrılması veya birleştirilmesi değildir. İkincisi şudur: "Boşama iki keredir" ilâhî beyanı, bunun iki zamanda değil bir vakitte oluşunu gerektirir. Tıpkı "onun karşılığını iki kere veririz" ilâhî beyanı gibi. Yani bir vakitte iki karşılık veririz, iki vakitte değil. Onlar aynı vakitte üç talâkın gerçekleşmesini haram kıldıkları gibi aynı anda iki talâk verilmesini de haram kılmaktadırlar (Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, X, 118, 121).

111 Âl-i İmrân, 3/148.

cekiyle bağlantısı olmaksızın başlangıç olması da mümkündür. Bu durumda şu mânaya gelir: Allah'a ve resûlüne karşı gelmekten sakınırsanız. **Kendinizi kötülüklerden korumanız şartıyla, siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz.** Zira sizler peygamberin eşlerisiniz, vahye nezaret etmektesiniz, Resûlullah'la gece-gündüz birliktesiniz, onun fiillerini ve yaptıklarını görmektesiniz. Dolayısıyla Allah'tan sakınmak, dünyaya meyletmeyi ve ona dayanmayı terketmek, vahye nezaret etmeyen ve sadece belirli sürede Resûlullah'la birlikte olan kimselere göre size daha fazla yaraşır. Söz konusu beyan şu mânaya da gelebilir: **Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz.** Başka kadınlara olan üstünlüğünüz açısından. Çünkü siz âhirette Resûlullah'ın hanımlarısınız, Resûlullah'ın ulaştığı derecelere yükseleceksiniz ve onunla beraber olacaksınız. Zira siz fazilet ve derece bakımından herhangi bir kadın gibi değilsiniz. **Kendinizi kötülükten korumanız şartıyla.** Belirttiğimiz üzere Resûlullah'a muhalefet etmekten, dünya hayatı ve güzelliklerini tercih etmekten, dünyaya meyletmekten ve ona dayanmaktan kendinizi korumanız şartıyla. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin. Denildi ki: Sözü yumuşatarak konuşmayın. **Sonra kalbinde kötülük bulunan umuda kapılır.** Bazıları şöyle demiştir: Yani kalbinde kötülük ve zina arzusu bulanan. **Sizden beklendiği şekilde konuşun.** Yani sert ve katı. Bazıları şöyle demiştir: **Sonra kalbinde kötülük bulunan umuda kapılır.** Yani kalbinde münafıklık bulunan. Bu, daha uygun bir yorumdur. Çünkü Resûlullah'ın ashabından hiç kimsenin hiçbir şekilde onun eşleriyle evlenme umudu veya onlara yönelik bir arzu içerisinde olması mümkün değildir. Zira biz biliyoruz ki Resûlullah'ın onların eşleriyle evlenmek istediğini bilmiş olsalardı Resûlullah'ın evlenmesi için onlar kendi
340 eşlerini boşarlardı. Dolayısıyla onların bu durumu bilindikten sonra [§]onlardan herhangi birinin Resûlullah'ın eşleriyle evlenme arzusu şöyle dursun onlarla evlilik dışı bir ilişkiyi düşünmeleri mümkün değildir. Fakat eğer böyle bir durum olmuşsa söz konusu kişi münafıklardandır. Onların Resûlullah'ın hanımlarıyla evlenmeyi istemeleri mümkündür. Çünkü Resûlullah'ın hanımları nesep, konum ve güzellik itibariyle insanların en değerlisiydiler. Dolayısıyla belirttiğimiz sebeplerle münafıkların, Resûlullah'ın eşlerine karşı sapkın isteklerinin olması mümkündür. Fakat müminlere gelince belirtmiş olduğumuz sebeplerle onların böyle bir isteğinin olması mümkün değildir. Buna şu ilâhî beyan işaret etmektedir: "Sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım"[112]. Bu âyet onların kendileriyle evlilik istenilen ve umut edilen kimseler olduğunu göstermektedir.

---

[112] el-Ahzâb, 33/28.

Bazıları şöyle demiştir: **Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin.** Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Hayasızlığa yakın duran bir söz söylemeyin. **Sonra kalbinde kötülük bulunan umuda kapılır. Sizden beklendiği şekilde konuşun.** Yani hayasızlığa yakın durmayan, bilindik ve güzel bir söz söyleyin. Fakat bu, gerçeğe uzak bir yorumdur. **Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin.** Yani erkeklere bir rağbeti, dünyaya yönelmeyi ve meyletmeyi ifade ettiği bilinen sözler söylemeyin. **Sizden beklendiği şekilde konuşun.** Yani içerisinde kötülüğü değiştirme ve iyiliği emretme bulunan sözler söyleyin. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin.** Yani sözü yumuşatmayın. **Sizden beklendiği şekilde konuşun.** Yani doğru olanı konuşun[113].

وَقَرْنَ فِى بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْاُولٰى وَاَقِمْنَ
الصَّلٰوةَ وَاٰتِينَ الزَّكٰوةَ وَاَطِعْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ
عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾

33. Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resûlüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir.

Evlerinizde oturun. "Ve karne" (وقرن) beyanındaki "kâf" harfinin kesralı ve fethalı kılınması olmak üzere iki şekilde okunmuştur. Kesralı okunması halinde kelime "vakar" kökünden gelmiş olur. "Ve karne" (وقَرن) şeklinde fethalı okuyanlar ise kelimeyi "bir yerde durma, bir yere yerleşme" kök anlamından türetmişlerdir[114]. **Daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın.** Bazıları şöyle demiştir: Câhiliye dönemindeki açılıp saçılma şudur: Resûlullah'ın peygamber olarak gönderilmesinden önce Câhiliye kadınları güzelliklerini açıp saçarak dışarı çıkıyorlardı. Dolayısıyla Allah Teâlâ, Resûlullah'ın hanımlarına güzelliklerini örtüp kapatmayı ve bunların üzerine dış elbisesi (cilbâb)

---

113 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 350.

114 Ebû Câfer, Nâfi' ve Âsım, "ve karne" (وقَرن) şeklinde fethalı okumuştur. Diğer kıraât imamları ise "ve kırne" (وقِرن) şeklinde kesralı okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 358).

341 örtmeyi emretmiştir. [§]Bu durum şu ilâhî beyanda bildirilmiştir: "Dış giysilerini üzerlerine bürünsünler"[115]. Bazıları şöyle demiştir: **Daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın.** Bu, İbrahim'in (a.s.) içinde doğduğu Câhiliye devridir. Kendilerine çok mal verilmişti, kadınlar o dönemde aşırı bir şekilde açılıp saçılıyorlardı. O, eşlerine iffeti ve bu davranışı terketmelerini emretmişti. Cenâb-ı Hakk'ın önceki Câhiliye'den neyi ve kimleri murat ettiğini tam olarak bilemeyiz: Resûlullah'ın peygamber olarak gönderilmesi dönemine yakın bir vakitte yaşayanları mı yoksa önceki ümmetler içerisinde yaşayanları mı? "Teberrüc" (التبرّج) sanki güzelliklerini göstererek dışarı çıkma mânasında olmalıdır.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu beyan "ve kırne fi buyûtikünne" (وقِرن فى بيوتكن) şeklinde esre iledir ve vakar kök mânasından gelmektedir: "vekara fî menzilihî, yekıru, vukûraten" (وقر فى منزله، يَقِرُ، وُقُورَة). "Ve karne" (وقَرن) şeklinde fethalı olarak "yerleşme, durma" kök mânasından gelmektedir. Sanki "karra, yekarru" (قرّ، يقَرُّ) kökünden türemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak "ıkrarne fî buyûtikünne" evinizde kalın (اِقْرَرْنَ فى بيوتكن) buyurmayı murat etmiş, ilk "râ" harfini hazfetmiş ve bunun fethasını "kaf" harfine nakletmiştir. "Zalne fî mevdi'i kezâ" (ظَلْن فى موضع كذا), yani şu yerde kalıp durdular denilmesi gibi. Bu kelime "zalilne" (ظَلِلْنَ)'den dönüşmüştür. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Fezaltüm tefekkehûn" (فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ)[116], yani şaşırır kalırdınız. "Kurratü'l-'ayn" (قرّة العين) ifadesi dışında "karra, yekırru" (قرّ، يقِرُّ) kalıbını işitmiş değiliz. Yerleşme/istikrar mânasında ise "karra, yekarru" (قرّ، يقَرُّ) kalıbı kullanılmaktadır[117].

Namazı güzelce kılın, zekâtı verin. Onlara yönelik bu emrin, süs eşyalarından zekât vermelerine ilişkin olması mümkündür. Çünkü onlar bu süs eşyalarından başka zekât vermeyi gerektirecek bir mala sahip değillerdi. Görülmez mi ki O, onların dünya hayatı ve güzelliklerini tercih etmeleri halinde onlara bunlardan verilmelerini ve güzel bir şekilde serbest bırakılmalarını vâdetmiştir[118]. Eğer onlarda fazla mal bulunmuş olsaydı, Resûlullah'ın onlara verecek malı olmasaydı da kendileri bunu harcar ve bundan yararlanırlar ve
342 ondan bunu istemezlerdi. [§]Bu durum, onların dünya malından bir şeye sahip olmadıklarını göstermektedir. Bu âyet zâhiri mânası itibariyle süs eşyaları için zekât verilmesi gerekliliğine delil getirilebilir. İbn Abbâs'tan (r.a.) bu görüş

---

115 el-Ahzâb, 33/59.
116 "Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız" (el-Vâkıa, 56/65).
117 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 350-351.
118 İmam, bu sûrenin daha önceki geçen 28. âyetine işaret etmektedir.

rivayet edilmiştir[119]. **Namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resûlüne itaat edin.** Cenâb-ı Hak onlara namazı güzelce kılmayı, zekât vermeyi, Allah ve resûlüne itaat etmeyi emretmiştir ki onlar Resûlullah'la beraber kalmayı ve onun şahsını tercih etmek suretiyle bunun kendilerine âhirette yeterli olduğu ve bunun dışında bir ibadetin kendilerine zorunlu olmadığı gibi bir düşünceye kapılarak aldanmasınlar. Bilakis bu onlara yönelik şöyle bir bildirimdir: Siz dünya hayatını ve güzelliklerini bırakıp Resûlullah'la kalmayı ve onun şahsını tercih etmiş olsanız da bu durum belirtilen ibadetleri yerine getirmekten sizi müstağni kılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ey peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet öncekinden bağımsızdır. Çünkü ilki Resûlullah'ın hanımları, ikincisi ise onun ailesi hakkındadır. Bu Râfizîler'in görüşüdür. Onlar bu âyetin öncekinden bağımsız olduğunu çeşitli şekillerde savunmaktadırlar. Bunlardan biri şudur: Resûlullah'ın hanımı Ümmü Seleme'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bundan Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin kastedilmiştir". Yine o şöyle demiştir: "Bu âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber bir elbise almış ve bu kimselerin üzerine koymuştur. Sonra da o şu âyeti okumuştur: **Ey peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermektir.** Ümmü Seleme evin kenarından "Yâ Resûlallah! Ben Ehl-i Beyt'ten değil miyim?" demiş, bunun üzerine Resûlullah "evet öylesin inşallah" demiştir[120]. Hasan b. Ali'nin Kûfe'de insanlara şöyle diyerek hitap ettiği rivayet edilmiştir: "Ey Kûfe ehli! Bizim hakkımızda Allah'tan korkun. Bizler sizin emirleriniz ve misafirleriniziz. Biz, Allah'ın, hakkımızda **Ey Peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermektir** buyurduğu Ehl-i Beyt'iz[121]. Yine Râfizîler şöyle demektedirler: İlk âyette müennes siga kullanılmıştır. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resûlüne itaat edin.** Bu âyet ise müzekker sigayla bildirilmiştir. Bu, söz konusu âyetin öncekinden bağımsız olduğunu göstermektedir. Yine onlar şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hak onlardan kirliliği gidermeyi ve onları tertemiz kılmayı, şartlı (mukayyed) olarak değil, mutlak olarak vâdetmiştir. Bu bildirilen kirlilik, hanımları [§]hakkında mümkün olan bir durumdur. Âyet, bildirilen kimseler ve 343
Ehl-i Beyt hakkında ise böyle bir durum mümkün değildir. Yine onlar şöyle demektedirler: Size benden sonra iki emanet bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve

---

119 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, IX, 71.

120 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 214. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 292; Tirmizî, "Tefsîr", 33.

121 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3132; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 93; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI, 161.

soyum (itretim) olan Ehl-i Beyt'im. Bu ikisine tutunduğunuz müddetçe sizi kevser havuzuna getirirler". Veya buna benzer bir söz söylemiştir[122]. Buradaki "itret" (عترة) kelimesi Ehl-i beyt olarak açıklanmıştır. Onlar buna benzer çeşitli yönlerden görüşlerine delil getirmektedirler.

Bize göre bu âyet öncekinden bağımsız değildir. Ya Hz. Peygamber'in hanımlarıyla evlatlarından bahsedilenler arasında ortaklığın bulunması mânasındadır. Zira Ehl-i Beyt ismi örfî olarak bütün anlamları kapsamaktadır. Veya âyet sadece Hz. Peygamber'in hanımları hakkındadır. Fakat onların Ehl-i Beyt kapsamı dışına çıkarılması ise -ki beyt kelimesi hepsini içermektedir- mümkün olmayan bir durumdur. Onların "Allah bu âyeti müzekker sigayla, ilkini ise müennes sigayla bildirmiştir" sözlerine gelince kadın ile erkekten bahsedilen durumlarda bu şekilde müzekker siga kullanılır. Onların "Allah'ın onlara yönelik vâdi mukayyet (sınırlı) değil mutlak idi" sözlerine gelince buna şöyle cevap verilir: Neticede onlar Resûlullah'ın hanımlarıydı. Onlar, kirliliğe nispet edilmelerini mümkün kılacak bir davranışta bulunmazlardı. Ancak görüşlerine ve tedbirlerine karşı başvurulan hilelerle galip gelinmesi durumu başka. Dolayısıyla onlar söz konusu edilen konumlardan çıkarıldılar. Yine onların peygamberin kendisinden sonra bize emanet olarak bıraktığı Kitap ve "itret" sözlerine gelince onun "itreti", denildiği gibi onun sünneti mânasındadır. Onun "Ehl-i Beyt'im" sözüne gelince sanki o şöyle buyurmuştur: Size iki emanet bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve sünnetim, ey Ehl-i Beyt'im! Bu dil bakımından mümkün bir kullanımdır. Ümmü Seleme'den nakledilen rivayete gelince bu rivayette Hz. Peygamber'in hanımlarının Ehl-i Beyt kapsamına girdiğine ilişkin bir açıklama bulunmaktadır. Zira Ümmü Seleme Hz. Peygamber'e "ben Ehl-i Beyt'ten değil miyim?" diye sorduğunu onun da "evet öyledir, inşallah" buyurduğunu söylemiştir.

344 [S]Bu âyette Mûtezile'nin görüşünün reddine ilişkin çeşitli deliller vardır. Bunlardan biri şu sözlerinin reddidir: Allah, ister kâfir isterse müslüman olsun insanların hepsini temizlemeyi ve onların hepsinden kirliliği gidermeyi irade etmiştir. Fakat kâfir kendisinin temizlenmemesini ve kendisindeki kirliliğin giderilmemesini irade etmiş ve temizlenmemiştir. Eğer durum onların dediği gibi olsaydı bunların temizlenmeleri ve kendilerinden kirliliğin giderilmesine dair olarak özel bir şekilde kendilerinden bahsedilmesine bir fayda ve onlara dönük bir minnet söz konusu olmazdı. Bu durum, Allah'ın temizlenme ve kirliliği terketme tercihinde bulunacağını bildiği kimseleri temizlediğini gös-

[122] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 26; Tirmizî, "Menâkıb", 31; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 310, 436-437; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 126.

termektedir. Fakat kirliliği tercih edeceğini bildiği kimselerden kirliliğin giderilmesi veya tercih edeceğini bildiği husustan başkasını irade etmesi mümkün değildir. Temizleme fiili Allah ile gerçekleşmektedir. Yoksa Mûtezile'nin söylediği şekilde gerçekleşmemektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: **Sizi tertemiz kılsın.** Zira onlara göre Allah dilediği kimseyi temizlemeye güç yetiremez. Zira O'nda, kâfirleri temizleyecek bir imkân kalmamıştır. Bütün bunlar, onların görüşlerini ve mezheplerini reddetmektedir.

وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى ف۪ي بُيُوتِكُنَّ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ وَالْحِكْمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ
لَط۪يفًا خَب۪يرًا ﴿٣٤﴾

34. "Hânelerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti dilinizden düşürmeyin. Allah bütün incelikleri ve gizlilikleri bilir, her şeyden haberdardır."

Hânelerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti dilinizden düşürmeyin. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: **Dilinizden düşürmeyin.** Yani evinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti okuyun. İkincisi şudur: **Dilinizden düşürmeyin.** Bu beyanda hakikat mânasına göre anma kastedilmektedir. Yani Allah'ın size bahşetmiş olduğu nimetleri, sizi içinde Allah'ın âyetlerinin ve hikmetin okunduğu bir evin ahalisi kılmasını, evlerinizi vahyin inişine mekân kılmasını ve hiç kimsenin evinde varetmediği çeşitli hususiyetlerle sizi özel kılmasını anın. Böylelikle Cenâb-ı Hak onlara bahşetmiş olduğu büyük nimetleri hatırlatmaktadır. O, buna karşılık onlardan şükretmelerini istemektedir ki Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu nimetleri bilsinler.

[§]**Allah'ın âyetleri.** Bu beyanın Kur'ân âyetleri mânasına da Allah'ın ke- 345
sin delilleri anlamına da gelmesi mümkündür. **Hikmet.** Filozoflar şöyle demiştir: Hakîm, ilim ile ameli birleştiren kişidir. Bazıları şöyle demiştir: Hakîm, görüşünde isabet eden; hikmet, görüş bakımından isabet etmek demektir. Denildi ki: Hikmet, her şeyi yerli yerine koymaktır. Bu kavram, sefehin zıddıdır. Gerçekte hikmetin aslı, sanki her konuda isabet etmektir. Hakîm, hüküm konusunda kendisine hata ve yanılma ilişmeyen kimsedir. Bazıları şöyle demiştir: Buradaki hikmetten maksat sünnettir.

Allah bütün incelikleri ve gizlilikleri bilir, her şeyden haberdardır. "Latîf" (لطيف) iyilik eden demektir. Bir kişi iyilik sahibiyse "falan kimse latiftir" denilir. İkinci olarak "latîf", akıl sahiplerinin böylesi şeylerin ortaya çıkarılmasını tasavvur edemediği kadar gizli ve saklı şeyleri ortaya çıkaran demektir.

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ
وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ
وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ
وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ
وَالذَّاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا
عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

35. *"Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar;* (Allah için) ***yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır."***

Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar. Bu âyetin sonuna kadar bildirilenler. Rivayet edilmiştir ki Resûlullah'ın hanımı Ümmü Seleme ve Nüseybe bint Kâb[123] denilen bir kadın Resûlullah'a gelip şöyle demişlerdir: Ey Allah'ın resûlü! Ne oluyor ki Rabb'imiz Kur'ân'da erkekleri iyilikle anıp kadınları hiç zikretmiyor. Bunun üzerine **Müslüman erkekler, müslüman kadınlar** meâlindeki ilâhî beyan nâzil olmuştur[124].

346 [S]**Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar.** Bu ilâhî beyan hakikatte İslâm ile imanın bir olduğunu göstermektedir. Bir yönden ikisi birbirinden farklı olsa da hakikat mânasıyla bir olduğunu kastediyorum. Çünkü İslâm, kişinin her şeyi Allah'a has kılması, başkasını bu konuda ortak ve hak sahibi kılmamasıdır. İman, her şeyin Allah'a ait

---

123 Ümmü Umâre Nüseybe bint Kâb b. Ömer'dir. Künyesi ve ismiyle birlikte bilinmektedir (bk. İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, s. 958. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 45, 333).

124 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 46; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 301, 305; Tirmizî, "Tefsîr", 4, 33; Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 50.

olduğuna şahitlik etmekle Onun birliğini, rubûbiyetini ve ulûhiyetini tasdik etmektir. Her şeyi sadece Allah'a ait kılan ile her şeyin Allah'a aidiyetine şahitlik ederek O'nun birliğini ve rubûbiyetini tasdik eden kimse birdir. Samimiyetle inanan kişi (muhlis), her şeyin sahibinin sadece Allah olduğunu görendir. Allah'ı birleyen (muvahhid) kimse, her şeyde Allah'ın bir olduğunu ve O'nun rubûbiyetini görendir. Dolayısıyla hakikat mânası itibariyle her ikisi de birdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbadet ve itaat eden erkekler; ibadet ve itaat eden kadınlar. "Kunût" (القنوت) dil bakımından kıyam demektir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e en faziletli namazın hangisi olduğu sorulmuştur. O da "kunûtu uzun olandır" diye cevap vermiştir[125]. Bazı rivayetlerde "kıyamı uzun olandır" buyurmuştur[126]. Dolayısıyla o "kunûtu" kıyam olarak açıklamıştır. Böylelikle kunûtun kıyam olduğu sâbit olmuştur. Buna göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* âyetin yorumu şöyle olur: **İbadet ve itaat eden erkekler; ibadet ve itaat eden kadınlar.** Yani Allah'ın bütün emir ve yasaklarını yerine getiren (kıyam) erkekler ve kadınlar. Yine müfessirlerin "kâimîne" (القائمين) beyanına ilişkin "itaat eden erkekler ve kadınlar" yorumu da bu mânadadır. Çünkü bir başkasının emrini yerine getiren kişi, ona itaat etmiş olur. Bu, itikat alanında da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece şöyle demiştir: "Kunût" (القنوت) esas itibariyle "kıyam" demektir. Biz de daha önce bunu belirtmiştik.

[§]**Özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar.** Bu kimseler, 347
inandıkları ve kabul ettiklerini davranışlarıyla tasdik edici bir haldedirler. Onlar, inandıkları ve kabul ettiklerini yaptıkları eylemlerle tasdik etmekte ve bunları yerine getirmektedirler.

Sabreden erkekler, sabreden kadınlar. Sabır, bütün haramlar ve yasaklanmış davranışlarla meşgul olmaktan nefsin tutulup durdurulmasıdır. Müfessirlerin şu sözleri bu mânadadır: Allah'ın emrine ve O'na ibadete sabredenler, sıkıntı ve musibetlere sabredenler. Bu kimseler helâl olmayan her davranıştan nefislerini alıkoymaktadırlar ve söz konusu durumların Allah'ın takdiriyle meydana geldiğini düşünmektedirler.

---

125 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, III, 72-73; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 302, 314; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 164, 165; Tirmizî, "Salât", 168; Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, I, 476.

126 Ebû Dâvûd, "Tatavvu'", 23, "Vitr", 12; Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, I, 476.

Gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar. Bazıları şöyle demiştir: "Hâşi'" (الخاشع) namaz kılandır. Bazıları şöyle demiştir: "Hâşi'" (الخاشع), mütevazı kişidir. Huşûnun aslı kalpte bulunan korkudur. Bu, Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür[127]. Onlar her durumda Allah'tan korkmaktadırlar. Ondan başkasından da korkmamaktadırlar. Onlar Allah'tan istemekte ve ümit etmektedirler. Ondan başkasından bir beklenti içerisinde değildirler. Mümin-lerin davranışı böyledir. Gerçek anlamda Allah'tan korkar ve O'ndan ümitvâr olup beklenti içerisinde bulunurlar. Kâfir ise Rabb'inden korkmaz ve Ondan bir beklenti içerisinde de olmaz. Çünkü o, Allah'ı tanımaz ve Ona itaat etmez. Mûtezile'nin durumu da böyledir: Onların korkusu hakikatte Allah'tan değil, kötü amellerinden, ümitleri ise iyi davranışlarındandır. Yine onlara göre hiç kimsenin Resûlullah'ın şefaatine dair ümidi olamaz. Bir kimsenin ümidi sadece amelleridir. Zira onlar kula ait fiillerde Allah'ın, ne tedbir edip düzenleme ne de takdir etme mânasında, bir etkisinin olmadığını savunmaktadırlar.

(Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar. Yani Allah'a ibadet maksadıyla infak edenler.

Oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar. Belirttiğimiz gibi bu beyan oruç, sadaka, söz ve fiilde doğruluk ve Allah'tan korkma fiillerinin hakikat mânasına dönüktür. Yine belirttiğimiz üzere bunları kabul etmek ve bunlara inanmak mânasına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

348 **[§]İffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar.** Helâl olmayan durumlara düşmekten. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "İffetlerini korurlar; sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler"[128].

Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar. Bazıları şöyle demiştir: Yani Allah'ın rızası için beş vakit namazı kılanlar. Bazıları şöyle demiştir: Her durumda dilleriyle Allah'ı çokça anan erkek ve kadınlar. Fakat bunların dışındaki yorum sanki daha uygundur. Yani Allah'ın kendi üzerlerindeki hakkını anan erkek ve kadınlar. İşte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır.

---

[127] Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IV, 174. Beğavî bu görüşü Mücâhid'e; İbn Kesîr, Ebû Sinân'a nispet etmiştir (bk. Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, V, 353; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IX, 439).

[128] el-Mü'minûn, 23/5-6.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ
لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا
مُبِينًا

36. "Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah'ın ve resûlünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır."

Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Mûtezilî Câfer b. Harb şöyle demiştir: Bu âyet, inkârın Allah'ın olmasına hükmetmediği (kazâ) bir fiil olduğunu göstermektedir. Çünkü eğer Allah inkârın, vuku bulmasına hükmetmiş olsaydı kâfirlerin bir tercih hakkının bulunması imkân dâhilinde bulunmazdı. **Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz** buyruğu, inkârın Allah'ın vuku bulmasına hükmetmediğini (kazâ) gösterir. Fakat biz şöyle deriz: Bu âyette geçen "kazâ" Câfer b. Harb'in anladığı şekilde yaratmaya ilişkin bir "kazâ" değildir. Buradaki "kazâ" emir veya hüküm mânasındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda geçtiği gibi: "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi emretti (kazâ)". Yani Rabb'in sadece kendisine kulluk etmenizi emretti ve onu farz kıldı. Kazâ kavramı bu âyette hüküm mânasına da gelebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden (kazâ) içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar"[129]. Yani senin verdiğin hükümden. Belirttiğimiz üzere kazânın emir ve hüküm mânasına gelmesi mümkün olduğuna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: **Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde.** Yani Allah ve resûlü bir işi yapmayı emrettiklerinde veya bir işe hüküm verdiklerinde. **Artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz.** Bu şekilde Allah ve resûlünün emrettikleri bir şey veya hakkında hüküm verdikleri bir iş konusunda artık hiç kimsenin bir tercih hakkı olamaz. [S]Bu âyette geçen kazânın Mûtezile'nin anladığı 349
mânadaki bir kazâ olmadığını gösteren hususlardan biri şudur: Allah bunu

[129] el-İsrâ, 17/23.

resûlüne de nispet etmiştir. Zira O, **Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiğinde (kazâ)** buyurmuştur. Şüphe yok ki Resûlullah (s.a.), yaratmaya ilişkin kazâya güç yetiremez. Bu durum, Mûtezile'nin bunu anlama konusunda hata ettiğini ve yanıldığını, yine bunu idrak etmede akıllarının eksik kaldığını göstermektedir. Bu âyetin yorumu belirtmiş olduğumuz açıklamadır.

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Hıyera" (الخيرة), onlara tercih sunulması demektir. Bu, "eyye şey'in tahtâra" (أي شئ تختار) "sen hangi şeyi tercih ediyorsun" sözünden gelmektedir. "Onların işlerinde tercih hakları yoktur". Yani ister yaparsınız isterse yapmazsınız şeklinde size tercih hakkı verilmemiştir.

Müfessirler **Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz** meâlindeki ilâhî beyanın Zeyneb bint Cahş hakkında nâzil olduğunda ittifak etmiştir. Rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber Zeyd b. Hârise'yi âzat etmiş, onu evlat edinmiş ve onun mevlâsı olmuştu. Resûlullah ona Zeyneb bint Cahş'ı istemişti. Zeyneb ise "ben onu istemiyorum, ben Kureyş'in en üstün kadınlarındanım" demişti. O, Resûlullah'ın halası Ümeyme bint Abdülmuttalib'in kızıydı. Resûlullah ona şöyle demiştir: Ben onu senin için uygun gördüm. Onunla evlen. O, yine de bundan kaçındı. Bunun üzerine **Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz** meâlindeki ilâhî beyan nâzil olmuştur[130]. Fakat eğer müfessirlerin belirtmiş oldukları şekilde Zeyd için bir isteme olmuşsa Resûlullah'ın onu evlenmeye zorlamış olması mümkün değildir. Zira O, "dul kadın hakkında velinin bir söz hakkı yoktur"[131] buyurmuştur. Yine o şöyle buyurmuştur: "Bekâr kızdan kendisi hakkında ne emredeceği sorulur; dul ile istişare edilir"[132]. Sonra onun
350 rızası olmaksızın evlenmeye zorlanması meselesinde âyet, [S]ancak Allah ve resûlünden bir emir olması mânasına gelir. Bu durumda onun evlenmeye dair bir tercih hakkı olmaz. Çünkü Allah dilediği kişiyi dilediği kimseyle evlenmeye zorlayabilir. Dilediği kimsenin dilediği kişiyle evlenmesine dair hüküm de Allah'a aittir. Bu hususta onların bir tercih hakkı bulunmamaktadır. Fakat Allah'ın bir emri ve hükmü olmaksızın bizzat evlilik isteğinde bir zorlama olmaz. Görmez misin ki Resûlullah Ümmü Seleme'yi istediğinde onun şöyle dediği rivayet edilir: "Benim velilerim burada değiller". Bunun üzerine

---

130 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 46; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 112-113.

131 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VI, 145; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 334; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 24; Nesâî, "Nikâh", 31.

132 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VI, 142-143; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 229.

Resûlullah " senin velilerinden hiçbirinin benden razı olmaması söz konusu olmaz" buyurmuştur. Veya buna benzer sözler söylemiştir[133]. Resûlullah onu istemiş, fakat evliliğe zorlamamıştır. Zeyneb'in durumu da böyledir. Ancak belirttiğimiz gibi bu konuda emir ve hükmün bulunması durumu başkadır.

Müfessirlerin naklettiği gibi âyetin nüzûl sebebinin, Resûlullah'ın Zeyneb bint Cahş ile evlenme isteği hadisesindeki kişiler hakkında olması da mümkündür. Bu durumda bu âyette sözü edilen tehdit (vaîd) ise Allah ve resûlünün emrinin bulunduğu konularda başkasına yönelik olur. Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadise bu duruma benzerlik taşır: Resûlullah (s.a.) sabah namazını kıldığında oturan iki adam görmüş ve onlara "size ne oluyor ki bizimle beraber namaz kılmıyorsunuz?" diye sormuştur. Onlar da "biz namazı evimizde kıldık" demişlerdir. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Eğer namazı kıldıktan sonra mescide gelmişseniz onlarla beraber namaz kılın ki bu sizin için nafile olur"[134]. Resûlullah, "onlarla birlikte namazı kılın" demiştir. O, bunu sabah namazı için dememiştir. Aksine ondan sonra kılınan nafile namazlar için söylemiştir[135].

[§]**Allah'ın ve resûlünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça** 351
sapmışlardır. Eğer bu beyan müminler hakkındaysa buradaki "dalâlet" hata mânasındadır. Sanki O şöyle buyurmuştur: Açık bir hata yapmış olurlar. Dil bakımından böyle bir kullanım mümkündür. Bu, tıpkı Yûsuf'un (a.s.) kardeşlerinin babalarına onun kendilerine üstünlüğüne dair söylediği şu sözler gibidir: "Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılgı içinde!"[136] Yani apaçık bir hata içinde. Zira kendisine yararı olmayanı kendisine yararı olanlardan daha üstün tutmaktadır. Bu beyan da bu mânadadır. Eğer bu beyan münafıklar hakkınday-

---

133 Rivayet edildiğine göre Resûlullah Ümmü Seleme'yi istemiştir. O "Ey Allah'ın resûlü! Burada benim velilerimden hiçbiri bulunmamaktadır" demiştir. Bunun üzerine o, şöyle buyurmuştur: "İster burada olsun ister olmasın senin velilerinin hepsi beni uygun görür". Bir rivayette o şöyle buyurmuştur: "İster burada olsun ister olmasın senin velilerinden hiçbiri bu durumu kötü görmez" (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, X, 88; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 295; Nesâî, "Nikâh", 28; Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, III, 11-12).

134 Resûlullah mescidin en arka kısmında oturup kendisiyle beraber sabah namazını kılmayan iki kişiye şöyle der: "Bizimle namaz kılmaktan sizi alıkoyan nedir?" Dediler ki: Ey Allah'ın resûlü! Biz evimizde namaz kıldık. Bunun üzerine o şöyle buyurmuştur: "Böyle yapmayın. Namazı evde kılıp sonra cemaatin olduğu bir mescide geldiğinizde onlarla beraber namaz kılın. Bu sizin için nafile olur" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 160; Ebû Dâvûd, "Salât", 55; Tirmizî, "Salât", 49; Nesâî, "İmâme", 54.)

135 bk. Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, I, 363-364.

136 "Hani kardeşleri demişlerdi ki: 'Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli. Halbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılgı içinde!'" (Yûsuf, 12/8).

sa onlar açıkça yoldan sapmışlardır. Dolayısıyla mümin hakkında kullanılan "dalâlet", kâfir ve münafık hakkında anlaşıldığı mânada anlaşılmaz. Görmez misin ki mümin hakkında kullanılan zulüm kâfir ve münafık hakkında anlaşıldığı mânada anlaşılmaz. Yine görmez misin ki Âdem (s.a.) ve Havva hata edip söz konusu ağaca yaklaştıklarında dediler ki: "Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik"[137]. Onlar inkâr ifade eden bir zulmü kastetmemişlerdir. Yine "yoksa zâlimlerden olursunuz"[138] meâlindeki ilâhî beyan da bu mânadadır. Buna göre mümin hakkındaki "dalâlet" ile münafık ve kâfir hakkındaki "dalâlet" aynı mânada anlaşılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ تَقُولُ لِلَّذٖٓى اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَاَنْعَمْتَ عَلَيْهِ اَمْسِكْ عَلَيْكَ
زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللّٰهَ وَتُخْفٖى فٖى نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدٖيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ
وَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُ فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَىْ
لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ حَرَجٌ فٖٓى اَزْوَاجِ اَدْعِيَٓائِهِمْ اِذَا قَضَوْا
مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا

37. "Bir zaman, Allah'ın kendisine lütufta bulunduğu, senin de lütufkâr davrandığın kişiye, 'Eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork' demiştin. Bunu derken Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde saklıyordun, kendisinden çekinme hususunda Allah'ın önceliği bulunduğu halde sen halktan çekiniyordun. Zeyd onunla beraber olduktan sonra müminlere, evlatlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik. Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir."

---

137 "Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rab'leri onlara, 'Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?' diye seslendi. Dediler ki: Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!" (el-A'râf, 7/22-23).

138 "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zâlimlerden olursunuz dedik" (el-Bakara, 2/35).

[Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile Evliliği]

Bir zaman, Allah'ın kendisine lütufta bulunduğu, senin de lütufkâr davrandığın kişiye demiştin ki. Müfessirler şöyle demiştir: **Allah'ın kendisine lütufta bulunduğu.** İslâm'la. **senin de lütufkâr davrandığın.** Âzat ederek. Nitekim Resûlullah onu âzat etmişti. Zira rivayet edildiğine göre Zeyd Ehl-i Kitap Araplar'ındandı. Resûlullah Câhiliye döneminde esir edilip köle edinilmiş olarak onu buldu, alıp âzat etti ve evlat edindi. Allah ona İslâm dinini bahşetmekle ve doğru yola kavuşturmakla lütufta bulunmuştur. Resûlullah da onu âzat etmekle ona lütufta bulunmuştur. Allah'ın ona yönelik nimetinin [S]âzat 352
edilmesi de olabilir. Zira O, resûlünü âzat etmekte muvaffak kılmıştır. Veya resûlünde âzat etme fiilini yaratmak ve onun dilinde söyletmek suretiyle de Zeyd'e lütufta bulunmuş olabilir.

Mûtezile'nin görüşüne göre Zeyd'e de bütün müslümanlara da İslâm'a girmekte Allah'ın bir nimeti ve lütfu bulunmamaktadır. Bunun birkaç yönü vardır. Bunlardan biri şudur: Onlar diyorlar ki: Allah herkese onlar için İslâm'ı gerekli kılacak vasıtaları vermiştir. Bu, kuvvettir. İnsanlar bu konudaki Allah'ın yaratmasıyla müslüman olmamaktadırlar. Onların görüşüne göre İslâm'ı gerekli kılan vasıtalar Allah tarafından insanlara verilmiştir. Ancak İslâm'a girmenin kendisinde Allah'ın yaratma türünden bir dahli bulunmamaktadır. Durum böyle olduğunda Allah'ın onlara bir nimeti ve lütfu söz konusu değildir.

İkinci olarak diyorlar ki: Allah'ın, din konusunda insanlar için en yararlı olanı (aslah) yapması vâciptir. Şüphe yok ki İslâm insanlar için yararlıdır. Dolayısıyla Allah'ın onlar için bunu yapması vâciptir. O, kendisi için zorunlu olanı yapmıştır. Bunun dışında bir uygulama yapması mümkün değildir. Kendisi hakkında zorunlu olan bir fiili yapan kimse bunu yaptığı için nimet vermiş ve lütufta bulunmuş sayılmaz. Zira o sadece görevi olan bir işi yerine getirmiştir.

Üçüncü olarak diyorlar ki: Allah'ın bütün peygamberlere ve müminlere vermiş olduğu ne varsa O, aynısını İblis'e, tâbilerine ve bütün firavunlara da vermiştir.

Onların görüş ve mezhepleri belirttiğimiz gibi olduğuna göre müslümanlardan hiç kimsenin İslâm'a girmesinde Allah'ın bir nimeti ve lütfu bulunmamaktadır. Oysa Allah, bu durumlarında onlara yönelik bir nimeti ve lütfunun olduğunu bildirmektedir. Şu ilâhî beyandan bu mâna anlaşılmaktadır: "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: 'Teslim

olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak O size lütufta bulunmuştur'"[139].

353 [§]**Eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork.** Müfessirlerin bir kısmının rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) Zeyd'in hanımını görmüş, beğenmiş ve istemiştir. Zeyd ise bunu anlamış ve ona şöyle demiştir: Ey Allah'ın resûlü, ben Zeyneb'i boşamak istiyorum. Zira o kibirli bir kadındır, bana karşı kendini büyük görmekte ve bana şöyle şöyle eziyet etmektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: **Eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork.** Yani onu boşama meselesinde Allah'tan kork ve onu boşama[140]. Fakat biz bu tür bir sözü söylemeyiz. Ancak Resûlullah'tan hadisenin nasıl olduğuna dair sâbit bir rivayetin gelmesi başka. Zeyd'in, herhangi bir adamın bir sebep olmaksızın karısından usandığı için onu boşaması durumunda olduğu gibi, Resûlullah'tan hanımını boşamak için izin istemiş olması da mümkündür. Bu durumda Resûlullah ona şöyle demiştir: **Eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork.** Hanımını boşamayı gerektirecek bir sebep olmaksızın boşama. Çünkü kişinin karısını, boşamayı gerektiren Allah'ın sınırlarına riayet etmeme, bunları yerine getirmeme gibi veya bu mânada bir sebep olmaksızın boşaması uygun değildir. Sebepsizce boşama ise uygun değildir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Eşinle evlilik bağını koru.** Yani onunla evlen. **Allah'tan kork.** Yani onunla evlenmeyi terketmekte. Dolayısıyla Zeyd'e Zeyneb'le evlenme emredilmişti. Aynı şekilde Zeyneb'e de Zeyd'le evliliği kabul etmesi emredilmişti. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bu husustaki emri terketmede, çağrıldığın ve emredildiğin işi yapmaktan kaçınmakta Allah'tan kork. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunu derken Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde saklıyordun. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Sen onu sevdiğini ve hoşlandığını içinde saklıyordun. **Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi.** Yani Allah'ın Kur'ân'da açıklayacağı. Yani onu sevmeni ve onunla evlenme arzunu. Bazıları şöyle demiştir: İçinde saklıyordun Ey Muhammed! "Keşke onu boşasaydı" şeklindeki düşünceni. **Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi.** Yani sana açıklayacağı konuyu, tâ ki onun hakkında Kur'ân âyeti indirilsin. Fakat bu, gerçeğe uzak bir yorumdur. Hz. Peygamber'in Zeyd'e **eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork** dedikten sonra kendisinin onunla evlenmesi için içinde "keşke onu boşasa" şeklinde bir düşünceyi gizlemiş olması mümkün değildir. **İçinde saklıyordun**

---

139 el-Hucurât, 49/17.

140 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 47; İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, X, 99.

sözünün -yani bu sözün kendisinin- bir açığa vurma olması da mümkündür. Zira Resûlullah kendi içinde bunu sakladıktan sonra Cenâb-ı Hak bunu okunan bir âyet yapmıştır. Şöyle ki Allah bunu açıklamasaydı insanlar onun içinde bir şey saklamış olduğunu bilmezlerdi. Biz onun içinde ne sakladığını bilemeyiz. [§]Resûlullah'tan **ben içimde şunu sakladım** diye bir rivayet gelmedikçe 354
biz şunu veya şunu içinde saklamıştır demeyiz. Eğer böyle bir rivayet sâbit olursa bu durumda böyle bir şey söylenebilir. Fakat zanna dayanarak biz böyle bir şey söylemeyiz.

Kendisinden çekinme hususunda Allah'ın önceliği bulunduğu halde sen halktan çekiniyordun. Bazıları şöyle demiştir: **Sen halktan çekiniyordun.** Yani insanların "o oğlunun karısıyla evleniyor" şeklindeki dedikodusundan utanıyordun. Böylelikle Zeyneb'le evlenmekten kaçınıyordun. Halbuki sana olan evlenme emrini terketmekte Allah, kendisinden utanmaya daha lâyıktır. Bazıları şöyle demiştir: **Sen halktan çekiniyordun.** Yani sen Zeyneb ve onu beğenip sevmen konusunda insanların dedikodusundan çekiniyordun ve utanıyordun. Halbuki bu hususta Allah kendisinden çekinmeye daha lâyıktır. **Kendisinden çekinme hususunda Allah'ın önceliği bulunduğu halde sen halktan çekiniyordun** meâlindeki ilâhî beyanın öncekiyle bağlantılı olmaksızın başlangıç cümlesi olması da mümkündür. Yani her işte ve her şeyde Allah kendisinden çekinmeye daha lâyıktır. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Onlardan korkmayın, benden korkun"[141]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zeyd onunla beraber olduktan sonra seni onunla evlendirdik. Müfessirler şöyle demiştir: **Zeyd onunla beraber olduktan sonra.** Yani ihtiyacını tamamladıktan sonra. Yani cinsel ilişkiden sonra. Eğer "vatar" (الوطر) kelimesi cinsel ilişki demekse burada cinsel ilişkiden bahsedilmesinin mânası, evlatlığının eşinin, aralarında nikâh ve cinsel ilişki gerçekleşmiş olsa da boşanmaları durumunda kişiye helâl olduğunun bilinmesidir. Halbuki nikâh da cinsel ilişki gerçekleşmesi de her ikisi gerçek oğulun eşiyle nikâh kıymaya engel sebeplerdendir. **Zeyd onunla beraber olduktan sonra** meâlindeki ilâhî beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani o, nefsinin arzusunu gerçekleştirmiş ve nefsinin arzu ettiği amaca ulaşmıştır. İşte bu durumda biz seni Zeyneb'le evlendirdik.

---

141 el-Bakara, 2/150.

Rivayet edildiğine göre Zeyneb bint Cahş, Hz. Peygamber'in diğer hanımlarına karşı övünüyor ve şöyle diyordu: Sizi Resûlullah'la babalarınız evlendirdi. Beni ise Allah yedi kat göklerin üstünde resûlüyle evlendirdi"[142]. Yine bunda onun peygamberliğine delil vardır. Çünkü o, insanların dedikodusun-
355 dan çekindiği ve utandığı düşünceleri içinde gizliyordu. [§]İnsanlar arasındaki âdete göre halk arasında ortaya çıkması durumunda utanacağı bir düşünceyi gizleyen kimse, bunu insanlardan gizler ve açığa vurmaz. Dolayısıyla Resûlullah, insanların dedikodusundan çekindiği düşünceleri açıkladığına ve bunu onlardan gizlemediğine göre bu durum onun Allah'ın elçisi olduğunu göstermektedir. Zira Allah'ın elçisi olmasaydı bunu gizler ve açığa vurmazdı. Çünkü belirttiğimiz gibi insanlar âdeten açığa çıktığında utanacakları düşünceleri gizlerler. Aynı şekilde Ömer (r.a.)[143] ve Âişe'nin (r.a.)[144] şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Eğer Resûlullah Kur'ân'dan bir âyeti gizlemiş olsaydı bu âyeti gizlerdi".

Müminlere, evlatlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye. Bu âyette, kendisine özel olduğu belli olanların dışında Resûlullah'ın bildirdiği ve emrettiği her konuda, yapmış olduğu her fiilde ona uymanın gerekliliğine dair delil vardır. Fakat kendisine özel olduğu açıklanmayan ve onun tarafından bildirilip yapılan fiillerde ona uymak insanlar için zorunludur. Çünkü o, evlatlığının boşadığı karısıyla evlenmişti. Sonra Cenâb-ı Hak **müminlere, evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye** buyurmuştur. Eğer bunu bildirmiş olsaydı böyle bir fiil yine onlara helâl olurdu. Hz. Peygamber'in böyle bir fiil yapıp sonra da yaptığı gibi bu fiilleri **müminlere bu hususta bir sıkıntı gelmesin diye** yaptığını bildirmesi de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Daiyyu" (الدعيّ), büyüdükten sonra kendisine nispet edilen çocuktur. Buradaki "iddi'â" (الادّعاء), adamın çocuğunu reddedip kabul etmemesi, daha sonra ise onu kendine nispet etmesidir. Bana göre bu konuda bilinen durum budur. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle bu-
356 yurmuştur: "Orada onların bütün istekleri yerine getirilir"[145]. [§]Yani temenni ettikleri ve arzu ettikleri fiiller. Şöyle denilir: Bugün iddia ettiğimiz eylemlere devam etmekteyiz. Yani arzu ettiğimiz her şeyi elde ettik. Bu kök mananın kalıbına uygun olarak şöyle denilir: "İdde'aytü", edde'î, iddi'âen" (ادّعيتُ، أدّعي، ادّعاء).

---

142 Buhârî, "Tevhîd", 22; Tirmizî, "Tefsîr", 33.

143 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 48; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 406.

144 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 241, 266; Müslim, "İman", 288; Tirmizî, "Tefsîr", 33.

145 Yâsîn, 36/57.

Kendileriyle beraber olup ayrıldıklarında. Cenâb-ı Hak "onlarla beraber olmayı" bildirmiştir. Çünkü bazı kadınlar bunların bir kısmına sadece nikâh akdiyle haram olmamakta, ancak cinsel ilişki sebebiyle haram olmaktadır. Kadınların bir kısmı da, cinsel ilişki olmaksızın sadece nikâh akdiyle haram olmaktadır[146]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak evlatlıkların eşlerinin, evliliklerinde cinsel ilişkide bulunmuş olsalar da ayrıldıklarında onlara haram olmadığını bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Vatar" (الوطر), ihtiyaç demektir. "Evtâr" (الأوطار) bunun çoğuludur.

Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir. Yani Allah'ın emriyle verilen hüküm, elbet yerine getirilecektir. Aynı şekilde şöyle de denilir: Namaz Allah'ın emridir. Yani Allah'ın emriyle yerine getirilir. Yoksa namaz kulun bir fiili olup Allah'ın emrinin kendisi olmaz. Fakat Allah'ın emriyle yerine getirilen bir fiildir. **Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir** meâlindeki ilâhî beyan da bu mânadadır. Yani Allah'ın emriyle verilen hüküm, elbet yerine getirilecektir. "Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar"[147] meâlindeki ilâhî beyan da bu mânadadır. Yani Allah'ın emriyle vuku bulacak olay gelip çatıncaya kadar. Bu da onların tehdit edildikleri azaptır. Çünkü Allah'ın emrinin kendisi gelmez. Ayrıca bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri yaratma mânasında olmasıdır. Yani
O'nun yaratmasıyla (tekvin) yaratılmışlar (mükevven) var olmaktadır. [§] Var 357
olan şey de O'nun yaratmasıyla (tekvin) yaratılmış (mükevven) olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz "ol!" demekten ibarettir, o da hemen oluverir"[148]. İkinci olarak bu beyanın zorunluluk ve gereklilik mânasında olmasıdır. Yani Allah'ın emriyle var olan şey, eğer O bunda bir zorunluluk ve gereklilik irade etmişse, zorunlu ve gerekli olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

146 "Kızla sadece nikâh akdi yapmakla ebediyen annesi haram olur. Cinsî münasebet olmaksızın annesiyle sadece nikâh akdi yapmak kızını kişiye haram kılmaz" (Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 336). İmam, "eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı" (en-Nisâ, 4/23) meâlindeki âyetin yorumunda da aynı görüşü söylemektedir".

147 "Münafıklar onlara, 'Sizinle beraber değil miydik?' diye seslenirler. Onlar, 'Evet öyleydi' derler, ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırıp durdu" (el-Hadîd, 57/14).

148 en-Nahl, 16/40.

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللّٰهُ لَهُ سُنَّةَ اللّٰهِ فِي
الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ قَدَرًا مَقْدُورًا ﴿٣٨﴾

38. "Allah'ın, kendisi için takdir ve emrettiği bir şeyi yerine getirme hususunda peygamber için bir sıkıntı ve sakınca olamaz. Daha önce gelip geçenler arasında da Allah'ın âdeti böyledir. Allah'ın hükmü değişmez bir kaderdir."

Allah'ın, kendisi için takdir ve emrettiği bir şeyi yerine getirme hususunda peygamber için bir sıkıntı ve sakınca olamaz. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: **Allah'ın takdir ve emrettiği şey.** Yani Allah'ın açıkladığı şey. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bu, indirdiğimiz, hükümlerini belli ve kesin kıldığımız bir sûredir"[149]. Yani açıkladığımız. Söz konusu beyan şu mânaya da gelebilir: **Allah'ın, kendisi için takdir ve emrettiği bir şeyi yerine getirme hususunda.** Yani Allah'ın ona zorunlu kıldığı bir emri yerine getirmekte. "Ferada aleyhi" (فرض عليه) denilir. Yani ona haram kıldı. "Ferada lehû" (فرض له) denilir. Yani ona helâl kıldı. "Allah size (belli durumlarda) yeminlerinizi çözmeyi meşru kılmıştır"[150] meâlindeki ilâhî beyan da bu mânadadır. Bu beyanın da iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: Yani yeminlerinizi çözmeyi size açıklamıştır. İkincisi şudur: Yeminlerinizi çözmeyi size vacip kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Daha önce gelip geçenler arasında da Allah'ın âdeti böyledir. Bazıları şöyle demiştir: Daha önce gelip geçen Dâvûd (a.s.) ve Süleyman (a.s.) gibi peygamberler arasında Allah'ın âdeti böyleydi. Bunlar arasında çok kadınla evlenme geleneği vardı. Bu, Resûlullah'la başlamış bir durum değildir. Peygamberler'in çok eşli olmasında onlar için büyük bir mûcize bulunmaktadır. Çünkü onlar zenginlik ve bolluğa karşı fakirlik ve darlığı tercih etmişlerdir. Yine onlar dünya zevklerinin tümünden kendilerini alıkoymuşlar, çeşitli sıkıntılara, ibadetlere, büyük ve ağır işlere yönelmişlerdir. Bütün bunlar kadınlara yönelik şehevî arzuların ve onlara duyulan ihtiyacın kesilmesine sebep olan durumlardır. Dolayısıyla bu sebepler onlardaki şehevî arzuları öldürmemişse bu durum onların Allah sayesinde buna güç yetirir hale geldiklerini göstermektedir. Bazıları ise şöyle demiştir: **Daha önce gelip geçenler arasında da**
358 **Allah'ın âdeti böyledir.** [S]Yani Hz. Muhammed'den önceki peygamberler

[149] en-Nûr, 24/1.

[150] et-Tahrîm, 66/2.

arasında Allah'ın âdeti böyleydi. Yani Dâvûd (a.s.), kendisinin imtihan edildiği kadını arzu ettiğinde Allah Dâvûd'la (a.s.) o kadını birleştirmiştir. Aynı şekilde Allah, Dâvûd'da (a.s.) olduğu gibi Hz. Muhammed'le Zeyd'in boşadığı hanımı evlendirmiştir. Zira Hz. Muhammed, onu sevmişti. Fakat bu, gerçeğe uzak bir görüştür. Yine denildi ki: **Daha önce gelip geçenler arasında da Allah'ın âdeti böyledir.** Yani evlatlıkların eşleriyle evlenmenin helâl oluşu konusunda. Bu daha önce de onlara helâldi. Aynı şekilde Resûlullah'a da helâl olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın hükmü değişmez bir kaderdir. Bunun yorumu "Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir"[151] meâlindeki ilâhî beyanda belirtmiş olduğumuz açıklamadır. Yani Allah'ın emriyle ve takdiriyle gerçekleşecek olan değişmez bir kaderdir.

اَلَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللّٰهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ اَحَدًا اِلَّا اللّٰهَ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا ﴿٣٩﴾

39. O peygamberler ki Allah'ın vahyini insanlara ulaştırırlar, O'ndan çekinirler ve Allah'tan başka hiçbir kimseden çekinmezler. Hesap sorucu olarak Allah kâfidir.

O peygamberler ki Allah'ın vahyini insanlara ulaştırırlar, O'ndan çekinirler ve Allah'tan başka hiçbir kimseden çekinmezler. Müfessirler şöyle demektedir: Bu kişi özel olarak Hz. Muhammed'dir. Eğer bundan murat Hz. Muhammed ise *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bunun mânası şudur: O, evlatlığı Zeyd'in boşadığı hanımıyla evlenmek suretiyle Rabb'inin vahyini tebliğ etmiştir. Zira Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Müminlere, evlatlıklarının eşleriyle evlenmelerinde bir sıkıntı gelmesin diye"[152]. Vahyin tebliği, söz ve iletişimle olduğu gibi bazan fiille de olur. İnsanların onun emrine ve haber verdiği emre uyması zorunlu olduğu gibi onun yaptığına da uyması gereklidir. Ancak ona özel olduğu açıklanan bir fiilin durumu başkadır. **Onlar ki Allah'ın vahyini insanlara ulaştırırlar** meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: Onlar Cenâb-ı Hakk'ın haklarında **Daha önce gelip geçenler arasında da Allah'ın âdeti böyledir** buyurduğu peygamberlerdir. Cenâb-ı Hak onları nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: **Onlar ki Allah'ın vahyini insanlara ulaştırırlar.** Dolayı-

[151] Bir önceki âyet-i kerîme
[152] el-Ahzâb, 33/37.

sıyla bu konuda Hz. Muhammed hakkındaki ilâhî sünnet, daha önce gelip geç-
359 miş bu peygamberler gibidir. [§]**O'ndan çekinirler ve Allah'tan başka hiçbir kimseden çekinmezler.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle buyurmaktadır: Nübüvveti tebliğ etmeyi terketmekte Allah'tan korkarlar. **Allah'tan başka hiçbir kimseden çekinmezler.** Tebliğ ederken Allah'tan başkasından korkmazlar. **Allah'tan başka** sözü emir konusunda bir mübalağa ifade etmekte ve "O'ndan başkası" mânasına gelmektedir. Yoksa eğer "hiç kimseden çekinmezler" buyurmuş olsaydı da yeterli olurdu. Yani tebliğ ettikleri buyruklarda hiç kimseden korkmazlar. Fakat belirtmiş olduğumuz anlama gelmesi de mümkündür: Buyruklarını tebliğ etmekte Allah'tan başka hiçbir kimseden korkmazlar. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Allah'tan başka hiçbir kimseden çekinmezler.** Yani tebliğ sebebiyle başlarına gelen eziyetlerden ve musibetlerden çekinmezler. O şöyle buyurmaktadır: Onlar bu eziyetleri ötekilerden bilmiyorlardı, aksine bunları Allah'ın kendileri hakkındaki takdiri olarak görüyorlardı. Böyle olmasaydı peygamberler insanlardan korkarlardı. Görmez misin ki Allah Teâlâ, onların şöyle dediğini bildirmektedir: "Ey Rabb'imiz! dediler, doğrusu onun bize karşı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz"[153]. Yine Mûsâ (a.s.) şöyle demiştir: "Beni öldürmelerinden korkuyorum"[154]; "Beni yalanlamalarından korkuyorum"[155]. Bunun benzeri durumlar mevcuttur. Veya peygamberlerin başlangıçta korkmuş olmaları, sonra Allah'ın onlara güven verip onların korkularını yenmiş olmaları da mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah buyurdu: Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm"[156]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hesap sorucu olarak Allah kâfidir.** Denildi ki: O, nübüvvetin tebliğine şâhitlik etmektedir.

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ
النَّبِيِّنَ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٤٠﴾

40. "Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, fakat o Allah'ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilmektedir."

153 Tâhâ, 20/45.
154 eş-Şuarâ, 26/14; el-Kasas, 28/33.
155 eş-Şuarâ, 26/12; el-Kasas, 28/34.
156 Tâhâ, 20/46.

[Hz. Muhammed Allah'ın Elçisidir ve Peygamberler'in Sonuncusudur]

Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir. Bu beyanın mânası *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şudur: Muhammed, oğulların hanımlarını haram kılacak bir babalık mânasında hiç kimsenin babası değildir. Yoksa o, bütün müminlerin babasıydı. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir"[157]. Onun hanımları bizim annelerimiz olduğuna göre belirttiğimiz üzere o, bizim babamızdır. [§]Fakat bunun yorumu şöyledir: **Muhammed** 360
içinizden hiçbir erkeğin babası değildir. Oğulların hanımlarını haram kılacak bir babalık mânasında hiç kimsenin babası değildir. Fakat bu, ona yönelik yücelik, değer, şefkat ve merhamet mânalarını ifade eden bir babalıktır. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: "Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın"[158]. Aynı şekilde **peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır**[159] meâlindeki ilâhî beyanı da iki mânaya açıktır. Yani o, tâzim edilmeye, değer verilmeye, şerefli kılınmaya kendilerinden daha lâyıktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onu destekleyip büyüklüğü karşısında eğilesiniz ve tenzih ederek anasınız diye"[160]. Söz konusu ilâhî beyanın ikinci muhtemel mânası da şudur: "O müminlere daha yakındır". Yani onlara kendilerinden bile daha şefkatli ve daha merhametlidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onu nitelediği merhamet ve şefkat özellikleridir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur"[161]. **Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir** meâlindeki ilâhî beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri bu durumun ona nispet edilmesine dair olmasıdır. Yani o sizden birinin kendisine nispet edilecek ve onunla çağrılacak babası değildir. Çünkü rivayet edildiğine göre onu "Zeyd b. Muhammed" olarak çağırıp isimlendiriyorlardı. Evlatlık edinmek caiz, fakat kişiye oğul olarak nispet edilmesi ve onunla isimlendirilmesi caiz değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Evlatlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır"[162]. İkincisi bu beyanın evlilik yasağı hakkında olmasıdır. Sanki O, şöyle buyurmuştur: Oğulların eşleriyle -evlatlık

157 el-Ahzâb, 33/6.
158 el-Hucurât, 49/2.
159 el-Ahzâb, 33/6.
160 el-Feth, 48/9.
161 et-Tevbe, 9/128.
162 el-Ahzâb, 33/5.

olan oğulların- evlenmenin haram oluşu ve nispet etme konusunda o, sizden birinin babası değildir. Başta belirttiğimiz üzere o, şefkat, rahmet ve merhamet göstermekte sizin babanız olsa da gerçek mânada babanız değildir. **Fakat o Allah'ın elçisidir.** Belirttiğimiz üzere onu yüceltme, karşılıklı ilişkilerde ve beraber bulunmada onu tebcil etme hususlarında veya onu çağırma ve isimlendirme konularında.

Fakat o Allah'ın elçisidir. Cenâb-ı Hak belirttiğimiz üzere onun içinizden hiçbir erkeğin babası olmadığını, **fakat onun Allah'ın elçisi olduğunu** bildirmiştir ki onlar Allah'ın resûlüne kendi babalarına davrandıkları gibi davranmasından ve başkasıyla arkadaşlık ettikleri gibi onunla arkadaşlık etmesinler.
361 Aksine [§]onu yüceltme, saygı gösterme ve değer vermekte peygamberlere davrandıkları gibi ona davransınlar. Çünkü onun babalığı ve şefkati dinîdir. Babaların şefkati ise dünyevî bir şefkattir. Yine kişi çeşitli durumlarda babasının yanında çok rahat davranabilir ki buna benzer davranışlar Resûlullah'ın yanında uygun düşmez. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak **fakat o Allah'ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur** diye buyurmuştur. Yani O, nübüvveti Hz. Muhammed'le tamamlamıştır. Ondan sonra peygamber yoktur. **Peygamberler'in sonuncusudur.** Cenâb-ı Hakk'ın, onun peygamberlerin sonuncusu olduğuna ilişkin açıklamasının ve bildirmesinin sebebi şu olabilir: Çünkü Allah Teâlâ kendi katındaki ilmiyle Bâtıniyye'nin iddia ettiği gibi Hz. Muhammed'den sonra başkasının da peygamber olarak niteleneceğini bilmiştir. Bâtınıyye şöyle demektedir: Kāimü'z-zaman, peygamberdir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu âyetle böyle bir iddiada bulunandan delil istenmeyeceğini, onun sadece yalanlanacağını bildirmiştir. Yine Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Benden sonra peygamber yoktur"[163]. O, kendisiyle nübüvvetin sona erdirildiğini bildirmiştir.

Allah her şeyi bilmektedir. Yani Allah, olan, olacak olan ve onların yararına olanların tümünü ezelden bilmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾

41. "Ey iman edenler! Allah'ı çok çok anın."

---

[163] Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, V, 406; XI, 226; Buhârî, "Enbiya", 50; Müslim, "İmâre", 44; Başka bir rivayette şöyle bildirilmiştir: "Biliniz ki benden sonra peygamber yoktur" (Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, II, 63; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye*, VI, 272).

Ey iman edenler! Allah'ı çok çok anın. Müfessirler şöyle demektedir: Her durumda ve her zaman **Allah'ı** dilinizle çok çok anın. Allah'ın kendisini çok çok anmalarına dair emrinin yorumu şu da olabilir: Yani O'na şükretmeniz için nimetlerini anın. Uymak için emir ve yasaklarını anın; kaçınmak için yasakladıklarını anın; korkmak için tehditlerini (vaîd) anın; yönelmek için vâdlerini anın. Haşyet duymak için O'nun azametini, yüceliğini ve hükümranlığını anın. Çok çok anın. Yani belirttiğimiz anmanın gerçekleşmesi için söz konusu anmayı devamlı olarak yaparsınız. Zira bu ancak anmakla gerçekleşmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٤٢﴾

[§]*42.* ***"Sabah akşam O'nun yücelik ve eşsizliğini dile getirin."*** 362

Sabah akşam O'nun yücelik ve eşsizliğini dile getirin. "Bukra" (البُكرة) gecenin sonu ve gündüzün başlangıcıdır. "Asîl" (الأصيل) gündüzün sonu gecenin başlangıcıdır. Sanki Cenâb-ı Hak, her gecenin başlangıcında ve sonunda; her gündüzün başında ve sonunda zatının anılmasını ve hayır yapmalarını emretmiştir ki bu vakitler arasında yaptıkları bağışlansın ve hataları affedilsin. Haberlerde rivayet edildiğine göre yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılan kimse bütün geceyi ihya etmiş gibi olur[164]. Bu beyanda sabah ve akşamın değil aksine bütün vakit ve her halin murat edilmiş olması da mümkündür. Hiç bir vakit ve hal yoktur ki Allah'ın kulları üzerinde sabretme ve şükretme hakkı olmasın: Nimetlerine şükür ve musibetlerine sabır. Bazıları şöyle demiştir: Sabah-akşam Allah'ı anma emri, beş vakit namazı ifade etmektedir. Öğleden gecenin sonuna kadar "asîl" (أصيل) vaktidir. Bu kapsama öğle, ikindi akşam ve yatsı girer. "Bukra" (البُكرة) vaktinde ise sabah namazı vardır.

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَٰئِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ﴿٤٣﴾

---

164 Resûlullah'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yatsı namazını cemaatle kılan kimse gecenin yarısını ihya etmiş gibi olur. Yatsı ve sabah namazını cemaatle kılan kimse bütün geceyi ihya etmiş gibi olur" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 58; Müslim, "Mesâcid", 260; Ebû Dâvûd, "Salât", 47; Tirmizî, "Salât", 51).

43. "Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için O size rahmetiyle lütufta bulunuyor, melekleri de dua ediyor. O, müminlere karşı çok merhametlidir."

O size rahmetiyle lütufta bulunuyor, melekleri de dua ediyor. Allah hakkında "salât" kavramı rahmet ve mağfiret demektir. Melekler hakkında "salât" kavramı ise istiğfarda bulunmaları, korunma ve kurtuluş talep etmeleri demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın"[165]. "Onları kötü sonuçlardan koru"[166]; "Rabb'imiz onları ken-
363 dilerine vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur"[167]; [Ş]"Yeryüzündekilerin bağışlanmasını diliyorlar"[168] meâlindeki ilâhî beyanlara gelince; bunların özel olarak müminler hakkında olması da mümin-kâfir herkes hakkında olması da mümkündür. Eğer bu mânadaysa onların istiğfarı, bağışlanmalarını hak edecek sebepleri talep etmeleri demek olur, bu da hidâyettir. Tıpkı Hûd'un (a.s.) şu sözü gibi: "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin"[169]. Yine Nuh'un (a.s.) şu sözü de bu mânadadır: "Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır"[170]. Onların kâfir iken istiğfarda bulunmaları mümkün değildir. Fakat onlar, bağışlanmayı hak etmek için inkârdan tövbe etmeyi talep ederler. İbrahim'in babasına istiğfarı da bu mânadadır. Babası kâfir iken ona istiğfarda bulunmuş olması mümkün değildir. Fakat o, Allah'tan babası için bağışlanma ve merhameti hak etmesini sağlayacak vasıtayı (hidâyeti) varetmesini talep etmekteydi, bu da hidâyettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[165] "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!" (el-Mü'min, 40/7)

[166] "Onları kötü sonuçlardan koru. O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir. İşte en büyük kurtuluş da budur" (el-Mü'min, 40/9).

[167] "Rabb'imiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen sınırsız izzet ve hikmet sahibisin" (el-Mü'min, 40/8).

[168] "Gökler (haşyetten) neredeyse üstlerinden çatlayacak. Melekler de Rab'lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar ve yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar. İyi bilin ki bağışlama ve merhameti sınırsız olan ancak Allah'tır" (eş-Şûrâ, 42/5).

[169] Hûd, 11/52.

[170] Nuh, 71/10.

Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için. O, müminlere karşı çok merhametlidir. Bazıları şöyle demiştir: Allah onlara merhamet etmiştir. Şöyle ki Cenâb-ı Hak, onları babalarının sulbünden nesilden nesile, tâ ki bugüne ulaşıncaya kadar yaratmıştır. Bu beyanın, Allah'ın, onları meleklerin duası ve onlar için bağışlanma talebi sayesinde inkâr karanlıklarından hidâyet nuruna çıkarması mânasında olması da mümkündür. **O, müminlere karşı çok merhametlidir.** Allah müminlere karşı ezelden beri merhametlidir.

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ وَاَعَدَّ لَهُمْ اَجْرًا كَرِيمًا ﴿٤٤﴾

44. "Kendisine kavuştukları gün onları esenlik dileyerek selâmlayacaktır ve onlar için değerli bir ödül hazırlamıştır."

Kendisine kavuştukları gün onları esenlik dileyerek selâmlayacaktır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Meleklerin onları selâmlamaları "selâm" şeklinde olacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sabretmenize karşılık selâm sizlere"[171] ilâhî beyanı gibi. Bu beyanın müminlerin birbirlerini sadece "selâm" diyerek selâmlamaları mânasına gelmesi de mümkündür. Bu, dünyada "Allah ömrünü uzatsın", "nasılsın" ve benzeri kelimelerle söylemiş oldukları ve birbirlerinin halini sordukları selâmlamalara benzemez. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: Cennet ehlinin selâmlaması böyle değildir. Aksine onlar "selâm" diyerek birbirlerini selâmlayacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Orada ne boş bir söz işitirler ne de günaha sokacak bir şey. Sadece şu söz: Size esenlikler, size mutluluklar!"[172] **Kendisine kavuştukları gün onları esenlik dileyerek selâmlayacaktır** meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: Yani sadece doğru ve düzgün bir selâmlama. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Cahiller onlara laf attığı zaman, 'selâm' deyip geçen kullardır"[173]; "Selâm üzerinize olsun" demeyeceklerdir. [S]Aksine "doğru 364
ve düzgün bir söz" söyleyeceklerdir. Onların kendilerine hitap ettikleri şekilde karşılık vermeyeceklerdir. Buna göre **kendisine kavuştukları gün onları esenlik dileyerek selâmlayacaktır** meâlindeki ilâhî beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani doğru ve düzgün bir söz. **Onlar için değerli bir ödül hazırlamıştır.** Yani güzel bir ödül.

---

171 er-Ra'd, 13/24.
172 el-Vâkıa, 56/25-26.
173 el-Furkân, 25/63.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٤٥﴾

45. "Ey Peygamber! Seni tanık, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.

[Hz. Peygamber'in Nübüvvet Görevini Tasvir]

Ey Peygamber! Seni tanık, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Tanık sözü şu mânaya gelebilir: Nübüvveti tebliğ ettiğine dair şâhit. Peygamber, onlar icabet ettiklerinde icabetlerine; reddettiklerinde ise muhalefetlerine şâhitlik etmektedir. Bazıları da şöyle demiştir: **Tanık.** Onu tasdik etmelerine ilişkin olarak ümmetine şâhitlik eden. Denildi ki: **Tanık.** Tebliğ etmek suretiyle onlara şâhitlik eden.

Müjdeci ve uyarıcı olarak. Yani itaat ettikleri takdirde onlara müjde olacak, muhalefet ettikleri takdirde onlara gerekli uyarıları tebliğ etmektedir. Müjdeleme, iyi işlerin neticesinde gerçekleşecek hayırlı akıbetleri haber vermektir. Uyarı, kötü işlerin neticesinde meydana gelecek üzüntüleri haber vermektir. Veya buna benzer tanımlamalar yapılabilir.

وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا ﴿٤٦﴾

46. Seni izniyle Allah'a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik.

Seni izniyle Allah'a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik. Allah'a çağırıcı olarak meâlindeki ilâhî beyan şu mânalara gelebilir: Allah'ın birliğine veya Allah'a ibadet etmeye yahut esenlik yurduna çağırıcı olarak. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[174]. Söz konusu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Allah'ın çağırdığı emir ve yasaklara çağırıcı olarak. İzniyle. Denildi ki: Emriyle. **Etrafını aydınlatan bir ışık olarak.** Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, "biz seni tanık, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik"[175] meâlindeki ilâhî beyanla bağlantılıdır. Yani biz seni etrafını aydınlatan bir ışık yaptık. Etrafını aydınlatan ışık, bu yoruma göre peygamberdir. Bazıları da şöyle demiştir: Etrafını aydınlatan ışık, Kur'ân'dır. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Biz seni Allah'a ve etrafını aydınlatan ışığa davet eden bir elçi olarak gönderdik. O ışık, bu Kur'ân'dır.

---

174 Yûnus, 10/25.

175 Bir önceki âyet-i kerîme.

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ بِاَنَّ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ فَضْلًا كَب۪يرًا ﴿٤٧﴾

[§]47. "Kendileri için Allah'ın büyük bir lütfunun bulunduğunu mü- 365
minlere müjdele!'

Kendileri için Allah'ın büyük bir lütfunun bulunduğunu müminlere müjdele! Bu âyette müjdenin Allah'ın lütfuyla olacağına dair delil vardır. Yoksa onlar amelleriyle bu konuda bir mükâfatı hak ediyor değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تُطِعِ الْكَافِر۪ينَ وَالْمُنَافِق۪ينَ وَدَعْ اَذٰيهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلًا ﴿٤٨﴾

48. "İnkârcılara ve iki yüzlülere kulak asma, onların sana verdikleri eziyete aldırma. Allah'a dayan ve güven, güvenmek için Allah yeter."

İnkârcılara ve **iki yüzlülere kulak asma.** Bunu bu sûrenin başında açıklamıştık[176]. **Onların sana verdikleri eziyete aldırma.** Bu beyan şu anlama gelebilir: Onlardan yüz çevir, sana verdikleri eziyete karşılık verme. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Onların sana verdikleri eziyete aldırma.** Yani onların eziyetlerine sabret. **Allah'a dayan.** Yani Allah'a güven. **Güvenmek için Allah yeter.** Yani dayanak ve vekil olarak Allah yeter. Veya şöyle denilebilir: **Güvenmek için Allah yeter.** Yani koruyucu ve sana karşı başkalarını engelleyici olarak Allah yeter. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ
قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ
وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَم۪يلًا ﴿٤٩﴾

49. "Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur. Onları bir şeyler vererek memnun ediniz ve güzellikle boşayınız."

---

176 el-Ahzâb, 33/1.

[Cinsî Münasebete ve Boşamaya İlişkin Hükümler]

Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda. Rivayet edildiğine göre bir adam İbn Abbâs'a gelip şöyle demiştir: Benimle halam arasında şöyle bir konuşma geçmişti: Senin kızınla evleneceğim gün, o üç talâkla boş olsun. İbn Abbâs şöyle cevap vermiştir: Onunla evlen, o sana helâldir. **Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda** meâlindeki âyeti okumaz mısın? Cenâb-ı Hak boşamanın nikâhtan sonraki bir fiil olduğunu beyan etmiştir[177]. Bize göre kişi eğer yemin eder ve "eğer onunla evlenirsem o benden boş olsun" derse bu, nikâhtan sonra bir talâk olur[178]. Bu âyette nikâhtan sonraya nispet edilmesi durumunda talâkın gerçekleşmesini engelleyici bir durum yoktur.

366 [§]**Sonra birleşmeden onları boşadığınızda.** Burada sözü edilen birleşmenin cinsel ilişki olması mümkündür. Yani onlarla cinsel ilişkide bulunmadan önce. Bunun, "onlarla birleşeceğiniz mekâna (halvet) girmeden önce" mânasına gelmesi de mümkündür. Yoksa eğer kişi evlendiği kadınla cinsel ilişkide bulunacağı mekâna girer (halvet), sonra onu boşarsa mehirin tamamını ödemesi gerekir. Eğer onunla cinsel ilişkide bulunmamış ve birleşeceği mekâna da girmemiş, sonra boşamışsa mehirin yarısını ödemesi gerekir[179]. Bu hükme Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanı delil teşkil etmektedir: "Birbirinizle birlikte olduğunuz halde onu geri mi alacaksınız?"[180] Buradaki birlikte olma, cinsel ilişkinin kendisi değildir. Aksine yaklaşma, elle dokunma ve benzeri durumlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur. Bu beyan, iddetin, erkeğin kadın üzerindeki bir hakkı olduğunu göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur.** Onun hakkı olduğu evlilik işinde iki kız kardeşle aynı anda evlenmesi câiz değildir. Buna göre dönme hakkı olduğu iddet süresinde de kişinin iki kız kardeşle aynı anda evli olması mümkün değildir[181]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

177 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VI, 420; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IX, 531; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 80.

178 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, II, 136-138; Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 113-114.

179 Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 147.

180 en-Nisâ, 4/21.

181 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, III, 439.

Onları bir şeyler vererek memnun ediniz. Bazıları şöyle demiştir: Buradaki verilmesi emredilen "müt'a", Bakara sûresinde bildirilen âyetle neshedilmiştir. Zira Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur"[182]. Bazıları şöyle demiştir: Bu "müt'a", mehir olmaksızın evliliği kabul eden kadın hakkındadır. Dolayısıyla mehir gerekmediğinde "müt'a" gerekir. Bize göre erkek eğer bir mehir belirlemişse bu durumda söz konusu kadına sadece mehirin yarısı verilir. Bunun dışında ona hüküm bakımından bir "müt'a" vermesi zorunlu değildir. Fakat eğer bunu yapar ve ona bir şey verirse bu daha faziletli ve güzel bir davranış olur. Eğer erkek bir mehir belirlememişse, daha sonra da cinsel ilişkide bulunmadan kadını boşarsa bu "müt'a", adamın malî gücü ve zenginliği oranında vacip olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Ve güzellikle boşayınız.** Bazıları şöyle demiştir: Güzellikle boşama, 367
boşadığında ona maddî imkânlar vermesidir (müt'a). Bazıları şöyle demiştir: Güzellikle boşama, mehiri onun için harcamasıdır. Bazıları şöyle demiştir: Güzellikle boşama, cinsel ilişkide bulunmaksızın temizlik döneminde onu boşamasıdır. Güzellikle boşamanın Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında bildirilen durum olması da mümkündür: Onları boşadığınızda dilinizle onlara eziyet etmeyin. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّٓا اَحْلَلْنَا لَكَ اَزْوَاجَكَ الّٰت۪ٓي اٰتَيْتَ اُجُورَهُنَّ وَمَا
مَلَكَتْ يَم۪ينُكَ مِمَّٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ
وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ الّٰت۪ي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَاَةً مُؤْمِنَةً
اِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ اِنْ اَرَادَ النَّبِيُّ اَنْ يَسْتَنْكِحَهَاۗ خَالِصَةً
لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِن۪ينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ ف۪ٓي اَزْوَاجِهِمْ
وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا
رَح۪يمًا

---

182 el-Bakara, II, 237.

50. "Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verip de elinin sahip olduğu kadınları, seninle birlikte hicret eden amca kızlarını, hala kızlarını, dayı kızlarını, teyze kızlarını, kendini peygambere mehirsiz olarak bağışlar da peygamber de onunla evlenmek isterse böyle bir mümin kadını -ki sonuncusu diğer müminlere değil, zatına mahsustur - sana helâl kıldık. Müminlere eşleri ve sahip oldukları kadınları hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı biliyoruz. Sana mahsus olanı güçlük çekmeyesin diye meşru kıldık. Allah çok bağışlayıcı, pek esirgeyicidir."

[Peygamberin Evlenmesi Helâl Olan Kadınlar]

Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin eşlerini sana helâl kıldık. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: **Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin eşlerini sana helâl kıldık.** Yani mehirlerini üstlendiğin ve bunu kabul ettiğin eşlerini. Buna göre buradaki verme, kabul etme ve üstlenme mânasına gelmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[183]. Bunun yorumu şudur: Eğer tövbe ederler, namaz kılmayı ve zekât vermeyi kabul ederlerse onları serbest bırakın. Bu, verme mânasında değil, kabul etme ve üstlenme anlamındadır. Zira zekât, malın üzerinden bir yıl geçtikten sonra ancak vacip olur. Yine şu ilâhî beyan da bu mânadadır: "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"[184]. Burada da bu beyan, verme mânasında değil, aksine cizyeyi kabul etme anlamındadır. Zira cizyenin ödenmesi de bir yıl geçtikten sonra zorunlu olur. Buna göre **mehirlerini verdiğin eşlerin** sözü de şu mânaya gelebilir: Yani mehirlerini kabul ettiğin ve üstlendiğin eşlerin. İkinci yorum şudur: **Biz sana eşlerini helâl kıldık.** Öyle ki onlar senindir. Eğer onlara **mehirlerini verirsen.** Bunun mânası şudur: Onların me-
368 hirlerini verdiğin takdirde onları yanında tutmanı sana helâl kıldık. [§]Bunda mehirin karşılık (ecir) olarak isimlendirilebileceğine dair delil vardır. Dolayısıyla "onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin"[185] meâlindeki ilâhî beyanda geçen "ecirleri" ifadesi "mehirleri" mânasına gelmektedir. Böylelikle onlardan yararlanma da nikâhtaki yararlanma olmaktadır.

---

183 et-Tevbe, 9/5.
184 et-Tevbe, 9/29.
185 en-Nisâ, 4/24.

Buna göre **kendini peygambere mehirsiz olarak bağışlar da peygamber de onunla evlenmek isterse böyle bir mümin kadını -ki bu diğer müminlere değil, zatına mahsustur-** Bu ilâhî beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Ona mahsus oluşu mehirsiz olmadır. Bağışlama lafzından (hibe) dolayı değildir. Çünkü bu beyan, mehirlerini verdiği eşlerin helâl oluşunun belirtilmesinden hemen sonra bildirilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Sana mehirlerini verdiğin eşlerini helâl kıldık, aynı şekilde kendini mehirsiz olarak sana bağışlarsa böyle bir mümin kadını da sana helâl kıldık. Bu diğer müminlere değil, zatına mahsustur, yani mehirsiz. Çünkü bir şeyin birine mahsus oluşu, bunun söz konusu kişiye bedelsiz ve külfetsiz ait oluşu demektir. Fakat bir şeyin birine mahsus oluşunun bir lafızla olup diğer lafızla olmayışına gelince böyle bir durum mümkün değildir. Ayrıca, âyetin sonunda, belirtmiş olduğumuz görüşe delil teşkil edecek bir bilgi vardır. Bu da **müminlere eşleri hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı biliyoruz** cümlesidir. Bu beyan, bu kadının ona mahsus oluşunun ondan bir mehir üstlenilmesi olmaksızın gerçekleştiğini göstermektedir. Yine onun hakkında böyle bir beyan, ona yönelik bir nimet mânasındadır. Allah'ın, bağışlama lafzında ona yönelik bir nimeti olmaz. Evlendirme lafzında da böyle bir durum söz konusu değildir -zira "kendimi bağışladım" sözü yerine "kendimi evlendirdim" cümlesini kullanmaktadır-. Bu durum, Allah'ın ona yönelik nimetinin, söz konusu edilen "bağışlama"da değil, mehirsiz olarak evlenmenin gerçekleşmesinde olduğunu göstermektedir. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Bu, diğer müminlere değil, zatına mahsustur,** yani âhirette. Yani sen onunla evlendiğinde ve o senin hanımlarından biri olduğunda, artık hiç kimseye helâl olmaz. **Bu, diğer müminlere değil, zatına mahsustur** meâlindeki ilâhî beyandan bağışlama lafzının (hibe) anlaşılması ise mümkün değildir. Zira bir kişinin "kendimi bağışladım" sözü ile "kendimi evlendirdim" sözü arasında bir fark bulunmamaktadır. Ayrıca Abdullah b. Mesûd, İbn Abbâs (r.a.) ve bunların dışındaki sahâbe ve müfessirlerin birçoğu "zatına mahsus" sözünden belirli bir lafzın zorunluluğunu anlamamıştır. Öyle ki "mümin kadınlarla nikâh akdi yapıp sonra onları boşadığınızda"[186] meâlindeki ilâhî beyan hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunlar kendilerini bağışlayanlardır. Şâfiî'nin, bunu söz konusu edildiği şekliyle anlamasının sebebi nedir?[187] Yine, alım-satım, kiralama ve diğer tüm akitler "bağışlama" (hibe) lafzıyla gerçekleşebilmektedir. Nikâh da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

186 Bir önceki âyet-i kerîme.

187 Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, IX, 15.

369 [§]**Elinin sahip olduğu kadınları.** Yani elinin sahip olduğu kadınları sana helâl kıldık. Aynı şekilde **amca kızlarını, hala kızlarını, dayı kızlarını ve teyze kızlarını sana helâl kıldık.** Amca ve dayı gibi burada belirtilen akrabaların kızlarının helâl oluşunun delili bu âyet olması mümkündür. Çünkü bu kızlar Nisâ sûresindeki evlenmesi haram olanlar arasında bildirilmemiştir[188]. Dolayısıyla bunların Hz. Peygamber'e (s.a.) helâl olduğunun bildirilmesi, bütün insanlara helâl olduğunun bildirilmesi demektir. Bu durum tıpkı şuna benzer: Zeyd b. Hârise'nin boşadığı eşinin Hz. Peygamber'e (s.a.) helâl olduğunun bildirilmesi, evlatlıkların boşadığı eşlerle evlenmenin bütün insanlara caiz olduğunu gösterir. Zira Cenâb-ı Hak bu hususta meâlen şöyle buyurmuştur: "Müminlere, evlatlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmelerinde bir sıkıntı gelmesin diye"[189]. İlk durumda böyledir. Veya amca kızları, hala kızları ve belirtilen diğer akraba kızlarıyla evlenmenin helâl oluşuna dair bilginin "bunlardan başkası size helâl kılındı"[190] ilâhî beyanından çıkarılması da mümkündür. Âyette[191] evlenilmesi haram olanlar, nesebe ve sebebe bağlı haram kılınanlar olmak üzere tamamıyla bildirilmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak "bunlardan başkası size helâl kılındı" buyurmuştur. Dolayısıyla bildirilenlerden başkası âyetin zâhiriyle helâl kılınmış olur. Ancak haram olma konusunda bildirilenlerle aynı mânaya gelmesi durumu farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Seninle birlikte hicret eden kadınlardan.** Hiç kimse **seninle birlikte hicret eden** sözünden bizâtihî onunla birlikte hicret etme mânasını anlamamıştır. Öyle ki ne geride kalmış ne de önceden hicret etmiş olsun. Bilakis **seninle** sözünün kapsamına adı geçen önce de sonra da hicret eden kadınlar girmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müminlere eşleri hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı biliyoruz. Bazıları şöyle demiştir: İnsanlara eşleri hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı. Bu da dört kadınla evlenme hükmüdür. Dört kadından fazlasıyla evlenmek caiz değildir. **Sahip oldukları kadınları hakkında.** Bunlar câriyeler ve hizmetkârlardır. Ne kadar çok olsalar da bunlarda arttırma mümkündür. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın evlilik konusunda koyduğu hükümlerden biri, bir erkeğin veli, mehir ve şahitler olmaksızın evlenememesidir. Hz. Peygamber'in durumu ise başka olup bu ona mahsustur. Zira bir kadının, mehirsiz ve veli izni olmaksızın kendisini ona bağışlaması mümkündür. *En doğrusunu Allah*

---

188 en-Nisâ, 4/23.
189 el-Ahzâb, 33/37.
190 en-Nisâ, 4/24.
191 Yani en-Nisâ, 4/23. âyetinde.

bilir. [§]**Müminlere eşleri hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı bi-** 370
liyoruz. Hangi kuralları geçerli kıldığımızı. Yani neyin caiz olup neyin caiz olmadığını açıkladığımızı. Yani eşler hakkında tüm bu hükümleri açıkladık. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Kuralları geçerli kıldık.** Yani eşleri hakkında onlara çeşitli hükümler, haklar ve benzeri hususları vacip kıldık. *En doğrusunu Allah bilir.*

تُرْجٖي مَنْ تَشَٓاءُ مِنْهُنَّ وَتُـْٔوٖٓي اِلَيْكَ مَنْ تَشَٓاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ
عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ تَقَرَّ اَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ
وَيَرْضَيْنَ بِمَٓا اٰتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فٖي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللّٰهُ
عَلٖيمًا حَلٖيمًا ﴿٥١﴾

51. "Onlardan dilediğinin beraberliğini erteler, dilediğini yanına alırsın. Uzaklaştırdıklarından birini tekrar istemende senin için bir sakınca yoktur. Bu hüküm onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için en uygun olanıdır. Allah gönüllerinizdekini bilir, Allah ilim ve hilim sahibidir."

[Hz. Peygamber'in Evlilik Hayatına İlişkin Bazı Hükümler]

Onlardan dilediğinin beraberliğini erteler, dilediğini yanına alırsın. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) bir kadına evlilik teklif ettiğinde, onun söz konusu kadını bırakması veya onunla evlenmesi durumu gerçekleşmeden başka birinin kadına teklifte bulunma hakkı yoktu. Eğer Hz. Peygamber evlilik teklifinden vazgeçerse başkasının ona teklifte bulunma hakkı olurdu. Sonra eğer Hz. Peygamber bir kadına evlilik teklif ederse bundan sonra o, söz konusu kadına teklifinden vazgeçmediği müddetçe başkasının teklifte bulunma hakkı olmaz. Veya o buna benzer sözler söylemiştir[192]. Dolayısıyla âyetin yorumu belirtmiş olduğumuz mânaya göre yapılır. Aynı şekilde Katâde şöyle demektedir: Bu âyet evlilik teklifi hakkındadır. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyan, Hz. Peygamber'in günleri eşleri arasında taksim etmesi hakkındadır. Hz. Peygamber onlar arasında günleri eşit bir şekilde paylaştır-

192 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 43; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 140-141.

mıştı. Allah bu konuda ona genişlik sağlamış ve bunu ona helâl kılmıştır. O, şöyle buyurmuştur: **Onlardan dilediğinin beraberliğini erteler.** Yani hanımlarından. Yani onlardan dilediğini geriye bırakır ve ona gitmezsin. **Dilediğini yanına alırsın.** Dolayısıyla ona gidersin. **Uzaklaştırdıklarından birini tekrar istemen.** O şöyle buyurmaktadır: Eşlerinden yanına gitmeyi tercih ettiğine gidersin. O şöyle burmuştur: **Bu hüküm en uygun olanıdır.** O, buyuruyor ki: En lâyık olanıdır. **Onların mutlu olmaları, üzülmemeleri için.** Onların günleri paylaştırmada istediğin gibi davranmanı Allah'ın sana helâl kıldığını ve onlar hakkında âyet indirdiğini öğrendiklerinde senin günleri eşit paylaşmayı bırakmana dair. **Ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için.** Allah katından gelen ruhsatın kendileri için bunu terketmekten daha iyi olduğunu ve daha az üzüntü verici olduğunu öğrendiklerinde. Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah'ın nikâhı altında bulunan hanımları kendilerini boşamasından korkmuşlardı. Bu sebeple onlar şöyle demişlerdi: "Günlerimizi ve malını bize istediğin gibi taksim et ama bizi boşama". Bunun üzerine **onlardan dilediğinin beraberliğini ertelersin** meâlindeki âyet nâzil olmuştur[193]. Yani onlar arasında dilediğinden
371 uzaklaşırsın. [§]Yani boşama olmaksızın onlardan uzaklaşırsın. **Yanına alırsın.** Yani geri alır ve bağrına basarsın. **Dilediğini.** Onlardan dilediğini yanına almanda bir sakınca yoktur. Bazıları şöyle demiştir: Âyet, akrabalar arasında Allah'ın kendisine helâl kıldıklarından dilediği kimselerle evlenmeyi terketmesi, dilediğiyle de evlenmeye yönelmesi hakkındadır. Çünkü bu beyan, akrabalara ilişkin hükümlerin hemen peşi sıra gelmektedir. Böylelikle Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Onlardan dilediğinin beraberliğini ertelersin.** Yani amca, hala, dayı ve teyze kızlarından dilediğinle evlenmezsin. **Yanına alırsın.** Yani **dilediğini** bağrına basar ve onunla evlenirsin. Biz şöyle deriz: Allah Teâlâ, Resûlullah'ı akrabalarla evlenmekte muhayyer bırakmıştır. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: **Onlardan birini istemen** durumunda, yani evlenmen durumunda. **Uzaklaştırdıklarından birisiyle. Bunda senin için bir sakınca yoktur.** Yani bu konuda sana bir günah yoktur.

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Onlardan dilediğinin beraberliğini ertelersin.** Yani onlardan dilediğini yerinde bırakır ve ona yaklaşmazsın. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Türcî" (ترجى), ertelersin demektir. Denilir ki: "Erceytü'l-emra ve erce'tühû" (أرجَيْت الأمر وأرجأته), yani işi erteledim[194]. "Ercih ve ehâhu" (أرجه وأخاه)

---

193 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 139-140; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, X, 3145.

194 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 351.

"Onu da kardeşini de beklet"[195] sözü hakkında da aynı şeyi söylemişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: Onu beklet. Bazıları ise şöyle demiştir: Onu ertele[196]. **Yanına alırsın.** Yani bağrına basarsın.

Bu hüküm en uygun olanıdır. O, şöyle buyurmaktadır: En lâyık, en uygun ve hakikate en yakın. **Onların mutlu olmaları için.** Yani senin yanında bulunan ve seçtiğin kadınlar. **Üzülmemeleri için.** Onların üzerine evlenmediğini öğrendiklerinde. **Ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için.** Nafaka olarak verdiğine. [§]Zira onların nafakaları azdı. "**Bu hüküm onların mut- 372
lu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için en uygun olanıdır.** Bu beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Bu durum, Hz. Peygamber'in hanımlarını dünya hayatı ve güzellikleri ile Resûlullah ve âhiret yurdu arasında muhayyer bıraktığı zamandadır[197]. Onlar Resûlullah'ı tercih etmişlerdir. O, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle buyurmaktadır: Onlar Resûlullah'ın yanında kalmayı ve âhiret yurdunu tercih ederlerse **bu, onların mutlu olmaları ve üzülmemeleri için en uygun olanıdır.** Nafakanın ve beraber olmanın azlığına karşın. **Ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için.** Nafaka ve diğer harcamalarına. **Allah gönüllerinizdekini bilir.** Sevgi ve rızayı. **Allah ilim ve hilim sahibidir.**

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ وَلَوْ
اَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ اِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
رَقِيبًا ﴿٥٢﴾

52. "Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz; mülkiyetin altında bulunanlar dışında kadınlarını, güzellikleri hoşuna gitse bile başka eşlerle değiştirmen de helâl olmaz. Allah her şeyi görüp gözetmektedir."

---

195 "Dediler ki: Onu da kardeşini de beklet; şehirlere toplayıcılar (memurlar) yolla" (el-A'râf, 7/111). "Dediler ki: Onu ve kardeşini bir süre alıkoy ve sihirbaz toplamak üzere şehirlere (adamlar) gönder" (eş-Şuarâ, 26/36).

196 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 170, 318.

197 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. Yok, eğer Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır" (el-Ahzâb, 33/28-29).

Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz. Bundan sonra beyanı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Onların Resûlullah'ı ve âhiret yurdunu tercih etmelerinden sonra. Çünkü Allah, onları dünya hayatı ve güzellikleri ile Resûlullah'ı ve âhiret yurdunu tercih etme arasında muhayyer bırakıp onlar da Resûlullah'ı ve âhiret yurdunu tercih ettiklerinde, onu hanımlarıyla sınırlamıştır. O, bu hususta şöyle buyurmuştur: **Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz.** Yani onların seninle beraber kalmayı tercih etmelerinden sonra. **Mülkiyetin altında bulunanlar dışında kadınlarını, güzellikleri hoşuna gitse bile başka eşlerle değiştirmen de helâl olmaz.** Eğer söz konusu beyan bu mânada ise burada peygambere yönelik yasaklama, hanımlarına dönük onu dünya hayatı ve içindeki güzelliklere mukabil tercih etmelerinden dolayı bir karşılık ve mükâfat konumundadır ki peygamber, hanımlarına ilişkin taksiminde başkalarını ortak kılmasın. Âişe'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz Resûlullah'ı ve âhiret yurdunu tercih ettiğimizde ona, bizim üzerimize evlenmemesini ve bizi başka eşlerle değiştirmemesini şart koştuk. Sonra
373 sahip olduğu câriyeler bundan istisna edilmiştir. [§]Çünkü onların taksimatta herhangi bir payları yoktur. Bazıları şöyle demiştir: **Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz.** Yani müslüman kadınlardan sonra Ehl-i Kitap kadınları helâl olmaz. Ne yahudi ne de hıristiyan kadınlar. Yani yahudi ve hıristiyan kadınlarla evlenme, sonra onlar da müminlerin anneleri olurlar. **Mülkiyetin altında bulunanlar hariç.** Yani yahudi ve hıristiyan câriye almanda bir sakınca yoktur. Eğer ilâhî beyan bu mânada ise bundan Ehl-i Kitap kadınlarının özel olarak bildirilmesinden dolayı Resûlullah'a yasak olduğu anlaşılmaktadır. Allah, müminlerin Ehl-i Kitap kadınlarıyla evlenmelerini ise helâl kılmıştır. Bu hüküm şu ilâhî beyanla bildirilmiştir: "Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar size helâldir"[198]. Dolayısıyla Peygamber'e (s.a.) değil de müminlere Ehl-i Kitap kadınlarının helâl kılınması, Resûlullah'a (s.a.) helâl olan lütuf ve ziyadenin mukabilidir. Bazıları şöyle demiştir: **Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz.** Yani bu âyetten önceki âyette bildirilen helâl kılınmış kadınlardan sonra. Bunlar amca, hala, dayı ve teyze kızlarıdır. Buna göre O, şöyle buyurmaktadır: Allah'ın bildirmiş olduğu kadınların dışında bir kadınla, eşlerinin üzerine evlenmen veya onlarla değiştirmen sana helâl değildir. **Güzellikleri hoşuna gitse bile. Ancak mülkiyetin altında bulunanlar hariç.** *En doğrusunu Allah bilir.*

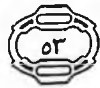
Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz. Bu beyan şu mânaya gelebilir: Onların dünya hayatı ve içindeki güzelliklerine karşı seni ve âhiret yurdunu tercih etmelerinden sonra ahlâkî bakımdan onların üzerine evlenmen **sana**

---

[198] el-Mâide, 5/5.

helâl olmaz. Veya bu beyanın hüküm bakımından haramlık mânası taşıması da mümkündür. Bizim Cenâb-ı Hakk'ın hangi haramlık mânasını murat ettiğini açıklamamız mümkün değildir. Bu, ahlâkî bakımdan bir yasaklama haramlığı mıdır? Yoksa hüküm bakımından bir haramlık mıdır? Çünkü bu durum Resûlullah içindi ve o Cenâb-ı Hakk'ın bundan ne murat ettiğini biliyordu. Bununla meşgul olmak ise zorunlu bir şey değildir. "Hanımları başka eşlerle değiştirmek" sözü, boşama meselesiyle ilgili olabilir. Yani onları boşar ve onların dışındaki kadınlarla evlenir. Bu durumun ölümle de gerçekleşmesi mümkündür. Aynı şekilde onlardan biri vefat ettiğinde başka bir kadınla evlenmesi helâl olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah her şeyi görüp gözetmektedir. Yani koruyup kollayandır. Denildi ki: Şâhittir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ اِلَّٓا اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى
طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرٖينَ اِنٰيهُ وَلٰكِنْ اِذَا دُعٖيتُمْ فَادْخُلُوا فَاِذَا طَعِمْتُمْ
فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَاْنِسٖينَ لِحَدٖيثٍ اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ
فَيَسْتَحْيٖ مِنْكُمْ وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْيٖ مِنَ الْحَقِّ وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ
مَتَاعًا فَسْـَٔلُوهُنَّ مِنْ وَرَٓاءِ حِجَابٍ ذٰلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ
وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ وَلَٓا اَنْ تَنْكِحُوٓا اَزْوَاجَهُ مِنْ
بَعْدِهٖٓ اَبَدًا اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظٖيمًا

[§]53. *"Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin veril-* 374
mediği vakit asla girmeyin, fakat çağrıldığınızda -erkenden gidip yemeğe hazırlanmasını beklemeksizin- girin, yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın; bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez. Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur. Resûlullah'ı üzmeye hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz, sizin bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahtır."

[Peygamber'in Aile Hayatına İlişkin Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar]

Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit, zaman gözetmeksizin, asla girmeyin. Hz. Peygamber'in evine girmeye ilişkin yasak iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: İzinsiz bir şekilde adamın annesinin yanına girmesi gibi -onlar sizin anneleriniz gibi olsalar da- Peygamber'in evine girmeyin. Dolayısıyla onun evine girme yasağı, izinsiz bir şekilde girme yasağı olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan kendi evlerinizden başka evlere girmeyin"[199]. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Peygamber'in evine** misafir olarak **girmeyin. Ancak size yemek için izin verilmesi durumu başka.** Yani ancak yemeğe davet edilmeniz durumu başka. Çünkü Resûlullah'a (s.a.) bir yemek hazırlandığında o ashabını çağırıyor ve beraber yiyorlardı. O, yemeğin fazlasını başka bir vakit için yanında tutmuyor ve biriktirmiyordu. Dolayısıyla ona bir misafir geldiğinde ona takdim edecek bir ikramı yoksa utanıyor ve bu durum ona zor geliyordu. Bu belirtmiş olduğumuz sebeple onlara Hz. Peygamber'in evine girme ve ona misafir olma yasaklanmıştır. Yine onlara kendilerinin yemeğe davet edilmelerini beklemeleri emredilmiştir. Bu durumda onun evine girebilirler ve ona misafir olabilirler. Eğer beyan, ilk mânada ise bunda tesettür emri ve izin istemeksizin eve girmenin yasaklanması vardır. Eğer beyan ikinci mânada ise belirttiğimiz sebeplerle onun evine davet edilmeden önce misafir olarak girme yasağı bulunmaktadır. Böylelikle tesettür emri şu ilâhî beyanda bulunmaktadır: **Peygamber hanımlarından bir ihtiyaç nesnesi istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin.** Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak bu emri bildirmiştir, çünkü bazı müslümanlar Resûlullah'ın yemeğini ve azığını gözetleyip fırsat kolluyorlardı. Bir yemek geldiğinde hemen izinsiz bir şekilde onun yanına geliyor, evinde oturuyor ve yemeğin pişip hazır olmasını bekliyorlardı. Dolayısıyla onların böyle davranması yasaklandı. Yine onlar yemeği yiyip bitirdiklerinde onun evinde oturuyor, konuşuyor ve vakit geçiriyorlardı. Dolayısıyla onlara böyle davranmak yasaklandı, onlara hemen dağılmak, onun ve hanımlarının yanından ayrılmak emredildi. Hz. Peygamber'in hanımları bundan önce onlardan saklanıp örtünmüyorlardı. Bu sebeple bu durum, Hz.
375 Peygamber'e zor gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Onlara yönelik dağılıp gitme ve Hz. Peygamber'in yanından ayrılma emri, Hz. Peygamber'in yerine getirmek durumunda olduğu işlerin ve ibadetlerin bulunmasından dolayı verilmiş olabilir. Bunlar ya onunla Allah arasındaki veya onunla insanlar arasındaki işlerdir. Dolayısıyla onlar Hz. Peygamber'i, bu işleri ve ibadetleri yerine

---

199 en-Nûr, 24/27.

getirmekten meşgul ediyorlardı. Bu sebeple böyle davranmaları yasaklanmıştır. Veya bunun sebebi bir kısım müfessirlerin belirtmiş olduğu gibi öğlen dinlenme vaktinde (kaylûle) onun hanımlarına duyduğu ihtiyaç ve onlarla yalnız kalmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor. Yani izinsiz bir şekilde onun yanına gelmeniz. Veya yemeğin pişmesini ve hazır olmasını beklemek. Yahut yemeği bitirdikten sonra oturmak ve konuşmak. Veya olan bir durum. **Size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez.** Resûlullah da hak olanı açıklamaktan çekinmezdi. Fakat o "benim evimden çıkın, bana gelmeyin" ve benzeri sözleri söylemekten utanıyordu. Çünkü o, huyu itibariyle böyle davranmayı ve birinin diğerine "evime gelmeyin veya evimden çık" demeyi çirkin görmekteydi. Çünkü böyle bir tavır, kötü huyun ve cimriliğin göstergesidir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, âyeti indirip ve onlara bildirdiği şeyi söylemesini emredince Resûlullah onlara bunu söylemiş ve bildirmiştir. Bu durumda utanmamıştır. Çünkü bu artık dinî bir durum olup ona farz olmuş ve onlara âdâb-ı muaşeret kurallarını öğretmesi ve dini konusunda onların yapması farz olan buyrukları onlara bildirmesi gerekli bir durum olmuştur. O daha önce utanıyordu, çünkü söz konusu durum bir mülkiyet ve kişilik konusuydu. Allah bu âyeti indirdiğinde ve bunu emrettiğinde artık bu, dinî bir konu olmuştur. Bundan dolayı bildirilen durum olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez.** Yani onlara hakkı ve âdâbı öğretmeyi bırakmaz ve bunu terketmez. Bunun mânasını "şüphe yok ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten utanıp çekinmez"[200] meâlindeki ilâhî beyanın yorumunda açıkladık.

Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur. Söz konusu erkeklerin kalplerinin daha temiz kalması ile peygamber hanımlarının kalplerinin temiz oluşu mânalarının farklı olması mümkündür. Erkeklerin kalplerinin daha temiz kalması mânası kötülükten, şehveti giderme kastından ve nefsin çağırdığı gayrimeşru arzulardan temiz
kalması demektir. [S]Peygamber hanımlarının kalplerinin temiz kalması ise 376
kötülükten ve şehveti gidermekten temiz kalma değil, kin ve düşmanlıktan temiz kalma demektir. Bunun sebebi şudur ki başkalarının onlarla evlenmesinin helâl olmadığı bilinmektedir. Zira onlar âhiret yurdunu dünya hayatı ve güzelliklerine tercih etmişlerdir. Yine belirtildiği gibi onlar çirkin işler yapma-

200 el-Bakara, 2/26.

ları durumunda iki kat azapla karşılaşacakları kendilerine bildirilmiştir[201]. Bu durumlar söz konusu çirkin işleri yapmaktan onları menetmekte ve sakındırmaktadır. Durum böyle olduğuna göre onlar, evlerine gelenlerin ve kendilerine bakanların şehvetle baktıklarını bildiklerinde onlara karşı kalplerinde kin ve düşmanlık oluşmaktadır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Perde arkasından bir şey isteme sizin kalbinizin kötülükten ve şüpheden; peygamber hanımlarının kalplerinin ise kin ve düşmanlıktan arınması için daha uygundur. *Bu hususta en doğrusunu Allah bilir.* Bunun aynı mânada olması da mümkündür. Bu, şüphe ve kötülük mânasıdır. Çünkü peygamber hanımlarının yaratılışına da şehevî duygular ve buna yöneltici güdüler yerleştirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Resûlullah'ı üzmeye hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Resûlullah'ın hanımları tesettür âyeti indikten sonra örtündükleri, insanların onların yanına girmesi ve onlara bakması yasaklandığı için bir adam demiştir ki: "Bizlere amca kızlarımızın, hala kızlarımızın, dayı kızlarımızın ve teyze kızlarımızın yanına girmek mi yasaklandı? Allah'a and olsun ki o ölürse ben falanca kişiyle evleneceğim". O, peygamberin hanımlarından birinin ismini belirtmiştir. Bunun üzerine şu âyet nâzil olmuştur: **Hakk'ınız yoktur.** Yani size helâl değildir. **Resûlullah'ı üzme ve kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenme**[202]. Fakat bu, gerçeğe uzak ve çirkin bir yorumdur. Sahâbeden birinin böyle bir söz söylemiş olması mümkün değildir. Veya halis bir imana sahip olan ve güzel bir şekilde müslüman olmuş bir kimsenin böyle bir söz söylemesi mümkün değildir. Yahut böyle bir sözün aklına gelmesi de mümkün değildir. Ancak münafık ise durum başkadır. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Resûlullah'ı üzmeye hakkınız yoktur.** Daha önce geçen konular. **Kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz.** Yeni bir yasak olarak.

377 [§]Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Resûlullah'ı üzmeye hakkınız yoktur.** Eşleriyle evlenmekte. Dolayısıyla onların Resûlullah'ı üzmeleri, kendisinden sonra eşleriyle evlenmelerine dairdir. Eğer -müfessirlerin bir kısmının belirttiği üzere- onun hanımları, müminlerin anneleri olduğu için başkasına helâl olmuyorsa, ondan sonra hanımlarıyla evlenme yasağına delil getirilmez. Zira hiç kimse anneyle evlenme kastında bulunmaz. Aksine bu

---

201 bk. el-Ahzâb, 33/30.

202 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 53; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, X, 315; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, XII, 112.

durum onlara helâldi. Bu durumda onların müminlerin annesi şeklinde nitelenmesinin mânası, belirttiğimiz gibi peygambere yönelik tâzim ve saygı olmaktadır. Öyle ki Cenâb-ı Hak, onun vefatından sonra eşleriyle evlenmelerini yasaklamış ve onu, vefatından sonra eşleriyle evlenme yasağı hususunda sanki diriymiş gibi saymıştır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak peygamberi malı, mülkü konusunda vârislerinin mirastan menedilmesinde sanki onu hayattaymış gibi saymıştır. Onun vârisleri malına mirasçı olmamaktadırlar. Aksine malı, ebedî olarak onun mülkünde sayılmıştır[203]. Hanımlarının durumu da böyledir. Yine Cenâb-ı Hak, nübüvvet ve risâlet konusunda da onu sanki hayattaymış gibi saymıştır. Vefatından sonra onun şeriatı başka bir şeriatla neshedilmemiştir. Halbuki önceki peygamberler ise vefat ettiklerinde şeriatleri başka bir şeriatle neshedimişti. Aksine Cenâb-ı Hak, onun şeriatinin kıyâmet gününe kadar devam etmesi meselesinde onu sanki hayattaymış gibi saymıştır. Buna göre onun eşleriyle evlenmenin insanlara haram kılınmasında Cenâb-ı Hak, onu sanki hayattaymış gibi saymıştır. Dolayısıyla onlar âhirette onun eşleri olmaktadırlar. Buna göre bu ilâhî beyanın yorumuna dair bizim görüşümüz şudur: "Bu, diğer müminlere değil, senin zatına mahsustur"[204]. Yani o sana mahsustur. Senden sonra hiç kimseye helâl olmaz. Dolayısıyla o, cennette peygamberin hanımı olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizin bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahtır. Bunun, Resûlullah'ı üzme ve eşleriyle evlenme konusuyla ilgili olması mümkündür. **Allah katında büyük bir günahtır.** Veya Allah katındaki cezası bakımından **büyüktür.**

إِنْ تُبْدُوا شَيْـًٔا اَوْ تُخْفُوهُ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٥٤﴾

54. "Siz bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de şurası muhakkak ki Allah her şeyi bilmektedir."

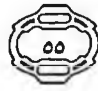
Siz bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de. Yani bir şeyi kullar için açığa vursanız da veya onlardan gizleseniz de. **Muhakkak ki Allah her şeyi bilmektedir.** Yani açığa vurduğunuzu da gizlediğinizi de. **Bilmektedir.** Hiçbir şey

---

203 Muhtemelen İmam şu hadise işaret etmektedir: "Biz peygamberler miras bırakmayız. Bizim bıraktıklarımız sadakadır" (Buhârî, "Humus", 1; "Fedâilü ashâbi'n-nebî", 12; Müslim, "Cihâd", 49-52, 54, 56).

204 el-Ahzâb, 33/50.

O'na gizli kalmaz. Cenâb-ı Hak bu durumu bildirmektedir ki insanlar devamlı olarak bir sakınma ve korku halinde olsunlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي اٰبَائِهِنَّ وَلَا اَبْنَائِهِنَّ وَلَا اِخْوَانِهِنَّ وَلَا اَبْنَاءِ
اِخْوَانِهِنَّ وَلَا اَبْنَاءِ اَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ
وَاتَّقِينَ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا

378 [§]55. ***"Peygamber hanımlarına babaları, oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları ve sahip bulundukları hizmetçileri hakkında*** (perdesiz görüşmede) ***bir günah yoktur. Allah'a itaatsizlikten sakının. Kuşkusuz Allah her şeye tanıktır."***

Peygamber hanımlarına babaları hakkında bir günah yoktur. Yani bildirilen kimselerin izinsiz ve tesettür olmaksızın kadınların yanına girmesinde kadınlar için bir sakınca ve günah yoktur. Bu belirtilen kimseler, **babaları, oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları ve kadınlarıdır.** Cenâb-ı Hak bu isimleri belirtmiş, fakat amcaları ve dayıları bildirmemiştir. Bazıları şöyle demiştir: O, bunları bildirmemiş ve bunlar için kadınların yanına girmelerini mübah kılmamıştır. Çünkü kadınların amca ve dayı oğullarıyla evlenmeleri helâldir. Eğer onlar söz konusu kadınların yanına girerlerse onları tesettürsüz ve süslenmiş bir halde görürler ve onların vasıflarını oğullarına anlatırlardı. Zira adam bir kadının güzelliğini ve çirkinliğini kendi oğluna vasfedebilir. Dolayısıyla onların söz konusu kadınların vasıflarını oğullarına anlatması o kadınların görülmesi konumunda olur. Böylece bu, onların söz konusu kadınlara yönelik rağbet veya çekincelerini arttırmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: Hayır, durum böyle değildir. Bilakis Cenâb-ı Hak amcaları ve dayıları bildirmemiştir, çünkü kardeş ve kız kardeş oğullarının belirtilmesi amca ve dayıların bildirilmesini gereksiz kılar. Çünkü onların hepsi tek bir sınıf ve tür olup aynı mânadadır. Dolayısıyla belirtilen anlamda olması durumunda cinslerden bir tarafın bildirilmesi yeterlidir. Bu durum Cenâb-ı Hakk'ın evliliği haram olanların genel olarak sınıflarını bildirmesi, her bir sınıftan kişileri ayrı ayrı belirtmemesi gibidir. Zira O'nun bildirmemiş olduğu kişiler, bildirilenlerle aynı mânadadır. Dolayısıyla bildirilenlerin açıklanması, bildirilmeyenleri gereksiz kılar. Buna göre kardeşlerin ve kız kardeşlerin oğullarının bildirilmesi, amcaların ve da-

yıların bildirilmesini gereksiz kılar. Zira bunlar ötekilerle aynı mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Amca ve dayıların onların yanına girmesinin caiz olmaması da mümkündür. Çünkü onlar söz konusu kadınların yanına girip onları tesettürsüz olarak gördüklerinde belki gözleri onların mahrem yerlerini görür ve onlara şehvetle bakarlar, böylece o kadınlar onların oğullarına haram olurlar. Söz konusu oğullar onlarla evlenmeleri durumunda onların kendirine haram olduklarını bilmezler. Dolayısıyla amcaların ve dayıların söz konusu kadınların yanına girmesi bu sebeple yasaklanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kadınları hakkında. Bazıları şöyle demiştir: Yani müslüman kadınlar. Onlar şöyle demektedir: Cenâb-ı Hak müslüman kadınları özel olarak belirtmiş, onların söz konusu kadınların yanına izinsiz girmeleri ve onları süslenmiş bir halde görmelerini mübah kılmıştır. Fakat O, bunu yahudi, hıristiyan
ve benzeri kadınlar için mübah kılmamıştır. [§]Bunun sebebi onların söz 379
konusu kadınların özelliklerini kendi din mensuplarına anlatması çekincesi ve böyle bir durumun onların bu kadınlar hakkında fitneye düşmelerine ve bunlara arzu duymalarına neden olmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: **Kadınları hakkında.** Akraba kadınları. Cenâb-ı Hak bu kadınları yabancılar arasından özel olarak bildirmiştir. Bu durum iki yoruma açıktır. Bunlardan biri belirttiğimiz üzere yabancı kadınların söz konusu kadınları tesettürsüz ve süslenmiş bir halde gördüklerinde onların güzelliklerini ve süslerini kocalarına ve ilişkili oldukları kimselere anlatmaları çekincesidir. Halbuki söz konusu kadınların akrabalarının böyle bir tasvir yapmalarından korkulmaz. İkincisi Cenâb-ı Hak akraba kadınlarını özel olarak bildirmiştir, çünkü onlar aracılığıyla imtihan söz konusudur. Yabancı kadınların böyle bir durumu yoktur. İmtihan edilme ihtimali söz konusu olan durumlarda hüküm hafifler. Bundan daha hafif ve daha aşağıda olan durumlarda ise eğer imtihan söz konusu değilse hüküm ağırlaşır. Buna göre şöyle denilmesi mümkündür: Amcalar ve dayılar, âyette ve ruhsat kapsamında bildirilmemiştir. Çünkü onlar hakkında bir imtihan olma söz konusu değildir. Bildirilen kimseler hakkında ise bir imtihan durumu vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sahip bulundukları hizmetçileri hakkında. Bu beyanın özel olarak câriyeleri ifade etmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İffetlerini korurlar. Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler"[205]. Bundan sadece câriyeleri anlamışlardır. Buna göre **sahip bulundukları kişiler** sözünden câriyelerin anlaşılması da mümkündür. Bu beyanın

[205] el-Mü'minûn, 23/5-6; el-Meâric, 70/29-30.

hem câriye hem de köleleri ifade etmesi de mümkündür. Eğer hem câriyeler hem de köleler mânasında ise buna göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak kölelerin kadın olan sahiplerinin yanına izinsiz bir şekilde girmelerini mübah kılmıştır. Çünkü köleler sahiplerinin yanına ancak belirli vakitlerde onların kendilerine yönelik bir ihtiyacından dolayı girmektedirler. Kadınlar söz konusu vakitlerde kölelerinin yanlarına girmesi konusunda hazırlıklıdırlar ve tesettür içerisindedirler. Şu rivayet bu mânadadır: Müminlerin annesi Âişe'nin (r.a.) bir antlaşmalı kölesi (mükâteb) vardı. Bu köle onun yanına gelirdi. Antlaşmadan doğan borcunu ödeyip âzat edilince Âişe (r.a.) onun yanına girmesine artık izin vermedi[206]. Bu durum belirttiğimiz gibi şöyleydi: O köle Âişe'nin (r.a.) yanına ihtiyaç duyduğu bir vakitte girerdi. Söz konusu vakitte Âişe (r.a.) onun yanına girmesi konusunda hazırlıklı bir durumdaydı. Durum böyle olmasaydı tesettür emri geldikten sonra kölesinin onun yanına girmiş, onu tesettürsüz ve süslenmiş bir halde görmüş olması mümkün değildir.
380 [S]Buna göre kölenin kadın sahibine bakması helâl değildir. Yine köleler söz konusu kadınlar için mahrem olmazlar. Veya âyet köleler mânasına gelse de bu durumda onlar kadın sahiplerinin yanına izinsiz değil, ancak izin isteyerek girebilirler. Böylece izin isteme bu beyanda gizli olarak bulunmaktadır.

Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Allah'a itaatsizlikten sakının.** Belirtildiği gibi onların yanına girmesi ve onlara bakması mübah olmayan kimselerin yanlarına girmesini mübah kabul etmek konusunda. **Kuşkusuz Allah her şeye tanıktır.** Bu beyan onlara yönelik bir uyarı ve tehdittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا صَلُّوا
عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلٖيمًا ﴿٥٦﴾

56. "Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun."

---

206 "Rivayet edildiğine göre Cezîre bölgesinden kendisine Himrân denilen antlaşmalı bir köleye (mükâteb) şöyle demiştir: Senin on dirhem borcun kalmış olsa bile benim yanıma gir" (Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VIII, 408).

[Peygambere Salât Etme Emri]

Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun. Bazı hadislerde rivayet edildiğine göre bu âyet indiğinde Resûlullah'a şu soru sorulmuş: "Ey Allah'ın resûlü bu sanadır, bize ne vardır?" Bunun üzerine şu ilâhî beyan nâzil olmuştur: "Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için O size rahmetiyle lütufta bulunuyor, melekleri de dua ediyor"[207]. Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'in ve meleklerin onlara salât etmesinin ne demek olduğunu açıklamıştır. Bu, belirtildiği gibi onları karanlıklardan aydınlığa çıkarmaktır. Yine bu, onları doğru yola davet etmektir. Kâb b. Ucre'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun** meâlindeki ilâhî beyan nâzil olduğunda ona gittim ve "Ey Allah'ın resûlü! Selâmın ne olduğunu biliyoruz, fakat sana salâtı nasıl getireceğiz" dedim. O şöyle buyurdu: "De ki: Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, kemâ sallayte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîme inneke hamîdün mecîd ve bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin, kemâ bârakte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîme inneke hamîdün mecîd". [Meâli şöyledir: Allah'ım, İbrahim'e ve onun âline rahmet eylediğin gibi Muhammed'e ve Muhammed'in âline de rahmet eyle. Şüphesiz övülmeye lâyık olan yalnız sensin, şan ve şeref sahibi yalnız sensin. Allah'ım, İbrahim'e ve âline bereketler ihsan ettiğin gibi Muhammed'e ve âline de bereketler ihsan et. Şüphesiz övülmeye lâyık olan yalnız sensin, şan ve şeref sahibi yalnız sensin.][208]

Âyette Hz. Peygamber'e salât etmelerine dair müminlere yönelik emir vardır. Ayrıca Hz. Peygamber'e ona salât etmenin mahiyeti ve nasıl olacağı sorulduğunda onlara şunu okumalarını söylemiştir: "Allahümme salli alâ Muhammedin..." Bu, Allah'tan ona salât etmeyi üstlenmesi talebidir. Âyetin zâhirinde ise ona salât etme işini yerine getirmek onlara emredilmiştir. Fakat -Allah'ın salâtı onun üzerine olsun- [§]ona salât etmek insanlara emre- 381
dildiğinde ki bu, ona övgülerin zirvesidir, o, emredilmiş oldukları üzere ona övgünün en ileri düzeyini yerine getirme gücünü ve kudretini insanlarda görmemiş, böylelikle onlara bunu Allah'a havale etmelerini ve O'ndan kendileri yerine bunu üstlenmesini temenni etmelerini emretmiştir. Çünkü peygambere en ileri düzeyde övgüde bulunma kudretini onlarda görmemiştir. Yoksa âyetin zâhirinde Allah'tan ona salât etmesini talep etmek söz konusu değildir.

---

207 el-Ahzâb, 33/43. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 54.

208 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, II, 212; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 241, 243; Buhârî, "Tefsîr", 33/10; Müslim, "Salât", 66.

Aksine âyette "peygambere sizler salât edin" diye emir vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* "İbrahim'e ve âline salât ettiğin ve bereket ihsan ettiğin gibi" sözünde İbrahim'in (a.s.) diğer peygamberler arasından özel olarak belirtilmesi şu mânaya gelebilir: Bir kısım müfessirlerin belirttiği gibi bütün din ve mezhep müntesipleri, kendilerinin onun dini ve mezhebi üzere olduklarını ve ona uyduklarını iddia etmektedirler. Bundan dolayı o, diğer peygamberler arasından İbrahim'i (a.s.) özel olarak belirtmiştir. İbrahim'in (a.s.) özel olarak belirtilmesinin sebebi bu da olmayabilir. Aksine bunun sebebi, onda ve onun gizli dünyasında bulunan, fakat bizim bilmediğimiz bir özellik de olabilir. Dolayısıyla o, bu sebeple diğer peygamberler arasından İbrahim'i (a.s.) özel olarak belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* "Muhammed'e bereket ihsan et" duasına gelince buradaki bereket, sanki her zaman devamlı bir şekilde artan ve gelişen her türlü hayrın ismidir. Daha önce Allah'ın, meleklerin ve müminlerin salât etmesi hakkındaki görüşleri açıkladık[209].

إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ
لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٨﴾

57. "Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır."

58. "Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler apaçık bir bühtan ve günah yüklenmiş olmaktadırlar."

Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiştir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet "Allah'ın eli bağlanmış!"[210] ve "Allah fakirdir, biz zenginiz"[211] gibi sözler,

---

209 bk. el-Ahzâb, 33/43.

210 "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir" (el-Mâide, 5/64).

211 "Allah fakirdir, biz zenginiz diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir. Hem bu söylediklerini hem de haksız yere peygamberleri öldürmelerini elbette (bir tarafa) yazacağız ve 'Yakıcı azabı tadın!' diyeceğiz" (Âl-i İmrân, 3/181).

söylediklerinde yahudiler, "Mesîh Allah'ın oğludur"[212] [§]ve "Allah üç unsurdan biridir"[213] sözleri söylediklerinde de hıristiyanlar hakkında inmiştir. Yine bu âyet "melekler Allah'ın kızlarıdır", "putlar ilâhlardır" ve buna benzer sözler söylediklerinde müşrik Araplar hakkında inmiştir. Onların Resûlullah'ı incitmeleri, onu üzdükleri ve azı dişini kırdıkları zamandır. Yine onların "o delidir, sihirbazdır" ve benzeri sözleri onu incitmektedir. Bunun üzerine Allah **Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiştir** meâlindeki ilâhî beyanı indirmiştir. O şöyle buyurmaktadır: Allah onlara bu dünyada ve âhirette azap etmiştir. Allah'ın onlara bu dünyada azap etmesi Bedir savaşında kılıçla öldürülmeleridir. Yani müşrik Araplar'ın öldürülmeleridir. Ehl-i Kitab'ın bu dünyadaki cezası ise kıyâmete kadar cizye ödemeleridir. Âhiretteki azap ise cehennemdir. Bazıları buna yakın bir görüş olarak şöyle demiştir: Allah ve resûlünü incitenler birtakım sembollere ve heykellere tapanlardır. Onların cezası bildirilen durumlardır[214].

382

Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler. Yani onlar hakkında kötü konuşanlar. Bazıları şöyle demiştir: **Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiştir.** Bunlar Âişe'ye (r.a.) Safvan adlı kişi sebebiyle iftirada bulunanlardır. Onlar eşi Âişe'ye (r.a.) iftira attıklarında Resûlullah'ı incitmişlerdir. O, onların bu iftiralarından berîdir. **Mümin erkek ve mümin kadınlar.** Yani Safvân ve Âişe (r.a.)[215]. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyan Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) hakkında inmiştir[216]. Bu yoruma göre onların bu dünyadaki cezaları kırbaçlanmak; âhiretteki cezaları ise cehennemdir. Bu tehdidin bütün mümin erkek ve mümin kadınlara hak

---

212 "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!" (et-Tevbe, 9/30).

213 "Andolsun ki 'Allah üç unsurdan biridir' diyenler de kâfir olmuşlardır. Halbuki bir tek Tanrı'nın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanları elem verici bir azaba çarptırılacaklardır" (el-Mâide, 5/73).

214 Bu âyet Medineli yahudiler hakkında inmiştir. Onların Allah'ı incitmeleri Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmeleridir. Yine onlar Allah'ın yaratması gibi yarattıklarını iddia ediyorlardı. Yani semboller ve heykeller. Onların peygamberi incitmeleri ise onların Hz. Muhammed'in sihirbaz, deli, şair ve yalancı olduğunu iddia etmeleridir (Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 54).

215 bk. Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 60; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 423.

216 Bu âyet Ali b. Ebû Tâlib hakkında inmiştir. Buna göre münafıklardan bir grup onu incitmekte ve onu yalanlamaktaydılar (Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 54; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 273).

etmedikleri halde iftira atan kimseler hakkında olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ı ve resûlünü incitenler. İncitilmenin Allah'a nispet edilmesi, sadece resûlünün murat edilmesi mânasında anlaşılabilir. Çünkü Allah hakkında "bir şeyden incinmekte veya bir şey onu incitmektedir" denilmesi mümkün değildir. Çünkü incinme ona ilişen bir zarardır. Allah kendisine bir zarar veya menfaatin ilişmesinden münezzehtir. Bilakis O, zatıyla her şeye üstün ve galip gelen, güç yetiren ve hiçbir şeye muhtaç olmayandır. İncinmenin ona
383 nispet edilmesinden maksat sadece resûlünün incinmesidir. [§]"Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar"[217] meâlindeki ilâhî beyanda bu mânayı açıklamıştık. Yani Resûlullah'ı aldatmaya kalkışıyorlar. Veya O'nun dostlarını aldatmaya kalkışıyorlar. Çünkü Allah aldatılmaz. Yine bu, "Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[218] meâlindeki ilâhî beyan gibidir. Yani Allah'ın dinine yardım ederseniz O da size yardım eder. Veya Resûlullah'a ve dostlarına yardım ederseniz O da size yardım eder. Bunun benzeri kullanımlar Kur'ân'da çoktur. Cenâb-ı Hak bunu kendi zatına nispet etmiş, fakat dostlarını murat etmiştir. Bu beyan da bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Hatalardan korunma ve başarı ancak Allah sayesinde mümkündür. Ancak buradaki incitmeden -belirtilen Allah'ı incitmeyi kastediyorum- masıyetin murat edilmesine gelince bu mümkündür. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Beni inciten Allah'ı incitmiş olur"[219]. Yani bana karşı gelen Allah'a karşı gelmiş olur.

Bu âyette bir lafızdan farklı mânaların kastedilmesinin mümkün olduğuna dair açıklama vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, burada Resûlullah'ı incitmekten bahsetmiş ve akabinde bu dünya ve âhirette karşılaşılacak lânet ve azabı içeren şiddetli tehdidi bildirmiştir. Bundan önceki âyette ise yine incitme kavramını kullanarak şöyle buyurmuştur: "Bu davranışınız peygamberi incitiyor... Resûlullah'ı incitmeye hakkınız yoktur"[220]. Şüphesiz bu âyette bildirilen incitme kavramından anlaşılan mâna, **Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiştir** meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen incitme kavramından anlaşılan mânadan farklıdır. Her ne kadar lafzın zâhiri kök itibariyle aynı olsa da bunlardan biri müminler hakkında, diğeri ise kâfirler hakkındadır. Aynı şekilde "içinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona bü-

---

217 el-Bakara, 2/9; en-Nisâ, 4/142.

218 Muhammed, 47/7.

219 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 87; V, 45, 47; Tirmizî, "Menâkıb", 58.

220 el-Ahzâb, 33/53.

yük bir azap tattırırız!"[221] meâlindeki ilâhî beyanda Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği zulüm kavramından anlaşılan mâna, Âdem'in (a.s.) "Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik"[222] anlamındaki ilâhî beyanda söylediği zulümden anlaşılan mânadan farklıdır. Yine Mûsâ'nın (a.s.) "Ben, o işi o anda sonunun ne olacağını bilmeyerek yaptım"[223] diyerek belirtmiş olduğu dalâlet kavramından anlaşılan mâna, Firavun ve diğer inkârcıların dalâletinden anlaşılan mânadan farklıdır. Fısk kavramı da böyledir. Bunun benzerini çoğaltmak mümkündür. Bunun benzeri kavramlar tek bir lafız olsalar da bunlardan tek bir mânayı anlamamız gerekmez. Aksine farklı yerlerde farklı mânalarda anlaşılabilir.

Yine bu âyette Resûlullah'ın ısmetine dair delil vardır. Buna göre onda hiçbir şekilde incitmeyi hak edecek bir davranış sâdır olmaz. Mümin erkekler ve mümin kadınlarda incitilmeyi hak edecek davranışlar ortaya çıkar. Nitekim
Cenâb-ı Hak Resûlullah'ın incitilmesini [§]herhangi bir sınırlama ve kayıt ol- 384
maksızın belirtmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah lânetlemiştir.** Halbuki O, müminlerin incitilmesi beyanını fiil yapma şartına bağlı kılarak bildirmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler.** Fiil yapma şartı, onların incitilmeyi hak edecek bir fiil yapabileceklerini ve onlardan bunu gerekli kılacak bir fiilin sâdır olabileceğini göstermektedir. Peygambere gelince ondan bunu hak edecek veya bunu gerekli kılacak bir fiil sâdır olmaz. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.

"Lânet" (لعنة) kelimesi sözlükte kovmak mânasına gelir. Cenâb-ı Hak onları rahmetinden kovmuş ve uzaklaştırmıştır. Bühtan hakkında ise şöyle denmiştir: Bir kişide bulunmayan bir durumun söylenmesidir. "Buhite" (بُهِتَ)[224] fiili hakkında şöyle denilmiştir: Şaşıp kaldı, söyleyecek bir şeyi kalmadı demektir.

Bazıları şöyle demiştir: **Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler.** Bu beyan, câriyelerle zina etmeyi isteyen bir grup hakkında inmiştir. Hür kadınlar o dönemde geceleri câriyelerin giyindiği gibi dışarı çıkıyorlardı. Onlar da bu kadınları takip ediyorlar ve câriyelerden istedikleri

---

221 el-Furkân, 25/19.

222 el-A'râf, 7/23.

223 eş-Şuarâ, 26/20.

224 İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabb'i hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni (Nemrut'u) görmedin mi! İşte o zaman İbrahim: Rabb'im hayat veren ve öldürendir, demişti. O da: Hayat veren ve öldüren benim, demişti. İbrahim: Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir, dedi. Bunun üzerine kâfir apışıp kaldı. Allah zâlim kimseleri hidâyete erdirmez" (el-Bakara, 2/258).

ilişkiyi bunlardan istiyorlardı. Bu durum erkekleri incitiyor ve söz konusu kadınlar da bundan son derece inciniyorlardı. O kadınlar bu konuda Resûlullah'a şikâyette bulundular. Bunun üzerine **hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler** meâlindeki ilâhî beyan nâzil olmuştur. Sonra bu durumda hür kadınlar oldukları anlaşılsın diye dış örtülerini örtmeleri ve örtüyü üzerlerine salmaları emredilmiş, incitilmemeleri için câriyelere benzemek kendilerine yasaklanmıştır.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِن۪ينَ يُدْن۪ينَ
عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَاب۪يبِهِنَّۜ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَۜ وَكَانَ اللّٰهُ
غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٥٩﴾

59. Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) *dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.*

[Kadınlara Yönelik Tesettür Emri]

Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet Medine'de muhacir kadınlar hakkında inmiştir. Buna göre muhacirler Medine'ye geldiler. Burası dar bir yerdi. Muhacirlerle birlikte kadınları da vardı. Onlar ensarla birlikte yurtlarında yaşadılar. Böylelikle yer
385 onlar için iyice daraldı. [§]Kadınlar geceleyin boş araziye çıkıp orada ihtiyaç gideriyorlardı. İçinde kötülük bulunan kimseler geceleyin kadınları gözetliyor ve onlara gelip cinsel ilişkide bulunmayı teklif ediyorlardı. Onlar aslında câriyeleri arıyorlardı. Fakat geceleyin câriye ile hür kadın birbirinden fark edilmiyordu. Çünkü o dönemde hür ve câriyelerin kıyafetleri aynıydı. Müminlerin hanımları, geceleyin kötü ve içi bozuk insanlar tarafından karşılaştıkları durumu kocalarına anlatmışlardır. Onlar da bunu Resûlullah'a anlatmış, bunun üzerine onlar hakkında **Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle** meâlindeki âyetin sonuna kadar olan kısmı nâzil

olmuştur[225]. Hür kadınlara dış örtülerini üzerlerine giyip salmaları emredilmiştir ki bu, hür kadınlar ile câriyeleri ayırt etmek için bir işaret olsun. Ömer b. Hattâb'tan (r.a.) rivayet edilmiştir ki bir câriye örtünmüş bir halde yanından geçmiş, o da onu kamçıyla dövmüştür. Hz. Ömer ona "örtünü aç, kendini hür kadınlara benzetme" demiştir. Dolayısıyla o câriyelere örtüsünü açmasını, hür kadına ise bunu örtmesini emretmiştir[226]. Ayrıca hür kadınlara Nûr sûresinde şu ilâhî beyanla başörtülerini yakalarının üzerine örtmeleri emredilmiştir: "Başörtülerini yakalarının üzerine örtsünler"[227]. Bu emrin sebebi boyundaki zînetlerin görünmemesidir. Yine kadınlara görünen kısımlar hariç yabancılara zînet yerlerini göstermek yasaklanmıştır. Bu âyette onlara, hür kadınlar oldukları bilinsin ve böylece belirtilen sebeplerle incitilmesinler diye dış örtülerini giyip üzerlerine salmaları emredilmiştir.

Bu âyette geçen "cilbâb" (الجلباب) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun manto gibi dış giysi (ridâ) olduğunu söylemiştir. Bu kelimenin çoğulu olan "celâbîb" (الجلابيب) "erdiye" (الأردية), yani cübbe demektir. Bu İbn Kuteybe'nin görüşüdür[228]. Kadınlara dış giysi ve örtülerini giymeleri emredilmiştir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Celâbîb" (الجلابيب) başı da örten dış örtüdür (mekâni'). Bu kelimenin tekili "cilbâb" (الجلباب)'dır. Denilir ki: "Tecelbebî" (تجلببي) yani başını da örten giysiyi örtün. Bu kelime başörtüsünün üzerine giyilen örtü demektir.

[§]Bu âyette hür kadınların ihtiyaçlarını karşılamak üzere dışarı çıkma- 386
larına ruhsat verildiğine dair delil vardır. Çünkü eğer dışarı çıkmaları caiz olmasaydı dış örtülerini giyip üzerlerine salmaları emredilmezdi; aksine dışarı çıkmaları yasaklanırdı. Bu durum kadınların ihtiyaçlarını karşılamak üzere dışarı çıkmalarının caiz olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ
فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾
مَلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾

225 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 273; Beğavi, *Me'âlimü't-tenzîl*, VI, 376.

226 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, III, 135; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 344.

227 "Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar" (en-Nûr, 24/31).

228 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 352.

60-61. "Münafıklar, kalplerinde kötülük bulunanlar ve Medine'de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler."

Münafıklar ve kalplerinde kötülük bulunanlar yaptıklarına son vermezlerse. Münafıklar yaptıklarına son vermezlerse sözü şu mânaya gelebilir: Yani onlar daha önce bahsedilen hür kadınlara zina teklifinde bulunma ve onlara kötülük etmeye son vermezlerse. Zira onlara bu fiilleri yapanlar münafıklardı. Müslümanların o dönemde böyle bir fiilde bulunmaları mümkün değildir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Münafıklar yaptıklarına son vermezlerse.** Bu münafıklar ve bahsedilen kimseler söz konusu davranışlarından vazgeçmezlerse kendilerine belirtilen cezalar uygulanır. Bazıları şöyle demiştir: Münafıklar düşman haberleriyle insanları korkutuyor ve bu haberleri yayıyorlardı. Onlar şöyle diyorlardı: Size çok sayıda ve hazırlıklı düşman gelmektedir. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda bildirilen durum gibidir: "Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler"[229]. Onları korkutuyor ve zayıf görüyorlardı ki o inkârcılarla savaşmasınlar. Bunlar münafıklıklarını ve müminlere muhalif olduklarını gizliyorlardı. Yine bu münafıklar müminlerle berabermiş gibi davranıyorlar, kendi aralarında ise gerçeği gizliyorlardı. Ayrıca onlar günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme konularını aralarında fısıldaşıyorlardı. Bundan dolayı böyle davranmaları yasaklandı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme konusunda fısıldaşmayın"[230]. O burada da şöyle buyurmuştur: **Münafıklar ve kalplerinde kötülük bulunanlar son vermezlerse,** yani yaptıklarına, **seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar.** Bazıları şöyle demiştir: **seni onların üzerine sevkedeceğiz.** Yani seni onlara musallat edeceğiz. Bazıları şöyle demiştir: Seni onların üzerine sevkedeceğiz. Bazıları şöyle demiştir: Seni onlara karşı hırslı yapacağız. Sanki buradaki hırsla yöneltme, peygamberin ötekilerle kılıçla karşı karşıya gelmesi ve onları öldürmesi için onunla diğerleri arasını serbest bırakma mânasındadır. Resûlullah onlarla daha önce dille karşı karşıya geliyordu. Cenâb-ı Hak bu zamana kadar onlarla kılıçla savaşma emri vermemişti.

---

229 Âl-i İmrân, 3/173.

230 el-Mücâdile, 58/9.

[S]Cenâb-ı Hak nerede bulunsalar, onların lânetlenmiş olduklarını bil- 387
dirmiştir. Yani nerede bulunsalar kovulmuşlardır. Çünkü lânet kovulmak demektir. Yine onlar nerede bulunsalar yakalanıp öldürüleceklerdir. Sen, onları bilmediğin az bir dönem hariç seninle beraber oturamayacaklardır.

Kalplerinde çürüklük bulunanlar. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar zina yapan kişilerdir. **Münafıklar.** Bunlar münafıklardır. **Medine'de asılsız haberler yayanlar.** Bunlar münafık değildirler. Fakat bunlar haberleri yaymayı seven bir gruptur. Denilir ki: "İrcâf" (الإرجاف) haber yaymak demektir. Münafığın gerçekten inkârcılarla gizlice beraber olan kimse olması mümkündür. Kalbinde kötülük bulunan kimse ise kalbinde şüphe ve tereddüt bulunan ve fakat ne açık ne de gizli bir şekilde inkârcılarla beraber olmayan kişidir. Bu kişi inkârcı ile münafık arasında bulunan kimsedir.

سُنَّةَ اللّٰهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾

62. "Bu, Allah'ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur; Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamayacaksın."

Bu, Allah'ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın geçmiş ümmetlerdeki kanunu, inkârcıları helâk etmesidir. **Allah'ın kanunu** sözü şu mânaya da gelebilir: Allah'ın geçmiş ümmetlerde münafıklar hakkındaki kanunu, söz konusu kişiler hakkında bildirmiş olduğu helâk etmektir.

Mukātil şöyle demiştir: **Daha önce gelip geçenler hakkında.** Yani esir edildikleri ve öldürüldükleri zaman Bedir savaşına katılanlar hakkında[231]. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَسْـَٔلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُدْرِيكَ
لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾

63. "İnsanlar sana kıyâmetin vaktini soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Allah katındadır. Ne bilirsin, belki de kıyâmet yakında gerçekleşir."

231 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 55.

İnsanlar sana kıyâmetin vaktini soruyorlar. Buradaki kıyâmete ilişkin sorunun, bir diğer âyette bildirilen husus olması mümkündür. Nitekim söz konusu âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ne zaman gelip çatacak? diye sana kıyâmet saatini sorarlar"[232]. Sorunun kıyâmetin kopması hakkında olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **De ki: Onun ilmi ancak Allah katındadır.** Bu âyette Resûlullah'ın nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Çünkü kendisine kıyâmet hakkında soru sorulduğunda kendisine emredildiği
388 üzere bu işi ve bunun bilgisini Allah'a havale etmiştir. [§]Resûlullah'ın dışında biri olsaydı bilsin veya bilmesin onlara cevap verirdi. Zira dünya hayatında liderlik talep eden kimseler böyle yaparlar. Bu kimselere bir şey sorulduğunda bilmeseler de bir şey söylerler. Çünkü bu durum onların liderliğinin devamı için daha uygundur. Dolayısıyla Resûlullah dünya hayatındaki liderlerin yaptığı gibi yapmadığına, aksine "onun bilgisi Allah katındandır" dediğine göre bu durum, Resûlullah'ın kendisine tebliğ etmesi emredilen ilâhî buyrukları ve vahiyleri tebliğ eden bir kişi olduğunu göstermektedir.

Ne bilirsin, belki de kıyâmet yakında gerçekleşir. Bu beyan, bir tehdit ve uyarı konumundadır. Yine bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur ki sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bil ki kıyâmet yakında gerçekleşecektir, bu gereklilik mânasındadır. Çünkü "lealle" (لعل) kelimesi Allah tarafından kullanılınca zorunluluk mânası içerir. Gelecekte olacak olan olay vuku bulmuş olan gibidir. İkinci olarak bu beyan ummak (teraccî) mânasına gelir. Yani kıyâmetin yakın olduğunu umarak amel edin. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ اللّٰهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا
لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾

64. "Şüphesiz Allah kâfirlere lânet etmiş ve onlara alevli bir ateş hazırlamıştır.

65. "Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır. Hiçbir dost, hiçbir yardımcı bulamayacaklardır."

[İnkârcıların Âhirette Karşılaşacakları Azap ve Duyacakları Pişmanlık]

Şüphesiz Allah kâfirlere lânet etmiş ve onlara alevli bir ateş hazırlamıştır. Allah kâfirleri lânetlemiştir. Yani onları rahmetinden uzaklaştırmıştır. Çünkü O, onların inkârı imana tercih edeceklerini ve sonuna kadar bu hal

---

[232] el-A'râf, 7/187; en-Nâziât, 79/42.

üzere olacaklarını bilmiştir. **Onlara alevli bir ateş hazırlamıştır. Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır. Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır.** Bu beyan Cehmiyye'nin ve Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'ın görüşünü reddetmektedir. Cehmiyye'nin görüşünün reddine gelince onlar cennet ve cehennemin son bulacağını iddia etmektedir. Onlar demişlerdir ki: Çünkü bizler cennet ve cehennemi sonlu ve sınırlı kabul etmezsek bu ikisi Allah'ın ilminin dışına çıkar. Zira sonsuz olan varlıklar Allah'ın ilminin dışında kalır, yani onu kapsamaz. Fakat bu, gerçeğe uzak bir görüş olup Rab'lerine ilişkin bilgisizliklerinin bir sonucudur. Çünkü Allah'ın sonsuz olan varlıklara dair bilgisi onların sonsuz olduğudur. Onun sonlu olan varlık hakkındaki bilgisi de onun sonlu olduğudur. [§]İster sonlu ister sonsuz olsun bir şeyin Allah'ın ilminin kapsamı dışı- 389
na çıkması mümkün değildir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Allâf'ın görüşünün reddine gelince o şöyle demektedir: Cennetlikler ve cehennemlikler bir dönemde öyle bir hale gelirler ki Allah onlardan birinin lezzetini veya nimetini yahut azabını arttırmak istediğinde bunu yapamayacaktır. Veya o buna benzer bir görüş söylemiştir. Allah hakkında böyle aşırı sözler söylemekten O'na sığınırız.

Hiçbir dost, hiçbir yardımcı bulamayacaklardır. Âhirette kendilerine yarar sağlayacaklarını ve yardımcı olacaklarını umdukları dünyadaki araçların ve taraftarlarının çokluğu veya putlara tapmaları gibi hususlar. Aksine bütün bunlar onları bırakıp gitmiş ve onlar mahrum olmuşlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu durumu şöyle bildirmektedir: "Uydurdukları putlar kendilerini nasıl bırakıp gitti!"[233] *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللّٰهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا

66. "Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün, 'Keşke Allah'a ve resûle itaat edeydik' diyecekler."

Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün. Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar"[234]. Bunun aslı şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: "Şimdi (düşünün, önünü görmeden), yüzüstü sürünen mi hedefe erişir, yoksa doğru yolda düzgün yü-

---

233 Örneğin bk. el-En'âm, 6/24; el-A'râf, 7/53.

234 el-Furkān, 25/34.

rüyen mi?"[235] Onlara bu dünya hayatında bulundukları durumun aynısıyla muamele edilecektir.

Keşke Allah'a ve Resûl'e itaat edeydik diyecekler. İnkârcılar, başlarına geldiği sırada azabı gördükleri için âhirette devamlı bir şekilde bu sözü tekrar edip söyleyeceklerdir: **Keşke Allah'a ve Resûl'e itaat edeydik.** Mutlak olarak peygamber kavramı Resûlullah'ı ifade eder. Mutlak olarak yol Allah'ın yolunu ifade eder. Mutlak olarak din de Allah'ın dinini ifade eder. Bu, Kur'ân'da bilinen bir durumdur.

وَقَالُوا رَبَّنَا اِنَّا اَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَاَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾

390 [§]67. *"Yine şöyle diyecekler: Ey Rabb'imiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar."*

Yine şöyle diyecekler: Ey Rabb'imiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar. Bazıları şöyle demiştir: Önderler krallardır. Büyükler ise âlimlerdir. Önderlerin liderler; büyüklerin de onlardan daha düşük seviyedeki liderler olması mümkündür.

"Resûlâ" (الرَّسُولَا)[236] ve "Sebîlâ" (السَّبِيلَا) kelimelerinin sonundaki elif, burada durulduğunda (vakf) okunur, durmayıp geçildiğinde ise okunmaz. Zira Araplar genel olarak okumada hareke üzerinde durmazlar, aksine kelime fethalı ise bir elif, kesralı ise bir yâ harfi eklerler[237].

رَبَّنَا اٰتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾

68. "Ey Rabb'imiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lânete uğrat."

Ey Rabb'imiz! Onlara iki kat azap ver. Onlar kendilerini yoldan çıkaran ötekilerin daha fazla azap edildiklerini gördüklerinde kendilerinin teselli olacaklarını ve kederlerinin azalacağını zannederler. Nitekim bir kişi düşmanının

---

235 el-Mülk, 67/22.

236 Bir önceki âyette geçmektedir.

237 "ez-Zunûnâ" (الظنونا),"er-Resûlâ" (الرسولا) ve "es-Sebîlâ" (السبيلا) beyanlarını iki Medineli kırâat âlimi, İbn Âmir ve Ebû Bekir üç durumda da vasıl ve vakıf halinde elifle okumuştur. İki Basralı kırâat âlimi ve Hamza her iki halde de elif olmaksızın okumuştur. Diğer imamlar -ki onlar İbn Kesîr, Kisâî, Halef ve Hafs'dır- vasıl durumunda değil, vakıf halinde elifle okumuştur" (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, s. 449. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 93-94).

belâ ve sıkıntıda olduğunu gördüğünde biraz teselli bulur. Bunurla birlikte onlarda bu durumda bir teselli söz konusu olmayınca, aksine onların azabı arttırılıp şiddetlendiğinde derler ki: "Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!" der. Ne kötü arkadaş!"[238] **Onları büyük bir lânete uğrat.** Bu beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani onları büyük ve uzun bir azaba uğrat.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذٖينَ اٰذَوْا مُوسٰى فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا
قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَجٖيهًا ﴿٦٩﴾

69. "Ey iman edenler! Siz Mûsâ'ya eziyet eden kimseler gibi olmayın. Nihayet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı. Mûsâ Allah katında itibarlı bir kimse idi."

Ey iman edenler! Siz Mûsâ'ya eziyet eden kimseler gibi olmayın. Nihayet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı. [§]Müfessirlerin 391
çoğu şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) insanların kendisini göreceği yerde yıkanmıyordu. Bu sebeple İsrâiloğulları "Mûsâ'nın (a.s.) husyelerinde şişkinlik bulunmaktadır" dediler. Bu âlimler buna ilişkin olarak Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet ederler: "İsrâiloğulları bu hususta Allah'ın peygamberi Mûsâ'yı kınamışlardır. O, bir yıkanmaya gittiğinde elbisesini bir taşın üzerine koymuş, taş da elbisesini alıp gitmiştir. Mûsâ da "ey taş elbisemi ver" diyerek taşın peşinden koşmuştur. Tâ ki o bu halde İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerinden bir grubun yanından geçmiş, böylece onlar onda böyle bir hastalığın bulunmadığını öğrenmişlerdir. İşte bu, **nihayet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı** meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen durumdur"[239]. Mûsâ (a.s.) onu kınamalarından inciniyordu. Aynı şekilde Resûlullah da "Muhammed'in oğlu Zeyd" dediklerinde inciniyordu. Dolayısıyla "evlatlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır"[240] meâlindeki ilâhî beyanla onlara Zeyd'i babasının ismiyle çağırmaları emredildi. Yani Zeyd b. Hârise diye çağrılması emredildi. Fakat bu, gerçeğe uzak bir yorumdur. Çünkü Mûsâ, onları avret yerlerinin örtülmesine davet ediyordu. Bu sebeple onların Mûsâ'nın kendileriyle beraber yıkanmalarını ve avret yerlerini açmasını beklemiş olmaları mümkün değildir. Veya birinin onun avret yerini

---

238 ez-Zuhruf, 43/38.

239 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 53; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 315; Buhârî, "Gusül", 20; "Enbiyâ", 28; Müslim, "Hayz", 75; "Fedâil", 155, 156.

240 el-Ahzâb, 33/5.

görmüş olması da mümkün değildir- ki bu çirkin bir sözdür-. Yahut insanlar onu çıplak görsün diye Cenâb-ı Hakk'ın ona bir taş musallat etmiş ve bu taşın onun elbiselerini kaçırmış olması da mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: Onlar Mûsâ'yı incitmişlerdir. Çünkü O, Hârun'la birlikte bir iş sebebiyle bir dağa çıkmış ve Hârun orada vefat etmiş, böylece Mûsâ (a.s.) İsrâiloğulları'na tek başına dönmüştür. Bunun üzerine İsrâiloğulları Mûsâ'ya (a.s.) "sen onu kıskançlığından öldürdün" demişlerdir. Mûsâ (a.s.) onlara "yazıklar olsun size insan kardeşini öldürür mü?" demiştir. Böylece onlar Mûsâ'yı incitmişlerdir. İşte bu **siz Mûsâ'ya eziyet eden kimseler gibi olmayın**
392 meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen durumdur. [§]Bunun akabinde melekler Hârun'u getirmiş ve onların arasına koymuştur. O, onlara "beni kimse öldürmedi, ecelim geldi ve ben ecelimle öldüm" demiştir. İşte bu **nihayet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı** meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen durumdur[241]. Bu yorum gerçeğe uygundur. Fakat sanki bunun dışındaki bir yorum gerçeğe daha yakın ve daha uygundur. O da şudur ki her peygamberin kavmi, kendi peygamberlerine bir defasında delilik, başka bir defa sihir nispet etmişlerdir. Yine onlar peygamberlerine "o yalancıdır[242], iftiracıdır"[243] ve benzeri sözler söylemişlerdir. Halbuki onlar, onun peygamber olduğunu biliyorlardı. Hiç şüphe yok ki peygamberler bu durumdan oldukça inciniyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?"[244] Böyle bir durumun ilk anlatılanda olması mümkün değildir. Çünkü onlar belirtilen hastalığın onda olmadığını bilmeleri durumunda onu incitmezlerdi. Dolayısıyla bu durum, onların peygamberi incitmelerinin belirtmiş olduğumuz ve benzeri konulara dair olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Allah'ın Resûlullah'ın kavmini onu incitmekten nehyetmesi de ona bir defasında delilik, başka bir defa sihirbazlık, başka bir defa da Allah hakkında yalan söylemek ve iftira atmak nispet etmeleri sebebiyledir. Yoksa onların belirtmiş olduğu sebeplerden dolayı değildir. **Mûsâ Allah katında itibarlı bir kimse idi.** Yani derece ve konum bakımından itibarlı bir kimseydi.

---

241 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 194.

242 Muhtemelen İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Şimdi bunlar da kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar ve bu inkârcılar şöyle diyorlar: 'Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır'" (Sâd, 38/4).

243 Muhtemelen İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- 'Sen sadece uyduruyorsun' dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmezler" (en-Nahl, 16/101).

244 es-Saf, 61/5.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ اَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾

70-71. "Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin, günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve resûlüne itaat ederse gerçekten büyük bir kazanç elde eder."

Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının ve doğru söz söyleyin. Allah'tan sakının sözü şu mânaya gelebilir: Yani şu anda şirkten sakının. **Ve doğru söz söyleyin.** Yani şu anda tevhidi yerine getirin. Çünkü Cenâb-ı Hak bu beyanla müminlere hitap etmiştir.

[§]**Ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin, günahlarınızı bağışlasın.** Yani tevhitle. Çünkü tevhitle işler düzelir ve temizlenir. Yine tevhitle günahlar bağışlanır ve onunla büyük kurtuluş gerçekleşir. Başarıya ulaşmak ancak Allah sayesinde mümkündür. 393

Allah'tan sakının sözü şu mânaya da gelebilir: Sizinle diğer insanlar arasında olabilecek hıyanet konusunda Allah'tan sakının. Yani insanlara hıyanet etmeyin. **Ve doğru söz söyleyin.** Yani doğruyu ve hakikati söyleyin. Yani yalan söylemeyin, çirkin sözler ve benzerlerini söylemeyin. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Allah'tan sakının.** Ona isyan etmeyin ve iyilik edin, kötülükten sakının. **Ve doğru söz söyleyin.** İnsanlara iyiliği tavsiye edin, kötülükten sakındırın. **Ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin, günahlarınızı bağışlasın.** Bu beyanın sonuna kadar vâdedilenler gerçekleşsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Sedâd" (السداد), doğru olmak (istikamet) demektir. Şöyle dersin: "Seddedekallâhu ve erşedek" (سددك الله وارشدك) Allah seni doğru kılsın ve sana doğru yolu göstersin! Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "es-Sedâd" (السداد), doğru olmak demektir[245]. İbn Kuteybe de böyle söylemiştir[246]. Buradaki doğruluk sanki adaletli olmak demektir.

---

[245] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 141.
[246] İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, s. 352.

إِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ اِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

72. "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir."

[İnsanın Yüklendiği Emanet]

Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik. Müfessirler bu âyette bildirilen emanetin yorumunda güç bir işe koyularak çeşitli görüşler bildirmişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: Bu emanet, kelime-i şehâdet ve tevhittir. Onlardan bazıları şöyle demiştir: Bu, Allah'ın kullarına farz kılmış olduğu tüm
394 farzlardır. Bazıları şöyle demiştir: Bu, namaz [S]oruç, hac ve benzeri, insanlara emredilen ve yasaklanan tüm buyruklardır. Fakat burada bildirilen ve ismi belirtilen varlıklara teklif edilen emanetin mahiyeti konusunda konuşmakla meşgul olma ve böyle bir yükün altına girme çok gerekli bir iş değildir. Bunun yorumuna dair "kesinlikle şudur" diyerek yükümlülük altına girmek gerekli değildir. Çünkü bu beyan açık değildir (müphemdir), ancak Resûlullah'tan gelen bir rivayetle bilinebilir. Yine bu beyanın, yorumuyla meşgul olunmayacak anlamı gizli beyanlardan kabul edilmesi gerekir. *Bu hususta en doğrusunu Allah bilir.*

Burada belirtilen emanetin göklere, yere ve dağlara teklif edilmesi, onların bunu yüklenmekten kaçınmaları ve bundan korkmalarına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik.** Yani burada belirtilen gökler, yer ve dağların yaratılışını bu bildirilen emaneti yüklenemeyecek şekilde yarattık. **Onlar bunu yüklenmek istemediler.** Bu, yaratılıştan kaynaklanan bir istememedir. Yani onlar bunu taşıyabilecek bir yaratılışta yaratılmamışlardır. **Onu insan yüklendi.** Yani insanı bunu yüklenebilecek bir yaratılışta yarattık. Bazıları bu görüşü benimsemiştir. Bazıları şöyle demiştir: **Teklif ettik.** Bu beyan hakikat mânasına göre teklifi ifade etmektedir. Ancak bu, bunu kabul etme, yüklenme, yerine getirdiğinde buna karşılık âhirette sevap, yerine getirmediğinde karşılığında ceza olması ile bu emaneti yüklenmeme, kabul etmeme dolayısıyla diğer cansız varlıklar

gibi olma ve dünyanın son bulmasıyla sona erme, âhirette ne sevap ne de cezanın olması durumu arasında bir tercih mânasındadır. Yoksa belirtilen emanetin onlara zorunlu bir şekilde teklif edilmiş olması, sonra da onların bunu istememiş ve bundan korkmuş olmaları mümkün değildir. [§]Allah bunları, 395
başka âyetlerde itaat eden ve boyun eğen varlıklar olarak nitelemiştir. Nitekim meâlen, şöyle buyurmuştur: "Ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler"[247]; "Şayet biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün"[248]. O, başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk"[249]. Buna benzer beyanlarda bu durum belirtilmiştir. Dolayısıyla eğer söz konusu beyan hakikat mânası itibariyle teklifi ifade ediyorsa belirttiğimiz gibi bu, tercih etme mânasına gelir. **Onu insan yüklendi.** Dolayısıyla eğer bu emaneti yerine getirirse ona sevap, eğer yerine getirmezse ceza vardır.

Bazıları şöyle demiştir: **Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik.** Yani gök ehline, yer ehline ve dağ ehline emaneti teklif ettik, fakat onlar bunu yüklenmediler. Ancak bu varlıklar içerisinden insan bu emaneti yüklendi. **Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Kendine karşı çok zâlim, Rabb'inin emrine yönelik olarak çok cahildir[250].

Bazıları şöyle demiştir: **Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular.** Yani Allah'a isyan etmekten kaçındılar ve bundan korktular. Yani hiçbir şekilde isyan etmediler. **Onu insan yüklendi.** Yani insan Rabb'ine isyan etti. Dolayısıyla buradaki yüklenme, isyandan ve günahtan kinâye yapılmıştır. Yine o şöyle der: Çünkü Kur'ân'da bahsedilen yüklenmenin tümü günah ve hata konusundadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler. Oysa onların hiçbir günahını gerçekten yüklenecek değillerdir"; "Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler"[251]. "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz

---

247 Fussılet, 41/11.

248 el-Haşr, 59/21.

249 el-Enbiyâ, 21/79.

250 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 430.

251 "İnkârcılar müminlere, 'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler. Oysa onların hiçbir günahını gerçekten yüklenecek değillerdir; hakikatte onlar katıksız yalancılardır. Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler" (el-Ankebût, 29/12-13).

yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular"[252], "Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?"[253] Buna
396 benzer beyanlar çoktur. [§]**Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir.** Bu beyan belirttiğimiz yorumlardan hangisine hamledilirse edilsin mânası doğru olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Emanet ibadet demektir. Allah göklere, yere ve dağlara dedi ki: İçerdiği sonuçlarıyla birlikte kulluk yapmaya başlayacak mısınız? Onlar "Ya Rabbi kulluğun sonuçları nedir?" dediler. Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Eğer iyilik yaparsanız mükâfat alırsınız; eğer kötülük yaparsanız cezalandırılırsınız[254]. **Onlar bunu yüklenmek istemediler. Ondan korktular.** Yani ürktüler. Bu emanet insana teklif edildi, o bunu kabul etti. Bu Allah'ın âdemoğluna söylediği şu beyandır: "Ey iman edenler! Allah ve resûlüne karşı hainlik etmeyin, emanetinize verilenlere de bile bile hiyanet etmeyin"[255]. Allah ve resûlüne karşı hainlik etmeleri emanet edilenlere masıyette bulunmaları mânasındadır. Emanete hainlik etmeleri ise Allah'ın onlara farz kıldığı ibadetleri terketmeleridir. Katâde şöyle demektedir: Allah'a andolsun ki emanet edilen varlıklarda masıyet bulunmamaktadır. Fakat onlara denildi ki: Bunu yüklenip hakkını yerine getirecek misiniz? Onlar da "buna gücümüz yetmez" dediler. İnsana -ki o Âdem'dir- denildi ki: Sen bunu yüklenip hakkını yerine getirecek misin? O, "evet" dedi. **Kuşkusuz o çok zâlim, çok bilgisizdir.** Bu, emanetin hakkına dairdir[256]. Übey, İbn Mesûd ve Hafsa mushaflarında "feebeyne" (فَأَبَيْنَ) şeklindedir. Yani ona güç yetiremediler. Ebû Muâz şöyle demiştir: "el-İbâü" (الإباء) Arap dilinde iki mânaya gelir. Bunlardan biri budur ki güç yetirememe demektir. Diğeri şu ilâhî beyanda geçen mânadır: "İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi"[257]. Yani isyan etti ve emri yerine getirmedi. Hasan-ı Basrî şöyle demektedir: Emanet göklere ve bahsedilen varlıklara teklif edildi ve onlara denildi ki: İçerdiği sonuçlarla birlikte beraber emaneti alacak mısınız? Onlar "Ey Rabb'imiz içerdiği sonuçlar nedir?" dediler. Onlara dendi ki: Eğer iyilik yaparsanız karşılığını alırsınız, eğer kötülük yaparsanız cezalandırılırsınız. Onlar da "hayır" dediler. **Onu insan yüklendi.**

---

[252] "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. İşte görün, yüklendikleri şey ne kadar kötü!" (en-Nahl, 16/25).

[253] el-İnşirâh, 94/2-3.

[254] Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 62; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VI, 380.

[255] el-Enfâl, 8/27.

[256] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 201.

[257] el-Bakara, 2/34; el-Hicr, 15/31; Tâhâ, 20/116.

Kuşkusuz insan çok zâlimdir. Kendine karşı. **Çok bilgisizdir.** Rabb'ine dair[258]. Bu, önceki yorumun benzeridir.

Bazıları şöyle demiştir: **O çok zâlimdir.** Günah işlemesi konusunda kendine karşı. Çok bilgisizdir. Yüklendiği emanetin neticesine dair. Bu beyanda işin aslı başta belirttiğimiz gibi emanetin mahiyetinin, sözü edilen göklere, yere ve dağlara emanetin nasıl teklif edildiğinin, onların bundan nasıl kaçındıklarının ve korktuklarının tefsir edilemeyeceğidir. Bundan ne murat ettiği hususunda *en doğrusunu Allah bilir.*

لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ
وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ
اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٣﴾

[§]73. *"**Böyle yaptı ki Allah, münafık erkekleri ve münafık kadınları, müşrik erkekleri ve müşrik kadınları cezalandırsın, mümin erkeklerin ve mümin kadınların da tövbelerini kabul buyursun. Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir.**"* 397

Böyle yaptı ki Allah, münafık erkekleri ve münafık kadınları, müşrik erkekleri ve müşrik kadınları cezalandırsın, mümin erkeklerin ve mümin kadınların da tövbelerini kabul buyursun. Yani buna riayet etmeyeceğini ve bunu zâyi edeceğini bildiği kimseleri cezalandırsın diye. İnsanın yüklendiği emaneti kastediyorum. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu münafıklar ve müşrikler bu emaneti zâyi etmişlerdir. Yine bu emaneti zâyi etmeyen ve buna riayet edeni mükâfatlandırsın diye. Bunlar da müminlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir. Yani âhirette müminlere karşı kesinlikle çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Tövbe etmeden ölseler dahi onların akıbeti cennettir. İnkârcılara karşı ise tövbe etmeleri durumunda çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

258 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 430.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِى الْاٰخِرَةِۜ وَهُوَ الْحَكٖيمُ الْخَبٖيرُ ﴿١﴾

1. "Hamd göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan Allah'a mahsustur; âhirette de hamd yalnız O'na özgüdür. Hikmetle yöneten, her şeyden haberdar olan O'dur."

[Allah Gökte ve Yerde Ne Varsa Her şeyin Sahibidir ve Her Şeyi Bilir]

Hamd Allah'a mahsustur. Müfessirler şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak yarattığı varlıklara yaptıkları lütuflar vesilesiyle kendi zatını övmüştür. Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Bu beyan Allah'tan yarattığı varlıklara bahşetmiş olduğu nimetler ve lütuflar vesilesiyle O'na hamdetme ve övgüde bulunmaya ilişkin bir öğretimdir. Öyle ki eğer O'nun, kendisine hamdetme ve övgüde bulunmayı öğretmesi olmasaydı, onlar bunu bilemezlerdi. İkinci mâna şudur: O, kendi zatını övmüştür, çünkü O, insanlarda, bahşettiği nimetlere ve ihsanlara karşı hakkıyla tam bir hamd ve övgüde bulunma kudretini görmemiştir. Dolayısıyla bunu kendisi üstlenmiştir. Bu, "siz de ona salât ve selâm getirin"[1] meâlindeki âyetin tefsirinde belirtmiş olduğumuz mânadır. Onlar şöyle demişlerdi: Biz sana selâm vermeyi bildik, fakat sana salât etme nasıldır?" Bunun üzerine o şöyle buyurmuştur: "Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin..." (اللهم صل على محمد وعلى آل محمد) demenizdir[2]. Bu, salât etmenin Allah'a havale edilmesi ve kendilerinin değil de Cenâb-ı Hakk'ın peygambere salât etmesine dair niyazda bulunmaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya,*

---

1 "Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun" (el-Ahzâb, 33/56).

2 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, II, 212; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 241, 243; Buhârî, "Tefsir", 33/10; Müslim, "Salât", 66.

bunun mânası şudur: Sanki O, onlarda tam hakkıyla peygambere salât etme ve ona övgüde bulunma kudreti görmemiş, bundan dolayı bunu kendi zatına havale etmelerini emretmiştir ki kendisi onlar adına bunu tam olarak yerine ge-
400 tirsin. [§]O'na hamdetme de böyledir. O'na hamdetmenin aslı, övgüyü gerektiren bütün nitelikleri ve lütuflarından ötürü en güzel isimleriyle O'na övgüde bulunmak; bahşetmiş olduğu tüm nimetleri dolayısıyla O'na şükretmektir.

Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki O, şöyle buyurmuştur: Hamd göklerin ve yerin mutlak hükümranı olan Allah'a mahsustur ve buna lâyık olan O'dur. Taptığınız ve ilâh olarak nitelediğiniz putlar değildir.

Âhirette de hamd yalnız O'na özgüdür. Bazıları şöyle demiştir: **Âhirette de hamd yalnız O'na özgüdür.** Yani cennet ehli cennete girdiğinde Allah'a hamdederler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun!"[3]; "Bize verdiği sözü yerine getiren Allah'a hamdolsun!"[4]; "Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun!"[5] Bu ve benzeri ilâhî beyanlarda bu durum açıklanmıştır. Âhiretteki dostları da dünyadaki dostları da O'na hamdederler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Önünde de sonunda da hamd O'na mahsustur"[6]; **Âhirette de hamd yalnız O'na özgüdür** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani âhireti yarattığı için hamd O'na mahsustur. Çünkü dünya ve içindekilerin yaratılması ancak âhiretin yaratılmış olmasıyla hikmetli bir iş olur. Eğer âhiretin yaratılması olmasaydı bütün bunların yaratılmış olması boşuna ve anlamsız bir iş olurdu. O âhireti yaratmıştır, tâ ki dünya ve içindeki varlık âleminin yaratılması hikmetli bir iş olsun. Dolayısıyla O, dünyanın yaratılmasının, sayesinde hikmetli bir iş haline geldiği âhireti yaratmasından dolayı hamdin O'na mahsus olduğunu bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[3] "(Cennette) onların altından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: 'Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik'" (el-A'râf, 7/43).

[4] "Onlar da 'Bize verdiği sözü yerine getiren ve cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan Allah'a hamdolsun!' diyecekler, (Bunun için) çalışıp çabalayanların ecri ne güzel!" (ez-Zümer, 39/74).

[5] "Onların gireceği yer adn cennetleridir. Orada altın bilezikler ve incilerle süsleneceklerdir. Orada onların giysileri de ipektir. Şöyle derler: 'Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabb'imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir'" (Fâtır, 35/33-34).

[6] el-Kasas, 28/70.

Hikmetle yöneten, her şeyden haberdar olan O'dur. Bu iki kavramın mânaları başka âyetlerin yorumunda geçmişti. Bu mâna şudur: O, yaratıp düzenlemesinde kendisine hata ilişmeyendir. O, her şeyi yerli yerine koyandır.
Filozoflar şöyle derler: "Hakîm" (حكيم) [S] ilim ile ameli bir araya getirendir. Bu 401
kavram belirtmiş olduğumuz anlama gelir[7]. Bu kavram şu mânaya da gelebilir: O, hakîmdir. Çünkü her şeyi sapasağlam ve en iyi şekilde varetmiştir ki her şey O'nun birliğine ve ulûhiyetine tanıklık eder.

يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِى الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾

2. "O, yere giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. O, engin merhamet sahibidir, bağışlaması boldur."

O, yere giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. Cenâb-ı Hak bildirmektedir ki: Bütün kalınlığına ve yoğunluğuna rağmen yere giren ve ondan çıkan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Aynı şekilde bütün sertliğine ve şiddetine rağmen gökte de hiçbir şey, yaratılmışlara gizli kaldığı gibi Allah'a gizli kalmaz. Veya O bildirmektedir ki: Yere giren ve ondan çıkan şeylerin çokluğu ve kalabalığı, yine gökten inen yağmurlar ve ona yükselen dualar ve melekler O'nu meşgul etmez[8]. Yani yaratılmış varlıkları engellediği gibi, birini bilmesi diğerini bilmekten O'nu engellemez. Çünkü O, vasıta olmaksızın zatıyla bilendir. İnsanlar ise vasıtalarla bilmektedir. Dolayısıyla onların bir vasıtayla bir şey bilmeleri, onları başka vasıtalardan alıkoyar. Allah Teâlâ ise bir şeyin O'nu alıkoymasından veya bir şeyin O'na gizli kalmasından münezzehtir. **O, engin merhamet sahibidir, bağışlaması boldur.**

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ى لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَلَا فِى الْاَرْضِ وَلَٓا اَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرُ اِلَّا فى كِتَابٍ مُب۪ينٍ ﴿٣﴾

7 el-Ahzâb, 33/34. âyetinin yorumuna bakınız.
8 Bilmesini engellemez.

3. "İnkâr edenler, 'Bize kıyâmet gelmeyecek' dediler. De ki: 'Bilakis! Gaybı bilen Rabb'ime andolsun ki o size mutlaka gelecektir.' Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey, O'nun bilgisi dışında kalamaz. Bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta kayıtlı olmasın."

İnkâr edenler, "Bize kıyâmet gelmeyecek" dediler. De ki: "Bilakis! Rabb'ime andolsun ki o size mutlaka gelecektir. Bazıları şöyle demiştir: Onlar yeniden dirilme ve ölümden sonra hayatın olmadığına dair Lât ve Uzzâ'ya yemin ettiler. Allah, peygamberine onlara yeniden dirilmenin ve kıyâmetin geleceğine dair bir olan Allah'a yemin etmesini şu ilâhî beyanla emretmiştir: **Bilakis! Rabb'ime andolsun ki o size mutlaka gelecektir.** Bu beyanın bunun dışında bir mânaya gelmesi de mümkündür. O da Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette bildirdiği anlamdır. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah'ın bizzat üstlendiği gerçek bir vâdidir"[9]. Onlar öleni diriltmeyeceğine dair Allah adına yemin ettiler. Cenâb-ı Hak bu âyette resûlüne kendisinin dirilteceğine dair onların yemin ettiği Allah adına yemin etmesini emretmiştir. Bu beyan şudur: **De ki: Bilakis! Rabb'ime andolsun ki o size mutlaka gelecektir.** Onun yemin ettiği konuda yemin etmesi onlar açısından kendilerinin yemininden daha doğru kabul edilirdi. Çünkü onlar hiçbir şekilde onda yalan
402 görmemişlerdi ve bu hususta onu itham da etmemişlerdi. [§]Cenâb-ı Hakk'ın onlar hakkında bildirdiği şu ilâhî beyan bu duruma delil teşkil etmektedir: "(Resûlüm!) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalancılıkla itham etmiyorlar; fakat o zâlimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar"[10]. Cenâb-ı Hak bildirmiştir ki: Onlar sözlerinde seni yalancılıkla itham etmemektedirler, fakat onların amacı âyetleri inkâr etmektir. Dolayısıyla onların yeniden dirilişi inkâr etmeleri konusunda peygamberin yemini ötekilerin yemininin mukabili olmaktadır ki belirttiğimiz gibi Resûlullah'ın yemininin doğruluğu ile kendi yeminlerindeki yalanlarını bilsinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gaybı bilen. Bu beyan "âlimi'l-ğaybi" (عالم الغيب) şeklinde esrelidir. "Âlimu'l-ğaybi" (عالمُ الغيب) şeklinde ötreli de okunmuştur. Yine "allâmi'l-ğaybi" (علام الغيب) şeklinde de okunmuştur[11]. Bu kelimeyi esreli okuyan bunu daha

9 en-Nahl, 16/38.

10 el-En'âm, 6/33.

11 Ebû Câfer, Nâfi', İbn Âmir ve Yâkup'tan rivayetle Ruveys bu beyanı "âlimu'l-ğaybi" (عالمُ الغيب) şeklinde merfû okumuştur. İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Yâkup'tan rivayetle Ravh ve Zeyd ile Halef "âlimi'l-ğaybi" (عالمِ الغيب) şeklinde mecrûr okumuştur. Hamza ve Kisâî

önce geçen kelimenin sıfatı yapmıştır: "Bilakis! Gaybı bilen Rabb'ime andolsun ki". Bunu ötreli okuyan ise bunu cümle başlangıcı kılmış ve cümleyi de tam bir cümle yapmıştır: **Rabb'ime andolsun ki o size mutlaka gelecektir.** Sonra şu ilâhî beyan yeni bir cümle yapılmıştır: **Zerre miktarı bir şey, gaybı bilenin bilgisi dışında kalamaz. O'nun bilgisi dışında kalamaz** meâlindeki âyette "ya'zübu" (يعزب) kelimesinde geçen "zây" (ز) harfi ötreli okunmuştur. Yine bu kelime "lâ ya'zibu" (لا يَعْزِبُ) şeklinde esreli olarak da okunmuştur. Bu ikisi dilsel kullanımdır[12]. "Âzibu" (العازب) Arap dilinde görünür âlemden uzak olan (gaib) demektir. Bazıları şöyle demiştir: **Bilgisi dışında kalmaz.** Yani ondan uzak olmaz. Bu iki mâna aynıdır.

Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey, bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey O'nun bilgisi dışında kalamaz. Önceki âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "O, yere giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir"[13]. Bu âyetin maddenin yapısal özellikleri (cevherler) ve farklı türleri hakkında olması mümkündür. Çünkü O, yere giren ve yerden çıkan; oraya inen ve oradan yükselen her şeyi bildiğini haber vermiştir. Bu, varlıkların cevherlerine dair bilgidir. **Zerre miktarı bir şey O'nun bilgisi dışında kalamaz** diye başlayan ilâhî beyanın sonuna kadarki kısmı ise insanların fiiller ve amellerine dairdir. Cenâb-ı Hak burada onların fiillerinden ve amellerinden hiçbir şeyin kendi bilgisi dışında kalmadığını bildirmektedir ki bu sayede onlar devamlı dikkatli olsunlar. [§]Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bunun hemen 403
peşi sıra söz konusu davranışın bir karşılığının olacağını bildirmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "O, Allah'ın iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları mükâfatlandırması için gelecektir"[14]. Veya bu iki ilâhî beyanda bildirilen durumların aynı olması da mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak ilk âyette yere giren ve oradan çıkan, gökten inen ve oraya yükselen dualardan bahsetmiştir. O, bu âyette bu ikisinde duran, bunlarda ikamet eden ve bunlarda meydana gelecek değişiklikleri belirtmemiştir. Bu hususları **göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey O'nun bilgisi dışında kalamaz** meâlindeki âyette bildirmiştir. O burada, duran, ikamet eden, hareket eden ve dönen tüm varlıkları ilmiyle kuşattığını bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"allâmi'l-ğaybi" (علاّم الغيب) şeklinde mecrûr ve eliften önce bir lâm harfiyle okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 360).

12 Yalnız Kisâî "lâ ya'zibu" (لا يعزب) şeklinde "zây" harfinin kesralı kılınmasıyla okumuştur. Diğer kırâat âlimleri "lâ ya'zübu" (لا يعزب) şeklinde "zây" harfinin ötreli kılınmasıyla okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 335).

13 Bir önceki âyet-i kerîme.

14 Bir sonraki âyet-i kerîme.

لِيَجْزِىَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾

4. "O, Allah'ın iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları mükâfatlandırması için gelecektir. İşte onlar için bağışlanma ve güzel bir rızık vardır."

O, Allah'ın iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları mükâfatlandırması için gelecektir. İşte onlar için bağışlanma ve güzel bir rızık vardır. Bağışlama, örtüp kapatma demektir. Örtme iki şekilde olur. Bunlardan biri, hatırlanıp anılmayacak şekilde hataların örtülmesidir. İkincisi hataların karşılığının verilmemesi durumunda güzel mükâfatla örtülmesidir. Bu, müminler içindir. Onların hataları, bir defasında bunları anlatmayı terketmekte başka bir defa da bunlara karşılığını verilmemekle örtülmektedir. İnkârcıya gelince ona bir kötülüğün karşılığı verildiğinde bu kötülük ortaya çıkmış ve bu onun için örtülmemiş demektir. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **İşte onlar için bağışlanma vardır.** Yani örtme. Bu da şöyledir: Cenâb-ı Hak onları cennete koyduğunda hatalarını kendilerine unutturur. Öyle ki onlar artık ebediyen bunu hatırlamaz. Çünkü Rab'lerine karşı yaptıkları hataları hatırlamaları nimetlerden zevk duymalarını azaltıp onları kederlendirir. **Güzel bir rızık.** Denildi ki: "kerîm" güzel demektir. Bunun "kerîm" olarak nitelenmesinin sebebi şu da olabilir: Çünkü buna nâil olan değer ve şeref bulur. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ulâike fî cennâtin mükramûn" (أولئك فى جنات مكرمون) "İşte bunlar cennetlerde ağırlanırlar"[15]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ سَعَوْ فِى اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ اَلِيمٌ ﴿٥﴾

404 *[S]5. "Âyetlerimizi boşa çıkarmak için çaba harcayanlara ise en kötüsünden elem verici bir azap vardır."*

Âyetlerimizi boşa çıkarmak için çaba harcayanlar. Bu beyanın hakikat mânasıyla Allah'ın âyetleri konusunda belirtilen işe çaba harcama anlamına gelmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Göklerde ve yerde nice de-

[15] el-Meâric, 70/35.

liller vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler"[16]. Cenâb-ı Hak onların geçip gittiklerini ve bunlardan yüz çevirdiklerini bildirmiştir. Bu, çaba harcamaktır. Bu beyanın benzetme mânasında olması da mümkündür. Yani inkâr etmek, reddetmek ve inat etmek için âyetleri boşa çıkaran kimsenin yaptığı gibi davranıyorlar. Buradaki "el-mu'ciz" (المعجز) kelimesi yarışan ve öne geçen demektir. "Siz, yeryüzünde O'nu aciz bırakacak değilsiniz"[17]. Yani benimle yarışamazsınız. Yani beni aciz bırakamazsınız ve benden öne geçip gidemezsiniz. **Bunlara en kötüsünden elem verici bir azap vardır.** Buradaki "ricz" (رجز) kelimesi, elem verici azaptır. Yani acı verici. Bu kullanım, dil bakımından mümkündür. Ebû Avsece şöyle demiştir: "el-Mu'âcizü" (المعاجز), kaçıp giden demektir. Aciz bırakmak için kaçıp gider.

وَيَرَى الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ الَّذٓى اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدٓى اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٦﴾

6. "Kendilerine bilgi verilenler, Rabb'inden sana indirilenin, gerçeğin tâ kendisi olduğunu ve çok güçlü, her türlü övgüye lâyık olan Allah'ın yolunu gösterdiğini çok iyi bilirler."

Kendilerine bilgi verilenler, Rabb'inden sana indirilenin, gerçeğin tâ kendisi olduğunu bilirler. Bazıları şöyle demiştir: **Kendilerine bilgi verilenler.** Bu kimseler kendilerine ilim verilen Ehl-i Kitap'tan iman edenlerdir. Onlara Tevrat, İncil ve bunların dışındaki ilâhî kitapların bilgisi verilmiştir. [S]*En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle buyurmaktadır: Bu kitaplardan yararlandırılanlar, Rabb'inden sana indirilenin, gerçeğin tâ kendisi olduğunu bilirler. Veya bu kimseler, bu kitapların bilgisi kendilerine verilenlerin hepsidir. Çünkü bu kimseler Hz. Peygamber'in vasıflarını bu kitaplarda bulmaktaydılar. Bu sebeple onlar bunun Rabb'inden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Fakat bunların bir kısmı inat etmişler ve inanmamış, bir kısmı ise iman etmiştir. Bazıları şöyle demiştir: **Kendilerine bilgi verilenler bilirler.** Bunlar Hz. Muhammed'in (s.a.) ashabıdır. Yani sana indirilenden faydalandırılanlar, bunun Rabb'inden bir gerçek olduğunu bilirler. Fakat bu bilgiden faydalandırılmayanlar bu gerçeği bilmezler. Bu beyan İbn Mesûd'un mushafında şöyledir: "Ve ya'lemellezîne ûtu'l-hikmete min kablu ellezî unzile ileyke min rabbike huve'l-hak" (ويعلم الذين 405

[16] Yûsuf, 12/105.
[17] el-Ankebût, 29/22; eş-Şûrâ, 42/31.

(اوتوا الحكمة من قبل الذى انزل اليك من ربك هو الحق). Yani "daha önce kendilerine hikmet verilenler, Rabb'inden sana indirilenin, gerçeğin tâ kendisi olduğunu bilirler". Kur'ân'ı kastediyor[18].

Çok güçlü, her türlü övgüye lâyık olan Allah'ın yolunu gösterdiğini. Yol gösterir. Bu beyan, "davet eder" mânasına gelebilir. **Yol gösterir** sözünün şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani onlara çok güçlü ve her türlü övgüye lâyık olan Allah'ın yolunu açıklamaktadır.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿٧﴾

7. "İnkârcılar şöyle dediler: Çürüyüp paramparça olduğunuzda yeni bir yaratılışa konu olacağınızı iddia eden bir adam gösterelim mi size?'

İnkârcılar şöyle dediler: Size haber veren bir adam gösterelim mi? Onların bir kısmı diğerlerine şöyle diyordu: "Çürüyüp paramparça olduğunuzda yeni bir yaratılışa konu olacağınızı iddia eden bir adam gösterelim mi size?" **Paramparça olduğunuzda.** Şöyle demiş olabilirler: O diyor ki: Organlarınız birbirinden ayrılıp parçalandığında yeni bir yaratılışa konu olacaksınız. Eğer söz konusu ilâhî beyan bu mânada ise *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bu, sanki âlemin ezelîliğini savunan materyalistlerin (ehl-i dehr) sözüdür. Çünkü onlar âlemin kadîm olduğu ve son bulmayacağı görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü Mekke ehli iki gruptu. Bir kesim materyalistlerin görüşünü benimsemekteydi. Bir kesim ise âlemin hâdis olduğunu savunuyor ve son bulacağını kabul ediyorlardı. Fakat bunlar son bulduktan sonra yeniden dirilişi inkâr ediyorlardı. Eğer bu söz bu kimselerin sözüyse bu durumda söz konusu beyan şu mânaya gelir: **Çürüyüp paramparça olduğunuzda,** yani bedenleriniz ortadan kalktığında, etleriniz ve kemikleriniz yok olduğunda ve sizler paramparça olup kül haline geldiğinizde, **yeni bir yaratılışa konu olacağınızı haber veren.** Yani sizler yeni bir yaratılışa sahip olacaksınız. Onların bu sözü iki şekilde
406 anlaşılır: [S]Ya böyle bir şeyi aklen uzak görmeleri mânasındadır. Yani böyle bir şey asla gerçekleşmeyecektir. Veya böyle bir şeyin nasıl olacağına şaşırma mânasındadır. Bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği üzere şöyle dediler:

---

18 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 59.

أَفْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا أَمْ بِهٖ جِنَّةٌ بَلِ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعٖيدِ ﴿٨﴾

8. "Allah hakkında yalan mı uyduruyor, yoksa aklını mı yitirmiş bu?' Bilakis! Asıl âhirete inanmayanlar azaptadırlar ve tam bir sapkınlık içindedirler."

Allah hakkında yalan mı uyduruyor, yoksa aklını mı yitirmiş bu? Onlar şöyle derler: Muhammed, Allah hakkında yalan mı uyduruyor, yoksa aklını mı yitirmiş? Zira böyle bir şey daha önce kimseden duyulmamıştır. Ölümden sonra dirilişin vuku bulduğunu da görmedik. Allah onların bu sözlerini reddetmiş ve şöyle buyurmuştur: **Bilakis! Asıl âhirete inanmayanlar.** Yani ölümden sonra yeniden dirilmeye inanmayanların kendileri Allah hakkında yalan uyduranlardır. Onlar **azaptadırlar ve tam bir sapkınlık içindedirler.** Onlara yönelik azap "o Allah hakkında yalan uydurmaktadır" sözlerinin karşılığı olmaktadır. "Tam bir sapkınlık içindedirler" meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen durum, "yoksa aklını mı yitirmiş sözlerinin karşılığıdır. O, şöyle buyurmaktadır: Bilakis onlar tam bir sapkınlık içindedirler. Tam bir sapkınlık, sanki asla hidâyete dönmeyen kişiyi ifade etmektedir. Dolayısıyla âyet, Allah'ın sonlarının sapkınlık üzere olacağını ve ebediyen iman etmeyeceklerini bildiği kimseler hakkında olur. Dolayısıyla bunda nübüvvetin ispatına dair delil bulunmaktadır.

أَفَلَمْ يَرَوْا إِلٰى مَا بَيْنَ أَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ
إِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُنٖيبٍ ﴿٩﴾

9. "Kendilerini her yönden kuşatan göğe ve yere bakıp düşünmezler mi? Dilesek onları yerin dibine geçirir veya gökten üzerlerine parçalar düşürürüz. Kuşkusuz bütün bunlarda Allah'a yönelen her kul için alınacak bir ders vardır."

Kendilerini her yönden kuşatan göğe ve yere bakıp düşünmezler mi? Daha önce **görmezler mi, görmediniz mi**[19] ve benzeri ilâhî beyanların iki

---

[19] Örneğin bk. er-Ra'd, 13/41; Lokman, 31/20.

mânaya gelebileceğini açıklamıştık. Bunlardan biri şudur: Yani onlar görmüşlerdir. Yani bu beyan haber mânasındadır. İkincisi bu beyanın emir mânasında olmasıdır. Yani bakınız. Ayrıca bazıları şöyle demektedir: İnsan nereye giderse gitsin arkasında bıraktığı mekânlarda gördüğü gibi önünde de göğü görür.
407 [§]Aynı durum yerküre için de söz konusudur. Katâde şöyle demektedir: Yer ve göğün onları nasıl kuşattığına baksınlar. Bu yorum aynı mânadadır[20].

Dilesek onları yerin dibine geçiririz. Tıpkı onlardan öncekileri yerin dibine geçirdiğimiz gibi. **Veya gökten üzerlerine parçalar düşürürüz.** Yani gökten azap indiririz. İnkâr ve inat etmeleri sebebiyle kendilerinden öncekilere indirdiğimiz gibi. Cenâb-ı Hak bu beyanı onların "Allah hakkında yalan mı uyduruyor, yoksa aklını mı yitirmiş bu?"[21] sözlerinin akabinde bildirmiştir. Yani önlerindeki ve arkalarındaki yer ve göğe baksınlar ki onun Allah'ın peygamberi olduğunu, onun ve "ölümden sonra yeniden dirilme vardır ve azap inecektir" sözlerinin doğru olduğunu bilsinler. Yine bilsinler ki o, bu sözleri aklını yitirmiş bir halde değil, aksine bir bilgi, aklî bir ilke ve kaynağa dayanarak söylemektedir. Çünkü bütün genişliğine, büyüklüğüne ve şiddetine rağmen göğü ve aynı şekilde yeri yaratmaya güç yetiren, elbette yeniden diriltmeye güç yetirir. Yine dilediğini yerin dibine geçirmeye ve dilediğinin başına göğü indirmeye güç yetirir. Veya O şöyle buyurmaktadır: Eğer bakarlarsa O'nun özellikleri anılan göğü ve yeri boşuna yaratmadığını, aksine bu ikisini bir hikmete dayanarak yarattığını bilirler. Bu ikisinin yaratılması, ancak ölümden sonra yeniden dirilmeyle hikmetli bir iş olur. Yoksa sadece yok olmak üzere yaratılmaları hikmetli bir iş olmaz. Bununla ne kastettiğini en iyi Allah bilir.

Kuşkusuz bütün bunlarda Allah'a yönelen her kul için alınacak bir ders vardır. "Munîb" (المنيب). Denildi ki: O, Allah'a itaat eden kimsedir. Denildi ki: O, Allah'ın emrine yönelen kimsedir. "Munîb" (المنيب) burada sanki mümin demektir. Çünkü o, âyetlere iman eden kimsedir. Dolayısıyla mümin âyetlere iman eden kişi olduğuna göre o, aynı zamanda bundan yararlanan kimsedir. Böylelikle âyet, onun hakkında inmiş olur. Ayetleri inkâr edene gelince o, bu âyetlerden yararlanmaz, dolayısıyla gerçekte âyet onun için inmiş bir âyet olmaz.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ مِنَّا فَضْلًاۜ يَا جِبَالُ اَوِّب۪ي مَعَهُ وَالطَّيْرَۚ وَاَلَنَّا لَهُ الْحَد۪يدَۙ ﴿١٠﴾

---

20 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 57; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 434.
21 Bir önceki âyet-i kerîme.

10. "Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. "Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!' dedik ve onun için demiri yumuşattık."

[Dâvûd Peygambere Verilen Mûcizeler]

Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. Yani ilim verdik. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Andolsun! Biz Dâvûd'a ve Süleyman'a ilim verdik"[22]. Bazıları şöyle demiştir: **Lütuf.** Yani nübüvvet. Bazıları şöyle demiştir: Lütuf, Allah'ın ona bahşetmiş olduğu hükümranlıktır.
[§]Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği lütuf, bu beyanın hemen akabinde bildirdiği 408
üzere dağların ve kuşların onun emrine verilmesi, bu varlıkların onunla birlikte tesbih etmeleri, bir araç ve ateş olmaksızın demirin onun için yumuşatılması mânasına gelebilir. Öyle ki Dâvûd ondan bir takım zırhlar ve savaş aletleri üretmiştir. Allah Dâvûd'a öyle lütuflarda bulunmuştur ki biz bunları saymaya çalışsak buna güç yetiremeyiz.

Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Denildi ki: Onunla birlikte tesbih edin. **Ey kuşlar.** Kuşlar kelimesini mansub okuyan, bunların onun emrine verilmiş olduğunu kabul etmiştir. Sanki şöyle demiş olur: Biz kuşları onun emrine verdik. Bu kelimeyi merfû okuyan ise nidâ mânası vermiş olur: Ey kuşlar! Onunla birlikte tesbih edin. Yani onunla birlikte Allah'ı yüceltin[23]. Dağların ve kuşların tesbihi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu sözle ve konuşmaya dayalı bir tesbih değil, yaratılış bakımından tesbihtir. Çünkü her varlığın fıtratına, Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine şahitlik etme özelliği yerleştirilmiştir. Fakat burada onunla beraber tesbih etmeleri bildirilmiştir. Eğer buradaki tesbih, yaratılış bakımından bir tesbih olsaydı Dâvûd'la (a.s.) birlikte tesbih etmelerinin belirtilmesi anlamsız olurdu. Çünkü yaratılış bakımından tesbih, Dâvûd (a.s.) olsun veya olmasın gerçekleşir. Fakat Allah Teâlâ'nın dağların iç dünyasında Dâvûd'un (a.s.) anladığı, fakat başkasının anlamadığı farklı bir tesbih varetmiş olması da mümkündür. Bu, karıncanın diğer karıncalarla fısıldaşarak konuşmasına dair belirttiğimiz durum gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bir karınca, 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezme-

---

22 en-Neml, 27/15.

23 "Yâkup'tan rivayetle Ravh ve Zeyd "ve't-tayru" (والطيرُ) şeklinde merfû okumuştur. Diğer kırâat imamları ve Ruveys "ve't-tayra" (والطيرَ) şeklinde mansup okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 361).

sinler' dedi"[24] Allah Teâlâ, karıncanın iç dünyasında bir mâna yaratmıştır ki Süleyman'ın (a.s.) bunu işitmesini sağlamış, böylelikle Süleyman (a.s.) bu karıncanın konuşmasını anlamıştır. Cenâb-ı Hak diğer askerlerin bu konuşmayı işitmelerini sağlamamıştır. Dağların ve kuşların tesbihleri de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onun için demiri yumuşattık. Cenâb-ı Hak bunu onun için nübüvvetinin bir mûcizesi kılmıştır. Öyle ki Cenâb-ı Hak ateş ve demiri yumuşatacak başka bir sebep olmaksızın onun için demiri yumuşatmış böylece o, onunla dilediği aleti yapmıştır. Cenâb-ı Hak onun dışındaki hiçbir insana ateş ve başka bir vasıta olmaksızın demiri kullanma gücü vermemiştir ki bu durum onun için mûcize olsun.

اَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِى السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا اِنّ۪ى بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿١١﴾

11. "(Ona şöyle buyurduk:) ***'Geniş zırhlar imal et, örgüsünü ölçülü yap.' Siz de*** (ey müminler!) ***dünya ve âhirete faydalı işler yapın; şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim."***

Geniş zırhlar imal et. Sanki O şöyle buyurmuştur: "Onun için demiri yumuşattık"[25] ve ona şöyle dedik: **Geniş zırhlar imal et.** Bazıları şöyle demiştir: Bunlar geniş zırhlardır. Denildi ki: Bunlar uzun zırhlardır. Sanki Cenâb-ı Hak ona, düşmanla savaşmaya yarayacak baştan ayağa kadar örten zırhlar üretmesini emretmiştir.

409 [S]**Örgüsünü ölçülü yap.** Bazıları şöyle demiştir: Bundan önce zırhlar döküm levhalar şeklindeydi. Allah'ın peygamberi halkaları birbirine geçirmek suretiyle zırhı örmüştür. "Serd" (السرد), halkalardaki çivilerdir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: halkalardaki çivileri ölçülü yap. Halkaları genişletip çivileri ince yapma. Bu durumda zırhlar gevşek olur. Çivileri büyük yapıp halkaları dar yapma. Bu durumda da kırılıp parçalanır. Aksine daha sağlam olması için ölçülü yap. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Örgüsünü ölçülü yap.** Yani dizilişini. Yani çivilerini ince yapma ki bu durumda oynar. Çivilerini kalın da yapma ki bu durumda halkaları kırar. Bu beyanda geçen kelimeden

---

24 "Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler' dedi" (en-Neml, 27/18).

25 Bir önceki âyet-i kerîme.

türetilerek zırh ustasına “serrâd” (سرّاد) ve “zerrâd” (زرّاد) denilmiştir. Bu kullanım “sırât” (صِراط), “sirât” (سِراط) ve “zirât” (زراط) denilmesi gibidir[26]. “es-Serdü” (السرد) aynı zamanda dikmek demektir. Başkaları şöyle demiştir: “es-Serdü” (السرد), halkaları delmek ve bunları birbirine geçirmek demektir.

Yararlı işler yapın. Bu beyan şu mânaya gelebilir: **Yararlı işler yapın.** Belirtilen zırh yapma işinde. Bunun dışındaki başka işler de olabilir. **Şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim.** Bu beyan tehdit mânasındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ
الْقِطْرِ وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِاِذْنِ رَبِّه۪ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ
عَنْ اَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّع۪يرِ ﴿١٢﴾

12. “Süleyman’ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik. Onun için bakır madenini eritip akıttık. Cinlerden de Rabb’inin izniyle onun maiyetinde çalışanlar vardı. Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona yakıcı ateşin azabını tattırırdık.”

[Hz. Süleyman ile Diğer Peygamberlere ve Hz. Muhammed’e Verilen Mûcizeler]

Süleyman’ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik. O, sanki şöyle buyurmaktadır: Biz rüzgârı Süleyman’ın emrine verdik. Tıpkı başka bir âyette şöyle bildirdiği gibi: “Biz de rüzgârı onun buyruğuna verdik. Rüzgâr onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi”[27].

[§]**Sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan.** Yani 410
rüzgâr onu sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol mesafesi kadar götürebiliyordu. Bu onun bir mûcizesiydi. Bu mûcizenin benzeri Resûlullah için de vardı. Nitekim bir gecede iki aylık mesafe olan Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksâ’ya geceleyin götürülmüştü[28]. Cinler ve insanlardan yardımcılar aracılı-

---

26 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 354. bk. Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 228; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “zerata” (زرط) md.

27 Sâd, 38/36.

28 Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir” (el-İsrâ, 17/1).

türetilerek zırh ustasına "serrâd" (سراد) ve "zerrâd" (زراد) denilmiştir. Bu kullanım "sırât" (صراط), "sirât" (سراط) ve "zirât" (زراط) denilmesi gibidir[26]. "es-Serdü" (السرد) aynı zamanda dikmek demektir. Başkaları şöyle demiştir: "es-Serdü" (السرد), halkaları delmek ve bunları birbirine geçirmek demektir.

Yararlı işler yapın. Bu beyan şu mânaya gelebilir: **Yararlı işler yapın.** Belirtilen zırh yapma işinde. Bunun dışındaki başka işler de olabilir. **Şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim.** Bu beyan tehdit mânasındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِاِذْنِ رَبِّهِ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿١٢﴾

12. "Süleyman'ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik. Onun için bakır madenini eritip akıttık. Cinlerden de Rabb'inin izniyle onun maiyetinde çalışanlar vardı. Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona yakıcı ateşin azabını tattırırdık."

[Hz. Süleyman ile Diğer Peygamberlere ve Hz. Muhammed'e Verilen Mûcizeler]

Süleyman'ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik. O, sanki şöyle buyurmaktadır: Biz rüzgârı Süleyman'ın emrine verdik. Tıpkı başka bir âyette şöyle bildirdiği gibi: "Biz de rüzgârı onun buyruğuna verdik. Rüzgâr onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi"[27].

[§]**Sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan.** Yani rüzgâr onu sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol mesafesi kadar götürebiliyordu. Bu onun bir mûcizesiydi. Bu mûcizenin benzeri Resûlullah için de vardı. Nitekim bir gecede iki aylık mesafe olan Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya geceleyin götürülmüştü[28]. Cinler ve insanlardan yardımcılar aracılı- 410

26 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 354. bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 228; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "zerata" (زرط) md.

27 Sâd, 38/36.

28 Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir" (el-İsrâ, 17/1).

ğıyla Süleyman peygamberde bulunan hükümranlığın aynısı Resûlullah'ta da vardı. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "Bana iki aylık mesafeden korku salma ile yardım edildi"[29]. Hz. Peygamber'in bildirdiği iki aylık mesafeden korku salmak, Süleyman peygambere verilen mûcizeden daha büyük değilse de, daha aşağı değildir. Onun babası Dâvûd'a (a.s.) verilen vasıtasız bir şekilde demirin yumuşatılması mûcizesi vardı; Hz. Muhammed'in ayın yarılması mûcizesi vardır[30]. Bu, mûcize olmak bakımından belirtilenden daha büyük bir hadisedir. Hz. Mûsâ'ya verilen taştan pınar fışkırması mûcizesinin[31] benzeri Hz. Muhammed'in parmaklarından su fışkırması mûcizesidir[32]. Öyle ki rivayet edildiğine göre orada bulunan bin dört yüz kişinin tümü bu sudan içmiş ve suya kanmıştır. Bu, mûcize olmak bakımından diğerinden daha büyük değilse de daha aşağı değildir. Hz. Îsâ'nın Allah'ın onun elinde ölüleri diriltmesi mûcizesi[33] varsa bunun mukabilinde Hz. Muhammed'in (s.a.) zehirli kızartılmış koyunun onunla konuşması mûcizesi vardır. Bu kızartılmış koyun Hz. Peygamber ondan yemek istediğinde "ben zehirliyim benden yeme" diyerek ona haber vermiştir[34]. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in mûcizeleri çoktur. Öyle ki peygamberlerden biri için anlatılan herhangi bir mûcizenin Hz. Muhammed için de mutlaka buna mukabil benzeri veya daha büyüğü belirtilebilir. Ayrıca Süleyman peygamber ve babasının hükümranlığının belirtilmesinin sebebi, Allah'ın Hz. Muhammed'e (s.a.) vermiş olduğu hükümranlığı ve şerefi onların kıskanmamaları da olabilir. Böylelikle onlar hükümranlık ve şerefin sadece ona verilmediğini, aksine bu konuda Allah'ın buna benzer üstünlükleri verdiği ortakları ve kardeşleri olduğunu bilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

411 [§]**Onun için bakır madenini eritip akıttık.** Denildi ki: Bu bakır madenidir. Yine denildi ki: Bu, sarı bakır madenidir. Denildi ki: Onun için eritip yumuşatıldı, o artık onunla istediğini yapabilir. Tıpkı babasına demirin yumuşatılması gibi. O, bundan sonra vasıtasız bir şekilde istediği zırhları ve başka araçları yapabilmişti. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Onun için**

29 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 61, 64; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, II, 608. Meşhur olan rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: "Bana bir aylık mesafeden korku salma ile yardım edildi" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 301; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3).

30 İmam şu ilâhî beyana ve bunun yorumu çerçevesinde rivayet edilen hadislere işaret etmektedir: "Vakit yaklaştı ve ay yarıldı" (el-Kamer, 54/1).

31 bk. el-Bakara, 2/60; el-A'râf, 7/160.

32 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 104; Buhârî, "Eşribe", 31; Nesâî, "Tahâret", 61.

33 bk. Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide, 5/110.

34 Dârimî, "Mukaddime", 11; Ebû Dâvûd, "Diyât", 6.

bakır madenini eritip akıttık. Yani bakır madenini onun için erittik[35]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cinlerden de Rabb'inin izniyle onun maiyetinde çalışanlar vardı. Denildi ki: Rabb'inin izniyle. Yani Allah cinleri onun emrine vermiştir. O, onun istediği konularda kendilerine yönelik tüm emirlerinde cinlere, isteseler de istemeseler de, ona itaat etmelerini emretmiştir. **Rabb'inin izniyle** iki mânaya açıktır. Bunlardan biri emrine verme mânasıdır ki buradaki izin, emrine vermekten kinâyedir. İkincisi şudur: **Rabb'inin izniyle.** Yani Rabb'inin emriyle. Yani Rab'leri, onun emrettiği ve yasakladığı her şeyde ona itaat etmelerini onlara emretmiştir. **Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa,** yani emrettiği işlerde O'na isyan ederse, **ona tattırırdık.** Belirtilen azabı. Cenâb-ı Hakk'ın emri kendi zatına nispet etmesi, O'nun peygamberine onları hangi konularda kullanacağını emretmiş olması sebebiyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَآءُ مِنْ مَحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ
وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ اِعْمَلُوا اٰلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِىَ
الشَّكُورُ ﴿١٣﴾

13. "Onlar Süleyman'a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi. Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır."

Onlar Süleyman'a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar imal ederlerdi. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyanda geçen "Mehârîb" (المحاريب) kelimesi mescitler demektir. Bazıları şöyle demiştir: Bu kelime, "saraylar" demektir. "Mehârîb" (المحاريب) yerlerin en yükseği demektir. Bu kavram, diğer binalardan kinâye olarak kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Heykeller. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar, erkek suretindeki heykellerdir. Onlar mabetlerde âbid-zâhid kişilerin, meleklerin, peygamberlerin ve mütevâzı şahısların heykellerini yapıp sergiliyorlardı ki insanlar onların suretlerini gördüklerinde onlar gibi ibadet etsinler ve onlara benzemeye çalışsınlar. Veya bunlar başı olmayan heykellerdir. Çanaklar, kupalar ve benzeri nesneler

---

35 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 354.

gibi. Veya heykellerin o gün yasaklanmış bir iş olmaması da mümkündür. Fakat bugün Allah dışındaki bir varlığa tapmaya sevketmesi korkusuyla heykel
412 yapmak yasaklanmıştır. [§]Bu yolla İblis bir topluluğu kandırmıştır tâ ki onlar puta tapar olmuşlardı. Yoksa putlarda ve putlardaki durumlarda insanların ona ibadet edecek şekilde kanmasına sebep olacak özellikler bulunmamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Havuz gibi lengerler. Bazıları şöyle demiştir: Deve havuzları görünümünde havuz gibi lengerler. Öyle ki tek bir lengerin başında binden fazla insan oturur ve bundan yer. Bazıları şöyle demiştir: **Havuz gibi lengerler.** Yani su için kazılan yerdeki havuzlar gibi. Bu beyan bu lengerin büyüklüğünü nitelemektedir. Bu âyet onların yemek için toplandıklarını ve tek başına yemediklerini göstermektedir.

Yerinden kalkmaz kazanlar. Yani onun için dağlarda yerinden kalkmaz büyük kazanlar imal ediyorlardı. "Râsiyât" (راسيات). Yani belirtildiği üzere sâbit duran. Dağlara da "ravâsî" (الرواسي) denilir. Yani sâbit duran. Bazıları şöyle demiştir: **Yerinden kalkmaz kazanlar.** Bunlar büyük kazanlardır. Öyle ki büyüklüklerinden dolayı tam olarak boşaltılır ve tam olarak ters çevrilir. Bu iki mâna aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Bazıları şöyle demiştir: Yani Dâvûd ailesine şükranda bulunmak için çaba gösterin. Çünkü rivayet edildiğine göre gece-gündüz her vakitte mutlaka Dâvûd ailesinden gündüz oruçlular, gece de namaz kılanlar bulunmaktaydı. Veya bunun gibi durumlar. Dolayısıyla onlara şükranda bulunmak emredilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Ey Dâvûd ailesi! Size verdiğim hükümranlığa ve lütfa şükretmek için çaba gösterin. **Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır.** Yani kullarım arasında müminler azdır. Burada "şükredenler" sözü müminlerden kinâyedir. Nitekim şu ilâhî beyanda bunu açıklamıştık: "Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır"[36]. Yani bütün müminler için. *En doğrusunu Allah bilir.* **Şükreden.** Buradaki "şekûr" (الشكور) sözü, "fe'ûl" kalıbındadır. "Fe'ûl" (الفعول) ve "fa'âl" (الفعال) kalıpları fiilde bir fazlalığı ifade eder. Dolayısıyla "şekûr" (الشكور), Rabb'ine şükre iman eden ve inançla birlikte şükreden kimsedir. Böylece onda inanç ve davranış beraber bulunmuş olur.

---

[36] Örneğin bk. İbrâhim, 14/5.

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِهٖٓ اِلَّا دَٓابَّةُ الْاَرْضِ
تَأْكُلُ مِنْسَاَتَهُۚ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ
مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿١٤﴾

[§]14. *"Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı."* 413

Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Bu beyan, onun ölümünün, ailesinin orada bulunduğu bir sırada ve onların gözü önünde olduğunu göstermektedir. Zira Cenâb-ı Hak **onun öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı** diye buyurmuştur. Müfessirlerin bir kısmı rivayet etmişler ki: O, Rabb'inden ölümünün cinler tarafından bilinmemesini dilemiştir ki insanlar onların -yani cinlerin- gaybı bilmeleri durumunda alçaltıcı azap içerisinde kalmayacaklarını bilsinler. Bazıları da şöyle demektedir: O, Rabb'inden ölümünün cinler tarafından bilinmemesini dilemiştir ki onlar Beytülmakdis'in inşasını bitirsinler. Böylelikle onlar bir yıl boyunca çalışmaya devam etmişlerdir. Beytülmakdis'in inşasını tamamladıklarında Süleyman peygamber dayanmış olduğu asâdan ölü olarak yere yıkılmıştır. Bazıları da şöyle demektedir: Ölüm kendisine gelip çattığında evde yatağındaydı, asâsına dayanmış değildi. O, ailesine şöyle dedi: "Benim ölümümü cinlere haber vermeyin ki Beytülmakdis'in inşasını tamamlasınlar". Beytülmakdis'in inşasının bir senelik bir işi vardı. Böylelikle işlerini bitirdiler. Beytülmakdis'in inşasını tamamladıklarında o, kapının eşiğine yıkıldı. İşte bu sırada cinler onun ölümünden haberdar oldular. *En doğrusunu Allah bilir.*

Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı. İbn Mesûd'un kıraâtinde bu beyan şöyledir: "Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde -ki onlar bir yıl onun için çalışıyorlardı- öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca insanlar anladı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı".

Çünkü onlar gayp bilgisine sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Dolayısıyla bununla imtihan edildiler[37].

Öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Bu ilâhî beyan, onların ona iki sebepten dolayı yaklaşamadıklarını göstermektedir. İlk olarak bunun sebebi onun insanlar üzerindeki heybeti ve hükümranlığıdır. Eğer bu mânada ise bundan dolayı cinler, kuşlar, yabani hayvanlar ve
414 bunun dışındaki her şey ona itaat etmiş ve boyun eğmiştir. [§]İkinci olarak bu durumun sebebi şu olabilir: O Allah'a çokça ibadet ediyor ve boyun eğiyordu. Bundan dolayı çokça tek başına kalıyordu. Dolayısıyla onlar, onun yanına girmeye cüret etmiyorlardı. Yoksa eğer ona yaklaşmış olsalardı onda ölüm emareleri görürlerdi. Bazılarının belirttiği gibi onun ailesine "ölümümü hiç kimseye haber vermeyin" demiş ve ölümünü gizlemelerini emretmiş olması başkadır, [bir rivayettir]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Asâsını kemiren. Denildi ki: Buradaki "minse'e" (المنسأة) asâ demektir. Çünkü onunla ertelemek istediği şeyi erteliyor; uzaklaştırmak istediği şeyi uzaklaştırıyordu. Ayrıca onun asâ tutmasının iki sebebi olabilir. Ya kendisinde bulunan bir zayıflıktan dolayı asâ tutuyordu. Onunla Rabb'ine yönelik işlerinde güç kazanıyordu. Veya Rabb'ine boyun eğmesi ve O'na itaatinden dolayı asâ tutuyordu.

Bu âyette saltanatın, dünya nimetlerinin, ihtiyaç ve fakirliğin nebî ve resûlleri Allah'ın emrini yerine getirmekten ve insanlara nübüvveti tebliğ etmekten alıkoymadığına dair delil vardır. Bu iki durum ancak başkalarını meşgul etmektedir. Peygamberler iki gruptu. Süleyman (a.s.), İbrahim (a.s.) ve bunların dışındaki bir gruba dünya nimetleri bol verilmiştir. Bir grup peygamber ise şiddetli bir ihtiyaç ve fakirlik durumu içerisindeydi. Halbuki bu ikisi Allah'ın emirlerini yerine getirmekten ve nübüvveti tebliğ etmekten alıkoyan durumlardır. İnsanlar bilmelidirki peygamberlerin dünyadan aldıkları nimetleri dünya için değil insanlar için almıştır, yaptıklarını Allah için yapmışlardır. Bundan dolayı söz konusu durumlar onları görevlerini yerine getirmekten alıkoymamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı ilâhî beyanı Süleyman peygamberin onlara zor işleri emrettiğini ve onları zor işlerde kullandığını göstermektedir. Zira Cenâb-ı Hak onların alçaltıcı eziyet içerisinde kalıp devam ettiklerini bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[37] "Ki onlar bir yıl onun için çalışıyorlardı" (Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 242; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 181). "İnsanlar için ortaya çıktı ki" (Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsir*, III, 60; İbn Ebû Hâtim, *Tefsir*, IX, 2914; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 282).

لَقَدْ كَانَ لِسَبَاٍ فِى مَسْكَنِهِمْ اٰيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا
مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾

[§] *15. "Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe kavmine ait büyük bir işaret vardı. Biri sağda diğeri solda iki bahçe. Rabb'inizin bahşettiği rızıktan yiyin ve O'na şükredin. Ne güzel bir belde, ne bağışlayıcı bir Rab!'* 415

[Sebe Kavmine Verilen Nimetler ve Onların Bu Nimetleri Verene Nankörlük Etmeleri]

Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe kavmine ait büyük bir işaret vardır. Sebe'den söz edilen âyetin, oturdukları yerde onlara ait mûcizenin bahsedilen iki bahçe olması mümkündür. Biri sağ tarafta, diğeri sol tarafta. Onlar için bu iki bahçede büyük bir ibret vardır, bu da onları bu nimetine karşı Rab'lerine şükretmeye, O'na hamdetmeye ve övgüde bulunmaya sevketmektedir. Veya onlara yaratıcılarının kudretini, hükümranlığını ve azametini hatırlatıyor ki bu, onları neticede karşılaşacakları akıbete ve O'na muhalefet etme sebebiyle cezalandırılmaya yönelik korkuya; Allah'a itaat etmeleri dolayısıyla sevap beklentisine sevketmektedir. Fakat onlar bundan ibret almamaktadırlar. Veya Cenâb-ı Hakk'ın onlara bildirmiş olduğu mûcizenin, onlar için külfetsiz bir şekilde her türlü bolluk ve bereketin, her çeşit meyve ve değerli yiyeceklerin bulunduğu iki bahçenin değiştirilmesine[38] dair olması da mümkündür. Zira Cenâb-ı Hak başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: "De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!"[39] O, burada onlara iki bahçelerinin yerine başka iki bahçeyle değiştirilmesinde düşünüp ibret almaları halinde onlar için ibret olduğunu bildirmiştir. Çünkü onlar için daha önce geçenlerin bıraktıkları izlere bakma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Hatta bu hususta var olan ibret, onlar için daha fazladır. Çünkü onlar, çeşitli nimetler gördükleri gibi bizâtihî bunu müşahede etmişler, sonra bu nimetler onlar için değiştirilmiştir. Kendilerinden önceki durumları ise ancak kendilerine ulaşan haberler aracılığıyla bilmektedirler. Çünkü söz konusu kimseler helâk olup gitmişlerdir. Bu ise bizâtihî görülüp yaşanan bir durumdur. **Biri sağda diğeri solda.** Denildi ki: Vadinin sağında ve solunda. "Yolun sağında ve solunda" mânasına gelmesi de mümkündür. Dolayısıyla onların sağında ve solunda olmaktadır.

---

[38] bk. Bir sonraki âyet-i kerîme.

[39] Örneğin bk. el-En'âm, 6/11.

Rabb'inizin bahşettiği rızıktan yiyin ve O'na şükredin. Sanki peygamberler onlara şöyle demiş olmaktadır: Rabb'inizin bahşettiği rızıktan yiyin ve O'na şükredin. Zira Cenâb-ı Hak onlara şöyle şöyle peygamber gönderdiğini bildirmiştir. Ayrıca O, Sebe şehrini güzel olarak nitelemiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: **Ne güzel bir belde.** Bu şehrin belirtilen güzelliğinin, bolluğu, bereketi, sularının bolluğu, ürün ve meyvelerinin çeşitliliği mânasında olması mümkündür. **Ne bağışlayıcı bir Rab!** Yani Rabb'iniz eğer size verdiği rızka ve bahşettiği nimetlere karşı O'na şükrederseniz günahlarınızı ne de çok ba-
416 ğışlayıcı bir Rab'dir! [§]Veya şöyle denilir: **Ne de bağışlayıcı bir Rab!** Yani ne setredici bir Rab! O'na doğru davranmanız, itaat etmeniz ve nimetlerine şükretmeniz durumunda O, sizin günahlarınızı örter ve sizin ayıplarınızı ortaya çıkarmaz. Rivayet edildiğine göre kadın başının üzerinde küfe, elinde sepet taşır halde bahçeye giriyor, bahçenin bereket ve bolluğundan dolayı eliyle bir şeye dokunmadan küfesi çeşit çeşit meyveler ve ürünlerle doluyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Cenâb-ı Hak onlara ait olan iki bahçenin değiştirilme sebebini ve ne ile değiştirildiğini anlatmıştır. Bu durum şu ilâhî beyanda bildirilmiştir:

فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ
جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ ﴿١٦﴾

16. "Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik."

Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Bazıları şöyle demiştir: Sebe kavminin bulunduğu yere yağmur yağdığında bir aylık mesafeden üzerlerine günlerce sel gelmekteydi. Bunun üzerine onlar bu seli engellemek üzere Arim'de -burası iki bahçe arasındaki vadidir- kayalarla ve ziftle dayanak ve set inşa ettiler. Bu bentte kapılar yaptılar. Rab'lerine isyan edip yüz çevirdiklerinde ve nimetlerine nankörlük ettiklerinde Allah onların inşa ettiği bu sedde fare musallat etti. Bu fare yapılan seddi deldi. Böylece su onların topraklarını bastı, ağaçlarını kuruttu, hayvanlarının kaçıp gitmesine sebep oldu, su arklarını gömdü ve bahçelerini yok etti. Bazıları şöyle demiştir: "Arim" (العرم) su bendi demektir. Bu kelimenin tekili "arimetün" (عرمة)'dür. Dolayısıyla onların üzerine gönderilen sel yaptıkları su bendini yok etmiş ve

bahçeleri kurumuştur. Bahçeleri meyvelerin ve üzümlerin yerine belirtilen yemişi acı olan dikenli ağaç, ılgın ve sedir ağaçlarıyla değiştirilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçe.** [§]"Ükülü" (الأكل) kelimesi hakkında denildi ki: Bu, yemiş 417
demektir. "Hamt" (الخمط) hakkında bazıları şöyle demiştir: Bu, erak (misvak) ağacıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Bu, seksek (gazat) ağacıdır. Bu, dikenli ağaçtır. "Eslü" (الأثل) kelimesi hakkında denildi ki: Bu, ılgın ağacına benzer, ancak ondan daha büyüktür. "Sidrü" (السدر) kelimesi ise onlar tarafından bilinen bir ağaç türüdür. Ebû Avsece buna yakın şeyler söylemiştir. O, şöyle demiştir: "el-Ükülü" (الأكل), ağacın yükü (ürün) demektir. "Hamt" (الخمط), bana göre sedir ağacı ve ürünüdür. Denildi ki: "Hamt" (الخمط), güzel koku demektir. Dersin ki: "Hâzâ şecerun lehû hamtatün" (هذا شجر له خمطة) Bu ağacın güzel kokusu vardır. "Hamt" (الخمط), buradan ve oradan bir şey alıp birbirine karıştırman demektir. "el-Eslü" (الأثل), aynı şekilde ürünü olmayan ağaç demektir. Zeccâc şöyle demektedir. "Hamt" (الخمط), içinde acılık bulunan meyvedir. Bu acılık tadındadır. Veya o buna benzer sözler söylemiştir[40].

ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾

17. "Nankörlük etmelerinden ötürü onları işte böyle cezalandırdık. Biz, ancak nankörlük edenleri cezalandırırız."

Nankörlük etmelerinden ötürü onları işte böyle cezalandırdık. Cenâb-ı Hak nimetlerine karşı nankörlük etmelerinden ve bu nimetlere karşılık Rab'lerine şükretmemelerinden ötürü onları cezalandırdığını bildirmiştir. **Biz, ancak nankörlük edenleri cezalandırırız.** Yani verdiği nimetlere dair Allah'a nankörlük edenleri.

وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً
وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّامًا اٰمِنِينَ ﴿١٨﴾

18. "Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. 'Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin' dedik."

---

[40] Acı tadı bulunan ve bu sebeple yenilmesi mümkün olmayan her bitkiye "hamt" (خمط) denilir (ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 249).

Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk. Denildi ki: Topraklarından Şam'a kadar birbirleriyle bağlantısı olan şehirler. Her bir mil mesafede bir şehir ve çarşı bulunmaktaydı. Burada her şey mevcuttu. **Bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin.** Açlıktan, susuzluktan, vahşi hayvanlardan ve korkulan her durumdan emin bir şekilde.

Burada sözü edilen ve onlara ait birbirini gören şehirlerin başta bahsedilen bahçelerle beraber olması da mümkündür. Dolayısıyla bu beyan, öncekiyle bağlantılı olur. Onlar kendilerine verilen tüm bu nimetlere karşı Rab'lerine
418 şükretmediklerinde bütün bunlar belirtilen şeylerle değiştirilmiştir. [§]Bu beyanın öncekinden bağımsız olması da mümkündür. Aksine bu beyan müfessirlerin bir kısmının belirttiği şu mânaya gelebilir: Cenâb-ı Hak onların halini değiştirdiğinde durum onlar için zor bir hal aldı. Bunun üzerine onlar peygamberlerine geldiler ve dediler ki: Ortadan kalkan nimetlerimizi bize iade etmesi için Rabb'inize dua edin, biz de size Allah'a kulluk edeceğimize ve hiçbir varlığı O'na ortak koşmayacağımıza söz verelim. Peygamberler'i de Allah'a dua etmiş, bunun üzerine Allah onlara içinde bulundukları nimetleri iade etmiş ve bildirildiği üzere onlar için birbirlerini gören şehirler varetmiştir. Peygamberler'i onlara Rab'lerine vâdettikleri sözleri hatırlatmışlar, bununla birlikte onlar bundan kaçınmışlardır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onların halini değiştirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sebe kavmine gelince; rivayet edildiğine göre bir adam Resûlullah'a şöyle bir soru sormuştur: Ey Allah'ın resûlü! Sebe hakkında bize bilgi ver. Dağ mıdır? Yoksa bir yer midir? Resûlullah ona şöyle cevap vermiştir: "Ne dağdır ne de yerdir. Aksine o, Araplar'dan bir adamdı. Ondan on kabile türemiştir. Altısı Yemen tarafına yerleşmiş, dördü Şam bölgesine yerleşmiştir"[41]. Bazıları şöyle demiştir: Sebe, bu adı taşıyan bir adamdı. Sebe, Allah'ın Neml sûresinde bildirmiş olduğu kavimdir[42]. Bazıları şöyle demiştir: Bu, bir beldenin ismidir.

---

41 Rivayet edildiğine göre bir adam Resûlullah'a Sebe hakkında şöyle diyerek sormuştur: Sebe nedir? Bir adam mıdır? Yoksa bir kadın mıdır? Yoksa bir yer midir? Resûlullah buna şöyle cevap vermiştir: "Sebe bir adamdır. Ondan on çocuk doğmuştur. Bunlardan altısı Yemen'e, dördü Şam'a yerleşmiştir. Yemen'e yerleşenler Mezhic, Kinde, Ezd, Eş'ariyyûn, Enmâr ve Himyer kabilelerini oluşturdular. Bunların hepsi Arap'tır. Şam tarafına yerleşenler ise Lahm, Cüzâm, Âmile ve Gassân kabilelerini oluşturdular (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 316; Ebû Dâvûd, "Hurûf ve Kıraat", 1; Tirmizî, *Tefsir*, 34).

42 İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Çok geçmeden hüdhüd gelip dedi ki: Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe halkından sana kesin bir bilgi getirdim" (en-Neml, 27/22).

Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. Bu ilâhî beyanda kullara ait fiillerin yaratıldığına dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak bereketli beldeler ile onlar arasında birbirini gören yerleşim yerleri varettiğini bildirmiştir. Beldeler, burada yaşayanların kurduğu yerleşim yerleridir. O, buraları varettiğini yani yarattığını bildirmiştir. Bu durum, O'nun kulların fiillerini yarattığını göstermektedir. Yine O, buraları seyahate elverişli bir düzenleme yaptığını bildirmiştir, seyahat ise kulların fiilidir. Burada bildirilen takdir etmek, düzenleme yapmak da aynı şekilde yaratmak demektir. Yine bu durum O'nun kulların seyahatlerini ve onların beldeler edinmelerini yarattığını göstermektedir. Bu, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratılmış olduğunu inkâr etmeleri dolayısıyla Mûtezile'ye bir reddiyedir.

[S]**Birbirini gören yerleşim yerleri.** Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: 419
Birbirleriyle bağlantısı bulunan şehirler. Onlar kendilerine bir ihtiyaç hâsıl olmaksızın ve herhangi bir külfete katlanmaksızın bir şehirden diğerine gidip orada misafir oluyorlardı. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Birbirini gören yerleşim yerleri.** Yani nimetleri apaçık ortaya çıkmış.

Bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin. Bu ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Oralarda seyahat edebilmeniz için bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. Bu beyan emir mânasında da olabilir. Yani bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık ve onlara dedik ki: Allah'ın size bahşetmiş olduğu nimetler içerisinde seyahat edin, oralarda günlerce ve gecelerce açlıktan, düşmandan ve her türlü belâdan güven içinde dolaşın. Bazıları **bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Yani bir beldeyle diğeri arasındaki mesafeyi aynı kıldık.

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ اَسْفَارِنَا وَظَلَمُوٓا اَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ اَحَاد۪يثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿١٩﴾

19. "Onlar ise 'Rabb'imiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır' dediler ve kendilerine yazık ettiler. Biz de onları ibret kıssaları haline getirdik ve darmadağın ettik. Kuşkusuz bunda, yeterince sabretmesini ve şükretmesini bilenler için ibretler vardır."

Onlar ise Rabb'imiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır dediler. Bu beyanın beş farklı türden dilsel kullanımı bulunmaktadır[43]. Bunlardan biri "Rabbenâ bâ'id" (ربنا باعد) şeklindedir. İkincisi şeddeli olarak "ba'id" (بعّد) şeklindedir. Bu ikisi dua ve talep mânasındadır. Üçüncüsü "bâ'ade" (باعد) , dördüncüsü "be'ude" (بعُد), beşincisi şeddeli olarak "ba'ade" (بعّد) şeklindedir. Ebû Muâz şöyle demiştir: Eğer mushafın hattında bir değişiklik olmasaydı "bû'ide" (بُوعِد) şeklinde olması da mümkündü. "Rabbenâ bâ'ade" (ربنا باعد) şeklindeki kırâat haber mânasındadır. Aynı şekilde "be'ude" (بعُد) şeklindeki okuma da bu mânadadır. Şeddeli olarak "Ba'ade beyne esfârine" (بعّد بين أسفارنا) şeklinde okuyanlara gelince bu kırâat, konak yerleri arasının uzaklaştığına ilişkin bir şikâyet mânası ifade etmektedir. Talep ve dua mânasındaki kullanıma gelince *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bu şu anlamdadır: Allah'ın onlara olan nimetlerinin çokluğundan, onlardan külfeti kaldırmasından ve oradaki ikametlerinin uzamasından onlar bıkıp usanmışlardı. Bu sebeple onlar akılsızlıklarından ve bilgisizliklerinden dolayı Rab'lerinden bu durumu değiştirmesini talep etmişlerdi. Bunların durumu, Mûsâ'nın (a.s.) kavminin durumu gibidir. Nitekim Allah onlara bıldırcın ve kudret helvası indirdiğinde ve onlardan külfeti kal-
420 dırdığında onlar da bu durumdan bıkıp usanmışlar [§]ve şöyle demişlerdi: Biz bir tek yiyecekle dayanamayacağız. Bizim için Rabb'ine dua et de bize toprağın mahsullerinden; sebzelerinden... bitirsin"[44] Bunların durumu da böyledir. Şeddeli olarak "Ba'ade beyne esfârine" (بعّد بين أسفارنا) şeklinde okuyanlara gelince buna göre onlar kendilerindeki bolluk ve bereketin gitmesi, tekrardan külfet ve çabalama mecburiyetinde kalmaları sebebiyle şikâyette bulunmuşlardır. Haber mânasına gelen "bâ'ade" (باعد) şeklindeki kullanıma gelince sanki bu, bütün bunların onlar arasında olduğunu ifade etmektedir. Aralarında bu durumun değişmesini talep eden, içinde bulundukları halin ortadan kalkıp değişmesi durumunda bundan şikâyet eden ve bu durumun ortadan kalktığını haber verenler vardır. Buna göre Mûsâ'nın (a.s.) Firavun'a yönelik şu sözleri bu mânadadır: Mûsâ şöyle dedi: "Çok iyi biliyorum ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi"[45]. Bu beyanda geçen "alimte" (عَلِمْتَ) kelimesi, "alimtü" (علمتُ) şeklinde merfû; "alimte" (علمتَ) şeklinde

[43] bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 300-301.

[44] "Hani siz, 'Ey Mûsâ! Biz bir tek yiyecekle dayanamayacağız. Bizim için Rabb'ine dua et de bize toprağın mahsullerinden; sebzelerinden, kabakgillerinden, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bitirsin' demiştiniz. Mûsâ ise, 'İyiyi kötü ile değişmek mi istiyorsunuz? Şehre inin; istedikleriniz orada var' dedi. Zillete, fakru zarûrete mahkûm oldular; Allah'ın gazabına uğradılar" (el-Bakara, 2/61).

[45] el-İsrâ, 17/102.

mansup olarak okunmuştur[46]. Sanki Mûsâ (a.s.) her iki sözü de söylemiştir. Başlangıçta "lekad alimtü" (لقد علمتُ) demiştir. Söz konusu durum Firavun tarafından kesin olarak bilindiğinde ve o bunun Allah katından olduğunu bildiğinde Mûsâ (a.s.) şöyle demiştir: "Çok iyi biliyorum ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi". Yani "lekad alimte" (لقد علمتَ) demiştir. Yoksa o, bu sözlerden sadece birini söylemiş değildir. Buna göre ilk beyan da, buna benzer diğerleri de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz de onları ibret kıssaları haline getirdik. Yani onları tam olarak helâk ettik. **Ve onları darmadağın ettik** mealindeki âyet de bu mânadadır. Yani onları tam olarak helâk ettik. Öyle ki onlar kendilerinden sonrakiler için bir ibret olmuşlardır. Denildi ki: **Onları ibret kıssaları haline getirdik.** Yani onları hakikat mânasıyla insanlar için kıssa haline getirdik. İnsanlar onların durumunu ve başlarına gelenleri konuşuyorlar. **Ve onları darmadağın ettik.** Yani onları paramparça ettik. Yani ayırmanın her türlüsü başlarına getirildi. Öyle ki bazıları Mekke'ye, bazıları Medine'ye, bazıları Şam'a, bazıları Bahreyn'e, bazıları Ummân'a ve benzeri yerlere yerleşmiş oldular.

[§]**Kuşkusuz bunda, yeterince sabretmesini ve şükretmesini bilenler** 421
için ibretler vardır. Buradaki sabreden ve şükredenlerin müminler mânasına gelmesi mümkündür. Sanki O, şöyle buyurmuştur: Bunda müminler için ibretler ve nasihatler vardır. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Yeterince sabretmesini bilenler için ibretler vardır.** Allah'a itaate ve O'nun emrine sabretmesini bilenler için. **Yeterince şükretmesini bilenler için.** O'nun nimetlerine şükretmesini bilenler için. Yine bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Yeterince sabretmesini bilenler için ibretler vardır.** Musibetler ve haram kılınan fiillere dair sabretmesini bilenler için. **Yeterince şükretmesini bilenler için.** Allah'ın nimetlerine şükretmesini bilenler için. Ayrıca sabır ve şükür iki mânaya gelebilir. Bunlardan biri bunlara iman etme anlamıdır. İkinci mâna davranışa ilişkindir. Dolayısıyla Rabb'inin bütün emirlerine ve yasaklarına sabretmeye ve O'nun bütün nimetlerine şükretmeye iman eder. Buna ilişkin davranış ise bunlara sabretmesi ve Allah'ın nimetlerine şükretmesidir.

---

46 Yalnız Kisâî "lekad alimtü" (لقد علمتُ) şeklinde "tâ" harfini dammeli okumuştur. Diğer kırâat âlimleri "lekad alimte" (لقد علمتَ) şeklinde "tâ" harfini fethalı okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 272).

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ اِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾

20. "Gerçek şu ki, İblis onlar hakkındaki tahminini doğrulamış oldu; çünkü inanan bir grup hariç hep ona uymuşlardı."

[Şeytanın İnsanları Aldatması]

Gerçek şu ki, İblis onlar hakkındaki tahminini doğrulamış oldu. Onun tahmini hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: İblis onlar hakkında bir tahminde bulunmuş ve bu tahmini doğru çıkmıştır. Nitekim İblis şöyle demişti: "Yemin ederim ki eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım"[47]. Yani benden kurtardığın az bir kısmı hariç. Yine o şöyle demişti: "Kullarından belli bir pay alacağım, onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler"[48]. Dolayısıyla onlar hakkındaki tahminini doğrulamış oldu. Bazıları şöyle demiştir: **İblis onlar hakkındaki tahminini doğrulamış oldu.** Buna göre İblis zehirli ateşten, Âdem (a.s.) topraktan yaratılmıştır. Sonra İblis şöyle demiştir: Ateş toprağa galip gelecektir. İşte bu hususta tahminini doğrulamış ve şöyle demiştir: "Yemin olsun ki -aralarından senin samimi kulların hariç- onların hapsini kesinlikle yoldan çıkaracağım"[49]. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Çünkü hep ona uymuşlardı. Sonra O, samimiyetle inanan kullarını hariç tutmuş ve şöyle buyurmuştur: İnanan bir grup hariç. Yani samimiyetle inanan kulları hariç. Onlar İblis'e uymamışlardır. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın kendileri hakkında şöyle buyurduğu kimselerdir: "Kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır"[50]. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyanda geçen "min" (مِن) harfi bağlantı harfidir (sıla). Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Bir grup hariç - ki onlar müminlerdir- hep

---

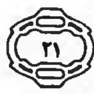
47 el-İsrâ, 17/62.

48 "Onlar Allah'ı bırakıp ancak birtakım dişi putlardan medet umuyorlar; başkasından değil, isyankâr şeytandan dilekte bulunuyorlar. Allah şeytanı lânetlemiştir, o da 'Kullarından belli bir pay alacağım, onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler' demiştir. Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinen kimse elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur" (en-Nisâ, 4/117-119).

49 el-Hicr, 15/39-40; Sâd, 38/82-83.

50 el-Hicr, 15/42; el-İsrâ, 17/65.

ona uymuşlardır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Çünkü ina-
nan bir grup hariç hep ona uymuşlardı. Hakikatte mümin olan kimseler hariç.
[§]Fakat görünüş bakımından size göre mümin olanlar ise ona uymuşlardır. 422
Çünkü bize göre mümin olan her kişi, gerçekte mümin değildir. **Ona uymuş-
lardır** meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Yani büyük günah işleyen-
ler. **İnanan bir grup hariç.** Bunlar Allah'ın büyük günah işlemekten koruduğu
kimselerdir. Çünkü büyük günah işleyenler, kendilerini çağırdığı işlerde İblis'e
uymuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْاٰخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فٖى شَكٍّ وَرَبُّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَفٖيظٌ

21. "Oysa onlar üzerinde onun hiçbir zorlayıcı gücü yoktu. (Şeytana, kendine uyanları ayartma fırsatı vermemiz ise) ***sadece, âhirete inananı ona şüpheyle bakandan ayırt etmemiz içindir. Rabb'in her şeyi görüp gözetir."***

Oysa onlar üzerinde onun hiçbir zorlayıcı gücü yoktu. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki kılıçla ve mızrakla onlara vurmamış, onları bir şeye zorlamamıştır. Onun işi sadece aldatma, arzuları dürtme ve vesvese vermekti. İblis onları davet etmiş, onlar da bunu kabul etmişlerdir[51]. Bazıları şöyle demiştir: **Oysa onlar üzerinde onun hiçbir zorlayıcı gücü yoktu.** Yani delil. Onlara karşı bir delili mevcut değildi. Yani Cenâb-ı Hak ona insanlara karşı bir delil bulma imkânı vermemişti. Fakat ona vesvese verme, bir şeyi süslü gösterip hakkı bâtılla karıştırma imkânı tanınmıştı. Allah buna mukabil müminler için onun şüphelerini ve süslü gösterip aldatmalarını ortadan kaldırmak için deliller yaratmıştır.

Bu durum sadece, âhirete inananı ona şüpheyle bakandan ayırt etmemiz içindir. Bu beyan farklı mânalara gelir. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hakk'ın olacağını bildiği bir olayın gerçekleştiğini bilsin diye. İkincisi şudur: Cenâb-ı Hakk'ın insanların gıyabında bildiğini insanlara tanıklık yaparak bilmesi için. Üçüncüsü şudur: O, bilgisine konu olan varlık ve olayı bilgi olarak nitelemektedir. Yani bilgiye konu olan varlık ya da olayın (mâlum) gerçekleşmesi için. Bu kullanım dil bakımından mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi:

---

51 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsir*, III, 64; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 271.

"Kesin olan (ölüm) gelinceye kadar"[52]. Yani kesin olarak bilinen şey. Bu kullanımı, Kur'ân'da çok yerde vardır.

Rabb'in her şeyi, imanı, şirki ve diğer amelleri, görüp gözetir. Bunları bilir.

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾

428 [8]22. "*De ki: Allah'tan başka* (ilâhi güçlere sahip) *sandığınız varlıkları çağırın bakalım! Onlar göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeye sahip olmadıkları gibi buralarda herhangi bir ortaklıkları da yoktur; Allah'ın onlardan bir destekçiye de ihtiyacı bulunmamaktadır.*"

De ki: Allah'tan başka (ilâhi güçlere sahip) sandığınız varlıkları çağırın bakalım! İlâh olduğunu iddia ettiğiniz varlıklar: Melekler, putlar ve Allah'tan başka taptıkları varlıklar. Bunlar size bir yarar sağlama veya bir zararı giderme gücüne sahip midirler? Cenâb-ı Hak bu hususta şöyle buyurmaktadır: **Onlar göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeye sahip değildirler.** Bundan büyüğüne de küçüğüne de sahip değildirler. O halde nasıl olur da bunları ilâh olarak nitelersiniz? Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **De ki: Allah'tan başka (ilâhî güçlere sahip) sandığınız varlıkları çağırın bakalım!** Yani ilâh olduklarını iddia ettiğiniz varlıkları çağırın da başınıza gelen açlık ve benzeri zararları sizden gidersinler. Tıpkı şu ilâhi beyan gibi: "O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?"[53] Bundan dolayı onların söylemesi gereken şey şudur: Onlar zerre miktarı bir şeye, bundan daha büyüğüne ve daha küçüğüne sahip değilken, nasıl olur da belirtilen işleri yapsınlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak onların akılsızlıklarını, kendilerine bir yararı ve zararı bulunmadığını bildikleri varlıklara tapmadaki aşırılıklarını ve bunları ilâh olarak nitelediklerini bildirmektedir.

---

52 *"Kesin olan şey gelinceye kadar Rabb'ine kulluk et"* (el-Hicr, 15/99).

53 *"De ki: O halde söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?"* (ez-Zümer, 39/38).

De ki: Allah'tan başka (ilâhî güçlere sahip) sandığınız varlıkları çağırın bakalım! Onlar göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeye sahip değildirler. Yani göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeyi yaratmaya güç yetiremezler. Göklerde ve yerde bulunan nesneleri yaratmada bir ortaklıkları da yoktur. Bu varlıkların yaratılmasında Allah'a yardımcı da olmamışlardır. O halde bunlara nasıl taparsınız ve bunları nasıl ilâh olarak nitelersiniz?

Buralarda onların yoktur. Yani gökleri ve yerküreyi yaratmada, bunları korumada Allah'tan başka taptığınız varlıkların **herhangi bir ortaklıkları yoktur. Allah'ın onlardan bir destekçiye de ihtiyacı bulunmamaktadır.** Yani bu konuda bir yardıma ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla bunları nasıl olur da ilâh olarak ve ibadette Allah'ın ortakları olarak nitelersiniz?

وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّى إِذَا فُزِّعَ عَنْ
قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾

23. "Allah katında, O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz. Sonunda kalplerinden korku giderilince, 'Rabb'iniz ne buyurdu?' derler. Onlar da şu cevabı verirler: Hak olanı buyurdu. O yücedir, uludur."

Allah katında, O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:
Allah'ın kendisine izin verdiği kimseler hariç hiç kimse bir başkasına şefaat
edemez. O, inkârcılardan birine şefaat izni vermez. [§]*En doğrusunu Allah bi-* 424
lir ya, Cenâb-ı Hak bunu onların şu sözleri dolayısıyla belirtmiştir: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[54]; "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[55]. Veya Cenâb-ı Hak şunu belirtmektedir: Sizin kendilerinden şefaat umduğunuz varlıklar, O'nun bildirdiği üzere bir korku ve dehşet içerisinde bulunmaktadırlar. Dolayısıyla nasıl olur da onların şefaatini umarsınız? Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: **Sonunda kalplerinden korku giderilince.** Veya onlar zerre miktarı bir bilgi ve kudrete[56], bundan daha büyüğüne ve daha küçüğüne sahip olamıyorken nasıl olur da şefaate malik olsunlar? Veya O, buna benzer bir beyanı bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[54] Yûnus, 10/18.
[55] ez-Zümer, 39/3.
[56] Bir önceki âyet-i kerîme.

Sonunda kalplerinden korku giderilince, Rabb'iniz ne buyurdu? derler. Onlar da şu cevabı verirler: Hak olanı buyurdu. Bu cümlenin burada kendisine bağlantı kurulacak bir bağlantısı (sıla) yoktur. Yine kendisine atıf yapılacak daha önceki bir beyan da söz konusu değildir. Başlangıç cümlesi olarak da mâna doğru olmamaktadır. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demektedir: Îsâ (a.s.) ile Hz. Muhammed (s.a.) arasında bir peygamberin gelmediği uzun bir dönem vardı. Allah Hz. Muhammed'i (s.a.) peygamber olarak gönderdiğinde ve ona nübüvvetin verilmesi hakkında Cibrîl (a.s.) ile konuştuğunda melekler bunu duydular ve kıyâmetin artık kopacağını zannettiler ve bu sebeple duydukları sözlerden dolayı şaşırıp kaldılar. Cibrîl (a.s.) gökten yere indiğinde her uğradığında onlarla konuşmaya başladı, tâ ki onlar için her şey açığa çıktı. Bunun üzerine birbirlerine şöyle dediler: **Rabb'iniz ne buyurdu? Onlar da şu cevabı verirler: Hak olanı buyurdu.** Yani vahyi buyurdu. Bazıları şöyle demiştir: Vahiy gökten indiği vakit bir kaya üzerinde hareket eden zincirin sesi gibiydi[57]. Onlar şöyle demiştir. Dolayısıyla melekler bundan korkuyorlar ve secdeye kapanıyorlardı. **Sonunda kalplerinden korku giderilince.** Dediler ki: Onların kalplerindeki bu korku ortadan kalkınca. **Rabb'iniz ne buyurdu? derler. Onlar da şu cevabı verirler: Hak olanı buyurdu. O yücedir, uludur.**

425 [§]**Sonunda kalplerinden korku giderilince.** Denildi ki: Üzerindeki örtü ortadan kaldırılınca. Kisâî şöyle demiştir: **Sonunda kalplerinden korku giderilince.** Bu beyanda geçen "füzzi'a" (فُزِّعَ) kelimesi "feza'" (الفزع) kökünden türemiştir. O şöyle buyurmaktadır: Kalplerindeki korku çıkarıldı. Onun kalbine korku saldı. Burada "heyyebehû" (هيّبه), "rakkahû" (رقّه) ve "fezze'a" (فزّع) fiilleri aynı anlama gelmektedir. "Furriğa" (فُرِّغَ) şeklinde "râ" harfiyle okuyanlar şöyle demektedir: Onların kalbinden korku çıkarıldı ve korku ile meşgul olmaktan kurtarıldı. Bu İbn Mesûd'un kırâatidir[58].

Bazıları **Rabb'iniz ne buyurdu? derler. Onlar da şu cevabı verirler: Hak olanı buyurdu** mâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Onlar ona getirdikleri emri bildirir ve sadece hak olanı söylerler. Ne arttırırlar ne de eksiltirler.

---

57 Müminlerin annesi Âişe'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hâris b. Hişâm (r.a.) Resûlullah'a "Ey Allah'ın resûlü sana vahiy nasıl gelmektedir?" diye sordu. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: "Bazan çıngırak sesi gibi gelmektedir. Bu bana en ağır gelen şeklidir. Dediğini tam olarak kavradığımda benden ayrılır. Bazan da melek bir adam suretinde bana gelir, benimle konuşur, ben de onun dediğini tam olarak bellerim". Âişe dedi ki: Çok soğuk bir günde ona vahiy indiği sırada onu görmüştüm, ondan ayrıldığında alnından terler akıyordu (Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1).

58 Bu kırâat Abdullah b. Ömer, Hasan-ı Basrî ve Katâde'ye nispet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 282; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 266).

Sonunda kalplerinden korku giderilince, 'Rabb'iniz ne buyurdu?' derler. Onlar da şu cevabı verirler: Hak olanı buyurdu. Bu ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Onların bu korkusu ve bu sözleri kıyâmettedir. Kıyametin kopmasından korkmuşlardır. Bu beyan "hattâ izâ fezze'a" (حتى إذا فزع) şeklinde "fâ" harfinin fethasıyla da okunmuştur[59]. Yani Allah onları korkudan emin kılınca. Yani Allah onların kalbinden korkuyu çıkarıp attığında ve bu durumu ortadan kaldırdığında. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Füzzi'a" (فزّع), ortadan kaldırıldı demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Füzzi'a" (فزّع), hafifletildi demektir[60].

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ وَاِنَّٓا اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٢٤﴾

24. "De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir? De ki: Allah'tır. O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir."

[Müşriklere Söylemesi Hz. Peygamber'e Emredilen Sözler]

De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir? Bu beyan zâhiri bakımından her ne kadar soru ifadesi olsa da aslında bir açıklama ve cevabın olumluluğu mânası taşımaktadır. Çünkü Allah katından gelen her sorunun as-
lında bir açıklama ve olumlu cevabı ifade ettiğini daha önce açıkladık. [§]Ay- 426
rıca eğer bu beyan soru sorma durumunda olan bir kimseden sâdır olsaydı **Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?** sorusunun cevabı şu olurdu: Bize rızık veren Allah'tır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da işitme ve görme yeteneklerini hükmü altında kim tutuyor? Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim? Her türlü işi kim yürütüyor? "Allah" diye cevap verecekler"[61]. O, onlara şöyle diyecektir: Allah'ın size rızık verdiğini bildiğinize göre nasıl olur da O'na ibadet etmeyi bırakıp size rızık vermeye dair hiçbir gücü bulunmayan varlıklara ibadet edersiniz? Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kuşkusuz Allah'ı bıra-

---

[59] İbn Âmir ve Yâkub "fezze'a" (فزّع) şeklinde "fâ" ve "zây" harflerini fethalı kılarak okumuştur. Diğer kırâat âlimleri ise "füzzi'a" (فزّع) şeklinde "fâ" harfini dammeli, "zây" harfini kesralı okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 363).

[60] İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, s. 356.

[61] Yûnus, 10/31.

kıp da taptığınız bu şeyler size rızık vermekten acizdirler. O zaman rızkınızı Allah'ın katında arayın"[62]. İbn Mesûd ve Hafsa'nın mushaflarında bu beyan şöyledir: "Kul men yerzukuküm mine's-semâvâti ve'l-ard. Kâlû Allah" (قل من يرزقكم من السموات والارض قالوا الله) "De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir? Dediler ki: Allah'tır. Allah şöyle buyurdu: O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir".

Bazıları şöyle demiştir: **De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?** Göklerden, yani yağmurdan; yerden, yani bitkilerden. Eğer sana cevap verir ve "Allah'tır" derlerse tamam, ama eğer bu cevabı vermezlerse de ki: Bunu size sağlayan Allah'tır. O halde nasıl olur da başkasına taparsınız?

O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır. Bunu Resûlullah Mekkeliler'e söylemektedir. Yani ya biz doğru yoldayız, ya da siz doğru yoldasınız. Ya biz açık bir sapıklık içindeyiz ya da siz açık bir sapıklık içindesiniz. Bazıları şöyle demiştir: Bunun mânası şudur: Biz doğru yoldayız siz ise açık bir sapıklık içindesiniz. Fakat söz konusu beyanın zâhirinde böyle bir anlam yoktur. Bu beyanın onlara yönelik üstü örtülü bir şekilde sapıklıkla kötüleme ve buna ilişkin bir kinâye mânasında olması da mümkündür. Bu durum birinin diğerine, aralarında geçen bir söz veya habere dair şöyle demesi gibidir: Bu konuda ikimizden birisi yalancıdır. Yani bu konuda sen yalancısın. Fakat bunu açıkça değil, üstü kapalı bir şekilde söylemektedir. Katâde şöyle demiştir: Bu beyan, Hz. Muhammed'in (s.a.) ve ashabının müşriklere yönelik sözleridir.
427 Yani Allah'a yemin olsun ki biz ve siz aynı hal üzere değiliz. [§]Allah'a yemin olsun ki iki gruptan biri doğru yol üzeredir, diğer grup ise açık bir sapıklık içindedir[63]. Siz bizim doğru yolda olduğumuzu bilmektesiniz, çünkü bu konuda her türlü kesin delilleri getirdik. Siz ise böyle deliller ortaya koyamadınız. Bazıları şöyle demiştir: O bu sözü söylemiştir, çünkü Mekkeli inkârcılar Resûlullah'a ve ashabına şöyle demişlerdi: "Gelin yaşantımıza bakalım! Hangimiz daha iyi bir din üzereyiz. Biz mi siz mi? Âhirette de durum buna göre olacaktır". Cenâb-ı Hak şu ilâhî beyanda onların bu iddialarını şöyle reddetmiştir: "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar?"[64]

---

[62] el-Ankebût, 29/17.

[63] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 284; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI, 286.

[64] el-Câsiye, 45/21.

قُلْ لَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾

25. "De ki: Bizim işlediğimiz suçlardan dolayı siz sorumlu olmayacağınız gibi sizin yapıp ettiklerinizden ötürü de biz hesaba çekilmeyiz."

De ki: Bizim işlediğimiz suçlardan dolayı siz sorumlu olmayacağınız gibi sizin yapıp ettiklerinizden ötürü de biz hesaba çekilmeyiz. Bazıları şöyle demiştir: Onlara bunu söylemiştir, çünkü onlar taptıkları putları kötüledikleri ve onlar hakkında kötü sözler sarf ettikleri için Resûlullah'ı ve ashabını kötülüyor ve kınıyorlardı. Kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu söylemek suretiyle Allah'a iftira ettiğini iddia ediyorlardı. Bundan dolayı o, onlara şöyle demiştir: Bizim işlediğimiz suçlardan siz sorumlu olmazsınız; biz de sizin yaptıklarınızdan sorumlu tutulmayız. Bu, Hûd sûresindeki şu ilâhî beyan gibidir: "De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur"[65]. **De ki: Bizim işlediğimiz suçlardan dolayı siz sorumlu olmazsınız.** Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Yani benimsediğimiz dinden veya yaptığımız davranışlardan. **Yapıp ettiklerinizden ötürü de biz hesaba çekilmeyiz.** Sizin yapıp ettiklerinizden. Yani benimsediğiniz dinden ötürü. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[66]; "Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir"[67]; "Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir"[68]. Bu söz, inat ve büyüklük taslama ortaya çıktıktan sonra söylenir. Fakat başlangıçta bu söylenmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ
الْعَلِيمُ ﴿٢٦﴾

[§]26. ***"De ki: Rabb'imiz hepimizi bir araya getirecek, sonra aramızda*** 428
adaletle hükmünü verecektir. Haklıyı haksızdan en iyi ayıran ve her şeyi bilen O'dur."

---

65 Hûd, 11/35.

66 el-Kâfirûn, 109/6.

67 "Seni yalanlamaya kalkışırlarsa şöyle de: Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim" (Yûnus, 10/41).

68 el-Bakara, 2/139; el-Kasas, 28/55; eş-Şûrâ, 42/15.

De ki: Rabb'imiz hepimizi bir araya getirecek, sonra aramızda adaletle hükmünü verecektir. Haklıyı haksızdan en iyi ayıran ve her şeyi bilen O'dur. *En doğrusunu Allah bilir ya-* bu, daha önce geçen şu ilâhî beyanlarla bağlantılıdır: "De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir? De ki: Allah'tır. O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir"[69] ve "De ki: Bizim işlediğimiz suçlardan dolayı siz sorumlu olmazsınız"[70]. Sanki onlar Resûlullah'a ve ashabına "biz doğru yol üzereyiz, siz apaçık bir sapıklık içindesiniz" demişler, bu durumda onlara cevap olarak Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **De ki: Rabb'imiz hepimizi bir araya getirecek.** Yani hepimizi bir araya getirecek, **sonra hükmünü verecektir.** Yani hükmedecektir. **Aramızda adaletle.** Hangimiz doğru yol üzere, hangimiz sapıklık içinde, biz mi siz mi?

Haklıyı haksızdan en iyi ayıran ve her şeyi bilen O'dur. Yani hüküm veren, gerçekten gizli ve açık olanı bilen O'dur. Buradaki "Mufâteha" (المفاتحة), hüküm vermek demektir. Denir ki: Gel de hakkında hüküm vermek üzere falanca kişiye gidelim. Burada aralarında birinin hüküm vermesi talebi mânasında "mufâtihake" (فاتحك) kelimesi kullanılır. Bu kullanım dil bakımından mümkündür.

Sonra aramızda adaletle hükmünü verecektir. Yani bizim tüm gizliliklerimizi ve sakladıklarımızı ortaya çıkaracak ve bunları apaçık hale getirecektir ki hak üzere olanı bâtıl olandan; hidâyeti sapkınlıktan ayırsın. **Haklıyı haksızdan en iyi ayıran ve her şeyi bilen O'dur.** Yani her şeyi ortaya çıkarandır. **Her şeyi bilendir.** Açık ve gizli olan her şeyi, açığa çıkarma ve gizlemeyi de en iyi bilendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اَرُونِيَ الَّذِينَ اَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكَٓاءَ كَلَّا بَلْ هُوَ اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾

*27. "**De ki: Ortak diye O'nun yanına kattıklarınızı bana gösterin bakalım! Hayır asla** (gösteremezsiniz)**! Bilakis yegâne galip ve her şeyi hikmetle yöneten yalnız O Allah'tır.**"*

---

[69] es-Sebe, 34/24.

[70] Bir önceki âyet-i kerîme.

De ki: Ortak diye O'nun yanına kattıklarınızı bana gösterin bakalım! Yani putları ilâh olarak nitelemekte ortak diye Allah'ın yanına kattıklarınızı bana gösterin bakalım! Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Ortak diye O'nun yanına kattıklarınızı bana gösterin bakalım!** İbadet etmekte. O'nun bunu meleklere tapan ve onları bu konuda ortak tanıyan kimselere demiş olması da mümkündür. Sanki bunda sözün edebî bakımdan eksik bırakılıp gizlenmesi (izmâr) vardır. Buna göre O şöyle buyurmaktadır: **Ortak diye O'nun yanına kattıklarınızı bana gösterin bakalım!** Onlar bir şey yaratmışlar mıdır? Veya bir rızık vermişler midir? Yahut bir şey diriltmişler midir? Veya öldürmüşler midir? Onların bir şey yaratmadıklarını, rızık vermediklerini ve bunlara güçlerinin yetmediğini, bütün her şeyin yaratıcısının, her şeye rızık verenin Allah olduğunu bildiğinize göre nasıl olur da bu işlere güç yetiremeyen varlıkları O'na ulûhiyette ortak koşarsınız?

[§]**Bilakis yegâne galip ve her şeyi hikmetle yöneten yalnız O Allah'tır.** 429
Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: **Bilakis.** Bu, onların **ortaklar** sözüne reddiyedir. Yani onlar Allah'ın ortakları değildir. Bilakis Allah tek ve yegâne ilâh olup hikmet sahibidir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, "onlar bir şey yaratmışlar mıdır veya bir rızık vermişler midir?" sözüne reddiyedir. Buna göre Cenâb-ı Hak buyurur ki: **Bilakis.** Yani onlar hiçbir şey yaratmamışlar ve rızık vermemişlerdir. Aksine bu konularda Allah tektir. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.

وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَٓافَّةً لِلنَّاسِ بَش۪يرًا وَنَذ۪يرًا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾

28. "Biz seni başka değil, ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmek istemiyorlar."

Biz seni gönderdik. Ey Muhammed! **Ancak müjdeleyici olarak bütün insanlara.** Kendisine uyanları cennetle müjdeleyici olarak. **Ve uyarıcı olarak.** Kendisine muhalefet ve isyan edenleri cehennemle uyarıcı olarak. **Bütün insanlara.** Bazıları şöyle demiştir: Biz seni ancak insanların hepsini hidâyet yolunda toplayan ve buna davet eden olarak gönderdik. Bazıları şöyle demiştir: **Biz seni ancak bütün insanlara gönderdik.** Yani biz seni ancak bütün insanlara gönderdik: Araplar'a, Acemler'e, insanlara ve cinlere. Senin durumun diğer peygamberler gibi değildir. Onlar toplumlar içerisinden sadece

bir topluma, beldeler içerisinden sadece bir beldeye gönderilmişlerdi. Yine Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bana dört şey verilmiştir ki bunlar benden önce hiçbir peygambere verilmemiştir. Bunlardan biri bizim belirtmiş olduğumuz özelliktir ki o da şudur: ben bütün insanlara peygamber olarak gönderildim: Kırmızıya, siyaha, Arab'a ve Acem'e. Bana bütün yeryüzü mescid ve temiz kılınmıştır. Bir aylık mesafeden düşmana korku salma özelliği verilmiştir. Ganimetler de bana helâl kılınmıştır"[71].

Fakat insanların çoğu bunu bilmek istemiyorlar. Bazıları şöyle demiştir: Tasdik etmiyorlar. **Bilmiyorlar** sözü şu mânaya da gelebilir: Yani bildikleri bilgilerden yararlanmıyorlar. Yoksa elbette ki biliyorlar. Veya gerçekte bilmiyorlar, çünkü deliller ve âyetler konusunda akıl yürütmüyorlar. Halbuki onlara bu imkân tanınmıştır. Eğer akıl yürütseler bilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٩﴾

430 [S]*29. "Eğer doğru söylüyorsanız, bu vâd ne zaman gerçekleşecek, söyleyin bakalım! diyorlar'*

Eğer doğru söylüyorsanız, bu vâd ne zaman gerçekleşecek, söyleyin bakalım! diyorlar. Onlar bu sözü bilgi edinmek için değil, kıyâmetin gerçekleşmeyeceği ve bunun bir yalan olduğunu ifade etmek üzere alay etmek için söylüyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar"[72]. Cenâb-ı Hak onların buna iman etmedikleri için alay etmek üzere söz konusu vâdin çabuk gelmesini istediklerini bildirmektedir. İman edenler ise kesin bir şekilde gerçekleşeceğine inandıkları için ondan korkmaktadırlar. Fakat Allah Teâlâ, alay edenlere cevap verildiği gibi onlara cevap vermemiş, aksine lütfu ve keremiyle bilgi talep edene cevap verildiği gibi onlara cevap vermiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur:

---

71 Câbir b. Abdullah'tan Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Daha önce hiç kimseye verilmeyen beş şey bana verilmiştir: Bana bir aylık mesafeden korku salmakla yardım edildi. Bütün yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı. Ümmetimden biri namaz vakti girdiğinde neredeyse orada namaz kılsın. Ganimetler bana helâl kılındı. Benden önce hiçbir peygambere helâl kılınmamıştı. Yine bana şefaat hakkı verilmiştir. Daha önceki peygamberler kendi toplumlarına gönderiliyordu. Ben ise tüm insanlara gönderildim" (Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 65; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 248; Buhârî, "Teyemmüm", 1; "Salât", 56).

72 eş-Şûrâ, 42/18.

قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾

30. "De ki: Sizin için öyle bir vakit belirlenmiştir ki, ondan ne bir an geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz."

De ki: Sizin için bir vakit belirlenmiştir. Yani sizin için, Hz. Muhammed'in kesinlikle gerçekleşeceğini vâdettiği bir vakit belirlenmiştir. Bu öyle bir gündür ki **ondan ne bir an geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz.** İşte böyle kendisine soru sorulan herkesin, soru soran kişi alay etme amacıyla sorsa dahi, soruya alay eden kişi gibi değil, bilgi talep eden kişiye cevap verildiği gibi cevap vermesi gerekir. Onun akılsız birinin akılsızlığı ve alay edenin alaycılığı sebebiyle bilgi ve hikmetini bırakmaması gerekir. Aksine onun, hikmetini, bilgisini ve aklını muhafaza etmesi, soruya benzer bir cevapla meşgul olmaması gerekir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* **Ondan ne bir an geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz.** Eğer bu beyan geri kalma ve ileri geçme talebi mânasında ise bunda onlara yönelik bir ayıplama ve kınama vardır. Sanki O şöyle buyurmaktadır: Ertelenmesini talep ettiğiniz şeyin sizin için ertelenmesi, öne alınmasını talep ettiğiniz şeyin sizin için öne alınmasına dair sizin konumunuz, kıymet ve değeriniz yoktur. Eğer bu beyan erteleme ve öne alınmanın gerçekleşmemesi anlamında ise bu durumda O, şöyle buyurmuş olmaktadır: Sizin vaktiniz, gerçekleşeceği zaman vaktini erteleme ve öne alma ve onu ortadan kaldırma imkânı bulamadığınız gündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَلَا بِالَّذٖى بَيْنَ يَدَيْهِ
وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ اِلٰى
بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَٓا
اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ﴿٣١﴾

31. "İnkâr edenler şöyle dediler: 'Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere!' Sen o zâlimleri Rab'lerinin huzurunda, tutuklanmış halde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik.'"

İnkâr edenler şöyle dediler: Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere! *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki bu sözler onlarla müminler arasında Kur'ân ve Hz. Muhammed hakkında ortaya çıkan bir düşmanlık üzeri-
431 ne söylenmiştir. [§]Onların kitaplarında yer alan vahiylerdeki ittifaklarından dolayı aralarında Kitab'ın hükmetmesine karar verdiler. Durum müminlerin sözüne uygun, ötekilerin sözüne aykırı bir şekilde Kitap'ta yer alınca bu defa şöyle dediler: **Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere!** Yoksa bu mânada olmayıp aralarında herhangi bir tartışma ve düşmanlık olmaksızın bu beyan başlangıç cümlesi olarak alındığında mâna doğru çıkmamaktadır. Müfessirlerin bir kısmı İbn Abbâs ve başkalarından rivayet ederler ki: Kureyş bir heyeti Medine'ye yahudilerin önderlerine Hz. Muhammed ve onun peygamberliği hakkında sormak üzere göndermiştir. Onlar da onun gerçek ve gönderilmiş bir peygamber olduğunu söylediler. Bu heyet dönüp Kureyş'e yahudi bilginlerin onu bildiklerini, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de haber verilen kişi olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine dile getirdikleri bu sözü söylediler[73].

Sonra, sanki bu sözleri Resûlullah'a sıkıntı vermiş ve ona çok ağır gelmiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hak ona bir teselli ve sabır vesilesi olsun diye şöyle buyurmuştur: **Sen o zâlimleri Rab'lerinin huzurunda tutuklanmış halde bir görsen!** Yani Rab'lerinin huzurunda, yaptıkları inat, büyüklük taslama ve inkâr etme gibi davranışlarının hesabını vererek hapsedilmiş bir halde. Yani sen onların düştüğü zilleti, aşağılanmayı ve onların boyun eğmelerini görsen onlara merhamet edersin ve onlara yönelik bir acıma duygusuna kapılırsın. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlar birbirlerine söz atarlar.** Yani onlar birbirini kınayıp kötülerler ve bildirildiği üzere şöyle derler: **Horlananlar derler ki.** Yani toplumun aşağı kesimi ve halk. **Büyüklük taslayanlara.** Yani liderlerine ve önderlerine. **Siz olmasaydınız.** Allah'ın dininden bizi uzaklaştırıp alıkoymada. **Hiç kuşkusuz biz iman ederdik.** Ona iman eder ve ona uyardık. Çünkü onlar bu önderlerin görüşlerine uyuyor ve sözlerini kabul ediyorlardı. Zira bu önderler şeref ve bilgi sahibi insanlardı. Toplumun aşağı kesimi ise böyle değildi. Dolayısıyla şöyle derler: Eğer siz olmasaydınız, biz kendi görüşümüze uyar ve ona iman ederdik. Fakat siz bize "bu vahiy yalandır, iftiradır ve sihirdir" dediniz, biz de bu konuda size inandık.

---

73 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, II, 280; Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, II, 290.

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا اَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ
الْهُدٰى بَعْدَ اِذْ جَٓاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾

32. "Büyüklük taslayanlar hor görülenlere, 'Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, günah işleyenler sizsiniz' derler."

Büyüklük taslayanlar hor görülenlere, "Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik?" derler. **Sizi ondan biz mi çevirdik?** meâlindeki ilâhî beyan gerçekleşmiş bir olayın bildirilmesi mânasındadır. Yani biz sizi ondan çevirmedik. Her ne kadar beyanın zâhiri soru kalıbı olsa da mâna böyledir. [§]Fakat siz kendiniz ona uymayı terkettiniz. Çünkü onların önderleri 432
kendilerine uyanlara şöyle diyorlardı: "Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir"[74]. Onlar halka onun kendileri gibi bir insan olduğunu bildirmiş, sonra da onlara şöyle demişlerdir: Eğer kendiniz gibi bir insana uyarsanız o zaman kaybedenlerden olursunuz. Halbuki biz de sıradan insanlarız bize nasıl uydunuz ve itaat ettiniz? **Hayır, günah işleyen** topluluk **sizsiniz.** Tâbi olduğunuz kimselere uymakta.

"Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik"[75] meâlindeki âyet şu mânaya da gelebilir: Yani sizin "peygamberler söylediklerinde ve iddia ettiklerinde yalancı ve sihirbazdırlar, onlar Allah'a iftira etmektedirler" demek suretiyle hakkı bâtıla karıştırıp bizi aldatmanız olmasaydı elbette biz onlara iman ederdik. İkinci olarak bu beyan şu mânaya da gelebilir: Eğer onların durumu hakkında akıl yürütmekten ve düşünmekten, kesin deliller ve âyetler hakkında derinlemesine düşünmekten sizin bizi alıkoymanız olmasaydı, iman ederdik. Bu, tebanın önderlere söylediği sözlerdir. Sonra önderler onlara cevap vermiş ve şöyle demişlerdir: **Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, günah işleyenler sizsiniz.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* onlar şöyle demektedirler: Sizleri açıktan onlara uymaktan alıkoysak ve sizi bundan çevirsek de gizli hallerde ne zaman sizleri alıkoyduk? Onlara bizim haberimiz ve bilgimiz olmadan gizlice uysaydınız ya! Veya bildirdiğimiz şu ilâhî beyan

---

74 "Bu elçinin kavminden olup da inkâra sapan, âhirete ulaşmayı yalan sayan, dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz hatırlı kişiler halka şöyle dediler: Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir. Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz" (el-Mü'minûn, 23/33-34).

75 Bir önceki âyet-i kerîme.

da bu mânadadır: "Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz"[76]. Sizler bizlerin de sizin gibi insan olduğumuzu bildiğiniz halde bize uydunuz. Ama insan oldukları için peygamberlere uymayı terkettiniz.

وَقَالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
إِذْ تَأْمُرُونَنَا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُ أَنْدَادًا وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ
لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْأَغْلَالَ فِي أَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ
يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٣﴾

33. "Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle cevap verirler: Bilakis! Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve ona ortaklar koşmamızı telkin ederken gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti. Sonunda azabı görünce için için yanarlar. Biz de inkârcıların boyunlarına halkalar geçiririz. Onlar ancak yapıp ettiklerinin karşılığını görürler."

Yukarıda belirtilen söz üzerine önderlere tâbi olan insanlar şöyle cevap verirler: **Bilakis! Bu sadece gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti.** Bazıları şöyle demiştir: Bilakis sizin bizi aldatmanızla ve gece gündüz "onlar yalancı ve sihirbazdırlar" diye söylediğiniz sözlerle ve onların bizim gibi sıradan insan olduklarına ilişkin kandırmanız sebebiyle biz onlara uymayı ter-
433 kettik. [§]**Öyle ki bize Allah'ı inkâr etmemizi ve ona ortaklar koşmamızı telkin ediyordunuz.** Veya onlar şöyle demektedirler: Bilakis! Sizin aldatmanız gece ve gündüz devam etmekteydi. Öyle ki bize Allah'ı inkâr etmemizi telkin ediyordunuz. Yani ansızın ve habersizce bizi yakalamaya dair sözlerinizle bizi korkutmanız ve bizdeki gösterişli duruşunuzdan dolayı gizlice de olsa onlara uymayı terkettik. Bu durumun ortaya çıkması ve haberinin size ulaşması bizi korkutuyordu. Bu, o gün inkârcıların birbirleriyle tartışması, birbirlerini reddetmeleri ve birbirlerine karşı lânet okumalarıdır. Cenâb-ı Hak bunu bu dünyada hatırlatıyor ki onların bir delili kalmasın ve o gün onlar "bizim bundan haberimiz yoktu" demesinler.

---

[76] el-Mü'minûn, 23/34.

Eğer denilirse ki: Onlar bu Kur'ân'a ve yeniden dirilişe inanmıyorlardı, dolayısıyla bu, onlar için nasıl bağlayıcı bir delil olsun? Zira onlar bunu işitmiyorlardı. Buna şöyle cevap verilir: Kendilerine delile kulak verme ve bu konularda akıl yürütme imkânı verilmişti. Dolayısıyla bunu dinlemeseler dahi delil onları bağlayıcı mahiyettedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonunda azabı görünce için için yanarlar. Bazıları şöyle demiştir: Önderler kendilerini ve halkı Allah'ın dininden ve peygamberlere uymaktan uzaklaştırdıkları için içten içe pişman olurlar. **Azabı görünce.** Denildi ki: **İçin için yanarlar.** Hem halk hem de önderler. **İçin için yanarlar.** Denildi ki: Bu beyan gizleme mânasındadır. Yani onlar birbirlerinden gizlerler. Bazıları şöyle demiştir: İnkârcılar pişmanlıklarını müminlerden gizlerler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **İçin için yanarlar.** Yani açığa vururlar. Bu beyan, zıt anlam taşıyan kelimelerdendir (ezdâd). Denilir ki: "Esrartü'ş-şey'e" (أسررت الشيء). Yani bir şeyi gizledim veya açığa vurdum[77]. Bununla birlikte onun dışındaki müfessirler ise bu kelimenin gizleme mânasında olduğunu söylemektedir.

Biz de inkârcıların boyunlarına halkalar geçiririz. "Ağlâl" (الأغلال), "ğul" (الغل) kelimesinin çoğuludur. Bu, ele takılan sonra da elin boyuna bağlandığı bir alettir. **Onlar ancak yapıp ettiklerinin karşılığını görürler.** Yani onlar ancak bu dünyada yaptıklarının karşılığını görürler.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَذ۪يرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَٓا اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ
بِه۪ كَافِرُونَ ﴿٣٤﴾

34. "Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz.

[Toplumun İleri Gelenlerinin Peygamber'lere Direnç Göstermeleri]

Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz. Bazıları şöyle demiştir: "Mütraf" (المترف) mütekebbir demektir. Başkaları şöyle demiştir: "Mütraf" (المترف), inatçılığı ve büyüklenmesinin yanı sıra çeşitli türden mal toplayan kimsedir. [§]Bazıları şöyle demiştir: Bu kavram onların 434
önderlerini ifade etmektedir. Bu beyan, Mûtezile'nin "Allah, kul için dinde ya-

---

77 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 357.

rarlı olanı (aslahı) yaratmak zorundadır" görüşünü geçersiz hale getirmektedir. Kuşkusuz bu sefahate dalmış kimseler, söylediklerini ve yaptıklarını dünya malına ilişkin refah ve imkânlarını artırmak için yapmışlardır. Eğer onlar için böyle bir durum olmasaydı onlar bunları yapmazlardı. Bu durum, onların bu konuda engellenmesinin, onlara bunların sunulmasından daha yararlı olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir.** Buradaki "Mütraf" (مترف) kelimesi açıkladığımız mânadadır. Bazıları şöyle demiştir: Bu kelime mütekebbir ve zorba demektir. Bazıları "kibir ve inatçılığın yanı sıra mal toplayan kimsedir" demiştir. Bazıları şöyle demiştir: **Sefahate dalmış olanlar.** Yani zenginleri. Bütün bu mânalar birdir. Neticede onlar toplumun önderleridir. Yine belirttiğimiz üzere bu beyan, Mu'tezile'nin görüşünü reddetmektedir.

وَقَالُوا نَحْنُ اَكْثَرُ اَمْوَالًا وَاَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (٣٥) قُلْ
اِنَّ رَبِّى يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا
يَعْلَمُونَ (٣٦)

35. ***"Ardından şunu eklemişlerdir: Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız."***

36. ***"De ki: Rabb'im rızkı dilediğine bol verir, dilediğine kısar; fakat insanların çoğu*** (bunun hikmetini) ***bilmezler."***

Ardından şunu eklemişlerdir: Biz servet ve nüfus açısından üstünüz. Onların bu sözünün iki mânası vardır. Bunlardan biri onların şöyle söylemeleridir: Bize bu dünyada mal ve evlat verildiğine göre iddia ettiğiniz gibi Allah bizi âhirette cezalandırmayacaktır. Veya onlar şöyle demektedir: Eğer sen iddia ettiğin gibi peygamber olarak gönderilmişsen biz peygamber olmaya senden daha lâyıkız. Çünkü servet ve nüfus bakımından daha üstünüz. *En doğrusunu Allah bilir.*

De ki: Rabb'im rızkı dilediğine bol verir, dilediğine kısar. Bu beyanda aynı şekilde Mu'tezile'ye ve "eğer rızkın bol verilmesinde yarar ve hayır yoksa Allah hiç kimseye rızkı bol vermez; rızkın kısılmasında bir hayır yoksa hiç kimsenin rızkını kısmaz " görüşünü savunanlara reddiye vardır. Bize göre Al-

lah dilediğine, onun için bir hayır yoksa da rızkı bol verir; [§]aynı şekilde di- 435
lediğine, onun için şer olsa da rızkı kısar. Âyetin zâhirinin bildirdiğine göre durum böyledir. Allah için en yararlı ve en hayırlı olanı gözetmek zorunlu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat insanların çoğu (bunun hikmetini) bilmezler. Yani bilgilerinden yararlanmazlar. Veya gerçekten de bilmezler, çünkü bilmek için bilgiye ulaştıran yollar hakkında akıl yürütmeyi ve düşünmeyi terketmişlerdir. Dolayısıyla kendilerine bilme imkânı verildiği için bu hususta mâzur görülmezler.

[Zenginlik ve Fakirliğin Hikmeti]

Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız. Onlar bu sözü söylemişlerdir, çünkü onlara göre birinin düşmanına iyilikte bulunması hikmetli bir davranış değildir. Rızkın bol verilmesi de bir lütuf ve ihsandır. Dolayısıyla onlar kendilerinde bu bolluğu görünce Allah'ın dostları olduklarını zannettiler. Onlara göre peygamberlerin dünya nimetleri hususunda darlık yaşamalarının sebebi de onların Allah'ın dostları olmamalarıdır. Bu sebeple şöyle dediler: **Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız.** Bu sözlerinin sebebi onların yeniden dirilişe inanmamalarıdır. Eğer onlar yeniden dirilişe inansalardı, bu sözü söylemezlerdi ve dünya hayatındaki bolluk ve darlığın imtihan unsuru olduğunu bilirlerdi. Ama eğer yeniden diriliş ve karşılık görmek için başka bir yurt varsa, hikmet açısından dost olan dostluğunun karşılığını alması, kötülük ve düşmanlık yapan ise kötülüğünün ve düşmanlığının karşılığını alması gerekir. İmtihan yurdunda hikmet açısından böyle durumların bulunması mümkündür. Bundan dolayı onlara şöyle cevap verilmiştir: **De ki: Rabb'im rızkı dilediğine bol verir, dilediğine kısar.** Yani O dilediğine rızkı bol verir. Bu durum kendi katındaki bir üstünlük, değer ve nimet dolayısıyla değildir. Yine O, dilediğine rızkı kısar. Bu durum da onlara yönelik bir düşmanlık ve cezalandırma sebebiyle değildir. Bunlar birer imtihan vesilesidir. Görülmez mi ki Allah müminlerin bir kısmına rızkı bol vermiş, diğerlerine kısmıştır. Bolluk verilenler Allah katındaki üstünlükleri, değerleri ve nimetleri sebebiyle
bu durumda değildirler ki bu, Allah'tan onlar için bir mükâfat olsun. [§]Yine 436
darlık içinde bulunanlar Allah'a karşı işledikleri bir suç veya kötülükten dolayı bu durumda değildirler. Onların belirtmiş olduğu sebepten dolayı değil, aksine bizim belirttiğimiz sebepten ötürü durum böyledir. Şunu görmez misin: Onlar, insanların bir kısmına Cenâb-ı Hakk'ın rızkı bol verdiğini bir kısmına ise kıstığını gördüklerinde, O'nun rızkı bol verilene kısmaya, kısılana ise bol

vermeye güç yetirdiğini bilmeleri gerekmez mi? Dolayısıyla bunda, onlar için tevhide dair bir teşvik ve tercih sebebi; inkârcılık ve onların bulunduğu hale ilişkin sakındırma söz konusudur. Zira O, rızkı bol verilmiş bir kimsenin rızkını kısmaya; rızkı kısılmış birinin rızkını bol vermeye güç yetirebilir. Dolayısıyla bütün bunlar onların, **biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız** anlamındaki sözlerini geçersiz kılar. Yine bu hususlar rızkı kısmanın ve bol vermenin bir üstünlük, değer ve nimet veya bir suç ve günah sebebiyle değil, aksine imtihan vesilesiyle olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ بِالَّت۪ي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفٰٓى اِلَّا مَنْ
اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ جَزَٓاءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ
فِي الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlatlarınızdır. Ama iman edip dünya ve âhirete yararlı iş yapanlar başka, yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır ve onlar köşkler içinde huzur ve güven içinde yaşayacaklar."

Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlatlarınızdır. Cenâb-ı Hak şöyle bildirmektedir: Sizi bize yaklaştıracak olan mallarınız ve evlatlarınız değildir, aksine bildirilen diğer hususlardır. Nitekim O şöyle buyurmuştur: **Ama iman edip dünya ve âhirete yararlı iş yapanlar başka.** Yani bu davranışlar sizi bize yaklaştırır. Bunları yapan kimse, ister malı ve evlatları olsun ister olmasın, bu davranışlarla bize yakın olur. **Yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır.** İnsanların bir kısmı zenginliğin fakirlikten üstün olduğuna bu beyanı delil göstermiştir. Bu kimseler şöyle derler: Cenâb-ı Hak, iman etmeleri ve kendilerine verdiği mallarla iyi işler yapmaları durumunda onlara yaptıklarının kat kat karşılığının verileceğini bildirmiştir. Fakire gelince onun böyle bir durumu yoktur. Dolayısıyla fakirin, kendisine kat kat karşılığının verileceği iyilik yapabilecek bir malı yoktur. Veya buna benzer sözler söylemişlerdir. Bize göre ise bu beyanın mânası şudur: **Yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır.** Onlar yaptıkları iyi ve güzel işlerle kat kat karşılık alırlar. Çünkü Allah iyi bir iş yapan her kişiye on kat karşılık vâdetmiştir. Yine

O, kötülük yapan kimseye ancak yaptığının karşılığını vereceğini vâdetmiştir[78]. Dolayısıyla her bir güzel veya iyi iş yapan kimseye on kat mükâfat vardır. Bu ona verilecek kat kat karşılığı ifade etmektedir. Bu hem zengin için hem de fakir için söz konusudur. [§]Başka yerlerde zenginliğin fakirlikten veya fakir- 137
liğin zenginlikten üstün olduğuna dair konuşmanın bir mânası bulunmadığını açıkladık. Çünkü bu ikisi hiçbir insanın etkisinin bulunmadığı durumlardır. İnsanlar bu durumlarla imtihan edilmektedirler. Bunlardan birine şükretmekle, diğerine sabretmekle imtihan edilmektedirler. Bulunduğu haldeyken imtihan edildiği işi yerine getiren kimse, bunu yerine getirmeyenden daha üstündür. Söz konusu kişi bununla üstünlüğü hak eder. Ancak bu durumlardan birinin kendisiyle üstünlük söz konusu değildir. Bununla birlikte zenginliği fakirlikten üstün gören kimseler, Kur'ân'ın farklı yerlerinde Allah'ın fakirliği darlık, belâ, şer ve kötü; refahı ise hayır, nimet ve güzel olarak nitelediğine dikkat çekmişlerdir. Kuşkusuz hayır ve güzel olan şer ve kötü olandan daha üstün ve övgüye daha lâyıktır. Eğer bu durum gerçek mânasıyla şer ve kötü bir şey olmasaydı veya diğer durum hayır olmasaydı Allah böyle nitelemezdi. Fakirliğin zenginliğe üstün olduğunu söyleyenler şuna dayanmaktadırlar: Zengin kişi eğer malından verir ve harcarsa söz konusu üstünlüğü hak eder. Bunun sebebi ise o böyle yapmakla kendisini fakirleştirmekte ve muhtaç hale getirmektedir. Bunun aslı ise bizim belirtmiş olduğumuz yorumdur.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak kelâmcıların benimsediği gibi onların yaptıklarına bire karşı bir misli veya iki misliyle karşılık verileceğini murat etmemiştir. Böyle bir şey nasıl olsun ki. Çünkü Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır"[79]; "Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse ona daha iyisi verilir"[80]. Aksine Cenâb-ı Hak yaptıkları iyiliğe karşı onlara kat kat verileceğini murat etmiştir. Kat kat karşılık vermek ise ulaşacağı yere varıncaya kadar bir katın diğerine eklenmesi demektir. Sanki buradaki kat, fazlaca demektir. Yani onlar için fazlaca karşılık vardır. Yine buradaki "kat" sözünün çoğul mânasına gelmesi de mümkündür. Yani katlarca karşılık. Bunun benzeri şu ilâhî beyandır: "Ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır"[81]. Yani kat kat arttır[82].

---

78 İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

79 el-En'âm, 6/160.

80 en-Neml, 27/89; el-Kasas, 28/84.

81 Sâd, 38/61.

82 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 357-358.

438 [§]Ebû Avsece şöyle demiştir: **Kat kat fazlası mükafât.** Yani onun yanına bir mislini katmak suretiyle karşılığının katlanmasıdır. Denilir ki: "Ed'aftü" (أضعفت), yani bir mislini yaptım. Yine denilir ki: "Haytun mudâ'af" (خيط مضاعف), yani bir ipin yanına başka bir ip eklenir ki bu bunlar bazan birbirine örülür.

Zülfâ (زلفى). Bu kelime yakınlık demektir. Denilir ki: "Tezelleftü ileyhi" (تزلفت إليه), ona yakınlaştım. Yine bu kökten denilir ki: "Ezleftühû" (أزلفته), yani yakınlaştırdım. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yani bize yakınlık ve konum bakımından[83]. Bu ikisi aynı mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlatlarınızdır. Cenâb-ı Hak bu beyanda mallar (الاموال) ve evlatlardan (الاولاد) söz etmiş, sonra da "elletî" (التى) şeklinde müennes olan ism-i mevsul kullanmıştır. Bazıları bunun hakkında şöyle demiştir: Buradaki müennes olan ism-i mevsûl bir önceki kelime olan mallara yöneliktir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Mallarınız sizi bize yaklaştırmaz, evlatlarınız da öyle. Eğer böyle olmasaydı müzekker ism-i mevsûl kullanır ve "evlatlar" kelimesine yönelik olurdu, böylelikle insanların fiili, malların fiiline üstün gelmiş olurdu. Ebû Mûaz şöyle demiştir: "Mallar" ve "evlatlar" sözcüklerini birleştirip sonra da "elletî" (التى) ism-i mevsûlünü kullanabiliriz. Çünkü şöyle diyebiliyorsun: "Zehebeti'l-emvâlu ve heleketi'l-evlâdü", yani mallar yok oldu, evlatlar da öldü (ذهبت الأموال وهلكت الأولاد). Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Kâleti'l-a'râbu âmennâ" (قالت الأعراب آمنا)[84], yani bedevîler iman ettik dediler; "Kâlet rüsulühüm" (قالت رسلهم)[85], yani Peygamberler'i dedi ki. Böyle bir kullanım Kur'ân'da çoktur. Çoğul kelimelerde de böyle bir kullanım mümkündür.

Onlar köşkler içinde huzur ve güven içinde yaşayacaklar. Azaptan ve ölümden güvende olacaklardır. Veya çıkarılmaktan güvende olacaklardır. Yani onların buradan çıkarılma veya ölüm korkusu olmayacaktır. Çünkü nimetin son bulacağı korkusu kişinin nimetten yararlanmasını engeller ve üzer. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿٣٨﴾

83 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 357.
84 el-Hucurât, 49/14.
85 İbrâhim, 14/10.

38. "Âyetlerimizi etkisiz kılmak üzere çaba gösterenler ise azap içinde bırakılacaklardır."

Âyetlerimizi etkisiz kılmak üzere çaba gösterenler. Yani âyetlerimizi etkisiz yapacak kimselerin çabası gibi çaba gösterenler. Yoksa onlar zaten bu çabalarıyla âyetleri etkisiz kılamayacaklarını ve buna güç yetiremeyeceklerini biliyorlardı. [§]Fakat âyet bizim belirttiğimiz şu mânadadır: Onlar âyetlerimizi 439
etkisizleştirecek kimselerin çabası gibi çaba göstermektedirler. Etkisizleştiremeyecek kimsenin çabası gibi değil. Şu ilâhî beyan da bu mânadadır: "Yoksa kötülük yapan o kişiler bizden kaçıp kurtulabileceklerini mi sandılar?"[86] Yani onlar kaçıp kurtulacağını sanan kimseler gibi davranmaktadırlar. Kaçıp kurtulamayacak kimse gibi değil. Yine bu durum şu ilâhî beyanda bildirildiği gibidir: "Akıllarınca Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar"[87]. Allah'ın aldatılmasının mümkün olmadığını bildiği için hiç kimse Allah'ı aldatmaya kalkışmaz. Fakat sanki O şöyle buyurmaktadır: Allah'ı aldatan kimse gibi davranıyorlar. Yoksa aldatılmasının mümkün olmadığını bildiği kimseye karşı davranışı gibi değil. Bu beyan da bunlar gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetlerimizi. Onların çabası âyetlere karşıydı: Ya Allah'ın birliğine ilişkin âyetler veya nimete ilişkin âyetler yahut nübüvvete dair âyetler. Bu çabalarının sebebi bunlara ilişkin külfeti, bunları kabul etme ve bunlara göre davranma zorunluluğunu kendilerinden kaldırmaktı. İşte bunlar **azap içinde bırakılacaklardır.**

قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَهُۜ وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُۚ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿٣٩﴾

39. "De ki: Rabb'im kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğine de kısar. Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir. O rızık verenlerin en hayırlısıdır."

De ki: Rabb'im kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğine de kısar. Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir. O rızık verenlerin en hayırlısıdır. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: O, bu dünyada ve âhirette onun yerine yenisini verir[88]. Çünkü kulun başkası için harcadığı şeyin karşılığını Allah tamamen bu dünyada vermiş olsa sizden hiç kimse o kişinin

86 el-Ankebût, 29/4

87 el-Bakara, 2/9; en-Nisâ, 4/142.

88 Firûzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, s. 456.

malını sayamaz. Yine o kişi malını koyacak yer bulamaz. Veya o, bu mânada bir söz söylemiştir. Başkaları şöyle demiştir: Allah, rızası için harcanan her şeyin yerine bu dünyada yenisini verir veya sahibi için âhirette biriktirir. Mücâhid şöyle demektedir: Birinizin eline bir mal geçerse bunu harcamada iktisatlı davransın ve **başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir** meâlindeki âyeti yorumlayarak aşırıya gitmesin. Zira rızık taksim
440 edilmiştir[89]. [§]Bazıları şöyle demiştir: **Allah onun yerine yenisini verir.** Eğer israf ve kısıp cimrilik etme söz konusu değilse. Bütün bu yorumlar zayıftır. Çünkü âyet sanki *-en doğrusunu Allah bilir ya-* ötekilerin, fakirlik korkusu ve geçim endişesi sebebiyle Allah rızası için harcamamaları hakkında inmiştir. Çünkü bu âyet **de ki: Rabb'im kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğine de kısar** meâlindeki âyetin hemen peşi sıra inmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle buyurmaktadır: Size ve bütün insanlara rızkı bol verenin, yine dilediği kimselere de rızkı kısanın Allah olduğunu biliyorsunuz. Dolayısıyla bunu yapanın Allah olduğunu bildiğinize göre nasıl olur da fakirlik korkusuyla Allah rızası için harcamazsınız? Zira O, rızkı bollaştırmaya ve harcadığınızın yerine vermeye de hiç harcama yapmasanız dahi rızkınızı kısmaya da kâdirdir. Veya Cenâb-ı Hak, insanlardan harcadıklarının karşılığını almaya ve kendilerine harcamada bulunmaya dair umutlarının kesilmesi için bunu açıklamıştır. Şöyle ki kişi bir şey harcar, bunun karşılığında mükâfat olarak insanlardan kendisine iyilik yapılmasını umar. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah rızası için harcadığınız mallarda insanlardan umudunuzu kesin. Zira harcadığınızın yerine verecek olan insanlar değil, Allah'tır. İbn Abbâs'ın söylemiş olduğu gibi bunun yanı sıra Allah'ın âhirette de bunun karşılığını verecek olması mümkündür. Zira eğer Allah, kendi rızası için malını harcayan herkese bu dünyada bunun karşılığını vermiş olsa hiçbiriniz böyle kimsenin malını sayamaz ve bu malı nereye koyacağını bilemez. Eğer harcadığının karşılığında yerine koyma, harcadığı ve verdiği şeyin türünden olursa bu böyledir. Fakat eğer yerine koyma, hem harcadığı şeyin türünden hem de başka türden olması mümkün olduğunda -örneğin kişiden ve onun yakınlarından çeşitli belâ ve sıkıntıları gidermesi, ona canının, dininin, sağlığının selâmette oluşu gibi sayılamayacak kadar çeşitli nimetler vermesi, bütün bu durumlar Allah rızası için harcadığı mallara karşılık olarak bir bedel ve yerine koyma demektir. Buna göre Cenâb-ı Hak ezeli ilminde rızası doğrultusunda onun harcayacağını bilince, esas olarak ona bahşettiği bu durumları onun harcadığının yerine

---

89 Süfyân es-Sevrî, *Tefsir,* I, 59; Beğavî, *Meâlimü't-tenzil,* VI, 403; İbn Kesîr, *Tefsir,* XI, 294; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr,* XII, 224.

koymuş olur. Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadis bu mânadadır: "Sıla-i rahim ömrü uzatır"[90]. [§]Zira Cenâb-ı Hak bu kişinin sıla-i rahim yapacağını 441
ezelî ilmiyle bilmiş, buna göre esas kaderi bakımından onun ömrünü uzatmıştır. Şöyle ki eğer onun sıla-i rahim yapmayacağını bilmiş olsaydı ömrünü bundan daha kısa tutardı. Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Her iyilik sadakadır[91]. Kişinin kendisi ve ailesi için veya ırzını korumak için harcadığı mal kendisi için sadakadır. Müminin Allah rızası için harcadığı her şeyin yerine yenisini koymayı Allah kefil olarak üstlenmiştir. Ancak günah yolunda veya bina yapmakta harcanan para hariçtir"[92]. Yani ihtiyacı olmayan bina yapmakta.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اَهٰٓؤُلَٓاءِ اِيَّاكُمْ كَانُوا
يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ اَنْتَ وَلِيُّنَا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كَانُوا
يَعْبُدُونَ الْجِنَّ اَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾

40. "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?'

41. "Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı."

O gün Allah onların hepsini toplayacak. Melekleri ve onlara tapanları. **Ve meleklere soracak: Bunlar mıydı size tapmakta olanlar? Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı.** Rab'lerinin, **bunlar mıydı size tapmakta olanlar?** diye meleklere yaptığı hitabın cevabı değildir. Nitekim melekler şöyle demişti: **Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin.** Çünkü Cenâb-ı Hak onlara **bunlar mıydı size tapmakta olanlar?** demiştir. Onların cevabı ise "evet öyledir" veya "hayır" şeklinde olmalıdır. Fakat onların "**Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin** sözlerinin Cenâb-ı Hakk'ın sorusuna cevap olması mümkün değildir. Ancak

90 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 156; Buhârî, "Edeb", 12; Müslim, "Birr ve Sıla", 21.

91 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 344; Buhârî, "Edeb", 33; Müslim, "Zekât", 52.

92 Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, IV, 36; Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, II, 166; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 428; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, II, 63.

şöyle denilebilir: Bu inkârcılar, meleklerin Allah'ı bırakıp kendilerine tapmalarını emrettiklerini iddia etmişlerdir. Bu durumda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olur: Sizin emrinizle size tapmakta olanlar bunlar mıydı? Buna karşılık melekler şöyle cevap vermiş olabilirler: **Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin.** Biz onlardan berîyiz. Biz asla onlara bize tapmalarını emretmedik. Sen bunu bizden daha iyi bilmektesin. **Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı.** Gerçekte onlar bu hususta cinlerin ve şeytanların emrine itaat ediyorlardı. Zira şayet biz bunu onlara emretmiş olsaydık, senin dost-
442 ların olmazdık, ayrıca onlar değil de sen bizim velimiz olmazdın. [§]Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Îsâ'ya (a.s.) şöyle buyurması gibidir: "İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı edinin' dedin?"[93] Cenâb-ı Hak onun onlara böyle bir şey söylemediğini ezelî ilmiyle bilmekteydi. Fakat ötekiler onun kendilerine böyle bir şey söylediğini ve emrettiğini iddia etmişlerdi. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, yaptıklarından dolayı onları kınamak, ayıplamak ve iddialarında yalancı olduklarını ortaya çıkarmak üzere bunu Îsâ'ya (a.s.) sormuştur. Buna göre tefsirini yaptığımız yukarıdaki âyetin de bu mânaya gelmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı çoğu onlara inanmıştı. Onlar cinlere tapmayı kastetmiyorlardı. Fakat taptıkları varlıklara, onların emriyle taptıkları için tapma cinlere nispet edilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ey âdemoğulları! Şeytana kulluk etmeyin"[94]. Yine bu beyan tıpkı İbrahim'in (a.s.) şu sözü gibidir: "Babacığım! Şeytana kulluk etme!"[95] Onlar, şeytana tapmalarını kastetmiyorlardı. Fakat Allah'ı bırakıp da taptıkları varlıklara şeytanın emriyle taptıkları için sanki ona tapmışlar gibi tapma fiili şeytana nispet edilmiştir.

فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا وَنَقُولُ لِلَّذِينَ
ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾

42. "(Ey tapanlar ve tapılanlar!) ***Artık bugün birbirinize ne fayda sağlayabilirsiniz ne de zarar verebilirsiniz. Zulmedenlere şöyle diyeceğiz: Yalan sayıp durduğunuz ateşin azabını tadın bakalım!'***

[93] el-Mâide, 5/116.

[94] "Ey âdemoğulları! Size 'Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır; bana kulluk edin, doğru yol budur' dememiş miydim?" (Yâsîn, 36/60).

[95] Meryem, 19/44.

Artık bugün birbirinize ne fayda sağlayabilirsiniz ne de zarar verebilirsiniz. Yani söz konusu varlıklara ibadet etmekle, dünyada umdukları gibi Allah'a yakın olmayı ve bunların Allah katında kendilerine şefaatçi olması ümidine kıyâmet günü sahip olamayacaklardır. Zira onlar şöyle demişlerdi: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[96]; "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[97]. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Artık birbirinize bir şey sağlayamazsınız.** O varlıklara tapmakla ümit ettikleri hususları.

[§]**Zulmedenlere şöyle diyeceğiz: Yalan sayıp durduğunuz ateşin aza- 443
bını tadın bakalım!** Yani bu dünyadayken size vâdettikleri hususlarda peygamberleri yalanlıyordunuz.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّا رَجُلٌ يُر۪يدُ اَنْ
يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬كُمْۚ وَقَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّٓا اِفْكٌ مُفْتَرًىۜ
وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْۙ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿٤٣﴾

43. "Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğunda 'Bu, başka değil, sizi atalarınızın taptıklarından vazgeçirmek isteyen biri' demişler ve eklemişlerdi: 'Bu da ancak düzmece bir yalan.' İnkâr edenler kendilerine hakikat ulaştığında onun hakkında, 'Bu, besbelli bir büyüdür' demişlerdi."

[Mekke Müşriklerinin Risalete Karşı Olumsuz Tavırları]

Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğunda. Başka yerlerde âyetler ve apaçık hususlar beyanlarını açıkladık[98].

Bu, başka değil, sizi atalarınızın taptıklarından vazgeçirmek isteyen biri. Kuşkusuz Hz. Peygamber onları atalarının taptıklarından vazgeçirmek istiyordu. Aynı şekilde bütün peygamberler kendi kavimlerini atalarının taptıkları putlardan vazgeçirmek istiyorlardı. Fakat bu söz, toplumun önderlerinin halkı peygamberlere karşı kışkırtmasını ifade etmektedir. Onlar şöyle demektedirler: Görmüyor musunuz ki bir kişi çıkmış din konusunda atalara muhalefet ediyor ve sizi atalarınızın dininden vazgeçirmek istiyor. **Bu da ancak düzmece bir yalan.** Yani Muhammed'in (a.s.) davet ettiği din ancak düzmece bir yalandan ibarettir.

---

96 Yûnus, 10/18.
97 ez-Zümer, 39/3.
98 Örneğin el-Ankebût, 29/49. âyetinin tefsirine bakınız.

İnkâr edenler kendilerine hakikat ulaştığında onun hakkında, "Bu, besbelli bir büyüdür" demişlerdi. Hakikat ulaştığında onun hakkında. Yani hakikat için gelen vahiyler. Bu Kur'ân ve tevhittir. Gelen âyetler de bunun hakikat olduğuna ve Allah katından geldiğine dair açıklamadır. Yine bunlar, onun hakikat olduğuna ve Allah katından geldiğine dair kanıtlar ve kesin delillerdir. Yoksa iddia ettikleri gibi düzmece bir yalan ve sihir değildir. Bu inkârcılar hâlâ
444 âyetleri ve kesin delilleri, "bunlar sihirdir, [S]düzmece bir yalandır ve iftiradır" diye kötülemeye devam etmektedirler. Önderler, halkın ve aşağı düzeydeki kimselerin aklına şüphe sokmakta, onlar için hakkı bâtılla karıştırmakta ve onları kandırmaktadırlar, böylece onlar peygambere uymasınlar ve ona teslim olmasınlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَٓا اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا وَمَٓا اَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ

44. "Oysa biz onlara okuyacakları (inkârlarına dayanak yapacakları) ***kitaplar vermemiştik ve senden önce onlara uyarıcı da göndermemiştik."***

Oysa biz onlara okuyacakları (inkârlarına dayanak yapacakları) kitaplar vermemiştik ve senden önce onlara uyarıcı da göndermemiştik. Bu, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şu ilâhî beyanla bağlantılıdır: "Bu, başka değil, sizi atalarınızın taptıklarından vazgeçirmek isteyen biri. Bu da ancak düzmece bir yalan. Bu, besbelli bir büyüdür"[99]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak onların bu sözlerine cevap olarak şöyle buyurmaktadır: **Oysa biz onlara okuyacakları kitaplar vermemiştik.** Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onlara Hz. Muhammed'in (s.a.) sözünün düzmece bir yalan olmadığını ve ondan önce kendilerine onun yalancı ve iftiracı olduğunu haber veren bir peygamber göndermediğini bildirmektedir. Zira sözün yalan olduğunun ortaya çıkması bu iki durumdan biriyle gerçekleşir. Ya kitapla veya bir peygamberle. Onlar ise ne bir peygambere ne de bir kitaba inanırlar. O halde nasıl olur da peygambere yalan ve iftira iddiasında bulunurlar? Cenâb-ı Hak onların ahmaklıklarını, akılsızlıklarını ve inatçılıklarını bildirmektedir. Halbuki Cenâb-ı Hak onları özel ve diğer insanlara üstün kılmıştı. Zira onlara kendi içlerinden Hz. Peygamber'i ve kendi dilleriyle Kur'ân'ı göndermiştir. Daha önce onlar kendilerine bir uyarıcı ve peygamber gönderme durumunda ona uyacaklarına dair yemin etmiş-

---

[99] Bir önceki âyet-i kerime.

lerdi. Nitekim Cenâb-ı Hak onların bu durumu hakkında şöyle buyurmuştur: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla hidâyet yolunu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince"[100]. Ona inanmadılar, Allah'ın onlara yönelik nimetini ve onları özel kıldığı bu durumu tanımadılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَا اٰتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُلِي فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٥﴾

[S]45. ***"Onlardan öncekiler de*** (ilâhî bildirimleri) ***inkâr etmişlerdi. Bun-*** 445
lar (şimdikiler) ***onlara verdiklerimizin onda birine bile ulaşamadılar. Buna rağmen onlar peygamberlerimi yalancılıkla itham etmişlerdi. Ben de bilseniz onları nasıl cezalandırdım!'***

Onlardan öncekiler de inkâr etmişlerdi. Cenâb-ı Hak peygamberine hatırlatmakta ve bunların onu inkâr etmelerine karşı ona sabır telkin etmektedir. O şöyle buyurmaktadır: Onlardan öncekiler de peygamberlerini inkâr etmişlerdir. Sen ilk inkâr edilen peygamber değilsin. Aksine daha önce senin kardeşlerin olan peygamberler de inkâr edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunlar (şimdikiler) onlara verdiklerimizin onda birine bile ulaşamadılar. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bu seni yalanlayanlar kuvvet, zenginlik, üstünlük, bilgi, kendilerine uyanlar ve destekçiler ve bunun dışındaki hususlar bakımından ötekilerin onda birine bile ulaşamadılar. Onlar böyle olmalarına rağmen yalanlamaları sebebiyle başlarına gelen azabı gideremediler. Söz konusu konularda onlardan daha düşük seviyede bulunan senin kavmin, eğer yalanlamaları sebebiyle kendilerine bir azap gelse, elbette ki Allah'ın azabını gidermeye güç yetiremeyeceklerdir.

Buna rağmen onlar peygamberlerimi yalancılıkla itham etmişlerdi. Ben de bilseniz onları nasıl cezalandırdım. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Benim azabımı hakikat olarak görmediler mi? Zeccâc şöyle demiştir: Bu beyanda geçen kelime "nekîrî" (نكيرى) şeklinde "yâ" harfiyledir. Fakat âyetin sonu olduğu için "yâ" harfi düşürülmüş, bu "yâ" harfinin alâmeti olarak kesra konulmuştur. Veya o buna benzer bir söz

---

[100] "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

söylemiştir[101]. Ebû Avsece de şöyle demiştir: "Nekîri" (نكيرى) "cezalandırmam" demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yani inkârım[102].

قُلْ اِنَّمَٓا اَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍۚ اَنْ تَقُومُوا لِلّٰهِ مَثْنٰى وَفُرَادٰى ثُمَّ تَتَفَكَّرُواۜ مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍۜ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذ۪يرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَد۪يدٍ ﴿٤٦﴾

46. "De ki: Size tek bir öğüt vereceğim: Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün! (Görüyorsunuz ki) ***arkadaşınızda cinnetten eser yok; o ancak şiddetli bir azap öncesinde sizi uyaran bir kimse."***

De ki: Size tek bir öğüt vereceğim. Bazıları şöyle demiştir: **Tek bir.** Yani ihlas ve tevhit sözünü öğüt vereceğim. Bazıları şöyle demiştir: Yani Allah'a itaati. Bazıları şöyle demiştir: **Tek bir.** Yani tek bir sözü. Tıpkı birinin diğerine "sana tek bir söz söyleyeceğim, benden bir tek söz işit" demesi gibi. Fakat bize göre Cenâb-ı Hakk'ın onlara verdiği tek öğüt hemen peşi sıra bildirdiği şu ilâhî
446 beyandır: [§]**Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün.** Yani her iki durumda başkalarıyla beraber ve tek başınıza Allah için durup düşünün ve aranızda akıl yürütüp değerlendirin! Sizden biri onda hiç delilik gördü mü? Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak buradaki **başkasıyla birlikte** sözüyle iki kişinin Hz. Peygamber'in durumunu tartışıp değerlendirmesini kastetmiştir. **Tek başınıza.** Yani düşünün. Bunda peygamberin iddia ettiğiniz gibi deli ve yalancı olmadığını gösteren deliller vardır.

Onları peygambere delilik nispet etmelerine sevkeden çeşitli sebepler vardır. Bunlardan biri şudur: Onlar peygamberin, kendilerine karşı çıkan insanları en küçük bir sebeple öfkeyle öldüren firavun ve zorbalara hiçbir destekçi ve takipçi olmaksızın karşı çıktığını görmüşler ve şöyle demişlerdir: Ancak deli olan bir kişi kendini böyle bir tehlikeye atar. Böylece ona delilik nispet etmişlerdir. İkincisi şudur: Onlar onun kendi aralarından çıkıp tümüyle kendilerinin ve atalarının dinine karşı çıktığını görmüşler ve şöyle demişlerdir: Herkesin içinden onun çıkıp kendi aklıyla hiç kimsenin bulamadığı böyle bir din üretmiş olması mümkün değildir. Dolayısıyla onun aklına yönelik ithamda bulunmuşlardır. Üçüncüsü şudur: Onlar onun küçüklük ve çocukluk döne-

---

101 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 256.
102 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 358.

minde oyunla meşgul olduğunu, çocukların arasına karışıp onlarla çocukluk halleri yaşadığını görmemişlerdi. Aksine o, çocukluğundan söz konusu döneme ulaşıncaya kadar toplumdan uzakta yaşamıştı. Bu nedenle onlar şöyle demişlerdir: Onda delilik vardır. Eğer olmasaydı bu şekilde insanlardan uzaklaşmazdı. Sonra Cenâb-ı Hak şunu bildirmiştir: Eğer siz düşünüp değerlendirirseniz arkadaşınızda deliliğin olmadığını bilirsiniz.

O ancak. Yani o sadece. **Sizi uyaran bir kimsedir.** Yani size gönderilmiş bir peygamber ve uyarıcıdır. Şiddetli bir azap öncesinde. Âhiretteki azap. Eğer isyan ederseniz âhirette cezalandırılırsınız.

Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün! (Görüyorsunuz ki) arkadaşınızda cinnetten eser yok. Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sizden biriniz tek başına veya diğer bir arkadaşıyla beraber düşünüp de göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin yaratılışı hakkında akıl yürütmez mi? Şöyle ki bütün bu varlıkları tek başına yaratan Allah tektir, ortağı yoktur, Muhammed de "Allah'ın tek olduğu ve ortağının bulunmadığı" sözünde doğrudur ve ondan bir delilik yoktur. **O ancak bir uyarıcıdır.**

قُلْ مَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَهُوَ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٤٧﴾

[§]*47. **"De ki: Sizden isteyebileceğim bir karşılık varsa o da sizin olsun;*** 447
benim mükâfatımı verecek olan yalnız Allah'tır. O her şeye tanıktır."

De ki: Sizden isteyebileceğim bir karşılık varsa o da sizin olsun. Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri, bazılarının dediği şu durumdur: Hz. Peygamber (s.a.) kavminden kendisine yakınlığa sevgi duymalarını ve onlara eziyet etmemelerini istemiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Sizden yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir karşılık istemiyorum"[103]. Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "De ki: Bu görevimden dolayı, dileyenin Rabb'ine giden bir yol izlemesi dışında, sizden bir karşılık istemiyorum"[104]. O şöyle buyurmaktadır: **Sizden istediğim karşılık.** Yani yakınlığa sevgi duymanız. **O sizindir.** Yani sizden istediğim davranış sizin için-

[103] eş-Şûrâ, 42/23.
[104] el-Furkân, 25/57.

dir. Bu, yakınlığa sevgi duymanız ve Rabb'ime giden yolu izlemenizdir. İkinci mâna şudur: **Sizden isteyebileceğim bir karşılık varsa o da sizin olsun.** Yani nübüvveti tebliği etmem karşılığında sizden bir ücret istemiyorum. Bu ücretin ağırlığı ve sizin üzerinizdeki borcu sizi buna karşılık vermekten alıkoyar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "(Resûlüm!) Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?"[105]

Benim mükâfatımı verecek olan yalnız Allah'tır. Yani mükâfatımı ancak Allah verir. **O her şeye tanıktır.** Benim uyarıcı olduğuma ve bende deliliğin bulunmadığına tanıktır. Veya **O her şeye tanıktır.** Buna karşılık sizden bir ücret istemediğime tanıktır. Veya sizin yaptığınız **her şeye tanıktır.** Yani bunları bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَقْذِفُ بِالْحَقِّۚ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾ قُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَمَا
يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُع۪يدُ ﴿٤٩﴾

48. "De ki: Kuşkusuz Rabb'im gerçeği ortaya koyar; O, gayplar âlemini hakkıyla bilmektedir."

49. "De ki: Hak gelmiştir; bâtıl ne yeni bir şey var edebilir, ne de eskiyi geri getirebilir."

De ki: Kuşkusuz Rabb'im gerçeği ortaya koyar. Bu beyan farklı mânalara gelir. **Gerçeği ortaya koyar.** Yani hakikate göre hüküm verir. Veya **gerçeği ortaya koyar.** Yani vahiyle konuşur ve bu vahyi ilkâ eder. **O, gayplar âlemini hakkıyla bilmektedir.** İnsanların bilgi vasıtalarının dışında kalan her âlemi. Bunu başka yerlerde açıkladık[106].

De ki: Hak gelmiştir; bâtıl ne yeni bir şey var edebilir, ne de eskiyi geri getirebilir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle
demiştir: Taptıkları putlar ne yeni bir nesne var edebilirler ne de eskiyi geri
getirebilirler. Yani bunlar ne bir nesne yaratabilirler ne bir ölüyü diriltebilir ne
448 de bir diriyi öldürebilirler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: [S]"Ölüm,
hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de onların ellerinden gelmez"[107]. Bazı-

[105] et-Tûr, 52/40; el-Kalem, 68/46.

[106] Meselâ bk. et-Tevbe, 9/78.

[107] "Oysa onlar, Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış bulunan, bizzat kendilerine bile bir zarar ya da faydaları dokunmayan, ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de ellerinde olmayan (sahte) tanrılar edindiler" (el-Furkân, 25/3).

ları şöyle demiştir: Şeytan yaratmayı başlatamaz ki onları yaratmış olsun ve o onları âhirette yeniden yaratamaz ki ölümden sonra onları diriltebilsin. Bilakis bunları yapan Allah'tır. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **De ki: Hak gelmiştir.** Yani hakikatin kesin delilleri. **Bâtıl ne yeni bir şey var edebilir.** Bâtıl olanın ortaya koyduğu deliller. Yani bâtıl olanın delil diye ortaya konan şüpheleri ortadan kalkıp yok olmuştur. Buna göre **De ki: Kuşkusuz Rabb'im gerçeği ortaya koyar** ilâhî beyanı şu mânaya gelebilir: Yani hakikatin kesin delillerini ortaya koyar. **O, gayplar âlemini hakkıyla bilmektedir.** Yani hakikatin kesin delillerini bâtılın şüphelerinden ayırıp hakkıyla bilendir.

De ki: Kuşkusuz Rabb'im gerçeği ortaya koyar; O, gayplar âlemini hakkıyla bilmektedir. Bazıları şöyle demiştir: Bu başka bir âyet-i kerîmede bildirilen durumdur: "Bilakis biz, hakkı bâtılın başına atarız da onun işini bitirir; bir de bakarsınız ki bâtıl yok olup gitmiştir. (Allah'a) yakıştırdığınız sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!"[108] O şöyle buyurmuştur: Bâtıl yok olup gider, hak ise sâbit kalır. Yani hakkı bâtıla vururuz. Böylelikle bâtıl yok olup gider, hak ise sâbit kalır. Yine bu durum, şu ilâhî beyanda bildirilmektedir: "Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren nesneye gelince, o dünya durdukça durur"[109].

قُلْ اِنْ ضَلَلْتُ فَاِنَّمَا اَضِلُّ عَلٰى نَفْسٖى وَاِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحٖٓى اِلَيَّ رَبّٖى اِنَّهُ سَمٖيعٌ قَرٖيبٌ ﴿٥٠﴾

50. "De ki: Şayet ben yanlış yolda isem bunun vebali banadır. Eğer doğru yolda isem bu da Rabb'imin bana vahyettiği sayesindedir. Şüphesiz O her şeyi işitmektedir, çok yakınımızdadır."

De ki: Şayet ben yanlış yolda isem. Bu beyanda geçen kelime "daleltü" (ضَلَلْتُ) ve "daliltü" (ضَلِلْتُ) şeklinde "lâm" harfinin kesralı ve fethalı kılınmasıyla iki farklı dil kullanımına sahiptir[110]. Kisâî şöyle demiştir: Araplar bu kelimeyi "dalle yedıllü" (ضَلَّ يَضِلُّ) ve "dalle yedallü" (ضَلَّ يَضَلُّ) şeklinde hem kesralı hem fethalı kullanır. **De ki: Şayet ben yanlış yolda isem bunun vebali banadır.** Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Eğer ben yanlış yolda isem bu yanlış yolda olmamın zararı banadır. Bundan Allah'a herhangi bir zarar iliş-

---

108 el-Enbiyâ, 21/18.

109 er-Ra'd, 13/17.

110 İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*, s. 123; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 332-333; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXII, 157.

mez. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz"[111];
449 [S]"Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur"[112]. İkinci muhtemel mâna şudur: Eğer ben yanlış yola girersem bu benim aleyhime olur, benim yanlış yolda olmam sizin aleyhinize bir durum olmaz. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur"[113].

Eğer doğru yolda isem bu da Rabb'imin bana vahyettiği sayesindedir. Bu beyan da aynı şekilde iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Allah'a ve dinin kurallarına itaat etmek suretiyle doğru yolda isem bu, bu konuda Rabb'imin bana vahyettiği vahiyler sayesindedir. Yani O'nun vahyiyle bu doğru yolda oldum. İkinci mâna şudur: O'nun dini ve hidâyet yoluna girmişsem bu O'nun bana yardımı ve beni koruması sayesindedir. O hidâyeti Allah'a, dalâleti ise kendisine nispet etmiştir. Bu belirttiğimiz üzere şundan dolayıdır: Kim hidâyeti benimserse bu Allah'ın ona yönelik bir lütfudur. Dalâlette ise böyle bir durum yoktur. Mûtezile'nin görüşüne göre bu ikisi de aynı mânadadır. Çünkü onlar şöyle der: Allah'tan ancak emir ve yasak söz konusudur. O'nun dalâlet konusundaki etkisi ne ise hidâyet konusundaki etkisi de aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şüphesiz O her şeyi işitmektedir, çok yakınımızdadır. Bazıları şöyle demiştir: **Her şeyi işitmektedir.** Yani dua edene icabet edendir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm"[114]. Bazıları şöyle demiştir: **Her şeyi işitmektedir.** Hz. Muhammed'e ilişkin sözlerinizi. Zira ona şöyle demişlerdi: Atalarının dinini terketmekle doğru yoldan ayrıldın. Çok yakınımızdadır. Yani ona icabet edendir. Denildi ki: Duaları **işitendir;** icabet etmeye **yakındır.** *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَاُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٥١﴾

51. "Korkuya ve telâşa kapıldıklarında onları bir görsen! Artık kaçış-kurtuluş yoktur, yakın bir yerden yakalanmışlardır."

---

111 el-İsrâ, 17/7.

112 Fussılet, 41/46; el-Câsiye, 45/15.

113 Hûd, 11/35.

114 el-Bakara, 2/186.

Korkuya ve telâşa kapıldıklarında onları bir görsen! Artık kaçış-kurtuluş yoktur, yakın bir yerden yakalanmışlardır. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Buna göre onlar Kâbe'yi yıkmak üzere iki ordu göndermişlerdi. Beydâ denilen yere ulaştıklarında bunlardan biri yere batırıldı diğeri ise bakıyordu. [§]Onlardan biri diğerlerine ha- 450
ber vermek üzere kaçıp kurtulur. O arkasını dönüp ötekilere, karşılaştıkları durumu haber verir. Bu hadise bu ilâhî beyanda bildirilen olaydır: **Korkuya ve telâşa kapıldıklarında onları bir görsen!** Yere batırılmaktan ve azaptan. **Artık kaçış-kurtuluş yoktur.** Yani Allah'ın azabından kaçıp kurtulmak yoktur. **Yakın bir yerden yakalanmışlardır.** Yani ayaklarının altından yere batırılmışlardır[115]. Şu ilâhî beyan da bu mânadadır: "Artık kendileriyle arzuları arasına bir set çekilmiştir", yani Kâbe'yi yıkma arzuları arasına, "tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi"[116]. Bunlar Fil Vakası ehlidir. Bu çerçevede Ümmü Seleme'den Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu Kâbe'ye bir ordu saldıracaktır. Beydâ'ya vardıklarında bu ordu yere batırılacaktır. Onlardan sadece kendileri hakkında haber verecek biri kurtulacaktır". Ümmü Seleme dedi ki: Ey Allah'ın resûlü, aralarında kendisinden hoşlanılmayanlar (onlardan olmayanlar) varken de mi böyle olacaktır? Resûlullah şöyle buyurdu: "Herkes niyetine göre tekrar diriltilir"[117].

Bazıları şöyle demiştir: **Korkuya ve telâşa kapıldıklarında onları bir görsen! Artık kaçış-kurtuluş yoktur.** Bu durum ölüm anındadır. İnsanlar ondan korkup telaşa kapılırlar, ama ondan kaçıp kurtulmak yoktur. **Yakın bir yerden yakalanmışlardır.** Yani söz konusu yerin üstünden yakalanmışlardır. Hasan-ı Basrî şöyle demektedir: **Korkuya ve telaşa kapılmışlardır.** Kabirlerden. **Artık kaçış-kurtuluş yoktur.** O şöyle der: İşte bu sırada yakalanmışlardır. Burası yakın yerdir[118]. Bazıları şöyle demiştir: Bu durum kıyâmet günündedir. Onlar azabı gördüklerinde korkuya ve telâşa kapılırlar ve bu durum onları korkutur. Artık Allah'tan kaçıp kurtulma imkânları da yoktur.

وَقَالُوٓا اٰمَنَّا بِهٖۚ وَاَنّٰى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍۚ ﴿٥٢﴾

[§]52. *"Artık ona inandık diyecekler; ama* (dünyaya) *bu kadar uzak bir* 451
yerden (kurtarıcı bir imana) *kavuşmak ne mümkün!"*

---

[115] bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 310.

[116] Sebe, 34/54.

[117] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 290; Müslim, "Fiten", 4-8; İbn Mâce, "Fiten", 30.

[118] Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 78; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI, 299.

Artık ona inandık diyecekler. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[119]. Yine bu beyan Firavun'un boğulma anında söylediği şu sözler gibidir: "Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş!"[120] Buna benzer beyanlar bu söz gibidir.

Ama (dünyaya) bu kadar uzak bir yerden (kurtarıcı bir imana) kavuşmak ne mümkün! O şöyle buyurmaktadır: Bu kadar uzak bir yerden almak. Bazıları şöyle demiştir: **Uzak bir yerden.** Onlar geri dönmek suretiyle **uzak bir yerden** ona kavuşmak istediler. Dediler ki: Âhiretten dünyaya dönmek istediler. Bazıları şöyle demiştir: Yani söz konusu vakitte onların iman etmeleri mümkün değildir. Zira onlar "daha önce onu inkâr etmişlerdi"[121]. Onlar bolluk ve refah durumundayken iman etmemişlerdi. Bazıları şöyle demiştir: **Uzak bir yerden.** Yani elde edilemeyecek ve gerçekleşmesinin mümkün olmadığı bir yerden. İşte bu, "uzak" olarak beyan edilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlara çok uzaktan sesleniliyor"[122]. Yani bunun hiç gerçekleşmeyeceği bir yerden. Burada hakikat mânasında bir mekân murat edilmemiştir. Katâde şöyle demiştir: Bu durum, ölüm anında ve kendilerine azabın inmesi sırasında olmaktadır[123]. Bu anı yaşayan herkes mutlaka iman etmekte ve imanı temenni etmektedir. Fakat bu kendilerine bir fayda vermemektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz"[124]. Belirtildiği üzere durum böyledir.

"Tenâvüş" (التناوش) kelimesi, müfessirlerin çoğuna göre alıp elde etmek (tenâvül) demektir. Bazıları "geri dönmek" mânasına geldiğini söylemiştir. Çünkü söz konusu kimseler dünyaya geri dönmek istemişlerdir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Tenâvüş" (التناوش), uzak bir yerden almak demektir. Yakın bir yerden almak demek değildir. İbn Kuteybe şöyle demektedir: **Kavuşmak ne mümkün!** Ulaşmak istedikleri şeyi alıp elde etmeleri ve talep ettikleri tövbeye, böyle uzak bir yerden ve tövbelerin kabul edilmediği bir yerden, ulaşmaları artık mümkün değildir[125]. Ebû Muâz ve Zeccâc şöyle demiştir: "en-Neş" (النأش) Arap dilinde talep demektir. Dersin ki: "Neeştü ileyhi" (نأشت إليه), yani ondan talep ettim. Fakat bu, "Tenâvüş" (التناوش) kelimesiyle aynı kalıptan değildir.

119 el-Mü'min, 40/84.
120 Yûnus, 10/90.
121 Bir sonraki âyet-i kerîme.
122 Fussılet, 41/44.
123 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 66; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 312-313.
124 el-En'âm, 6/158.
125 İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, s. 358-359.

وَقَدْ كَفَرُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾
وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ
كَانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ ﴿٥٤﴾

[§]*53. "Daha önce onu inkâr etmişlerdi, gayp hakkında da uzak bir yer-* 452
den atıp tutuyorlardı."

54. "Artık kendileriyle arzuladıkları arasına bir set çekilmiştir; tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi. Çünkü onlar sürekli şaşkınlığa iten bir kuşku içindeydiler."

Daha önce onu inkâr etmişlerdi, gayp hakkında da uzak bir yerden atıp tutuyorlardı. Bazıları şöyle demiştir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın mânası şudur: Onlar bu dünyadayken âhireti yalan sayıyor ve gaybı inkâr ediyorlardı. Onlar şöyle diyorlardı: Yeniden diriliş, hesap, cennet ve cehennem yoktur. İşte bu onların uzaktan atıp tutmalarıdır. İbn Mesûd'un mushafında şöyledir: Onlar gayp hakkında atıp tutuyorlar ve zanna dayanarak görüş belirtiyorlardı. Bazıları şöyle demiştir: **Gayp hakkında atıp tutuyorlardı.** Yani onlardan uzak olan bir yerden imanı dile getiriyorlardı. Halbuki artık bu onlardan kabul edilmez. Azabın gelmesiyle iman artık onlardan uzaklaşmıştır. Artık iman etmeye güç yetiremezler.

Artık kendileriyle arzuladıkları arasına bir set çekilmiştir. Onlara azabın inmesi veya onların azabı görmesinden sonra artık onlarla arzuladıkları tövbenin kabul edilmesi ve iman etmek arasına set çekilmiştir. **Tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi.** O şöyle buyurmaktadır: Bunlardan önce geçmiş ümmetlerden onların öncülerine azap edilmesi gibi. Çünkü onlar bir kuşku içindeydiler. Azap veya yeniden dirilme ve kıyâmet hakkında. **Sürekli şaşkınlığa iten.** Bazıları şöyle demiştir: **Artık kendileriyle arzuladıkları arasına bir set çekilmiştir.** Aile, mal ve dünya hayatının güzellikleri gibi arzuladıkları servet ve hoşnutluk. Bazıları **gayp hakkında da körü körüne atıp tutuyorlardı** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Bu onların "o sihirbazdır, şairdir ve kâhindir" şeklindeki sözleridir.

Artık kendileriyle arzuladıkları arasına bir set çekilmiştir. Bu beyan, müfessirlerin belirtmiş olduğumuz farklı görüşlerine göre anlaşılması muhtemeldir. Bazıları şöyle demiştir: Onlarla iman ve tövbe arasında. Bazıları

şöyle demiştir: Onlarla dünyadaki şehevî arzuları arasında. Fakat eğer iman ve tövbe mânasında ise, onlarla iman ve tövbenin kabulü arasına set çekilmiş demektir. Yoksa iman veya tövbe fiilini yerine getirmişlerdir. Eğer şehevî arzular mânasında ise, hakikat mânasına göre bu fiil ile onlar arasına set çekilmiş demektir. Müfessirlerin bir kısmının söylediği gibi eğer Kâbe'nin yıkılması mânasında ise yine beyanın anlamı hakikat olarak anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi. Ebû Avsece şöyle demiştir: Bi eşyâ'ihim (بأشياعهم), benzerlerine demektir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* yalanlama ve inkâr konusunda onların benzerleri mânasına gelir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, adamın taraftarları mânasına gelir.

453 [§]**Onlar sürekli şaşkınlığa iten bir kuşku içindeydiler.** Bazıları şöyle demiştir: **Onlar bir kuşku içindeydiler.** Azabın kendi başlarına gelmeyeceği konusunda. Bazıları şöyle demiştir: **Onlar bir kuşku içindeydiler.** Yeniden diriliş ve ölümden sonra tekrar diriltme konusunda. Onların kuşku duymaları yok olup kül olduktan sonra yeniden dirilişi uzak görmeleri sebebiyledir. Bu açıdan yeniden dirilişi inkâr etmişlerdir. Ayrıca onlar, varlığın yaratılmasını sonu bakımından bir neticeye ve hikmete dayalı görmedikleri için bu konuda kuşkuya düşmüşlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Denildi ki: "eş-Şekk" (الشك), yani şüphe kalptedir. Eğer bu durum dilde ortaya çıkarsa buna "er-rayb" (الريب) denilir. Onların kalplerinde şüphe vardı ve bu durum dillerinde de görünür olmuştu. *En doğrusunu Allah bilir.*

BİBLİYOGRAFYA

Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşi), *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, (thk. Ebû Abdillah Mustafa b. el-Adevî), Riyad 1423/2002.

Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, Kahire 1997.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsiru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*, Kahire 1351.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Fedâilü's-sahâbe*, (thk. Vasiyallah b. Muhammed Abbâs), Riyad 1420/1999.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillah b. Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Aynî, Ebû Muhammed (Ebu's-Senâ) Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî el-Hanefî, *Umdetü'l-kārî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1421/2001.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Me'âlimü't-tenzîl*, (thk. Muhammed Abdullah en-Nemr v.dğr.), Beyrut 1409/1989.

Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-münîfe*, (thk. İlyas Çelebi), İstanbul 1420/2000.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *el-Esmâ ve's-sıfât*, (thk. Abdullah b. Muhammed et-Hâşidî), Cidde 1413/1993.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1424/2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Şu'abü'l-îmân*, (thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid - Muhtâr Ahmed en-Nedvî), Riyad 1423/2003.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Edebü'l-müfred*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), Beyrut 1409/1989.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *et-Târîhu'l-kebîr*, (thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî), Beyrut, ts. (Dâru'l-fikr).

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut 1405/1985.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, (thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut 1424/2004.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fazl, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Deylemî, Ebû Şücâ' Şirûye b. Şehredâr, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, (thk. Muhammed Said b. Besyûni Zağlûl), Beyrut 1406/1986.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Muhammed el-İsfahânî el-Mervânî el-Kureşî, *el-Eğânî*, Kahire 1992.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esirüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî, *el-Bahru'l-muhît*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvız), Beyrut 1413/1993.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillah b. İshâk, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1409/1988.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Kahire 1988.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ, *el-Müsned*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dımaşk 1412/1992.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-luğa*, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârun v.dğr.), Kahire 1384-1387/1964-1967.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah, *Me'âni'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Yûsuf Necâtî v.dğr.), Beyrut 1955.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, (thk. Muhammed Ali Beyzun), Beyrut 1421/2000.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdiî), Kahire 1417/1997.

Hâkim et-Tirmizî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Hasan, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl*, (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1992.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, (nşr. Beşşâr b. Avvâd Ma'rûf), Beyrut 1422/2001.

İbn Adî, Ebu Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillah el-Cürcânî, *el-Kâmil*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1997.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (nşr. Âdil Mürşid), Amman 1423/2002.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed, *el-İstizkâr*, (nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî), Kahire 1414/1993.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kasım İbn Asakir el-Hafız Sikatüddin Sadrülhuffaz Nasırüssünne Ali b. Hasan b. Hibetillah ed-Dımaşki, *Târîhu medîneti Dımaşk*, (thk. Ömer b. Ğarâme el-Umerî), Beyrut 1415/1995.

İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahman, *el-Muharrerü'l-veciz*, (thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed), Beyrut 1422/2001.

İbn Ebû Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (thk. Arthur Jeffery), Leiden 1937.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzi, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Muhammed Avvâme), Beyrut 1427/2006.

İbn Ebu'd-Dünyâ, Ebu Bekr İbn Ebi'd-Dünya Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-İ'tibâr ve a'kābü's-sürûr ve'l-ahzân*, (thk. Necm Abdurrahman Halef), Amman 1413/1993.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-İsâbe*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1415/1995.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-Metâlibü'l-'âliye*, (thk. Sâd b. Nâsır v.dğr.), Riyad 1419/1998.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tehzîbü't-Tehzib*, (nşr. Halîl Me'mûn Şeyha - Ömer es-Selâmî - Ali b. Mesûd), Beyrut 1417/1996.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdillah Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh el-Hemedânî, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedi'*, Kahire, ts., (Mektebetü'l-mütenebbî).

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, *Vefeyâtü'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbâs), Beyrut 1398/1978.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî et-Temîmî, *es-Sahîh*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî et-Temîmî, *es-Sikât*, Haydarâbâd 1393-1398/1973-1978.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb, I-IV, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sekkā v.dğr.), Kahire 1375/1955.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr.), Beyrut 1421/2000.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994.

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Sübey' Hamza Hâkimî), Beyrut 1401/1980.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâât*, (thk. Şevkî Dayf), Kahire 1400.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1421/2001.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü'l-kırâât*, (thk. Said el-Efgânî), Beyrut 1422/2001.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Muhammed b. Mahfûz b. Muhammed Emîn eş-Şinkîtî), yy., 1425/2004.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâdıh el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd*, (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye)

İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, (thk. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed Hanîf), Riyad 1420/1999.

Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1418/1997.

Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut 1413/1992.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, (thk. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1427/2006.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), İstanbul 1413/1992.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb eş-Şâfiî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, (thk. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Beyrut 1412/1992.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb eş-Şâfiî, *el-Hâvi'l-kebîr*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1414/1994.

Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Ahmed Ferîd), Beyrut 2003.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Müttakî el-Hindî, Alâeddin Ali b. Hüsâmiddin b. Abdilmelik b. Kâdihân, *Kenzü'l-ummâl*, Beyrut 1405/1985.

Nehhâs, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısrî, *Me'âni'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî), Beyrut 1408/1988.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (nşr. Hasan Abdülmün'im Şelebî), Beyrut 1421/2001.

Nesefî, Necmeddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand*, (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Tahran 1420/1999.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye).

Nuaym b. Hammâd, Ebu Abdillah Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-A'ver el-Huzâî el-Mervezî el-Faradî, *Kitâbü'l-Fiten*, (thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1414/1993.

Râzî, Fahreddin Ebû Abdillah (Ebu'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Beyrut 1411/1990.

Rûyânî, Ebu Bekr Muhammed b. Hârun er-Rûyânî, *el-Müsned*, (thk. Eymen Ali Ebû Yemânî), Kahire 1416/1995.

Safedî, Ebu's-Safâ Selâhaddin Halil b. Aybeg b. Abdillah, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, (thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa), Beyrut 1420/2000.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osman Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *es-Sünen*, (thk. Habîburrahman el-A'zamî), Beyrut 1985.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osman Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *es-Sünen*, (thk. Sa'd b. Abdillah b. Abdilazîz Âl-i Humeyyid), Riyad 1414/1993.

Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf, *Tefsîr / el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1418/1997.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, (nşr. Ekrem el-Bûşi), Kahire 1404/1984.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 176.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine, nr. 179.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru'l-'ulûm*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Zekeriyyâ Abdülmecîd en-Nûti), Beyrut 1413/1993.

Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, (nşr. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dımaşk 1406/1986.

Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, Beyrut 1421/2001.

Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Şerhu's-siyeri'l-kebîr*, (thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî), Beyrut 1417/1997.

Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdillah Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî, *Tefsîr*, Beyrut 1403/1983.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, (thk. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1424/2003.

Şeybânî, Ebu Abdillah Muhammed b. Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî el-Hanefî, *Kitâbü'l-Asl / el-Mebsût*, (thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1410/1990.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1422/2001.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1415/1994.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdelhak), Beyrut 1414/1994.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *Esbâbü'n-nüzûl*, Beyrut [t.y.], (Âlemü'l-kütüb).

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkût b. Abdillah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, (thk. İhsân Abbâs), Beyrut 1993.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelil Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1419/1998.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut 2002.

DİZİN

A

B

C

Ç

D

E

K

L

M

S

Ş

T

U

Z

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla"

TERCÜMEYE DAİR

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye ait *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirin, 2005 yılında başlayıp 2011'de sona eren ilmî neşrinin ilk yıllarından itibaren kitabın Türkçe'ye tercüme edilmesine yönelik talepler başlamıştı. Bu isteklerin etkisiyle olmalıdır ki bir süre sonra tercüme denemesine başlamış ve Fâtiha ile Bakara sûrelerini bitirmiştim. Ancak diğer çalışmalarımın yanı sıra edisyon kritiğin ilmî kontrolü sebebiyle tercümeye devam edememiştim.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. m. 944), Ehl-i Sünnet kelâmı ile dirayet tefsirinin kurucusu ve Hanefî fıkhının geliştiricisidir. Onun kelâma dair *Kitâbu't-Tevhîd* adlı eserinin, eski öğrencilerimden Muhammed Aruçi ile (Allah rahmet eylesin) ilmî neşrini yapmış, aynı zamanda bu eser tarafımdan Türkçeye de çevrilmişti (İSAM Yayınları, Ankara 2002-2003). Bu gelişmeler, *Te'vîlât*'ın tercüme edilmesini âdeta zaruret haline getirmişti. Bunun gerçekleştirilmesi için tercüme elemanlarının yanı sıra malî imkâna da ihtiyaç duyulmuştu.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân da *Kitâbu't-Tevhîd* gibi anlaşılması zor bir metindir. Bu sebeple, ciltlerin ilmî tahkikini yapan arkadaşlardan durumu müsait olanların bu çalışmaya katılması gerekiyordu. Malî imkâna gelince, şahsen ben Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ile bu vakfa bağlı İslâm Araştırmaları Merkezi yöneticilerine başvurdumsa da netice alamadım. Nihayet eski öğrencilerimden, Ümraniye Belediyesi değerli başkanı Hasan Can Beyefendi, kendisine yaptığım teklifi tereddütsüz kabul etmiştir. Bu önemli tefsirnin Türkçe'ye tercüme edilmesine verdiği destekten dolayı sayın Başkan'a teşekkür eder, başarılarının artarak devam etmesini dilerim.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân değişik mütercimler tarafından tercüme edildiği için üslup ve şekil birliğini sağlamak amacıyla şöyle bir usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştır:

Âyetlerin tercümesi, Prof. Hayreddin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'ân Yolu Meâli* adlı eserden alınacaktır. Tefsir sırasında âyetin tekrarlanan kısımları da bu meâlden nakledilecektir. Ancak âyet-i kerîmenin orjinali ve tercümesi konulduktan sonra, tefsirdeki âyet metni tam ise tercüme bir daha yazılmayacaktır.

İlk geçtiği yerde âyetlerin metinleri, sonra meâlleri verilecektir. Tefsiri yapılan âyet meâlleri koyu olarak yazılacaktır.

Tercüme aslına sadık olacak, müellifin anlatım sırası ve düzeni bozulmayacaktır. Türkçe ifadeye önem gösterilecek, imkân nispetinde tercüme hissi de verilmeyecektir. Metni anlamak isteyen bir araştırmacı tercümeden yararlanmak istediği takdirde, tercüme bu fonksiyonu yerine getirebilmelidir. İfadede genel kural olarak parantez kullanılmayacak, ancak metnin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazen kelimeler ilave edilebilecektir.

Te'vîlât'taki paragrafların başında yer alan (وقوله عز وجل) kısmı tercüme edilmeyecektir.

Te'vîlât'ın zor şartlarda gerçekleşen Arapça ilmî neşri sırasında "Allahım! Bu kitabın ilmî neşri ve tercümesini görmeyi lütuf ve kereminle bana nasip et!" şeklindeki duamı şimdi de tekrar etmekteyim.

"Sana sunduğum niyazlar sayesinde, Rabbim, hiç mutsuz olmadım!"

(Meryem, 19/4)

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU